

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

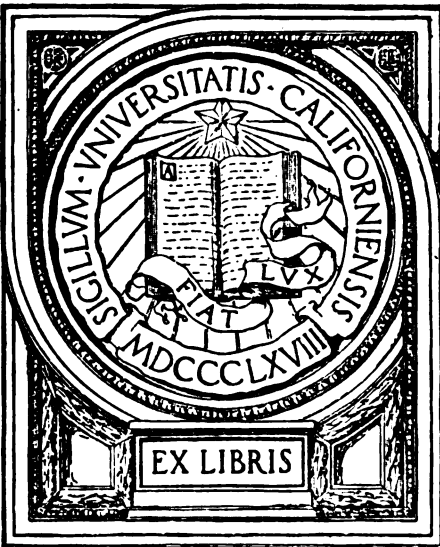
Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

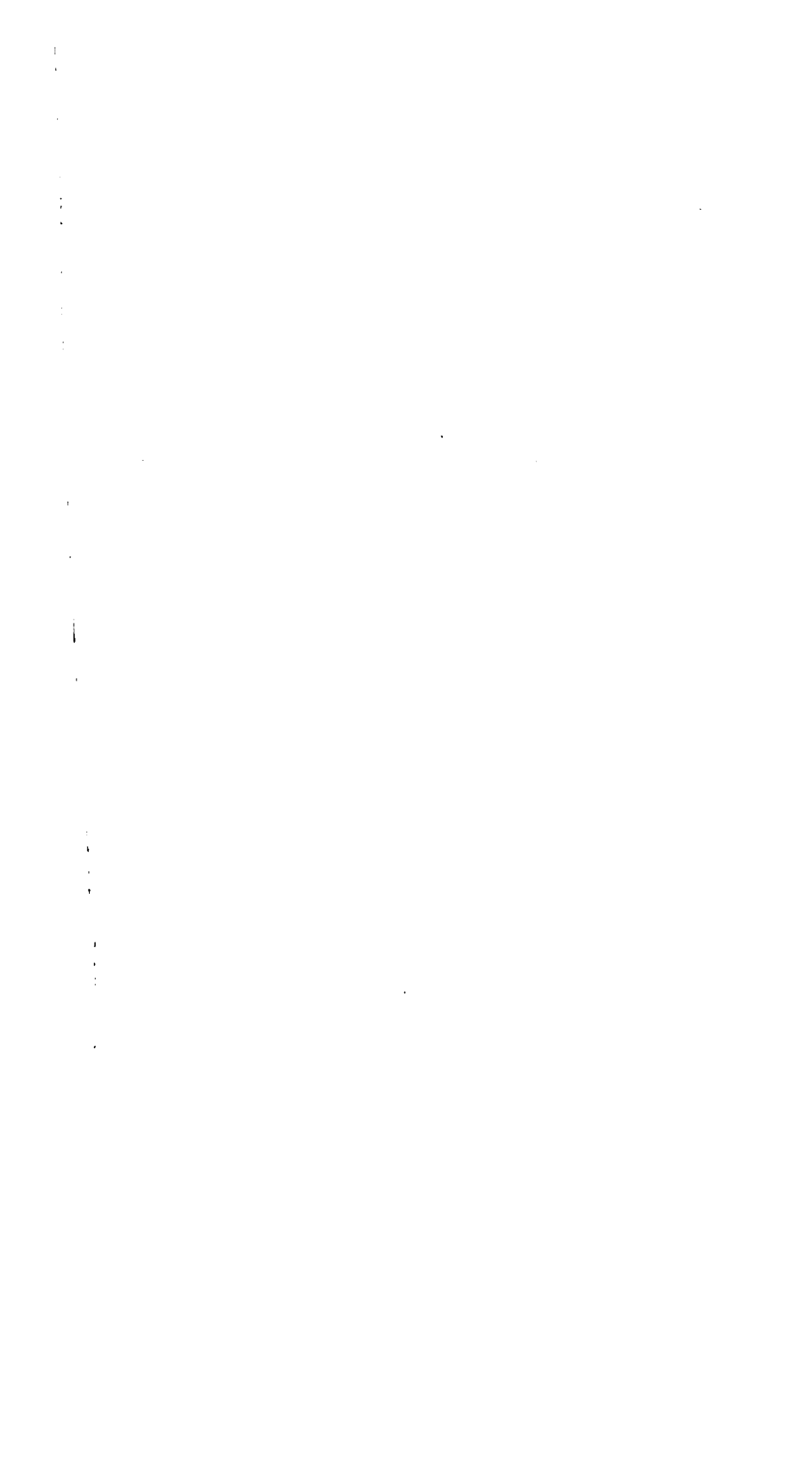
3 883 334

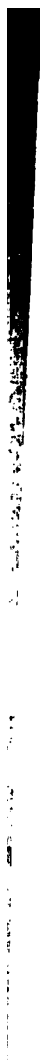

GIFT OF
HORACE W. CARPENTIER

EX LIBRIS

BIJDRAGEN

TOT DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE.

VAN

NEÉRLANDSCH INDIË.

TIJDSCHRIFT VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT

II

VOOR DE

TAAL- LAND EN VOLKENKUNDE VAN NEÉRLANDSCH INDIË.

EERSTE DEEL.

'S GRAVENHAGE,

K. FUHRI.

1853.

DS 611
B5

v.1

Carpentier

DE VIND
ABROCHIAO

I N H O U D.

VOORWOORD.....	Blz. III.
VERSLAG VAN DE EERSTE ALGEMEENE VERGADERING.....	" V.
SAAMLIJST DER LEDEN.....	" VII.
VRAGEN.....	" IX.
VERSLAG VAN DE TWEEDE ALGEMEENE VERGADERING.....	" XXI.
OVERZICHT VAN DEN STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN DES INSTITUUTS GEDU- RENDE HET JAAR 1851/52.....	" XXIII.
AANSPRAAK TER OPENING DER EERSTE ALGEMEENE VERGADERING.....	" 1.
PALEMBANG IN 1811 EN 1812, DOOR DEN HEER J. C. BAUD.....	" 7.
BLITON, DOOR DEN HEER J. C. BAUD.....	" 41.
DJAJA-LENKARA, DOOR DEN HEER A. B. COHEN STUART.....	" 44.
DE AMBOINS, DOOR DEN HEER H. C. VAN DER WIJCK.....	" 70.
MEDEDEELINGEN.....	" 76.
PROEVE VAN EENE GESCHIEDENIS VAN DEN HANDEL EN HET VERBRUIK VAN OPTIUM IN NEDERLANDSCH INDIË, DOOR DEN HEER J. C. BAUD.....	" 79.

GESCHIEDENIS VAN BARON SAKENDHEER, DOOR DEN HEER J. J. B. GAAL..Blz.	221.
HET HEMEL-AARDE-VERBOND, EEN GEHEIM GENOOTSCHAP IN CHINA EN ONDER DE CHINEZEN IN INDIË, DOOR DEN HEER D ^r . J. HOFFMANN.....	260.
✓ REIS VAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL VAN IMHOFF, OVER JAVA, IN HET JAAR 1746.....	291 ✓

V O O R W O O R D.

Ofschoon niet gebonden door eenige bepaling in het reglement, om op vaste tijden deze Bijdragen te leveren, heb ik het mij echter ten plicht gesteld, om nog voor het einde van het eerste instituitsjaar althans een eerste nummer aan de leden te bezorgen. Gaarne had ik meer gegeven, maar de vrees om den inhoud aan den omvang op te offeren, heeft mij weerhouden om opzettelijk zelf te willen aanvullen, wat mij voorkwam aan een behoorlijk aantal bladen te ontbreken. Niets zal mij meer genoeg doen, dan dat ruims bijdragen den redacteur in het vervolg in staat stellen om eenige malen in het jaar te kunnen herhalen, wat mij nu noode heeft mogen gelukken eens gedaan te krijgen.

Er blijft mij verder weinig over om als inleiding hierbij te voegen. Het komt mij van belang voor, dat in volgende nummers onder den titel Bibliographie eenige bladzijden gewijd worden, zoowel aan de literatuur van den tegenwoordigen tijd, als aan die van het verledene. Immers deze laatste, voor zoo ver zij voornamelijk strekken moet om de kennis der bronnen te vermeerderen en om de geschiedenis der wetenschappen zelven op te bouwen, kan niet missen voor de studie dier wetenschappen van groot gewigt te zijn. Het is hierom, dat ik

de aandacht der leden op dit vak van literatuur vestig, en een ieder, die op dit punt iets kan bijdragen, in het belang der zaak verzoek zijn deel niet terug te houden.

Onder den titel mededeelingen, ben ik reeds in dit nummer begonnen korte berigten te verzamelen — ook hier was de oogst nog niet groot — die, anders verloren, nu ter kennis van een grooter publiek gebragt, bij dezen of genen ligtelijk belangstelling zullen opwekken voor de zaak zelve, waarop zij betrekking hebben, en, op die wijze, nu en dan aanleiding kunnen geven, of tot geheel nieuwe onderzoekingen, of tot eene meer algemeene deelneming in ons gemeenschappelijk streven, de bevordering van de kennis onzer kostbare koloniën. Het is wel niet noodig te herinneren, dat ook hier een enkele persoon moeijelijk alle mededeelingen alleen kan doen.

Om de stukken zelve te beoordeelen of aan te prijzen, die in dit eerste nummer bevat zijn, komt mij de bevoegdheid niet toe. Bij het stuk, dat met een menigte vervolgen, zoo wij hopen, krachtig bij zal dragen ter betere kennis van de Javaansche literatuur, komt het mij echter niet ongeraden voor om het gezag des schrijvers te waarborgen door mede te deelen dat hij dezelfde is, die onlangs eene eerste proef van Javaansche poëzij openbaar gemaakt heeft, door het uitgeven, met vertaling en aanmerkingen, van het Javaansch gedicht, getiteld Baron Sakènder.

En hiermede zij dit tijdschrift aan de belangstelling der leden aanbevolen.

J. PIJNAPPEL GZ.

Secretaris van het Instituut.

VERSLAG VAN DE EERSTE ALGEMEENE VERGADERING
VAN HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL- LAND-
EN VOLKENKUNDE VAN NEÉRLANDSCH INDIË.

GEHOUDEN TE DELFT, DEN 4^{DE}N JUNIJ 1851.

De vergadering werd geopend door den Heer SIMONS, als tweede ondertekenaar der circulaire, waarbij de leden tot het bijwonen dezer eerste bijeenkomst zijn uitgenoodigd, daar de eerste ondertekenaar, de Heer BAUD, verhinderd was om tegenwoordig te zijn. De aanspraak bij deze gelegenheid gehouden is afgedrukt als inleiding tot deze Bijdragen.

In de eerste plaats is daarop aan de vereenigde leden een Reglement voorgesteld geworden, zoo als dit, onder praesidium der drie eerste oprigters van het Instituut, de Heeren BAUD, SIMONS en ROORDA, door eenige leden was ontworpen. Behalve enkele veranderingen van minder belang, is er in dit ontwerp eene meer wezenlijke gemaakt, door bij het hoofdstuk dat over de leden handelt, en waarbij bepaald was, dat er derderlei soort van leden zijn zou, gewone leden, leden donateurs en buitenlandsche leden, nog eene vierde soort van deelgenooten te voegen onder de naam van correspondenten. Men begreep namelijk, dat het ligtelijk gebeuren kon, dat men personen, die door geldelijke bezwaren verhinderd waren om leden te worden, om hunne kennis van zaken toch aan het Instituut zou wenschen verbonden te zien, en dat men dit door het verleenen van dien titel het best zoude kunnen bereiken. Na afloop der beraad-

VI VERSLAG VAN DE EERSTE ALGEMEENE VERGADERING.

slagingen is het reglement vervolgens vastgesteld geworden zoo als het later door Z. M. gesanctioneerd en daarna in druk aan de leden toegezonden is.

De Huishoudelijke bepalingen, die mede in het ontwerp begrepen waren, zijn niet in overweging genomen, daar er goedgevonden is, om die, na opgedane ondervinding in een eerste jaar, eerst in de volgende voorjaarsvergadering ter beoordeeling der leden te brengen.

Vervolgens is men overgegaan tot het benoemen van een Bestuur. De groote zwaarigheid, die zich hier opdeed, om terstond een twaalftal leden daar voor te benoemen, is opgelost door aan de drie oprigters over te laten, om zich voor het eerste jaar het vereischte getal leden toe te voegen, om met hen een voorloopig Bestuur te vormen, 't geen dan een jaar later door een vast Bestuur zou vervangen worden.

Na nog een paar voorstellen omtrent het benoemen van een secretaris en het uitnoodigen tot het lidmaatschap is de vergadering gesloten.

N A A M L I J S T

DER

LEDEN IN NEDERLAND

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL- LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEËRLANDSCH-INDIË.

BESCHERMHEER :

Z. M. DE KONING.

LEDEN DONATEURS.

Z. K. H. Prins HENDRIK der Nederlanden.
Z. K. H. Prins FREDERIK der Nederlanden.
De Nederlandsche Handelmaatschappij.

DE HEEREN

A. BAKKER, te Rotterdam.
J. C. BAUD, te 's Gravenhage.
MR. H. J. VAN BUREN, te Rotterdam.
F. A. O. VAN WAVEREN PANCRAS CLIFFORD,
te Amsterdam.
DUDOK VAN HEEL, te Amsterdam.
E. L. JACOBSON, te Rotterdam.
T. LUCASSEN, te 's Gravenhage.
Prof. G. J. MULDER, te Utrecht.
C. F. FAHUD, te 's Gravenhage.
W. POOLMAN, te Arnhem.
A. VAN RYCKEVORSEL, te Rotterdam.
H. VAN RYCKEVORSEL, te Rotterdam.
DR. G. SIMONS, te Delft.
J. SPENGLER, te Amsterdam.
H. STOLTE, te 's Gravenhage.
C. J. TEMMINCK, te Leiden.
F. VAN VLISINGEN, te Amsterdam.
G. VRIESE, te Amsterdam.
A. L. WEDDIK, te 's Gravenhage.
A. DE WILDE, op den Huize Pijnenburg bij
Zoestdijk.

GEWONE LEDEN.

Het Nederlandsche Bijbelgenootschap.
Het Nederlandsche Zendinggenootschap.

DE HEEREN

D. VAN AALST, te Neêrbosch bij Nijmegen.
Jhr. E. VAN ALPHEN, te 's Gravenhage.
MR. R. A. ARNTZENIUS, te Delft.
H. A. BAKE, te Utrecht.
G. L. BAUD, te 's Gravenhage.
A. J. BIK, te Amsterdam.
D. J. H. BOELLAARD, te 's Gravenhage.
J. P. BORST.
G. C. BOSCH REITZ, te Amsterdam.
P. D. BOSSCHER, te Amsterdam.
A. W. BARON VAN BRIENEN VAN DE GROOTE
LINDT, te Amsterdam.
F. D. COCHIUS, te Voorburg.
J. W. F. BARON COLLOT D'ESCURY, te Leiden.
J. C. A. DIEDERICHS, te 's Gravenhage.
J. W. C. DIEPENHEIM, te 's Gravenhage.
J. B. J. VAN DOREN, op den Huize Delta
bij Groenlo.
H. P. FOCQUIN, te Utrecht.
F. G. FONTEIN, te Haarlem.
J. J. B. GAAL, te Delft.
DR. P. VAN GALEN, te Rotterdam.
Jhr. GEVERS VAN ENDEGREST, te 's Gra-
venhage.

G. J. F. GUFFROY, te Delft.
 Mr. M. A. M. 's GRAVESANDE GUICHERIT,
 te Delft.
 F. C. G. GUYOT, te 's Gravenhage.
 J. HAGEN, te Delft.
 J. D. VAN HERWERDEN, te 's Gravenhage.
 G. J. HEYLIGERS, te Zalt-Bommel.
 H. HIEBINK, te Rotterdam.
 Dr. W. R. BARON VAN HOËVELL, te 's Gra-
 venhage.
 Dr. J. HOFFMAN, te Leiden.
 Prof. F. HOFSTEDE DE GROOT, te Groningen.
 Dr. J. J. DE HOLLANDER, te Breda.
 W. M. HOP, te Rotterdam.
 A. J. F. JANSSEN, te Delft.
 Jhr. O. L. DE JONGE, te 's Gravenhage.
 Dr. F. JUNGHUEN, te Leiden.
 Prof. T. W. J. JUYNBOLL, te Leiden.
 Mr. S. KEYSER, te Delft.
 Mr. H. J. KOENEN, te Amsterdam.
 H. T. KRABBE, te 's Gravenhage.
 H. M. LANGE, te 's Hertogenbosch.
 Dr. C. LEEMANS, te Leiden.
 Mr. J. A. A. LEEMANS, te Warmond.
 D. LENTING, te Zeist.
 C. MAAS GEESTERANUS, te Delft.
 Mr. H. W. MEES, te Rotterdam.
 H. J. DE MEYIER, te 's Gravenhage.
 Prof. H. C. MILLIES, te Amsterdam.
 T. DE MOLL VAN OTTERLOO.
 E. P. DE MONCHY, te Amsterdam.
 N. C. MULDER, te 's Gravenhage.
 JOH. MÜLLER, te Amsterdam.
 G. K. NIEMANN, te Rotterdam.
 A. NOTTEBOHM, te Rotterdam.
 J. J. PREETERS, te Delft.
 J. PENNING NIEUWLAND, te Amsterdam.
 Dr. J. PYNAPPEL GZ., te Delft.
 Mr. J. K. W. CHARLES VAN UFFORD, te
 's Gravenhage.
 O. J. RIESZ, te 's Gravenhage.
 W. A. ROEST, te 's Gravenhage.
 Prof. T. ROORDA, te Delft.
 Prof. P. P. ROORDA VAN EYSINGA, te Leiden.

C. RUEB, te Rotterdam.
 C. RUEB CZ., te Rotterdam.
 Prof. A. RUTGERS, te Leiden.
 J. A. A. SANTHAGENS, te Amsterdam.
 W. A. BARON SCHIMMELPENNINGCK VAN DER
 OYE, te Arnhem.
 Jhr. J. G. O. S. VON SCHMIDT AUF ALTEN-
 STADT, te 's Gravenhage.
 T. SCHUURMAN, te Amsterdam.
 J. W. H. SMISSAERT, te 's Gravenhage.
 Jhr. H. J. J. L. RIDDER DE^oSTUERS, te
 Maastricht.
 Jhr. F. V. A. RIDDER DE STUERS, te
 's Gravenhage.
 W. L. DE STURLER, te Groningen.
 Y. D. C. SUERMONDT, te Utrecht.
 W. H. SURINGAR, te Amsterdam.
 J. F. THIEL.
 Mr. L. J. J. VERENET, te Amsterdam.
 Q. M. R. VER-HUELL, te Arnhem.
 W. C. VERSTEEGH, te Rotterdam.
 Prof. P. J. VETH, te Amsterdam.
 Prof. G. W. VREEDE, te Utrecht.
 A. VROLIK, te Utrecht.
 Mr. W. WINTGENS, te 's Gravenhage.

LEDEN DIE SEDERT NAAR INDIË
 VERTROKKEN ZIJN.

RADEN SALEH, *lid donateur.*

GEWONE LEDEN.

J. BAART DE LA FAILLE.
 W. H. VAN DER HELL.
 Mr. W. A. HENNY.
 H. HOPE LOUDON.
 F. JANSZ.
 R. MELBOURN.
 C. W. F. NEYS.
 Mr. P. J. ROOSEGAARDE BISSCHOP.
 H. M. VAN RYSEN.
 Jhr. Mr. H. C. VAN DER WIJCK.
Reeds Overleden.
 W. A. KRUCHENIUS, te 's Gravenhage.

V R A G E N,

TER VOLDOENING AAN ART. 27 EN 28 VAN HET REGLEMENT.

Men wordt verzocht de antwoorden duidelijk te onderteekenen, en op te geven, of men, wanneer het ingezonden antwoord geheel of gedeeltelijk in de Bijdragen geplaatst wordt, verlangt dat des schrijvers naam medegedeeld worde.

TAALKUNDE.

1. Welke zijn de verschillende inheemsche talen en dialecten, op de eilanden buiten Java, behoorende tot het Nederlandsch gebied, in gebruik?

Men vraagt daarbij eene zoo veel mogelijk volledige aanwijzing der meerdere of mindere verwantschap tusschen die talen, en wenscht ook daarvan te ontvangen volledige woordenlijsten, naauwkeurig naar de Nederlandsche spelling en uitspraak geschreven, met vermelding der bijzonderheden, welke bij den inboorling in de uitspraak voorkomen.

Alle ophelderingen betreffende de regelen der spraakkunst zullen welkom zijn.

2. Door welke bijzonderheden onderscheidt zich de spreektaal in de onderscheidene Residenties van Java (met uitzondering van de Soenda-landen) van de taal, zoo als die gesproken wordt in het Soerakartasche?

Al wat iemand, in de een of andere Residentie wonende, daaromtrent kan mededeelen, hetzij veel of weinig, zal aangenaam zijn. Bijzonder aangenaam zal het zijn, behalve algemeene opmerkingen omtrent uitspraak,

grammatica en spraakgebruik van woorden, daarvan een proeve te ontvangen door het overschrift van eenige reeds uitgegevene Javansche gesprekken of zamenspraken (zoo als die van den Heer WINTER) met al die veranderingen, die het afwijkend spraakgebruik in zulk een andere Residentie zou vorderen.

3. Welke taal is het Madureesch, zoo als dit *gesproken* wordt? — Elke bijdrage tot de kennis van deze taal, hetzij dan meer of minder volledig, zal met genoegen ontvangen worden. Als proeve wenscht men eenige uitgegevene *Javaansche* gesprekken of zamenspraken in het *Madureesch* overgebracht te zien. Ook zal de mededeeling van allerlei Madureesche geschriften in proza, zoo als verhalen of legenden, brieven en dergelijke stukken, zeer aangenaam zijn.

LAND- EN VOLKENKUNDE.

4. Men verlangt te bezitten portretten van inlanders van alle mogelijke stammen in den Indischen Archipel, in kleuren. — De portretten moeten zijn *en face* en *en profil*. Waar de geheele lichaamsbouw de stammen karakteriseert, zal het van belang zijn, eene afbeelding ten voeten uit te ontvangen. Van de eilanden, waar de bevolking in berg- en strandbewoners onderscheiden is, verwacht men afbeeldingen van individus dier beide afdelingen; en even zoo waar een verschil als 't ware in kasten, op een oorspronkelijk uitheemschen oorsprong van een gedeelte der bevolking schijnt te wijzen. De grootte der portretten moet niet minder zijn, dan $\frac{1}{4}$ der natuurlijke. Het is noodig, dat de afbeelding, behalve van de juiste aanwijzing der woonplaats van den individu, tevens van eene schriftelijke opgaf der in hem voorgestelde tijpe vergezeld zij.

Men maakt van deze gelegenheid gebruik ter aanbeveling van het verzamelen van schedels. In de belangrijkste schedel-collectiën in ons Vaderland zijn Oost-Indische schedels nog steeds eene zeldzaamheid.

Ten einde de grootste gapingen in onze geographische en ethnographische

kennis van de Ned. Oost-Indische Bezittingen aan te vullen, zijn in eene eerste plaats wenschelijk :

Van het eiland Sumatra :

5. Eene breedere beschrijving der Palembangsche bovenlanden en
6. van het zuidelijk gedeelte van het Gouvernement van Sumatra's Westkust, om nog niet te spreken van eene opzettelijke beschrijving van dat geheele Gouvernement.

Van het eiland Borneo :

7. Eene meer uitvoerige beschrijving der Westkust, vooral van het zuidelijk gedeelte.
8. Eene van de westelijke helft der Zuidkust.
9. Van het zuidelijk gedeelte der Oostkust (Tanah Boemboe).

Van Celebes :

10. Eene van de Westkust.
11. In het algemeen van het geheele middengedeelte; maar vooral
12. van het Gouvernement van Makassar.

De beschrijvingen dienen zoo naauwkeurig mogelijk geographisch en ethnographisch te zijn en van de noodige kaarten en afbeeldingen voorzien.

Bij de mindere bekendheid der streken bedoeld in n°. 8, 10 en 11 stelt men hier reeds bloote bijdragen op prijs.

13. Welke verandering heeft de kust van het eiland Java, gedurende een aan te nemen tijdvak, door aanwas of afspoeling van grond ondergaan; en van welken invloed is zulks op de scheepvaart; door de toe- of afgenomen bruikbaarheid der vaarwaters, baaijen of reeden geweest? Men deele voorts de erkende of waarschijnlijke oorzaken mede, aan welke deze gedaanteverandering der kust moet worden toegeschreven; dit laatste in verband met de omstandigheid, dat bedoelde aanwas van grond ook in eenige oorden daar plaats grijpt, waar geene rivieren van eenig aanbelang in zee uitwateren, welke, zoo als wel elders, aanslibbing daarstellen.

14. Men vraagt eene beschrijving der op vele plaatsen verschillende gebruiken en feestelijkheden, die onder de inlandsche bevolking van het eiland Java bij besnijdenis, huwelijk, begrafenis en dergelijke, plaats hebben, en waarbij vooral het onderscheid der standen veel invloed uitoefent.

Ter vermindering van onnoodige herhaling herinnert men aan hetgeen in de verhandeling

van den Heer WINTER in het 1ste Deel van den 5^{den} Jaargang van het Tijdschrift van *Ned. Indië*, en in boeken, als bijv. de beschrijving der *Preanger-Regentschappen* van den Heer DE WILDE, daaromtrent reeds voorkomt.

15. Welke zijn de volksvermakelikheden der Javanen, zoowel diegene, welke men overal op Java, of althans in de meeste residentien aantreft, als zulke, die slechts aan enkele distrikten eigen zijn? Hoe hebben zij plaats? Wat is haar waarschijnlijke oorsprong? In hoever kunnen zij geacht worden het eigendommelijke volkskarakter uit te drukken?

Feesten als bedoeld in Vr. 14, zijn hier uitgezonderd, en de *meest bekende* der in deze vraag bedoelde volksvermakelikheden komen, daar zij reeds dikwijls beschreven werden, thans voor die beschrijving niet meer in eene eerste plaats in aanmerking.

16. Welke zijn die zeden en gewoonten en de vooroordeelen der Javanen, wier kwetsing de Europeaan op Java in zijn' omgang met den Inlander niet alleen goedschiks kan, maar, ter bevordering der meest mogelijk goede verstandhouding met hem, ook daarenboven zorgvuldig behoort te vermijden?

17. Er wordt verlangd eene zoo veel mogelijk volledige beschrijving van het maatschappelijk leven in eene Javaansche dèsa of dorpgemeente. Onder anderen wordt gevraagd: Welk onderscheid in rang of in regten bestaat er tusschen de verschillende inwoners? Wie zijn de *Sëntana's*? Welke zijn de vereischten van geboorte of anderzins, om het *Békélamt* te kunnen bekleeden? Welke zijn de regten en verplichtingen van den *Békél*? Hoe en naar welke regels geschiedt de verdeling der sawah's en andere akkergronden? Zijn de akkergronden gemeentegronden, of heeft er ook particulier grondeigendom plaats? Waardoor is dit regt van eigendom dan verkregen? Waarin bestaat het particulier eigendomsregt op het water tot bewatering der sawah's? Welke inwoners zijn tot het doen van heerediensten verplicht? Wie zijn daarvan uitgezonderd? Welk aandeel verkrijgen zij, die geen rijstvelden ter bearbeiding ontvangen hebben, in de rijstoogst? Welke regten hebben de inwoners op de onbebouwde of zoogenaamde woestgronden, die tot hun dèsa behooren? Kan iemand door ontginning van een gedeelte daarvan zich eenig particulier grondeigendom, of eenig ander voorregt, verwerven? Hoe en naar welke regels heeft de repartitie van de op te brengen padjég of landrente plaats?

De beschrijving van deze en van alle andere merkwaardige bijzonderheden, die het maatschappelijk leven van een Javaansche dorpgemeente kunnen schetsen, verlangt men door een statistiek van een dèsa opgehelderd te zien, met opgave van de dèsa en het gewest, dat men bepaaldelijk op het oog heeft, en welke afwijkingen daarvan in andere gewesten of dèsas aan den beantwoorder bekend zijn.

18. Waarin bestaat de straf van tentoonstelling, die *kápèntang*, dat is *gekruist worden*, genoemd wordt, en volgens de *Anggèr-gèdè* art. 20 en de *Anggèr-aroebiroè* art. 1, in de vorstenlanden van Soerakarta en Jokjokarta plaats heeft? Wordt met deze straf ook pijniging, of alleen schande, bedoeld? Is deze of dergelijke straf ook elders op Java of in Nederlandsch Indië in gebruik?

19. Waaraan schrijft men het toe, dat in de Residentie Bagelen voor passardagen onze gewone dagen worden genomen, terwijl men daar anders een eigen week van 5 dagen voor heeft? Heeft dit ook elders op Java plaats?

20. Wordt gevraagd eene naauwkeurige omschrijving van *alle* zaken, die door de priesters volgens het Mohammedaansche regt worden beslist.

21. Uit welke priesters zijn de *priesterraden* zamengesteld, en welke vereischen moeten zij bezitten om leden van die raden te kunnen worden benoemd? met opgave hoe en waar dit in de verschillende streken van Java verschilt.

22. Wordt gevraagd eene beschrijving van de regterlijke inrigtingen of gebruiken van het rijk van Jogjokarta, voor zoo verre zij niet in strijd zijn met de bepalingen van het Besluit van 11 Junij 1831, n°. 29.

23. Wordt er ergens op Java de bepaling ook in acht genomen, dat van landen door kunstmatige middelen bewaterd, $\frac{1}{30}$ der oogst wordt opgebracht, terwijl van die, waar dit aan de natuur overgelaten is, $\frac{1}{10}$ betaald wordt?

24. Onder de Javanen leefden weleer stammen, die dezelfde taal spraken, maar zich van hen onderscheidden door het betrachten van bijzondere plegtigheden bij huwelijken, geboorten en sterfgevallen. Men noemt ze *Kalang*, *Pinggir* en *Gadjah-mati*.

In de *Nawolo Pradoto* (art. 24) wordt van deze stammen genoeg gezegd

tot opwekking, niet genoeg tot bevrediging der nieuwsgierigheid. Maar dit blijkt er althans uit, dat het onder de regering van PAKOE BOEWONO den II^{den}, nog der moeite waardig werd geacht te bepalen, dat het kind, onder de *Kalang's* den staat des vaders, onder de *Pingir's* en *Gadjah-mati's*, dien der moeder volgt.

De aanteekeningen van MOUNIER op dat Wetboek (Tijdschrift van *N. I. Zee*de Jaargang, I^{ste} deel), herhalen eenige der reeds door RAFFLES, in zijne *History of Java*, ter nedergeschrevene overleveringen omtrent den oorsprong der *Kalang's*. Zij verspreiden niet veel licht over het onderwerp.

Tijdens de scheiding van het Mataramsche Rijk, waren de *Kalang's* nog talrijk. De akte van verdeeling van het jaar 1755, wijst aan elk der beide Vorsten een getal van 3000 *tjatja's* van den stam der *Kalang's* toe.

De tegenwoordige orde van zaken heeft de onmiskenbare strekking om de ineensmelting der opgenoemde stammen met de overige Javanen te bespoedigen. Wil men derhalve omtrent de *Kalang's*, *Pingir's* en *Gadjah-mati's* berigten opzamelen, geschikt om de bestaande duisterheid te doen ophouden, dan behoort het onderzoek niet te worden uitgesteld.

Het Instituut voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Neêrl. Indië vraagt:

- a. Zijn heden nog onder de Javanen bekend de benamingen van *Kalang*, *Pingir* en *Gadjah-mati*?
- b. Hoe groot is hun aantal in de verschillende provinciën of distrikten van Java?
- c. Wat is de oorsprong dier stammen, ook volgens hunne eigene overlevering?
- d. Wat was hun toestand onder de oorspronkelijke vormen van het Javaansch bestuur, bij voorbeeld, onder de regering van den tweeden Pakoe Boewono? Leefden zij toen in afzonderlijke dessa's, onder eigene hoofden? Waren zij aan bijzondere lasten of dienstbaarheden onderworpen? Oefenden zij bepaalde beroepen uit en waren de overigen hun verboden?
- e. Welke bijzondere plegtigheden waren eertijds en nu nog bij hen in gebruik, en wat is de beteekenis van dezelve.
- f. Wat is hun tegenwoordige toestand, zoo wel maatschappelijk als godsdienstig?

9. Zijn zij van de overige Javanen door lichaamsbouw en gelaatstrekken onderscheiden? Zoo ja, dan zouden ophelderende teekeningen belangrijk zijn.

25. Men vraagt een vertoog over den toestand der *toonkunst* onder de inboorlingen der verschillende eilanden buiten Java, en zulks onder opgave der diverse gebruikelijke melodiën, hare verwantschap, tevens met eene beschrijving en afbeelding der muziekinstrumenten en van de wijze om ze te bespelen.

26. Men vraagt een beredeneerd vertoog over het algemeen *ruilmiddel* onder de volkeren der eilanden buiten Java, met opgave der uitgestrektheid van het gebruik, de waarde vergeleken tot eenig algemeen voorwerp, bij voorbeeld, tot de rijst, of het algemeen voedingsmiddel, en van de verhouding tot de in omloop zijnde Nederlandsche en andere munten.

27. Men wenscht te ontvangen, betreffende de *kleeding* der bevolking van de eilanden buiten Java, de beantwoording der volgende vragen:

Waarin bestaat de kleeding der hoofden en van de verschillende klassen der bevolking bij gewone en bij plegtige gelegenheden, en waarin die der vrouwen en kinderen?

Van waar worden de stoffen, daartoe gebezigd, verkregen?

Welke is de waarde der stoffen van elders aangevoerd, en welke soorten daarvan zijn het meest gezocht?

Hoe worden de inheemsche stoffen vervaardigd, en welke is hunne waarde?

Hoe lang worden beide gebruikt?

Hoeveel bedraagt het verbruik aan kleedingstukken voor eenen man, voor eene vrouw en voor een kind, van de diverse standen der bevolking, gemiddeld per jaar?

28. Men verlangt eene zooveel mogelijk volledige beschrijving van de tegenwoordige politieke en commerciële toestand van het Rijk van *Atjeh* in Sumatra, strekkende tot en met het staatje Troemon; een en ander met aanwijzing der bronnen waaruit geput is.

29. Men wenscht te ontvangen een op goede gronden steunend vertoog over de afkomst der inheemsche bevolking van het eiland *Nias*.

30. Men vraagt een beredeneerd vertoog nopens hetgeen gebleken is

van eene nederzetting, in oude tijden, van eene *boeddhistische volkplanting in Padang-lawas*, en in de vallei van Groot Mandheling op Sumatra, met aanwijzing van den invloed, welke die nederzetting op de reeds gevestigde bevolking dier streken gehad heeft, welke, immers wat Mandheling betreft, onmiskenbaar schijnt.

31. Men verlangt eene naauwkeurige beschrijving der gewoonten en vooral van de taal der nog overgeblevene *Loeboes*, in het binnenland der Westkust van Sumatra.

32. Men vraagt eene zoo volledig mogelijke opgave der voorouderlijke wettelijke gebruiken, *hadat*, zoo als die bij de diverse bevolkingen in het gebied der Westkust van Sumatra bestaan, en wel met vermelding van de oorspronkelijke spreuken, waarin die *hadat* vervat is, in de landtaal.

33. Men verlangt eene omstandige beschrijving der verschillende bevolkingen, die den Archipel bezuiden de straat van Singapoera, en die van Lingga en bijbehorende eilanden bewonen, voornamelijk met vermelding hunner afkomst, taal en gebruiken.

34. Men wenscht een vertoog over de aangelegenheden van het *regt van eigendom en bezit op Borneo*.

35. Men vraagt naar een zooveel mogelijk juiste beschrijving van den handel, die plaats vindt voor *Palo*, aan de Westkust van Celebes, en *Parigi*, in de baai van Tomini.

36. Men wenscht te ontvangen eene topographische, ethnologische en klimatographische beschrijving van het noord-oostelijk deel van het eiland *Ceram*, van de post Wahaai af tot den oosthoek des eilands, en binnenlands tot het waterscheidend gebergte.

OUDHEIDKUNDE EN GESCHIEDENIS.

37. Gelijk overal elders, zoo worden ook op Java, als overblijfsels van vroegere onbeschaafde of minder beschaafde bewoners, eene menigte uit verschillende steensoorten bewerkte voorwerpen gevonden, wier bestemming en gebruik als wapenen, werktuigen of gereedschappen, in eenen tijd waarop de

bewerking van metalen nog niet bekend of algemeen ingevoerd was, als genoegzaam zeker kunnen worden aangenomen.

In den laatsten tijd is de aandacht ook op Java, meer dan vroeger, op dergelijke aldaar voorkomende overblijfsels gevestigd.

Als bouwstoffen en tot voorbereiding van een opzettelijk onderzoek omtrent dit onderwerp wenscht men te vernemen:

a. Wáár die steenen werktuigen, wapenen enz. op Java, Sumatra, Borneo en Bali, of ook op andere eilanden onzer Oost-Indische Bezittingen, *als overblijfsels eener vroegere bevolking of eerste beschaving* gevonden worden?

Wáár en in welke gedeelten vooral op Java? — Bevestigt zich daarbij de opmerking, dat zij niet, of zeer zelden, in het oostelijke gedeelte van Java, dat rijk is in prachtige steenen gebouwen en beelden, voorkomen, en daarentegen in groote menigte gevonden worden in de westelijke gedeelten, waar die oude overblijfsels van bouw- en beeldhouwkunst ontbreken? Zoo ja, welke redenen meent men hiervan te kunnen geven?

b. Welke zijn de vormen, afmetingen en steensoorten dier oude werktuigen enz.? Waarin onderscheiden zich die steenen voorwerpen (*wiggen, hamers, bijlen, messen, speer- en pijl-punten, net- en spinsteenen, enz. enz.*) van dergelijke die nog bij naburige wilde volken in gebruik zijn, — en waarin komen zij daarmede overeen?

c. Welke is de meening van de inwoners omtrent hunnen oorsprong en gebruik? Kennen zij aan die voorwerpen ook eenige heiligheid en kracht toe, of stellen zij hun bezit om andere redenen op eenige prijs? Zoo ja, welke zijn die redenen?

d. Onder welke omstandigheden en bijzonderheden, door behoorlijk gezag hebbende en vertrouwen verdienende opgaven gestaafd, werden zij gevonden? In welke lagen? op welke diepte? met welke andere voorwerpen? enz.

38. Ten einde later in staat te zijn om in zijn geheele uitgestrektheid den invloed te beoordeelen, die, waarschijnlijk door de uitgebreide magt van het vroegere Javaansche vorstendom Madjapait, de Hindoesche godsdienst ook op de andere eilanden van den Oost-Indischen Archipel gehad heeft, wenscht men vooreerst de aandacht te rigten op de godsdienstige monumen-

ten van Hindoeschen oorsprong, welke op onderscheidene plaatsen buiten Java en Bali gevonden worden. Men zoude daarom gaarne iets naders te weten komen van:

- a. De ruïne van een tempel in de binnenlanden van Djambi,
- b. De menigte van dergelijke ruïnes in Kwantan,
- c. Een vervallen tempel te Boetar, in Deli, op de Oostkust van Sumatra,
- d. Hindoesche beelden in de binnenlanden van de Kapoeas,
- e. Hindoesche oudheden te Margasari, aan de Bahan,
- f. Eene begraafplaats te Lamoeroe, in 't Zuiden van Celebes;

en in 't algemeen alle berigten en beschrijvingen willen verzamelen van wat er reeds nu van zulke overblijfselen van Hindoesche bouw- en beeldhouwkunst bekend is en in 't vervolg nog bekend worden zal.

39. Men vraagt eene geschiedenis der Portugeezen in den Oost-Indischen Archipel, waarin voornamelijk in het licht gesteld worden, de aard en de invloed hunner heerschappij in die streken, benevens de redenen van haar verval, en waarin al datgene wordt aangetoond, wat nog heden van dien invloed in taal, zeden en gewoonten overig is, en in eene eerste plaats ook dat gedeelte der bevolking wordt beschreven, dat nog steeds naar hen genoemd wordt. Alle belangrijke bijdragen ter beantwoording van deze vraag zullen welkom wezen.

40. Eene geschiedenis van den handel en het verbruik van Opium in Nederlandsch Indië, verdeeld in vier tijdperken, als;

a. Het tijdvak waarin de Nederlanders geen invloed op den Indischen Opiumhandel uitoefenden, eindigende met het jaar 1600.

b. Dat, waarin die invloed slechts op eene middellijke wijze bestond, en door geen uitgestrekt territoriaal bezit werd ondersteund, namelijk van A^o. D^o. 1600 tot het jaar 1740.

c. Het tijdvak waarin de Oost-Indische Compagnie haren Opiumhandel door het verworven oppergezag onmiddellijk kon bevorderen, aanvangende met 1740.

d. Het tijdperk, aanvangende met de herstelling van het Nederlandsche gezag in 1816.

LANDBOUW.

41. Rijstkulture.

a. Kent men, in de gedeelten van Nederlandsch Indië, thans of vroeger, door u bewoond, soorten van rijst, die, *onder gelijke omstandigheden*, meer of minder tijd behoeven om tot volkomen ontwikkeling te komen, dan andere?

b. Zoo ja; dan vraagt men eene opgave van hare namen, in het district waartoe uwe opgaven betrekking hebben, met bijvoeging, voor elke soort, van den tijd, die gemeenlijk verloopt, van den dag der verplanting uit de zaaibedden, tot dien van den oogst?

(NB. De rijstsoorten die in kleine hoeveelheden en tot bijzondere einden worden geteeld, worden in deze vraag niet bedoeld, zoo als de roode, witte en zwarte kleverige rijst (*oryza glutinosa* — Jav. *ketan*. — mal. *poeloet*.)

c. Welke zijn de onderscheidende kenmerken der in de vorige vraag bedoelde soorten met opzigt tot de volgende bijzonderheden:

- a. Uitwendigen vorm en kleur der korrels.
- b. Gewone evenredigheid tusschen de gezaaide en geoogste korrels.
- c. Gewicht van een bepaald getal, bij voorbeeld, van 5000 korrels.
- d. Oordeel der Inlanders over de voedende eigenschappen van elke soort.
- e. Geschiktheid van elke soort tot bewaring en verzending.

d. Weet de landman dadelijk te onderscheiden, of de korrel, die hij onder de oogen krijgt, vroeg of laat zal rijpen?

e. Wat bepaalt in het algemeen de beslissing des landmans, wanneer hij tusschen het zaaijen van een der bekende rijstsoorten, bepaaldelijk tusschen late en vroege rijst, te kiezen heeft?

f. Welke is in het algemeen de evenredigheid tusschen den tijd der ontwikkeling van bepaalde rijstsoorten, en de hoogte, boven de oppervlakte der zee, waarop zij geplant worden? Men wenscht dit door voorbeelden aangewezen te zien.

g. Waar zijn, in betrekking tot de hoogte boven de oppervlakte der zee, de grenzen der rijstkultuur?

k. In welke gevallen wordt, na het snijden der rijst, een tweede gewas, op hetzelfde veld, geplant, hetzĳ van rijst, hetzĳ van andere voorwerpen van kultuur? — Welke zijn die voorwerpen? — Wat bepaalt gewoonlijk de keuze des landmans in deze? en is het winnen van een tweede gewas algemeen?

i. Welke van die voorwerpen van tweede kultuur worden door de Inlanders beschouwd als uitmergelend, en welke als onschadelijk of nuttig voor den grond? Worden in het eerste geval meststoffen, en, zoo ja, welke, gebruikt?

k. Welk gewigt aan gezuiverde rijst wordt bij eenen middelbaren oogst in het distrikt over hetwelk uw antwoord loopt, opgeleverd door twee velden van 500 vierkante Rijnl. roeden, en van nagenoeg gelijke vruchtbaarheid, geplant, het eene met de rijstsoort die het *vroegt*, en het andere met die welke het *laatst* tot rijpheid komt.

l. Wat was, gedurende het tijdvak over hetwelk uw antwoord loopt, de onderlinge verhouding der rijstvelden, met *late* en met *vroege* rijstsoorten geplant?

m. Was die verhouding dezelfde gedurende de laatste tien jaren? Zoo neen, hoedanig en wanneer is zij veranderd?

n. Wat is de *adat* omtrent de rijstkultuur?

o. Geeft de *adat* aan den rijstplanter volkomen vrijheid in zijn bedrijf, of is hij daarbij aan eenig toezigt onderworpen, hetzĳ als een waarborg tegen zorgeloosheid, hetzĳ in verband tot het gemeenschappelijk gebruik der waterwerken, bestemd tot bevogtiging der rijstvelden?

p. Is dat toezigt hetzelfde, daar, waar de rijstvelden gemeentegronden zijn, en daar, waar, zoo als in Westelijk Java, individuële grondeigendom bestaat.

42. Is bemesting op Java bij den inlander in gebruik, en zoo ja, op welke wijze en in welke gevallen? In 't bijzonder wenscht men dit te weten ten opzichte van de suiker- en de koffĳkultuur. Heeft de bemesting daarbij plaats, op welke wijze geschiedt die dan; en zoo neen, door welke middelen wordt dan de vruchtbaarheid van den grond in koffĳ- en suikerplantaadjes bewaard?

VERSLAG VAN DE TWEEDE ALGEMEENE VERGADERING VAN
HET KONINKLIJK INSTITUUT VOOR DE TAAL- LAND- EN
VOLKENKUNDE VAN NEEËRLANDSCH INDIË.

GEHOUDEN TE DELFT, DEN 24STEN APRIL 1852, 'S MORGENS TEN 11 URE.

De President opent de Vergadering met eene korte toespraak.

De Notulen der voorgaande Vergadering worden gelezen en goedgekeurd.

De Secretaris doet, namens het Bestuur, verslag van den staat en de werkzaamheden des Instituuts gedurende het jaar 1852/53.

Op voorstel van den President wordt besloten dit stuk te plaatsen in het eerstvolgende nummer der Bijdragen (Zie Bijlage A).

De President stelt aan de orde de stemming over het aannemen van nieuwe Leden. Op zijn voorstel wordt het Bestuur gemagtigd om nog voor den tijd van een jaar allen die zich voor het lidmaatschap mogten aanmelden, zonder stemming als Leden aan te nemen.

Op gelijke wijs wordt de definitive vaststelling van de Huishoudelijke bepalingen uitgesteld tot de volgende Voorjaarsvergadering.

Hierna wordt de Vergadering voor een kwartier uurs geschorst.

Bij hervatting der werkzaamheden stelt de President aan de orde het benoemen van een Bestuur. De Leden van het voorloopige Bestuur worden allen herkozen, behalve dat in plaats van den Heer VON SCHMIDT AUF ALTENSTADT, die om zijn vertrek naar Su-

XXII VERSLAG VAN DE TWEEDE ALGEMEENE VERGADERING.

riname voor het Lidmaatschap van het Bestuur heeft moeten bedanken, verkozen is de Heer Dr. J. HOFFMANN, te Leiden.

Een der Leden voert het woord over de oprigting van een Fonds van uitvoering. Op verzoek van den President neemt hij op zich in eene volgende Vergadering daaromtrent een voorstel te doen.

Niemand meer het woord verlangende wordt de Vergadering gesloten.

OVERZIGT

VAN

DEN STAAT EN DE WERKZAAMHEDEN

VAN

HET INSTITUUT VOOR DE TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN
NEÉRLANDSCH INDIË, GEDURENDE HET JAAR 1851/52.

Mijne Heeren!

De voorgelezen Notulen hebben U herinnerd, dat in de Algemeene Vergadering van 4 Junij jl. vastgesteld werd een Reglement, bestemd om te worden onderworpen aan 's Konings bekrachtiging. Deze is, sedert die bijeenkomst, verleend geworden en het heeft tevens Z. M. behaagd, te voldoen aan eenen tweeledigen wensch, bij gelegenheid der aanvraag geopenbaard, door zich te verklaren tot Beschermheer van het Instituut en door te veroorloven dat het den naam van *Koninklijk* zal dragen.

De drie onderteekenaars der Circulaire van Februarij 1851 werden in diezelfde Algemeene Vergadering gemagtigd, om, uit aanmerking der omstandigheden waarin het toen pas geboren Instituut verkeerde, het Bestuur samen te stellen op eene wijze, afwijkende van den in Art. 14 van het Reglement gestelden regel, waarvan de uitvoering toen erkend werd aan groote moeilijkheden onderhevig te zijn. Aan dat besluit uitvoering gegeven zijnde, heeft zich in eene op den 30sten September jl. gehoudene Vergadering een Bestuur geconstitueerd, thans te zamengesteld uit de Heeren

J. C. BAUD en G. SIMONS, als Voorzitter en Onder-Voorzitter, T. ROORDA, P. C. G. GUIJOT, J. D. VAN HERWERDEN, C. LEEMANS, Jhr. E. H. VON SCHMIDT AUF ALTENSTADT, J. W. H. SMISAAERT, A. L. WEDDIK en Mr. W. WINTGENS, als Leden, G. L. BAUD, als Penningmeester en J. PYNAPPEL GZ. als Secretaris.

Om laatstgemelden in de redactie der Bijdragen en de uitgave der afzonderlijke Werken bij te staan, wil Art. 32 van het Reglement, dat eene Commissie van Redactie zal worden zamengesteld. Op verzoek van het Bestuur hebben zich met die taak wel willen belasten de Heeren T. ROORDA en S. KEIJZER.

Tijdens het houden der laatste Algemeene Vergadering was het aantal Leden van het Instituut *drie en negentig*. Sedert is het met *zeven en twintig* aangegroeid, gelijk u zal zijn gebleken uit de Naamlijst, opgenomen in het 1°. nummer onzer Bijdragen. Na het afdrukken daarvan is de lijst verrijkt geworden met eenen naam, reeds vermeld in de voorafpraak van onzen Voorzitter. Het is dien van den Heer Minister van Staat J. J. ROEUSSEN, Oud Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, weinige dagen geleden van daar in het Vaderland terug gekeerd. Ten aanzien van de aan de ambtenaren en ingezetenen van Nederlandsch Indië te zenden uitnoodigingen, bevond het Bestuur zich in eenen ongewonen toestand. De bevordering der belangen van het Instituut kon ginds niet worden opgedragen aan *leden*; deze waren er niet. Men loste die zwaarigheid op door een beroep op de welwillende medewerking van de Heeren Mr. A. PRINS, Algemeen Secretaris van het Gouvernement van Nederlandsch Indië en J. C. TERINGS, Lid van de Factorij der Nederlandsche Handel-Maatschappij te Batavia. Men verzocht den eersten zich met het verspreiden onzer brieven van uitnoodiging, den laatsten zich met de betrekking van Adjunct-Penningmeester in Indië te willen belasten.

Het gevolg van hunne bemoeijingen kan ons nog niet bekend zijn, vermits het schip *Prins Frederik*, hetwelk de talrijke brieven des Bestuurs medenam, eerst den 27sten December jl. in zee stak, — en derhalve Java niet kan bereikt hebben voor de maand, welker laatste Zaterdag ons hier vereenigd vindt.

Bij Art. 5 van het Reglement is bepaald, dat personen buiten Nederland en zijne Overzeesche Bezittingen woonachtig, wier verbinding aan het Instituut wenschelijk geacht wordt, tot *Buitenlandsche Leden* kunnen worden benoemd. Zij zijn volgens het slot van Art. 6 niet aan stemming onderworpen. Uit dit een en ander heeft het Bestuur aanleiding genomen om tot Buitenlandsche Leden te benoemen, de Heeren:

THOMAS HORSFIELD, Directeur van het Museum der Oost-Indische Compagnie, te London;

JOHN CRAWFURD, Schrijver van eene Geschiedenis van den Indischen Archipel;

D^r. CHRISTIAAN LASSEN, gewoon Hoogleeraar in de Oud-Indische Taal en Letterkunde, te Bonn;

EUGÈNE BURNOUF, Hoogleeraar in het Sanskrit te Parijs;

EDOUARD DULAURIER, Hoogleeraar in het Maleisch, aan de school voor levende Oostersche Talen, te Parijs.

Hoezeer mitsdien onze betrekkingen tot Nederlandsch Indië nog niet zijn gevestigd, en de bron van waar wij hopen dat rijke bijdragen aan het Instituut zullen toevloeijen, nog niet ontaloten is, ondervinden wij van eene andere zijde onverwachte medewerking. Het Ministerie van Koloniën is ons door het afstaan van belangrijke verslagen te gemoet gekomen; bijzondere personen hebben hunne verzamelingen voor ons geopend. Het Instituut kan reeds beschikken over de volgende handschriften:

- 1°. De mineralogische Verslagen van D^r. CROOCKEWIT, omtrent *Banka*, *Billiton* en *Malakka*.
- 2°. Eene natuurkundige en ethnographische Beschrijving van *Borneo*, door D^r. SCHWANER, in leven Lid van de Commissie voor het Natuurkundig onderzoek in Nederlandsch Indië.
- 3°. Een bericht omtrent de Reizen en onderzoekingen van D^r. s. MULLEB op *Sumatra*.
Deze drie Stukken heeft het Instituut te danken aan de welwillende hulpvaardigheid van den Heer Minister van Koloniën.
- 4°. Een Javaansch Handschrift, hetwelk onder den titel van *Kitab Toepah*, in 359 Artikelen, eene vrij volledige vertaling geeft van het kort begrip van het Mahomedaansch regt, door de Arabische Juristen *Moämelat* genoemd.
- 5°. Een Javaansch Handschrift, behelzende eene Geschiedenis van Java, beginnende met ADJI-SAKA en loopende tot na den dood van Soesoehoenan MANGKOERAT, in het jaar 1626 der Javaansche tijdrekening. Het Handschrift eindigt midden in het verhaal van de aanleidende oorzaken der uitwijking van PANGERAN POEGER naar *Samarang*.
- 6°. Twee *Kawi*-Handschriften, waarvan het eene waarschijnlijk de *Wiwaha* is.
- 7°. Eene Verzameling van Chinesche Wetten in het Nederduitsch.
- 8°. De beschrijving van eenen ouden Tempel te *Brambanan*.
- 9°. Eenige Javaansche papieren, zoo als de staat des boedels van Z. H. Sulthan AMANGKOE BOEWANA IV en dergelijken.
- 10°. Eenige Afschriften van Maleische Brieven en andere Stukken, betrekking hebbende tot de gebeurtenissen van Palembang in de jaren 1811 en 1812.

De Stukken N°. 4 tot 10, aan het Instituut welwillend afgestaan

door Jhr. P. E. M. VAN ALPHEN, zijn volgens zijne opgave herkomstig van wijlen den Heer N. ENGELHARD, die tot het jaar 1808 gewigtige ambtsbetrekkingen op *Java* bekleedde.

- 11°. Een Geschrift op lontarbladen in de *Kawi*-taal, gevonden in de residentie *Kadoe* op *Java*.

Het Stuk N°. 11 is aan het Instituut afgestaan door den Heer

J. C. BAUD,

Het Bestuur heeft zich gehaast om de aldus ontvangene bewijzen van welwillende medewerking zoodanig te benuttigen, als zonder twijfel lag in de bedoeling der inzenders.

Er is besloten aan de Commissie van Redactie over te geven de Handschriften N°. 1, 2 en 3, om daarvan, naar aanleiding van het bepaalde bij Art. 28 van het Reglement, de uitgave als afzonderlijke werken van wege het Instituut te bezorgen. Van die werken zijn de twee eerste reeds onder de pers. Het Handschrift N°. 4 wordt voor den druk gereed gemaakt door den Heer S. KEYZER; de uitgave zal kunnen aanvangen, zoodra de Heer WINTER, te Soerakarta, eenige aan zijne rijpe kennis onderworpen vragen, met zijne gewone bereidvaardigheid, zal hebben beantwoord. De Papieren vermeld onder N°. 10, hebben gediend voor het opstel "Palemang in 1811 en 1812," voorkomende in N°. 1 der "Bijdragen" van het Instituut. Voor het bearbeiten der *Kawi*-Handschriften wordt eene meerdere kennis van die doode taal vereischt, dan wij nog bezitten.

Het is hier de plaats om te spreken van een Handschrift, in twee deelen in folio, van den beroemden RUMPHIUS, ten titel voerende "de Ambonse Historie," van hetwelk inzage is verleend aan het Bestuur. Het Bestuur zal eene Commissie uitnoodigen om te onderzoeken of dit Handschrift, almede tot de verzameling van wijlen den Heer N. ENGELHARD behoorende, iets bevat hetwelk niet reeds door VALENTIJN en anderen is bekend gemaakt.

Eindelijk, Mijne Heeren! wijs ik U op de uitvoering door het Bestuur gegeven aan Art. 27 van het Reglement. Eene reeks van vragen is opge-
maakt, en, als gedeelte van den inhoud van het 1^e Nummer der "Bijdra-
gen" rondgezonden. De beantwoording dier Vragen, allen liggende binnen
den kring, waarin het Instituut wenscht werkzaam te zijn, zal, hopen wij,
ook buiten dien kring nut kunnen stichten en een nieuw leven schenken
aan den geest van onderzoek en werkzaamheid, waarvan de opwekking een
der oogmerken van onze Vereeniging is.

Aan onzen Penningmeester is dank verschuldigd, voor de wijze waarop
hij de nog geringe geldmiddelen van het Instituut heeft beheerd. In het
tijdvak van November 1851 tot Maart 1852, hebben de ontvangsten we-
gens contributiën bedragen.....f 1713.00
De uitgaven voor brievenport....." 2.55

Het saldo in kas was op den 27sten Maart-jl.....f 1710.45

DELFT, 24 April 1852.

De Secretaris,
J. PIJNAPPEL GZ.

Door een stuk over *Billiton* van den Heer C. DE GROOT, voorkomende in het Natuur-
kundig Tijdschrift (Jg. 3, afl. 1, 2), ben ik in staat om een paar namen te verbeteren,
die in het onlangs verschenen *Banka, Malakka en Billiton*, 'sGrav., K. Fuhri, 1852,
verkeerd staan opgegeven.

Voor *Badan* (bl. 104 en verder) lees *Badau*.

— *Tadjan* (n 107 al.) en *Padjam* (bl. 118) — *Tadjem*.

— *Mang* (n 108) — *Liang*.

Bij andere namen zijn het slechts spelfouten, van te weinig belang om er hier opzet-
telijk op terug te komen.

AANSPRAAK

TOT OPRICHTING VAN

DE EERSTE ALGEMEENE VERGADERING

VAN HET

KONINKLIJK INSTITUUT

VOOR DE

TAAL-, LAND- EN VOLKENKUNDE VAN NEERLANDSCH-INDIË.

GEHOUDEN OP DEN 4DE JUNIJ 1851. ¹

MIJNE HEEREN!

De bijval, door u geschonken aan de oprigting van een Instituut voor de *Taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië*, stelt hen, die dat denkbeeld aan uwe goedkeuring onderwierpen, in staat, om heden met u eene gewigtige schrede te doen tot vestiging van dat genootschap.

De medewerking, die gij daartoe verleent, is boven onzen lof en onzen dank verheven. Gij begeert die trouwens niet. Zij die zich vereenigen tot een nuttig doel, smaken reeds het hoogste loon, dat der zelfvoldoening.

Geroepen om in deze voorbereidende bijeenkomst het voorzitterschap te bekleeden en eenige woorden van inleiding te spreken, heb ik uit den rijkdom van stof, die zich aanbood, twee punten gekozen, die mij voorkwamen, in het belang der inrigting, op den voorgrond te moeten worden gesteld.

Die punten zijn: de betrekkingen van het Instituut tot de Regering, en tot de ambtenaren van Nederlandsch Indië.

In eenen tijd, waarin met hevigheid gestreden wordt vóór en tegen de beginselen door het Bestuur van Nederlandsch Indië gevolgd, — bij de daadzaak, dat ambtenaren zich, hetzij openlijk, hetzij bedektelijk, in dien strijd mengen, — en bij de omstandigheid, dat de Regering die inmenging beschouwt als eene gevaarlijke inbreuk op de eischen van het staatsbelang en als eene laakbare afwijking van onbetwistbare pligten, kan het Instituut niet nala-

¹ Deze aanspraak is, ten gevolge van de onverwachte afwezigheid van den Heer J. C. RAUD, voorgedragen door den Heer G. SIMONS.

2 AANSPRAAK TOT OPENING VAN DE 1ste ALGEM. VERGADERING.

ten, reeds bij zijne optreding te doen blijken, dat zijne verhouding tot het Bestuur van Nederlandsch Indië een onderwerp is geweest van zijne overleggingen. Het Instituut behoort dit te minder na te laten, omdat daarvan zal afhangen de graad van bijval, in Indië aan zijne bemoeijingen te schenken.

Het doel, in den oproepingsbrief van 3 Februarij 1851 aangewezen, is "de bevordering van de taal-, land- en volkenkunde van Nederlandsch Indië, *in den uitgestrektesten zin.*" Dat ook de inlandsche *zeden en instellingen* daarin begrepen zijn, zou, na die alles omvattende woorden, niet twijfelachtig zijn, al was het ook niet in den aanhef des briefs uitdrukkelijk gezegd.

Die woorden zullen schroomvalligheid doen ontstaan, zoo wel bij de Regering als bij den naauwgezetten ambtenaar, wanneer er spraak zal zijn van het verleenen van ondersteuning en medewerking aan het Instituut. Beider vertrouwen te winnen is intusschen het belang der instelling. Zonder dat vertrouwen zouden gewigtige bijdragen aan het Instituut worden onthouden, en zouden zijne grondslagen in Indië eene schadelijke beperking ondervinden.

Ik hoop, Mijne Heeren! dat ik uw aller overtuiging uitspreek, wanneer ik stel, dat het Instituut geenerlei beoordeeling van regeringsdaden bij anderen uitlokken, noch zelf uitspreken moet; — maar dat het daarentegen zonder schroom alle ethnographische en statistische vraagstukken kan helpen toelichten, al staan die ook met regeringsdaden in verband.

Gewigtig, om hier eenige voorbeelden te noemen, zal voor de bijdragen van het Instituut zijn: een naauwkeurig overzicht van de verschillende gebruiken en instellingen op Java ten aanzien van de aan den Vorst verschuldigde heerendiensten. In verband daarmee zal hoogst belangrijk zijn: een, in alle gedeelten van Java ingesteld en vervolgens te zamengevat, onderzoek omtrent de regten en verplichtingen der bezitters of gebruikers van *sawahs*. Van evenveel gewigt zullen zijn: naauwkeurige berekeningen, hoeveel, in elk district van Java, aan den landbouwer overblijft, wanneer hij, bij een middelbaar rijstgewas, het snijloon, de landrente en de kerkelijke tienden heeft gekweten. Eene beschrijving van het *Soekoe's* bestuur op Sumatra zal walligt spoedig onder de vragen van het Instituut worden opgenomen.

Deze onderwerpen nu, waarvan er geen ligt buiten den kring der gedane aankondiging, zou de Indische Regering welligt met achterdocht zien te berde brengen; de gemoedelijke ambtenaar zou ze welligt met schroom be-

handelen; wanneer de zekerheid niet bestond, dat het Instituut in geene beoordeeling denkt te treden van eenigen met die onderwerpen verwandten regeringmaatregel.

Die zekerheid schijnt te kunnen en te moeten gegeven worden: zij die in een later gedeelte van deze onze zamenkomst tot Leden van het Bestuur zullen worden gekozen, zullen dit belangrijk punt niet uit het oog verliezen bij het aankondigen van het Instituut aan den Landvoogd over Nederlandsch Indië en aan de ambtenaren en ingezetenen van die gewesten.

Behoudens die zekerheid mogen wij, Mijne Heeren! vertrouwen, dat het Instituut aldaar bijval vinden zal, als een krachtig middel om niet slechts wetenschappelijke studiën, maar ook de oogmerken eener regtvaardige, verlichte en welwillende Regering te bevorderen.

Of zal dit geen plaats hebben, wanneer het Instituut een helder licht al hebben verspreid over zoo vele onderwerpen, nu nog in het duister of althans in eenen nevel verborgen? Wanneer de Regering, bij dat licht, de gevolgen van hare eigene handelingen, beter dan thans, zal kunnen waarden? Wanneer dat licht der Regering zal dienen tot wegwijzer, om grieden op te heffen en misslagen te vermijden?

Mij dunkt dat op deze vragen slechts een toestemmend antwoord mogelijk is.

Maar, Mijne Heeren! de oogmerken der Regering zullen door het Instituut nog op eene andere wijze bevorderd worden.

Eene instelling van dezen aard zal onmisbaar den lust der ambtenaren tot het doen van statistieke en wetenschappelijke onderzoekingen opwekken, en daardoor zal bij hen de geschiktheid toenemen voor hunne eigenlijke taak.

Vergun mij, dat ik bij dit gezigtspunt een oogenblik verwijl. Dat verwijlen is eigenaardig in eene vergadering, waarvan zoo vele leden als Indische ambtenaren gewigtige diensten hebben bewezen. Dat verwijlen is eigenaardig in een gebouw, gewijd aan de vorming van hen, die zich voorbereiden om dat spoor waardiglijk te volgen.

Er is, wie zal het tegenspreken? geen gewigtiger bestemming, dan die van Oost-Indisch ambtenaar. Reeds spoedig na des ambtenaars komst in Indië, ziet hij zich met gezag bekleed. De welvaart van duizenden hangt af van de wijze, waarop hij dat gezag uitoefent. Zijne regtvaardigheid kan zagen verspreiden. Zijne oplettende zorg kan rampen afwenden. Zijn woord

4 AANSPRAAK TOT OPENING VAN DE 1ste ALGEM. VERGADERING.

kan een schild zijn tegen willekeur en onregt. Hoe hooger hij stijgt, des te wijder wordt de kring, waarin hij al dat goede kan verrigten. Eindelijk wordt den ambtenaar eene residentie toebetrouwd. Zijn invloed omvat nu uitgestrekte regentschappen. Op eene breede schaal kan hij nu ontwikkelen, aanmoedigen en beschermen.

Voorwaar, er is geen gewigtiger bestemming, dan die van ambtenaar voor Nederlandsch Indië.

Onze voorouders erkenden deze waarheid reeds in eenen tijd, toen ons gezag binnen veel enger grenzen beperkt was in de landen, thans Nederlandsch Indië uitmakende.

In zijne bekende Memorie van 24 November 1741, drong VAN IMHOFF reeds aan op eene opleiding der ambtenaren, meer evenredig aan de taak, die hen in Indië wachtte. *“De zaken der inlanders (zeide hij) moet men niet en bagatelle tracteren; de dienaren, die zich daarin evertueren, moet men alleen daaromme recompenseren.”* Om menschen van dezen stempel aan te kweeken wilde hij *“de dienaren van de Compagnie, als zij eerst in Indië koomen, wat meer houden tot het aanleeren der inlandsche talen en ge-woonten, en het excelleren in dat stuk tot een merite hunner bevordering stellen, dat (dus vervolgde hij) beter is als tot die diensten menschen te gebruiken, die noch de taal, noch den aard en de gewoontens van den landaard kennen, en daarbij nog veelmaals onhandelbaar van humeur, en niet minder aan de algemeene ziekte (schrappzucht en zedeloosheid) laborerende zijn; hetwelk niet anders dan onheilen kan vervoekken.”*

De besluiten, welke de vergadering van Zeventienen op de Memorie van VAN IMHOFF nam, waren veelal weerklanken van zijne voorstellen. Er werd bevolen, dat de ambtenaren zouden gehouden worden tot het aanleeren der inlandsche talen.

Gelijk van zulke algemeene aanbevelingen, zonder regel, zonder poenale sanctie, te wachten is, bleef het besluit, waarvan hier sprake is, eene doode letter. Toen Java in handen der Engelschen viel, waren sedert dat besluit ongeveer zeventig jaren verlopen. Het had geene verbetering aangebragt.

De veroveraars van Java in 1811 waren door slechts weinige burgerlijke ambtenaren vergezeld. Aan de officieren hunner legermagt viel het burgerlijk bestuur van Java veelal ten deel. Nu sprongen de voordeelen eener

opzettelijke opleiding in het oog. Die officieren hadden onderwijs ontvangen in de taal-, land- en volkenkunde van Britsch Indië. Zij hadden, het is waar, noch Javaansch, noch Maleisch geleerd: maar zij hadden opgedaan de zucht naar wetenschappelijke studiën en nasporingen. Het was die opleiding, welke vele nog jeugdige officieren van het Britsche veroveringsleger in staat stelde, om met eer voor hun zelve en met roem voor hun vaderland op te treden, in de plaats der ontslagene burgerlijke ambtenaren van het Hollandsch bewind. Door hunne bemoeijingen was onder **RAFFLES** een tijdsbestek van vier jaren voldoende, om de grondslagen te leggen eener geheele hervorming in het inwendige bestuur van Java, en om over de geschiedenis van dat eiland een licht te verspreiden, zoo helder, dat de arbeid der gansche eeuw, die vooraf was gegaan, daardoor werd verduisterd.

Deze onwederlegbare daadzaken, deze voor ons verleden zoo beschamende punten van vergelijking, waren nog versch in het geheugen, toen de edele **VAN DER CAPELLEN** in 1816 het bewind aanvaardde over het aan Nederland terug gegevene Java. — Eene betere toekomst zou nu het verledene uitwissen. — Zijn besluit van den 25sten Maart 1819 moest daartoe den grond leggen. — Maar dat besluit had het lot van dat van Heeren Zeventien van 1742: het bleef eene doode letter.

Dertien jaren later beproefde men een ander middel. In 1832 werd een Javaansch Instituut te Soerakarta opgericht. Het voldeed niet aan de opgewatte verwachtingen. Eene zoo nederige inrigting kon, trouwens, de zucht naar taalstudie en ethnographisch onderzoek, slechts bij weinige ambtenaren bestaande, niet algemeen opwekken.

Inmiddels namen, bij de uitbreiding van het kultuurstelsel, de behoefte en het gebrek aan bekwame ambtenaren meer en meer toe. Dat gebrek was het onderwerp van gestadige klagten van den Gouverneur-Generaal **MERKUS**. Nu verscheen des Konings besluit van 6 December 1842. Het was de uitdrukking der overtuiging, dat alleen de aanneming van het Engelsche beginsel die klagten kon doen ophouden, en de uitkomsten kon verzekeren, naar welke men sedert 1742 vruchteloos had gestreefd. De Akademie te Delft werd opgericht. Zij zou voor Nederlandsch Indië worden, wat het *Oost-Indisch Collegie te Haileybury* en het *Militair Seminarium te Addiscombe* sedert vele jaren voor Britsch Indië waren geweest.

6 AANSPRAAK TOT OPENING VAN DE 1ste ALGEM. VERGADERING.

Het Instituut voor de Taal-, land- en volken-kunde van Nederlandsch Indië, waarvan heden, als het ware, de eerste steen wordt gelegd, is de aanvulling des maatregels van 6 December 1842. De gemeenschap met dat Instituut zal voor de te Delft gevormde ambtenaren zijn eene voortzetting en uitbreiding van de hier aangevangene studiën. De gemeenschap met dat Instituut zal voor hen, die van deze vorming verstoken bleven, het middel zijn, om zich later de voorregten van het Delftsch Diploma gemakkelijker eigen te maken. Voor allen, van wat rang en staat ook, zal het Instituut zijn een prikkel tot nuttige werkzaamheid. Het zal dienen tot vereeniging van krachten, die anders nutteloos zouden verspild worden; tot bewaring van hetgeen anders verloren zou gaan. Verspreide lichtstralen zullen daar, als in een brandpunt, worden te zamen gebragt, en alzoo tot uitkomsten leiden, zonder die vereeniging onbereikbaar.

Dit vlugtig overzicht, zoö ver beneden den omvang en het gewigt des onderwerps, doet zien, dat de betrekkingen tot de Regering en tot de ambtenaren van Nederlandsch Indië voor het Instituut zijn van het hoogste gewigt; dat die betrekkingen, bij eene wijze onthouding, kunnen zijn menigvuldig en wederkeerig nuttig; en dat, wanneer die gedragsregel door het Instituut met naauwgezetheid wordt in acht genomen, geene der partijen, thans over de beginselen van koloniaal bestuur in geschil, hunne medewerking aan het zuiver wetenschappelijk doel des Instituuts behoeven te onttrekken.

Dat doel ondervindt aanvankelijk in Nederland goedkeuring. Eene uitgebreide lijst van Leden, prijkende met de namen van Hunne Koninklijke Hoogheden de Prinsen FREDERIK en HENDRIK *der Nederlanden*, getuigt van bijval en vertrouwen. De Koninklijke sanctie zal spoedig, dit wachten wij, daarop het zegel drukken, en ons in staat stellen de medewerking in te roepen der ingezetenen van Nederlandsch Indië.

Een wensch, waarin wij ons allen zullen ontmoeten, zal het slot mijner voorafpraak zijn.

Mogten de wetenschappelijke vruchten, die wij van den arbeid des Instituuts te gemoet zien, bevorderlijk worden aan eene gestadige vermeerdering van den bloei en de welvaart van Indië, en, bij gevolg, aan den roem en den voorspoed van Nederland!

PALEMBANG IN 1811 EN 1812.

In het jaar 1811 werd Palembang het tooneel van eenen wreeden moord; de Hollandsche ambtenaren en militairen werden in koelen bloede omgebracht, terwijl zij zich bevonden op eenige vaartuigen, waarmede men voorgaf hen naar Java te zullen terug voeren. Die gebeurtenis is het teeken geweest van eene reeks van oorlogen en botsingen, die geëindigd zijn met den ondergang van het regerende Verstengealacht, en met de inlijving van hun rijk, als direkte bezitting van Nederland, onder de namen van de Residentiën Palembang en Banka.

Zoo wereldkundig deze uitkomsten zijn, zoo duister is nog, bij velen, de aanleiding tot den ramp van 1811, die er de oorzaak van was. In het Tijdschrift van Neêrlandsch-Indië ¹, wordt hij geweten aan den Christenhaat des Sultans en aan de wraakzucht van eenen losbandigen prins, die door den Hollandschen resident in zijne buitensporigheden was gestuit. Een ander schrijver noemt RAFFLES als den aanstoker van den moord, maar verwerpt dat vermoeden even spoedig weder ². Een derde trekt de schuld van RAFFLES niet in twijfel ³, terwijl een vierde met warmte zijne partij kiest, en ten slotte verklaart, dat, wat wij van RAFFLES weten, ons geen recht geeft om te veronderstellen, dat hij tot zulk eene laagheid en wreedheid in staat was ⁴.

¹ VIII Jaargang, III deel, p. 327—335.

² TEMMINCK, *Coup d'oeil général sur l'Inde archipélagique*, Tom. II, p. 13.

³ *Proeve eener beschrijving van Palembang*, door W. L. DE STURLER, p. 9.

⁴ *De geschiedenis van Sumatra*, eene reeks van artikels in de Gids, door den Haag-leeraar P. J. VETH.

Eene toevallige omstandigheid stelt ons in staat het geschilpunt tot meerdere klaarheid te brengen. Toen in 1816 het Nederlandsch gezag in Indië stond te worden hersteld, zond de door de Engelschen afgezette Sultan, onder wiens regering de moord had plaats gevonden, de daartoe betrekkelijke brieven van RAFFLES aan eenen ouden vriend te Batavia, ten einde daarvan gebruik te maken tot het afwenden der onheilen, die hij verwachtte, dat over hem en zijn geslacht zouden losbreken, na het hijchen der Nederlandsche vlag. Die brieven werden aan de Nederlandsche Commissarissen-Generaal overgegeven, nadat daarvan afschriften waren gehouden, en het zijn deze afschriften, die wij thans voor ons hebben, met eene menigte andere, ter zake dienende, en uit dezelfde bron voortgekomen papieren. Wij hebben voorts geraadpleegd de Javasche officiele Courant van dien tijd en het bekende werk door de weduwe van RAFFLES, omtrent de diensten van haren man in het licht gegeven ¹.

De Engelsche Oostindische Compagnie vestigde zich in het begin van deze eeuw op *Poelo-pinang*, een klein eiland gelegen aan den noordelijken ingang van de zee-enge van Malakka, nabij de kust van *Kedah*. Dat eilandje, herdoopt Prince of Wales Island, moest worden wat eertijds Malakka was, eene stapelplaats voor den handel tusschen Indië, China en den Oostelijken archipel; het moest wijders, door de teelt der fijne specerijen, Engeland onafhankelijk maken van het Moluksche monopolie, — een doel naar hetwelk men reeds vroeger, hoezeer vruchteloos, gestreefd had op het ten noorden van Borneo gelegen eiland *Blambangan*.

Onder de eerste bezending van ambtenaren naar de nieuwe vestiging, was er een van grenzenlooze eerezucht. De betrekking van Adjunct-Secretaris van het bestuur der pas geboren kolonie bevredigde hem niet. Toen de verovering der Molukkos door de Engelschen werd ondernomen, dong hij naar het ambt van Gouverneur der Specerij-eilanden, en begaf zich tot dat einde naar Calcutta. Die bevordering hem ontsnappende, wendde hij het begeerig oog naar Java, destijds nog de zetel der Hollandsche magt in Indië. De roemzucht van Lord MINTO, den Britschen Gouverneur-Generaal,

¹ *Memoir of the public services of Sir Stamford Raffles, by his widow.*

ward behendiglijk opgewekt; men hield hem voor, dat de verovering van Mauritius en Bourbon, waartoe uit Engeland het bevel gegeven was, niet baten zou, wanneer aan de Franschen de mogelijkheid werd gelaten om zich op Java te vestigen; Lord MINTO moest die gelegenheid om zijnen naam te verewigen, niet laten ontsnappen. Hij liet zich overreden, en bealoot tot het doen eener expeditie naar Java, zoodra de Fransche eilanden zouden zijn ten onder gebragt.

Intusschen was de eerzuchtige Adjunct-Secretaris van Poelo-pinang, die, met zijnen vriend Dr. LEYDEN, deze veroveringszucht had opgewekt en aangeblazen ¹, door Lord MINTO aangesteld als Agent voor de Maleische Staten. Als zoodanig moest RAFFLES (want hij is het van wien wij hier spreken) zich te Malakka vestigen, en, van daar, eene geheime briefwisseling openen met de, onder het Hollandsch gezag staande, inlandsche Vorsten en Hoofden, en zels met de Hollandsche ingezetenen, ten einde de medewerking van de eersten te verwerven tot het beoorlogen der Hollanders, en de toestemming der laatsten, om, dus heette het, te worden verlost van het Fransche juk.

En der eerste inlandsche Vorsten, tot wien RAFFLES zich wendde, was MAHMORD BEDR-EDDIN, Sultan van Palembang. De Britsche Agent had zich een overdreven denkbeeld gevormd van het gewigt van het bondgenootschap diens Sultans: "De Sultan (dus hooren wij hem in eenen brief aan "Lord MINTO zeggen) was sedert lang groote saldo's schuldig aan de regering te Batavia. Men wist dat hij buitengemeen rijk, en bezitter was van "eenen aanzienlijken sedert lang opeengehoopten schat. Hij (RAFFLES) duchtte, "dat de Sultan zich door de veerkrachtige houding van DAENDELS vrees zou "laten aanjagen en zich zou laten bewegen tot het betalen dier saldo's, het "welk voor de geldmiddelen des Maarschalks, in die oogenblikken, van het "hoogste belang zou zijn. Ik wist (dus vervolgt RAFFLES), dat de Maarschalk den Sultan niet slechts had doen dreigen, maar ook dat hij bezig "was maatregelen te beramen om hem tot betaling te dwingen. Deze om-

¹ De invloed op Lord MINTO uitgeoefend door LEYDEN en RAFFLES, blijkt onder anderen uit de volgende karakteristieke woorden, genomen uit eenen brief van LEYDEN aan zijnen vriend. "In short, make a great and mighty noise, for we will compel his "Lordship to be a greater man than he would wish to be, if left alone." *Memoir of the life and public services of Sir Stamford Raffles*, p. 26.

“standigheden noopten mij tot het aanvangen eener onderhandeling, omdat, “hetzij de Sultan mijne voorstellen aannam of verwierp, zij hem, in allen “geval, zouden terughouden van eenige schikking met den Maarschalk “DAENDELS, terwijl daardoor tevens nieuwe moed zou worden ingeblazen “aan de Bantammers en Lampongers, ter nedergeslagen door hunne jongste “nederlaag¹. Mogt de Sultan in mijne voorstellen treden, dan zouden wij “eenen magtigen bondgenoot hebben gewonnen, met wiens hulp eene ern- “stige demonstratie zou hebben kunnen gemaakt worden aan den kant van “Bantam, zonder onzen hoofdaanval te verzwakken. Overigens zou des Sul- “tans vrijwillige verbindtenis met ons, hem hebben ontheven van de gevol- “gen van den loop des oorlogs in Europa, terwijl wij ons, zonder verdere “moeite, zouden hebben gezien in het bezit van den alleenhandel in tin².”

Na aldus van RAFFLES zelf te hebben vernomen, waarom hij zich had ge- haast eene briefwisseling met den Palembangischen Vorst te openen, gaan wij over tot het beschouwen dier briefwisseling zelve, vooraf nog hierbij voegende, dat de overbrengers zijner brieven en van zijne mondelinge bood- schappen waren, RADEN MOHAMAD, alias TOEWANKOE SJERIF MOHAMAD, een Maleijer, en SEED ABOE BAKAR, een Arabier, beide wonende op Poelo-pi- nang, die zich waarschijnlijk, ten einde hunne zending te bedekken, als han- delaars zullen hebben vermoemd.

De eerste brief van RAFFLES aan den Sultan is ons niet bekend, maar wel de tweede, vijf dagen later geschreven en de dagtekening voerende van den 17^{den} der maand Dzoel-Kaïda van het jaar 1224 (11 Dec. 1809).

RAFFLES maakt zich daarin aan den Sultan bekend als een *groot Vorst*, *plaatsvervanger van GILBERT Lord MINTO, den Koning, verheven boven alle Vorsten, die in het land van Bengale, moeten bukken voor de vlag van den Koning van Engeland.*

¹ Waarschijnlijk doelt RAFFLES hier op het innemen van *Tji-bongor*, door de Holland- sche troepen, aangevoerd door DAENDELS, in het jaar 1809. *Tji-bongor* ligt in de Peper- baai, en was door de Bantammers en Lampongers, geholpen door vreemde zeeroovers, versterkt. Uit de woorden van RAFFLES blijkt overigens, dat RADEN INTANG, die des- tijds de aanvoerder was der Bantamsche oproerlingen, in nauwe verstandhouding met de Engelsen stond.

Na te hebben herinnerd, dat hij, op bevel van den Gouverneur-Generaal van Britsch Indië, onderhandelingen wenscht aan te knoopen met al de Maleische Vorsten, zegt RAFFLES, dat hij zich in de eerste plaats wendt tot den Palembangschen Sultan, voor wien hij eene bijzondere genegenheid gevoelt, en met wien hij eene vriendschap wil aangaan, uitsluitende die met anderen, vooral met de Hollanders: "Wat nut heeft het (dus vraagt hij) "dat mijn vriend de Hollanders te Palembang laat blijven? Zij zijn boosaardig en willen met mijnen vriend een' kwaden weg inalaan ¹."

Het schijnt dat deze brief door drie Engelsche oorlogsvaartuigen is overgebracht, immers dit wordt gezegd in een schrijven van dezelfde dagteekening, gerigt aan de hoofden van Soensang, het aan den mond der Palembangsche rivier gelegene dorp, welks ingezetenen worden gerustgesteld omtrent het eigenlijke voornemen der Engelsche schepen, het verdrijven der Hollanders: "met wie," dus zegt RAFFLES ten slotte, "gijlieden geene vriendschap houden kunt, zonder vijanden te zijn van mij en van al de Engelschen ²."

Uit den volgenden brief geschreven op den 8ten dag der maand Tsafar 1225 (2 Maart 1810) verklaart RAFFLES zich zeer voldaan over de strekking en de opregtheid van een van den Sultan ontvangen antwoord; maar betuigt tevens zijne teleurstelling over het niet verschijnen, te Malakka, van eenen gevolmagtigde, met wien alles zou hebben kunnen besproken worden. Daarom zal RAFFLES nu duidelijk verklaren wat hij eigenlijk verlangt, want er is geen tijd voor langer beraad; de zaak moet nu, zonder verder uitstel, worden afgedaan; nit langer dralen kan voor den Sultan niets goeds geboren worden; *er moet gehandeld worden*. Om den Sultan te beter tot dat snel handelen te bewegen, neemt RAFFLES onwaarheid, of althans overdrijving, te baat, en tracht den Sultan vrees aan te jagen voor de ontwerpen der Hollanders: "die," zegt hij, "kort te voren, in het geheim, wapenen binnen Palembang hebben gebracht, en eene oorlogsplaats (tampat-prang) hebben gevestigd te *Toelang-bawang* ³. Is dit geschied zonder het voorweten van mijnen vriend, dan moet mijn vriend geene verdere woorden

¹ Zie bijlage n°. 1.

² Zie bijlage n°. 2.

³ Een dorp in de *Lampoungs*, niet ver van de Palembangsche grenzen.

“met de Hollanders wisselen, maar het bestaande kontrakt verbreken, en hulp vragen van zijne ware vrienden, de Engelschen.”

Wat bepaaldelijk van den Sultan verlangd wordt, is vervat in drie punten. Wij zullen niet stilstaan bij het *eerste*, hetwelk de aansluiting aan de Engelschen betreft, noch bij het *derde*, rakende den handel in tin en peper; — maar zullen hier eene letterlijke vertaling geven van het *tweede* punt, omdat de Sultan zich daarop, tot vergoelijking van den moord der Hollandsche bezetting, heeft beroepen. Dat punt luidt aldus: “Ten tweede, “moet mijn vriend uitwerpen en vernietigen (*boewang habiskan sakali-kali*) alle “Hollanders benevens hunnen resident, allen die thans, onder het Hollandsche “gezag, verblijf houden te Palembang. Laat daarna geene (Hollanders) wonen of aankomen. Hollandsche residenten kunnen niets goeds verrigten. “Dat geene Hollanders binnen het land van Palembang komen, noch ook “andere blanke menschen, behalve Engelschen. Mogten dezen begeeren in “een fort (*lodji*) te wonen, dan zullen zij dit kunnen doen op nader te bepalen voorwaarden.”

In een verder gedeelte van den brief vindt men nog de volgende dringende waarschuwing om niet langer te dralen: “Laat men het tegenwoordig “oogenblik voorbijgaan, dan vervalt ook het nut der handeling.”

Eindelijk bevat de brief van RAFFLES eenige aanwijzingen en raadgevingen, voor het geval dat de Sultan niet terstond met de Hollanders mogt willen breken. Een volledig afschrift van het te sluiten kontrakt is, zegt hij, in het bezit van RADEN MOHAMAD; niets ontbreekt daaraan, dan de handteekeningen, de zegels en de dagteekeningen; de Sultan kan dit alles daaronder plaatsen en vervolgens de akte aan RADEN MOHAMAD geven, die, wanneer ook RAFFLES het stuk zal hebben bekrachtigd, het van Malakka zal terugbrengen aan den Sultan. Dit alles kan in het geheim geschieden; een *Engelsche* gezant zal, eerst dan, in het openbaar optreden, wanneer de Sultan zelf dit zal begeren ¹.

Het schijnt dat de Sultan de hem toegezonden overeenkomst niet bekrachtigd, maar RADEN MAHOMAD met een ontwijkend antwoord teruggezonden heeft ².

¹ Zie bijlage n°. 3.

² Zie *Memoir etc.* p. 43.

De volgende brief in de verzameling is van den 11^{den} dag der maand Bahioel-akir van het jaar 1226 (23 April 1811), en strekt in de eerste plaats om bij den Sultan aan te dringen op eenig beslissend antwoord, hem tevens waarschuwend, dat het Gouvernements-vaartuig, hetwelk den brief overbrengt, niet langer dan een etmaal vertoeven kan, alzoo de tijd nu gekomen is, om al de schepen bijeen te verzamelen, die naar Java moeten vertrekken.

“Vermits (dus vervolgt RAFFLES) de Hollanders nog te Palembang zijn, daarom zend ik vier kisten met Gouvernements-geweren. In elke kist bevinden zich twintig geweren, en derhalve tachtig in de vier kisten. Voorts zijn er tien verzegelde manden (*krepik*) met patronen, gevuld met kruid en kogels. Ik hoop dat mijn vriend alles behoorlijk zal ontvangen. Al wat mijn vriend verder verlangt, vaartuigen, manschappen of wapenen, hij schrijve er mij spoedig over.”

Eindelijk zendt hij nog aan den Sultan afschriften der vroegere brieven, die aan RADEN MOHAMAD zijn toevertrouwd geweest, want, zegt hij, ik weet niet of ze al of niet zijn ontvangen ¹.

De laatste brief onzer verzameling is aan den Sultan geschreven door den kapitein MACDONALD, het bevel voerende over een' aan den mond der Palembangse rivier geankerde oorlogsvaartuig. Hij zegt gezonden te zijn om eenen brief eigenhandig aan den Sultan over te geven, maar vermits RADEN MOHAMAD en SEID ABOE BAKAR hem gezegd hebben, dat des Sultans verblijf ver van de ankerplaats is; zendt hij SEID ABOE BAKAR in zijne plaats, als bringer der beide brieven en van vier kisten geweren en tien kisten buskruid, en betuigt zijn verlangen, dat de Sultan hem iemand van aanzien toezende: “aan wien hij mededeelingen, hem van hooger hand opgedragen, omtrent de *Hollanders* zal kunnen doen, en van wien hij zal kunnen vernemen, wat des Sultans bevelen omtrent de *Hollanders* zijn ².”

Het is ons niet gebleken wat gevolg deze brief heeft gehad, en evenmin of er verdere onderhandelingen hebben plaats gevonden. Uit de opgaven van RAFFLES laat zich afleiden, dat hij de aandacht zijner zendelingen op het eiland Banka vestigde, toen het bleek, dat de gewenschte uitslag niet zoo

¹ Zie bijlage, n°. 4.

² Zie bijlage, n°. 5.

spoedig, als hij dit verlangde, te Palembang te verkrijgen was ¹. Wij vinden dan ook, dat die zendelingen den 23^{den} Julij 1811, te Muntok (op Banka) waren, met last van den Heer RAFFLES, om hem, tot nader bevel, aldaar af te wachten, of, om hem naar Batavia te volgen, indien de Sultanen niet toestaan wilde te Muntok te blijven. Het blijkt verder, dat zij zich, op eene uitnoodiging des Sultans, van daar naar Palembang hebben begeven, en zich nog daar bevonden, toen de moord plaats greep ².

Tot goed verstand van de bovenvermelde bevelen van RAFFLES en van het verder gedeelte van dit verhaal, zij hier herinnerd, dat de Britsche expeditie, uit negentig zeilen bestaande, den 18^{den} Junij 1811 van Malakka vertrok, en den 4^{den} Augustus voor Batavia ten anker kwam, — dat, na eene reeks van gevechten, de versterkte legerplaats te Meester-Cornelis, op den 26^{den} Augustus door de Engelschen werd ingenomen, — dat Lord MINTO op den 11^{den} September te Batavia eene proclamatie afkondigde, waarbij hij Java en onderhoorigheden verklaarde te behooren tot de territoriale bezittingen der Engelsche O. I. Compagnie, en dat de Generaal JANSSENS op den 18^{den} dier maand de capitulatie sloot, waarbij dat gedeelte van Java, hetwelk nog niet door de Engelschen bezet was, en voorts de buitenbezittingen, aan Engeland werden overgegeven.

Wij hebben gezien, dat de Sultan lang, maar vruchteloos, door RAFFLES tot *handelen* was aangespoord. Hij besloot daartoe eindelijk op den 14^{den} September 1811. Het Hollandsche fort werd met list overweldigd en daarna geplunderd en, met al de daaromtrent staande gebouwen, geslegt; de ambtenaar en militairen (24 Europeanen en 63 Javanen) werden in een vaartuig geworpen, en, den stroom afzakkende, op bevel des Sultans om het leven gebragt. Onwillekeurig ziet men in dit bloedig voorval de verwezenlijking van het den Sultan zoo dringend aanbevolen *uitoerpen* en *vernietigen*.

De bijzonderheden zijn beschreven in eenige der boekwerken op de eerste

---

¹ "Suspecting from the procrastination of the Sultan of Palembang, the turn which the negociation was likely to take, and being aware of the immense importance of the island of Banca, I directed my agents to use every means in their power to obtain the most particular account of the island and its productions, as well as the nature of the Government and the disposition of the inhabitants." *Memoir etc.* p. 43.

² Zie bijlage, n°. 6.

bladzijde aangehaald. De twee zendelingen van RAFFLES, die, zoo als gezegd, op het oogenblik van den moord te Palembang waren, en twee aan het bloedbad ontsnapte personen, WILLEM VAN DE WETERING BUYS en zijne zuster LOUISE, gehuwd met den almede vermoorden tweeden resident HAARVLESTEG, hebben verhalen geleverd, die minder algemeen bekend zijn. Men zal ze hier achter vinden ¹.

In het begin van November 1811 was het gebeurde nog niet te Batavia ruchtbaar. De Heer RAFFLES, sedert 11 September bekleed met de waardigheid van Luitenant-Gouverneur, zond eene Commissie naar Palembang, ten einde de faktorijs, krachtens de kapitulatie van 18 September, over te nemen, de oude kontrakten met eenige wijzigingen te hernieuwen, en den benoemden Engelschen resident, den Luitenant JACKSON, te installeren. De Sultan weigerde in de voorstellen der Commissie te treden; hij hield haar in eene soort van gevangenschap, zoodat zij geene vrije gemeenschap met de ingezetenen had; en gaf te kennen, dat hij het fort en de gebouwen had doen slegten, na al de Hollanders te hebben weggezonden; en dat, vermits hij dit alles gedaan had op het verlangen van het Britsche Gouvernement en voor dat de verovering van Java was ten einde gebracht, hij zich beschouwde als hersteld in zijne onafhankelijkheid. De Commissie keerde naar Java terug, onbekend met den moord, maar echter vermoedende, dat er gebeurtenissen hadden plaats gehad, die men voor haar had verborgen gehouden.

Spoedig na de terugkomst der Commissie, in December 1811, loste het geheim zich op. De Heer RAFFLES ontving van Malakka de verklaring van RADEN MOHAMAD en SEID ABOE BAKAR ². Nu werd besloten tot het doen eener expeditie naar Palembang, die echter, uit hoofde van den toen heerschenden Westinoesson, eerst in Maart 1812 kon vertrekken. Palembang werd ingenomen, de Sultan MAHMOED BEDR-EDDIN, die naar het binnenland gevlugt was, vervallen verklaard van den troon, en zijn broeder AHMED NEDJM-EDDIN in zijne plaats gesteld, tegen afstand van Banka en Billiton.

Zeer opmerkelijk zijn de openbare stukken bij die gelegenheid door den Heer RAFFLES uitgevaardigd. Als *casus belli* noemt hij niet op het bloed-

¹ Zie bijlage, n°. 6, 7 en 8.

² Zie bijlage, n°. 6.

bad van 14 September 1811, maar het aanrigten van dat bloedbad, *nadat de Hollanders hadden ingeroepen de bescherming van de reeds op Java gevestigde Britsche magt*¹. Van dat inroepen (dit zij in het voorbijgaan aange-merkt) bestaat geenerhande bewijs.

Zie hier wat ons voorkomt het besluit te moeten zijn van elken zaakkundigen en onpartijdigen lezer der thans geraadpleegde stukken.

Het bevorderen van den goeden uitslag der expeditie tegen Java, was de groote drijfveer der handelingen van RAFFLES; hij toch had het eerste denkbeeld van die expeditie geopperd, en zag daarin het middel om zijne eerzucht te bevredigen. Dat iemand van zijnen stempel, aldus geplaatst, zich niet gemakkelijk door bezwaren zal hebben laten terughouden, noch bijzonder gemoedelijk zal zijn geweest in de keuze zijner middelen, spreekt van zelve.

Het openlijke bondgenootschap des Sultans van Palembang scheen hem krachtig te zullen kunnen bijdragen tot de verovering van Java; van daar zijne aanhoudende pogingen om den Vorst over te halen tot deze of gene daad, waardoor hij onherroepelijk met het Hollandsche bestuur zou hebben gebroken, en verplicht zou zijn geweest zijn heil te zoeken in de vriendschap van Engeland.

Dat RAFFLES, door het bezigen der uitdrukkingen "uitwerpen en vernietigen" (*boewang habis-kan sakali-kali*), bepaaldelijk een' moord in kolen bloede zou hebben bedoeld, mag worden in twijfel getrokken. Maar hij spoorde den Sultan aan tot het overmeesteren van het fort en zond hem tot dat einde geweren, kogels en buskruid. Nu kan men niet wel aannemen, dat RAFFLES, bekend gelijk hij was, met de zeden en den aard der Maleijers, en wetende, dat het geven van kwartier in hunne oorlogen zeldzaam is, zich zal hebben voorgesteld, dat Sultan MAHMOED BEDR-EDDIN,

---

¹ "Having taken into full and mature consideration all the circumstances connected with the conduct of the Sultan of Palembang; the barbarous and treacherous manner in which that Prince directed the murder of the European resident and establishment, after they had claimed the protection of the British power, already paramount on Java," en verder "the demolition of the fort and public buildings, and the indiscriminate destruction of the European property of every description, after being aware of the success of the British arms on Java (Java Govt. Gazette extraordinary, 30 May 1812).

het fort overweldigende, grootmoedig zou handelen met gevangenen, hem door RAFFLES bij herhaling afgeschilderd als zijne bitterste vijanden.

Neemt men bij dat alles in aanmerking, dat RAFFLES zelf, in de in 1812 uitgevaardigde stukken, den moord niet zoo zeer in het afgetrokkene, als in verband tot het tijdstip waarin hij plaats had, strafbaar acht, dan zal men ons niet van ingenomenheid beschuldigen, wanneer wij stellen, dat, al had het zich aan zijnen geest voorgedaan, dat het opofferen van de te Palembang gevestigde Hollanders wel eens het gevolg zou kunnen wezen van zijne opruijende brieven, hij zich daarom niet van het zenden dier brieven zou hebben laten terughouden, zoo lang de hoop bij hem bestond, dat daardoor eene ontkenning kon worden bevorderd, waarvan de bevrediging zijner eerezuchtige ontwerpen afhing. De Nederlandsche Commissarissen-Generaal hebben dan ook niets te veel gezegd, toen zij in hun bekend protest van 5 October 1818, sprekende van de kuiperijen die met den Palembangzen moord zijn geëindigd, verklaarden: "qu'on auroit dû prévoir que "telles devoient être naturellement les suites de ces manoeuvres sourdes, "évidemment imprudentes et indécates, sinon criminelles — manoeuvres ré- "prouvées par les politiques les plus relâchés en morale, même dans l'état "de guerre — manoeuvres qui pourroient compromettre l'honneur et les inté- "rêts de la nation la plus loyale en politique."

Nog eene aanmerking voegen wij hierbij. De Commissie, in November 1811, door RAFFLES afgezonden om Palembang over te nemen, ging derwaarts, niet uit kracht van het voor het Hollandsch (Fransch) leger zoo noodlottig gevecht van 26 Augustus, noch van de eenigzins voorbarige publicatie van Lord MINTO van den 11^{den} September, maar van de capitulatie van 18 September, waarbij alle gedeelten van Hollandsch-Indië, toen nog niet daadzakelijk in de Engelsche magt, aan haar werden overgegeven¹. Ging

¹ "Le Général JANSSENS remettra au Général AUCHMUTY, l'île de Java et ses dépendances." Dit artikel der capitulatie werd met de volgende wijziging door Sir SAMUEL AUCHMUTY bekrachtigd. "The events of war having placed all the provinces of Java West of Samarang in possession of the British forces, General JANSSENS can only be allowed to stipulate for those which remain to the eastward of Samarang and which are not yet in possession of His Britannic Majesty's forces." (Capitulatie van 18 Sept. 1811, art. 1).

"I have the honor of reporting to your Lordship, that on the 3 of November last,

RAFFLES nu, en te regt, van die akte uit, toen hij Palembang beschouwd als gekomen onder de Britsche Souvereiniteit, hoe kon hij dan later beweren dat een moord, gepleegd vier dagen voor het sluiten dier akte, en toen men wel kon kennis dragen van de nederlaag van 26 Augustus, maar nog niet van de publicatie van 11 September, een aanslag was tegen die zelfde Souvereiniteit? ¹. Dit alles wordt echter duidelijk wanneer men zich uit RAFFLES brief aan Lord MINTO zijne hooge ingenomenheid met *den alleenhandel in tin* herinnert. Het anachronismus van eenige dagen was noodig om de maatregelen te regtvaardigen, ten gevolge waarvan Banka en Billiton van Palembang gescheiden en aan Engeland afgestaan werden.

Wij zouden nu onze taak als volbragt kunnen beschouwen, maar er is eene omstandigheid, die in dit historisch overzicht eene plaats behoort te bekleeden, en waarvan slechts zeer ter loops gesproken is, namelijk de drijfveer van MAHMOED BEDR-EDDIN, toen hij met RAFFLES onderhandelende, steeds den beslissenden stap ontweek, tot op den 14^{den} September 1811. In de eerste helft der zeventiende eeuw waren de Engelschen onze mededingers in den Indischen archipel; zij ruimden ten laatste het lang betwist veld, waardoor de Hollanders aan de inlandsche Vorsten de magtigste der twee volken schenen. Een langdurige omgang en steeds toenemende veroveringen, bevestigden eenen dunk, die slechts weinig geschokt werd door de gebeurtenissen van 1795—1810. Er was blijkbaar eenige verslapping in den arm des ouden meesters — maar dat de Engelschen, zoo aanhoudend op het vaste land in bloedige oorlogen gewikkeld, met goed gevolg zouden kunnen beproeven, dien ouden meester zijn erfdeel te ontwringen, dat wilde geen inlandsch Vorst gelooven, en het allerminst de Sultan van Palembang. Toen zendelingen van RAFFLES zijne vriendschap en zijn bondgenootschap kwamen vragen, moet hij in zijn ongeloof zijn versterkt geworden. Zouden de veroveraars van gansch Java en zoo vele andere landen iets te vreezen hebben van een volk, hetwelk behoefte heeft aan het

---

“finding that the season of the year afforded the probability of communicating with Palembang, I dispatched a Commission to that place... for the purpose of taking charge of the Dutch factory there, in pursuance of the capitulation.” (Dispatch to Lord MINTO, dated 7 March 1818).

¹ Zie nota op pag. 16.

behoefte van mij, Sultan van Palembang, een van de geringste onderdanen van het magtige Holland? Dat, meenen wij, zal MAHMOED BEDR-EDDIN aanvankelijk gedacht hebben. Toen hij later bespeurde, dat het met den aanval op Java ernst werd, zal hij hebben besloten zich zoo te gedragen, dat, wat ook de uitslag der expeditie werd, hij zich altoos bij de overwinnende partij een verdienste zou kunnen maken van zijne houding. Toen hem vervolgens het geweldadig verdrijven der Hollandsche bezetting tot voorwaarde eener zelfstandige Engelsche alliantie werd gesteld, zal hij, hoe bezwaarig ook naar onafhankelijkheid, evenwel nog zijn teruggedeinsd voor de mogelijkheid, dat het krijgsgeluk den Hollanders gunstig werd. In dezen tweestrijd, en met die zoo veel omvattende woorden *uitberping* en *vermissing* voor zich, zal hij van lieverlede de mogelijkheid hebben ingezien, om, zonder iets te wagen, zijne onafhankelijkheid te herkrijgen. Dit kon hij zijns inziens, zoo hij slechts wist te handelen in het goede oogenblik, dat namelijk, waarin het Hollandsch leger onherstelbare tegenspoeden zou hebben geleden, zonder dat de Britsche Souvereiniteit nog den tijd zou hebben gehad zich te vestigen.

Dit was dan ook de regel, dien wij in MAHMOED BEDR-EDDIN's handeling wedervinden. Hij kreeg berigt, dat de Hollandsche krijgsmagt op den 26sten Augustus, bij Meester Cornelis, was verslagen, en dat de Gouverneur-Generaal JANSSENS naar Samarang was gevlugt, om nog den laatsten, doch hopeloozen kans te wagen. Nu was het beslissend oogenblik voor den Sultan gekomen, en hij liet het niet onbenut voorbijgaan. De Hollanders behoefde hij nu niet meer te vreezen, en bij de Engelschen kon hij zich met de brieven van RAFFLES verantwoordten.

In een der gedrukte verhalen ¹ wordt de moord uitsluitend toegeschreven aan de persoonlijke wraakzucht van des Sultans voedsterzoon, den Pangeran Ratoe. Daarvoor bestaat geen andere grond, dan geruchten, wellicht door den Sultan zelf verspreid, bij de komst der expeditie van den Kolonel GILLISPIE, in April 1812, ten einde zich zelven des noods te kunnen redden door het opofferen van zijnen zoon, een redmiddel geenzins vreemd in de jaarboeken der Oostersche staatkunde. Wij vonden dan ook

¹ Tijdschrift van Nederlandsch-Indië, VIII^{ste} Jaargang, III^{de} deel, p. 327 en volg.

geene melding van den Pangeran Ratoe gemaakt, in de verklaringen der ooggetuigen hier achter gevoegd, onder n°. 6, 7 en 8. De waarheidsliefde verbiedt ons echter te verhelen, dat ook Sultan NEDJM-EDDIN melding heeft gemaakt van het voorgevallene met den Pangeran Ratoe, niet echter als de eenige of voorname, maar slechts als eene bijkomende reden, om op den 14^{den} September 1811 de Hollanders aan te vallen, of, zoo als de Sultan het noemt, *het kontrakt te breken*. — Het verhaal van dien Vorst, hier achter gevoegd ¹, verdient echter geen onvoorwaardelijk geloof. Toen hij het deed, werd de legermagt gereed gemaakt, bestemd om onder aanvoering van den dapperen DE KOCK, MAHMOED BEDR-EDDIN te gaan onttroonen. Aan NEDJM-EDDIN was het uitzigt geopend, dat hij, of althans iemand van zijnen tak, op den troon zou worden geplaatst. Het was derhalve in zijn belang, den oudsten zoon zijns ouderen broeders, bij de Nederlandsche regering, te doen voorkomen als ongeschikt om zijnen vader te kunnen opvolgen.

J. C. BAUD.

---

¹ Bijlage, n°. 9.

B I J L A G E N .

BIJLAGE N°. 1.

Inie soeraat njang betoel darie beta poenja atie; serta kasie sayang, njang trada berpoetoes beta poenja tjienta, darie pada Radja besaar Th°. St. Raffles Sq^{re} njang ada ganti radja besaar Galbatlat (*Gilbert*) Lord Minto Gouverneur Generaal, Radja diatas Segala Radja Radja — njang ada toendoek dibawa Bandera Radja Jngries — dia itoe Radja Negrie Bengala — Sampekan soeraat njang betoel inie dalam tangan toean Sulthan Machmoet Bedaroedien njang ada sakarang diatas kossie Radja Negrie Plembang. Ja-la Radja njang bace te sochor kemana mana.

Inie toeliessan darie beta, kasie taoe njang beta soeda kiriem satoe soeraat Liema arie lebe dolo darie ienie soeraat — sama sahabat beta. Inie lagie satoe soeraat beta kiriem dalam tangan Radeen Mochamat — jadie octoecasan, satoe Wachiel darie beta. Sampekan sama sahabat beta.

Inie la sakarang beta ada gantie Gouverneur-Generaal die nigrie Bengala-datang die negrie Malacca maoe bekeen bitjara njang besaar sama segala Radja Malayo sampe die negrie Plembang — kerna Gouverneur Generaal ada banjag soka maoe jadie sobat njang betoel sama segala Radja Radja malayoe, maka inie beta ada banjag tjienta sama sahabat beta, maoe menja die sahabat njang bace dengan bersie ati, njang jangan die blakang arie ber sahabat sama laeen orang — maka itoe orang Olanda apa goena sobat beta betoelkan kasie tiengal dalam negrie Plembang, kerna orang Olanda ada banjag jahat — dia maoe bekeen satoe jalan — njang jahat joega,

sama sahabat beta, sebab itoe beta ada banjang soesa ati darie sahabat beta trada jadie, sahabat sama Compennie Jngries — Dan kaloe sahabat beta ada soeka menjadie sahabat njang betoel sama Companie Jngries miesti sahabat beta tentoe kan sekalie kalie: lagie mienta balas soeraat inie — dan soeraat njang dolo dengan begitoe lekas — lagie dengan sagala bietjara bitjaranja orang Olanda dengan sobat beta, lagie beta mienta satoe orang Wachil darie pada sobat beta — biar datang kepada beta.

Dan lagie lepas toejoe arie Radeen Mochamat dalam negrie Plembang biar sahabat beta, kieriem baleek dengan begitoe lekas bole, sampe sama beta — dan kaloe soeda bace segala bitjara den janjie sahabat beta, den beta: bole beta poetoekan sekalie-kalie, den lagie ada dalam ienie toeliesan beta ada kaside satoe saliennan of Copy saparti soeraat njang dolo, darie soeraat iniè.

Jnie la tanda darie beta ada kaceen tjietta Europa doea kayoe, doea Spryen njang bagoes.

Die bekeen soeraat inie 17e arie boclan Doelkajida taon Jiem 1834.

BIJLAGE N°. 2.

Jnie soeraat njang betoel darie beta, poenja atie; serta sayang, njang trada ber poetes beta poenja tjienta — darie pada Radja besaar Th^e. St^a. Raffles Sq^a. njang ada ganti Radja besaar Galbatlat Lord Minto Gou^r. Genl. Radja diatas segala Radja Radja — njang ada toendoek dibauwa bandera Radja Jngries — Ja itoe Radja negrie Bengala Sampekan soeraat njang betoel inie, dalam tangan sobat beta orang besaar besaar dan Panghoeloe, njang doedoek die moeka negrie Plembang Campong Soengsang,

Beta kaside taoe dalam ienie soeraat darie pada tiega kapal perang datang disieni, beta ada dengar kabaar kapal Olanda ada die moeka negrie Plembang — sekarang beta maoe oesier, njangan sobat beta menjadi soesa atie, kerna beta trada maoe bekeen megapa megapa sama sakalian orang

malayoe — O-taoe saparonja ketjiel den besaar — jangan sobat beta jadie takoot — Dan lagie sobat beta jangan tjampoer sama orang olanda — darie itoe beta soeroe Kapal perang per oesier sama dia orang kapal olanda, Dan sobat beta bole tingal diam bae bae, jangan soesa ati, bigie mana daulo begitoe sakarang sobat bae joega sama beta, sama samoeaja Malayoe, Di-dalam itoe, kaloe sobat beta tjampoer sama orang olanda, tentoe sobat beta, jadie moesoe sama beta, sakalian orang Jngries.

Soeraat inie 17° arie boelan Doelhaijja.

BIJLAGE N°. 3.

(TITUL VOOR DEN SULTHAN).

Sakarang inie beta kiriein soeraat, per gante lida beta berkata-kata sama sobat beta, dan darie Itoe soeraat sobat beta njang die dalam tangan Radeen Mochamat, Itoe soeda sampe sama beta, den segala kirieinman njang beboeni didalam itoe soeraat, maka beta trima dengan brapa banjak hormat — serenta beta soeda mangarti apa njang beboeni didalam soeraat Itoe — maka beta telaloe soeka dengar beboeni soeraat itoe, kerna telaloe bersie ati, tetapi; ada soesa sadikiet beta, darie sebat trada satoe orang octoessan — darie pada sobat beta, separti njang soeda beta mienta daulo itoe —

Dan sekarang inie beta liat bietjara, darie pada beta sendirie joega, den apa njang ada kabear, dalam soeraat sobat beta — njang ada soesar itoe, krena sakarang Inie trada lagie tiengal lama die dalam bitjara inie — kaloe trada die bekeen abies die dalam tempo inie — dan kaloe dia tienggal pada satoe tempo njang laeen trada bole jadie bae die atas sobat beta — sakarang miesti bekeen abies inie bitjara dengan begitoe lekas, dan trada jadie satoe soesa die wagtoe inie, darie sebab tanda pake wachil njang trada bole mengarti darie sagala Perjanjiaan njang besaar jalan bekeen bae.

Dan lagie beta pikier telaloe bae sobat beta, darie sebab, orang olanda

baroe datang die moeka Plembang, kiriem sienjata dalam samboeni of dengan gelap — dan dia bekeen satoe tempat Perang, die toelang bauwang dengan sobat beta trada taoe itoe tempat, darie sebab itoe miesti, sobat beta bekeen abies sagala bitjara, den janjie dengan olanda — mienta toeloeny sama sobat njang tentoe Compenie Ingries, separtu bitjara njang ter seboe die bauwa soeraat inie.

Inie bitjara njang bermoela, darie arie inie bole tentoe sobat beta, men jadi sobat ber sobat dengan Compenie Ingries, njang trada bole berobu lagie, selama lamanja: selagie ada boelan den mataharie;

Iinie njang kedoea, miesti sobat beta boeang, abieskan sekalie kalie; se gala orang olanda. — den Residentnja. — Den segala Orang njang di bauwa hoekoen Olanda; mana njang doedoek sekarang inie die dalam ne griie Plembang, yangn kasie tiengal lagie.

Dan sampe die blakang arie, trada bole die bekeen betoel sakalian Resident Olanda — Olanda; jangan Olanda masook die nigriie Plembang, er sembarang Orang Poeti laeen, darie Orang Ingries-Dan kaloe soeka Ingries tiengal dalam satoe loge separtu janjie njang diblakang bole dia tiengal.

Bitjara njan ketiga, sobat beta miesti soeka sendirie Kasie sama Compenie Ingries, sekalian janjie ber joel tima den lada, ataoe laeen laeen njan tiengal dengan Olanda Kaloe Compenie Ingries maoe masook dalam joel belie barang barang itoe, bole dia abieskan dalam doeablas boelan — dan tentoe sobat beta dalam itoe jangan joel Tima sama laeen kapal kapal kaloe trada Pas Ingries — tatapie Ingries maoe kasie pas, sama segala kapal njang keloeur darie Negriie Ingries.

Bitjara njan keempat. — Sebab die bekeen abies bitjara inie den janjie, maka tentoe — sobat beta kiriem satoe orang octoessan darie Plembang kepada beta die negriie malacca. Dan kapan soeda abies segala bitjaranja, bole sobat beta trima satoe orang octoessan darie Ingries — sampe ke Plembang — sebab die abieskan perjanjiaan njang besaar separtu sirantanja dengan soenggoe nja.

Di blakang Lagie, die kasie taoe kepada soabat beta sekalian bitjara itoe, darie sebab sobat beta bale bekeen abies bitjara itoe dengan lekas — Beta soeda kasie kabar sama Radien Mohamat njang wachiel beta, maka saka-rang inie bolc diea bietjara diatas samoea Bietjara itoe, dia socda taoe darie

semoea sebabnja — dan kaloe trada dengan begietoe lekastrada la, ada goenanja lagie. Inie la perjanjian njang besaar, sebab darie inie bitjara sobat beta sama Compénie Ingries jadie sobat besaar — den Negrie sobat beta, sama negrie Comp^e. Ingries manjadie satoe dalam bitjara.

Lagie darie Itoe maka beta pipier perjanjian inie adabesaar, maoe bekeen separtii adat nja, sebab itoe trada patoet — die kasie dieddalam tangan laeen satoe orang, kaloe barangbarang sapa trada joega Patoet — maka itoe beta ada kasie ienie bitjara die dalam tangan Radeen Mohamat satoe soerast per janjian, maka njang ter seboet dalam soeraat itoe — kaloe soeda soeka — sobat beta, — miesti sobat beta taro tanda tanggan en lagie Tjap sobat beta, dalamnja — serenta sakalian arie boelannja, Dalam Plembang, kiriem sama beta dengan lekas sama kapal njang bauwa soeraat inie — dan itoe kapal beta soeroe per kerja itoe joega, bole dia baleek dengan lekas — Dan kapan soeda sampe soerat itoe serenta dengan satoe orang oetoesan darie sobat beta — datang sama beta — kaloe bole sebolenja darie inie arie sampe satoe boelan, biear sampe sama beta, bole beta bekeen satoe soeraat Copy bigie mana die dalam soerat janjie sobat beta — kiriem sama beta, nanti beta taro tanda tangan en tjap darie kwasa Comp^e. Ingries sama dia poenja arie boelannja, beta bole kiriem koembalie dalam tangan Oetoesan sobat beta — dengan begietoe lekas.

Dan lagie darie pada itoe, maka sekarang ienie barangkalie sobat beta maoe bekeen, segala bitjara inie dalam gelap, make pekerjan inie bole keliattan begie mana dalam ati sendirie. darie sebat itoe beta trada kiriem satoe orang oetoesan Ingries — per dapat bertemoe sobat beta — malingkan begie mana sobat beta poenja soeka: beta soeda kasie koeasa sama Radeen Mohamat, bole dia bitjara; darie segala bitjara njang ter seboet itoe. dan kaloe sobat beta beloon ada sedia orang oetoesan kerna trada bole datang die negrie malacca bole Radeen Mohamat trima itoe soeraat perjanjian, darie tangan sobat beta, bawa datang sama beta dengan lekas.

Ada lagie satoe kirieman darie beta, satoe boengkoes Laken mera-Europa, satoe kaean antelas bengala — den sepasang sapoetangan boenga maas,

Toetoeper soeratinie dalam Kotta malacca 8 arie boelan Sapar.

BIJLAGE N°. 4.

Oebado. Koemdien deri pada itoe adalah beta kasih taoe, deri itoe s
 jang dibawa Raden Mohammed itoe, lama soedah sampe, sekarat
 tiada lagi sohbat beta kasih djawab itoe; maka beta terialoe soesal
 akan fatzal soerat itoe. Koemdien maka beta soeroeh poela satoe kapal
 ka Palembang, maka kapal itoe ija tinggal di kwala Palembang;
 hal deri pada itoe soewatoe pon beta tiada arti. Sjahadan deri pada
 sekarang ini ada beta soeroeh poela satoe kapal kompanie pergi ka I
 bang, sebab dengan sekalien fatzal p itoe. Maka adalah kapal itoe,
 sampe ija ka Palembang, tiada boleh ija tinggal lama deri pada k
 sampénja itoe, sahingga sahari samalam djoega boleh ija tinggal, ker
 kalien kapal prang deri negri Malaka mace belajar sigra katanah I
 Maka didalam itoe djoega sohbat beta mace habiskan sekalien bitjara
 dan membri sekalien soerat p belasan soerat p beta itoe hantar mari, di
 tangan kapitan kapal itoe. Sjahadan lagi, maka adalah dengan sebab
 oelanda ada tinggal di Palembang itoe, maka, sebab itoe, beta ada
 ampat peti snapang kompanie. Maka didalam satoe peti itoe doea p
 snapang, djadi kaämpat peti itoe, doelapan poeloeh snapang banjaknja
 lagi ada sapoeloeh krepri, jang soedah siap dengan pantroon, jang
 obat peloeroenja, didalam boleh sohbat beta trima. Sjahadan lagi ap
 rang, jang sohbat beta mace, atau kapal, atau orang, atau sindjata,
 sobat beta kirim soerat kapada beta, dengan sigranja. Sjahadan lagi
 adalah didalam, bersama dengan soerat ini, soerat salinan, jang di
 tangan raden Mohammad dholo itoe, kerna soerat itoe beta tiada boleh
 atau sampei, atau tiada; maka dengan sebab itoe beta kirim soerat s
 soerat itoe. Koemdien deri pada itoe tiadalah apa, jang di pesertak
 lamnja tjinta kasih deri pada beta, hanja bertambah p djoea, kiranja, s
 bersohbat antara beta dengan sohbat beta. Ahoewal itoe lah. Termu
 warkat inie didalam kota negri Malaka, kapada 11 hari boelan Rab
 pada taoen 1226 (22 April 1811).

BIJLAGE N°. 5.

Inie soeraat njang betoel darie beta poenja atie — Capitan Machodonal, njang bawa prenta dengan soeraat darie Generaal, Bengala Lord Minto njang belaboe die moeka negrie Plembang, datang sama Radja njang besar ia-toean Sultan Batoe njang diatas krossie Radja negrie Plembang — koemmandian darie itoe maka kita kasie taoe, soerat njang kita bawa inie sama toean Sultan ratoe, maka pesaan Generaal Bengala soeroe kita bawa madirie, sama toean Sultan maka kata Radeen Mohamat den Toean Sait Aboebakar itoe negrie ada banjag jao — sebab itoe kita soeroe ganti sama Toean Sait Aboebakar bawa inie barang sama toean Sulthan, kerna kita die soeroe brienti doea arie joega dalam inie kerja, sebab njang poenja soerat inie Generaal Bengala, maka njang die bawa toean Sait aboebakar inie soerat doea — senapang ampat peti — obat bediel sepoeloe peti. darie itoe kita poenja perminta sama toean Sultan soeraat jinie; sama soerat, njang die bawa dengan toean Sait aboebakar — inie kita mienta toean Sultan poenja manjaot — dengan satoe orang besaar njang bole die pertjaja, njang kita bole kasie kabar sama dia, darie itoe orang Olanda; Prenta orang besar per soeroe kita kasie kaloearkan, didalam itoe apa joega Sultan poenja Prenta, begimana miesti bekeen, darie itoe orang olanda itoe la soeda abies, Toetoeap soeraat inie Arie saptoe 25 arie boelan Rabioel awal.

BIJLAGE N°. 6.

DEPOSITIONS OF TOENKO MAHOMET AND SEYED ABU BAKAR.

This 12th day of December 1811.

Appeared before us subscribers, Commissioned Members of the Court of Justice.

The Malay Toenko Shereef Mahomet and Seyed Abu Bakar Bin Oesier Room, both of Pulo Penang, now present here, who by order of Major W. Farquhar, commandant of this place, have declared as real and true facts, that they, the said Toenko and Seyed arrived five days ago at this place, with a small vessel from Palembang; that they had been sent as Agents by Thomas Raffles, Esq. from hence to Palembang; that they on the 3d of this month Redjab or the 22d of July last, arrived at Minto, from whence they advised the Sultan of their arrival, stating:

“That Mr. Raffles had sent them to stay at Minto until his arrival there, or receiving further orders from him in writing, and that in case the Sultan of Palembang would not allow them to remain at Minto, they would follow him, (Mr. Raffles) to Batavia.”

One of the chiefs wrote them an answer in the name of the Sultan as follows:

“That the Sultan was very much pleased with their arrival at Minto, but wished very much to see and converse with them.”

That they, the said Toenko and Seyed, upon the receipt of this invitation, went to Palembang to meet His Highness and repeated to the Sultan all that they had written to him, to which the Sultan replied that they should reside at Palembang, and that whenever they got any tidings of Mr. Raffles they should return to Minto, either to meet Mr. Raffles, or to receive any communications he might make; that after having been sometime at Palembang, a vessel from Java arrived, which brought the news of the surrender of the Island of Java to the English, which however was

discredited bij the Sultan — that eight days more Seyed Sin Bil Pake, son in law of Pangerang Sjereef Oemar, arrived from Samarang, and confirmed the surrender of the Island, and mentioned that General Janssens and three other gentlemen had fled from Batavia to Samarang, where he, the said Seyed Sin had seen and spoken to the General. — The Sultan began now to give full credit to the above mentioned circumstances — that three days after this, or the 27th of the month Saban, being equal to the 14th of September last, the principal chiefs of the place were sent by the Sultan to the fort, in order to inform the resident of the surrender of Batavia. — That successively, all the chiefs, with their suite, were sent to the fort under pretext of consulting with the Resident, which lasted until 3 or 4 o'clock in the afternoon, when the fort was filled with people. — The chiefs now informed the Resident, that he and his troops must quit the fort, on which the Resident answered: "Where shall I go? I have no vessel to depart with; I request to be allowed to remain three days longer, that I may prepare a vessel to convey me from hence." The chiefs said, that they had orders from the Sultan to direct the Resident to quit the fort immediately, and if he had any request to make he must address himself to the Sultan to inform him of this request. — The Sultan granted the Resident an audience and send two chiefs to conduct the Resident to him. The Resident and his assistant, the Commander of the troop and Secretary, followed the two chiefs who had been sent to conduct them, and within a short distance of the Palace, were met by several other chiefs who interrogated the Resident, what he had to say to the Sultan. The Resident replied, I intend to request to be provided with a vessel, where upon the chiefs said: "It is unnecessary, here are two vessels in readiness for the gentlemen to embark in." They now took from the Commander the sword and ordered all the servants of the Company, with exception of the women, on board of a panchallang, which was lying there. This vessel remained there until evening, when she disappeared. That shortly after this some of the chiefs came to the said Toenko and said that they had orders from the Sultan to murder all the Company's servants on board the panchallang and to demolish the fort and buildings. That said Toenko, upon hearing this, addressed himself to the Sultan and requested that the people of the Dutch Factory might not be molested,

but that they might be allowed to depart to Batavia, and not to demolish the fort and buildings, because it was unlawful; as Batavia had surrendered, its dependencies must be considered a conquest likewise; on which the Sultan replied: "I am not like other native Princes, I dread nobody, I fear no nation; I shall listen to nobody and let me not hear this a "second time." This he uttered in a violent passion.

That three days after this, the said Toenko and Seyed saw the fort and buildings demolished, and inquired of some of the chiefs, why this was done. They were answered: "What have we to do with the fort longer as all "the Dutch men have been murdered (it is said they consisted of 24 Europeans and 63 native soldiers)."

Six days after, this the Sultan sent for the said Toenko and Seyed. The Sultan did not make his appearance and they were met by his son Rajah Moeda Pangerang Ratoe, who shewed them a letter and ordered them in the name of the Sultan to form four letters out of it, to be written by him the said Toenko, and to be sealed with his seal; that the said Toenko having perceived this letter contained gross falsehoods, refused to write it, and declined complying with the Sultans orders on this subject — that the said Rajah Moeda warned the deponent of the consequence, that would result from a disobedience of the Sultan's commands, and that he accordingly wrote the letter, which was to the following effect:

"This letter comes from Toenko Sereaf, Mahomet to my friend Mr. T. "S. Raffles."

"I have to communicate to my friend my arrival at Minto on the 18th "of the month Redjab, or the 5th of August last, and that I have received "tidings that the enemies of my friend (the Dutch) have been sent away "by the Sultan — I have sent people thither, and they have confirmed it, "and that no signs of them are left. I also have learned, that there are "ambassadors from Palembang at Java. I request you to assist these people, "that they may be enabled speedily to return. My letter, the original of "this, sent to you from Minto, I hope you received in due time."

That the said Toenko and Seyed have sworn by order of the Sultan never to say any thing about the circumstances, but according to the contents of *the above letter*; and that, if ever they divulge the truth, they should be

punished with death, and their families at Palembang murdered. That the said Toenko and Seyed, through the medium of Rajah Moeda, solicited permission to reside at Minto, which the Sultan refused, but added, that they might go to the mouth of the river at Soensang and live there.

That they by their families and several chiefs were cautioned to be on their guard, that the Sultan intended to send a party after them to attack and murder them on their way to Soensang, to prevent which they assembled their friends, who escorted them down the river, having with them six prows well manned; that, on their way, they met four of the Sultan's prows, which being unequal to cope with the well armed prows of the Deponent, no hostility was offered on the part of the Sultan's people.

That, having been three days at Soensang, they received an order from the Sultan delivered to them by the chiefs Kee Maas Hahil and Ingebey Jelal to repair to the capital, and at the same time they had intelligence from their friends, desiring them not to come up the river, as several people were sent to attack and murder them, and cautioned them against going to Batavia, the Sultan having dispatched four armed prows, to intercept them, lest they should proceed to that place and divulge the truth of his proceedings. That the said Toenko and Seyed on the receipt of this communication, refused to return to the Sultan, intimating that they were in daily expectation of the arrival of a vessel from Batavia, but if the Sultan had any thing of consequence to communicate, they would proceed to the capital.

In the mean time a prow arrived from Minto; by it they learned, that at that place orders from the Sultan had been received, in the event of any English vessel arriving there and any enquiry being made after the deponents, it should be told that they accompanied the Dutch from Palembang.

Seeing the danger, to which they were exposed, daily increasing, and fearing to be murdered by the numerous emissaries of the Sultan, who were every where in waiting for them, they thought it most prudent to leave Soensang and go to Malacca, which they effected, leaving behind them all their baggage. On the voyage they were met by several vessels, who, however, did not molest them.

Dated at Malacca this 13th day of December 1811, and signed by several Malay characters being the signatures of Toenko Sjereef Mahomet and Seyed Aboe Bakar.

In my presence

(Signed) J. H. STECKER, Secy.

The commissioned Members of the Court of Justice.

(Signed) A. KOCK,

C. WALBEHM.

BIJLAGE N° 7.

Willem van de Wateringe Buis verhaald:

Dat den 29. Dec. 1811. des morgens om negen uren in 't fort is gekomen den eerste minister van de Sulthan Tommongon Soero Nindita, met nog vier mindere Hovelingen aan hem Relatant bij naame onbekend met een gevolg van 160 gewaapende manschappen.

Dat gem^d. minister het Compliment van de Sulthan bragt aan den Resident Wordman, met te kennen gaave dat de Hoofdplaats Batavia reeds in bezit was van de Engelsche; en de Sulthan hem dierhalve vriendelijk verzoeken liet om 't fort te willen verlaten. — waar op de Heer Wordman ten antwoord gaf dat hij niet konde gelooven dat Batavia reeds over was, also hij dienaangaande nog geen schrijvens ontfangen had, en hij, behalve dien, het fort niet konde verlaten, zonder speciaale order van 't Hollandsche Gouvernement.

Dat zij hierop niets geantwoord hadden, dog zig in een cireel rondsom de eerste en tweede Resident nevens den Commandant plaatste.

Dat omstreeks den middag nog ruim 600 gewapende manschappen het fort kwaamen binnen stormen, en, na de schildwagt, die zulks wilde belletten, zijn snaphaan te hebben ontweldigd, de helft van hun het huis van de Heer Wordman bezette en de andere helft de wallen, alwaar zig bij ieder stuk geschut circa 100 man posteerde.

Dat den Resident Woodman gevraagd hebbende naar de reden dat er zo veel volk in 't Fort kwam? gem^d. Tommongong ten antwoord gaf, dat dit zijn volk was, het welk hem volgde. — waarop de Heer Woodman verzocht had om de zelve te doen vertrekken, zeggende dat hij gaarne wilde eten en wat gaan rusten, en dat hij den volgende dag de Sulthan zoude spreken. — dog waarop Soeroe Nindita repliceerde dat hij veel met hem af te handelen had en het niet nodig was dat hij, Woodman, at of sliep.

Dat de Heer Woodman al verder aandringende dat hij dog maar met zijn gevolg vertrekken mogte en hij verzocht om de Sulthan den volgende dag te moogen spreken: hij als toen de King Beij (*Ingebés*) Rassa Sedana naar den Sulthan af zond; zeggende dat wanneer de vorst hem toe stond om te vertrekken hij alsdan zoude heen gaan dog zo niet, hij alsdan zelve de gehele nacht zoude blijven.

Dat omstreeks vier uren na de middag gemelde zendeling terug keerde vergezeld van de Pangerangs Nata Deradja en Nota, nevens een ontelbaar gevolg van gewaapende manschappen op 150 schep Prauwen verdeeld, gewapend met Donder Bussen Snaphaanen Pistoolen, Kortom, met allerhande soort van moordthuig.

Dat de gem^d. zendelingen vervolgens aan de Heer Woodman overhandigde een maleidsche Brief van de Sulthan, behelsende, dat, indien hij het Fort niet wilde verlaten hij alsdan daadelijk bij de Sulthan moest koomen. waarop de Heer Woodman nevens de 2° Resident Haarvlegter en de Commandant Hendriks zig op weg begaaven met intentie om tot de vorst te gaan, dog buiten het Fort gekoomen zijnde, zij van hunne Deegens beroofd, gebonden en op een oude Prauw Pinjajap geplaatst wierden. (NB. tot dus verre geloof ik dat des Relatants opgaave vrij naauwkeurig is also hij zig ten huise van de Heer Woodman bevond, en de wed: Haarvlegter in haar eigen huis was).

Dat zij vervolgens alle de overige Europeaanen zo wel als de Javaansche Soldaaten gepakt gebonden en naar de voormelde Prauw getransporteerd hebben, terwijl zij tevens begonnen te plunderen, en bij die gelegenheid twee der Europeaanen naamens Jacob Otten zijnde de Baas metzelaar en Frans Kabos een mattruus den eerstgem^d. in zijne wooning en den laatste in 't Hospitaal dood staaken.

Dat het reeds donker zijnde en regenagtig weder hij Relatant nevens zijn Moeder en een Portugees genaamt Anthonij, van 't Retranchement afgesprongen en ontvlugt zijn, tot in een Bosch, alwaar zij zig Negen maanden lang onthouden en zig met Piesang en andere vrugten die zij des nagts in de nabijheid der Dessas gingen op zamelen, erneerd hebben tot na de komst der Engelschen, wanneer hij een brief naar Palembang verzonden had door zijn moeder (zijnde een Inlandsche vrouw) die dezelve aan Villa Rubi had afgegeeven. (NB. Deze brief heeft hij geschreeven op Papier van een door hem gevondene vlieger, met een hoender veder en met door hem van houtskoolen vervaardigde Inkt).

Dat gem^d. Villa Rubi alstoen een escorte van gewapende manschappen afzond en hun liet afhaalen.

Dat hij vervolgens van de Inlanders vernoomen heeft, dat de bovengemelde Prauw Pinjajap, van geene levensmiddelen hoe ook genaamd voorzien was, en zij dezelve hebben laten afzakken tot Poelo Pajong alwaar zij de Europeanen, één voor één, doodgestoken en vervolgens, naar de Prauw van boven te hebben dicht gespijkerd, er van onder een gat in geboord en met alle de Javaansche soldaaten nevens derzelve vrouwen en kinderen in de grond hebben laten sinken.

Dat hem niet bewust is in hoe verre den toenmaalige Rijxbestierder (de tegenswoordige Sultan) in al het bovenvermelde al of niet eenig aandeel heeft gehad.

Dat zo hij vernomen heeft, bij het ombrengen der Europeanen de voor- naamste rol gespeeld hebben. — King Bey Djalan, Demang Sing Joeda en King Bey Modien.

Dat het bovenstaande alles is, wat hij nopens deze treurige gebeurtenis weet op te geeven zonder meer.

BIJLAGE N°. 8.

Louisa van de Weteringe Buis weduwe Haarvlegter verhaald:

Dat op zekeren morgen omstreeks zeven uren te Palembang in 't Fort getoomen waaren vier zendelingen waarvan drie genaamd King Bey Tjariet (*Tjariet*), Tommongong Lanan en Radeen Mohamat; zijnde de vierde haar onbekend, dewelke aan den Resident Wordman overhandigde een Brief van de Sulthan behelzende dat dewijl Java als nu in bezit van de Engelsche was, de Hollanders dus het Fort van Palembang ontruimen moesten.

Dat de Heer Wordman en haar Relatantes man daarop geantwoord hadden dat zij aan deze begeerte van den Sulthan niet konden voldoen alzo zij de hun toevertrouwde Posten niet mogten verlaten zonder speciaale order van het Gouvernement dat zij dienden, en zij de Engelschen zouden afwagten.

Dat daarop de King Bey Tjarie zig tot den Sulthan begaf om van dit antwoord raport te doen en vervolgens terugkeerde vergezeld van nog vier andere Hoofden met te kennen gaave dat indien den Resident C. S. het Fort niet vrijwillig wilde verlaten zij alsdan moesten dugten voor de gevolgen.

Dat de Heer Wordman standvastig bij zijne weigering blijvende persisteeren, er alstoen plotseling circum circa 600, gewapende manschappen binnen het Fort rukte en het huis van de Heer Wordman omcingelde. — Waarop zij Relatante door schrik bevangen met haar kind nevens haar nuster en een jonge en een meid de vlugt naamen naar 't Chineesche Camp ten huise van een Arabier genaamd Hadjie Bastan, van waar zij de met haar gevolgde kleine slaave jongen afzond naar 't Fort ten einde des mooglijk haar man te spreken en hem te zeggen waar zij was, met verzoek tevens om haar te koomen afhaalen zodra alles wederom rustig zoude zijn. — Edog dat de gen. Jonge terug kwam met berigt dat men reeds bezig was alle de Europeaanen met geweld uit het Fort te sleepen.

Dat des avonds omstreeks negen uren den Pangerang Ratoe (zoon des Sulthans) aan het hoofd van een gewapende Bende ten huise van gen.

Arabier naar haar kwam vraagen dog den laatstgen. ten antwoord gaf dat zij er niet was. Waarop gezegde Pangerang hem bedreigde zijn huis en de geheele campong te zullen verwoesten indien hij haar niet daadlijk aanwees hetgeen dan ook ten gevolge had dat hij haar aan denzelve overleverde.

Dat meerm. Pangerang haarlieden alstoen naar 't Fort transporteerde en haar Relatante beloofde haar bij haar man te zullen brengen, dog dat zij in 't Fort koomende geen een Europeaan meer zag zijnde alles leeg geplunderd en de deuren en vengsters verbrijsseld, terwijl alles met Palembangers bezet was.

Dat omstreeks van tien uren des avonds aldaar insgelijks aangebragt wierden de vrouwen van den schrijver Volkers en van de corporaals Reinwits en Katsenbeitzer: van welke zij vernam dat de vrouw van den sergeant Scheffer haar man gevolgd was.

Dat zijlieden des morgens ten vijf uren wierden afgehaald door den Pangerang Wiera Dienata en gebragt ten huise van een Chineesche vrouw alwaar hun door een Maleidsche vrouw wierd aangeraden om indien hun gevraagd wierd of zij hunne mans wilde volgen zij alsdan moesten zeggen van Neen: alzoo zij anders onfeilbaar vermoord zouden worden.

Dat hun kort daarop deze vraag ook werkelijk door een mantrie naamens den Pangerang Wiera Diemata gedaan wierd en zij zig alstoen overeenkomstig de hun gegeevene raad gedroegen.

Dat zij vervolgens successivelijk getransporteerd zijn naar Poelo Seriboe, Padang Roera en Pancalang-Lampon. — Zijnde hun verblijf op ieder der twee eerstgem. plaatsen twee en op de laatstgem. drie maanden geweest.

Dat zij geduurende al die tijd van een redelijk verblijf en genoegzaame Rijst tot hun levensonderhoud voorzien en niet mishandeld geworden zijn.

Dat het volk dat haar lieden bewaakt van tijd tot tijd afwisselde en het dus gebeurde dat zig één onder dezelve bevond die hun berigte dat haarlieder mannen alle vermoord waaren en hij daarvan zelve ooggetuigen geweest zijnde, dienaangaande het volgende verhaalde.

Dat alle de Europeaan zo wel als de Javaansche soldaaten na drie Eemaal geconfincert gehouden te zijn ten huise van den Tommongong Lanan vervolgens tot op 't hembd toe zijn uitgekleet en dusdanig aan de hitte van

de zon blootgesteld op een ledige prauw onvoorzien van masten zeilen of provisie geplaatst zijn, de Europeaanen op het dek en de Javaanen beneden.

Dat hij Poela Paijong eerst den Resident Woordman en zo vervolgens een voor een naar rang aan de wal gebragt en door onderscheidene steeken met krissen en pieken van 't leeven beroofd zijn, dog dat zij de Commandant die een corpulent man was agter over gelegd en de buik open gesneden hebben.

Dat den sergeant Scheffer bespeurende dat de beurt aan hem kwam zijn montje van circa twee jaaren oud met eigen handen den hals omdraaijde; waarna hij en zijn vrouw insgelijks wierden omgebragt.

Dat na dat alle Europeaanen van kant gemaakt waaren zij de prauw van boven dicht spijkerden en door het booren van een gat beneden met alle de Javaanen nevens derzelver vrouwen en kinderen deden zinken.

Dat de slaaven en goederen alle buit gemaakt en onder de onderscheidene hoofden verdeeld waaren.

Voorts verhaald de Relatante dat de Generaal Gelispie haarlieden opgesicht hebbende zij getransporteerd wierden tot bij een plaats genaamd Propit alwaar eenige batterijen waaren dog men hun aldaar in een binnenwaards loopend spruitje had gebragt alwaar een van het prauwvolk hun waarschowde dat zij vermoord zouden worden en men dan aan de Engelsche zoude zeggen dat zij niet te vinden waaren.

Dat juffrouw Folkers daarop onder voorwendsel van haar behoef te moeten doen op een hoogte gelooopen was en een detachement Engelsche te zien kreeg die op haar geroep toekwamen en haarlieden alle onder bescherming naamen.

Dat zij Relatante niet weet of de tegenswoordige Sulthan aan het gebeurde deel heeft genomen.

Dat de overige vrouwen volgens haar best weten nog op Palembang zijn uitgezonderd juffr. Katzenbeitzer welk zederd overleeden is. — zonder meer.

BIJLAGE N°. 9.

VERHAAL VAN SULTAN NAYAM OEDIEN OVER HET GEBEURDE IN 1811.

Het deel, dat de Engelschen in de gebeurtenissen van 1811 gehad hebben, is zeer bekend. Het volgende voorval was de dadelijke aanleiding tot het verbreken van het Contract.

De Pangeran Ratoe Sultan Machraed Badar Oedien's oudste zoon was zeer losbandig en ging somwijlen des nachts in de Kampong der Chinezen om baldadigheden te bedrijven.

In de maand ——— 1811 gebeurde het, dat hij met eenige makkers een' Chinees ging berooven, die dicht bij de Hollandsche factorij woonde. Deze Chinees verzocht hulp aan den Resident, die daarop met eenige soldaten uit het fort kwam om de dieven te vervolgen. Zij sprongen echter in het water en ontkwamen aldus.

Des ochtends ging de Resident naar den Kraton om den Sultan te verzoeken order te stellen, dat zijne onderdanen niet meer kwamen rooven in de Chinesche Kamp, veinzende niet geweten te hebben, dat de voornamste schuldigste de Kroonprins was. Doch de Sultan, die zich verbeeldde, dat de Resident van deze omstandigheid kennis had gedragen en zijn huis willens had beleedigd, door zijne oudste zoon met soldaten na te jagen, weigerde hem te zien.

Intusschen riep de Sultan zijne vertrouwde raadslieden bijeen en het gevolg daarvan was, dat men besloot het contract te breken.

Nadjm Oedien, toen Pangerang Adipatti, was zeer verwonderd, dat om zulk een nietige reden het contract verbroken moest worden; doch hij kon zulks niet beletten om dat hij geen gezag en geen invloed had, want de Sultan droeg hem nimmer eenige werkzaamheden op. In dien tijd wierden al de zaken verrigt door de Pangeran Notto di Redjo en Wiera di Nata.

Nadat de Hollanders alle het fort hadden geruimd en op last van den Sultan ontwapend waren geworden, zond men dezelve allen met prauwen de

rivier af, ten einde zich naar welgevallen naar Java of elders te kunnen begeven.

Toen echter gaf de Sultan een bevel om hen van het leven te berooven. Dit bevel hield ook in, dat een ieder, die weigeren mogt aan dien last te voldoen, zelf van het leven zoude beroofd worden; welk lot ook treffen zoude een ieder, die immer van het gebeurde durfde reppen.

Deze strenge bevelen waren oorzaak, dat al de Hollanders vermoord werden, en dat, hoezeer het gebeurde wel langzamerhand uitlekte, er wel een maand en meer verliep eer het zelve aan Nadjm Oedien bekend werd. Toen de moord plaats greep was Nadjm Oedien in zijn huis te Palembang, en dus zeer ver van de plaats verwijderd.

De volgende zijn de personen, die door den Sultan gebruikt zijn in den moord der Hollanders.

Degene die gewapend met hun volk naar de factorij gegaan zijn, waren:

- Pangeran Tjitra Diredja.
- „ Nata Wikrama.
- „ Soera di Laija.
- „ Sjerief Oemar.

Ke Maas Tommenggong Kerto Negoro en Ke Demang Oesman.

Degene die de Hollanders aan den overkant bij het rivierhoofd hebben gebracht zijn:

Pangeran Sjerief Oemar,
Ke Demang Oesman
en Tommenggong Soeroe Nandita, die het bevel over de prauwen had.

Degene die de Hollanders ontwapend heeft op last van den Sultan, is Pangeran Wiera Kasoema.

Degene die de Hollanders hebben afgevoerd naar den Soengsang en vervolgens afgemaakt, zijn:

	Pangeran	Wiera Kasoema.
Deze beiden waren toen nog geen Pangeran.	{	„ Wiera di Wangsa.
		„ Wiero Sentiko.

Tommenggong	Kerto Negoro.
Demang	Oesman.
"	Soera Joeda.
Ingebei	Wiera Joeda.
"	Kepinding.
"	Krettel.
"	Djalil.

Degene onder hen, die het bevelschrift van den Sultan in hande was de Tommenggong Kerto Negoro.

Dit verhaal is in de maand April 1821, te Tjandjoer op het eiland door Sultan Achmed Nadjm Oedien gedaan, en uit zijnen mond opgeteekend door de Heeren J. C. Baud en R. L. J. van der Capellen.

B L I T O N .

, die gedurende de laatste dertig jaren gemeenzaam is geweest ngelegenheden van Nederlandsch Indië, weet dat het als een on-
daadzaak werd beschouwd, *dat Bliton even rijk is aan tin als*
Menigoen zal met den schrijver dezes hebben hooren zeggen,
de mijnen van Banka zullen zijn uitgeput, dan zullen die van
as schadeloos stellen.”

, niet lang geleden, sprake was van eene concessie, krachtens het
Beluit van 24 October 1850, n°. 45, aan eene bijzondere vereeni-
nd of te verleenen, om den mineralen rijkdom van Bliton te be-
began men op eenmaal aan het bestaan van dien rijkdom te twijfe-
n deed navorschingen in de archieven, men vroeg links en regts,
ten laatste tot de slotsom, dat het aanwezen van tin op Bliton
niets meer kon wezen dan een hersenschim. — Een opzettelijk on-
n 1850 door den Heer CROOCKEWIT ingesteld, scheen deze on-
neening te bevestigen, tot dat, een jaar later, een nieuw onder-
den bekwamen en ijverigen Ingenieur C. DE GROOT, het eiland
abiliteerde in zijne aloude minerale reputatie.

eunde intusschen geenszins op een los gerucht. Dit zal blijken
gende bijzonderheden.

leskontrakten tusschen de Vorsten van Palembang en de Neder-
lost-Indische Compagnie behelsden steeds de belofte, zijner zijde,
tin, hetwelk zijn rijk opleverde, uitsluitend aan de Compagnie te
koopen tegen bij overeenkomst vastgestelde prijs. In die kon-

trakten nu, werd Banka nimmer alleen, maar steeds vereenigd met Bliton genoemd. Zoo lezen wij in art. 10 van een kontrakt van het midden der vorige eeuw: "Alle de thin op Banca en Bliton vallende, verbindt zich Zijne Hoogheid aan de Edele Compagnie, met uitsluiting van alle andere Natïën te zullen leveren, en dat in zoodanige quantiteit als de Compagnie zal komen te acquireren (*requireren?*), en het capitaal, die ze tot den inkoop van dat Mineraal komt over te maken, zal bedragen."

In het jaar 1755 wilde de Compagnie zich verzekeren van de hoeveelheden tin, welke die eilanden opleverden, en zond den Heer VAN HAAK tot dat einde derwaarts. Hij gaf zich uit voor eenen partikulier, te Malakka woonachtig, om geen achterdocht op te wekken. Toen hij van Banka naar Bliton wilde oversteken, werd hem dit door de Hoofden ontraden, een-deels omdat hij gevaar zou loopen van in de handen der zeeroovers te vallen, en ten anderen "om dat (dus zeide men) aldaar niets valt dan ijs." De Heer VAN HAAK schijnt intusschen kennis te hebben gemaakt met eenen Maleijer (dien hij "een zeer geloofwaardig man" noemt), die een jaar op Bliton gewoond had en hem het volgende verhaalde:

"Men ontmoet in het Zuiden (van Bliton) de plaats *Tanjong Goenong* — in het Zuid-Westen *Sjok* — en *Balok* in het Oosten — de beide eerste gevaarlijk zijnde in het naederen, en de laatste geheel ongesund. — In 't Noorden heeft het (eiland) gebergte tot den oever, die bar is en ongenakbaer. De rivieren zijn er verscheidnen, dog niet groot, latende de voor-naamste pas een vaartuijg, ter diepte van ses voeten, binnen komen.

"Het (eiland) staat onder het gebied der Koningen van Palembang, die er een regent houdt, *KEDEMANG TWEMA (TIMA?)* geheeten, tot *Tanjong goenong* voornoemd, en word bewoont, aan het strand, door Bougineesen en Chi-neesen, en van eijgen inlanders in het gebergte, ieder bijzonder nog haer mindere hoofden, uit de hare, hebbende. — Ende spelen de beide eerste volslaegen den baes, van buijten met consent ingekomen. — Ende besuden bergman een goeden aart, tot zoo verre zelfs hij gediensstigheden aan een vreemde bewijst. — De producten landwaard in, zijn hooning, wax aloë-hout en rottingen.

"De Thin, wil men, is er eerder gevonden, als tot Banca, doch niet in sulke overvloed, en, sedert het ontdekken van dit laatste, heeft

“Sulthan het zoeken verboden, om reeden de sluijking te verhoeden, waar-
 “van beswaarlijk soude kunnen meester zijn, mits dies afgelegentheijt, dog
 “of dit heijlig waargenomen werd, is beswaarlijk om te gelooven.”

Na nog eenige bijzonderheden omtrent het eiland te hebben medege-
 deeld, die wij, als onbelangrijk, hier niet opnemen, zeide de Maleijer nog
 het volgende omtrent de zeeroovers:

“Buijten de vaert die van hier (Palembang) er op is, en van Banca,
 “komen ginter nog prauwen van Java, ten handel, en gaan ook wel vaar-
 “tuygen naer Bantam ter negotie, die ik daer selven gezien heb, gelijk de
 “overwalders, namentlijk die van Matham en Succadana, op Borneo, mede
 “door haer, ter voorschreven eijnde, besogt worden; dog ik kan niet vernee-
 “men hetselve zoo veel opgang maakt, als wel de verkeering der zeeroovers
 “van Johor, die jaerlijks langs deese kust en Java stroopende, op de t’hujs
 “reijsee, in het eijnd der oostmoesson, daar aangieren, hunne roof gedeelte-
 “lijk laeten in ruijling, sonder dat het hof hier (te Palembang) zig des laet
 “aanleunen tot tegengang, maer veeleer hetselve oogluijkende lijkt toe te
 “staan.”

Het schijnt dat de betrekkingen der inwoners van Bliton tot de zee-
 roovers, gedurende de verlopen honderd jaren, niet zijn veranderd. Im-
 mers wij lezen in het openbaar gemaakt verslag der Commissie wegens de
 mijn-ontginningen in Oost-Indië, van den 24sten Julij 1850, dat, volgens
 het getuigenis door den Resident van Banka, in 1849 afgelegd: Bliton,
 “om de ligging van dat eiland, eene verzamelplaats is van zeeschuimers,
 “smokkelaars en allerlei andere vagebonden.”

OVERZIGT

VAN 'T JAVAANSCHÉ DICHTWERK DJAJA LENKARA.

V O O R R E D E.

Zoo er onder de lezers van dit Tijdschrift zijn, die de voortbrengselen der Javaansche letterkunde niet anders op prijs stellen dan als dorre leerboeken voor de taalstudie, als bronnen voor woordenboek en spraakkunst, zij zullen zeker weinig waarde hechten aan de bijdragen, waarvan hun hier 't begin wordt aangeboden. Voor zoover echter die eenzijdige beschouwing slechts uit onkunde voortspruit, en geen gevestigd vooroordeel de overtuiging in den weg staat, wanhopen wij niet, den lezer meer achting voor die geschriften in te boezemen, en hem tot de erkenning te brengen, dat ze ook uit menig ander oogpunt, van geschiedenis en overlevering, van land- en volkenkunde, van letterkundige en zedelijke schoonheid zelfs, zijne aandacht in de hoogste mate waardig zijn. Om voor elk dezer punten van beschouwing het belangrijkste bijeen te garen, zonder het te versmelten of te versteken onder het wigt van herhalingen, van langdradigheid en uitheemsche stijldwang, waarmede eene naauwgezette vertaling onvermijdelijk beladen is, schijnt geen vorm van bewerking beter geschikt, dan die van *oversigt*, in den zin, welken wij aan dat woord, welligt met eenige willekeur, hechten. Een overzicht namelijk, dat, den loop des oorspronkelijken werks op den voet volgende, niet alleen den zakelijken inhoud, de namen en lotgevallen der opgevoerde personen, beknoptelijk zamenvat, maar tevens in 't voorbijgaan bij elke schoone of merkwaardige plaats stilstaat, om die, naar eisch der omstandigheden, bij uittreksel of in haar geheel op te nemen,

zonder zich ook dan in de knellende vormen eener taalkundig juiste over-
setting te laten dringen.

Tot eene billijke beoordeeling echter van de zeker hoogst onvolkomene wijze, waarop men de hier voorgestelde bewerking in de volgende proeven zal toegepast vinden, behooren de omstandigheden in aanmerking te komen, welke tot hare uitgave aanleiding gaven. Die uitgave toch, hoe belangrijk ook op zich zelve, indien het voorgestelde doel niet geheel gemist wordt, kan, met het oog op de meer volledige bewerking, waaraan wij dezelfde Javaansche geschriften later hopen te onderwerpen, noch het uitaltend, noch zelfs een hoofdzakelijk voorwerp van onzen arbeid uitmaken. Zij dient slechts tot voorloopige benutting van bouwstoffen, welke anders jaren lang, welligt altijd, ongebruikt zouden blijven liggen. Nevens de langwijziger pogingen, om onze studiën aan wetenschap dienstbaar te maken, willen wij slechts bij voorraad en als in 't voorbijgaan datgene mededeelen, wat het meest vóór de hand ligt en weinig bewerking behoeft. Men verwachtte dus noch eene zorgvuldige keus van de meest geachte geschriften — wij beginnen met het eerste dat ons voorkomt, — noch uitvoeriger aantee-
kingen op den inhoud — wij zullen ons bepalen tot de beknopte opheldering van datgene, wat ze volstrekt te behoeven schijnt, en ons zelve helder is, — noch ook in de vollediger medegedeelde uittreksels verklaring voor de duisterheden van den tekst — wij laten die voorloopig in 't midden, ontwijken ze zelfs opzettelijk, wanneer de poging, om ze weg te ruimen, ons te lang zou ophouden. Alleen dit stellen wij ons tot wet, bij al de vrijheden, welke de aard van onzen arbeid vordert, om daar waar wij onzen Javaanschen schrijver zelve laten spreken, zijne denkbeelden naar ons beste weten zuiver en getrouwelijk weder te geven, zonder daar sieraden van eigen vinding tusschen te mengen. Men houde intusschen in 't oog, dat wij die getrouwheid slechts voor de denkbeelden, niet voor de woorden of volzinnen waarborgen, daar wij geene taalkundige vertaling voor hebben, en ons veeleer beijveren moeten, om den lezer al die onaangename indrukken te besparen, welke niet uit werkelijke gebreken van 't oorspronkelijke, maar alleen uit de eigenaardigheden van 't vreemde spraakgebruik zouden ontstaan. In dien zin durven wij de verzekering herhalen, dat al het schoone, wat men welligt hier en daar verspreid zal

vinden, onverdeeld aan de Javaansche letterkunde toekomt, en wensche voor ons zelve geen' hooger lof, dan het eenvoudig en onbedorven hebben wedergegeven.

Ten aanzien van het dichtwerk, met welks behandeling wij thans onproeven openen, kunnen wij voor alsnog weinig bijzonderheden mededeelen, daar wij zelve het nog slechts ten deele gelezen hebben. De *Djâ Lenkârâ Pandji*, zoo als men het in onderscheiding van 't leerdicht *Djâ Lenkârâ Woelang* noemt, schijnt bij de Javanen tamelijk in achting te staan ofschoon het niet onder hunne klassieke letterkunde kan gerekend worden. Het eenige MS., dat ons daarvan ten dienste staat, vult een folio-boek van drie vingers dikte, en bevat 132 zangen (*sekar*), in hedendaagsche dichttrant (*mâtjâpat*) geschreven. De tekst schijnt door de afschrijvers veel geleden hebben, en is thans onder handen van den *Radèn Ngabèki KARTÂ PRÂDJ.* voormalig onderwijzer in de Javaansche taal alhier, die reeds meerde dichtwerken op eene zeer verdienstelijke wijze heeft toegelicht, en was schijnlijk ook onzen tekst hier en daar zal weten te zuiveren en ophelderen. Intusschen bevatten voor alsnog bepaaldelijk de eerste zang een aantal duisterheden, naar 't schijnt zelfs belangrijke tegenstrijdigheden en persoonsverwarringen, die ons bijna de lezing deden opgeven. Maar weldra troffen ons echt romantische schoonheden, levendige verhalen, aandoenlijke tafereelen, waardoor wij ons bemoedigd vonden, om door min voldoende plaatsen heen te worstelen. Wij noodigen den lezer uit om ons op dien weg te volgen: wij zullen trachten, hem dien korteren gemakkelijker te maken, en zijne aandacht niet langer vergen, dan wij de onbeloofd zullen vinden.

Soerakarta, November 1850.

A. B. COHEN STUART.

DJĀJĀ LENKĀRĀ.

I.

1. Geschreven op Maandag 12 *Doelkangidah* van 't jaar *Djé*¹ *Windoe* *Sanjars* 1758 (A. J.); 21sten dag der 10de maand van den *benjtjet*, *mangsá*-jaar *Sapto Mando* 1678, *Hedjirah* 1246.

4. Lof van den Vorst DJĀJĀ-LENKĀRĀ van *Mendang Kamoelan*: zijne deugden, zijn aanzien en geluk.

11. De voorspoed zijner regering wordt gestoord door den afval en de onvrueige houding van DJĀJĀ SENGĀRĀ, *Adipati* van *Mendang Agoeng*, wien hij de hand zijner dochter had geweigerd. Velen van 's Vorsten *mantri*'s maken gemeene zaak met den opstandeling. — 13. Hunne namen. — 14. Die

¹ Deze dagteekening kan niet juist zijn. De 12 *Doelkangidah Djé* is, zoo lang de *dweroep arbangiah* heerscht (zie daarover Tijdschrift voor N. I., Jaarg. 1850, D. I, p. 315, fig. 3), altijd een *Zondag*. Die van 't jaar 1758 J. komt overeen met onzen 24 April 1831. — Tot welke tijdrekening het zoogenoemde *mangsá*-jaar (*takoem mangsá*) 1678 behoort, is mij onbekend. Van den *benjtjet* of Javaanschen zonnewijzer, die door de meerdere of mindere lengte der schaduwen de uren van den dag, en tevens, in verband met de uren, de wisseling der jaargetijden aangeeft, vindt men eene afbeelding in CRAWFURDS *History of the Indian Archipelago*, Deel I, Pl. XIV. — *Sengárá* is, volgens opgave de kende van een' cyclus van vier *Windoe*'s, die elkaar in deze orde zouden opvolgen: *Adi*, *Sanjarsá*, *Sengárá*, *Koentá*. Deze opgave behoeft echter bevestiging, daar ik, in tegenwoordig daar mede, een MS. van *Damar Woelan* met A. J. 1765, *Windoe Adi* gedateerd vind. In 't *Jav. Ned. Woordenboek* wordt *Koentárá* als de naam van den derden *Windoe* vermeld.

onheilen overkomen den Vorst als kastijding van hooger hand voor zijne bloedschendige gemeenschap met zijne oudere zuster, DĒWI TJĀNDRĀ SWĀRĀ. — Uit het wettig huwelijk met TJĀNDRĀ LĀTĀ heeft hij twee kinderen, een dochter RETNĀ PAMBAJOEN, en een' zoon, RADĒN SOEBRĀTĀ, en buiten echt nog drie, oudere zoons, PARIDJĀKĀ, DJĀKĀ WIDĀ en SOEWIDĀ.

17. Deze en andere trouw geblevene grooten zijn vóór den Vorst vergaderd. De *Patih* DĀNĀ SBĀJĀ doet verslag van den gevaarlijken toestand des rijks. De geest van oproer wint allerwege veld; de grensplaatsen zijn grootendeels in de magt van DJAJĀ SENGĀRĀ, die bij de hoofden een gunstig onthaal vindt, en gereed is, om, met hunne ondersteuning, de hoofdplaats te omsingelen.

22. De Vorst erkent zijne schuld aan de rampen des rijks, en wil die boeten, door met den *Patih* en de overige rijks-grooten ten hemel op te varen ¹. Hij verwisselt zijn' naam met dien van KĀLĀ SOERJĀ, geeft aan zijn' *Patih* den naam KĀLĀ TJĀKRĀ, en verwisselt ook die van zijne overige volgelingen. Na volbrachte boete zal hij, in eene nieuwe incarnatie, ten strijde terugkeeren. MENDANG KAMOELAN moet intusschen, naar de beschikking der Goden, in eene woesteniĳ veranderd worden. In 's vaders afwezigheid moet dus SOEBRĀTĀ, onder de hoede zijner oudere broeders, dienst zoeken bij 's Vorsten neef, den Vorst van *Mādĵā-pahit*. De *pānāka-wan's* KĀLĀ BOEMI ² en KĀLĀ BAJOE worden mede achter gelaten, om 's Vorsten zoon te bewaken.

---

¹ Die *hemelvaart tot boete* verliest den schijn van tegenstrijdigheid, wanneer men daarbij niet aan een verheerlijkt opgaan in 't verblijf der Godheid, maar aan een' tijdelijken dood, aan een' afstand van aardsche magt en voorregten denkt, gelijk hier en elders in de geschiedenis van DJAJĀ LENKĀRĀ blijkbaar de bedoeling is. Overigens vindt men 't beginsel der zelfkastijding voor de zoogenaamde boetelingen of kluisenaars (*tāpā*-plegers) der Javaansche letterkunde dikwijls op eene verwonderlijke wijze uit het oog verloren, en hunne hermitages als prachtige en welbevolkte lustverblijven geschilderd. Is het ook onzen monniken en eremieten wel altijd gelukt, 's menschen natuurlijke neiging tot geluk, naar den wil hunner dweepzieke voorgangers, in tegengestelde rigting te dwingen?

² KĀLĀ BOEMI schijnt dezelfde te zijn, die later doorgaans SEMAR genoemd wordt. Deze Komische personaadje, dien men den SANCHO PANSA der Javaansche riddertijden, of, met meer regt misschien, den PIERROT van 't Javaansch tooneel zou kunnen noemen,

33. De Koningin TJĀNDRĀ LĀTĀ is in de *Wilānā* gezeten met hare dienstmaagden. — Haar kostuum. — Zij vraagt de *Emban SINGARSĀ* naar de reden van 't aanhoudend geween van 's Vorsten zuster TJĀNDRĀ SWĀRĀ. De *Emban* betuigt hare onkunde. De Vorstin geeft hare vrees te kennen voor de onheilen, die 't rijk bedreigen door het zondig gedrag van den Vorst. Allerlei teekenen schijnen rampen te voorspellen: veelvuldige aardbevingen, weêrlicht, regenbogen, ontijdige regens, staartsterren, ravengekras, afval van rijks grooten, enz.

44. Terwijl zij spreekt, komt de Vorst binnen, en deelt haar 't voornemen mede, om met haar ten hemel te varen. Zij verklaart zich bereid, om lief en leed met hem te deelen, maar vraagt naar de oorzaak van 't plotseling verval zijner vroeger ongeschondene heerschappij. — "Hoe kunt 'gij dat vragen?" is 't antwoord, "het is de onveranderlijke wil der Godheid, die zich thans aan mij openbaart. De mij toebeschikte tijd is verlopen, en die afvallige *mantri's* zijn slechts werktuigen in de hand van den Almagtige. Niet zij, zuster, zijn in staat, om mijne regering ten val te brengen; slechts de Godheid is het, die mij verdelgen kan, en die 'cindigen zal, met mij te verheerlijken."

57. DJĀJĀ LENKĀRĀ voert vervolgens zijne gemalin met zich naar bed, en maakt haar nader bekend met zijn voornemen, om met haar en zijne zuster ten hemel te varen. Terwijl hij zijn' wil aan TJĀNDRĀ LĀTĀ volbrengt, voeren de dienende vrouwen, LOENGING SĪH en SINGARSĀ, een spottend gesprek over 't langdurig mingenot van hare meesters en over de uiterlijke schoonheden van den Vorst.

---

wordt in de *Wajang Poerwā* (tooneelvoorstellingen uit den ouden tijd) reeds bij 't vroegste voorgeslacht der *Pandāwā's* als een stokoud grijsaard voorgesteld, en volgt, eeuw in, als paedagoog, als trouw bediende en geheim raadman, de voornaamste personen van dien heldenstam. Zijne betrekking tot het geslacht van DJĀJĀ LENKĀRĀ leidt tot het vermoeden, dat deze door de overlevering als een nazaat der *Pandāwā's* beschouwd wordt.

II.

1. In *Mendang Agoeng* is de *Adipati* DJAJA SENGARA met zijn voornaamste bondgenooten vergaderd. — Hunne namen. — Hij stelt voor, den aanval op *Mendang Kamoelan* den volgenden dag te ondernemen. Een der bondgenooten, SANG HJANG BOEDJAKA, ondersteunt dat voorstel, en verzekert, dat de val des rijks en de dood des Vorsten door de *Aksara's* tegen den dag van morgen is voorspeld ¹. BRAMANA SEKTI verzet zich daartegen, op grond, dat door de Godheid van dat vonnis des noodlots uitstel is verleend tot de volgende volle maan, die nog zeven dagen verwijderd is. De Vorst heeft nog een blijk van magt gegeven door de naamverwisseling van al zijne onderhoorige hoofden, en de opstandelingen zouden een' zekeren ondergang te gemoet gaan, door hem vóór de volle maan te willen aanvallen. De *Adipati* wil echter van geen uitstel hooren, en wordt in zijn wensch door al de verbondenen eenstemmig ondersteund. — Bij den ondergang der zon gaan zij uiteen.

De zonen van DJAJA LENKARA zijn gehuwd met de vier dochters van SAPAKA, Vorst van PANATARAN. De jongste, TJITRASMARA geheeten, is de gemalin van SOEBRARA, en thans ééne maand zwanger. Zij is met hem in

---

¹ Wat men eigenlijk onder deze profetische *Aksara's* (letters) te verstaan hebbe, is mij nog niet geheel duidelijk. Uit de woorden van MAHESWARA in den volgenden zang (III, 4: *ဝိသိသ္မုဏ်တိတကောဿာ၊ ဟကောဿာတုတ္တဝိတကောဿာ၊ နုဗိတ္တိတဝိဒုပ္ပတ္တိတု၊ ဝေတကယတံတုတေသ၊ ဝိသိသ္မုဗ္ဗေဝိသိတုတေဟကောဿာတ္တိပ္ပတ္တု၊ တံတကောဿာဝိသ္မုတ္တိတေတု၊ ဟကောဿာဝုပ္ပကယတိ၊*) zou men opmaken, dat er sprake was van een soort van tooverletters, in spiegels opgewekt. Elders (III, 27) doet hetgeen tusschen REMAR en KALA TRAKA voorvalt (*တေမိတေဂ္ဂကဒိတေတုမပ္ပာ၊ ဝိဝိတကယမိမ ဖြတ္တိတကော၊ တံတုတ္တံတုတ္တိတကော၊ မိကောကတေသော၊ ဟန္တိဝိသိမဖြတ္တုတေ ဝေတကောဗ္ဗုတု၊ တေမိတ္တိတုတုဝိမောဗ္ဗုတု ငှေ့*), veeleer denken aan lijnen of teekens in de menschelijke huid. Overigens is 't bekend, dat het Javaansche bijgeloof uit allerlei toevallige omstandigheden geheimsinnige wenken omtrent de toekomst afleidt. Zoo worden ook de figuren, die zich bij het afdruijen van heete was vormen, aan caballistische berekeningen dienstbaar gemaakt.

ten waterpaviljoen gezeten, waar hij haar onderrigt omtrent het voornemen van zijn vader, de aanstaande verwoesting van *Mendang Kamoelan* en de hem aanbevolene dienstbaarheid bij den Vorst van *Mädjâ-pahit*. Zij verklaart zich bereid, om hem overal te volgen; hij betuigt haar zijne wederkerige trouw, en voert haar mede naar bed.

17. 's Vorsten zuster *TJÂNDRA swârâ* ligt op hare slaapstede erbarmelijk te weenen. — Haar kostuum en hare schoonheid: zij is als eene nedergevalde *Widâdari*, als de maan in een' vrouwe rok¹, hare stem zoeter dan honig, hare kuiten als omgekeerd *poedak*². Uit wanhoop wil zij de handen aan zich zelve slaan, maar wordt, op 's Vorsten last, dag en nacht zorgvuldig bewaakt door *BAJAN*, *SOEGANDIKÂ*, *TJONDONG*, *SANGGIT* en andere dienende vrouwen, die alle wapenen van haar verwijderd houden. Reeds heeft zij in hare razernij alle omringende voorwerpen vernield, en smeekt vruchteloos om een' dolk. *BAJAN*, door *SANGGIT* ondervraagd over de reden van die wanhoop, verhaalt haar in 't geheim den gruwel, door den Vorst aan zijne zuster gepleegd. Hij had niemand bij zich dan *KÂLÂ BOEMI* en *KÂLÂ BAJOE*, toen hij door dezen de Prinses liet ontbieden, om haar in 't geheim te onderhouden. Alleen zij, *BAJAN*, had hare meesteres vergezeld. De Vorst was begonnen, met haar een raadsel op te geven, en had haar na de oplossing daarvan, eerst bedektelijk, maar vervolgens ondubbelzinnig, zijn' misdadigen en vruchteloos bestreden hartstogt bekend. Zij had

---

¹ De maan is in de Javaansche poëzij een gewoon beeld van menschelijke, inzonderheid van vrouwelijke schoonheid. Bij de voor onze ooren weinig streelende vergelijking van *TJÂNDRA swârâ* met de maan in een' vrouwerok (*sir woelan tinapian*) ligt geen ander denkbeeld ten grondslag dan dat van eene schoonheid, aan die der maan gelijk, maar onder vrouwelijk gewaad, d. i. door eene vrouw ten toon gespreid. Noch de wanstaltige voorstelling van de werkelijke maan met een' sarong om 't lijf, noch, wat men ligter vermoeden zou, eenige personificatie van dat hamelicht in de gedaante eener vrouwelijke godheid moet hier ondersteld worden. De Hindoesche mythologie stelt den Maangod doorgaans mannelijk voor, en de Javaansche *HGANG sasânkâ* schijnt evenmin ooit als eene Godin te worden opgevat.

² *Poedak* is de bloem van den *pandan* of wilden ananas. Onderste boven nederhangende, vormt zij in 't oog der Javaansche dichters het beeld van eene welgevormde kuit, of van het been van de knie tot den enkel.

toen willen vlugten, maar was door den Vorst teruggehouden en met geweld onteerd; en 't is uit afschuw van de gepleegde bloedschande, dat zij zich thans 't leven benemen wil.

26. Inmiddels komt de Vorst binnen; — zijn kostuum; — hij deelt aan zijne zuster de onheilen mede, die hem als straf voor zijn vergrijp door de Godheid worden toegezonden, en wenscht, dat de beminde in eene volgende incarnatie hem geheel moge toebehooren. Zij verzekert hem van hare voortdurende gehechtheid, en smeekt slechts spoedig door hem naar den hemel te worden medegevoerd, opdat zij verlost worde van hare schande; want zij kan den aanblik harer medemenschen niet langer verdragen. — Zij beschildert vervolgens zijn voorhoofd voor den uittocht op den volgenden dag, waarna zij, op zijn verzoek, de *gamelan* bespeelt: de voorbijgangers luisteren met opgetogenheid naar haar gezang, de vogels houden stand in hunne vlugt, het water in zijn' stroom, om de liefelijke toonen te hooren.

46. De koningin wordt ontboden, en met hare dochter RADĒN PAMBAJOEN minzaam door 's Vorsten zuster ontvangen.

III.

1. De *Adipati* DJAJĀ SENGĀRĀ is met zijn vrouw MAHĒSWĀRĀ en met zijn bondgenoot DJAJĀ SAMOEDRĀ bijeen. MAHĒSWĀRĀ bevestigt de uitspraak van BRAMĀNĀ SEKTI omtrent het uitstel, door de Godheid aan den Vorst verleend, en herinnert haar' man, dat de *aksārā's* zich thans anders voordoen dan vroeger, weshalve zij aandringt op uitstel der vijandelijkheden, tot 's Vorsten noodlot zal vervuld zijn. De *Adipati* ziet zelf de noodzakelijkheid in, om de volle maan af te wachten, en wanhoopt aan den nitslag des strijds, wanneer die door den Vorst vroeger mogt worden aangevangen. DJAJĀ SAMOEDRĀ raadt hem, door tusschenkomst eener schoone vrouw den Vorst te bewegen tot uitstel der vijandelijkheden, en beider keus valt tot dat einde op MAHĒSWĀRĀ, welke diensvolgens wordt gelast het vermogen harer bekoorlijkheden op den Vorst te beproeven, en zelfs tot het uiterste zijn' hartstogt te voldoen. Zij voelt zich door die zending

beledigd, en neemt de wijk naar haar slaapvertrek. De *Adipati* volgt haar, en houdt haar voor, dat van hare gehoorzaamheid het behoud van haar echtgenoot en van al zijne bloedverwanten afhangt, voor wie een vroegtijdige oorlog buiten twijfel noodlottig worden zou. Tevens ontvangt zij de plegtige verzekering, dat het overspel haar nimmer zal verweten worden, en ten laaste onderwerpt zij zich aan de begeerte van haar man.

27. Zij vertrekt met 40 vrouwen, en ontmoet op weg SEMAR en eenige andere volgelingen van den Vorst, die in gesprek zijn over de veranderde *akāra's* en 't uitstel van 's Vorsten levenseinde, door de voorbede van SEMAR verworven.

35. MAHĒSWĀRĀ zendt hun hare bediende (*Emban*) GRAHITĀ te gemoet, en treedt daarop zelve met hen in onderhoud, verzoekende bij den Vorst te worden aangemeld, onder voorwendsel, van zich aan den afval van haar man niet te willen medepligtig maken, en daarom zich aan 's Vorsten dienst te komen verbinden.

42. Na eenige bedekte toespelingen op de verdachte trouw van haar aanbod gaat SEMAR den Vorst daarvan onderrigten, maar hem tevens voor de door hem vermoede bedoelingen der bezoekerster waarschuwen. De Vorst weigert haar te ontvangen, vreezende zich door overspel nieuwe straffen van de Godheid op den hals te halen; maar SEMAR weet die gewetensbezwaren weg te nemen, verklaart zich zelf voor de gevolgen verantwoordelijk te stellen, en op zijn raad wordt MAHĒSWĀRĀ vóór den Vorst geroepen. Hij houdt zich onkundig omtrent haar oogmerken, en vraagt, of zij door haar echtgenoot tot hem gezonden is.

IV.

1. MAHĒSWĀRĀ verhaalt dezelfde fabel omtrent haar afschuw van den afval van haar man, en laat zich door den Vorst naar zijne slaapstede meêvoeren. Terwijl daar 't overspel voltrokken wordt, onderhouden zich de dienende vrouwen over 's Vorsten verkeer met MAHĒSWĀRĀ.

18. SEMAR vraagt *Emban* GRAHITĀ naar den aard der zending van hare meesteres; zij houdt staande, dat deze uit eigene beweging haar man verlaten heeft, maar wordt tot straf voor haar logen door SEMAR's wondermagt met lamheid ge-

slagen, en niet eer door zijne voorbede genezen, dan na hare schuld bekend te hebben en zich ten bijslaap aan hem te hebben overgegeven.

30. MAHÉSWARÁ aan 's Vorsten wellust voldoening hebbende gegeven, vraagt tot loon daarvoor de belofte, dat hij den strijd niet vóór de naderende volle maan zal aanvangen. Hij verklaart zich daartoe persoonlijk bereid, maar kan niet instaan voor de bedoelingen zijner aanhangers. Op haar aandrang belooft hij echter ook aan hen de noodige bevelen te zullen geven, 37. waarna hij haar naar 't bad geleidt, en beiden elkander kleeden en tooijen. — 41. SEMAR wordt bij den Vorst ontboden, en met de afgeëischte toezegging bekend gemaakt. Hij geeft den Vorst heimelijk den raad, om die belofte, voor zoo veel zijn' persoon aangaat, gestand te doen, en den oorlog slechts door zijn' zoon te doen voeren. 44. De Vorst verlaat MAHÉSWARÁ voor eene korte poos om TJÁNDRA swárá te bezoeken.

V.

1. TJÁNDRA swárá is gekleed en getooid, en vraagt hare dienstmaagd BAJAN naar den Vorst. Zij wordt door haar bekend gemaakt met de komst van MAHÉSWARÁ, die, zegt zij, haar' echtgenoot verlaten had, om zich den Vorst te komen aanbieden, en met dezen den afgeloopen nacht in overspelige omarming had doorgebracht. 13. TJÁNDRA swárá beklagt zich over het telkens buitensporiger gedrag van haar broeder; en terwijl BAJAN haar tracht te bevredigen, 16. komt de Vorst zelf binnen met SEMAR. Hij verwittigt zijne zuster van zijn voornemen, om den krijg en de hemelvaart uit te stellen, waarop zij in wanhoop de bloemen van haar hoofd wegwerpt en haar gordel van een scheurt. SEMAR tracht haar gerust te stellen, door de verzekering, dat het uitstel zich slechts tot de eerstkomende volle maan uitstrekt, omdat de tegenwoordige dag onheilspellend is; hij biedt haar ververschingen aan, en vraagt, of hij haar' broeder den Vorst niet moet noodigen, daaraan deel te nemen, maar zij antwoordt: "Ik heb geen broeder!"

25. De Vorst zendt de dienstmaagd SANGGIT naar de Koningin, om haar

te ontbieden. Deze is gezeten onder een' *Naga-sari* boom, met hare dochter, die thans de jaren der huwbaarheid bereikt heeft. De Vorstin vraagt naar haar gemaal, de dienstmaagd SINGARSA doet ook haar 't verhaal van 's Vorsten overspel met MAHESWARA, waarop weder klagten en verwijtingen volgen. 33. Intusschen komt SANGGIT haar 's Vorsten boodschap overbrengen, en geleidt haar naar 't verblijf van TJANDRA SWARA bij den Vorst.

De Vorstin vraagt haar' gemaal met ironische scherts naar zijne gast, en hij verklaart, haar in den *kambang*¹ te hebben gelaten.

37. De Vorst laat vervolgens door KALA BAJOB zijne zonen en de verdere familie bijeen roepen, en beveelt de *Radens* SOEBRATA, PARIDJAKA en DJAKA WIDAKA om bij den op handen zijnden strijd uit te rukken, met aanbeveling om zich aanvankelijk tot de verdelging van *Mendang Alit* te bepalen, en den strijd met flaauwheid te voeren, ten einde den vijand tot overmoed uit te lokken. 43. Na die schikking wordt het overig gedeelte van den dag met feestvieren, eten, drinken en beraadslagen over den voorgenomen' strijd doorgebracht.

45. MAHESWARA voelt door haar' omgang met den Vorst de liefde voor haar' echtgenoot verflaauwen, en vindt naanwelijks nog een gewetensbezwaaar in 't schenden van de huwelijksrouw, trachtende hare zelfverwijten met ijdele redeneringen tot zwijgen te brengen. GRAHITA vraagt, wat zij nu verder voornemens is te doen, daar hare zending volbragt is, en de Vorst, met versmading van haar verzoek, zich nu reeds tot onverwijlden strijd gereed maakt, die doodelijk voor haar' echtgenoot worden zal, terwijl zij intusschen aan 's Vorsten wellust ten prooi zal blijven. Zij antwoordt, niets anders te kunnen doen, dan 't uitdrukkelijk verlangen van haar' echtgenoot na te komen, door zich zonder terughouding aan den Vorst te onderwerpen. 50. Middelerwijl komt deze zelf terug, en neemt MAHESWARA mede naar bed.

51. SEMAR volgt den Vorst, en zoekt GRAHITA, die tusschen de dienstmaagden verscholen is. Hij verlangt dat zij, als zijne gade, hem worde uitgeleverd, dreigende anders aan al de vrouwen een voor een zijne lusten

¹ *Kambang*, ook *jasa kambang* of *balé kambang*, is eene soort van waterpriel of paviljoen.

te boeten. GRAHITĀ wordt daarop door de andere vrouwen genoodzaakt, zich aan SEMAR over te geven.

58. De *Raden* SOEBRĀTĀ rust zich tegen den volgenden morgen ten strijde uit, en zegt zijne vrouw vaarwel. Zij wil hem vergezellen, om met hem te leven of te sterven, en laat zich noode hier van afbrengen. Zij geleidt hem nochtans naar de *paséban*, waar zijn volk met de andere prinses geschaard staat. Hij stijgt te paard, en gaat met de troepen op weg, door haar met de oogen gevolgd. De krijgslieden betuigen om strijd hunne verontwaardiging en verbittering tegen de muitelingen.

VI.

1. Bij de opkomst der zon hebben de koninklijke troepen *Mendang-Alit* bereikt. De *Toemenggoeng* DJAJĀ KOEMĀLĀ, die deze plaats voor de opstandelingen bewaarde, had, vertrouwend op den uitslag der zending van MAHÉSWARĀ nog geen' aanval verwacht. Hij heeft geen' tijd, zijn volk ten strijde te scharen; de aanvallers willen geen geregeld gevecht aannemen, maar steken een der huizen in brand, waarop zich weldra 't vuur verspreidt. De opstandelingen doen een' uitval, maar worden met groot verlies teruggeslagen. De *Toemenggoeng* rukt daarop te paard, aan 't hoofd van 200 volgelingen, uit; men ontwijkt hem, maar doodt velen van zijn volk. De *mang* SAGOENĀ alleen biedt den *Toemenggoeng* zelve 't hoofd, maar staat op het punt van het onderspit te delven. De zoon des Konings, SOEWIDĀ, komt hem te hulp; de *Toemenggoeng* verdedigt zich met wanhoop, en heeft reeds twee krissen stomp gestooten, als zijn paard bezwijkt, en hij ten gevolge van den val gedood wordt. Zijn volk neemt de vlucht naar *Mendang Agoeng*. 7. Evenzoo verloop en achtereenvolgens de benden van GOESTI WITJĀRĀ en WOEGAN WIDJĀJĀ na den dood hunner aanvoerders, en de plaats wordt geheel verdelgd.

De *Adipati* DJAJĀ SENGĀRĀ begon reeds berouw te gevoelen over de zending zijner vrouw, toen eene dienstmaagd vóór hem verscheen, en hem kennis gaf, dat MAHÉSWARĀ zich in 's Vorsten armen had overgegeven, maar

daar tegen de vereischte toezegging van uitstel verkregen. Op dit berigt trekt de *Adipati* zelf ten strijde. BRAMANA SEKTI was reeds naar over zee teruggekeerd, SANG HJANG BOEDJAKA gestorven, en zijne ziel in den Vorst van *Nora Kantjana* overgegaan.

12. De aankomst van den *Adipati* met de zijnen vernieuwt den strijd. DASA SAMOEDRA velt verscheidenen van de aanvoerders der Vorstelijke troepen, onderanderen *Demang SADOENA*, *Ngabèli SATAMA*, *RANGGA SATATA* en *AMU WALALAT LABATI*. 18. Nu nadert *Radèn SOEWIDA*, de muitelingen brengen hulde aan zijn' vorstelijken rang, en wijken achteruit. Maar één hunner, *Demang KOELALATA* wordt door den Prins gegrepen en gedood, en daarop vallen allen gezamenlijk op hem aan.

20. De *Radens PARIDJAKA*, *DJAKA WIDA* en *SOEBRATA* komen hun' broeder te hulp, en in een' hevigen strijd worden vele opstandelingen gedood.

22. De Prinsen zenden intusschen berigt van hun' gevaarlijken toestand aan den Vorst, die daarop zelf met al de zijnen ten strijde trekt. *KALA RAJAE* draagt het vaandel, dat zwart is met wit afgezet. Er ontstaat een hevig gevecht, waarin *DJAJA SAMOEDRA* en vele andere belhamels, onder anderen *RADJA GOENDALA*, *DANOE REDJA* en *DJOEROE PANGALASAN* sneuvelen.

28. De *Adipati* trekt in persoon den Vorst te gemoet, die de omringende manschappen doet ter zijde staan, om zelf den hoofdmutter te bestrijden. Deze wil hem een' steek met de piek toebrengen, maar de Vorst grijpt de piek, trekt hem naar zich toe, en werpt hem met een' slag van den steel zijner lans op veertig vademmen afstands van zijn paard, zoodat hij dood nedervalt. Het lijk verdwijnt echter terstond, tot loon der standvastige boete van den *Adipati*.

31. De Vorst keert nu met de *Sentana's* naar den *Kraton* terug. De Koningin komt hem hare opwachting maken met hare vrouwen, en laat, op 's Vorsten bevel, ook *MAHESWARA* ontbieden. Deze, door den Vorst verwtigd van den dood van haar' echtgenoot, stort in eene laatste opwelling van huwelijksliefde een' vloed van tranen, ofschoon werkelijk de Vorst haar nader aan 't hart ligt dan de overledene. De Koning wordt met haar begaan, neemt ze bij de hand, laat ze naast zich nederzitten, en vraagt: "Gij hadt hem dan zeer lief?" "Als ik hem werkelijk had lief gehad, zou ik hem in den dood volgen. Ik ween uit aandoening, niet uit liefde. Alleen

“op U is mijne hoop gevestigd!” De Vorst tracht haar te troosten en er worden ververschingen voorgediend.

37. De nacht der volle maan is nu daar, en de tijd van 's Vorsten hemelvaart nadert. Hij reinigt en tooit zich, en de Vorstin benevens zijne zuster en zijne verdere bloedverwanten volgen zijn voorbeeld. 39. Hij roept ze allen bijeen om zijn' uitersten wil te vernemen, en beveelt hun trouwe gehoorzaamheid jegens 't bestuur van KALÁ BOEMI (SEMAR) en KALÁ BAJOB aan. 40. Hij stijgt vervolgens met zijne vrouw, zijne zuster en verdere bloedverwanten (*Kadjas*) in 't bidhuis, vanwaar hij, na 't strooijen van wierook, met hen allen verdwijnt en slechts zijne kinderen achterlaat.

41. KALÁ BOEMI rigt onder 't bidhuis een' brandstapel aan, de vrouwen der *Kadjas*, BAJAN, SOEGANDI, TJONDONG, SANGGIT, SINGARSÁ, LOENGING SIEH stijgen er op, en doorsteken zich met de krissen. Allen worden gezamenlijk door 't vuur verteerd, en hare zielen volgen die des Vorsten.

42. De RADEN PAMBAJOEN wenschte mede met haren vader te sterven, maar 't wordt haar niet toegestaan, en in hare wanhoop verandert zij in eene groote slang.

44. MAHÉSWARÁ beneemt zich 't leven met de kris en verdwijnt; hare ziel volgt den *Adipati*, ofschoon zij zich uit verlangen naar den Vorst had te kort gedaan, maar later zou zij met dezen hereenigd worden, die alleen haar hart vervulde.

46. *Raden* SOEBRÁTÁ verlaat het vaderlijk rijk met zijne vrouw en broeders, verzegeld door KALÁ BOEMI en K. BAJOB, en 800 getrouwen, benevens een 200-tal vrouwelijke bedienden, terwijl andere inwoners naar hunne bloedverwanten vlugten, en alleen de slang (*Raden* PAMBAJOEN) den verlaten kraton bewaken blijft.

48. De Prinsen trekken voort naar 't zeestrand, brengen daar in drie dagen tijds eene vloot in gereedheid, en schepen zich met al de hunnen in. Na eene zeereis van zeven dagen bereiken zij *Garocedá* (in *Madjá-pahit*?), en varen de rivier op tot *Mangari*, waar zij aan land gaan.

49. De Vorst van *Madjá-pahit* is te midden van zijn hof gezeten, door al zijne onderhoorigen omstuwde.

VII.

1. Vooraan zit de *Patië* SOENDJALI, verder 's Vorsten zoon, *Raden Tédjankára*, en verscheidene andere aanzienlijken. Het onderwerp der beraadslagingen is de opstand van LEMBOE SOERANGEANA, *Toemenggoeng* van *Djeng-gala*. De *Patië*, door den Vorst geraadpleegd, dringt aan op onmiddellijk bedwang des opstands, die zich anders weldra over 't gansche land zal uitstrekken, "als eene vuurvonk, die, niet tijdig gebluscht, een geheel bosch in brand zet." De *Raden* biedt zich aan tot uitvoerder van dien maatregel, en wordt door den Vorst gemagtigd tot verzameling der gewapende magt.

7. Intussen is SOEBRARA, met KALA BOEMI, K. BAJOE en twintig man genaderd, en heeft zich achter den *patië* nedergezet. De Vorst vraagt: wie de vreemdeling is. De *patië* antwoordt: "De zoon van den Koning van *Mendang Kamoelan*." "Als dat zoo is," zegt de Vorst tot SOEBRARA, "kom dan nader. Brengt gij eene boodschap van uw' vader?" — "Nee, hij is dood, maar zijn uiterste wil was, dat ik u zou gaan dienen. Het rijk van *Mendang Kamoelan* is geheel verlaten; niemand durft er blijven, uit vrees voor de groote slang, die den *kraton* bewaakt." — De Vorst weent over den dood zijns zwagers¹, dien hij genegen was, en met wien hij dikwijls geschenken gewisseld had. Hij vraagt den Prins: "Hoe zijt gij hier gekomen?" — "Over zee, in zeven dagen tijds." — "Mijn zoon!" zegt de Vorst tot Tédjankára: "deze is uw achterneef, uwe moeder is eene 'eigene nicht van zijn' vader. Gij, neef, moet bij mijn' zoon uw' intrek nemen!"

15. De Prinsen begeven zich gezamenlijk naar de woning van Tédjankára, en zetten zich naast elkander neêr. Tédjankára zegt: "Ik moet 'u waarschuwen, dat gij hier als te midden van een groot woud (in een 'door oproer verontrust land?) zijt. — Verder moet gij weten, dat ik nog 'niet getrouwd ben." — "Waarom niet?" — "Omdat mijn hart nog niet

¹ *Zwager*: voor *aangetrouwde neef*, even als *broeder* voor *vols neef*, *vader* voor *oem*, enz.

“getroffen is. — Morgen ga ik ten strijde, om 't oproerige *Djenggālā* tot onderwerping te brengen. Blijf gij hier, en beschouw mijn huis als 't “uwe.” — “Veel dank voor uwe welwillendheid, maar ik wil u ten oorlog “vergezellen.” — “Doe dat niet, dit zou stof tot kwaadsprekendheid (tegen “mij als uw' gastheer?) geven. Gij komt hier op last van uw' vader, “wiens bevelen, zegt men, niet straffeloos overtreden worden, en hij zou “'t u zeker niet vergund hebben.” — Spreek zoo niet! Indien ik nog te “*Mending Kamolan* was, en uwe ongelegenheid vernam, zou ik u even- “zeer zijn te hulp gekomen.” — “Gij zijt van nu af aan mijn eenige broe- “der!” zegt TĒDJANKĀRĀ getroffen, en laat zijn *Patiā* SOENDJĀJĀ, den zoon van SOENDJALĪ, roepen.

26. Deze, veracheten zijnde, wordt door TĒDJANKĀRĀ met den voorge- nomen' krijgstogt en met het onveranderlijk voornemen van SOEBRĀTĀ tot deelneming bekend gemaakt, en gelast, tegen den volgenden morgen de noodige toebereidselen te maken, maar acht zich verplicht, eerst 's Vorsten toestemming in te roepen. 28. Een 40tal mannen komen van wege den Vorst den Prinsen ververschingen aanbieden, en noodigen hen, na 't ge- bruiken daarvan vóór de Vorstin te verschijnen, die haar' neef wenscht te verwelkomen. Na 't vertrek der boden worden de Prinsen door SOENDJĀJĀ verwittigd, dat de aanhang der oproerlingen veld wint, en dat onder an- deren AĒJĀ SINGĀ SARI, de *Toemenggoeng* van *Mamenang*¹ en GADJAH OERA- WAN² verraderlijke oogmerken koesteren. SOEBRĀTĀ raadt, die beschuldi-

¹ *Mamenang* schijnt, even als *Dālā*, een oude naam van het tegenwoordig gewest *Kadiri* te zijn: alle drie worden in dit werk als synoniem met elkaar verwisseld.

² Tusschen de namen van GADJAH OERAWAN, GADJAH IRAWAN, RĀDJĀ IRAWAN, DJĀJĀ IRAWAN, DJĀJĀ OERAWAN, heerscht in den loop des verhaals eene verwarring, waarvoor ik voor als nog geene oplossing weet, daar ze op de eene plaats even ontwij- felbaar aan denzelfden persoon, als elders aan verschillende, ten minste aan twee, schij- nen te behooren. De ontzettende menigte handelende personen geeft in de Javaansche verhalen, vooral in die van grooten omvang, veeltijds aanleiding tot onnaauwkeurigheid in hunne onderscheiding; en daar bovendien de dichters er behagen in vinden, om elk hunner hoofdpersonen met een aantal namen en bijnamen te versieren, zonder zich altijd verplicht te achten, van de daaruit ontstaande verwisseling, hoe willekeurig ook, reken- schap te geven, moet de lezer niet zelden zijne toelugt nemen tot bloote gissingen om-

ging niet zonder nader bewijs aan te nemen, maar de verdachten in den strijd vooraan te plaatsen, ten einde zich omtrent hunne bedoelingen te verzekeren.

34. Het overig gedeelte van den dag wordt met muziek en zang doorgebracht, waarna de twee *Raden* zich naar den Vorst begeven.

36. Het verhaal wendt zich tot LEMBOE SOERANGGANA, den oproerigen *Toemengoeng* van *Djenggala*. Wraakzucht over den overspeligen omgang van *Raden TEDJANKARA* met zijne vrouw MAHERARAS heeft hem tot afval verleid.

37. Hij onthaalt zijne voornaamste aanhangers, die hem trouw tot den dood hebben gezworen.

38. Er komen drie afgezanten, van wege ARJA SINGA SARI, RADJA IRAWAN en den *Toemengoeng* van *Mamenang*, met berigt van den voorgenomen veldtocht der koninklijke troepen onder aanvoering van 's Vorsten zoon.

41. SOERANGGANA verklaart, hun zelf te zullen tegentrekken, waarna de gezanten, met nieuwe kleederen verrijkt, terugkeeren, en het volk ten strijde wordt toegerust. Vervolgens wordt het gastmaal met nieuwe luidrechtigheid voortgezet.

43. MAHERARAS, de schoone gemalin van SOERANGGANA, is met hare vrouwen bijeengezeten, en vraagt naar haar' man. De *Emban* BRAMINTA zegt, dat hij met de hoofden feestviert, en dat het volk ten strijde gereed staat, tengevolge 't berigt, door de gezanten aangebragt. MAHERARAS wenscht heimelijk de overwinning aan den Prins, die haar herhaaldelijk gezworen heeft, nimmer met eene andere dan haar te huwen. Zij vraagt aan BRAMINTA, wat de *Toemengoeng* voor heeft, en krijgt ten antwoord, dat hij zelf de wapenen wil opvatten.

49. Op dat oogenblik komt SOERANGGANA binnen, neemt naast zijne vrouw plaats en herhaalt dezelfde berigten.

50. Eene bediende komt zeggen, dat *Raden* GADJAH IRAWAN van *Sidajoe* de oudere broeder van den *Toemengoeng*, buiten staat, en toegang verzoekt.

---

trent den persoon, die met den nieuwen naam bedoeld wordt. Geene dezer eigenaardigheden geeft intusschen voldoende verklaring omtrent de verhouding tusschen GADJAH OERAWAN, G. IRAWAN enz. Welligt is hier de leer der zielsverhuizing in 't spel, die in dit verhaal, gelijk in menig ander gewrocht der Javaansche poëzij, tot in de buitensporigste uitersten gedreven wordt.

Hij wordt binnengeropen, en antwoordt op de vragen zijns broeders, dat hij de reis in één' dag heeft afgelegd, en dat het vijandelijk heir ongeveer 100,000 man bedraagt. SOERANGGANA wenscht zijne vrouw spottend geluk met de ontwijfelbare zege van haar minnaar, die zelf de koninklijke troepen aanvoert. — "Mijne krijgsmagt," zegt hij, "is tegen de zijne als een korrel zout in den oceaan; nochtans hangt de uitslag van den wil der Godheid af." — MAHERARAS verklaart, de overwinning aan haar' echtgenoot toe te wenschen, "maar 't is slechts een wensch van den mond, die geen grond heeft in 't hart;" want dit is geheel vervuld van TEDJANKARA, die hare gunsten verworven had bij gelegenheid, dat zij haar' man op een huldebezoek ter hoofdplaats vergezeld.

68. GADJAH IRAWAN geeft de meening te kennen, dat onder de koninklijke troepen zich niemand bevindt, die hem 't hoofd kan bieden, dan de *Pati* SOENDJALI, DJAJA OERAWAN, ARJA SINGA SARI en de *Toemengoeng* van *Kadiri*. SOERANGGANA antwoordt, dat de drie laatsten zijne partij zijn toegevallen, en deelt tevens de berigten mede, hem zoo even door hunne gezanten aangebragt. GADJAH IRAWAN besluit daarop, in den nacht zelven naar de grenzen der hoofdplaats vooruit te trekken, en SOERANGGANA wil hem vergezellen.

69. Tot zonsondergang worden de feestelijkheden door de opstandelingen voortgezet.

70. TEDJANKARA is met de hoofden van zijn aanhang, SOENDJALI, DJAJA IRAWAN, den *Toemengoeng* van *Kadiri*, ARJA SINGA SARI en anderen, vergaderd; achter den Vorst zitten SOEBRATA en zijne broeders, benevens SEMAR en TOERAS¹. Hij vraagt den raad van SOENDJALI omtrent de te kiezen aanvoerders, en deze stelt daartoe DJAJA IRAWAN, ARJA SINGA SARI en den *Toemengoeng* van *Kadiri* voor, welke keuze eenparig wordt toegestemd.

71. Onder eten, drinken en allerlei vermakelijkheden, dans, zang en wapenspelen wordt de dag ten einde gebragt.

72. Omstreeks 3 uren 's nachts gaat men naar buiten, om zich tot den

¹ In TOERAS vermoed ik den persoon, die vroeger KALA MAJON genoemd is, even als in SEMAR dien van KALA BOEMI.

krijgstogt gereed te maken. SOEBRATA kleedt zich in oorlogsgewaad, en neemt afscheid van zijne vrouw. Hij beveelt haar aan, voor hem te bidden, dat hij verwinne of sterve. Zij verbindt zich, in 't laatste geval hem geen dag te overleven, en ziet hem weenend vertrekken.

Buitengekomen, vindt hij zijne broeders, benevens SEMAR en TOERAS, reeds strijdsvaardig, aan 't hoofd van 800 man, van de onkwetsbare *Boeta-Risante*. De krijgsalarm doet zich hooren.

83. TĒDJANKARA doet zich in krijgsgewaad, en rijdt uit op een' olifant.

84. Aan den spits van den trein bevinden zich de *Patihs* SOENDJALI en SOMDJA te paard gezeten, achteraan SOEBRATA en zijne broeders, mede te paard, en gevolgd door SEMAR, terwijl TOERAS al zingende op een' ruiter vooruit rijdt. Zij zijn reeds een eindwegs voortgerukt, als de zon opkomt.

VIII.

1. LEMBOE SOERANGGANA en GADJAH IRAWAN zijn des nachts met eenige manschappen uitgerukt, en brengen schrik en verwarring in de grenslanden van *Madjapahit*. Zij verbranden en plunderen de *ada's*, en doen de inwoners naar alle kanten vlugten.

3. GADJAH REDJASA, een *djineman* (policie-dienaar, wachter) van *Madjapahit*, de grenslanden doorgaande, ontmoet overal weeklagende vlugtelingen, en vraagt, wat er gaande is. Men zegt hem, dat eene vijandelijke bende 't land afloopt, en, zijn' weg vervolgende, ontmoet hij de plunderaars, wier aanvoerders hij herkent. Hij keert daarop terug naar 't leger, en komt de drie aanvoerders der voorhoede, DJAJA IRAWAN, AERJA SINGA SARI en den *Toemenggoeng* van *Mamenang* tegen. Hij geeft hun kennis van de aankomst der vijanden, maar in stede van zich ter verdediging gereed te maken, loopen zij met de hunnen tot de mitters over. GADJAH REDJASA van hun verraad overtuigd, vervolgt zijn weg, waarschuwt al de

¹ Ruinen en merries zijn bij den Javaan als rijbeesten weinig meer in achtging dan de ezels bij ons.

poenggawo's van *Madjapakit*, die hij tegenkomt, en begeeft zich naar *Radé*—*TÉDJANKARÁ*, om dien mede verslag te doen van zijne bevindingen.

12. Het krijgsvolk van *Madjapakit* is reeds strijdvaardig. *TÉDJANKARÁ*—door *GADJAH REDJASÁ* van 't gebeurde verwittigd, gelast zijn' *Patiá* *LEMBO*—*SOENDJAJÁ*, om 't volk te doen uitrukken.

13. Een gedeelte der koninklijke troepen onder *BANJAK MÓDANG*, ontmoet op 't gebergte de benden van *Sidajos*, en raakt met hen in gevecht. De opstandelingen verliezen veel volks. Een hunner, *BÁTÁ WÁNGSÁ*, stijgt van zijn paard, en werpt zich met de piek woedend op den vijand; maar hij wordt ingesloten, en door *BANJAK MÓDANG* eigenhandig gedood, waarop de overigen op de vlugt slaan.

19. *GADJAH IRAWAN* herzamelt de vlugtelingen, en doet *BANJAK MÓDANG* op zijne beurt met groot verlies wijken. *PETJAT TÁNDÁ* komt *BANJAK MÓDANG* te hulp, en valt op *GADJAH IRAWAN* aan, maar wordt door hem gedood.

25. Onder 't gejuich der muiters rukt de *Toemenggoeng* van *Kadiri* voorwaarts. *BANJAK PÁTRÁ*, van de zijde der koninklijke troepen, wil hem het hoofd bieden, maar ziet de zijnen wijken. Vruchteloos tracht hij den *Toemenggoeng* met de piek te treffen, en wordt zelf genoodzaakt, naar de achterhoede te vlugten. De *Toemenggoeng* volgt hem, terwijl *PANDJANG DJIWÁ* hem zijne lafhartige vlugt verwijt. "Inderdaad," antwoordt *BANJAK PÁTRÁ*, "ik wensch mijn leven te behouden. Zoo gij 't uwe niet telt, welnu neem "den strijd van mij over!" — "t Zij zoo," herneemt de ander: "geef wel "acht op 't geen ik ga uitrigten."

IX.

1. *PANDJANG DJIWÁ* valt aan op 't volk van *Kadiri*. Zij wachten hem af, en brengen de zijnen aan 't wijken. Hij bedreigt den *Toemenggoeng* met zijne lans, maar sterft door zijne hand.

4. De *Toemenggoeng* vervolgt zijne overwinning, en drijft achtereenvolgens *ARJÁ WIRÁSABÁ*, *ARJÁ MENGÁ* en *ARJÁ DJAPAN* met de hunnen op de vlugt.

6. Nu komt *Radèn* SOEWÉDÁ (elders *Soewidá*) te hulp, met 300 *Boetá Rimanté's*, houdt de overwinnaars staande, en brengt hun groote verliezen toe. Ongeveer 200 vijandelijke *loeraks* sneuvelen, terwijl geen der zijnen gewond wordt. De *Toemenggoeng* van *Kadiri* valt den *Radèn* aan, maar wordt door hem nedergehouden.

8. De opstandelingen worden door schrik bevangen. ARJÁ SINGÁSARI, die de geledene verliezen wreken wil, komt met velen der zijnen om.

Radèn SOEWÉDÁ trekt op raad van SEMAR terug.

11. DJAJÁ IRAWAN voert de opstandelingen nogmaals ten strijde, en doodt vele vijanden. BANJAK MÓDANG zelf wordt, na eenigen tegenstand, tot wijken gebracht.

12. *Radèn* SOEBRÁTÁ zendt zijne broeders tegen de opstandelingen uit. Van dezen worden weder ongeveer 200 *loeraks* en veel volks gedood. GADJAH IRAWAN valt op de Prinsen aan. PARIDJÁKÁ wacht hem af. De eerste werpt zich met de lans op hem, maar de punt breekt er af. Hij trekt daarop de kris, maar PARIDJÁKÁ grijpt hem bij 't haar, en maakt hem af.

16. DJÁKÁ WIDÁ bevecht DJAJÁ IRAWAN met de lans. Nadat beider wapens verstompt zijn, grijpt de eerste zijn' vijand en slaat hem tegen een' boom te pletter.

De muiters slaan op de vlugt, terwijl 't volk van BANJAK MÓDANG zijne gelederen herstelt.

LEMBOE SOERANGGÁNÁ is nog met zijn hoofdleger op 't gebergte gevestigd, waar men zorgeloos feest viert. TÁRÁ GÁTRÁ, een der volgelingen van SOERANGGÁNÁ, waarschuwt hem, dat zijne broeders (bondgenooten?) van *Oerawan*, *Singásari* en *Mamenang* gesneuveld zijn. — "Welnu," antwoordt hij, "dat zijn de gewone kansen des oorlogs: de zwakkere moet met zijn "leven boeten." Zijne vrouw verwittigt hem intusschen, dat ook zijn broeder GADJAH IRAWAN het leven verloren heeft. Op dit berigt stijgt hij te paard, doet alom slaan, en trekt met zijne bende van den berg af.

22. Bij de vechting van SOERANGGÁNÁ op 't slagveld, stuiven de koninklijke troepen onder slag of stoot uiteen; sommigen loopen tot den vijand over; alleen BANJAK MÓDANG en BANJAK PÁTRÁ houden stand.

24. BANJAK MÓDAN doodt ASTRÁ JOEDÁ, maar wordt aangevallen door TÁRÁ GÁTRÁ, en op de lugt gedreven.

poenggawa's van *Madjapahit*, die hij tegenkomt, en begeeft zich naar *Rade Tédjankara*, om dien mede verslag te doen van zijne bevindingen.

12. Het krijgsvolk van *Madjapahit* is reeds strijdvaardig. *Tédjankara*, door *GADJAH REDJASA* van 't gebeurde verwittigd, gelast zijn *Patiá LEMBO* *SOENDJASA*, om 't volk te doen uitrukken.

13. Een gedeelte der koninklijke troepen onder *BANJAK MÓDANG*, ontmoet op 't gebergte de benden van *Sidajoe*, en raakt met hen in gevecht. De opstandelingen verliezen veel volks. Een hunner, *BARA WANGSA*, stijgt van zijn paard, en werpt zich met de piek woedend op den vijand; maar hij wordt ingesloten, en door *BANJAK MÓDANG* eigenhandig gedood, waarop de overigen op de vlugt slaan.

19. *GADJAH IRAWAN* herzamelt de vlugtelingen, en doet *BANJAK MÓDANG* op zijne beurt met groot verlies wijken. *PETJAT TÁNDÁ* komt *BANJAK MÓDANG* te hulp, en valt op *GADJAH IRAWAN* aan, maar wordt door hem gedood.

25. Onder 't gejuich der muiters rukt de *Toemenggoeng* van *Kadiri* voortwaarts. *BANJAK PÁTRÁ*, van de zijde der koninklijke troepen, wil hem het hoofd bieden, maar ziet de zijnen wijken. Vruchteloos tracht hij den *Toemenggoeng* met de piek te treffen, en wordt zelf genoodzaakt, naar de achterhoede te vlugten. De *Toemenggoeng* volgt hem, terwijl *PANDJANG DJIWÁ* hem zijne lafhartige vlugt verwijt. "Inderdaad," antwoordt *BANJAK PÁTRÁ*, "ik wensch mijn leven te behouden. Zoo gij 't uwe niet telt, welnu neem "den strijd van mij over!" — "t Zij zoo," herneemt de ander: "geef wel "acht op 't geen ik ga uitrigten."

IX.

1. *PANDJANG DJIWÁ* valt aan op 't volk van *Kadiri*. Zij wachten hem af, en brengen de zijnen aan 't wijken. Hij bedreigt den *Toemenggoeng* met zijne lans, maar sterft door zijne hand.

4. De *Toemenggoeng* vervolgt zijne overwinning, en drijft achtereenvolgens *ARJÁ WIRASÁBÁ*, *ARJÁ MENGÁ* en *ARJÁ DJAPAN* met de hunnen op de vlugt.

6. Nu komt *Radèn* SOEWĒDĀ (elders *Soewidā*) te hulp, met 300 *Boetā Rimanté's*, houdt de overwinnaars staande, en brengt hun groote verliezen toe. Ongeveer 200 vijandelijke *loeraks* sneuvelen, terwijl geen der zijnen gewond wordt. De *Toemenggoeng* van *Kadiri* valt den *Radèn* aan, maar wordt door hem nedergehouden.

8. De opstandelingen worden door schrik bevangen. ARJĀ SINGĀSARI, die de geledeue verliezen wreken wil, komt met valen der zijnen om.

Radèn SOEWĒDĀ trekt op raad van SEMAR terug.

11. DJAJĀ IRAWAN voert de opstandelingen nogmaals ten strijde, en doodt vele vijanden. BANJAK MÓDANG zelf wordt, na eenigen tegenstand, tot wijken gebragt.

12. *Radèn* SOEBRĀTĀ zendt zijne broeders tegen de opstandelingen uit. Van dezen worden weder ongeveer 200 *loeraks* en veel volks gedood. GADJAH IRAWAN valt op de Prinsen aan. PARIDJĀKĀ wacht hem af. De eerste werpt zich met de lans op hem, maar de punt breekt er af. Hij trekt daarop de kris, maar PARIDJĀKĀ grijpt hem bij 't haar, en maakt hem af.

16. DJĀKĀ WIDĀ bevecht DJAJĀ IRAWAN met de lans. Nadat beider wapens verstompt zijn, grijpt de eerste zijn' vijand en slaat hem tegen een' boom te pletter.

De muiters slaan op de vlugt, terwijl 't volk van BANJAK MÓDANG zijne gelederen herstelt.

LEMBOE SOERANGGĀNĀ is nog met zijn hoofdleger op 't gebergte gevestigd, waar men zorgeloos feest viert. TĀTĀ GĀTRĀ, een der volgelingen van SOERANGGĀNĀ, waarschuwt hem, dat zijne broeders (bondgenooten?) van *Oerawan*, *Singāsari* en *Mamenang* gesneuveld zijn. — "Welnu," antwoordt hij, "dat zijn de gewone kansen des oorlogs: de zwakkere moet met zijn 'leven boeten." Zijne vrouw verwittigt hem intusschen, dat ook zijn broeder GADJAH IRAWAN het leven verloren heeft. Op dit berigt stijgt hij te paard, doet alom slaan, en trekt met zijne bende van den berg af.

22. Bij de vechting van SOERANGGĀNĀ op 't slagveld, sturen de koninklijke troepen onder slag of stoot uiteen; sommigen loopen tot den vijand over; alleen VANJAK MÓDANG en BANJAK PĪRĀ houden stand.

24. BANJAK MÓDAN doodt ASTRĀ, en op de vlugt gebragt door TĀTĀ GĀTRĀ, en op de vlugt gebragt door

29. KĀLĀ BĀJOE komt met gevangenen van *Sidajoe* terug, waaron vrouwen van GADJAH OERAWAN. De oudste wordt gegeven aan KĀLĀ de jongste aan SEMAR, die zich echter ongenegen verklaart om te l

31. Na 20 jaren zijn uit deze huwelijken verscheidene kinderen (welke, tot gemak van den lezer, met eenige vroeger en later vermenen op de nevenstaande tabel vereenigd zijn ¹).

XI.

1. De Vorst van *Madjāpahit* heeft bij PANDAN SARI eene dochter swārā (elders TĒDJĀ SWARI) van uitstekende schoonheid, om wier h vorsten en grooten vergeefs hebben gedongen.

4. De Vorst is vergaderd met zijne onderhoorigen, met zijne dochters, en doet TĒDJANKĀRĀ, SOENDJALI, BANJAK MÓDANG en PĀTRĀ vóór zich ontbieden. Hij legt de regering af in handen van zijn zoon TĒDJANKĀRĀ, neemt met PANDAN SARI van de aanwezigen af om zich ter hemelvaart te bereiden, en gelast den *Patih* SOENDJALI om afstand van zijn ambt ten behoeve van zijn' zoon SOENDJĀJĀ, te vergezellen. BANJAK MÓDANG en B. PĀTRĀ worden uitgezonden, om ten wil ter algemeene kennis te brengen, waarna hij met PANDAN door SOENDJALI en diens huisvrouw gevolgd, zich in 't bidhuis doet, en ten hemel opstijgt. Algemeene opschudding en droefheid *Kraton*.

13. De nieuwe Vorst van *Madjāpahit* legt de grootste mildde jegens al zijne onderdanen, bepaaldelijk jegens de geleerden en dicht den dag.

14. Na verloop van 7 jaren keeren SOEBRĀTĀ en zijne drie broed hunne vrouwen ten hemel terug.

16. De vier zonen van SOEBRĀTĀ begeven zich naar den Vorst TĒDJĀ en maken hem met de verdwijning huns vaders bekend. Hij belo

---

¹ Deze tabel zal in een volgend nummer gevonden worden.

roortaan ten vader te zullen verstrekken, en doet hen onder veranderde namen in de verschillende deelen van huns vaders rijk opvolgen.

LEBBOE MILOEHOER, krijgt den naam van DJAJÈNG RĀNĀ (elders DJAJÈNG PATI, DJĀJĀ DI LĀGĀ, DJAJÈNG KAHÒT, DJAJÈNG KÉWOEH, DJAJÈNG PALOEGON, SOERÈNG PATI (XX), DAWOEH MARMĀ (XXIX)¹, en 't gebied van *DjenggĀlĀ* (gelijk later blijkt);

LEBBOE MARDJĀJĀ den naam van DJĀJĀ NAGĀRĀ en 't gebied van *Manenang* of *Kadiri*;

LEBBOE MANGARANG (vroeger *L. SangĀrĀ*) den naam van DJĀJĀ SASĀNĀ en 't gebied van *Oerawan*;

LEBBOE MARDADOE den naam van DJAJANTĀKĀ in 't gebied van *SingĀsari*.

21. Aan elk der nieuw benoemden worden bovendien 20 schoone vrouwen in dienst gegeven.

---

¹ Al die bijnamen van LEMBOE MILOEHOER zijn eigenlijk slechts *epitheta*, die zijne voortreffelijke hoedanigheden uitdrukken, grootendeels ook synonymen, door den dichter naar willekeur afgewisseld, en die wij alleen opnemen, omdat ze als werkelijke eigennamen worden gebezigd, en in den loop des verhaals nu de een dan de andere meer 'als naam op den voorgrond treedt. Van de wijze, waarop zoodanige naamgroepen ontstaan en opgevat moeten worden, zal de aanhef van zang XIX voldoende opheldering geven.

(Wordt vervolgd.)

DE AMBOINEES.

In het eerste nummer van den dertienden jaargang van het Tijdschrift Nederlandsch Indië, is eene bijdrage over de Molukkos, van den H. ~~SEKKE~~, opgenomen, waarin eenige aanwijzingen tot verbetering der teelt voorkomen, en tevens de redenen van het vervallen van haar welvaart te Amboina zijn uiteengezet.

In die verhandeling vinden wij, op bl. 45, eene beschrijving van inlandschen Christen op Amboina, die, hoewel in vele opzigten waarden temin ligtelijk een geheel verkeerd denkbeeld van den Amboinees zou doen opvatten en hem in een veel nadeeliger daglicht plaatst hij werkelijk verdient. In deze schildering toch en in die, welke de ROSKORT in datzelfde Tijdschrift van hem heeft gegeven, wordt alle zijne gebreken, van zijne luiheid en zijn schijnchristendom gesproken is nu den ijverigen zendeling, die er op uit is om de bevolking, welke hij werkzaam is, zedelijk te beschaven, wel niet zoo zeer ten te duiden; maar het zoude ons leed doen, daardoor de inboorling onze oudste bezitting, van de bakermat onzer magt in Indië, aan de achting van den Nederlandschen lezer te zien blootgesteld. Treurig het voorwaar zijn, indien ons meer dan tweehonderdjarig bestuur Christelijke godsdienst, welke een groot gedeelte der bevolking heeft hield, op haar slechts een' nadeeligen invloed zou hebben uitgeoefend en haar zelfs tot eenen lageren trap van zedelijke waarde gebragt, en dere Indische volken.

Wij willen toegeven, dat onder de Amboineezen in het algemeen 1

grof bijgeloof heerscht; dat zij dikwerf eene godsdienstleer niet verstaan, die hun veelal in eene taal wordt voorgedragen, waarvan bijkans de helft uit hun vreemde, Arabische woorden bestaat, welker beteekenis de leeraar, die daarvan gebruik maakt, slechts uit gebrekkige woordenboeken of uit de Maleische bijbelverklaring heeft leeren kennen; — wij willen niet tegen spreken, dat onder hen, vooral op de hoofdplaats, vele worden gevonden, die aan den drank zijn verslaafd, en het grootste gedeelte van hunnen tijd in lediggang doorbrengen, noch, dat zij in het algemeen twistziek zijn en een vrijgevig gebruik weten te maken van de scheldwoorden, waarvan onze krachtige moedertaal en het Maleisch hun eenen rijken voorraad aanbieden; — in den omgang tusschen de beide geslachten mogen zij niet altijd de striktste lessen der zedelijkheid in acht nemen: — dit alles willen wij niet betwisten; maar wij gelooven tevens, dat de lijst der ondeugden en gebreken, die men hun kan voorwerpen, met deze opsomming vrij volledig is ingevuld, en stellen ons nu voor tot de aangename taak over te gaan, om aan te wijzen, wat in hun te prijzen is en waardoor zij zich van andere Indische volken voordeelig onderscheiden.

In de eerste plaats verdient te worden opgemerkt, dat het geval hoogst zeldzaam voorkomt, dat Amboinezen werkelijke misdaden begaan, dat zij van moord, roof of diefstal van verzwarenden aard kunnen worden beschuldigd, welke misdrijven onder een groot gedeelte der andere Indische volken veelvuldig zijn; en dit is toch waarlijk geen gering voorregt.

Er is wel geen volk in Indië, dat zoo veel, niet alleen van onze zeden en gewoonten, maar ook van onze wijze van denken en gevoelen heeft overgenomen, als de Christen-Amboinees; hij is van een openen, vrolijken inborst, vatbaar voor dankbaarheid en geestdrift, en weet dit zeer goed te witen: iets dat men bij andere Indische volken zelden vindt, al kan men hun ook die deugden zelve niet zoo geheel ontzeggen, als veelal geschiedt; — hij bezit veel zin voor muziek en dichtkunst, en heeft van deze laatste niet onbevallige proeven geleverd; — onder geen Indisch volk gevoelt de Europeaan zich zoo te huis, als onder de Amboinezen; hij kan zich zelfs met den gewonen inlander of burger gemeenzaam maken en met genoegen met hem verkeeren, iets waaraan men wel bezwaarlijk bij den Javaanschen koelie of landbouwer zal denken; — de gewone Christen-inlander is dikwerf in staat

om onze redeneringen te begrijpen en laat zich overtuigen, zoo hij ongelijk heeft, hetgeen men elders in Indië en ook op Amboina bij den mahomedaanschen inboorling, die toch voor een groot gedeelte tot denzelfden volkstam als de christelijke behoort, wel bijkans altijd te vergeefs zal beproeven. De Ambonsche Christen-bevolking is dan ook inderdaad met de Europesche bevolking zoodanig ineengesmolten, dat het dikwerf niet kan worden bevestigd of iemand van zuiver Ambonsche of van gemengd Europesche afkomst is, daar de geslachtsnamen daaromtrent geene voldoende zekerheid geven. Er worden vele afstammelingen van Europeanen gevonden, die zich door taal, gewoonte, zeden of denkwijze geenszins van den gewonen Amboinees onderscheiden. Niet alleen onder de Ambonsche regenten vindt men mannen van veel bekwaamheid, zoo als reeds uit de boven bedoelde bijdrage over de Molukkos blijkt; ook gewone inlanders zijn soms in staat, om verzoekschriften of stukken voor den landraad op te maken, die eenen procureur van beroep geen oneer zouden aandoen. Er zijn voorbeelden van Gouvernementsambtenaren in hoogere betrekkingen, die evenzeer door hunne bekwaamheid, als door vele beminlijke en achtingswaardige hoedanigheden uitblonken, en toch, hoewel eenen Europeschen naam dragende, in gelaatskleur en trekken weinig van den Ambonschen inlander verschilden, in wier aderen welligt meer Amboineesch, dan Europeesch bloed vloeyde, en die op Amboina hunne opvoeding genoten en het eiland nimmer verlaten hadden.

Ook op Java zijn de Amboinezen als klerken of als opzieners bij partikulieren zeer gewild.

Aan de trouw der Ambonsche schutterij heeft Nederland het behoud dier kolonie in 1829 te danken, toen op eenen zekeren dag, des ochtends, door eenen in het geheim ingewijden Amboineschen soldaat, aan den militairen kommandant werd ontdekt, dat eene zamenzwering was gesmeed onder het, tot op weinige gebrekkige Europeanen na, geheel uit Saparoeëzen bestaande garnizoen, met het doel, om dien zelfden avond alle Europeanen, met uitzondering van den predikant en eenen bijzonder beminden kapitein, te vermoorden. Men kan zich voorstellen, welke ontsteltenis deze tijding moest veroorzaken, daar hoegenaamd geen hulp van buiten te verwachten was, en de wapenen der schutterij, tot welke het bestuur dadelijk besloot zijne toevlugt te nemen, in het kasteel Victoria werden bewaard. Het gelukte

chter de schutters ongemerkt, bij kleine partijen, in het fort te brengen en hen daar van geladen geweren te voorzien; vervolgens werden de oproerige troepen ongewapend bijeengeroepen, en door de welgewapende schutterij gevangen genomen, die daarop nog verscheiden maanden in de garnizoensdienst voorzag, tot dat er nieuwe troepen van Java kwamen.

In vroeger tijden heeft dezelfde schutterij gewigtige diensten bewezen tot demping van den in 1817, op Saparoea en Haroekoe uitgebroken opstand, die aan zoo vele honderden der onzen het leven heeft gekost.

Eene hoedanigheid, door welke de Amboinees mede veelal gunstig boven de andere Indische volken uitmunt is zijne zindelijkheid. — Het is dikwerf een waar genoegen, na eenen vermoeijenden togt in het logeervertrek van een' Ambonschen Christen-regent te rusten, zoo zindelijk is de met kunstige bloemen van vogelvederen versierde slaapstede, zoo zuiver het linnen, de wanden zoo goed gewit of uit de takken van den sagopalm sierlijk ineengelegd, en de vloer met blinkend zand bestrooid. — Men herinnere zich daar tegen over het nachtverblijf bij een, zelfs welgesteld Javaansch dessa-hoofd (want daarmede slechts kunnen de Ambonsche regenten, voor zoo ver hunne betrekking betreft, worden gelijk gesteld, geenszins met de hoogere Javaansche ambtenaren en regenten), het talrijke ongenoodigde gezelschap, dat men op zijne slaapstede vond, de kussens en overtrekken, die nimmer met zeep, noch water kennis gemaakt hadden, de met honderd voor ons weinig bekoorlijke schoteltjes bezette tafel en de sombere, spaarzaamverlichte pandoppo, — of men denke slechts aan het nog veel troostlozere verblijf bij eenen Mahomedaanschen regent op de tegenovergestelde zijde van het eiland Amboina, die zijnen hungerigen gast ronduit verklaart, dat hij hem met den besten wil niets te eten kan voorzetten!

Om eindelijk tot het belangrijkste punt te komen: — men beweert, dat de Amboinees slechts in naam Christen is. Wij willen ons hieromtrent geene bealissing veroorloven; het is zoo moeilijk ook in Europa de juiste lijn tusschen den waren en den schijn-christen te trekken, dat wij dit bij een Indisch volk nog veel minder willen beproeven, maar er ons slechts toe beperken om te vragen, of het dan zoo geheel voor niets is te achten, dat de Amboinees trouw en met liefde de kerken bezoekt, dat hij zich gedurende den godsdienst op eene wijze gedraagt, en, ten minste uiterlijk, eene

aandacht vertoont, zoo als dit in menige christelijke gemeente in I niet beter kan worden verlangd; dat hij dikwerf uit eigen beweging neer hij zich alleen en onopgemerkt waant, uren lang in zijnen Malee bijbel leest? En aan wat anders, dan aan zijne godsdienst kan het v in verstandelijke ontwikkeling tusschen hem en den tot denzelfden stam behoorenden mahomedaanschen bewoner van het eiland, waarv hierboven gewaagden, worden geweten?

Zijne luiheid kan hem wel mede niet als een zoo zwaar vergrijp aangerekend in een land, waar geen landbouw mogelijk is, en de der niettemin een ruim voedsel vindt in zijne aan sago- en arenp en een groot aantal verschillende vruchtboomen rijke doessons, en van visschen wemelende baai, tot wier vangst hij dikwerf eene bloote zonder lokaas, bezigt. Man verbeeldde zich nu, dat hier in Nederl landbouwer of de daglooner door eenen dag werkens genoeg konde verd om daarmede gedurende drie of vier dagen in zijn eigen onderhoud dat van zijn gezin te voorzien. Zou hij dan nog zulk een ijverige man blijven, als thans? Wij betwijfelen dit, en gelooven, dat van alle behalven door de slijters van wijn, bier en jenever, luide klagten worden aangeheven over de vele lediggangers in den lande. — Waar op aan komt kan de Amboinee, die doorgaans van een vrij kracht chaamsgestel is, zeer goed werken; hij is een onvermoeide roeijer, e zich op eenen langen overtocht, dikwerf in de 24 uren naauwelijks ee uren rust; met welke behendigheid en vlugheid draagt hij niet, ond zingen van vrolijke liederen, zijnen regent, of Europesche ambtena reizigers en het liefst zijnen geestelijken leeraar in eenen draagstoel c steilste en moeijelijkste bergwegen? Als huisbediende geven velen he de voorkeur boven den Javaanschen bediende, die toch voorzeker besten in Indië behoort; en voor sommige handwerken, zoo als bij van schrijnwerker en timmerman bezit hij veel aanleg. In het ten varen heeft hij mede groote liefhebberij, zoo zich slechts de geleg daartoe aanbiedt, die echter op zijn voor den landbouw ongeschik behalven nagelen, noten en oliën, aan handelsprodukten arm eiland schaarsch is. Zijne vroegere betrekkelijke welvaart heeft hij dan oo als wij uit de bijdrage in het genoemde tijdschrift sien, aan het soc

verval geraakte monopolie van handel, en aan het aanwezen van een groot aantal Europesche ambtenaren en militairen te danken gehad, en wij vreezen, dat het, zelfs met de vrijzinnigste instellingen, moeijelijk zal zijn, hem die welvaart weder te bezorgen, daar zijn eiland, met uitzondering der boschgronden, onvruchtbaar is, en ook deze gronden, uithoofde van den losen aard van den bodem, bij uitgebreider ontginningen en aanhoudende bewerking, wel spoedig door de hevige regens zouden uitgespoeld worden en hunne vruchtbare deelen verliezen. Om deze reden tiert daar alleen de teelt van boomgewas, zooals nagelen en noten, waarvoor de grond niet behoefte te worden omgewoeld. De nopalkultuur, die eenen uitnemend en aanhoudend vruchtbaren grond of zware bemesting vereischt, welke op Amboina uit gebrek aan vee niet te bewerkstelligen is, zoude derhalve waarschijnlijk niet slagen, en de teelt van zijde is, niettegenstaande veelvuldige in Indië daarmede genomen proeven, nog nergens op den duur gelukt. Wierd Amboina tot eene vrijhaven verklaard, zoo zoude er zich zeker eenige tuschen-handel vestigen, hoezeer de mededinging van Makassar en Menado dien wel nimmer zeer aanzienlijk zullen doen worden. Andere middelen tot bevordering der stoffelijke welvaart zullen wel bezwaarlijk zijn op te sporen, en van het Gouvernement kan men niet verlangen, dat het, zonder vooruitzicht op vergoeding, nog veel meer zal ten koste leggen aan eene bezitting, die reeds sedert geruimen tijd, in stede van winst, verlies oplevert. Wij hopen echter mede, dat meer moge worden gedaan voor de godsdienstige en zedelijke ontwikkeling van den Christen-Amboinees, waarvoor hij getoond heeft zeer vatbaar te zijn.

AMSTERDAM, Mei 1851.

H. C. V. D. WIJCK.

MEDEDEELINGEN.

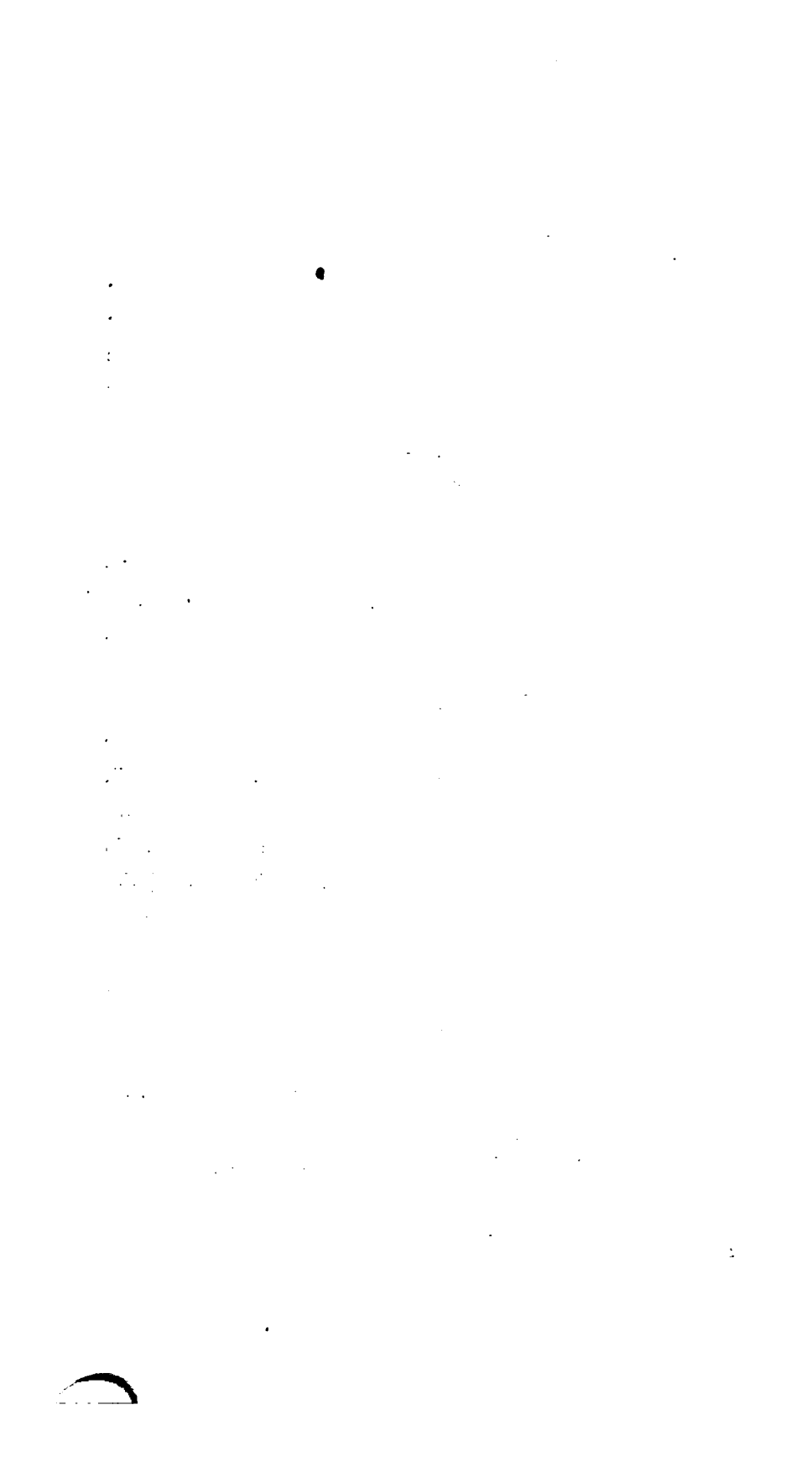

Bezoek van den BORO-BOEDO (uit een schrijven van den Heer A. B. COHEN STUART, te Soerakarta).... Het werk van RAFFLES is ten aanzien van het in mijne oogen meest belangrijke gedeelte, het beeldhouwwerk, dat de muren van de benedenste omgangen ter wederzijde, van boven tot een eind ver beneden den tegenwoordigen grond, bedekt, uiterst onvolledig, althans zoover zijne platen betreft; want ik heb nog geen tijd gehad, om zijne beschrijving over te lezen. De Ramajana, en bepaaldelijk de apenoorlog, is blijkbaar een der voornaamste onderwerpen van de daar voorgestelde tafereelen. Ook herkent men mythen uit de vorige incarnaties van Wisnoe: onderanderen herhaalde voorstellingen van den reusachtigen schildpad, waarop zich een aantal menschen uit het water redden. Met meer kennis van de Indische fabelleer en oudheidkunde zou ik zeker nog veel merkwaardigs hebben opgemerkt, wat mij nu duister bleef. Zoo zag ik onder anderen op verscheidene plaatsen het beeld van eene geit of een steenbok, waaraan, naar het scheen, goddelijke eer werd bewezen, als ook van een groot schip, welks gedaante aan de oude galeijen herinnerde. Uit het oogpunt van kunstwaarde lieten de menschenbeelden nog al wat te wenschen over, ofschoon sommige figuren vrij wel gelukt waren. Dit laatste was echter meer algemeen het geval met vele diersoorten, vooral apen, olifanten, geiten, ganzen, enz., die in de meest verschillende houdingen zoo natuurlijk en kunstig waren voorgesteld, als men 't van een Europeesch beeldhouwer zou kunnen verlangen. Maar inzonderheid werd mijne belangstelling opgewekt door al, wat op de zeden en levenswijze der natie betrekking had, daar

ik in menig opzigt de meest verrassende overeenkomst opmerkte met hetgeen wij nog heden op Java zien. Danseressen, in houdingen, veel meer op die der hedendaagsche ronggings gelijkende, dan de afbeelding in RAFFLES, en begeleid door handgeklap en gamelanspel; jagers, met blaasroeren gewapend, die nog heden niet geheel door het kostbaarder schietgeweer verdrongen zijn; landbouwers achter de ploeg, hunne karbouwen of gebulte Bengaalsche ossen besturende; vorsten of grooten, de hulde en de giften hunner onderhoorigen ontvangende, of onder statig geleide, met pajongs en allerlei teekenen van waardigheid, zelve bezoeken afleggende, of in rustende houding door vrouwelijke bedienden gepidjet; dergelijke tafereelen ontmoet men bij elken stap, en wordt er — zoo was 't mij althans — telkens meer door overtuigd van de nationaliteit der stichting, maar tevens van de hoogst ongunstige verhouding tusschen den voorledenen en den tegenwoordigen beschavingstoestand des volks. Opmerkelijk is het ook, bij zooveel overeenkomst, dat van de afschuwelijke misvormingen, welke tegenwoordig als bij onveranderlijke conventie voor 't menschenbeeld door de Javanen zijn aangenomen — want de wajangpoppen strekken hun thans tot eenig voorbeeld, zoo dikwijls zij zich aan het teekenen wagen, — in de reliefs van Boro-Boedhoer nog geen zweem voorkomt, hetgeen, dunkt mij, eenige waarschijnlijkheid geeft aan de onderstelling, dat de invoering van den Islam die verregaande verbastering der kunst heeft teweeggebracht. In deze en andere opzigten houd ik mij overtuigd, dat uit de overblijfselen van Boro-Boedhoer ontzagchelijk veel te leeren valt, ofschoon ik er geene enkele inscriptie nog jaarcijfer aan ontdekt heb.

Ontdekking van tempelgrotten in Bagelen. Voor eenige maanden hebben wij door een schrijven met de over-land-mail vernomen, dat in de nabijheid van Koeta-Ardjo, in Bagelen, belangrijke tempelgrotten ontdekt zijn. Met verlangen zien wij hieromtrent nadere berigten te gemoet, bijzonder omdat men tot nog toe van tempelgrotten op Java geene, of slechts een enkel zeer onbeduidend voorbeeld — het hol Sêlâ Mangleng, in Kediri — kent.

PROEVE VAN EENE GESCHIEDENIS

VAN DEN

HANDEL EN HET VERBRUIK VAN OPIUM

IN

NEDERLANDSCH INDIË.

Het Koninklijk Instituut voor de Taal-, land en volkenkunde van Nederlandsch Indië, heeft, blijkens het 1°. Nummer van zijne bijdragen (blad. XVIII), de geschiedenis van den handel en het verbruik van opium in Nederlandsch-Indië onder de vraagpunten opgenomen, bedoeld bij art. 27. van zijn reglement.

Die geschiedenis is voor de kennis der zeden van de inheemsche bevolking dier landen van zoo hoog gewigt, dat men gerustelijk mag beweren, dat eene beschrijving dier zeden onvolledig zou zijn, wanneer het belangrijk onderwerp, waarvan thans sprake is, daarin werd voorbij gezien.

Men zegge niet dat de zaak reeds genoegzaam opgehelderd is. Zonder de verdiensten te willen verkleinen van hetgeen daaromtrent voorkomt in het *Indisch Magazijn* en in het *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*¹, zijn die mededeelingen slechts ten aanzien van den lateren tijd eenigzins volledig, maar laten de vroegere geschiedenis van den Opiumhandel geheel in het duister, zoodat de gewigtige vragen, wanneer en waar het verbruik begonnen is, en of het al dan niet toeneemt, door de schrijvers dier artikelen geenzins op eene voldoende wijze zijn toegelicht.

Hoezeer het tegenwoordig opstel bestemd is om de onvolledigheid der

---

¹ *Indisch Magazijn*, door E. DE WAAL, 1844, p. 90 en volg. *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, door Dr. W. R. VAN HOËVELL, 18de Jaargang.

zoo evengenoemde aan te vullen, durft men daaraan geen' anderen naam dan dien van eene *proeve* te geven. Het is de zamenvoeging van een aantal verspreide aanteekeningen, gemaakt gedurende eene veeljarige gemeenzaamheid met de Indische zaken, aanteekeningen, nu voor het eerst aan eene stelselmatige rangschikking onderworpen, en daarbij vol leemten bevonden. Die leemten zullen, voor een groot gedeelte, slechts door de welwillende medewerking van in Indië woonachtige leden des Instituut kunnen worden aangevuld. Zij wordt dan ook met aandrang ingeroepen, vooral ten aanzien van den tegenwoordigen toestand van het Opiumverbruik in die gedeelten van Nederlandsch-Indië, alwaar de voorwaarden der pacht zoodanig zijn ingerigt, dat zij geen licht verspreiden over de verbruikte hoeveelheden. Die medewerking wordt ook ingeroepen met betrekking tot de kennis der standen, onder welke het opiumrooken het meest in zwang is, en der uitwerkselen, welke dat gebruik heeft, op den lichamelijken en zedelijken toestand der bevolking. Zoo er toch vele zijn, die aan het hebbelijk gebruik van opium de ergste gevolgen toeschrijven, anderen beweren daarentegen, dat die gevolgen zich alleen vertoonen bij de weinigen, bij wie het gebruik in misbruik is ontaard, en die met onze *dronkaards* kunnen worden gelijk gesteld, terwijl de groote hoeveelheid daarvan geene schadelijker uitwerkselen ondervindt, dan onder ons worden toegeschreven aan het dagelijksch inalarpen van eene geringe hoeveelheid sterken drank.

Zoo geloofst MARDEN, dat de bestrijders van het heulsap zich aan overdrijving schuldig maken. Hij erkent wel opiumrookers gezien te hebben, die alle uitwendige teekenen van uitputting vertoonden, maar hij voegt er bij, dat die personen zich ook aan andere buitensporigheden schuldig maakten, en waarschijnlijk, ook zonder het opiumrooken, een ongunstig voorkomen zouden gehad hebben. "De goudhandelaars van *Limoen* en *Batang Assai*," zegt hij, "eene arbeidzame en dadige klasse van menschen, en echter, zoo ruimschoots als eenig volk, aan het gebruik van opium verlaafd zijn desniettemin de gezondste en krachtigste menschen, die men op Sumatra ontmoet." Een ander schrijver, de *Sondies*, een tak van de be-

¹ MARDEN, *History of Sumatra*, p. 278.

kende *Rajpoets*, beschrijvende, noemat ze “een krachtig en dadig, maar onbeschaafd en onkundig volk, overgegeven aan het gebruik van sterke dranken en vooral aan dat van opium ¹.”

Het Instituut wil het antwoord op de gedane vraag verdeeld hebben in vier tijdperken, als:

1°. Het tijdvak, waarin de Nederlanders geen invloed op den Indischen opiumhandel uitoefenden, eindigende met het jaar 1600 der Christelijke tijdrekening.

2°. Dat, waarin die invloed slechts op eene middelrijke wijze bestond, en door geen uitgestrekt territoriaal bezit werd ondersteund, namelijk van het jaar 1600 tot 1740.

3°. Het tijdvak, waarin de Oost-Indische Compagnie haren opiumhandel door het verworven oppergezag onmiddellijk kon bevorderen, aanvangende met het jaar 1740.

4°. Het tijdperk, aanvangende met de herstelling van het Nederlandsche gezag in 1816.

Men zal zich in deze proeve zoo veel doenlijk aan die chronologische verdeeling houden, na eenige algemeene herinneringen en aanmerkingen, bij wijze van inleiding, te hebben laten voorafgaan.

Sedert vele eeuwen was het gebruik van opium in Arabië, Turkije, Perzië en Hindostan, als voorwerp van weelde, in zwang. Niet slechts in de verblijven der aanzienlijken en in de verzamelplaatsen der lediggangers werd het kaanwen van *afoen* ² van lieverlede eene dagelijksche gewoonte, maar het heulsap werd, vooral bij de Turken, soms op grooter schaal gebruikt. Men gaf het den krijgslieden als opwekkingsmiddel gedurende eenen veldtocht, en dan was de geheele voorraad der omliggende provinciën wel eens ontoereikende voor de behoefte des legers, wanneer aanzienlijke strijdkrachten waren bijeengetrokken.

Eene lange worsteling ging in Turkije aan dien toestand vooraf. De strenge uitleggers van den Koran verklaarden het gebruik van opium voor

¹ MALCOLM'S *Central India*, II, p. 154.

² Het woord *afoen* is blijkbaar eene verbaastering van het Latijnsche *opium*, afstammende van het Grieksche *ὄπιο* (*op*).

onwettig, ofschoon Mohammed het niet uitdrukkelijk heeft verboden; maar die uitspraak belette niet dat de mode van het opiumeten zich meer en meer vestigde. De sultans bleven langen tijd onzijdig, tot dat MURAD IV (A°. D°. 1638) partij koos tegen de Opiophagen, en hen met zijne gewone gestrengheid vervolgde. Na zijnen dood werd het opiumeten met vernieuwde kracht hervat, breidde zich wijder en wijder uit, en bleef zelfs niet altoos vreemd aan de paleizen zijner opvolgers¹.

De vorm, waarin het heulsap in Turkije, Arabië, Perzië en Hindostan bij de rijken en aanzienlijken wordt gebruikt, is die van een *opiat*, gemengd, naar gelang van den rijkdom der verbruikers, met specerijen, amber, aloë, cochenille, muskus en zelfs met poeder van paarden en edelgesteenten.

Voor het gebruik der mindere klassen wordt het opium gemengd met rijst of andere gelijksoortige zelfstandigheden, en verkocht in de gedaante van kleine pillon, die men in een doosje bij zich draagt.

Men beweert, dat de in het Oosten zoo menigvuldige kwakzalvers veel hebben bijgedragen om het gebruik van opium algemeen te maken, door het aan te prijzen als behoedmiddel tegen vele kwalen. Zij die er op verzet zijn, beweren dat het wellustige neigingen opwekt, het genot van de bijslaap rekt, aangename droomen verschaft, en, wakende, moed en kracht schraagt, en de verdrietelijkheden des levens doet vergeten. JUAN DE BORJA een Portugees, wiens schip in 1521, in eenen hevigen storm, in de Indische zee, zonk, redde zich, met acht personen der bemanning, in een boot, en kwam, na negen dagen zwervens, "wonderbaarlijk tot *Achen* "alsoo hij en d'andere agt, in alle dien tijd niet en aten of droncken "maar nuttigde ieder van haar alleenlijk een korrel opium, dat soo groot "is als korrel peper, die een Moor denwelcken derwaarts ging, tot het "grootst geluk van de weereld, bij zig had, alsoo dat volck soo daaraan "gewent is, dat zij sonder hetselve niet konnen zijn²."

In den Indischen Archipel en in China wordt het opium zeldzaam gekauwd, maar algemeen gerookt. Wij kunnen voor die afwijking van het oorspronkelijk Turksch en Aziatisch gebruik geen' anderen grond vinden,

¹ D'OHSSON, *Tableau général de l'empire Ottoman*.

² De voortreffelijke *voyagiën door de Portugijsen gedaan na Oost-Indië*, II, p. 116.

dan het onophoudelijk kaauwen, door de Javanen en Maleijers, van siri met kalk en pinang (betel) en tabak. De mond aan de krachtige prikkeling dier zelfstandigheden gewoon, zal weinig smaak hebben gevonden in het kaauwen van opiumbereidingen. Het voorbeeld der Europeesche rookers van de gedroogde bladen der tabaksplant, zal toen het ſlenkbeeld hebben doen ontstaan om op soortgelijke wijze het opium in te ademen. Welligt geloofde men, of had men ondervonden, dat het rooken minder schadelijk is, dan het eten. Dat gebruik, eenmaal in den Indischen archipel algemeen geworden, zal van daar naar China zijn overgebracht. Volgens GUTZLAFF werd het tabakplanten en rooken eerst onder JONG-TSCHING (1723—1785) algemeen in China. Veel later kwam het rooken van opium (dusver slechts bij de artsnijmengers bekend) in zwang, denkelyk, zegt hij, op het voorbeeld van Chinezen, die dit gebruik gedurende hun verblijf onder de Maleijers hadden aangenomen.

Het heulsap, zoo als het door den handel wordt geleverd (*opium crudum*), wordt voor de rookers in water opgelost, gezuiverd van de vezelen en andere enreinheden, waarmede het is vermengd, en vervolgens verdampt en gekookt tot dat de lijvigheid van gewone stopverw is verkregen. Dit deeg wordt in de gedaante van dunne koeken aan een sterk vuur blootgesteld, welligt om het gebruik minder schadelijk te maken of om aan het heulsap eenen bijzonderen, den rookers aangenamen, smaak mede te deelen. Deze koeken worden daarna weder in water opgelost, andermaal tot de dikte van siroop verkookt, en eindelyk met fijn gekorven tabak verzadigd, tot dat het geheel zich tot kleine pillen laat kneden. Het zijn deze pillen, soms ook zonder tabak gemaakt, welke de opiumrooker ontsteekt, om den damp daarvan, door middel van eene pijp, in te ademen en weder door de neusgaten uit te blazen. Men kan aannemen, dat, bij doorslag, uit 100 deelen *opium crudum* 50 deelen *opium depuratum* worden getrokken.

In den Indischen Archipel heeft het *opium crudum* den Turkschen naam van *afoen* — gewoonlyk *apioen* uitgesproken — behouden. In de administratieve taal van Nederlandsch-Indië is dit *amfoen* geworden. In China heet het *O-foe-yoeng*, ook wel *Apiën* of *Ya-pi-en*; in Japan, *A-fen*. De volken van den Indischen Archipel noemen het *opium depuratum*: *tjandoe*; de voor het gebruik geschikte opium, met of zonder tabak gemengd, *madat*.

De teelt van *opium* in het groot schijnt gedurende eenige eeuwen verplaatsing en geene andere wijziging te hebben ondergaan, da trapwijze uitzetting, evenredig aan het toenemende verbruik. Nog zijn Klein-Azië, Egypte, Arabië, Perzië en het voormalig gebied der Mogols, de plaatsen van productie. De teelt van het heulsap in Egypte (Thebaïa), die sedert de tijden der grijze oudheid langzaam was verminderd, is door MEHEMED-ALI, als eene verplichte kultuur nieuw uitgebreid.

China, thans de zetel van het aanzienlijkste opiumverbruik, heeft in vele opzichten zoo merkwaardige, koopwaar nimmer in het groot gebragt, hoeeer de papaver in China groeit, en de eigenschappen van maansap aan de Chinezen bekend zijn, en in hunne geneeskunde aangewend. De aanvoer in het groot, voor het gebruik der rookers, steeds uit het Westen. Dit blijkt onder anderen uit eene Memorie, jaar 1836 aan den keizer van het Hemelsche rijk ingeleverd door NAETSE, een voornaam staatsdienaar, die den invoer van opium wederouds, tegen betaling van een inkomend regt, wilde hebben toegestaan dat het gebleken was, dat het verbod van invoer krachteloos was, en voedsel gaf aan eenen toenemenden sluikhandel.

“Oorspronkelijk,” zegt HEU-NAETSE, “werd het heulsap onder de middelen gerangschikt; zijne eigenschappen zijn opwekkend, het stu vloedige ontlastingen en keert de kwade gevolgen van schadelijke d. “In de materia medica van LI-SCHI-TSCHIN, van de tijden der dynastie “MING, wordt het *A-foe-goeng* genoemd.”

Na de gevolgen van het *inademen* (rooken) van opium te hebben tven, vervolgt hij aldus:

“Tijdens de regering van KIEN-LUNG ¹, en ook vroeger, werd op “het Cantonsch tarief opgenomen onder de geneesmiddelen, en betaal “inkomend regt van 3 taël per 100 katti, behalve een additioneel r “3 taël, 4 mas en 5 condorijn voor elk pak, onder den naam van “kengeld. Daarna werd de invoer verboden ².”

¹ Van het jaar 1786 tot 1796.

² *Correspondence relative to China, presented to both houses of Parliament, 1*

Ten aanzien van de materia medica van LI-TSCHI-TSOHIN, en van de bekendheid der Chinezen en Japanners met de eigenschappen van het opium, in vroege tijden, zal men belangrijke bijzonderheden aantreffen in eene nota van mijnen geachten vriend Dr. HOFFMANN, te Leyden, achter deze proeve gevoegd ¹.

EERSTE TIJDVAK,

eindigende met het jaar 1600.

Men heeft niet kunnen ontdekken, wanneer het gebruik van opium in Nederlandsch Indië is aangevangen. De papaver niet tot de inheemsche planten behoorende, moet het verdikte sap en zijne eigenschappen, in den Indischen Archipel zijn bekend geworden door middel der zeehandelaars. Reeds vroeg waren *Singapoera*, later *Malaka*, algemeene stapelplaatsen voor Westelijk, Zuidelijk en Oostelijk Azië, werwaarts de kooplieden van Java, Sumatra en de verdere gedeelten van dien Archipel zich begaven, om de voortbrengselen hunner eilanden in te ruilen tegen vreemde voorwerpen van behoefte en weelde ².

Dat daaronder ook opium behoorde is meer dan waarschijnlijk; de Portugezen althans voerden opium naar Malaka, voor de verschijning der Nederlanders en Engelschen in Indië ³. De Maleijer van het Schier-eiland zal in die algemeene verzamelplaatsen niet vreemd zijn gebleven aan de, bij de inboorlingen van Westelijk-Azië heerschende, opiophagie, en zoo zal het opium-eten zich van eiland tot eiland hebben voortgeplant.

Daar, waar de grond de kostbaarste produkten en de handel de meeste voordeelen opleverde, zal deze nieuwe weelde de eerste navolgers hebben

¹ Zie bijlage, N°. 1.

² DE BARROS, *Scheepstogt van ALFONSO D'ALBUQUERQUE*, p. 209 en volg.

³ Sij (de Portugezen) cofte mede in Cambaya ende Suratta, veel gesmolten booter ende eiers, potten of balen, hingh, *amfon*, comijn, mostertzaedt, meenichte van catoen ende gaeren daarvan gespounen, die se wederom naer Malacca, Macau ende China vervoeren." *Beschrijvinghe van 't Coningrijcke Gussaraten*, in het werk getiteld: *Begin ende voortgang van de V. O. I. Compagnie*.

gehad, en wij vinden dan ook de eerste sporen van het gebruik van opium in de Molukkos en in de landen waar de peperteelt bloeide.

In de Maleische en Javaansche woordenlijsten door de reizigers van de zestiende eeuw gegeven, komt het woord *afioen* niet voor¹, hetwelk in allen geval bewijst, dat die reizigers het gebruik van opium niet hadden opgemerkt.

Op welk tijdstip het *rooken* van opium het *kauwen* daarvan heeft vervangen, kan eenigermate worden bepaald, vermits dat gebruik zonder eenigen twijfel ontleend is geworden aan het rooken van tabak, volgens de Javasche geschiedboeken, aldaar begonnen in het jaar 1601². Al bezaten wij deze aanwijzing niet, de naam van *tjembakoe*, in den geheelen archipel aan de tabak gegeven en klaarblijkelijk van Portugeschen oorsprong, zou eene voldoende aanwijzing verschaffen, dat wij hier te denken hebben aan de laatste tijden der Portugesche heerschappij in die landen.

De hoegrootheid van het verbruik van opium in den Indischen archipel in het laatst der zestiende eeuw, kan niet met eenige zekerheid worden berekend.

Het was de gewoonte der Aziatische Vorsten niet, naauwkeurige aantekeningen te doen houden van den in- en uitvoer in hunne staten. Bijaldien zulke aantekeningen al bestaan hebben onder het gezag der Portugezen schijnen zij bij het veroveren hunner bezittingen door de Nederlanders te zijn te loor gegaan. Ware het anders, men zou in de archieven van Malaka gewigtige bijdragen behooren te vinden voor het onderzoek, hetwelk ons thans bezig houdt.

De reisbeschrijvingen van het einde der 16de en het begin der 17de eeuw zijn de eenige bronnen, waaruit, ten aanzien van den opiumhandel in dat tijdvak, ophelderingen konden worden gezocht. Men heeft dit beproefd, en ziet hier den uitslag van die poging.

De reis van JAN HUYGEN VAN LINSCHOTEN had plaats in 1583 en drie of vier volgende jaren. Zijne beschrijving van eenige Indische handelplaatsen,

¹ Zie onder anderen die van PIGAFFETA, in zijn *Premier voyage autour du monde pendant les années 1519—22*.

² CRAWFURD, *History of the Indian archipelago*, I, 104.

gedeeltelijk aan Portugesche schrijvers ontleend, geven een vrij duidelijk denkbeeld van den handel, die daar gedreven werd. Malaka had destijds een hoogen trap van voorspoed bereikt. De handel van *Sunda-Kalapa*, het tegenwoordig *Batavia*, was mede aanzienlijk. Na de artikelen te hebben beschreven, die van daar werden uitgevoerd, zoo als peper, specerijen en dergelijken, zegt hij: "De waren die daer begheert ende verhandelt werden, in mangelinghe van dese specerijen, sijn dese naer volghende, te weten: differente soorten ende coleuren van cattoenen lijwaet, welck comt uijt Cambaya, Choromandel ende Bengala, als Serrasses de Gebayes ende gheschilderde tapen van SINT THOMAS, van 5 ellen, sijn doecken alsoo ghenaemt. Uijt Bengalen wit catoenen lijwaet, te weten: sarampuras, cassas, sateposas ende swarte satopasen ende sommigh ongebleijckt lijwaet." Van eenigen aanvoer van opium spreekt hij niet, hoezeer hij de landen opnoemt, al waar ook destijds het heulsap in groote hoeveelheid werd voortgebracht.

Dat hij met het verdikte sap van den slaapbol zeer goed bekend was, blijkt uit de beschrijving, die hij er van geeft, onder de voortbrengselen van Cambaya en Deccan, eene beschrijving wel waardig om gelezen, maar wegens de *erotische* bijzonderheden welke zij bevat, onvatbaar om hier overgenomen te worden ¹.

Het reisverhaal van CORNELIS HOUTMAN bevat eene naar het leven geschetste beschrijving der passers of markten te Bantam, met eene uitvoerige vermelding der handelsvoorwerpen, welke in elke afdeeling dier passers te vinden waren. In die opsomming is van geen opium sprake, evenmin als in eene beschrijving, die hij verder geeft, van den buitenlandschen handel van Bantam.

In zijne optelling van de maten en gewigten, in 1598 op Java in gebruik, zegt hij, welke koopwaren met de *grootte*, en welke met de *kleine bak* werden verkocht. Onder de velen, die hij opnoemt, treft men geen opium aan.

Toen WIJBRANDT VAN WARWIJCK in 1603 vergunning van den Koning

¹ Zie *Itinerarium ofte voyagie ende de schipvaart* van JAN HUYGEN VAN LINSCHOTEN, p. 98.

van Bantam verkreeg om aldaar eene steenen logie te bouwen en eenigen der zijnen aldaar achter te laten, gaf hij, in zijnen breeden raad, hun, ten aanzien van den handel, schriftelijke instructiën, die in zijn reisverhaal zijn opgenomen, onder den titel van "Noticiën ofte memoriën voor Capiteijn WITTER." Dat stuk noemt de handelswaren op, die met voordeel naar eenige gedeelten van den Archipel konden gezonden worden. Naar Banda, de Molukkoa en Atjih moest *amfoen* in de kargazoenen worden begrepen; in de voorschriften omtrent Gräsik, Toeban, Panaroeakan, Madura, Makassar, Bali, Bima en Timor wordt daarvan geene melding gemaakt.

Daarmede is bezwaarlijk te rijmen de opgave van EDMUND SCOTT, Oppersfactor der Engelschen te Bantam, van 1602 tot 1605, "dat de Javanezen groote liefhebbers zijn van tabak en opium," en die van Kapitein SARIS, faktor aldaar van 1605 tot 1609 dat "de Engelse waaren daar (te Bantam) verkoopbaar zijn als volgd: ijzer enz., *opium mesri*, die de beste is, 8 reaaalen 't katty." Dezelfde schrijver zegt, dat in de Moluksche Eilanden verkoopbaar waren, Coromandelsche lijnwaden en *opium* ¹.

In het bekend "Discours ghestelt bij den Admiraal CORNELIS MATELIEF, "op den staet ende de handel van Indiën," geeft hij een overzicht van de artikelen waarin aldaar destijds handel werd gedreven, met aanwijzing van de plaatsen van oorsprong. Het opium wordt met stilzwijgen voorbijgegaan. Van Bengalen sprekende, zegt hij, dat de handel met dat land nog onbekend was.

Zijn verblijf op Ternate, in 1607, beschrijvende, zegt MATELIEF, dat hij de bevolking verstrooid en het land in kwijnenden toestand vond. "De oorsacc van haer verlies schrevese eerst de slapheijt van haeren Coning, met zijn *amfoen eten*, toe, die sijn sake niet en beneerstigde."

De vorst, die drie jaren later (1610) met het gezag op Ternate werd bekleed, wordt beschreven als "jong en wulpsch, een madat- of *amfoen-roker*, van wien men in het eerst niet veel goeds scheen te moeten "wagten" ².

¹ *Historische beschrijving der reizen geschreven in Engeland enz.* 's Gravenhage, 1747, II^{de} deel, pp. 41, 398 en 401.

² VALENTYN, *Oud en Nieuw Oost-Indiën*, I, p. 239, B.

De verhalen der zeetogten van onze eerste Indische avonturiers vermelden onophoudelijk het nemen van Spaansche en Portugesche schepen, met opgave der ladingen, die werden buit gemaakt. Onder die opgaven trafen men geen opium aan, niettegenstaande een aantal van die bodems Indische avontuurders waren, wier ladingen derhalve kunnen worden beschouwd als naastaf van de toen heerschende behoeften en neigingen. Hieruit mag men veilig besluiten, dat het vervoeren van opium destijds in zulke onbeduidende hoeveelheden geschiedde, dat zij der vermelding niet werden waardig gekeurd, of wel, dat opium, als een voorwerp van klein volume en groote waarde, werd verheimelijkt, hetzij door de overwinnaars, hetzij door de overwonnenen.

In de beschrijving der vierde reis van de Engelsche Maatschappij naar Oost-Indië, in 1608, wordt gezegd: “Hier, (te Sindo) is ook overvloed van opium, die tot *Bantam* en in *die gewesten zeer goede waar is* ¹.”

In deze berichten ligt veel tegenstrijdigs, maar zij wettigen, in allen geval, de gevolgtrekking, dat in het tijdvak eindigende met het jaar 1600, de Specerij-eilanden de eenige gedeelten van het tegenwoordig Nederlandsch-Indië waren, van welke men met zekerheid weet, dat het gebruik van opium aldaar was doorgedrongen; dat men hetzelfde, hoezeer met minder stellige zekerheid, kan aannemen van Bantam en eenige andere Javasehe zeehavens; dat het gebruik ook bestond in Atjih, en waarschijnlijk ook in de overige peperhavens van den Archipel; — en eindelijk dat zij, die tot het opium eten of rooken waren overgegaan, alleen te vinden waren onder de in de zeehavens gevestigde vreemde Oosterlingen en onder de rijken en roornamen onder de inheemsche bevolking.

TWEEDE TIJDVAK,

van 1600 tot 1740.

Gedurende de eerste 40 jaren van dit tijdvak, was de Compagnie meer als oorlogvoerende, dan eene commerciële vereeniging. Zij had wel reeds

¹ *De wijtberoemde voyagiën der Engelschen, sedert 1558 enz.,* bij PIETER VAN DER ... te Leyden, II, p. 16.

in 1612 een *Kawl* verkregen, waarbij haar het handeldrijven in Coromandel, op gunstige voorwaarden, werd toegestaan; in 1631 werd zij wel toegelaten in Bengalen; de zeeslag voor Ormus, in 1629, had de onzen wel in groot aanzien te Suratte gebragt; — maar de Compagnie kon van die voordeelige omstandigheden niet veel partij trekken voor den handel van haven tot haven in Indië, zoo lang Malaka in het bezit der Portugezen was, en daardoor de gemeenschap, onder de vlag der Republiek, tusschen de West van Indië en het nieuw *rendez-vous* Batavia en de verdere gedeelten van den Indischen Archipel, onveilig bleef.

De Portugezen hadden op dien handel den overwegenden invloed, die het gevolg is van gevestigde betrekkingen. “Soo haast en hadden sij Malakka niet vermeerstert, of is haer daerbij toegevallen den handel die van ’t westen en ’t oosten en noorden, met kleeden of lijwaten, tegens de specerijen, Chinesche waeren en andersins, wiert gedreven, die sij daarmede alle andere natiën hebben ontset en de stapel daarvan tot Malacca overgebragt, alwaer haer alle nootsaekelijkheden, voorts specerijen, als nagelen, nooten, foulje en peper, Chinesche en andere waeren, en dat voornamentlijk in ruijlinge van Coromandelsche en Suratsche kleeden, neffens andere koopmanschappen, in grooten overvloet wierden aangebragt, waerdoor sij gelegenheijt hadden, om daarvan mede voorsieninghe voor Europa te doen. Seer groote voordeelen hebben de Portugeesen hier uit getrokken, waarbij nogh komende, dat door de bezittinge van Malacca, niemant die straat konde of mogte passeren dan die sij sulcks toelieten.”

Er werd evenwel door de Compagnie eenigen handel in opium gedreven.

In een overzicht van haren *Indischen* handel bij het einde van het bestuur van den Gouverneur-Generaal BOTH (1613), wordt opgegeven, dat in de Molukkos jaarlijks konden verkocht worden 200 ponden *amfoen*, en dat de verdere landen, waarheen met voordeel het heulsap kon gezonden worden, waren, Siam, Pegu en China, waarschijnlijk voor geneeskundig gebruik. Naar de havens van Java, zooals *Bantam*, *Djoartan* en *Grënik*, en naar die van Sumatra, schijnt destijds geen opium te zijn gezonden geworden door de Compagnie. De Guzuratsche kooplieden begaven zich jaarlijks naar *Atjeh*

om specerijen, sandelhout en schildpad te verzamelen, hetzij tegen kontant geld, "of wel in ruilinge met Guzuratsche kleedjes, of om *amfloen of opium*, "welke in de Molukkos, Amboyna en Banda voor de inwoonders volstrekt "noodzakelijk zijn, en met eene goede winst konde verkogt worden ¹."

In het dagregister des Kasteels Batavia, hetwelk in de eerste eeuw van het bestaan der Compagnie met zorg werd gehouden, werden de ladingen vermeld van alle binnenkomende partikuliere schepen. Uit dat van 1681, hetwelk wij toevallig gelegenheid gehad hebben te raadplegen, blijkt niet van den wettigen invoer van een enkel pond opium in dat gansche jaar. Het is evenwel waarschijnlijk dat er aluikswijs eenige invoer zal hebben plaats gehad, onder anderen door 's Compagnie's eigen dienaren en met hare eigene schepen.

In 1640 werden de herhaalde pogingen om Malaka aan de Portugezen te ontveldigen, eindelijk met een goed gevolg bekroond, en alzoo het beletsel opgeheven, hetwelk den handel der Nederlanders tusschen de West van Indië en den Oostelijken Archipel dusver had belemmerd.

Het nieuwe *rendes-vous* Batavia nam nu snel toe in grootte, bevolking en voorspoed. Het grondgebied der nieuwe stad strekte van de rivier *Tj-dasi*, in het Westen, tot aan de rivier van *Krawang*, in het Oosten; landwaarts tot aan het hoog gebergte. Het territoriaal bezit der Compagnie bepaalde zich mitsdien ongeveer tot de tegenwoordige residentie van Batavia.

In de nieuwe stad schijnt het gebruik van opium zich spoedig te hebben gevestigd, en had 19 jaren na de vermeerstering van Malaka, en onder begunstiging van de daardoor verkregene ongehinderde gemeenschap met Bengalen, reeds het karakter aangenomen van eene algemeene volksondeugd.

Een ooggetuige van het radbraken, in 1659, van een inlander te Batavia, zegt dat de veroordeelde "door het moetwillig nuttigen van den amphyoen "of 't opium (naervolgende de goddeloose gewoonten der indianen) dolsin- "nigh en droncken sijnde geworden, *amoek* geroepen hadde, en alhoewel "dat de heeren Raden van Justitie dus streng al sulcke moordenaers, an- "dere ten exempel, quamen te straffen, soo hoorde men evenwel dickmaels

¹ *Historisch verhaal van de Oost-Indische Compagnie*, Amsterdam, 1772, II^{de} deel, p. 22 en volgende.

“van soodanige moorden, buiten en binnen de stad Batavia geschiet te sijn; “en dat komt van wegens het overdadigh nuttigen van den opium, daer “meest alle de indianen van het Oosten wonderlijk op versot sijn, waer “door als dol en raesende worden. Dit was de derde amock reeper, die “nu al in mijn tijt binnen Batavia, om sulcke snoode moordarijen, op een “schsvot geradbraeckt wist ¹.”

In het jaar 1656 deed de Heer VAN GOENS, als Gezant der Hooge Begering van Indië, eene reize naar de verblijfplaats des Soesoehoenans van Mataram. Van de slaafsche onderdanigheid der hovelingen sprekende, die den Vorst in alles navolgden, zegt hij: “veel andere precijaheden sijn “deezse menschen onderworpen, te lange om te verhalen, alle van des Koninck’s wil dependende. Bij exampel den Koninck geen *brem* ofte tabak “drinckende, niemant mach drincken, *den Koninck geen amfjoen gebruykende d’andere moeten ’t navolgen* ².”

Bij het vermelden van den dood van den Koelaschen Kimelaha TERBUZ (op last van den Gouverneur DE VLAMING, in 1652, te Ambon onthald), wordt de trotsche kloekmoedigheid, waarmede hij zijn hoofd den beul toereikte, door den geschiedschrijver gissender wijze toegeschreven “aan de “stuipen van den amfioen ³.”

In eene beschrijving van Borneo, van het jaar 1656, wordt ten aanzien van Burnai (Borneo proper) het volgende gezegd. “*D’amphioen* en kleeden “sijn daer mede wel begeert en tegens stofgoud om te setten.” Dezelfde hand schreef ten aanzien van den handel op Sumatra, dat, “soo in Palembang bangh als in Jambi, men niet als met mexicaensche realen, verstaende “boven of beneffens de kleden, en ook *eenigh amphioen*, te merckt kon gaan “of peper bekomen ⁴.”

Opmerkelijk is het, dat, in weerwil van de toenemende belangrijkheid van het opium als handelsartikel, de Compagnie het destijds niet noodig achtte, zich van eenen onbelemmerden aanvoer uit Bengalen te verzekeren.

¹ W. SCHOUTEN, *Oost-Indische voyagie*, I, p. 27.

² *Javaensche Reijse gedaan van Batavia over Samarangh na de Konincklijke hoesplaats Mataram, in den jaere 1656*. Tot Dordrecht bij VINCENT CADRAX, anno 1666.

³ VALENTYN, I, p. 301, B.

⁴ *Manuscript* van VAN DAM.

Toen de Gezant der Maatschappij, de Heer DIRK VAN ADRICHEM, in 1662 voor AURENG-ZEB verscheen, om van hem te verkrijgen, dat de toen reeds in Bengalen, Orissa en Patna gedreven handel der Nederlanders op een vasten voet mogt worden gevestigd, sprak hij niet over den opiumhandel. Immers de firman bij die gelegenheid door den Grooten Moghl verleend, belooft aan de dienaren der Compagnie en hunne makelaars alle vrijheid in het koopen en uitvoeren van "lijwaat, suiker, salpeter, zijde en was," maar maakt geen gewag van het heulsap, hoewel het ook toen een der voornaamste voortbrengselen was van het in den firman genoemde gewest Patna. De firman bezigt wel is waar de woorden "en andere waaren," zoo dat opium geenszins was uitgesloten, maar dit bewijst in allen geval, dat de uitvoer daarvan destijds niet aanzienlijk genoeg was om de aandacht der Maatschappij te trekken ¹.

Dit was de eerste *firman* dien de Compagnie in Bengalen verkreeg. Zij was wel in het bezit van vroegere toelatingen, onder anderen die van *Sak-Soejda*, van het jaar 1643, maar dit waren *Nesstans* en *Sumuds*, documenten van minder plegtigen en verbindenden aard, dan een keizerlijke firman. Ook dit zou een reden zijn geweest om den opiumhandel uitdrukkelijk te noemen, ingeval men daarin een bijzonder belang had gesteld.

Zou dat stilzwijgen welligt opzettelijk zijn geweest? Bij de vele bewijzen, die voorhanden zijn van de pogingen der Compagnie's-dienaren om haar met opzigt tot den opiumhandel, volgens eene figuurlijke uitdrukking der bewindhebbers, "*de beenen onder het lijf wegh te slaen*," kan men niet nalaten te vermoeden, dat het niet noemen van het opium in den firman van *Aureng-Zeb*, te wijten is aan de vrees der dienaren, om de aandacht der Compagnie te vestigen op eenen handelstak, waarvan zij hoopten de vruchten voor zich te behouden.

Wat hiervan zijn mag, die hoop, zoo zij al heeft bestaan, was ijdel. Uit een rapport door den Heer HUSTAART, in 1664 aan Gouverneur-Generaal en Raden overgegeven, wegens de zaken van Malabar en Ceylon, blijkt, dat de Compagnie toen opium zond naar Cochin, om tegen peper te worden ingeruild, en dat het opium aldaar beschouwd werd als "*de principaalste*

¹ VALENTYN, IV, p. 261, B.

“soorte van profijtgevende koopmanschap,” tot dat de sluikhandelaars u binnenland middel vonden om het heulsap binnen te brengen “over de bergte, waartegen weinig remedie is te schaffen ¹.”

Na de ondervinding door de Compagnie op de kust van Malabar gedaan, omtrent het voordeel van den opiumhandel ², maar tevens omtrent de plaatselijke bezwaren, die het weren van mededingers aldaar betreffen, is het niet onnatuurlijk, dat de Indische Archipel, en voornamelijk de volkrijke en welvarende Java, zich aan de Compagnie voordeden als geschikt veld om de in Malabar genomen proeve te herhalen.

Weldra bood zich eene geschikte gelegenheid aan om van den Soesoehoenan vergunningen te erlangen, die het welgelukken dier proeve allen twijfel schenen te stellen.

In het jaar 1676 vroeg de Mataramsche Vorst, krachtens het verdrag van 1646, de hulp der Compagnie tegen TROENĀ DJĀJĀ en de Mataramen, die zich bij hem hadden gevoegd. Een leger, onder het bevel van SPEELMAN te velde gebracht, stelde den Soesoehoenan in staat om zijne vijanden te zegevieren. Dit werd, zijner zijds, door het verlenen van nieuwe gunsten aan de Compagnie erkend; onder anderen door de breiding der grenzen van het Nederlandsch grondgebied op Java, Zuidwaarts tot aan de zee en Oostwaarts tot aan de rivier van *Pamanoekan*; en het verlenen van een zakelijk door de vergunning om, met uitsluiting van alle anderen, lijden en opium te mogen invoeren in des Vorsten landen, met “verbod op zijne onderdanen, groot of kleijn, eenige diergelijke goederen te maken of te koop en te dragen of gebruiken, als alleen van de Compagnie of die Compagnie toe van dezelve zullen weesen gelicentieert; dat oock geene van zijne onderdanen die gewoon sijn haar met de vaart buijten 's lands te erlangen, als sulcke kleeden of *amphioen* van buijten sullen moogen inbrengen, als zij tot Batavia of in andere Compagnies steden of forten, als Malacca en Amboyna, zullen bewijzen te hebben ingekoft.”

¹ VALENTYN, V, p. 187, B.

² In het jaar 1667 waren niet minder dan 85,000 ponden opium uit Bengalen geëxporteerd voor de behoefte van Cochin en omliggende landstreek. *Brief aan de Heeren Majestaten van 28 November 1676.*

Deze en andere bepalingen, die met stilzwijgen worden voorbijgegaan, als geene betrekking hebbende tot ons onderwerp, waren vervat in drie akten of overeenkomsten, in het jaar 1677, te Japara, ondertekend.

De territoriale aanwinst dien ten gevolge door de Compagnie verkregen, zou geringen invloed op den opiumhandel hebben uitgeoefend; maar het was vooral het aan de Compagnie toegestane monopolie, hetwelk haar tot het uitbreiden van dien handel in staat stelde.

Opmerkelijk is het, dat deze voor de Compagnie zoo gunstige bepaling, in de getroffene overeenkomsten voorkomt als een middel tot het beteugelen der vreemde Oosterlingen (Makassaren, Maleijers, Baliërs, Chinezen en Mooren), die een levendig deel namen in de onlusten, waardoor het Mataramsche rijk destijds werd verscheurd. Niet tot eigen voordeel, dus zal men het hebben doen voorkomen, werd het opium- en kleeden-monopolie van den Soesoehoenan gevraagd; men wilde het slechts in handen hebben om hem en zijne onderdanen te beter te kunnen verlossen van den overlast dier overmoedige vreemdelingen, die zich voornamelijk met den handel in lijnwaden en opium erneerden. Daarom ook werden die vreemdelingen, hoezeer binnen des Soesoehoenans landpalen gevestigd, verklaard te staan "onder het gebied en de discipline van de Compagnie."

In het jaar 1678 werd aan de Compagnie de uitsluitende handel in opium in de staten van den Sulthan van Tjeribon verzekerd.

De Compagnie schijnt aanvankelijk gevreesd te hebben, dat het monopoliseren van den lijnwaad- en opiumhandel op Java haar in onaangenaamheden wikkelen zou met andere natiën. Toen hare dienaren te Japara aan den Gouverneur-Generaal en Raden het heugelijk berigt gaven, dat er uitzigt was om den Soesoehoenan "ter consideratie van de broederlijke en trouwhartige assistentie in zijnen noot bewesen," over te halen tot het overgeven aan de Compagnie van dien gewigtigen alleenhandel, beantwoordden zij bij voorraad eene bedenking, die zij te gemoot zagen, ten aanzien van de vraag, of de Compagnie tot eene zoodanige monopolisatie tegenover andere natiën wel bevoegd was. Dat monopolie genoemd hebbende "een punt van sonderlinge consideratie ende importantie," laten zij er terstond op volgen: "waerover sijn geenige natie met reden can beclagen, als sijnde "daer met (daar door) niemant van de frequentatie deser landen en haer

“gewin daar te zoeken, geseelndert, en over sulks vermeijdt de hatighe
“van exclusieve contracten, want het alle souveraine Vorsten vrijstaat ijens
“met octrooijen en prerogatiieven te beneficeren !”

Die vrees belette de Compagnie niet om het verkregen monopolie al
delijk met ernst te benuttigen. Duurver had zij slechts geringe hoeveelheden
opiium uit Westelijk Indië te Batavia ontvangen. Van 1640, toen zij w
het eerst eene ontbieding van 187 ponden^a deed, tot 1650, toen de inv
voor hare rekening 648 ponden bedroeg, kocht zij het heulsap in Surab
La 1659 begonnen de aanvoeren uit Bengalen; die van dat jaar was alsc
1819 ponden; in 1677 was hij gekleemann tot 19095 ponden. In 1678,
jaar na het verkrijgen van den alleenhandel in de staten van den Soesoe
nan, bespeuzen wij eene aanzienlijke vermeerdering; de invoer uit Benga
voor rekening der Compagnie, steeg nu eensklaps tot 67444 ponden,
nam van dat tijdstip gedurende ongeveer honderd jaren gestadig toe, hoew
gelijk nader zal worden aangetoond, op eene onregelmatige wijze, hetw
moet worden toegeschreven, gedeeltelijk aan den verstorenden invloed, d
de staatkundige gebeurtenissen in Hindostan meermaals op eigen landbo
en nijverheid uitoefenden, maar hoofdzakelijk aan de mededinging van an
ren, waaronder die van 's Compagnies eigene dienaren.

Te Bantam waren destijds nog vreemde faktorijen gevestigd, die c
namen in den opiumhandel; dit was ook het geval met den Sulthan.
Compagnie schijnt om die redenen geene pogingen te hebben aangew
om ook daar den alleenhandel te verkrijgen.

Met den Sulthan van Bantam en de Engelsche faktorij aldaar moest r
aanvankelijk eenige inschikkelijkheid gebruiken. Dit duurde echter i
lang; de Bantamsche vaart werd verboden, hoewel men beducht was,
eene zoo ernstige handhaving van het monopolie aanleiding geven zou
klagten in Europa. De Gouverneur-Generaal en Raden schreven aan
bewindhebbers: “Den handel in amphioen wert ons weder seer onder
“pen, want of wel de particuliere handelaars bij de jongst geëmanec

¹ *Brief van den Gouverneur en Raden te Japara aan den Gouverneur-Generaal
Raden te Batavia, de. 6 October 1677.*

² Telkens wanneer in deze proeve zal worden gesproken van *ponden*, moeten daars
oude Amsterdamsche ponden worden verstaan.

"placaten, seer zijn geteugeld ende tegen gegaan, soo comt die coopman-
 "schap present met Deense, Portugeese, Engelse en Moorse vaertuijgen op
 "Bantam, en dewijl eenige der voornaamste Mattaramse havens, present
 "onder Compagnies maght, en, volgens contract, aan d'Ed. Compagnie als
 "in hypotheek verbonden staan, so werden wij egter van den jongen Co-
 "ningh van Bantam (die quanswijs zijn vader den oorlogh afraad ende onse
 "vrienschap gaarne soude willen vijnsen, ende die wij nogtans niet een
 "haer meer als zijn vader mogen vertrouwen) lastigh gevallen om passen
 "om de Oost, ende aldaer *sijn amphioen* te moogen vercopen, 't welk wij
 "eenmaal hebbende toegestaan, werden wij nogh nader van den Engelse
 "agent PARCKER versogt om diergelijke passen, 't welck om de consequentie
 "sijnde afgeslagen, toonen haar die vrienden seer misnoeght. Om even-
 "wel de cortosie niet te misdoen, hebben wij na Bantam sodanige brief
 "in antwoord geschreven, als UEd^e. in 't briefboek onder dato 12 en 15
 "courant sal blijken, ende daarin aangeboden, dat sijn 10 picols amphioen,
 "die hij versocht na de Oost te senden, aan ons wil laten toecoomen, ende
 "dat wij die voor deese maal voor hem geerne sullen vercoopen ende het
 "rendement weder toesenden. *Of dat nu sodanigh sal g'amplectoord worden,*
"mach de tijt leeren, het misnoegen over 't verbodt der Bantamse vaart soo
"groot sijnde onder de Engelen en Deenen, dat men meijnt de vrientschap in
"Europa daardoor geyest is, even of UEds., in haar Souvereijne jurisdictie,
"niet mogten haar interest besorgen. Op alle deese dingen sullen wij dan
 "in tijden en wijlen UEd^e. positive bevelen, hoe eer hoe liever, afwaghten en-
 "de ons middelerwijl sonder afwijcken naar UEd^e. gegeven order reguleeren¹."

Toen Bantam ophield een voornaam handelsoord te zijn en toen de vreemde
 faktorijen van daar waren verhuisd, verviel de zoo even beschrevene mede-
 dinging van zelf. Minder gemakkelijk viel het der Compagnie die van hare
 eigene dienaren te betengelen.

Het is bekend dat de Compagnie zich niet tot den groothandel bepaalde,
 maar in hare ondernemingen tot kleinigheden afdaalde, harer onwaardig,
 vooral toen zij het Souverein gezag over uitgestrekte landen had verkre-
 gen. Wat niet nitdrukkelijk door de Compagnie van haren eigenen handel

¹ Brief van Gouverneur-Generaal en Raden aan Heeren Zeventien, van 13 Febr. 1679.

was uitgesloten, mogt geen voorwerp van handel voor hare onderhoorigen zijn. Deze intusschen, stoorden zich niet veel aan de verbodsbepalingen die zij, bij den artikelbrief, hadden bezworen te zullen naleven. Volgen een schrijven van den Gouverneur-Generaal BOTH, was reeds in het jaar 1612 de verboden partikuliere handel zoo algemeen in Indië, "dat soo men volgens de ordre soude straffen en na huys senden die daarmede soude wesen besmet, hij vreesde dat seer weijnigh daer souden blijven."

In 1630 schreven de heeren Zeventienen aan den fiskaal te Batavia "d. "sij met verwonderingh hadden gelesen, hoe dat de meeste en gequalijkste dienaars van de Compagnie haer soo groffelijck in den particulieren handel hadden verlopen."

Nu de opiumhandel in den Archipel groote voordeelen aan de Compagnie beloofde, werden nieuwe edicten tegen den partikulieren handel uitgevaardigd.

Uit de resolutie van 29 Dec. 1677 blijkt, dat het plakkaat van 18 Febr. 1678, op specialen last der bewindhebbers uitgevaardigd, en gegrond was op den toenemenden sluikhandel, vooral in opium. Daarbij werd het wettelijk koop van amfoen binnen de stad Batavia en hare jurisdictie geïntercederd, met uitzondering van hetgeen uit den voorraad der Compagnie was verkregen. De met verzwarende straffen gepaarde renovatiën van 22 Januarij 1680 en 29 Mei 1683, bewijzen, dat het verbod bij aanhoudende heid werd overtreden, in weerwil dat ten laatste de doodstraf daartoe werd bedreigd. Er bestond misdadige verstandhouding tusschen de dienaars der Compagnie in Bengalen en die te Batavia. Aan de eerstgemelde werd in Mei 1683 meerdere vigilantie aanbevolen, na dat verscheiden aanhalingen aan boord van 's Compagnies eigene schepen, van Bengalen komende, waren gedaan. Men vindt, bij voorbeeld in de resolutiën van 4 en 23 Mei 1683, vermeld eene aanhaling van 22 pakken ¹, eene andere van 3210 ponden, nog eene van 40 kanassers en eene van 2 potten gevuld met opium, en dat deze slechts een klein gedeelte van het ter sluik ingevoerde bedroegen, schijnt te moeten worden afgeleid uit de daadzaak, de laatstgemelde resolutie geboekstaafd, dat de marktprijs te Batavia binnen korten tijd was gedaald van 300 op 220 Rijksdaalders.

¹ Volgens VALENTYN, IV, p. 61, was het pak 136 katti of 170 oude Amboinsche ponden.

De reeds meermalen vermelde schrijver over de zaken der Compagnie zegt dan ook: "Maer gemerckt niettegenstaande al hetselvige en onaan-
 "sien het voorschreven soo weijnig tijts te voren geëmaneert placcaet, den
 "voorschreven handel even grof en groot bleef continuëren, voornamlijk
 "tusschen Bengalen en Batavia, en dat vooral *in den amphioen*, een koop-
 "manschap voor de Compagnie alleen gereserveert, die de luijden op veel-
 "derhande manieren wisten te verbergen en met grote en kleinje packjes over
 "te voeren, waardoor Compⁿ. eijgen goet tot een instal wiert gebraght en de
 "merckt 't eenemaal bedorven, (sijnde notabel dat deselve voor die tijt op
 "haeren aengebragten en vertierden amphioen, in een jaar tusschen de se-
 "ven en acht tonnen hadde geproffiteerd) is in raede van Indië die naedere
 "ordre beraemt, en dat verbodt gestatueert, dat soo wie bevonden soude
 "worden, sigh in den vooschr. particulieren amphioen te hebben vergre-
 "pen, 't sy tot Batavia of in Bengale, of oock wel elders, 't sij te lande
 "of in de schepen, tegens deselve soude worden geprocedeert, op de aller-
 "strengste wijze aan den lijve, tot bannissement incluijs ¹."

Als een auxiliair middel om den sluikhandel tegen te gaan, werden om-
 streeks het jaar 1678 bepalingen uitgevaardigd tegen de toenemende weelde
 onder de Bataviasche burgers.

Het is hier de plaats, om aan te merken, dat de Compagnie zich destijds
 niet schijnt te hebben ingelaten met den verkoop van opium in het klein.

Bij brief van 15 Julij 1717 vroegen de Heeren Zeventienen eene opgave
 van de gemeene middelen in geheel Indië. Uit een verslag, dientenge-
 volge te Batavia opgemaakt onder dagteekening van den 28sten December
 1720, blijkt, dat destijds aldaar waren *verpacht* de volgende heffingen, als:
 de groente-kramen en winkeliers, het hoofdgeld der Chinezen, de visch-
 markt, de aankomende rijst, het varen en handelen aan de schepen, de
 waag, de vleeschhal of het slagten van vee, de herbergiers binnen de
 stad, de herbergiers buiten de stad, de korenmolen, de Chinesche toptafels,
 het kerven van Chinesche tabak, de waskaarsen, en de rijstmarkt.

Zonder verpachting, en alzoo bij *directe collecte* werden ingevorderd, de
 belasting op de arakbranderijen, 's Heeren geregtigheid der verkochte hui-

¹ Manuscript van VAN DAM.

zen, erven en landerijen, het klein zegel, de inkomende en uitgaande licentiën pas- en ankerage-gelden, de geregtigheid op den verkoop van vaartuigen en het beestiaal te land aangebragt.

Het uitaluitend regt, om, binnen zekeren kring, opium in het klein te mogen verkoopen, werd alzoo toen nog niet verpacht; en men moet derhalve vermoeden dat destijds de zoogenaamde *amfloen-bitten*, of verzamelplaatsen der liefhebbers van het opiumrooken uit den geringen stand, niet bestonden.

De heffing der inkomende en uitgaande regten te Batavia, geschiedde volgens eene "lijst van tollén en geregtigheden," gearresteerd bij resolutie des kasteels van den 27ten Februarij 1671. De invoer van *amfloen* komt daarop voor als *verboden*, omdat de Compagnie zich dien invoer had voorbehouden. Bij *uitvoer*, was opium bezwaard met een regt van 10 Rijksdaalders per pikol.

De wijze, waarop de Compagnie destijds voordeel van den opiumhandel trok, was deze: hetgeen zij in het groot te Batavia invoerde, werd aan den meestbiedende bij het *pak* (later bij de *kist*) verkocht. De koopers werden voorzien van licentiën tot invoer in een der Mataramsche zeehavens of wel tot uitvoer naar de andere Eilanden van den Archipel. De opium was in de havens van oostelijk Java onderworpen aan een inkomend regt, en bij vervoer naar het binnenland, aan de Keizerlijke belasting der tolpoorten.

Reeds is aangemerkt dat de Gouverneur-Generaal en Raden slechts geringe hoeveelheden opium uit Westelijk-Indië te Batavia ontvingen, voor dat de Compagnie, in 1677, den alleenhandel in dit artikel van den Soesochoenan van Mataram verkreeg.

Van 1640 tot 1652, en dus in twaalf jaren, hadden die aanvoeren slechts bedragen, gemiddeld 500 ponden jaarlijks.

Van 1653 tot 1665 en dus almede in twaalf jaren, gemiddeld 1100 ponden 's jaars.

Van 1666 tot 1677, dus andermaal in twaalf jaren, gemiddeld 10,000 ponden 's jaars.

De invloed der traktaten van 1677 en 1678 vertoont zich in de volgende opgave der invoeren van 1678 tot 1745.

**INVOEREN VAN OPIUM TE BATAVIA VOOR REKENING DER
O. I. COMPAGNIE, VAN DE JAREN 1678 TOT 1745.**

J A R E N.	I N V O E R.		GEMIDDELD 'SJAARS IN ELK TIJDVAK.
	'S JAARS.	IN 10 JAREN.	
1678	67,444 ₧		
1679	7,848 "		
1680	85,847 "		
1681	60,802 "		
1682	52,181 "		
1683	38,460 "		
1684	74,310 "		
1685	207,512 "		
1686	17,302 "		
1687	Niël.		
		556,206 ₧	55,620 ₧
1688	55,533 ₧		
1689	55,825 "		
1690	63,525 "		
1691	78,300 "		
1692	92,699 "		
1693	66,540 "		
1694	117,067 "		
1695	106,430 "		
1696	105,733 "		
1697	195,750 "		
		985,402 "	93,640 "
1698	186,306 ₧		
1699	174,664 "		
1700	69,020 "		
1701	87,290 "		
1702	60,538 "		
1703	86,360 "		
1704	145,370 "		
1705	78,300 "		
1706	95,864 "		
1707	98,455 "		
		1,083,667 "	108,366 "
1708	Niël.		
1709	111,505 ₧		
1710	104,690 "		
1711	116,000 "		
1712	28,345 "		
1713	58,000 "		

J A R E N .	I N V O E R .		GEMIDDELD 'S JAAR IN ELK TIJDVAK.
	'S JAARS.	IN 10 JAREN.	
1714	159,355 ₧		
1715	160,152 "		
1716	97,440 "		
1717	146,396 "		
		976,883 ₧	97,688 ₧
1718	46,690 "		
1719	165,737 "		
1720	110,925 "		
1721	174,725 "		
1722	112,955 "		
1723	184,560 "		
1724	95,700 "		
1725	174,000 "		
1726	46,667 "		
1727	125,570 "		
		1,187,529 "	118,752 "
1728	161,148 ₧		
1729	170,520 "		
1730	177,915 "		
1731	102,515 "		
1732	124,700 "		
1733	163,182 "		
1734	172,550 "		
1735	122,815 "		
1736	138,096 "		
1737	90,045 "		
		1,423,436 "	142,343 "
1738	127,042 ₧		
1739	206,915 "		
1740	229,898 "		
1741	119,052 "		
1742	108,508 "		
1743			
1744	458,270 "		
1745			
		1,249,185 "	156,148 "

Het laatste dezer tijdvakken is slechts van acht jaren.

In weerwil van de aanzienlijke verkooping van opium, tot welke he verkregen monopolie de Compagnie in staat stelde, ontbrak het niet aan klagten van den kant der Heeren Zeventien, uitgelokt, hetzij door de t

grootte verwachtingen, in den aanvang van den amfoen-handel gekoesterd, hetzij door het algemeen geloof, dat die verkooping de gansche behoefte geenszins vervulden, maar nog een ruim veld aan den sluikhandel overlieten. Eenige van die klagten zijn zoo karakteristiek, dat wij ze, als geschiedkundige oorkonden, hier inlasschen.

Men hield het daarvoor (en blijktens het reisverhaal van DAMPIER¹ niet zonder grond), dat Malaka een van de stapelplaatsen van den sluikhandel in opium was, maar zag geen kans om het te beletten; want, dus redeneerde men, sluit men Malaka, dan gaan de morshandelaars naar elders. "Ondertusschen," dus vervolgden de Heeren Majores, "krijght den handel "in den amphioen, daarvan men sigh, voor desen, zoo veel heeft geïmagineert, en die sulcke voordeelen beloofde, mede geen clijne crack, te "veel sijnde, die, om de grootte profijten daarinne residerende, toeleggh "doen maecken, deselve op Java en elders wetende aen te brengen, en 't "vertier van de onse te stuijten²."

Het hooge cijfer van 1685 deed wel den moed weder opwakkeren, maar vermeerderde tevens de vrees voor mededinging. "De handel in den "amphion," dus schreven de Heeren Majores, "schijnt meer en meer van "importantie te worden, deselve considerabele voordeelen aen de Compagnie "toebrenghende, en daerom sal men met alle vigueur die moeten tragten "te maintineren voor de Compagnie eijgen, en de particuliere daer buijte "houden³."

De mindere ontbieding in 1686, de stilstand in 1687, en de beneden de verwachtingen gebleven reactie van 1688 en 1689 gaven een nieuw leven aan de vrees voor de sluikers. "Door swaere pijnen (dus luidde het "bevel) sullen sijlieden daarvan moeten worden afgeschrikt⁴."

¹ DAMPIER verhaalt in alle bijzonderheden op welke wijze (in 1689) eene hoeveelheid van 4000 pond opium van zijn schip te Malaka werd aan land gesmokkeld, en hoe groot de ontevredenheid van een der hooge dienaren van de Compagnie aldaar was, dat de Supracarga zich niet tot hem, maar tot eenen persoon van minderen rang had gewend. DAMPIERS *Reisen*, II, 105, 113.

² Brief van 8 October 1685.

³ Brief van 16 November 1687.

⁴ Brief van Bewindhebbers van 27 Augustus 1692.

Deze aanbevelingen schijnen van eenig gevolg te zijn geweest, vermits uit de opgegeven cijfers blijkt van eenen toenemenden aanvoer te Batavia van 1690 tot 1699.

In openbare geschriften liet men zich, zonder omwegen, over den sluikhandel in opium uit. Een ooggetuige verhaalde, dat hij in Bengalen, midden op den dag, door een moorsch vaarttuig, meer dan 200 kanassers opium had zien brengen aan boord van een schip, hetwelk zijne zeilkooi tot aan den overloop daarmede had gevuld. De schrijver verwondert zich dan ook niet, dat de handelaars groote rijkdommen vergaderen. Zij koopen (zegt hij) de *masud* opium in Bengalen voor 70 of 75 ropias, en verkoopen die te Batavia voor 200, 225 of meer. Sommigen (dus vervolgt hij) walen groote Bengaalsche potten met opium, besmeren het deksel met Bengaalsche boter, en brengen deze potten als boter aan boord; en geen wonder, want onder alle verboden goederen zijn er geene (dus zegt de schrijver verder) waarmede meer geld gewonnen wordt als met Bengaalsch amfoen¹.

In 1700 verminderde het vertier plotseling op 68,020 ponden; in 1704 klom het wederom tot 145,870 ponden, maar kon zich in de jaren 1706 tot 1708 niet boven de hoeveelheid van gemiddeld 70,000 'sjaars verheffen.

De sluikhandel was ook thans weder de oorzaak van het afnemend debiet der Compagnie. Het waren nu niet meer hare dienaren en ingezetenen alleen, maar ook Engelschen, welke dien morshandel, in gemeenschap met hen, dreven. In het jaar 1708 schreven de Heeren Zeventien aan Gouverneur-Generaal en Raden. "Het is ons niet sonder groote verwonderingh "te ooren gekomen uit den brief van daer (Bengalen) op den 9^{den} Oct. 1706 "geschreven, dat de Engelschen dat jaer 800 *man* (maunds) off 400 kisten "amphioen van Pattena, mitgaders nogh 200 dergelijcken van daer had- "den ingekocht en afgebraght, en dat zij de cust van Java, *als bevoorens* "soude gaan besoecken, 't welck wij met een bekommerlijck oogh comen "aan te zien, nademael daerdoor niet alleen een voet soude werden ghelegt "van voorschr. waer op voorschr. cust, maer oock alle andere coopmanschap- "pen, te kunnen debiteren, *en dat wel aan 's Comp. bediendens* naer ons sulcx "is voorkomende. Weshalve wij UE. tot voorkoming en stremming van

¹ N. DE GRAAF, *Oost-Indische Spieghel*. Amsterdam, 1701.

“deze soo schandelyjcke bemiddelinghe met ernst reommanderen en gelasten naer deselve een strikte en exacte indagatie te doen, en die geen off goenen die daeraf schuldigh mogten bevonden worden, sonder eenige coniventie, volgens rigueur van placaceten, te straffen.”

Uit een brief van het jaar 1713 blijkt, dat eenigen tijd te voren 18 kisten amfoen te Malaka waren aangehaald, aan boord van een Engelsch vaartuig, gevoerd door ALEXANDER HAMILTON.

Onderscheiden resolutiën tot en met 1731, getuigen van onophoudelijke strijken, waartoe ook werden gebesigd inlandsche en Chineseche vaartuigen. Ook lange de Molukos, was, zoo het schijnt, een smokkelhandel in opium met Java geregeld, door middel van de zoogenaamde Ambonsche vrijburgers, die zich met de zeevaart ernserden. “Die na Java of Batavia vertrekken, gieren op Grisee, op Java's Noord-Oost kust aan, om daar eerst hunne lading met rijst, zout en andere saaken, te versorgen, en om den amfoen, zoo sij die hebben, daar in stilte te verpassen, alsoo een pikol van deselve daar seer veel geld, en de Javanen die met tabak mengen en dit daar *madat* noemen, waarop sij seer verzot zijn¹.”

In 1725, werd te Batavia een “morswinkel” ontdekt, gehouden door KRELTJE COBOK en HELENA KAKELAAR, waarin 75 kisten opium werden aangehaald. Het aandeel in deze aanhaling van den landdrost GODEFRIDUS BOGAART, bedroeg 11,800 Rijksdalers.

De Engelsche brigantijn *Succès* werd wegens smokkelhandel in opium verbeurd verklaard.

Die handel werd vooral met toenemende onbeschaamdheid door de diaren der Compagnie gedreven. Tijdens het aanwezen te Batavia, in 1727, van vijf van hare schepen, die uit Bengalen kwamen en voor de Compagnie geen pond amfoen hadden aangebragt, werd eene zeer aanzienlijke aanhaling op de reede gedaan; maar hoewel het bleek dat de aangehaalde kisten uit die schepen waren gelost en de overtuiging algemeen was, dat de scheeps-overheden in de zaak naauw betrokken waren, werden zij, bij ontstentenis van stellig bewijs, vrijgesproken door den regter.

“Onlangs,” dus schreven Gouverneur-Generaal en Raden over dit voor-

¹ VALENTYN, II, p. 384.

val aan de bewindhebbers, "Onlangs zijn door den Advocaat-Fiscaal van "India Mr. JACOB GRAAFLAND, uijt twee losboots, ontdekt en aangesel- "gen 210 kisten met amphioen, die volgens het getuijgenisse der daarop "beschijden zeevarende zijn gelost uijt de schepen *Margaretha*, *het Land "van Beloften*, 's *Heer Arendskerke* en *Opperdoes*, kort na hun retour uijt "Bengale, bujten nog andere 20 diergelijke kisten die door voorn^d. Offi- "cier sijn gevonden in het schip *Petronella Alida*, dat op den 14ten deser "almede van daer is gereverteerd, *sonder dat met die bodems iets van den "wakre is aangebragt voor de Ed. Compagnie*, die dus, door de vuijle baat- "sugt van haar dienaren en sommige pernitieuse ingesetenen, in die voor- "name handel op een schendige wijze werd onderkropen, en nogtans met "de lasten der comptoiren en scheepen moet beswaert blijven; dog de regte "eijenaars sijn nog niet ontdekt, en nog minder of aan dien morspot ook "sommige dienaren in Bengale participeert, maar den gem. Fiscaal is nog "beaig daarna te inquireeren. Ondertusschen is het een bedroefde saak te "moeten zien, dat niet alleen ontrouwe loontrekkers haar bestaan de Ed. "Compagnie soo grovelijck te benadealen en de scheepen te misbruijken, "maar ook vermogens sijn die gewilde whare, eerder als de Compagnie, al- "daar in een kloeke quantiteit, te bemagtigen en alhier over te brengen, "tot bederf van den prijs, die in het verleden jaar tot 615 R^d. ieder kist "was geklommen, en onlangs tot 289½ R^d. is gedaalt, waarvoor men de over- "gehoudene 205 kisten van het vorige jaar heeft moeten omsetten tot voor- "koming van verdere schade, en ook omdat den nieuwen amphioen dage- "lijks uit Bengale wierdt verwacht, die egter niet voor den 27sten deser ont- "vangen is ter quantiteit van 600 uijt de afgebragte 866 kisten van Pattena, "soo als dat hiervoren in het capittel van "Bengale" is aangehaald, nadat "ter resolutie van den 20sten deser was besloten de schippers PIETER GROOT- "HUYSEN en GERRIT STOCKE, den eersten beschijden op het *Land van Beloften*, "dat althans voor de kamer tot Enckhuijsen vertrekt, en den anderen op "'s *Heer Arendskerke*, dat binnen weinige dagen staat te zaijlen na Cor- "mandel, van die scheepen te verplaatsen op andere, om alhier aan de hand "te blijven, en door den Advocaat-Fiscaal over het aanbrengen van den "vooschr. particuliere opium, voor den regter te worden betrokken, met "die hij verder aan dit morswerk schuldig sal bevinden, hebbende d

“aangeslagene 230 kisten bij vendutie gerendeerd R^{da}. 67,506 die in Compagnies kassa zijn ontfangen en aldaar berusten sullen, tot dat de voorzake bij den Raad van Justitie sal wesen getermineerd, om als dan, na de bekende order, te werden verdeelt, van welck een en ander wij den uitslag mogelijk ten naasten aan U. Hoog Agtb. sullen komen mededeelen¹.”

De scherpe afkeurende toon, waarin Gouverneur-Generaal en Raden dit voorval mededeelden, belette hen echter niet den bevelhebber van het schip 's Heer *Arendakerke*, die men algemeen beschouwde als den voornamen handlager van deze mislukte sluikerij, na zijn geregtelijke vrijspraak, te benoemen tot *kommandeur der retourvloot*. Groot was deswege de verontwaardiging der bewindhebbers, die aan Gouverneur-Generaal en Raden schreven: “hieruit sien wij hoe beswaarlijk het valt de schuldigen aan sulcke enorme vuijligheden, in Indië te straffen, bijzonder als de misdaad wat algemeen is, en er veele aan participeren gelijk het ons jegenswoordig voorkomt².”

Er werd nu bevel gegeven, dat de schepen bij vertrek uit Bengalen en bij aankomst te Batavia zouden gevisiteerd worden, niet alleen door den Fiscaal, maar ook “door twee gequalificeerde personen die men sal moeten beëdigen en op allerlei manieren, door beloften van avancement, als andersins, tot betragting van hun pligt in deesen, sal moeten animeren.”

Een Engelsch schip kwam ter reede van Samarang met eene lading van 146 kisten opium. De supercarga, de schippers en de sloe-proeijers werden aangehouden, maar men liet het *corpus delicti* (schip en lading) ontsnappen. Toen de aangehoudene personen, op last der bewindhebbers³, aan de Justitie waren overgeleverd, werden zij, bij gebrek van bewijs, vrijgesproken, met veroordeeling van den Heer STERRENBURG, gezaghebber te Samarang, om, in zijn privé, de kosten te betalen.

De brieven van de bewindhebbers bleven opgevuld met klagten over den sluikhandel en over de conniventie der ambtenaren. De Indische regering poogde, in den Generalen brief van het jaar 1740, die ongunstige stem-

¹ Brief van 31 Januarij 1728.

² Brief van 15 September 1730.

³ Brief van 12 September 1736.

ming te doen veranderen door te wijzen op eene, in het vorig jaar, in Bengalen verkregene prijsvermindering op den aldaar ingekochten voorraad en op de betere uitkomsten, welke de verkooping en te Batavia hadden opgeleverd; maar de bewindhebbers lieten zich daardoor niet afleiden van den waren grond van hunne ontevredenheid. "Wanneer U. E." dus schreven zij aan den Gouverneur-Generaal en Raden, "bij voorz. brief nog bijvoegen dat U. E. verhoopten, dat wij nu door die voorz. mindere betaling en meerdere advance zoude wederhouden worden, om in den aanstaande, sodanige klagten over desen handel te doen, als bij onsen brief van September 1738 staat vermeld, zoo moeten wij daeromtrent zeggen dat U. E. sig met een iedele hoopemen te vlijen, want als wij bij onze voors. brief, over de hoe langz hoe meer vervallene amphioenhandel hebben geklaagd, mitagaders UE^d. gerecommandeerd de geene wiens eed en functie mede brengt daar tegens te vigeren, met er daad, tot hun pligt te houden, of bij nalatigheid van hunne ampten te removeren, dan wel anders na merite te corrigeren, zoo hebben wij zulcks niet geschreven met intentie om daar door de amphioen, in Bengalen een *ans* drie à vier per maon, beter koop te krijgen en daarop bij verkoop tot Batavia, een geringe verhooging, boven de prijs van het vorige jaar, te erlangen, en ons dan daarmede te houden voor voldaan, maar wij hebben met dat geschreyene beoogt, om dien vervallen handel's Comp. wegen weder op te beuren en te herstellen, door middel van de particuliere morshandel die daarinne gedreven word, te weeren. Wij begrijpen seer wel, dat het aan Engels en, Frans en, Mooren etc. zoo wel vrijstaat als aan ons om te Bengale amphioen in te koopen, maar wij meenen teffens ook dat het buijten tegenspraak is, dat wanneer het driven van die morshandel door die natien op onze comptoiren te Coromandel, Mallabaar, Suratte, ja zelfs te Malacca etc. wierde belet en verhindert en daardoor gepreventieerd, dat dat sap met geen particuliere vertuijgen naar Batavia en Samarang in groote menigte aangevoert, mitagaders derselver invoer met het betalen van zekere bepaalde prijs aan de geene die dat amptshalve moeten beletten, aldaar opentlijk getollereert en gefavoriseerd wierd, dat die vreemde natien alsdan, uijt haer zelfs wozouden afzien, om van die gom in Bengale inkoop te doen, waardoc dan de Comp. deselve aldaar tot een geringe prijs zou kunnen inko-

pen, en weder te Batavia met considerabele advances omzetten en vernegoticeeren ¹."

Omstreeks dezen tijd werd uit Nederland aan den Gouverneur-Generaal en Raden last gegeven om den Gouverneur, den Fiskaal en den Shabandjar te Malaka, in arrest naar Batavia te zenden, om aldaar wegens het drijven van morshandel in opium met de Engelschen, geregtelijk te worden vervolgd. Welke uitslag de vervolging tegen deze drie ambtenaren heeft gehad, is niet gebleken.

Het verbruik van opium in het tijdvak, hetwelk wij thans beschrijven, hat zich niet brengen tot een bepaald cijfer. Het minimum van verbruik, namelijk de invoer der Compagnie, is bekend; tot welk cijfer de morshandel dit opvoende, blijft in het duister.

Er is een schrijver, die bepaalde hoeveelheden opnoemt, voor zoo veel Java betreft. Zijne opgaven ontleenen geloofwaardigheid aan de tweeledige omstandigheid, dat hij toegang had tot de Archieven, en dat hij gedurende een achttienjarig verblijf in Indië, in de gelegenheid was om bekend te worden met het algemeen gevoelen omtrent eenen handel, waarin de meeste ambtenaren en ingezetenen, met welke hij een dagelijkschen omgang had, betrokken waren. Hij was derhalve in de gelegenheid om juiste berigten te ontvangen, zoowel omtrent den wettigen, als den onwettigen invoer.

Van de Javanen sprekende zegt hij: "Het zijn madat rookers, en amphioen ceters bij uitnemendheid, meenende dat dit hen dapper in den oorlog en sterk bij de vrouwen (daar zij dog zeer op vernikkerd zijn) maakt. Men zal dit licht gelooven, als men maar verneemd, dat Java alleen 850 pak amphioen, ieder van 136 catti (hoewel zij bij de E. Maatschappij 145 catti doen) 's maands vertierd, daar de E. Maatschappij jaarlijks maar omtrent 1000 pak bekomt. Egter heeft men, zedert den oorlog, eene merkelijke verslapping op dit eiland in den aftrek vernomen, omdat de Javanen geen pijes meer vinden kon en zijn doosje ledig was."

"De groote Oest (Molukkos), Makassar en Bantam, schoon het zeer streng door den laatsten Koning verboden is, trekt mede wel veel: dog dit kan op verre na bij Java niet halen ²."

¹ Brief van 28 September 1741.

² VALENTYN, IV, p. 61.

Tot oud Amsterdamsch gewigt herleid, is de jaarlijksche aanvoer der Compagnie hier opgegeven ruim 180,000 ponden te hebben bedragen. Dit is overdreven. Wij hebben gezien, dat zij in het algemeen ver beneden dat peil bleef, en slechts in de jaren 1685, 1697 en 1698 daar boven steeg. Het is waarschijnlijk dat VALENTYN, toen hij in het begin der vorige eeuw schreef, de opgaven der twee laatstgenoemde jaren voor zich zal hebben gehad en gemeend zal hebben die als doorgaanden maatstaf te kunnen aannemen. Dat er behalve de 1000 pakken (180,000 pond) der Compagnie nog in sommige jaren 3200 pakken (576,000 pond) door de sluikhandelaars zonden zijn aangebragt geweest, is, zonder stellig bewijs, onaannemelijk, hoewel de "enorme vuijligheden," waarvan wij voorbeelden hebben opgenoemd en de Engelsche speculatie van 600 kisten in den brief der bewindhebbers van 1708, vermeld, van eenen uitgebreiden en stoutmoedigen smokkelhandel getuigen.

Het mag overigens niet worden voorbij gezien, dat de aanhoudende oorlogen, die op Java van 1600 tot 1740 woedden, veel invloed zullen hebben uitgeoefend op het verbruik van opium op dat eiland. Aan VALENTYN was dit trouwens niet ontsnapt; maar hij schijnt te hebben geoordeeld, dat de oorlog het verbruik heeft gestuit. Het tegendeel is waarschijnlijker. Zij die een ongeregeld leven leiden, een leven waarin rust en vermoeienis, overvloed en ontbering zich gestadig afwisselen, de krijgsmann, de koelie en de zeeman, zijn gewoonlijk het meest aan het gebruik van opium verslaafd, en daarom gelooven wij, dat toen de Compagnie, de Soesoehoenan, TROENÁ DJÁJÁ, SOERÁPATI en anderen, talrijke gewapende benden op de been hielden, het aantal opiumrookers op eene grootere schaal zal zijn vermeerderd, dan wanneer de rust ongestoord ware blijven heerschen. Toen de vrede werd hersteld, bleven de sporen des oorlogs achter, en daar onder de hebbelijkheid om opium te gebruiken.

De hoogste standen waren met het euvel besmet. Dit leren wij onder anderen uit de door den Heer WINTER medegedeelde bijzonderheid uit het leven van PAKOE BOEWANÁ den II^{de}, die slechts door een stukje opium, in de tasch van zijnen Rijksbestierder gevonden, in staat werd gesteld zijne vlugt uit Kartasoera voort te zetten¹. Uit die anecdote mag worden afgeleid dat beiden, de Vorst en zijn Staatsdienaar, opiumeters waren.

¹ *Tijdschrift van Nederlandsch-Indië*, 3de jaargang, 2de deel, p. 588.

Is het wezenlijk verbruik van opium in de eerste helft der 18de eeuw onzeker voor zoo veel Java betreft, nog onzekerder is de hoegrootheid der consumtie in de overige bezittingen.

In de Molukkos gingen de Vorsten aanvankelijk voort met het geven van een slecht voorbeeld. De Sultan van Ternate, die in 1675 op den troon zat, was, in dit opzigt, een waardig navolger van zijne voorgangers ¹. Om trent dezen tijd nam de Compagnie ernstige maatregelen om het opiumrooken in de Molukkos tegen te gaan, waarschijnlijk uit vrees, dat het gedeelte der ingezetenen hetwelk voor de Compagnie specerijen moest teelen, door het amfioenschuiven zou belet worden zijne taak te volbrengen, en dat degenen aan wie het planten van specerijen ontzegd was, door de neiging tot opium te eerder tot verboden kulture en handel zouden worden aangespoord.

Bij een plakkaat van den Gouverneur HURDT, den 11^{den} October 1674 te Ambon afgekondigd, was het *madatrocken* verboden op eene boete van 6 Rijksdalers en lijfstraf, terwijl het verkoopen van opium verboden was op eene boete van 12 Rijksdalers voor de eerste, 18 Rijksdalers voor de tweede, en arbeid in den ketting voor de derde maal. Dit plakkaat werd den 4^{den} Mei 1686 met zwaardere straffen hernieuwd, en den 18^{den} Julij 1698 op nieuw afgekondigd.

De reeds vermelde omstandigheid, dat de Ambonsche vrijburgers opium ter aluk uit de Molukkos bragten naar Java, schijnt te bewijzen, dat die strenge bepalingen niet zonder uitwerking waren gebleven.

Op Sumatra schijnt de smaak naar opium zich te hebben verspreid, waartoe de Engelsche vestiging te Bangkahoeloe (Benkoelen) ongetwijfeld zal hebben bijgedragen.

Te Atjih, dit weten wij, was het gebruik reeds vroeg in zwang, ook te Palembang had het wortel gevat. Blijkens de resolutie des Kasteels van 5 Julij 1742, werden aan de toen te Batavia aanwezige Palembangsche rezanten, op hun verzoek, verkocht 60 kisten opium. Op Celebes schijnt zich insgelijks de trek naar opium te hebben verspreid, doch alle opgaven ontrent de hoegrootheid van het verbruik, ontbreken.

Of er veel verbruik op Borneo bestond, blijkt niet. In 1730 werden

¹ VALENTYN, I, 333, B.

vier kisten opium, als eene proeve, naar Bandjermasin gezonden, maar d proeve viel ongunstig uit, vermits slechts één kist werd verkocht. Er echter grond om te gelooven, dat in de behoefte van Borneo grootendes door Engelsche sluikhandelaars werd voorzien.

Omtrent de wijze van verkoop in 1740 blijkt, dat de Compagnie, te Batavia, op geregelde tijden openbare verkoopingën van opium bleef houden telkens met eenen bepaalden stilstand. Gewoonlijk werd vooraf een minimum prijs door den Gouverneur-Generaal en Raden bepaald. Men was gemakke lijk in het geven van krediet, behoudens voldoende borgtogt. Op de dekkel en bodems der *kisten*, die sedert eenige jaren de vroegere *pakken* hadden vervangen, werd ingebrand het gewone merk der Compagnie , met de jaartal der verkooping. Bovendien werden de kisten verzegeld met het oock der Compagnie en dat van den Directeur-Generaal. Aldus gewaarmerkt konden de kisten ongehinderd worden verzonden, mits betaald werden, te uitgaande regt te Batavia, volgens de lijst van 1671, de inkomende regte in de zeehavens van Oostelijk Java, en bij vervoer naar binnen, de landtolle. Beide laatstgemelde heffingen waren door de Inlandsche Vorsten, in den regt aan Chinezen verpacht. Bij de meeste see-tolkantoren of sabandarijen b hoorde een bepaald aantal tolpoorten of hekken.

Op de opium-veilingen der Compagnie, te Batavia, bestond eene vri mededinging. Het is waarschijnlijk dat de Bataviasche burgers eene ooc van tweede hand vormden, tusschen de Compagnie, die in het groot ha delde, en de personen, die een of meer kisten opium aanloegen, om d weder in het klein te verkoopen. Wie die personen waren blijkt niet; w moedelijk zal elk van de Bandars of pachters der Sabandarijen, binne d kring zijner pacht, eenige van hem afhankelijke amfoenkitten hebben c gerigt, waarin de opium in het klein werd verkocht, voor rekening, het van den Bandar, hetzij van eenen onderpachter.

Het later ingevoerd gebruik, om van Gouvernements wege het debiet het klein te verpachten, bestond destijds niet, en zou zich trouwens in O telijk Java niet hebben verdragen met de verhouding, waarin de Compag nog tot den Soesoehoenan stond. Zij alleen mogt opium in zijne staten voeren; maar belastingen op het binnenlandsch verbruik van opium mo zij er niet heffen.

De Compagnie vergenoegde zich met de winst, bestaande uit het verschil tusschen den inkoopsprijs in Bengalen en den verkoopsprijs te Batavia. De Bataviasche speculanten genoten het verschil tusschen den marktprijs te Batavia en den prijs in de verschillende havens van den Archipel. De inlandsche Vorsten stalden zich te vrede met de zee- en landtollen.

In Tjeribon bevonden zich acht Sabandarijen, te weten Pamanoekan, Tjassem, Indramajoe, Tjeribon, Gebang, Lossari, Karangassam en Brobes. Aan dezen waren geene tolpoorten verbonden.

De Sabandarijen van Tegal, Soembar, Pamalang, Pekalongan, Batang, Kendal, Kali-woenggo, Kali-anjer, Toegoe, Samarang, Kali-gaweh, Torbaja, Goemoelak, Demak, Djapara, Toedoelang, Djawana, Rembang, Toeban, Sidajoe en Gresik, allen behoorende tot het rijk van Mataram, stonden elk met een of meer tolpoorten in verband. Die van Brahan, Wedong en Paradesi, maakten eene uitzondering op den regel; daar werd slechts *zout* verhandeld, hetwelk den pachters door de deessa's moest worden geleverd.

Ten aanzien van de stad Batavia bestonden bijzondere bepalingen, afgeleid uit het belang dat de meesters er bij hadden, om aan hunne talrijke slaven (want destijds behoorden bijna alle bedienden tot den slavenstand) het gebruik van amfoen te onthouden. Onder de slaven, gestadig van Celebes, Bali, Timor en Soembawa aangevoerd, waren veel geroofde menschen, en het was gevaarlijk dezen de gelegenheid te laten, om zich, door middel van opium, te brengen in den toestand van opgewondenheid, die dikwijls in het bekende *amokloopen* eindigde. Hetzelfde gold ten aanzien van slaven, wier meesters een te streng gebruik maakten van de toen weinig beperkte huiselijke Jurisdictie. De voorbeelden van moorden, die men aan het onmatig gebruik van opium toeschreef, waren, gelijk wij gezien hebben, niet zeldzaam in de stad ¹. Daarom, en omdat de slaaf die opium rookt meest altoos oneerlijk is, werd het verkoopen binnen de Jurisdictie der stad van *opium* en *tabak gemengd met amfoen* streng verboden.

Opmerkelijk is het, dat van dat mengsel in 1671 gesproken werd als van iets nieuws, dat toen nog niet tot de stad was doorgedrongen ².

¹ Zie pag. 91.

² "Alsoo ons ter kennisse gekomen sij, dat eenige Chineesen en andere ingezetenen

Wij hebben reeds gezien, dat de Compagnie 67,444 ponden opium in-voerde in het eerste jaar, nadat zij den alleenhandel had verkregen, dat de volgende invoeren aanvankelijk geringer waren, en dat de gemiddelde jaarlijksche invoer van het eerste tienjarige tijdvak 55,620 ponden bedroeg. Het is waarschijnlijk dat het verbruik van opium op Java in het jaar 1678 reeds grooter dan die invoer was, en dat de sluikhandelaars in een gedeelte der behoefte bleven voorzien. Toen de herhaalde scherpe brieven van de Bewindhebbers het Indische bestuur tot grootere waakzaamheid hadden opgewekt, werd het aandeel der Compagnie in dezen handel steeds grooter, en bereikte in het tweede tienjarige tijdvak een gemiddeld cijfer van 93,640 ponden, zijnde 69 pCt. boven het gemiddelde van de eerste tien jaren.

Aannemende dat de helft van dat verschil aan vermindering van sluikhandel moet worden toegeschreven, en de wederhelft op rekening komt van een *toenemend verbruik*, dan is de slotsom, dat reeds in 1678 op Java heeft bestaan een verbruik van ongeveer 70,000 ponden opium 's jaars. De geringe consumptie, die bij den aanvang der 17de eeuw bestond, en welligt geen 4000 ponden te boven ging, was derhalve in de eerste 77 jaren dier eeuw vermeerderd, als 1 tot 18. In de daarop volgende 68 jaren verhief zij zich tot een gemiddeld van 156,000 ponden jaars, dat is, zij groeide aan in de rede van 1 tot 2.

Om over die vermeerdering een juist oordeel te vellen, is eene vergelijking met het zielental op verschillende tijdstippen noodig. De volgende grondslagen eener zoodanige berekening steunen genoegzaam op de waarschijnlijkheid om aannemelijk te kunnen worden geacht.

Volgens VALENTYN bedroeg de bevolking van Java in het begin der vorige eeuw ongeveer 3,500,000, maar hij voegt er bij, dat die van sommige gedeelten van Bantam en Mataram te laag is opgegeven. Zijn cijfer schijnt alzoo veilig te kennen worden gebragt op 4,000,000 ¹. Stellen wij voorts dat het eene eeuw vroeger 3,000,000 bedroeg.

"alhier, haar werk beginne te maken van tabacq te mengen met amphioen, en deselve te verkoopen, een mixtuur sijnde daar degene die se gebruiken, als krankzinnigh "en dol van worden enz." *Resolutie des Kasteels, 18 December 1671.*

¹ Bantam. .... 40,850 zonder mede te rekenen een aantal dorpen binnen 's lands.

Volgens de laatste aan de Staten-Generaal gedane opgaven ¹, was de bevolking van Java en Madura gestegen tot 9,500,000 in 1850. Is de aanwas sedert 1707 gelijkmatig geweest, dan moet het cijfer in 1745 ongeveer 5,665,000 hebben bedragen.

Uit deze gegevens laat zich de volgende vergelijkende opgave zamenstellen.

VERHOUDING VAN HET ZIELENTAL TOT HET VERBRUIK VAN OPIUM OP JAVA EN MADURA IN DE ONDERSTAANDE JAREN.

JAREN.	BEVOLKING.	TOTAAL VERBRUIK VAN OPIUM.	VERBRUIK VAN OPIUM PER ZIEL 'S JAARS.
1600	3,000,000	4,000 E	$\frac{1}{750}$ E
1678	3,780,000	70,000 "	$\frac{1}{54}$ "
1707	4,259,000	108,266 "	$\frac{1}{39}$ "
1745	5,665,000	156,148 "	$\frac{1}{36}$ "

Het verbruik van opium nam mitsdien veel sneller toe dan de bevolking. In het tijdvak van 1600 tot 1678 was de aanwas het grootst.

Alvorens de behandeling van het tweede tijdvak van den opiumhandel op Java te besluiten, moeten wij ophelderen, hoe het komt, dat onze opgaven zoo breed verschillen van die, voorkomende in het Indisch Magazijn, en, in navolging daarvan, in het Tijdschrift van Nederlandsch-Indië ².

Wij hebben uit onloochenbare bewijzen gestaafd, dat de Oost-Indische Compagnie, van het oogenblik dat zij invloed of gezag in Indië verkreeg, daar-

Transport van de vorige blz.	40,850
Jakarta.....	96,950
Tjeribon.....	305,600
Mataram.....	1,718,500 behalve veel onbekende dorpen.
Prânarâgâ, Kadoewang enz.....	489,850
Soerabaja, Pasoeroean en Madura.	601,250
Balembocang.....	300,000
	3,553,000

¹ Verslag van den Minister van Koloniën van 2 October 1851.

² *Indisch Magazijn*, N°. 1, 2, 3, p. 90. *Tijdschrift voor Nederlandsch Indië*, 13de jaarsang, 2de deel, p. 180 tot 199 en p. 225 tot 239.

van gebruik maakte om, aanvankelijk op de kust van Malabar en daarvans in den Indischen Archipel, den opiumhandel te drijven. De schrijver van het artikel in het Indisch Magazijn beweert daarentegen, dat de Compagnie, gedurende de eerste tijden van hare bepaalde vestiging op Java, dien handel verbod en zoo zeer verfoeide, dat zelfs, krachtens het plakkaat van 1683, de aangehaalde opium moest worden *verbrand*. De eerste bewering steunt op een misverstand; de tweede op eene schrijffout. Het is waar, de Compagnie verbood den handel in opium onder strenge straffen, zelfs die des doods, — maar zij zelve was niet in het verbod begrepen. Zij verfoeide dien handel geenszins, maar verfoeide de sluikers, welke de voordeelen daarvan met haar wilden deelen. In anderhalve eeuw hielp zij het verbruik van opium op Java twintigvoud toenemen, onder onophoudelijk klagen, dat het vertier niet nog grooter was.

En wat nu betreft het voorgewende *verbranden* van aangehaald opium, daarvoor zal wel *vertoeven* moeten gelezen worden, immers dat woord vinden wij in ons afschrift van de aangeduide publicatie.

Het vermoeden des schrijvers: “dat de Compagnie er belang bij had om “aan de opbrengsten der papaver-cultuur in Bengalen nieuwe uitwegen te “verschaffen,” is even ongegrond. De Compagnie had geen belang hoegeensamd bij die cultuur; zij was eene vrije industrie, gevestigd in een gedeelte van Hindostan, alwaar de Compagnie geenerhande soevereine regten uitoefende, en waar zij slechts tot het drijven van koophandel, in het gemeen met eenige andere Europeesche volken, was toegelaten.

DERDE TIJDVAK,

van 1740 tot 1816.

Wij hebben uit het voorafgaande gezien, dat de Compagnie het alleen aan haren staatkundigen invloed, geenszins aan territoriaal bezit, te danken had, dat zij den alleenhandel in opium op Java verkreeg, en dat de door haar ingevoerde hoeveelheden, in den tijd van 62 jaren, klommen van gemiddeld 55,620 ponden tot 156,148 ponden 'sjaars.

In het tijdvak hetwelk thans aanvangt, nam het grondgebied der Com-

pagne met rasche schreden toe; het debiet van opium vermeerde niet in dezelfde evenredigheid.

Die uitbreiding van grondgebied zullen wij zoo kort mogelijk aanstippen om er later niet meer op terug te komen.

Nadat de O. I. Compagnie, bij akten van den 15^{den} Januarij 1678 en 5 October 1705, was gesteld geworden, aanvankelijk in het beheer en vervolgens in den eigendom van Samarang en Torbaja, en nadat de Soesoehoenan aan haar had afgestaan de landschappen Sumanap en Pamekassan, tevens afziende van de wel eens door hem gesustineerde oppermagt over de Tjeribonsche provinciën, verwierf de Compagnie, bij de artikelen van reconciliatie en vrede van den 11^{den} Novr. 1743, in volle souvereiniteit:

1°. het gansche eiland Madura;

2°. den Oosthoek van Java, dat is, al het land, liggende ten Oosten van eene lijn, getrokken van Pasoeroean zuidwaarts tot aan de zee.

3°. het land gelegen ten Westen van de rivier Lessari, voor zoo ver het dusver onder den Soesoehoenan had gestaan;

4°. zeshonderd roeden lands, langs den oever der zee, en langs de boorden van alle rivieren die in zee uitloopen;

5°. Soerabaja, met de onderhoorige regentschappen;

6°. Rembang en Djapara met de djati-bosschen daartoe behoorende.

Den 11^{den} December 1749 gaf PAKOR BOEWANÁ de II zijn rijk en gezag over aan de Compagnie, die mitsdien van dat oogenblik regtens de souvereiniteit over geheel Oostelijk Java verkreeg. Toen zij vervolgens in 1755, bij de destijds gesloten kontrakten, de zoogenaamde Javasche bovenlanden in leen gaf aan den Soesoehoenan en Sultan, elk voor de helft, bleef de Compagnie in het bezit van al de Noordelijke Kust-Provinciën.

Inmiddels waren reeds in 1743 onder het beheer der Compagnie geplaatst al de Sabandarijen langs de Noordkust.

De uitbreiding van grondgebied en magt, in en na 1743 verkregen, moest, dus meende men, gunstig werken op het opium-monopolie. Men verwachtte dat de zuivere winsten, die reeds gestegen waren gedurende de oorlogsbezetting der stranden door de krijgsmagt der Compagnie, zich na het sluiten der artikelen van vrede en reconciliatie op een toenemend cijfer zouden blijven handhaven. Deze uitkomstscheen inderdaad niet hersenschimmig te zijn. De

opium-veilingen te Batavia schenen hoogere rendementen te zullen moeten opbrengen, van het oogenblik dat de koopers in het groot zich, uit het bezit der kusten en zeehavens van Java door eene Europeesche magt, eene grootere waakzaamheid tegen den sluikhandel konden voorspellen, terwijl de verkoopers in het klein zich van het toenemend gezag der Compagnie eene krachtiger bescherming voor hunne personen en goederen konden belooven.

Nieuwe verbodswetten waren inmiddels tegen den sluikhandel uitgevaardigd. Men had zich de mogelijkheid van een geregeld jaarlijksch debiet van 1200 kisten, of 168,000 ponden opium, tot betrekkelijk hooge prijzen, voorgespiegeld. Van 1731 tot 1740 was het gemiddeld jaarlijksch vertier niet meer geweest, dan ruim 140,000 ponden, en, hoewel dat tijdvak jaren opleverde, waarin de winst tot f 860,000 steeg, in andere jaren was zij aanmerkelijk minder, en daalde zelfs eenmaal tot f 187,000. Zulke onbeduidende winsten waren allezins geschikt om de ontevredenheid der Bewindhebbers telkens weder op te wekken, eene ontevredenheid die zich gewoonlijk oploste in eene vernieuwing of uitbreiding der reeds zoo dikwijls afgekondigde, veelal vruchteloze, plakaten. Bij dat van 18 Julij 1742 werd gewezen op "den hoe langer hoe meer toenemende clandestine aanbreng van amphioen en de sluijkhandel die daarinne door particulieren, op een stoutmoedige wijze, openlijk werd gepleegd, ja zelfs geseccoureerd en gefavoriseerd door de geene die amptshalven verplicht zijn, sulx op de Comptoiren van d'E Compie tot Cormandel, Mallabaar, Suratte en Malacca te beletten en tegen te gaan, gelijk dan ook op een genoegsaam licentieuse wijze den voornoemden amphioen, soo door Engelse, Franse en Moorse, als met 's Compie's schepen en mindere vaartuigen selver, uit de directie van Bengale en van elders, ja zelfs *nijt Europa* werd overgebracht, na deze hoofdplaatse (Batavia), als ook na Java's Oost-Cust, mitgaders Sumatra's binnen en West-Cust en andere plaatsen meer, waardoor D'Ed. Comp. in dien precieusen handel (welke alleen aan deselve is behoorende) merkelijk werd geprejudiceert, en bij verkoping alhier seer groote schaden toegebracht door de sobere advancen die daarop werden behaalt, niettegenstaande de sware straffen voor heen daar tegens bij placcaten gestatueert."

Ten einde deze schandelijke misbruiken tegen te gaan, werd ten scherpste verboden: "niet alleen den particulieren vervoer van amphioen met 's Compie's

“en andere schepen of mindere vaartuijgen uijt Europa, de directie van Ben-
 “gale, of eenig ander Comptoir van d’Ed. Compie na dese hoofdplaatse,
 “dan wel elders; maar ook dies invoer en verkoop door eenige vreemde natie
 “met haer schepen en mindere vaartuijgen alhier, op Java’s Oost-Cust, Ma-
 “lacca of andere plaatsen van d’Ed. Compie, op poene dat wie bevonden sal
 “worden voortaan sig aan sodanige particulieren vuijlen morshandel in am-
 “phioen, door oversending en vervoer, mitsgaders inkoop en verkoopen,
 “vergrepen en schuldig gemaakt, dan wel daarinne op eenigerhande wijze
 “geparticipeerd of de hand geleend te hebben, dat sij hier, in Bengale of
 “wel elders op eene van ’s Comp. Comptoiren, waar het ook soude moeten we-
 “sen, t’sij te lande, of op de scheepen en mindere vaartuijgen, sonder eenige
 “conniventie, gratie of dissimulatie, van wat qualiteit, conditie sij ook soudent
 “mogen wesen, ten exempelen van anderen, boven confiscatie van haere goe-
 “deren, alsmede de particuliere schepen en vaartuijgen daermede de voorn.
 “amphioen sal wesen vervoert of aangebragt, *aan lijff en leven* sal worden
 “gestraft, na exigentie van saaken. Ende op dat den voorz. vuijlen mors-
 “handel des te beter bekent komt te geraken, so beloven wij den aanbren-
 “ger van dien, onder secretesse van desselfs naam, niet alleen de waarde
 “van een quantiteit, gelijk aan de portie van den officier die de calange
 “doen sal, van sodanige particuliere amphioen die door sijn aangeven sal
 “achterhaald en geconfisceerd worden, maar ook bovendien een volkomen im-
 “punitieit aan deselve, ingevalle hij sig aan meerm. morshandel mede schul-
 “dig gemaakt mogt hebben. Gelastende en beveelende dierhalven, alle officie-
 “ren soo fiscaals, Bailluw en Landrost hier te steede, als de fiscaals op
 “de buijten Comptoiren, daarop ten naauwkeurigste te letten en regard te
 “slaan, mitsgaders dese onse ordre, gefondeert en gereguleert op en na de
 “expresse bevelen en intentie der Heeren en Meesters, ten rigoureusten uijt
 “te voeren, naardien het interest en welvaren van de Maatschappij daaraan
 “ten hoogste is gelegen, en bij nalatigheid ofte versuijm van dien, tot stuij-
 “ting en tegengang van dat quaad, daar voor selver aanspreekelijk sullen
 “blijven.”

In weerwil van deze verordeningen en van den toenemenden invloed der
 Compagnie, werden de verwachtingen, die men van de aanwinst van grond-
 gebied op Java’s Noord-Oostkust had opgevat, door de uitkomst gelogen-

straf. De sluikhandelaars, na zich aanvankelijk te hebben terug getrokken toen hunne oude betrekkingen met de ambtenaren des Soesoehoemans plotseling werden verbroken, bespeurden weldra bij die der Compagnie dezelfde genegenheid om hunne ondernemingen te begunstigen. De Chinese opstand kan almede hebben bijgedragen om den gewonen loop des sluikhandels gedurende eenigen tijd te stuiten. Nadat de overgeblevene Chinezen in onderwerping waren gekomen, sullen zij hunne oude bedrijven weder van lieverlede hebben opgevat, en daaronder zal de sluikhandel in opium, zonder eenigen twijfel, eene plaats hebben bekleed.

Zoo lang de meeste ambtenaren der Compagnie regtstreeks of zijdelings in dezen sluikhandel betrokken bleven, was het niet te verwachten dat de algemeene conniventie, die blijkbaar bestond, zou ophouden. Elke poging tot verbetering werd door eene onzichtbare kracht verijdeld. De wetten werden niet uitgevoerd, in eene maatschappij, waarvan schier elk lid belang had bij hare werkeloosheid. Men mag zelfs in twijfel trekken of de streng veroordeelende taal der Indische plakaten wel ernstig gemeend was.

Degenen wien het welzijn der Compagnie ter harte ging, kwamen ten laatste tot de slotsom, dat er een middel moest worden gezocht om de belangen, zoo vijandig tegenover de Compagnie geschaard, met de hare te vereenzelvigen, en om het vijandelijk leger der sluikers, voor zoo ver zij in het gebied der Compagnie woonden, in een leger van bondgenooten te herscheppen.

De Gouverneur-Generaal VAN IMHOFF geloofde dat vrijheid van handel het eenige middel was om de Compagnie te redden uit den valschen cirkel waarin zij zich bewoog. In de welbekende "Memorie" door hem aan de Bewindhebbers ingeleverd, gedurende zijn gedwongen verblijf in het Vaderland (1741), prees hij dat middel aan.

De Bewindhebbers stemden daarin toe, met dit voorbehoud, "dat ten reguarde van de recognitiën op den amphioenhandel, dezelve ten minsten "genoomen moeten worden op 50 Ropijen in Bengalen voet uitgaande en "50 Rds. voor inkomend Regt te Batavia voor een ordinaire kist, waar "door dan 's Compagnie's omslag in die quartieren (Bengalen), op meer dan "dan de helft zal kunnen worden gereduceerd, en egter dezelfde retouren voor "Nederland als tegenwoordig ingezameld."

“En ten einde teegen het frauderen van 's Comp. inkomende regten
 “in deesen, te vigeleeren, en wel principaelijk met opzigte van den open-
 “gemetten amfioenhandel, in voegen als vooren, als alleen in deesen van
 “zoo veel remarque zijnde, als alle de overige artikelen uit Bengalen te
 “zamen, *calculeerende dies aanbrengh ten minsten op 2000 kistjes*, en de re-
 “cognitie op 50 Ropias in Bengalen voor uitgaande en 50 Rds. te Ba-
 “tavia voor inkomend regt van ieder kistje, zullen alle dezelve aan de
 “meestbiedende publijkelyk worden verkocht 1/”

Deze beslissing der Bewindhebbers schijnt in dezer voege te moeten worden verstaan, dat de handel in opium geheel zou worden overgelaten aan partikulieren, mits betalende de zoo evengemelde regten van uit- en invoer, te samen bedragende *f* 185 per kist, behoudens verpligting voor de invoerders te Batavia, om het opium niet anders dan op publieke vendutie te zullen verkoopen, opdat de Compagnie zich van de werkelijk ingevoerde hoeveelheden zou kunnen verzekeren.

Tegen het verwesenlijken van deze, door VAN IMHOFF zelf voorgestane denkbeelden, schijnen zwarigheden te zijn gesezen. Waarin zij bestaan hebben is niet gebleken. Hij aanvaarde het bewind in Mei 1743, en echter werd toen en in 1744 voortgegaan met, op den ouden voet, opium voor rekening der Compagnie uit Bengalen te ontbieden, om te Batavia door haar te worden verkocht. Die ontbiedingen en verkoopingén verkregen zelfs plotseling eene te voren ongekende hoogte. In 1744 werden 458,270 ponden opium uit Bengalen ontvangen, zijnde meer dan het dubbele van de grootste hoeveelheid, immer in een jaar voor de Compagnie aangebragt. Bij resolutie van 10 Maart 1744, besloot men dan ook om, met eenen stilstand van een geheel jaar, op eenmaal 2000 kisten bij openbare veiling te verkoopen.

Oprigting der Amfioen-Societeit.

In 1745 kwam de Gouverneur-Generaal VAN IMHOFF met een ander middel voor den dag. Hij bragt het ontwerp van eene partikuliere associatie voor den amfioenhandel in den Raad van Indië ter tafel. De Compagnie

¹ *Marginale beschikkingen op de Mémoire van VAN IMHOFF.*

zou haren alleenhandel aan die associatie afstaan, en zich alleen blijven belasten met de inkoop in Bengalen en het vervoeren van het gekochte naar Batavia. De Associatie zou instaan voor het jaarlijksch debiet van eene bepaalde hoeveelheid opium (1200 kisten), tegen vaste prijzen aan haar te leveren.

Het voorstel van den Gouverneur-Generaal werd voorafgegaan door de volgende inleiding.

“Door den Heere Gouverneur-Generaal aan de vergaderingh te kennen gegeven zijnde, dat welgem. Zijn Edelheyt zijne gedagten al lange hebbende laten gaan over de maniere van den verkoop van amphioen alhier ter plaatse, nademalen deselve zijn Edelh. van die natuur was te voren gekomen, dat hoeseer de avancen ook aanmerkelijk voorquamen, egter daerop met geen volkomen sekerheyt konde werden becijfert voor het vervolgh, om het ongemeene verschil dat men in den prijs van het eene jaar ofte het andere alhier, zoo in dit articul, als alle andere poincten van negotie komt te ontmoeten, buiten dat ook te meermalen gelijk ook jongst weder gebleken is, eenige van de verkochte parthijen, door de kopers onafgehaalt in de pakhuizen zoo lange blijven staan, tot dat die wel voor rekening van de kopers voor de tweede maale zijn verkocht, dog het nadeel bij de Compagnie gedragen geworden, alsoo men d' eerste kopers selden of nooit bij sodanigen geleegentheid vinden konden, gelijk dat ook ontwijffelbaar omtrent eenige der parthijen van de jongste verkoop in de maand Maart 1744 soude hebben plaats gehad, indien se met de aankomste der schepen *Noortwoolfbergen* en de *Jonge Willem*, uit Bengal, op den 23 Augustus passato en dus na een lang verloop van het op den 30 April jongstleden geëijndigt tweede termijn ter sessie van den 2 Februarij deses jaars bepaald, niet hadden komen te ontwaren, dat daarmede geen amphioen alhier was aangebragt geworden, hetwelk dan oorzaken veroorzaakt heeft, het reijzen van dies prijse, en het verzoek tot beknaming van de gekogte parthijen door eenige Chinezen op den 17^{den} deze maand, na het aangeteekende ter resolutie van dien dage, en welke inconveniënten zijn Edelheijt vermeende dat te boven zoude komen en ook te bepalen wesen een vaste avance, na het geene welgemelde zijn Edelheijt hadde begreepen, en ter nedergesteld bij een geschrift, dat daarvan

“ontworpen hadde, en bij resumtie bevonden wierd te weesen van de volgende inhoud.”

Nadat het uitgewerkt voorstel van den Gouverneur-Generaal was voorgelezen, werd daar over gedelibereerd en in aanmerking genomen “dat na demaalen het groote oogmerk omtrent den amphioenhandel is, de Compagnie daarvan zoo veel mogelijk privatief te doen gaudeeren, men ook niet anders dan voorvorderlijk tot dat doelwit rekenen kan het extendeeren van het interest dat de Compagnie daerin heeft tot soo veele andere menschen, ja de geheele Colonie alhier, dewelke door den tijdt daaraan gelegen zal leggen, dat er geen andere amphioen inkomt als die van de Compagnie; buiten dat ook in 't geheel sulke societeyten voordceelig zijn, eensdeels door de profijten die sij geven over het geheele ligchaam en die in stede van winsten op koopmanschappen door den tijdt veranderen in een goeden interest van uijtgestelde penningen. Soodat een maatig profijt voor een Societeyt nog toereijkende is en een kleyn verlies haar niet deeren kan door het groote lighaam dat daaraan participeert, maar ook omdat op deese wijze een dubbeld roulement van penningen wert verwekt in den handel, eens met het geld dat gefourneert werd, en eens met de acties of portiën in de Societeyten, tot een dubbeld voordeel en meerder leven in de negotie; waarbij nog komt dat in al sulke fondsen een ieder soo wel buiten als binnen 's lands seer gemakelijk deel nemen, en dus het interest van de gantsche Colonie daerdoor ook verder geëxtendeert werden kan, en de Compagnie al egter op desen voet mag hopen bij den Amphioenhandel te zullen kunnen profiteeren circa een millioen guldens jaarlijks, vooral soo de prijzen in Pattena, gelijk niet buiten apparentie is, wat mogte dalen, het welke alles is wat men van een enkeld articul van negotie pretendeeren off verwagten kan. Zoo wierd om alle dese redenen, met eenparigheijt van stemmen, goedgevonden en verstaan in het ter nedergestelde bij het voorsz. project te consenteeen ¹.”

Aldus werd het denkbeeld verwezenlijkt, om aan den sluikhandel, voor zoo veel Java betreft, zijne voornaamste werktuigen te ontnemen, ter zelder tijdt die werktuigen dienstbaar makende aan de bevordering en uit-

¹ Resolutie des Kasteels, 24 September 1745.

breiding van den *geoorloofden* opiumhandel en daardoor van de inkomsten der Compagnie.

Op den 30sten November 1745 verkreeg de inmiddels tot stand gebragte vereeniging, onder den naam van "*de Amfoen-Societeit*" een uitsluitend octrooi, voor den tijd van tien jaren, eindigende met ult^o Augustus 1755. Dat octrooi, aan welks inhoud wij verwijzen ¹, is vervolgens van tijd tot tijd, met eenige veranderingen, verlengd geworden ², tot dat, op ult^o November 1792, de Societeit, bij ontstentenis van verdere verlenging, regtens ophield te bestaan. Zij bleef evenwel, gelijk wij nader zullen zien, nog tot het jaar 1794 in het daadzakelijk bezit van den opiumhandel.

Gelijk wel te voorzien was, beantwoordde de Amfoen-Societeit niet aan het oogmerk harer oprigting, om namelijk den sluikhandel op eene afdoende wijze te betengelen en aan de Compagnie de voordeelen te bezorgen van een geregeld jaarlijksch debiet van 1200 kisten opium. Wij zullen later zien, dat reeds van het jaar 1763 het debiet zich ter naauwernood op 800 kisten kon handhaven. Eene aanzienlijke klasse van ingezetenen, vroeger op de eene of andere wijze in den sluikhandel betrokken, kreeg nu wel belang in het bestrijden van den onwettigen invoer van het heulsap, maar het aantal dienaren en burgers, die geene aktiehouders waren, bleef groot genoeg om zich met den sluikhandel in te laten, vooral toen na eenige jaren de meeste aktiën het eigendom waren geworden van gerepatriëerden, en van erfgenamen in Nederland wonende. Er was een oogenblik waarin slechts 67 van de 300 aktiën op Java waren gedomiciliëerd!

De plaatselijke prijsverhooging, door de tusschenkomst der Amfoen-Societeit te weeg gebragt, bood den sluikhandelaar een nieuw lokaas aan. Vroeger bestond dat lokaas in het verschil tusschen den inkoop-prijs in Bengalen, vermoerdert met vracht en andere onkosten, en den

¹ Zie bijlage N°. 2.

² Zie *Patriasche Missives* van den 25sten October 1764, 21 October 1765, 18 October 1771 en 20 October 1778; *Resolutie des Kasteels* van 29 November 1774; *Amsterdamsche Kamerbrief* van 8 December 1774; *Zeeuwsche Kamerbrief* van 30 December 1776; *Resolutie des Kasteels* van 29 December 1778 en *Patriasche Missives* van 25 September 1778, 23 October 1779 en 7 December 1782.

natuurlijken prijs op Java, een verschil, soms aanzienlijk, maar soms ook betrekkelijk gering. De Compagnie had sedert de traktaten van 1677 en 1678, die haar den alleenhandel in het artikel op Java schonken, steeds de markt gevolgd; zij verkoocht te Batavia in het publiek aan den meest-biedende, nu en dan met een groot, op andere tijden met een klein avans. Thans was een kunstmatige prijs in het leven geroepen. De Compagnie bedong eene winst van *f* 500 à *f* 600 per kist van de Amfoen-Sociëteit, die op hare beurt eene evenredige prijsverhooging moest eischen van de koopers uit de tweede hand. Het opium zal mitdien in het binnenland doorgaans eene hoogere waarde hebben gehad dan vroeger, welke hoogere waarde als eene premie voor den smokkelaar kon worden beschouwd, immers zoo lang de hoeveelheid, door de tusschenkomst van de Amfoen-Sociëteit aan den verbruiker geleverd, beneden de wezenlijke behoefte bleef.

Te Batavia nam men eene plaatselijke maatregel, die tot verhooging van den consumptieprijs aldaar strekken moest. Het verpachten van het uitsluitend regt om opium te mogen bereiden en in het klein verkoopen werd beproefd. Die pacht, de eerste van hare soort in de administratieve geschiedenis van Neêrlandsch-Indië, werd met 1 Januarij 1747 aan den kapitein der Chineezen, LIM BEENG KANG verleend, met interdictie echter om *madat* te mogen verkoopen binnen de stad, de zuider voorstad en de blokken beoosten de stad tot aan den Paraweeschen weg¹. In de conditien dier pacht wordt de benaming van *madat-kitten* niet gebruikt; er is slechts sprake van "huijsen daar madat gekookt, gerookt en verkogt wordt," en het schijnt zelfs, uit eenen spoedig daarna genomen antidotalen maatregel, dat de *madat-kitten*, zoo als zij thans bestaan, toen nog niet bekend waren. Toen de pacht ruim drie maanden had gewerkt, werd namelijk in eene extra-ordinaire vergadering van Gouverneur-Generaal en Raden besloten, *dese*lve met ult^o. April 1747 weder in te trekken, "en het rooken en verkoopen van madat, even als bevorens, aan een ieder toe te laten, "onder deze conditie nochtans, dat het laatste aan geene slaven sal mogen

¹ Voorwaarden der gewone landsmiddelen te Batavia, gerevideerd en geamplieerd in Rade van Indië, op den 13^{den} December 1746.

“geschieden, nocte ook niet binnen de limieten ter resolutie van den “13^{den} December 1746 en de daarvan geformeerde conditiën in het breede “vermelt, *maar op arbitraire straffen te interdicoeren het sitten van madat- “rokers, bij forme van kroegh, of gemeensame rookplaatsen, en alsoo dit laatste “point geheel en al af te schaffen*”.

De gronden voor deze afschaffing aangevoerd, waren, dat de pachter en zijne onderpachters zich aan de gestelde restrictiën niet gestoord, maar van het verleende privilegie misbruik gemaakt hadden, zoo dat, “in stede van “daardoor te bereiken de goede oogmerken waarmede de voorzeide pacht “is ingevoerd, integendeel hetselve tot prejuditie van vele komt te stree- “ken, doordien sommige sig verbeelden straffeloos, onder den dekmantel van “dese vergunning tot het roken van madat, op sekere gepermitteerde plaat- “sen te mogen favoriseren allerlei versameling van quasaad volck en con- “venticulen, daar veeltijds den toeleg wordt beraamt tot roven en steelen, “sonder dat de dienaren van de Justitie haar aldaar vermogen op te pak- “ken, so sij anders daarvan niet te overtuigen sijn. Ongerekend de strem- “ming die de pachter verwoekt in den debiet van den amfoen, eensdeels “door dies excessiva verduring alsoo diverse andere pachters exorbitant op “dat goed winnen willen en ten anderen, door het beletten van dies pre- “paratie aan de aankomende handelaars, het een en ander blijkende bij “deswegens gepresenteerd berigt van den Drossaart TRABB.”

De consumtieprijs in de Oostelijke provinciën van Java werd ter zelfder tijd opgevoerd door het verhoogen van 10 op 20 Rijksdalers per kist, van het uitgaand regt bij den uitvoer van Batavia gegeven, behalve 4½ Rijksdalers voor waaggeld. Dit blijkt uit de pachtconditiën van de nu voor het eerst ingestelde pacht *van den boom* ².

Het 17de artikel der vastgestelde voorwaarden voor die nieuwe pacht, luidt als volgt: “Den *amphioen*, welkers *invoer* (door particulieren) op “de daartoe gestelde straffen verboden blijft, zal bij den *wijtvoer* betalen “van ieder kistje *twintig* Rijksd. voor uitgaande regten, sonder eenige re-

¹ *Resolutie des Kasteels*, van den 13^{den} April en Advertentie van 19 April 1747.

² *Voorwaarden der gewone landsmiddelen ter stede Batavia enz.*, bij resolutie van 13 December 1746.

“factie op den prijs of markt, hier of elders, en den pagter van den boom, ten wiens behoefte dit uijtgaand regt wordt geheft, zal daarentegen ook weder verplicht zijn tegens de sluijkerijen in den *amphioen* zoo zorgvuldig als omtrent andere dingen te waken, en wanneer hem iets daarvan voorkomt, verre van door betaling van zulk een of grooter inkomend regt zig te laten corrumperen, hetzelfde niet mogen verzwijgen, zonder aan *lijf* of *leven* strafbaar te zijn, na exigentie en bevinding van saken.”

Te dier tijd was het verkoopen van *madat* in het klein, in de Oostelijke Provinciën van Java nog niet verpacht, maar de kist opium was onderhevig aan een inkomend regt van 10 Rijksdalers en verder aan eene tol van 20 Spaansche Realen, bij vervoer naar het binnenland. Door dit een en ander was de kist opium met 54½ Rijksdalers aan regten boven den Bataviaschen prijs bezwaard, alvorens den verbruiker op Java te bereiken.

De volgende uittreksels uit eene verzameling, getiteld: “Javasche ¹ verpagtingen, alle voor den tijd van drie jaren, ingaande 1 Jan. 1752 en eindigende ult^o December 1754,” zullen een vrij duidelijk denkbeeld geven van de toenmalige finantiële inrigtingen, in het gedeelte des eilands waarvan thans sprake is, voor zoo veel het debiet van opium kan geacht worden daarin betrokken te zijn.

“Art. 2. De pagter van de Sabandharije (dat wil zeggen van de inkomende en uitgaande regten) sal teffens ook pagter van de tolpoorten zijn.”

“Art. 3. Dog sullen op een Sabandharije uijterlijk niet meer als drie tolpoorten mogen weezen, waarvan de plaats sal werden aangewezen aan den pagter.”

“Art. 4. Nogthans mag er maar eens tol geheven worden van de opgaande goederen en niet aan iedere tolpoort eens.”

“Art. 6. Ook mag er op eenige basaars in de bovenlanden, of ergens elders, waar het ook moge sijn, geen thol of basargeld, poortgeld of eenigerhande gerechtigheit van goederen, die gekogt of verkogt werden, genomen werden; en dus blijft er geen andere thol dan de uitgaande en inkomende zee-thol alleen, en voor de goederen die opgevoert werden van

¹ Men herinnert hier dat Java, volgens het toenmalig spraakgebruik, de Sundasche districten niet omvatte.

“van de stranden, eenmaal de landthol, aan de tholpoorten te betalen, “sonder meer.”

“Art. 7. De opgaande thol aan de poorten is vijf ten hondert, uijtgeson-
“dert alleen de *amphioen*, waarvan op Java betaalt wert, gelijk thans in
“gebruik is, *twintig spance realen*, het picol.”

“Art. 8. De zoethol, inkomende, is vijf van de hondert, uijtgesondert
“de volgende artikelen:

“1°. De *amphioen* betaald op Java overal *stien* rijxdalers het picol, doch op
“Cheribon, Gebang en Indramayoe *twintig*, dewijl daar geen tholpoorten zijn.”

Uit dit alles volgt dat er ook nu nog geene, van regeringswege verpachte,
midakbitten in Oostelijk Java waren, en dat mitsdien de toestand op de
bladzijden 112 en 113: beschreven, in 1754 nog voortduurde.

Blijkens het 40° art. van het oktrooi der amfioen-societeit, was zij be-
voegd tot het in dienst nemen van gewapende vaartuigen, om tegen de skui-
kers te kruisen. Het blijkt niet dat zij zich die middelen immer heeft
aangeschaft.

- De Regering deed, van haren kant, nieuwe pogingen om den onwettigen
handel te betrugelen. Direkte middelen werden door indirekte geschraagd.
Reeds in het eerste tijdperk van het bestaan der Maatschappij, had het
tegenaan der weelde, als aanporing tot het najagen van ongeoorloofde
winsten, in de oogmerken der bewindhebbers gelegen. De Gouverneur-Ge-
neraal MOSEZEL gaf aan de sumptuaire wetten van vroeger tijd in het jaar
1755: eene groote uitbreiding, door, te gelijk met een nieuw plakkaat tegen
den morshandel, uit te vaardigen het bekende “Reglement tegen de praet
“en praal.”

De volgende bijzonderheden zijn, als bijdragen tot de wijze waarop de
smokkelhandel destijds gedreven werd, niet onbelangrijk.

De onderzanding geleerd hebbende, dat de “lorrendraaijers” dikwijls de
havens van Java bezochten, onder het voorwendsel van gebrek aan water
en ververschingen, werd het in acht nemen van eene norsche stroefheid,
jegens alle vreemde schepen, als regel voorgeschreven. Men verstrekte hun het
hoog noodige, wees het verdere van de hand en gaf onbewimpeld te kennen,
dat een grekt verblijf onaangenaam zou zijn. De Engelsche ingezetenen
van Benkoelen (op Sumatra), die onder verdenking lagen van zich bijzon-

der op den sluikhandel toe te leggen, zagen hunne vaartuigen dan ook weder uit onze havens gebannen. Het ongerief daaruit voor die bezitting geboren, gaf aanleiding tot het naïve aanbod der Engelsche ambtenaren aldaar, om zich van den morshandel in opium te onthouden, mits men hun den aanhanden zijnde voorraad afkocht, "en aan het etablissement van Bencoeelen weder als bevorens, alle hulp en geriefelijkheid in de correspondentie met Batavia wilde bewijzen ¹."

Gedurende de reize over Java van den Gouverneur-Generaal VAN IMHOFF in 1746, werd overal aan de Javaansche regenten ingescherpt, dat de nauwere betrekking waarin zij thans tot de Compagnie waren gekomen, hun het tegengaan van den sluikhandel, vooral in opium, tot pligt maakte.

Op den 29sten April 1746, werd bij een bevelschrift, uitgevaardigd te *Sambilangan* op het eiland Madura, aan alle aanhalers of ontdekkers van sluikwaren, de volle waarde derzelve toegezegd als belooning.

Uit dat stuk blijkt, dat de smokkelaars hunne waar veelal bragten op het eiland *Bawean*, en dat zij gewoonlijk kwamen van Malaka, Djohor, Sumatra's binnenkust, Palembang, Bangka, Blitong, Bali, Bandjermassin en andere plaatsen op Borneo. Ook te Balemboangan en andere havens op Java, waar de Compagnie zich weinig of niet kon doen gelden, werd sluikhandel gedreven ².

De invloed der Compagnie in den uitersten Oosthoek van Java was destijds zeer gering. De distrikten van Malang, Antang, Lamadjang en Poeger waren in het bezit dergenen, die vroeger de Balische partij en die van den beruchten Soerapati hadden omhelsd. Zij stonden in gestadige gemeenschap met de op Noessa-Barong (een klein eiland op de Zuidkust van Java) uitgewekene Balemboangers, waarbij zich gevoegd hadden vele Baliërs, als ook handelaars en zeeschuimers van Mandar en Boegis. Eerst in 1767 werd in eerstgemelde distrikten het gezag der Compagnie eenigermate gevestigd, door het ten onderbrengen van Malajoe Koesoema, den nakomeling van Soerapati. Tien jaren later (1777) werd het uitroeijen van het roof- en smokkelnest op Noessa-Barong volbragt, door het wegvoe-

¹ *Secrete resolutië* van 23 April 1745.

² *Dagregister der reize van den Gouverneur-Generaal VAN IMHOFF*, in 1746.

ren naar Java van de gansche bevolking, die, ten getale van twee duizend zielen, over onderscheidene provinciën werd verdeeld ¹.

In dien tijd werden *Sumanap* en *Bawean* nog beschouwd "als konkelneten voor smokkelaars en lorrendraaijers." Die van het laatstgemelde eilandje werden beschreven als "bij nacht en ontijden met kleine vaartuigjes "over en weder varende en op afgelegen plaatsen met hunne sluijkwaaren "op Java landende, onder Lassum en Touban." Zij lagen zelfs onder verdenking van verstandhouding met de zeeroovers en van regtstreeksche gemeenschap met verboden handelplaatsen, zoo als Djohor en Riouw. De Compagnie had er geene ambtenaren om een oog in het zeil te houden. Het inlandsch hoofd, dat zich onbevoegdelyk *Pangeran* liet noemen, deed waar hij goed vond, en kwam slechts nu en dan *homage* bewijzen te Samarang ².

Was dit de toestand van Bawean nog in 1780, vroeger zal men zich daar en te Sumanap gewis op grooter schaal aan den sluikhandel hebben overgegeven. Malaka, Benkoelen en de Westkust van Bornëo schijnen de stapelplaatsen van den verboden opiumhandel te zijn geworden, toen de Engelsche schepen zich niet meer op de kusten van Java durfden wagen. Van die twee plaatsen werd de opium, in kleine hoeveelheden, met inlandsche vaartuigen, overal heen gevoerd. Wat voor Oostelyk Java bestemd was ging in de eerste plaats naar Bawean, Sumanap, Noessa-Barong en Bali, en werd van daar binnen gesmokkeld. In 1765 werden 68 kisten opium uit de Engelsche schepen *Camis* en *Neptune* aangehaald, welke men met het voormelde doel te Malaka wilde aan wal brengen.

Niet altoos echter viel de handhaving der bestaande verbodsbepalingen in zulke eerlijke handen, en er is alle grond om te vermoeden, dat het sluiken van lieverlede weder algemeener geworden was onder de dienaren der Compagnie. In het jaar 1800 verrijkte een Engelsch zeeman de hydrographie van Indië met de vruchten eener twintigjarige ondervinding ³.

¹ *Memorie van den afgaanden Javaschen Gouverneur en Directeur J. R. VAN DER BURGH, aan zijnen opvolger J. SIBERG, dd. 19 Sept. 1780.*

² *Ut supra.*

³ H. M. ELLMORE, *The British mariner's directory and guide to the trade and navigation of the Indian and Chinese seas.*

Sedert 1783 had hij aldaar niet slechts van haven tot haven *gevoeren*, maar ook *gehandeld* en *gesmokkeld*, en deelde nu aan zijne landgenoten mede, hoe men het aanleggen moest om eene lading van 500 kisten opium in het gebied der Nederlandsche O. I. Compagnie aan den man te brengen. De eerste bezitting in zijne instructiën voorkomende is *Malaka*; daar, zegt hij, was kans om 100 kisten opium te verkoopen. Op *Lingga* konden 20 kisten te gelijk afgezet worden, hoezeer er jaarlijks behoefte was aan 50 tot 100 kisten; op *Bangka* kon men niet meer dan 10 kisten op eenmaal kwijt raken, omdat de bezoeken der smokkelaars zich daar nog al anel opvolgden; de tegenwoordigheid der Compagnies-kruisers was geen beletsel, mits men zekere *beloofdheden* in acht nam, die de bevelhebbers van alle vreemden verwachtten.

“Inmiddels (dus vervolgde hij in substantie) is uwe barkas van Muntok naar Palembang gezonden, onder voorwendsel van de watervaten te vullen, doch eigenlijk om den resident en den Sultan te vragen of zij *genezen* zijn *zaken te doen*. Des noods kunt gij aan eerstgemelden specie of opium achterlaten, naderhand weder te Palembang aangierende, om de *rekening te sluiten*. Te Batavia aankomende, moet gij uwe gansche lading, ook opium ¹, aan de regering aanbieden, met achterhouding van 20 of 30 kisten *voor den partikulieren handel*. Nu moct uitgevischt worden of de Fiskaal of Shabandar ook nog een eigen voorraad opium hebben; zoo ja, dan zijn er geene zaken met hen te doen en moet men zeer op *zijne hoede* zijn; hebben zij geen voorraad, dan is er kans dat zij den uwen *nemen*, behoudens levering op een der kleine eilanden nabij de reede. Met *ondergeschikte personen* kan ook *gehandeld* worden, zoo als met den Baas van Onrust, met den beunhaas (*the Whipper-in*) die op Edam woont, en met den Vice-Vice kommandeur op Kuipers-eiland ¹.”

Te *Mampawa* (Borneo) konden destijds 500 kisten opium 'sjaars worden verkocht; te *Sambas* was de behoefte iets grooter; *Soekadana* was insgelijks eene zeer goede markt ².

¹ Hoe het kwam dat, in den tijd door ELLMORE bedoeld, opium door Engelschen te Batavia werd aangebragt, zal blijken uit den verderen loop van dit verhaal.

² ELLMORE's, *Directory etc.*

Hoewel deze bijzonderheden betrekking hebben tot verschillende jaren van de tweede helft der vorige eeuw, de laatsten zelfs tot een tijdvak hetwelk wij in ons geschiedkundig overzicht nog niet bereikt hebben, zoo geven zij evenwel een vrij duidelijk denkbeeld van den staat des opiumhandels, dertig jaren nadat de Amfoen-Societeit in volle werking was gekomen. Die staat was, uit het oogpunt der Compagnie, niet gunstig, want men rekende dat jaarlijks 500 kisten ter sluik werden ingevoerd op Java, zoodat het onmogelijk werd, de bij het oktrooi der Amfoen-Societeit bepaalde 1200 kisten opium aan den man te brengen ¹. De Gouverneur-Generaal en Raden zagen zich dan ook genoopt om in 1778 nieuwe bepalingen uit te vaardigen, met het doel om den handel en de vaart met de plaatsen, bekend als de stapel- of verzamelplaatsen der sluikers, te beletten of onder eene strenge politie te brengen. Daartoe moest Batavia het middenpunt worden van de kustvaart; alle schepen en praauwen komende van Malaka, Palembang en den Overwal ², of derwaarts bestemd, moesten zich te Batavia komen voorzien van *passen*, die niet verloend werden dan na eene strenge visitatie. De vaart van en naar Djohor en onderhoorigheden en langs de Maleische kust werd geheel verboden.

Alvorens deze schets van den opiumhandel in Nederlandsch Indië te vervolgen, moeten wij eenige oogenblikken stilstaan bij de groote moeilijkheden welke aan de Compagnie van lieverlede door de Engelschen werden in den weg gelegd, met opzigt tot het doen van hare inkoopten in Bengalen.

Twisten met de Engelschen in Bengalen.

De inkoopten van opium in Bengalen hadden nimmer ernstige belemmeringen ondervonden. Er bestond vrije mededinging tusschen de agenten der onderscheidene Maatschappijen. Elk had zijne *Gomasta's* of inlandsche makelaars, die zich naar de opium-distrikten begaven en door middel van *Pykars* of onder-makelaars, de vereischte overeenkomsten sloten voor hanne meesters. Niet altoos gelukte het hun, zich gemakkelijk van dien last te

¹ *Verhandeling van W. CRAANE, oud Secretaris der Hooge Regering en voormalig Kasier van de Amfoen-Societeit, 1791.*

² De Westkust van Borneo.

kwijten. Nu eens werden landbouw, nijverheid en handel door binnenlandsche onlusten en oorlogen gestremd. Dan weder plaatsten gunstelingen van den Vorst of van de in het serail (*serana*) heerschende schoonheid zich tusschen planter en *Gomasta*, en maakten het sluiten van eenigen koop, zonder aanzienlijke handvullingen, onmogelijk. Soms wierpen de *Gomasta's* verdichte zwarigheden op, ten einde prijsverhoogingen of trage leveringen te vergoelijken. Op andere tijden veroorzaakten de gewaagde speculatiën van bijzondere personen plotselinge prijsverhoogingen, die aan het uitvoeren der bevelen van de Compagnie in den weg stonden. Hare dienaren maakten zich soms, voor eigen sluikhandel, meester van het opium, dat zij voor hunne lastgevers hadden behooren te koopen.

Deze moeilijkheden hadden zich reeds in de zeventiende eeuw doen gevoelen. In het jaar 1687 zonden de Bewindhebbers H. A. VAN REEBDE TOT DRAKESTEYN, Heer van Mijdregt, als Commissaris naar Bengalen, ten einde voorzieningen te maken tegen de kwade praktijken der Compagniesdienaren. Hij voerde een nieuw reglement in omtront den handel, hetwelk door de Heeren Majores werd goedgekeurd, "maer soo haest was hij van "daer niet vertrocken, off die ordres sijn ten meerendeele weder in duijgen "geraect, en ongeobserveert gebleven ¹."

In de laatste helft der 18de eeuw kwamen mededingers in den Bengaalschen handel opdagen, die nog minder, dan de bovengemelde, door het zenden van Commissarissen te bedwingen waren. De Engelsche Oost-Indische Maatschappij, na in 1675 een nederig agentschap in Bengalen te hebben gevstigd, verkreeg in 1699, door een onderdanig en eerbiedig gedrag² jegens den Mogol, de vergunning om zich op grooter schaal te Calcutta te mogen inrigten. Zij ontwierp het plan van eene vesting, doch om geen argwaan op te wekken, zorgde zij dat daaraan slechts langzaam en ongemerkt werd gearbeid. Zoo werden de grondalagen gelegd van het nog bestaande *Fort William*. Vijftig jaren later trad de Britsche handelsvereeniging op als eene krijgvoerende mogendheid, bij gelegenheid dat de oorlog tusschen Engeland en Frankrijk een grooter aantal soldaten had doen

¹ *Manuscript van VAN DAM.*

² "Bij the most submissive and respectful behaviour." MILL's *History of British India.*

in dienst nemen, dan tot bloote bescherming werden vereischt. De veroverings ontwerpen van *Dupleix* lokten die van *Clive* uit, en spoedig was de Engelsche Compagnie gewikkeld in de oorlogen, die het Indische schier-eiland onophoudelijk verontrusteden. De invloed der Engelschen nam gestadig toe, nadat de rampen van het jaar 1757 waren te boven gekomen. In 1759 deed de Hooge Begering te Batavia eene poging, om ook den Nederlandschen invloed in Bengalen te doen stijgen. Eene versterking van militairen, bestemd om in de Nederlandsche factorij te Chinsura post te vatten, werd door *CLIVE*, in naam van de inlandsche Overheid, aangevallen en verslagen, hoewel de republiek destijds in vrede was met Groot-Britannië. In 1765 werd aan de Engelschen door den Nabob van Bengalen (thans een bloot werktuig in hunne handen) de verdediging van dat landschap opgedragen. De aldus verkregene magt werd in dat zelfde jaar benuttigd om van den Mogol te verkrijgen een *firman*, de Engelsche O. I. Compagnie verklarende tot zijnen *Dewan* (schatgaarder) in Bengalen, Behar en Orissa.

Het was deze hoedanigheid, die de Engelschen in staat stelde, om de zijdelingsche middelen, dusver tot het verdringen van den handel der Nederlanders in het werk gesteld, door openlijke maatregelen te doen opvolgen. De kwellingen en afpersingen, dusver door of in naam van den Onderkoning of *Soebahdar*, op geheime aandrang der Engelschen, jegens de onzen gepleegd ¹, werden nu vervangen door daden, waartoe de *Dewan* (schatgaarder) van den grooten Mogol zich bevoegd achtte.

Een voorbeeld der vroegere kwellingen zal niet te onpas zijn. In 1761 wist de Heer *MACQUIRE*, hoofd der Engelsche factorij te Patna, den *Soebahdar* te overreden tot het uitvaardigen van een bevelschrift (*percannaah*), waarbij aan hem (*MACQUIRE*) het uitsluitend regt tot het opkopen van opium werd verleend, hoezeer die *Soebahdar* geenerlei bevoegdheid had om inbreuk te maken op den vrijen handel, den Hollanders bij *firman* van den Mogol, zijnen Souverein, geschonken. De ernstige vertogen en bedreigingen der Hollandsche ambtenaren waren oorzaak, dat de Heer *MACQUIRE* zijn privilegie aan den *Soebahdar* terug gaf ², waarschijnlijk uit vrees, dat de

¹ *Memorie* van den Heer L. TAILLEFERT, van den 17^{den} November 1763.

² Hij schreef op den 14 Mei 1761 aan het Nederlandsch Opperhoofd te Patna. "I re-

toen reeds van alle kanten oprijzende klagten over de verregaande afpersingen en knevelarijen der Engelsche ambtenaren in Indië, de aandacht van het Britsch Ministerie zouden trekken, wanneer zij ook door den Staat der Vereenigde Nederlanden, in den naam der Hollandsche O. I. Maatschappij, werden aangeheven. Dit voorval verhinderde den Heer ELLIS, vervanger van den Heer MACQUIRE, niet om zich in 1762 en 1763 nog dieper ingrijpingen in onze regten te veroorlooven ¹, tot dat de Engelsche Gouverneur VAN SITTAERT, in persoon naar Patna gekomen, het in eene mondelinge onderhandeling met den delinquent zoo ver bragt, dat hij in tegenwoordigheid van het Nederlandsche Opperhoofd plegtig beloofde, geen hinder meer te zullen toebrengen aan onzen opiumhandel. "Dan (dus zegt een ooggetuige), het is naderhand gebleken dat het Engelsch Opperhoofd zig "die overeenkomst en der ordres van zijnen Gouverneur weijnig bekreunde, "althans hij voer dien ongeacht voort met sijne geweldige handelwijze ²." Men weet schier niet waarover zich meer te verwonderen, over de onbeschaamde hebzucht van den ondergeschikte, of over de zwakheid van den meerdere, die onderhandelde en overreedde, waar hij had moeten bevelen en straffen. Hierbij moet echter worden in het oog gehouden, dat de Engelsche Gouverneur destijds slechts ééne stem had in het Collegie van "Gouverneur en Raden" en dat die stem te kampen had met die van vier of vijf medepligtigen, van wie gezegd wordt: "of the council a great proportion were deriving vast emoluments from the abuses, the existence of which they denied ³." Hetgeen destijds in Bengalen voorviel regtvaardigt geheel de woorden van denzelfden schrijver: "The conduct of the Company's servants furnishes one of the most remarkable instances upon record, of the power of interest to extinguish all sense of justice and even of shame ⁴."

"turned the purannah to the Raja, agreeable to my promise, the next morning, and the same day wrote to all my Gomastah's to send back the copies. They are not arrived as yet, but I daily expect them. However I shall again send them orders to return them."

¹ *Memorie* van den Heer J. BACHEBACHT, Directeur van den handel in Bengalen, dd. 12 Februarij 1777.

² *Ut supra*.

³ MILL'S *History of British India*, III, 295.

⁴ *Ut supra*, III, 300.

In 1771, alsoo zeven jaren nadat de Engelsche O. I. Maatschappij was bekleed geworden met de waardigheid van *Dewan*, bleek het, dat hare dienaren wel is waar groote sommen ingezameld, maar nog grootere verspild hadden. De bewindhebbers (*the Court of Directors*) wakker gemaakt door de allerwege oprijzende stemmen, zagen de noodzakelijkheid van eene meer onmiddelijke bemoeijng met de wijze waarop hunne dienaren zich van de pligten van het schatgaarderschap kweten. Zij wilden zich inlaten met de inkomsten van het *Dewani*, maar ook met de wijze waarop die inkomsten, in naam des Grooten Mogols, werden besteed. De toen beraamde maatregelen van controle konden evenwel niet spoedig genoeg werken om het ontstaan van een aanzienlijk te kort, in tegenspraak met vroegere verzekeringen, te verhoeden. De Britsche Ministers, gebruik makende van de gelegenheid waarin de Maatschappij door de onberaden handelingen harer dienaren werd gewikkeld, drongen haar de veranderingen in hare constitutie op, die zij noodig oordeelden. De Parlementsakte van 1773 bepaalde onder anderen, dat aan het hoofd des bewinds in Indië zou worden geplaatst een Gouverneur-Generaal, met grooter magt dan dusver door den Gouverneur was uitgeoefend. Deze waardigheid werd opgedragen aan WARREN HASTINGS.

Bij eenen brief van den 22sten October 1774, maakte hij zijne komst te Calcutta bekend aan de Nederlandsche bedienden, daarbij betuigende van zijn "earnest desire to promote the most cordial intercourse and reciprocalation of good offices," met gelijktijdige verzekering dat zij zouden kunnen rekenen op "every assistance towards the carrying on and facilitating the allowed commerce of your nation in these parts."

De Nederlandsche bedienden waanden nu het cinde nabij van hunne lange en vruchteloze worsteling tegen het zedeloos bestuur van fort William, hetwelk met de snelheid van cenen Proteus van gedaante verwisselende, steeds de misbruiken, die het in de eene hoedanigheid bedreef of toeliet, van zich afwierp, door de magt te beschuldigen, die het, in eene andere hoedanigheid, zelf uitoefende. Nu als Compagnie, dan weder als *Dewan*, op eenen anderen tijd als *Soebahdar* handelende, was dat bestuur alles of niets, of een gedeelte van zich zelve, al naar mate het een of het andere voorgeven bevorderlijk was aan zijne oogmerken. Thans, meende

men, zou dat verdrietig strijden tegen een geheimzinnig en arglistig wezen ophouden.

De nieuwe Gouverneur-Generaal en zijn Raad waren door de Britsche Wetgeving met eene groote magt bekleed; hunne mannelijke en openhartige taal scheen de waarborg, dat de onloochenbare regten der Nederlanders niet langer zouden worden vertreden.

Vol van dit vertrouwen gingen de Nederlandsche bedienden over tot het opstellen van eene "memorie van beswaarenissen," die door twee hunner, de Heeren VAN DANCKELMAN en EILBRAOCHT, naar Caloutta gebragt en aan WARREN HASTINGS en zijnen Raad overgeleverd werd, met aanbod om de vereischte ophelderingen bij monde te geven.

In die Memorie, gedagteekend Hougly den 10^{den} April 1775, beriep men zich op de bestaande firmans van den Grooten Mogol, als de grondslag der toelating van beide Maatschappijen (de Engelsche en de Nederlandsche) tot eenen geheel vrijen handel in alle landsproducten. Na eene herhaling van den inhoud dier Staatstukken, zeide de Memorie, "in een woord, de "Compagnie heeft door de *firmans* verkregen een recht en gezag, zoo uitgebreid en aanzienlijk, dat niets als openbaar geweld dezelve omver kan "stooten of vernietigen." Na te hebben herinnerd, dat behoudens kleine kwellingen van den kant der Inlandsche regering, waarop gewoonlijk spoedig herstel was gevolgd, de inhoud dier firmans steeds nageleefd en de handel ongestoord en voorspoedig gedreven was geworden, sprak de Memorie van "de aenmerkelyke revolutie van den jaare 1756. Van toen af aan (zoo "vervolgde het stuk), ofte eijgenlijk na de herovering van Kalcatten (Calcutta) "en de op 's lands Soubah, door het lot der wapenen, gemaakte progressie "in den jare 1757, namen de vexatien hand over hand toe. In alle takken "van den handel wierden wij vermoelijkt, en jaar op jaar verminderd "in onze respectieve insamen. Het regt om salpeter uit de eerste hand in te "kooopen, wierd gestremd, door een uitsluitend verlot van dies insaam, dat "Lord CLIVE zig ten behoeve van de Engelsche Compagnie had weten te "besorgen. De *opium*, een zoo important artikel, zocht men ons meede te "ontwringen door onbeschrijfelyke dwarsdrijverijen en verdervalijke mono-"poliën van particulieren, en het weijnige dat wij daarvan, als bij toela-"ting, magtig wierden, moesten wij ten aller duursten betalen, sonder tot

“nog toe, in verre na, zoo veel te kunnen obtineeren, als er, ter voldoening van onse gewoone eischen, jaarlijx noodig is.”

De Heeren VAN DANCKELMAN en EILBRACHT werden uiterst beleefd te Calcutta ontvangen, maar ten aanzien van den opiumhandel volgde geene voorziening, hetwelk te opmerkelijker was, omdat een bevelschrift van de Britsche bewindlieden van 28 April 1775, de opheffing beval van alle bestaan hebbende hindernissen omtrent het inkoop van *lyncaden*. Men gaf evenwel voor, dat ook ten aanzien van het opium voorziening volgen zou. WARREN HASTINGS vroeg afschriften van alle aan de Nederlanders verleende *firman*s, *nessaans* en *sunnuds*, maar, voor dat hij die ontvangen had, was reeds op zijn' last eene bekendmaking afgekondigd, waaruit duidelijk bleek dat hij zich, als *dewan*, bevoegd achtte om aan de Engelsche O. I. Compagnie, welke hij vertegenwoordigde, het monopolie van den opiumhandel, zonder omwegen, te schenken. “As the opium (dus schreven de Engelsche dienaren te Patna, in antwoord op de klagten der Nederlanders, op den 31sten Augustus 1775) as the opium forms a considerable branch of the Company's revenue, and is by no means esteemed an article of public commerce, we do not think ourselves authorised to countenance any person in the provision there of without the express directions of our superiors.”

De Nederlandsche bedienden besloten nu de proef te nemen, of men van de Britsche zijde tot dadelijkheden zou overgaan, wanneer zij, ongeacht het verbod van den *Dewan*, gebruik maakten van den nog altoos *jure* bestaanden Firman van den Keizer. Zij zonden, als van ouds, hunne *Gomasta's* naar de opiumdistrikten, om voorschotten te geven en overeenkomsten te sluiten. Het bleek nu dat het den *Dewan* ernst was, zich niet aan den keizerlijken Firman te storen. De Nederlandsche *Gomasta's* werden verhinderd en mishandeld door de bedienden van zekeren GRIFFITH, aan wien WARREN HASTINGS en zijne Raden inmiddels het uitsluitend regt tot opkopen van den opiumoogst hadden verleend, ten spot der menigvuldige, hun door de Nederlandsche ambtenaren te Hougly geschrevene brieven.

In Januarij 1776 werd eindelijk een antwoord ontvangen, gevolgd door een ultimatum van den 7^{den} Februarij ¹, waaruit blijkt, dat inmiddels van

¹ Zie Bijlage N°. 3.

de Engelsche zijde het aanbod aan de onzen was gedaan om hun 900 *mannds* (450 kisten) opium af te staan tegen inkoopsprijs, terwijl men overigens ontkende, dat het karakter, waarmede de Heer GRIFFITH was bekleed, dat was van eenen monopolist; hij was blootelijk, dus beweerde men, een kontraktant, die op zich had genomen, al het opium te bezorgen, benooid bij de Engelsche Compagnie, welke evenwel, dus zeide men verder, zich als *Dewan* allezins bevoegd rekende om veranderingen te maken in hetgeen dusver had bestaan.

Dit antwoord van den Britschen Gouverneur-Generaal en zijne Raden was een waardig vervolg op de reeds zoo dikwijls door de Nederlandsche ambtenaren ondervondene *equivocatiën*. Al was het waarheid, dat WARREN HASTINGS, als bestuurder der zaken van de Engelsche Maatschappij, met GRIFFITH eene overeenkomst wegens de levering van opium aan die Maatschappij had gesloten, evenzeer was het waarheid, dat hij, in hoedanigheid van *Dewan*, op den 8ten Maart 1776, en derhalve slechts eene maand daarna, een bevelschrift (*perwannah*) had uitgevaardigd, waarbij aan de planters werd verboden, aan andere *Gomasta's* dan die van GRIFFITH opium af te leveren, met uitdrukkelijke vergunning om de voorschotten van die andere *Gomasta's* ontvangen, voor zich te behouden, met verbod aan den regter, om de klagen aan te hooren, die deswege mogten worden gedaan¹.

Op den 12^{den} Februarij, en derhalve voor dat de inhoud van dat bevelschrift aan de Nederlandsche bedienden kon bekend zijn, werden, in den Raad te Hougly, de grondslagen van het aan de Engelschen te geven antwoord vastgesteld. Het lost zich op in eene wederlegging der Engelsche beweringen, maar tevens in het eindbesluit om *het halve ei te verkiezen boven den ledigen dop*. Mogten de Engelschen volharden, dan zou men van hun aanbod tot levering van eene bepaalde hoeveelheid opium, tegen inkoopsprijs, aan de Nederlandsche Maatschappij, gebruik maken; maar tevens trachten dat cijfer op meer dan 450 kisten vastgesteld te krijgen. Dit is evenwel niet gelukt; de Engelschen deden het aanbod van 450 kisten, omdat dit de hoeveelheid was door de Compagnie, in het laatste jaar van den geheel vrijen handel, *uit de eerste hand* gekocht; zij achteden zich ongehou-

¹ Zie bijlage N°. 4.

den om een voordeelig jaar tot maatstaf te nemen van hun aanbod. Het werd na eenige onderhandelingen aangenomen en bleef als regel gelden tot in het jaar 1795, toen de oorlog tusschen Engeland en het Gemeenebest uitbarstte ¹.

Nadat aldus de geschillen met de dienaren der Engelsche O. I. Maatschappij waren beslecht geworden, door eene, ons door den nood opgedrongene, overeenkomst, hernam de opiumhandel eenen geregelden, gedeeltelijk nieuwen gang. Al wat de Compagnie meer noodig had dan 450 kisten 's jaars, moest zij van nu af uit de *tweede* of *derde* hand, en mitsdien tot veel hooger prijzen koopen, dan zij zou besteed hebben, ware de handel vrij en zij in de gelegenheid gebleven om onmiddellijk met de planters te handelen. In het vervolg werden ook inkoop van opium te Batavia gedaan, meestal aangebragt door Engelsche handelaars. Intusschen was de Compagnie reeds sedert lang gewoon geworden aan het besteden van prijzen, ver overtreffende die van den goeden ouden tijd, toen de Bewindhebbers aan Gouverneur-Generaal en Raden schreven. "T is voorwaar geene geringhe "winst, die, volgens UEd. schrijven, op de amphioen wort behaelt, wanneer die tot 64 Ropias (ƒ 80) de man (*maund*) tot Pattena ingekoft "wort, en deselve op de Oostcust van Java weder van 320 tot 340 Rijx- "daalers 't picol (sijnde eijgentlijk *twee man*) wort verkoft en daerom is 't "noodigh, gelijk wij bemercken, dat UEs mede practiseren, dat dien handel "voor de Compagnie alleen, immers zoo veel doenlijk werd geconserveert ²."

In 1780 was de inkoopsprijs gestegen tot ƒ 162. In 1781 kochten Engelsche speculanten alles op voor ƒ 174 tot ƒ 181, hetwelk aanleiding gaf tot een bevel aan de Bengaalsche bedienden (die meenden dat zij door limites waren gebonden) om den loop der markt te volgen ³.

¹ Toen, in 1817, de kantoren der voormalige O. I. Compagnie in Bengalen door het Nederlandsche Gouvt. werden overgenomen, heeft het pogingen aangewend, om andermaal van het Britsch bestuur de jaarlijksche afstand van 450 kisten opium, tegen inkoopsprijs, te bekomen. Die pogingen hebben geen gevolg gehad, blijkens verslag van den Kommissaris J. A. VAN BRAAM, dd. Chinsurah, 29 Augustus 1817.

² *Missive*, 25 October 1686.

³ *Resolutie* 16 Junij, 1732.

In het jaar 1760 was de inkoopsprijs *f* 222, in 1761 *f* 278, in 1762 *f* 326, in 1763 *f* 375 en in 1764 *f* 402, per *maund*.

Bij het tweede artikel van het oktrooij der Amfoen-Societeit, had de Compagnie zich verbonden de kist opium te leveren voor 450 Rijksdalers courant of *f* 1125 de kist van twee *maunds*. In 1768 kwam elke zoodanige kist aan de Compagnie te staan op *f* 804. Zij won derhalve slechts *f* 321 per kist, en ondervond de onjuistheid der bij de oprigting der Societeit gemaakte berekening, dat men zich daardoor van eene jaarlijksche winst van *f* 1,000,000 op 1200 kisten, of van *f* 833 per kist, zou verzekeren. Nu werd aan de Amfoen-Societeit onder het oog gebracht, dat men in 1745 niet had gerekend op eene zoo aanzienlijke verhooging als de inkoopsprijzen in Bengalen hadden ondergaan, dat eene evenredige vermeerdering van den oktrooiprijs met de billijkheid overeenkwam, en dat de Societeit zich daarover te minder kon beklagen, omdat zij van haren kant partij trok van de "excessive prijzen waarop het slaap-sap inmiddels op Java was gestegen." Op die gronden werd de prijs in artikel 2 van het oktrooij genoemd, vermeerderd met 100 Rijksd. per kist, en alzoo gebragt op 550 Rijksdalers ¹.

Wat de "excessieve prijzen" waren, in 1763 op Java gemaakt, is niet gebleken, maar zij schijnen niet bestendig te zijn geweest, want reeds in 1767 zien wij, op het voorbeeld daartoe door den Directeur REYNIER DE KLERK gegeven, al de ambtenaren der Societeit vrijwillig afstand doen van een gedeelte hunner salarissen, uit hoofde van de aanhoudend vermindere winsten. Negen jaren later werden die jaarwedden weder gebragt op de vorige hoogte ².

Overigens zullen die "excessieve prijzen" hebben in verband gestaan met de betrekkelijk geringe aanvoeren van de jaren 1762, 1763 en 1764, te zamen bedragende 174,750 ponden, of slechts zoo veel als sedert de oprigting der Societeit jaarlijks was ontvangen geworden. Die geringe aanbreng was (dit zij hier ter loops aangemerkt) te weeg gebragt "door de "zoo superieure als willekeurige rol die de Engelschen toen in Bengalen

¹ *Resolutie*, 31 Maart 1763.

² *Resolutiën* van 13 Maart 1767, en 12 Maart 1776.

“speelden en welke hen animeerde tot eenen meer dan gewonen assuranten “morshandel langs Sumatras Westkust en Straat Malacca, van waar het “heulsap tan wederom vervoerd werd naar *Borneo, Celebes, langs Java enz.* “waardoor het genoegezaam onmogelijk geworden was de bepaalde hoeveel- “heid van 1200 kisten aan den man te brengen ¹.”

In 1776 werd bepaald dat de Amfioen-Societeit, boven den reeds vastge- stelden prijs per kist opium, aan de Compagnie zou uitkeeren de helft van de daarop bij verkoop behaalde winst ².

Reeds hebben wij gezegd dat de Societeit in het jaar 1794 werd ontbon- den. Die maatregel werd voorafgegaan door eene veeljarige wijffeling. Een rapport van twee ervaren dienaren der Compagnie, aan wie een onderzoek deswege was opgedragen, strekte tot verlenging van het oktrooi ³. Dit was ook het gevoelen van den schrijver van een stuk, ingeleverd aan de Staats- Commissie, die in het jaar 1791 een uitvoerig verslag uitbragt over den Staat der Oost-Indische Compagnie, een onderzoek hetwelk de zending van de Heeren NEDERBURGH en FRYKENIUS, als Commissarissen-Generaal, ten ge- volge had ⁴. Op de plaats gekomen, oordeelden die Staatsdienaren daar anders over. Het was, na gehouden onderzoek, hunne overtuiging, dat de maatregel van 1756, “grootendeels haar doel was komen te missen, door- “dien de aktiën of aandeelen in de gemelde Societeit door alienatiën, sterf- “gevallen, als anderzins, voor ver het grootste gedeelte waren gekomen in “handen van lieden zich in Europa bevindende, terwijl die aandeelen welke “nog in Indië ’thuijs hoorden, meerendeels competeerden aan vermogende “lieden, ofte dienaren van de Compagnie, en derhalve de voorzeide in- “tentie, gestrekt hebbende om de voorschreven Societeit te doen dienen tot “een vast en geaccrediteerd fonds voor de gemeente, om daarin haar Ca- “pitalen en middelen te besteeden, door middel van voorschreven Societeit “niet langer kon worden bereikt, en dat ook de omstandigheden van de “Maatschappij en de drukkende lasten, welke zij moest dragen tot onder-

¹ *Verhandeling van W. CRAANE, edz.*, 1791.

² *Resolutie*, 4 Junij 1776.

³ *Rapport der Heeren SMITH en VAN STOCKUM*, dd. 28 Dec. 1780.

⁴ *Resolutie van Bewindhebbers*, van 14 Mei 1791, in het werk getiteld: *Staat der generale Nederlandsche O. I. Compagnie II* p. 199.

'houd en beveiliging van hare bezittingen, niet langer toelieten om een gedeelte der voordeelen, uit den verkoop en het debiet der amfoen producerende, so en in dier voegen, als deselve tot dus verre door de amfoen societeit waren genoten, aan particulieren af te staan ¹." Op deze en neer andere gronden, werd de Societeit verklaard te zijn ontbonden met den 15^{den} Maart 1794, en werd de amfoen-handel verklaard te zullen worden gedreven door de Compagnie zelve, met vernieuwing van alle vroegere publicatiën, placcaten en resolutiën, waarbij die handel aan particulieren, op het scherpst, was ontzegd in alle bezittingen der Compagnie en hare onterhoorigheden in en bezuiden de Straat Malaka. Van dat verbod werd uitzonderd het opium te Batavia van de Compagnie gekocht, hetwelk mitsdien zou mogen worden vervoerd naar alle plaatsen onder het gebied en de gehoorzaamheid der Maatschappij staande, "uitgenomen alleenlijk de provincie *Banda* alwaar de invoer van amfoen, als schadelijk geoordeeld werdende, ten eenemaal wordt verboden." In de havens van, Oostelijk Java mogt geen andere invoer van opium plaats hebben dan *direct van Batavia*; dienvolgens zou opium, uit die havens naar den overwal of elders uitgevoerd en aldaar onverkoopbaar bevonden, slechts te Batavia weder ingevoerd mogen worden, na te zijn erkend geworden als opium herkomstig van de veilingen der Compagnie ².

De opiumhandel werd nu opgedragen aan eene *Amfoen-Directie*, bestaande uit eenen Directeur (een lid der Hooge Regering), twee Administrateurs, een Kassier en een Boekhouder, tevens belast met de functiën van Scriba ³.

Uit de voor die Directie beraamde instructie blijkt, dat men rekening maakte op een jaarlijksch vertier van 1000 kisten; dat die hoeveelheid op eenmaal, met eenen stilstand van tien of twaalf maanden, in het openbaar verkocht zou worden, eerst bij opbod en daarna bij afslag. Van het zuiver rendement zou worden afgetrokken 7½ procent, om te worden verdeeld op de wijze in de instructie bepaald. Aan den Gouverneur-Generaal en den Directeur-Generaal werd elk 1/6 van de alzoo ingehouden procenten

¹ *Placcaat* van den 15 Maart 1794.

² *Verhaal van Commissarissen-Generaal*, 22 Februarij 1794.

³ *U' supra*.

toegewezen, vermoedelijk om het belang dier hooge ambtenaren aan de uitbreiding van het debiet te verbinden ¹.

Het ontbinden der Amfoen-Societeit bragt alzoo geene verandering in den opiumhandel te weeg. Een raderwerk, voor het drijven van dien handel onnoodig en voor den Souverein onvoordeelig geacht, werd weggenomen, maar overigens bleef alles op den ouden voet. De Amfoen-Directie deed, wat vroeger de Amfoen-Societeit had gedaan: *zij verkoopt is het groot*. De voordeelen door de Compagnie uit het opium-monopolie getrokken, bleven zich tot zuiver commerciële winsten bepalen, namelijk tot het verschil tusschen den prijs van inkoop en dien van verkoop. Men liet zich niet in met het debiet in het klein.

Dit duurde voort tot de komst van den Gouverneur-Generaal DAENDELS op Java, in 1808. Hij keurde de toen bestaande inrigting van den amfoenhandel af. Die handel, door de Commissarissen-Generaal geschat te zullen opbrengen een voordeel van f 1,250,000 's jaars, had, volgens hem, genoegzaam niets opgeleverd. "De gestrengste wetten, zelfs die van doodstraf op den verboden invoer, waren (zegt hij) ontoereikende, zoodat het debiet van het Gouvernament zeer gering was, hetwelk voornamelijk aan den morshandel in dat artikel toe te schrijven was, en waarbij de hooge ambtenaren te veel belang hadden, dan dat er van hen eenige ernstige handhaving der wetten was te verwachten ²."

De Amfoen-Directie werd dan ook afgeschaft, en zoodra de stilstand bij de laatste verkooping dier Directie bepaald, op den 1sten September 1808 was verstreken, werd van lieverlede overgegaan tot het verpachten der madkitten over geheel Java. Het stelsel in 1747 te Batavia, op eene kleine schaal, beproefd doch als gevaarlijk weder afgeschaft (zie p. 125), werd van en met het jaar 1809 algemeen ingevoerd.

Vooraf echter nam de Gouverneur-Generaal een' tusschenmaatregel van eenen zonderlingen aard. Aan elken plaatselijken gezagvoerder werd een zeker aantal kisten opium van Batavia gezonden, toereikend voor de ver-

¹ Verbaal van Commissarissen-Generaal, 22 Februarij 1794.

² Staat der Nederlandsche O. I. Besittingen onder het bestuur van H. W. DAENDELS, in de jaren 1808—1811, p. 18 en 102.

onderstelde behoefte van zes maanden; voor de waarde, gerekend tegen 1500 piasters per kist, werd hij gedebiteerd, en men verwachtte van elks ijver, dat hij de hem toegezonden hoeveelheid binnen den bepaalden tijd zou hebben verkocht. Hem werd veroorloofd, bij dien verkoop, eene winst te nemen van 100 piasters, zonder meer. Na eenigen tijd moest eene beëdigde verklaring worden afgelegd van hetgeen omtrent de wezenlijke behoefte van elk distrikt bekend zou zijn geworden. Kwade trouw zou met deportatie en cassatie worden gestraft. Alle verkoop en vervoer van opium, niet bij de Residenten ingekocht, werd verboden ¹. Spoedig daarna werd, uit hoofde van den geringen aanvoer en de toenemende duurte van opium, de Gouvernementsprijs verhoogd tot 1700 piasters per kist ².

De Gouverneur-Generaal zond aan den Minister van Koloniën eene uitvoerige opgave van de gronden, welke hem tot het nemen van dien maatregel hadden bewogen.

“Nog een tweede bron (dus zeide hij) is ter vermeerdering van 's lands inkomsten op Java door mij geopend, door eene geheele nieuwe inrigting welke ik aan den handel in amphioen aldaar heb gegeven.”

“Van dat artikel, waarvan het gebruik, hoe schadelijk ook, eene onontbeerlijke en onveranderlijke behoefte bij de mindere Javanen geworden is, bevreemde het sommigen, en klaagden bovenal de pachters der uitgaande regten te Batavia, dat gedurende de laatste jaren bijkans geen enkele kist naar het Gouvernement van Java's Noord-Oostkust werd uitgevoerd, en zulks niettegenstaande men zich op goede gronden overtuigd hield, dat de consumptie van hetzelfde, onder de Javanen, in geenendeele was verminderd.”

“Dan, hoe gemakkelijk het ook viel de ware redenen van dit vreemd verschijnsel te bevroeden, de middelen om met de ontdekking van deze, tevens aan 's lands kas de voordeelen terug te brengen welke men door dit schijnbaar gebrek aan vertier moest derven, wierden onbeproefd gelaten.”

“Trouwens, hoe konde zulks ook anders zijn, daar, wel is waar, de oorzaken van dit verschijnsel eeniglijk gelegen waren in eene openbare over-

¹ Besluit van 25 Mei 1808.

² Besluit van 13 Augustus 1808.

“tredding van de gestrengste wetten tegen den handel in amphioen, maar “de Gouverneurs van Java, met hunne onderhorige residenten en andere “ambtenaren, in dat geval de eerste presuntive overtreders waren, en de- “zen, zoo als het uit dit geheel verslag aan Uwe Excellentie genoegzaam is “gebleken, de magt der hooge Indische regering te verre waren ontwassen, “dan dat zij aan eene getrouwe observantie der wetten konden worden “verbonden.”

“Dit kwaad dierhalve in zijnen eersten oorsprong willende aantasten, “heb ik vermeend daarin niet beter te kunnen slagen, dan door de Java- “sche ambtenaren voor het vervolg, door hun eigenbelang, van vermoedelijke “overtreders der wet in de eerste instrumenten tot handhaving van dezelve “te hervormen.”

“Om dit te bewerkstelligen heb ik in de eerste plaats de consumptie der “amphioen op Java doen begrooten, daarbij voornamelijk tot basis nemende “het vertier en de verzending welke in vroegere jaren derwaarts pleegden te “geschieden. Op welke grond, door deskundigen, berekend zijnde dat de “consumptie ruim op 400 kisten kan worden gesteld, zoo heb ik dit getal, “naar evenredigheid der populatie in elk gedeelte van Java’s Noord-Oost- “kust, over de verschillende prefecturen, het gezaghebberschap in den Oost- “hoek en de beide hoven van Java, verdeeld; de respectieve prefecten en “gezaghebbers in den Oosthoek en de Ministers aan de Hoven tot het debiet “der hun toegedeelde hoeveelheid verbindende, doch hen tevens daartoe, bij “uitsluiting, een ieder in den hunnen autoriserende.”

“Daar nu de prijs waarvoor dit verpligt debiet aan de respectieve prefecten “is opgedragen, mede bepaald en gesteld is op 1700 Spaansche Reaalen “de kist, terwijl de inkoop, ook thans nog gedurende den oorlog, waar- “schijnlijk zal kunnen geschieden tegen Sp. 800 tot 900 de kist, zoo zal “dit artikel alleen eene aanzienlijke vermeerdering geven aan ’s lands inkom- “sten tot ruim 400,000 Rds. zilvergeld ’sjaars ¹.”

Het opium krachtens den genomen maatregel aan de plaatselijke Gezag- hebbers gezonden en berekend voor de gogiste behoefte van zes maanden, was verdeeld als volgt.

¹ *Brief van den Gouverneur-Generaal DAENDELS aan den Minister van Kolonien van het Koninkrijk Holland, dd. 12 November, 1808.*

Samarang en de onderhoorige distrikten.....	54	kisten.
Socrabaja en onderhoorigheden.....	48	"
Tegal.....	9	"
Pekalongan.....	9	"
Djapara.....	14	"
Rembang.....	13	"
De Vorsten-landen.....	48	"
In zes maanden.....	195	kisten. ¹

De behoefte van Tjeribon en het westelijk gedeelte van Java was hier onder niet begrepen. Daarheen werd geen opium van Gouvernementswege gezonden, vermits aldaar de invoer en het debiet aan pachters waren afgestaan. — Het verdient te worden opgemerkt, dat de Gouverneur-Generaal **DAENDELS**, bij het nemen van dezen tusschenmaatregel, uitging van het beginsel, reeds zestig jaren te voren door den Baron **VAN IMHOFF**, bij het oprigten der Amfioen-Societeit, vooropgezet, dat men de ambtenaren, door het eigenbelang, van vermoedelijke overtreders der wet in handhavers derzelve moest trachten te herscheppen. Wij willen, overigens, het op de ambtenaren geworpen vermoeden niet als geheel ongegrond verklaren, maar kunnen evenwel de aanmerking niet terug houden, dat de Gouverneur-Generaal **DAENDELS**, bij het vellen van zulk een streng oordeel, geheel schijnt te hebben uit het oog verloren de snel afnemende welvaart van Java in dat tijdvak, waaruit noodwendig eene vermindering van debiet moest ontstaan. Maar wij komen op dat onderwerp terug, na het geven van eene korte schets, hoedanig, na den afloop der tweede verpachting, de amfioenkitten waren verdeeld.

Bantam (onbekend).

Batavia idem.

Preangerlanden en } onbekend, blijkende slechts dat er zes kitten waren
Krawang. } langs de Tji-taroem.

¹ *Resolutie* van 25 Mei 1808.

Indramajoe	negen.....	kitten.
Tjeribon.....	negentien.....	"
Tegal.....	zeven.....	"
Pekalongan.....	een en twintig.....	"
Samarang.....	zes en twintig.....	"
Djapara en Djawana.....	zeven en twintig.....	"
Rembang.....	negen.....	"
Gresik (daaronder begrepen Toeban).....	vijftien.....	"
Soerabaja.....	twes en zeventig.....	"
Pesoeroean.....	tien.....	"
Besoeki en Panaroekan.....	zes.....	"
Banjoewangi.....	een.....	"
Madura en Pamekassan.....	zes.....	"
Socmanap.....	twalf.....	"
Bawean.....	een.....	" ¹

De kist opium was overigens onderworpen aan een inkomend regt (re-cognitie) van 500 Rijksdalers².

Sedert het uitbarsten, in 1795, van den oorlog tusschen Engeland en de Republiek, was het verkrijgen van opium uit Bengalen voor de behoefte van Java, kostbaar en wisselvallig geworden. Aanvankelijk voerden Arabische, Amerikaansche en Deensche schepen het benoodigde aan, maar toen bijna geene onzijdige vlaggen overbleven, en het blokkade-stelsel op ruime schaal werd toegepast, verminderden de aanvoeren en stegen de prijzen, terwijl ter zelfder tijd de consumtie in China met rasche schreden toenam.

In het jaar 1804 was de prijs van een katti opium (1½ pond), te Samarang weleer verkrijgbaar voor 7 Piasters, gestegen tot 41 Piasters ko-pergeld³.

Eene andere oorzaak beperkte de toevoeren; het was het verdwijnen der

¹ Publikation van 7 September en 16 November 1810.

² Overzicht van den Staat der Nederlandsche O. I. bezittingen, onder het beheer van H. W. DAENDELS, door N. ENGELHARD, 1816, p. 281.

³ Rapport van de Heeren EMISSAERT en MIDDELKOOP, aan den Gouverneur van Java's Noord-Oost Kust, 1804.

silveren munt op Java en de ongeschiktheid der meeste koloniale voortbrengselen om als ruilmiddel te dienen, toen het opium schier uitsluitend met kleine inlandsche vaartuigen van Bali, Borneo en elders werd aangebragt, zoo als het geval was in de jaren 1809, 1810 en 1811. Ook de sluikhandelaar vertoonde zich ten laatste schaars, vermits de eenige waar die hij terug begeerde, (silver geld) bijna niet meer aanwezig was.

Naast den minderen aanvoer stond een afnemend vertier, als een gevolg van den stilstand des buitenlandschen handels, waardoor de middelen der inlanders, om zich het gebruik van opium te kunnen veroorloven, aanmerkelijk waren ingekrompen. De verovering van de meeste buitenbesittingen door de Engelschen, streemde het uitvoeren van de aanzienlijke hoeveelheden rijst, olie, zout en andere produkten van Java, die vroeger, grotendeels door inlandsche handelaars, derwaarts werden gebragt. Schepen uit Europa en Amerika bezochten Java niet meer; de suikerkultuur stond bijna geheel stil. De prijzen van alle voortbrengsels van Java waren aldaar tot eene onbekende laagte gezonken.

Door de samenwerking van al deze oorzaken verklaart zich gemakkelijk het verminderd vertier van opium in de laatste jaren voor de Britsche verovering, zonder die uitsluitend aan de oneerlijkheid der ambtenaren toe te schrijven.

Zeer snel was die vermindering toegenomen. In 1794 had de jaarlijksche aanvoer-verkoopning nog 978 kisten bedragen, waarop gewonnen was eene som van f 1,378,887. Daaruit hadden de Commissarissen-Generaal aanleiding genomen om der Indische regering op het hart te drukken, het debiet weder te brengen op 1200 kisten. Het is beter, zeiden zij, dat eene gegeven winst worde behaald op de grootst mogelijke hoeveelheid, vermits daardoor "de lorrendraaijers en andere waaghalzen" meer worden afgeschrikt, dan wanneer die zelfde som op eene kleine hoeveelheid wordt gewonnen ¹.

In Julij 1796 bedroeg de jaarlijksche verkoopning der Amfoen-Directie 950 kisten, in 1797 was de aanvoer 1070 en in 1798 steeg hij tot 1137 kisten. In 1799 daalde hij tot 339 kisten en bleef vervolgens gering. Tien jaren daarna zien wij den Gouverneur-Generaal de behoefte van drievierde gedeelten der bevolking van Oostelijk Java ramen op 400 kisten, hetwelk

¹ Besluit van Commissarissen-Generaal van 25 October 1794.

voor het gansche eiland eene behoefte van 533 kisten veronderstelt, of slechts 46 ten honderd van hetgeen nog in 1798 werkelijk was verkocht en 44 ten honderd van het vertier van 1200 kisten, hetwelk men nog in 1794 mogelijk achtte.

Wij zijn thans aan het tijdstip der Britsche verovering genaderd en daarmede stappen wij voor goed af van de inrigtingen der voormalige O. I. Compagnie. Alvorens dat nieuwe tijdperk in te treden, deelen wij de volgende bijzonderheden mede, als bijdragen tot de juiste beoordeeling van het behandeld onderwerp.

Hoezeer de doodstraf tegen de opiumsluikers was bedreigd, deinsde men veelal terug voor de strenge toepassing van die straf. Zoo werden in het jaar 1773 door den Raad van Justitie te Batavia, wegens gepleegden morshandel in amfoen ter dood veroordeeld, J. A. HANEWINKEL en J. TRAPPE. De executie van het vonnis geschorst geworden zijnde, tot dat bescheid zou zijn ontvangen op een door de veroordeelden aan de Heeren Majores ingediend verzoek om pardon, verkregen zij in het jaar 1775 abolitie van die sententie, uit aanmerking van eene detentie van twee en een half jaren "bevangen met de vreeze des doods." Zij werden evenwel als schadelijke subjecten uit Indië gebannen ¹.

De sluikhandel had ook in Nederland zijne vertakkingen. In 1773 werden de personen van TIEDEMAN en SILO, aldaar woonachtig, bij edicte ingedaagd, maar, niet verschenen zijnde, door den Raad van Justitie te Batavia, als defaillanten, verstoken verklaard van alle verdedigingsmiddelen, met confiscatie van de op twee facturen bekend gestelde en aangehaalde 198 bussen met amfoen, door hen naar Indië gezonden ².

Het sluiken van opium was zoo algemeen, dat men zelfs van de Bevelhebbers van Britsche oorlogschepen die te Batavia ankerden, eene verklaring op hun woord van eer eischte, dat zij geen amfoen aan boord hadden ³.

Ten einde den morshandel der vreemdelingen zoo veel mogelijk te beperken en in aanmerking nemende dat zij het Javasche vaarwater veelal

¹ *Resolutien des Kasteels* van 22 Junij 1773 en 15 December 1775.

² *Resolutie des Kasteels* van 9 December 1773.

³ *Resolutie des Kasteels* van 6 October 1750.

bezochten om voor het bij den inlander zoo gewilde heulsap eenen uitweg te zoeken, werd bepaald, dat men aan vreemde particuliere schepen, welke amfoen aan boord hadden, geene geriefelijkheid bewijzen, noch ten hunnen behoeve eenig verzoek toestaan zoude ¹.

In 1753 gaf de gebrekkige voldoening der Bengaalsche eischen, aanleiding tot het ontbieden, uit Nederland, van 15,000 ponden Levantsch opium als eene proeve. Het blijkt niet of daaraan destijds door de Bewindhebbers is voldaan, maar in 1778 zonden zij ongeveer 13,000 ponden van dat opium, *ter proeve*. De bezending voldeed niet aan de verwachting en dat opium bleek schier onverkoopbaar te zijn, zoodat de Gouverneur-Generaal en Raden verzochten van verdere uitzendingen verschoond te blijven. Bovendien vreesde men dat het brengen van die soort van opium op de Indische markt, baatzuchtige lieden zou aanmoedigen om daarvan, gelijk reeds was geschied, "in botervaatjes, blikken of andere "verbloemde dekkingen," partijen naar Indië te zenden ².

In 1753 werd een onderzoek bevolen, of niet op het eiland Boeroe, of op andere plaatsen in de Molukko's, waar geene nagelen groeijen, opium zou kunnen geteeld worden, omdat de aanzienlijke vermeerdering van verbruik in Hindostan, nieuwe moeilijkheid deed vreezen in het verkrijgen der benoodigde hoeveelheid uit Bengalen. De uitalag van dat onderzoek is ons niet bekend ³.

De sluikhandel op Java werd, in het laatst der vorige eeuw, voor een gedeelte op de volgende wijze gedreven. "De Chinezen, die onbetwistbaar "drievierde gedeelte van dezen morshandel in handen hebben en wier belang medebrengt, dat de amfoen te Batavia en langs Java, op een hoogten prijs gehouden wordt, om daardoor de hunne, ter sluijk ingevoerd, "aan den man te helpen, dragen steeds zorg om de opium die bij de "Societeit verkocht wordt, meer en meer op te jagen, en, als 't ware, boven zijn kracht te doen reizen."

"Hoezeer de Justitie waakt om den sluikhandel in amfoen tegen te gaan,

¹ *Resolutie des Kasteels*, 15 Mei 1777.

² *Resolutien des Kasteels*, 18 Januarij 1779 en 12 Januarij 1780.

³ *Secrete resolutie*, van 28 Julij 1758.

“en welke middelen men daartoe in het werk gesteld heeft, is het nogthans “tot heden toe niet mogelijk geweest te beletten, dat ongeveer 500 kisten “s jaars clandestien werden ingevoerd en verkocht onder de partijen, welke “men bij de Amfoen-Societeit publiek heeft ingekocht, een middel des te “gemakkelijker, omdat de amfoen, die men thans Compagnies wegen van “Bengalen ontvangt, niet te onderscheiden is van die, welke de Engelsche “schepen particulier aanbrengeu of clandestien word ingevoerd ¹.”

De Engelsche schepen die opium aanbragten voor de Compagnie, hielden steeds eene hoeveelheid terug voor de sluikers, omdat die hoogere prijzen betaalden. Wij hebben reeds van ELLMORE vernomen hoedanig het voor den smokkelhandel bestemde werd aan land gebragt ². Ook van Benkoelen en elders werd door morshandelaars opium aangevoerd. De vaartuigen, gewoonlijk door Chinezen uitgerust, ankerden voor Tjilintjing en Maroda, “ontscheepten bij nacht en ontijden de medegebragte amfoen in kleine “praauwen, en zonden dezelve langs hen bekende en zig aldaar aller- “wege in zee ontlastende kleijne kreen en rivieren, naar den wal, van “waar zij vervolgens, in allerlei gedaantens, ook wel in ledig gevallen “kisten, met het merk van de Amfoen-Societeit gebrand, stedewaards, of “naar de bovenlanden vervoerd wierden ³.”

Merkwaardig is het, dat de Heer NEDERBURGH, die in 1794, als Commissaris-Generaal, aan de Indische regering had op het hart gedrukt, om pogingen aan te wenden, ten einde het debiet van opium weder te brengen op 1200 kisten ⁴, in 1803, als lid der Staats-Commissie belast met het ontwerpen van een nieuw Charter voor de Oost-Indische Bezittingen, in krachtige bewoordingen den opiumhandel veroordeelde en met zijne medeleden het voorstel deed om wel dien handel te Malaka vrij te stellen, mits geen wederuitvoer plaats had naar bezittingen van den Staat; maar om den invoer, in de besittingen beoosten Java gelegen, te verbieden, en om eindelijk den invoer op Java wel toe te staan, doch niet anders dan op uitdrukkelijk bekomen permissie van de Hooge Regering, aan welke tevens zou moeten worden in last gegeven, onder het opleggen van eene bepaalde verantwoor-

¹ *Verhandeling enz. van W. CRAANE, 1791.*

² *Verhandeling enz. van W. CRAANE, 1791.*

³ Zie pag. 181.

⁴ Zie pag. 149.

delijkheid "om alle maatregelen in het werk te stellen, welke de plaatselijke omstandigheden zullen toelaten, om het gebruik van de amfioen op het eiland Java te doen verminderen, en, is het mogelijk, geheel te doen ophouden ¹."

Het is waarschijnlijk dat DIRK VAN HOGENDORP, die met NEDERBURGH lid der Staats-Commissie van 1803 was, de bovenstaande beperkingen op het vertier van opium zal hebben voorgesteld en doorgedreven. Immers hij had het weren van dien handel reeds in openbare geschriften verdedigd, en verklaard "dat de handel in opium een der nadeeligste en schadelijkste zaken was, die het toenmalig bestuur van Oost-Indië onteerden ²."

Het destijds vastgestelde ontwerp van een Charter voor de Aziatische Bezittingen, door het weder uitbarsten van den oorlog buiten uitvoering gebleven, behelsde werkelijk voorschriften in den geest der gedane voorstellen. In latere reglementen en instructiën komt het bevel tot beperking van het vertier van opium niet voor.

Hoe groot dat vertier *buiten* Java geworden was, blijkt nergens. Wij mogen echter uit het werk van ELLMORE ³ en uit de bijzonderheden, reeds in den loop van deze proeve opgeteekend, besluiten, dat het aanzienlijker was dan op Java, in verhouding tot de getalsterkte en de mindere welvaart der bevolking. In 1746 zond de Amfioen-Societeit 100 kisten opium aan den Heer LOUTEN, Gouverneur van Makassar, met verzoek, die spoedig aan den man te brengen. Hij zond die gansche hoeveelheid den 26sten April 1747 naar Batavia terug, met de verzekering dat zij, te Makassar, in geene drie jaren te verkoopen was ⁴. De vele beschuldigingen door de Bewindhebbers tegen hunne dienaren ingebracht, doen hier als van zelf de vraag ontstaan, of men uit dit voorval wel voetstoots tot een gering verbruik op Celebes mag besluiten? De eenige schrijver die eene gissing omtrent de hoegrootheid van het verbruik buiten Java heeft gemaakt, stelt het op 350 kisten. Dit was in den tijd toen Bengalen geheel in de be-

¹ Rapport der Commissie tot de Oost-Indische Zaken van den 31sten Aug. 1808 en bijlagen.

² Bericht van den tegenwoordigen toestand der Bataafsche Bezittingen in Oost-Indië enz., door DIRK VAN HOGENDORP, 1790.

⁴ Verhandeling van W. CRAANE, 1791.

³ Zie pag. 131.

hoefte voorzag, en toen mitsdien noch van Malwa, noch van Turkije, eenig opium in den Indischen Archipel te markt kwam ¹.

Britsch Bestuur op Java (1811—1816).

Op den 17^{den} September 1811 ging Java en onderhoorigheden, bij kapitulatie over aan eene Britsche legermagt.

Met de schepen der expeditie, 90 in getal, en met die, welke haar als op de hiel, uit de havens van Britsch-Indië, volgden, werd, zonder eenigen twijfel, opium aangevoerd en onder begunstiging der algemeene wanorde, aan den staat van oorlog eigen, aan land gebragt, zonder betaling der bepaalde recognitie van 500 Rijksd. per kist.

Nadat het Britsch bewind overal gevestigd en de rust hersteld was, traden de pachters der amfioenkiten weder in de uitoefening der hun door het Hollandsch (Fransch) bestuur afgestane regten.

In 1812 werd de recognitië van 500 Rijksd. vervangen door een inkomend regt van 500 Piasters per kist ². Slechts te Batavia mogt de eerste invoer plaats hebben. Hetgeen voor de pachters van oostelijk Java benooidigd was, werd hun toegezonden door het Gouvernement, hetwelk tot dat einde steeds een voorraad opium te Batavia had.

De opiumspeculanten te Calcutta beklagden zich over dat hooge regt, waarop zij beweerden niet te hebben gerekend, toen zij op de Compagniesveilingen te Calcutta als koopers optraden. Op bevel der Bengaalsche regering werd het inkomend regt weldra verminderd op 6 ten honderd op Java en op 12 ten honderd op de overige eilanden. Het regt van 500 Piasters werd evenwel gehandhaafd voor opium, niet gekocht op de Compagniesveilingen ³.

Weinige maanden daarna werd het invoerregt te Batavia andermaal verminderd en bepaald op eene vaste som van 30 Piasters per kist, en werd ook de direkte invoer te Samarang en Soerabaja, tot het algemeen regt van 6 ten honderd, toegestaan. De invoer van opium, niet gekocht op de Com-

¹ *Crawford's Indian Archipelago*, III, 520.

² *Customhouse regulations of the 11th January 1812.*

³ *Additional customhouse regulations, March 7 1812.*

pagniesverkoopingen te Calcutta, werd verboden. Slechts aan de Gouvernementspachters mogt opium verkocht worden voor binnenlandsch gebruik en niet anders dan bij de kist ¹.

Daar de pachters in de Oostelijke Provinciën nu niet meer van Gouvernementswege van opium behoeften voorzien te worden, vermits de invoer te Samarang en Sourabaja was toegestaan, werd de voorraad te Batavia voorhanden in het openbaar verkocht ².

In April 1813 werden op last van het bewind te Calcutta nieuwe verordeningen omtrent den opiumhandel afgekondigd. Alleen te Batavia mogt de invoer plaats hebben. De pachter aldaar kon zich, bij den handel, van opium voorzien; de overige pachters zouden het noodige ontvangen van wege het Gouvernement, hetwelk zich, op de markt Batavia, een voorraad opium zou aanschaffen. In het inkomend regt kwam geene verandering ³.

In dat zelfde jaar werd Bengaalsch opium, ingevoerd op de wijze bij de koloniale verordeningen omschreven, ontheven van inkomende regten ⁴, terwijl ruim een jaar daarna, weder een invoerregt van 220 ropijen per kist werd bepaald ⁵. Nu eens werden de amfioenkitten voor een geheel jaar, dan wederom van maand tot maand verpacht.

De stelselloosheid en veranderlijkheid, met welke de Luitenant-Gouverneur RAFFLES, ten aanzien van den opium-handel en de amfioenpacht te werk ging, en de sluikwijze invoer met de vele Engelsche schepen, die gestadig van Bengalen aankwamen, dit een en ander deed de inkomsten der pacht aanmerkelijke dalen. In het jaar 1815 werd eene verbodsbepaling uitgevaardigd, die stof gaf tot het vermoeden, dat de Heer RAFFLES de opiumpacht met opzet had gedrukt, op dat geene bezwaren van eenen financiëlen aard zich tegen dien maatregel zouden verzetten. Op den 1sten September 1815 werd namelijk afgekondigd, dat zoodra de nog loopende pachten zouden zijn verschenen, het gebruik van opium op Java zou

¹ *Additional customhouse regulations Sept. 17 1812.*

² *Advertisements of 19 Sept. and 29 November 1812.*

³ *Notification of 9th February 1813, and additional customhouse regulations of 9th April 1813.*

⁴ *Custom house regulations of 29 November 1813.*

⁵ *Custom house regulations of 1 February 1815.*

beperkt worden tot de steden Batavia, Samarang en Soerabaja en de Vorsten-landen ¹. De Luitenant-Gouverneur wil het, blijkens den aanhef van zijne regulatie, doen voorkomen, als of de verminderde opbrengst van de pacht een bewijs ware van afnemend verbruik. Intusschen valt het in het oog dat die uitkomst eerst dan als bewijs van verminderd verbruik zou kunnen beschouwd worden, wanneer de maatregelen des Re-

¹ Regulation III, A°. D°. 1815, for restricting the retail vend and consumption of opium.

"The Honorable the Lieutenant Governor in Council, taking into consideration the pernicious effects resulting from the use of opium, as well to the industry as to the morals of the population, and observing that the use of the drug has already so far decreased in the interior of the country, that this decided and acknowledged benefit may be attained with but little loss of present public revenue, and with a well founded assurance, that such loss will soon be repaid by the increasing industry of the people, He has been pleased to resolve that from and after the 1°. of January 1816, or whenever the present farms and contracts for the retail vend of opium expire, the retail vend of that drug will be exclusively confined within the British Territories on Java, to the Towns and Suburbs of Batavia, Samarang and Sourabaya. From that date therefore the preparation of opium for private use, or the retail vend of the drug in any shape whatever, is forbidden beyond the boundaries already fixed to the suburbs of Batavia, Samarang and Sourabaya respectively, except within the territories of the Native Princes of Solo and Djococarta.

"All persons found guilty of preparing and retailing opium beyond the limits thus prescribed, or of aiding and assisting in the introduction of opium for this purpose, shall be subjected to a fine of 500 rupees for the first offence, — for the second offence to a fine of 1000 rupees — and for further offences of the same kind, to such further punishment as Government may direct. All opium imported or introduced into the interior of the country, or otherwise sold in violation of this regulation being declared liable to confiscation.

"No opium is allowed to be sold from the date when the existing opium farms or contracts expire, in any of the bazars situated beyond the limits of the suburbs of the Towns of Batavia, Samarang and Sourabaya, respectively.

"The officers of Justice and Police in each district will be strictly charged to see that this regulation be not contravened or evaded within their Jurisdiction."

By order of the Honorable the Lieutenant-Governor in Council,

C. ASKEY,

BATAVIA, the 1 September 1815.

Secretary to Government.

teurs de strekking hadden gehad om de pacht op de hoogte der consumptie te brengen. Dit intusschen geschiedde niet; de houding des Bestuurs was geschikt om de pachters af te schrikken, om den wettigen handel te ontmoedigen en om slechts aan de smokkelaars de kans van eenig voordeel over te laten. Het is mitsdien zeer denkbaar dat nevens een afnemende geldelijke opbrengst eene aangroeiende consumptie bestond, op het oogenblik dat de Heer RAFFLES het tegendeel voorop zette in zijne regulatie.

In zijn bekend werk beweert hij, dat onder zijn bestuur het vertier van opium was verminderd tot 300 kisten, zonder gevaar van sluikhandel ¹. Uit datzelfde werk blijkt dat de amfoenpacht opbragt in 1812/13 Ropijen 614,086, in 1813/14 Ropijen 583,230 en in 1814/15 Ropijen 375,318 ².

Wat van dit alles ook zij, het opperbestuur in Bengalen keurde de menschlievende poging van RAFFLES af. Het beperken van het verbruik van opium op Java moest noodwendig invloed hebben op de opiumveilingen der Engelsche Oost-Indische Compagnie te Calcutta en op den handel tusschen Bengalen en den Indischen Archipel, en hij kreeg dan ook weldra het bevel om zijne regulatie van 1 September 1815 in te trekken. Aan dien last werd voldaan bij eene publicatie van 25 Januarij 1816 ³, en toen in de maand van Augustus van dat zelfde jaar, het Nederlandsch gezag in de Oost-Indische Bezittingen werd hersteld, was de opiumpacht weder in volle werking.

Men beweert dat de Heer RAFFLES zijnen mislukten afschaffings-maatregel nam op aandrang van den Heer H. W. MUNTINGHE, die hem bekend maakte met het rapport der Staats-Commissie van 1803, hetwelk, gelijk wij gezien hebben, een voorstel inhield tot beperking van den opiumhandel, in de Aziatische Bezittingen der Bataafsche Republiek.

¹ RAFFLES, *History of Java*, I, aan het slot der inleiding in de noot.

² *Ibid.* I, 206.

³ "Notice is hereby given that in pursuance of instructions from the supreme Government in India, the proclamation under date of the 1°. of September 1815, regarding the retail vend of opium in the British provinces in Java, is rescinded. The use and retail vend of opium will be placed on the footing on which it stood at the period of the Calcutta opium sales in 1814/15, and the opium farm will be sold this year on the same conditions which existed at that period in the different residencies of the Island."

Alvorens het vierde en laatste tijdvak van deze proeve in te wij hier volgen eenige tabellarische overzigten van den opium derlandsch Indië, gedurende de zes en zeventig jaren, uit welk tijdvak bestaat, vooraf herinnerende, dat de staat voorkomend zijden 101 en 102, loopt tot het jaar 1745, en dat derha volgende cijfers eigenlijk slechts tot zeventig jaren betrekking

INVOEREN VAN OPIUM TE BATAVIA VAN HET J.
TOT HET JAAR 1816.

JAREN.	I N V O E R.		GEMIDDELD 'S JAARS IN ELK TIJDVAK.	AANMEE
	'S JAARS.	IN 10 JAREN.		
1746	136,143 ₧			Van het j jaar 1794, gegeven cijf heden uit, c regering aan cisteit verk haar, bijna Java, in con Wanneer en niet de l den opgege regel gevolg van twee ponden, te l geleverd 13
1747	176,000 "			
1748	217,500 "			
1749	207,060 "			
1750	188,500 "			
1751	134,125 "			
1752	171,514 "			
1753	156,158 "			
1754	180,425 "			
1755	187,679 "			
		1,755,104 ₧	175,510 ₧	
1756	174,000 ₧			De getall het teeken hebben niet cijfers kun worden, en slechts den aan. Het verl tot 1816 i van CRAWF gesteld op 5 Het laat staat voork ken omvat
1757	174,000 "			
1758	174,000 "			
1759	174,000 "			
1760	174,000 "			
1761	174,000 "			
1762	80,550 "			
1763	31,500 "			
1764	62,700 "			
1765	76,200 "			
		1,294,950 "	129,495 "	
1766	119,850 ₧			
1767	140,550 "			
1768	119,850 "			
1769	76,650 "			
1770	108,000 "			
1771	108,000 "			
1772	108,000 "			
1773	108,000 "			
1774	108,000 "			
1775	174,825 "			
		1,171,725 "	117,172 "	

JAREN.	I N V O E R.		GEMIDDELD 'S JAARS IN ELK TIJDVAK.	AANMERKINGEN.
	'S JAARS.	IN 10 JAREN.		
776	81,300 ₧			De vermindering in het tijdvak van 1776/86 staat in verband met de oneenigheden met de Engelschen in Bengalen, over het inkoo- pen van opium, ontstaan, en met de stremming uit den Engelschen oorlog ge- boren. De vermeerdering in de volgende tien jaren levert de blijken op van de aan- strenging der Amfloen-So- cieteit om het nuttige en voordeelige van eene verlen- ging van haar octrooi te doen in het-oog vallen.
777	80,468 "			
778	91,760 "			
779	97,127 "			
780	122,870 "			
781	122,720 "			
782	76,250 "			
783	101,350 "			
784	59,550 "			
785	110,250 "			
		943,645 ₧	94,364 ₧	
1786	184,650 ₧			
1787	120,000 "			
1788	153,600 "			
1789	144,600 "			
1790	126,750 "			
1791	138,600 "			
1792	34,500 "			
1793	139,950 "			
1794	248,196 "			
1795*	143,100 "			
		1,433,946 "	143,394 "	
1796*	130,000 ₧			
1797*	152,550 "			
1798*	153,495 "			
1799*	44,415 "			
1800*	67,500 "			
1801*	67,500 "			
1802*	67,500 "			
1803*	100,000 "			
1804*	68,000 "			
1805*	65,000 "			
		915,960 "	91,596 "	
1806*	54,000 ₧			
1807*	54,000 "			
1808*	54,000 "			
1809*	54,000 "			
1810*	54,000 "			
1811*	54,000 "			
1812*	40,500 "			
1813*	73,250 "			
1814*	73,250 "			
1815*	73,250 "			
1816*	73,250 "			
		657,500 "	59,772 "	

Wanneer men de cijfers in den voorafgaanden staat voorkomende, vergelijkt met de veronderstelde zielentallen op het einde van elk tienjarig tijdvak, dan vertoont zich het verbruik van opium per hoofd, gedurende de nu behandelde zeventig jaren, als volgt;

VERHOUDING VAN HET ZIELENTAL TOT HET VERBRUIK
VAN OPIUM OP JAVA EN MADURA IN DE ONDER-
STAANDE JAREN.

JAREN.	BEVOLKING.	TOTAAL VERBRUIK VAN OPIUM.	VERBRUIK VAN OPIUM PER ZIEL 'S JAARS.
1755	6,000,000	175,510 R	$\frac{1}{24}$ R
1765	6,880,000	129,495 "	$\frac{1}{49}$ "
1775	6,760,000	117,173 "	$\frac{1}{58}$ "
1785	7,000,000	94,864 "	$\frac{1}{74}$ "
1795	7,880,000	143,894 "	$\frac{1}{51}$ "
1805	7,760,000	91,596 "	$\frac{1}{84}$ "
1816	8,000,000	59,772 "	$\frac{1}{133}$ "

Deze uitkomsten in verband beschouwende met die voorkomende op bl. 115, ziet men dat van het jaar 1600 tot 1745 het verbruik van opium sneller toenam dan de aanwas der bevolking en dat die vermeerdering zich handhaafde gedurende de volgende tien jaren, toen dat verbruik, voor zoo ver het uit officiële bescheiden kan worden bepaald, gemiddeld het hoogste punt had bereikt. In 1765 bespeuren wij in het tienjarig gemiddelde reeds eene merkbare vermindering, die vooral na het jaar 1798 snel is toegenomen, zoodat het gemiddeld verbruik per hoofd in 1816, slechts een vierde gedeelte bedroeg van hetgeen het in 1755 was geweest.

VIERDE EN LAATSTE TIJDVAK,

van 1816 tot 1850.

Het vier en dertigjarige tijdperk met hetwelk deze proeve zal eindigen, is merkwaardig, *in de eerste plaats*, door het toepassen der amfioenverpachting op de buitenbesittingen, en, *in de tweede plaats*, door het aannemen, bij de regering, van het stelsel, om, voor zoo veel Java betreft, de opiumpacht zoo voordeelig mogelijk voor de koloniale schatkist te maken, bij het geringst mogelijk vertier van heulsap; in tegenoverstelling van het sedert 1677 bestaan hebbende streven, naar eene gestadige uitbreiding van het verbruik, en van het, nog in het jaar 1794, aangeprezen beginsel om zich van een bepaald inkomen te verzekeren, door het bevorderen van het grootst mogelijk vertier tot lage prijzen, als het geschiktste middel tot fnuiking van den sluikhandel ¹.

Alvorens te wijzen op de regeringsmaatregelen, welke het invoeren van dat stelsel vooraf gingen, herinneren wij, dat korten tijd voor den aanvang van het nu ingetreden tijdvak, eene nieuwe soort van heulsap op de Indische markt was verschenen, namelijk het Turksch of Levantsch. Amerikaansche handelaars waren de eerste aanvoerders. In den beginne weigerden de Chinese pachters het aannemen van eene noemenswaardige hoeveelheid van dat opium, voor de behoeften hunner pachten en bevestigden alzoo de uitspraak veertig jaren vroeger daarover gedaan ². De handelaars haalden hen, door zeer lage prijzen, over tot het nemen van proeven op eene kleine schaal. Van lieverlede verdween het bestaande vooroordeel. Men ondervond dat, ja, een gegeven gewigt aan Levantsch opium, gewoonlijk minder in water oplosbare deelen bevat dan een gelijk gewigt Bengaalsch opium, maar men overtuigde zich tevens dat, wanneer de prijs in eene juiste evenredigheid blijft tot dat verschil, het Levantsch opium met even veel voordeel kan worden gebruikt als het Bengaalsch. Naar mate de pachters in deze ondervinding werden bevestigd, verlangden zij dat de behoeften hunner pacht, al meer en meer, eindelijk zelfs voor drie vierde gedeelten, in Levantsch opium zouden

¹ Zie pag. 149.² Zie pag. 151.

worden vervuld, niettegenstaande de aanvankelijk onevenredig gedrukte prijzen zich, van lieverlede, in eene goede verhouding hadden geplaatst tot de wezenlijk e waarde.

De bewindlieden die, op den 19^{den} Augustus 1816, het bestuur over Nederlandsch Indië, uit handen der Britsche Overheid, aanvaardden, hielden aanvankelijk de toen bestaande inrigting der opiumpacht in wezen, behoudens het invoeren van meer regelmaat in het pachtbeheer, van eene meer werkdadige politie tot het tegengaan van overtredingen en van eene verkorte procesorde in het beregten van geschillen en vervolgingen uit die overtredingen ontstaan. Ten aanzien van de inkomende regten op het opium, werden de veranderingen tot stand gebracht die noodig waren, nu de beheerschers van den Indischen Archipel niet langer belang hadden bij den voordeeligen afloop der Calcuttasche opiumveilingen. De wensch om den handel der Amerikanen, de voorname aanbrengrers van Levantsch opium, te begunstigen, is in sommige van de uitgevaardigde verordeningen blijkbaar ¹.

In 1824 traden andere bepalingen in werking. De betrekkelijk geringe omvang der pachtpercelen, had eene klasse van speculanten tot mededingers nitgelokt, die, uit een geldelijk oogpunt, weinig waarborgen opleverden. Nu werden, als middel om meer vermogenden als pachters te doen optreden, de pachtpercelen vergroot, zoodat de meesten drie residentieën omvatteden, terwijl de pachtijd van een tot drie jaren werd uitgestrekt ².

De Preangerlanden werden van het pachtgebied uitgesloten en alle invoer van opium aldaar verboden. Dit stond in verband met de vrees voor sluikhandel in koffij. Verslaafden de inlanders zich aan het amfioenrooken, dan zouden zij, meende men, de Gouvernements koffij verkoopen om aan die neiging te kunnen voldoen. Dat verbod is thans nog van kracht ³.

Het stelsel der groote pachtpercelen leverde voordeelige uitkomsten op. Men ging weldra een stap verder.

¹ Men zie de *Indische Staatsbladen* van 1817, N°. 21, van 1818, N°. 53, van 1821, N°. 30 en van 1822, N°. 7.

² *Indisch Staatsblad* van 1823, N°. 36.   ³ *Indisch Staatsblad* van 1824, N°. 44.

De oprigting der Nederlandsche Handelmaatschappij (1824) was ontstaan uit eene grootsche nationale gedachte, waarvan de waarde en strekking hier niet zullen worden ter toetse gebragt. Als voortzetting van die gedachte, werd, met den 10. Jannarij 1827, de opiumpacht van Java en Madura, voor den tijd van drie jaren, aan dat ligchaam afgestaan.

Hoezeer men hier onwillekeurig denkt aan eene herleving der in 1794 opgehevene *Amfoen-Societeit*, bestond er tusschen dezen nieuwen maatregel en de inrigting van 1746 weinig overeenstemming.

Terwijl toch de Amfoen-Societeit eene bepaalde hoeveelheid opium, tegen vaste prijzen, moest nemen van het Indisch bestuur, om die weder, in het groot, aan eene klasse van tusschenhandelaars te verkoopen, zonder zich te kunnen inlaten met de sleet in het klein, werd aan de Handel-Maatschappij vrijheid gelaten om het benoodigd opium te koopen uit de eerste hand, zonder eenige beperking van Gouvernementswege, en zocht zij haar voordeel uitsluitend in den verkoop in het klein, hetzij dan dat zij dien zelf bestuurde, of die aan een of meer onderpachters afstond, onder de verplichting om zich alleen bij haar van opium te voorzien.

In het jaar 1830 werd de pacht andermaal gedurende drie jaren, en mitadien tot den 31sten December 1832, aan de Nederlandsche Handel-Maatschappij gegund.

Gedurende de eerste driejarige pacht had de Maatschappij zich tot de betaling in de koloniale kas verbonden van f 2,588,664 's jaars. Bovendien moest zij uitkeeren twee zevende gedeelten der zuivere winst door de pacht te behalen.

Aan de onderpachters werd door de Maatschappij geleverd, in 1827, eene hoeveelheid van 356 kisten Levantsch en 156 kisten Bengaalsch en Malwa opium, te zamen 512 kisten, tot de prijzen van f 5200 voor het Bengaalsch, f 4000 voor het Malwa en f 3600 voor het Levantsch opium.

In 1828 werden geleverd 358 kisten Levantsch en 82 kisten Bengaalsch en Malwa opium, te zamen 420 kisten, tot de prijzen van f 4800 voor Bengaalsch en Malwa, en van f 3000 voor Levantsch opium.

In 1829 bedroeg de levering 459 kisten Levantsch en 118 kisten Bengaalsch, Malwa en Persisch opium, te zamen 577 kisten, die betaald werden, het Levantsch met f 4000 en het Bengaalsch en Malwa opium met f 4500.

De aan het Gouvernement uitbetaalde twee zevende gedeelten der winst bedroegen in 1827 *f* 127,888, in 1828 *f* 109,325 en in 1829 *f* 149,466.

Gedurende den tweeden driejarigen termijn (1830—1832) bedong het Gouvernement eene jaarlijksche uitkeering van *f* 3,000,000, behalve de meerdere te behalen winst, tot op *f* 3,500,000. Mogt de zuivere winst *f* 4,000,000 te boven gaan, dan zouden daarvan nog negen tiende gedeelten worden gestort in de koloniale kas. Wat de Nederlandsche Handel-Maatschappij betreft, aan haar werd van regeringswege eene zuivere winst van *f* 800,000 's jaars verzekerd.

De Maatschappij stond het debiet van *madat*, in het klein, aan eenen Chineschen onderpachter af, voor eenen pachtschat van *f* 3,000,000 in het jaar, dat is, voor dezelve som die zij als minimum aan het Indische bestuur moest uitkeeren. De onderpachter verbond zich echter tot het maandelijks ontvangen van eene bepaalde hoeveelheid opium (vier vijfde Levantsch en een vijfde Bengaalsch) tegen prijzen ver het inkoopkostende te boven gaande, te weten *f* 8000 voor Levantsch en *f* 4000 voor Bengaalsch opium. Die prijsverhooging was de bron, waaruit de Maatschappij hare eigene winst en de verdere uitkeeringen aan de koloniale kas putte. Op dezen voet werden in de pacht geleverd:

In 1830	}	..... 581 kisten Levantsch.
		..... 203 " Bengaalsch.
		te zamen 784 " opium.
In 1831	}	..... 379 " Levantsch.
		..... 103 " Bengaalsch.
		te zamen 482 " opium.
In 1832	}	..... 377 " Levantsch.
		..... 53 " Bengaalsch.
		te zamen 430 " opium.

In deze drie jaren werd als winst aan de Indische kas verantwoord, over 1830 *f* 208,454, over 1831 *f* 201,366 en over 1832 *f* 53,629. Bedroegen

wij ons niet, dan ontving en betaalde de Handel-Maatschappij steeds twee derde in zilver en een derde in kopergeld.

In welke evenredigheid het Levantsch opium zich, sedert het jaar 1816, in de pacht had ingedrongen, is uit de bovenstaande bijzonderheden blijkbaar. Wat aanleiding heeft gegeven tot de gestadige afwisseling van betrekkelijks prijzen, zoo even aangewezen, is ons niet bekend. De verhouding der pachtprizen van Bengaalsch én Levantsch opium was als volgt:

In 1827	als	100 tot 65
" 1828	"	100 tot 62
" 1829	"	100 tot 88
" 1830	}	" 100 tot 75
" 1831		
" 1832		
" 1832		

In eenige Singapoersche prijscouranten van het jaar 1850, verhouden de middenprijzen van Bengaalsch en Levantsch opium zich als 100 tot 78. Moet men dit als de onderlinge gemiddelde verhouding der bruikbaarheid van de beide opiumsoorten, ten behoeve van de opiophagen beschouwen ¹? Het schijnt

---

¹ Mijn hooggeschatte vriend, de Hoogleraar G. J. MULDER, schrijft mij over het verschil in prijs tusschen Levantsch en Bengaalsch opium:

"Onder het wegnemen van het opium, hetwelk, na gemaakte insnijdingen in de slaaphollen, uitvloeit en dik wordt, neemt men, bij het Levantsche, veel van de *epidermis* der slaaphollen mede. Uit de vele analyses, die ik gemaakt heb, vloeit voort, dat in 100 deelen Levantsch opium gemiddeld voorkomen 33 in water onoplosbare deelen, die grootendeels uit stukjes van die opperhuid bestaan; voorts 23 deelen water en 45 deelen in water oplosbaar. In de laatste schuilen alleen de werkzame deelen. Zij bedragen nauwelijks eene kleine helft van het geheel en die kleine helft bestaat nog slechts voor een deel uit werkzame beginselen."

"In het Bengaalsch opium komen veel minder deelen der opperhuid voor, even zoo in het Egyptisch. Daarom moet Levantsch minder in prijs zijn."

"Het strekt niet tot eer der wetenschap dat zij geene goede analyses van Bengaalsch en Egyptisch opium aanwijzen kan. Terwijl men weet, dat in beide meer dan 45 oplosbare deelen in 100 voorkomen, weet men niet of in die oplosbare deelen ook meer werkzame beginselen gevonden worden."

"De zaak is echter zeer moeijelijk, omdat er zoo veel verschil tusschen opium en opium

zoo, maar dan ontstaat de vraag, wat noopt de pachters om zich gedeeltelijk van Levantsch opium te bedienen? Behoorde het hun niet onverschillig te zijn, welke soort hun in de pacht wordt geleverd, mits het verschil in prijs slechts evenredig zij aan het verschil in gehalte? De voorkeur door de pachters aan het Levantsch opium gegeven, doet vermoeden, dat er eenig verschil bestaat, hetzij in reuk of smaak, hetzij in de hoeveelheid morphine of andere werkzame deelen. Dit zijn punten die, welligt, door onderzoek bij de pachters zelf, zullen kunnen worden opgehelderd, even als de vraag, of het Levantsch en Bengaalsch opium, in het gebruik, gemengd worden en of er gedeelten van het pachtgebied zijn, waar men uitsluitend Levantsch, anderen waar men uitsluitend Bengaalsch begeert?

“is van denzelfden naam, even als tusschen knollen en knollen en appelen en appelen. “Elke verscheidenheid in grond, in seizoen, in droogte of vochtigheid en zoo voort, drukt “zich af in een plantenproduct. In HIRZEL zult gij de uitkomst vinden van vijf verschil-
“lende analijzen, door mij van Smirnaasch opium gemaakt. Hoe loopen deze niet uiteen?
“En toch zijn zij allen op denzelfden tijd en op dezelfde wijze door mij gedaan. Die ana-
“lijzen zijn echter van 1835, toen men vele bestanddeelen van het opium nog niet kende;
“de stukken (opium) waren bijzonder droog.”

“Het verschil tusschen den prijs van Levantsch en Bengaalsch opium kan alzoo door de
“wetenschap niet volledig toegelicht worden. Maar, bijaldien er slechts 10, in de plaats
“van 32, in water onoplosbare deelen in Bengaalsch opium voorkomen (en het kan ge-
“middeld naauwelijks meer zijn) dan moet, bij overigens gelijke samenstelling, de prijs van
“het Bengaalsch tot dien van het Levantsch staan als 600 tot 403; want 45+22 (oplos-
“bare deelen) staan tot 45, als 600 tot 403. Het-water heb ik in beiden even groot ge-
“nomen, gemiddeld 23 ten honderd.”

“Komen in het Bengaalsch 20 ten honderd onoplosbare deelen voor, dan hebben wij
“45+12 staan tot 45, gelijk 600 tot 474.”

“Behalve andere redenen, zoo als smaak, en welligt ook een grooter gehalte aan mor-
“phine enz., kan alzoo het verschil in prijs tusschen Bengaalsch en Levantsch opium
“reeds alleen van het verschil der deelen van de opperhuid der slaapbollen, die mede
“genomen zijn, worden afgeleid, en ik zou meenen dat men niets anders behoeft aan
“te nemen. Een gemiddeld kent men van geene soort van opium tegenwoordig meer, en
“ik heb vruchteloos getracht eenige soorten Bengaalsch en Egyptisch opium te bekomen,
“ten einde eens eene goede analyse van alle soorten van opium te maken, hetgeen, trou-
“wens, weinig vrucht opleveren en zeker wel een jaar tijds vorderen zou. De verschei-
“denheid is schier grenzenloos.”

Uit de schets door ons gegeven van de pachtvoorwaarden die geldig waren van 1827 tot 1832 blijkt, dat de Nederlandsche Handel-Maatschappij gehouden was tot eene jaarlijksche verantwoording. Deze verantwoording bragt uit den boezem der Maatschappij in dien der regering, eene mate van kennis, omtrent het huishoudelijke der pacht in het algemeen, en omtrent de behoefte van elk district in het bijzonder, die te voren niet had bestaan, noch kon bestaan, toen de pachters zich, buiten de regering om, van opium voorzagen. Uit dit oogpunt had de zesjarige tusschenkomst der Handel-Maatschappij eene, voor de regering, zeer nuttige strekking.

Met de alzoo verkregene kennis gewapend, besloot men in 1832 tot het nemen eener proeve, om uit de opiumpacht een klimmend voordeel te trekken, zonder aanleiding te geven tot vermeerdering van het verbruik. Dat dit zich sedert 1817 had verspreid, scheen te blijken uit het toenemend cijfer der pachtschat. In het jaar 1817 had dat cijfer *f* 614,908 en in 1826 *f* 2,388,664 bedragen en het was bezwaarlijk te gelooven dat eene zoo aanzienlijke verhooging zonder vermeerdering van verbruik had kunnen worden verkregen. Van 1817 tot 1821 werden de registers van ingevoerde goederen op Java niet nauwkeurig of althans niet in eenen voor de statistiek bruikbaren vorm gehouden, maar uit de registers van uitvoer te Calcutta bleek dat in 1819/20 en in 1820/21 van daar naar Java waren uitgeklaard, in het eerste jaar 796 en in het laatste jaar 797 kisten opium¹. Van 1822 af is de invoer op Java in officiële stukken vermeld². Hij bedroeg in dat jaar 581 kisten Bengaalsch en 176 kisten Levantsch opium, te zamen 757 kisten. Deze cijfers bevestigden het gerezen vermoeden van een toenemend verbruik, sedert 1817, toen het door RAFFLES op 300 en door CRAWFURD op 550 kisten werd geschat. In de jaren 1823—1826 was de invoer doorgaans minder dan in 1822, maar het vermoeden van sluikgewijzen invoer vond algemeen geloof.

Wij hebben reeds gezien hoe groot het debiet was sedert 1827, gedurende het zesjarig pachtbeheer der Handel-Maatschappij; het handhaafde

¹ Zie bijlage N°. 5.

² Zie *Verslag van den Handel, Scheepvaart, enz. op Java en Madura*, in het jaar 1825, pag. 25.

zich gemiddeld op ruim 500 kisten 's jaars, en schoen derhalve niet toe te nemen, terwijl de pachtachat inmiddels was gerezen van f 2,388,664, het cijfer van 1826, tot f 3,041,892, dat van 1832.

Het waren deze uitkomsten en vergelijkingen welke de regering noopten om den straks aangewezen weg in te slaan, waardoor men niet slechts hoopte een toenemend voordeel uit de pacht te zullen trekken, zonder vermeerdering van het opium-verbruik, maar ook verwachtte, dat de pachters en hunne onderhoorigen, door hun eigenbelang zouden worden genoopt om mede te werken tot het weren van den sluikhandel.

In 1833 werd de pacht, hier in groote, elders in kleine percelen, bij onderhandsche overeenkomsten afgestaan, op de voorwaarde dat de pachters eene vooraf, als minimum, bepaalde hoeveelheid opium van het Gouvernement zouden moeten aannemen tegen den prijs van f 100¹ per katti, of f 10,000 per kist. Hadden de pachters behoefte aan eene grootere hoeveelheid, zij zouden die almede van het Gouvernement moeten nemen, echter tegen eenen lageren prijs, die bepaald werd op f 40,60 per katti. De vaste verstrekking van opium kreeg, in de pachttaal, den naam van *tiban*, de toegift dien van *siram*². De pacht van 1833 leverde een voordeel op van f 3,805,882, bij eene verstrekking van 423 kisten opium.

Daar de hoop om de pachters, door hun belang, aan het weren van den sluikhandel te verbinden, niet anders kon worden verwezenlijkt dan wanneer de vaste verstrekking (*tiban*) tegen den buitensporig hoogen prijs van f 10,000 de kist, gelijk was aan de behoefte van het pachtgebied, en men het daarvoor hield, dat die behoefte meer dan 423 kisten beliep, werd de pacht, in 1834 en 1835, gegund aan hem die zich verbond om de grootste hoeveelheid opium, tot den eenmaal bepaalden pachtprijs, van het Gouvernement te zullen nemen. Bij opbod werd deze hoeveelheid bepaald op 440 kisten in 1834 en op 465 kisten in 1835, bij een stijgend inkomen van f 3,726,900 in het eene, en van f 3,952,500 in het andere jaar.

¹ De bepaalde prijs was eigenlijk f 120 *kopergeld*. Wij hebben dien prijs herleid tot *sibergeld*, en zullen in het vervolg slechts die muntspecie noemen, ten einde vergelijkingen gemakkelijk te maken.

² *Tiban* zal wel beteekenen *het ten deel gevallen*, van het Javaansche grondwoord *tibā*. *Siram* is, in het Javaansch en Maleisch, *begieten*.

Men geloofde nu het cijfer van het verbruik op Java en Madura te kunnen stellen op ongeveer 430 kisten. Deze hoeveelheid werd, bij de verpachting voor 1836, als *tiban* aangenomen, altoos tot den prijs van *f* 100 het katti. Maar bovendien werd een pachtschat, bij opbod vast te stellen, gevorderd. De slotsom was, dat de verstrekking der bepaalde hoeveelheid opium aan de koloniale kas een voordeel opleverde van *f* 4,260,900.

In de volgende zes jaren bleef het wettig debiet zich op nagenoeg dezelfde hoogte handhaven en leverde een stijgend voordeel aan de schatkist op, waarvan het cijfer in 1842 was geklommen tot *f* 6,940,400.

Nu werd op nieuw de proef genomen of de behoefte inmiddels was gestegen. De pacht werd, voor de jaren 1843, 1844 en 1845, in de hoofzaak geschoeid op de leest van die der jaren 1834 en 1835, dat wil zeggen, er was geen sprake van het betalen van eenen afzonderlijken pachtschat; de pacht zou worden gegund aan dengenen die het hoogste *tiban* zou bieden, met andere woorden, aan hem die de grootste hoeveelheid opium van de regering zou aannemen, tegen den nu vastgestelden prijs van *f* 175 per katti (*f* 17,500 per kist), een cijfer berekend naar hetgeen prijs en pachtschat te zamen in het vorige jaar hadden bedragen ¹.

De uitslag dezer verpachting scheen te bewijzen dat het debiet niet noemenswaardig was toegenomen, want bij een inkomen van *f* 7,217,500 bedroeg de verstrekking 437 kisten, of slechts 7 kisten meer dan in 1842.

In 1846 en 1847 bleven de pachtvoorwaarden, grootendeels, op denzelfden voet ². De opbrengst daalde evenwel op *f* 7,356,500 in 1846 en op *f* 6,695,100 in 1847, eene daling die men toeschreef aan de verliezen door de vorige pachters geleden. Het wettig verbruik was 445 kisten in het eene en 405 kisten in het andere jaar.

Men keerde in 1848 terug tot het stelsel om het *tiban* vast te stellen en de pacht te gunnen aan den bieder van den hoogsten pachtschat. De prijs van het *tiban* werd bepaald op *f* 10,000, die van het *siram* op *f* 8500 per kist. Behalve de 350 kisten *tiban*, werden door de pachters 70 kisten *siram*

¹ *Indische Staatsbladen* van 1842, N°. 30 en 42.

² *Indische Staatsbladen* van 1845, N°. 28 en van 1846, N°. 32.

genomen, zoodat het verbruik bleef 420 kisten. De netto opbrengst der pacht was *f* 6,474,240.

Een nieuw reglement omtrent de opiumpacht (thans nog van kracht) werd met de gewone publicatie wegens het opveilen der pacht afgekondigd ¹.

In 1849 en 1850 was het wettig verbruik 420 kisten in het eene, en 418 kisten in het andere jaar, bij een voordeel voor de schatkist van *f* 6,046,500 in 1849 en van *f* 4,936,700 in 1850 ².

Deze onderscheidene geldelijke uitkomsten komen niet overeen met die welke, van tijd tot tijd, zijn openbaar gemaakt. Dit ontstaat daaruit, dat de officiële staten van ontvangsten van Nederlandsch Indië, die men gewoonlijk tot leiddraad heeft genomen, uit den aard hunner inrigting slechts *bruto* ontvangsten kunnen aanwijzen, vermits de onkosten, tot het verkrijgen der inkomsten aangewend, onderscheidenlijk voorkomen op de staten van *uitgaven*. Wil men tot de kennis der *netto* ontvangsten doordringen, dan behooren de *uitgaven* van de *bruto* ontvangsten te worden afgetrokken. Dit heeft in de bovenstaande berekeningen plaats gehad. Daarbij is als grondslag aangenomen, dat de verstrekkingen zijn gedaan voor vier vijfde gedeelten in Levantsch en voor een vijfde in Bengaalsch opium, en dat het inkoopkostende daarvan, dooreengenomen, is geweest van 1833 tot 1840 *f* 1500 en sedert *f* 1000 per kist.

Nog eene andere oorzaak van verschil moet worden aangewezen. Zij is geboren uit de in Indië bestaan hebbende muntverwarring. Van 1833 tot 1846 werden de inkomsten der opiumpacht steeds geheel ontvangen in kopergeld, naar rede van 100 duiten op den gulden. In zulke guldens vindt men de opbrengst der pacht veelal opgegeven. Van het oogenblik dat de regering op die verdeeling terug kwam en tot regel stelde dat de *silveren* gulden zou verdeeld zijn in 120 duiten, en dat de gulden van 100 duiten zou genaamd worden de *koperen gulden*, kon de opbrengst van de opiumpacht van 1833 en latere jaren, niet met dien van een vroeger tijdvak ver-

¹ *Indisch Staatsblad* van 1847, N°. 42.

² Bij het berekenen der resultaten van de opiumpacht sedert 1833, heeft men gebruik gemaakt van de door den Heer F. EMBRECHTS uitgegeven *Staten der opiumpacht en van alle andere Gouvernements verpachte middelen* van 1830 tot 1848 enz., gedrukt te Batavia, bij Lange en C^o. 1848.

geleken worden, zonder vooraf de koperen guldens tot zilveren te herleiden. Deed men dit niet, men zou in en na 1833 eene plotselinge rijzing en in 1847, na het geheel afschaffen van den koperen gulden, eene even plotselinge daling in de opbrengst der pacht ontwaren, de eene grootendeels even schijnbaar en onwezenlijk als de andere.

Alvorens over te gaan tot het onderzoek der vraag, of en in hoever het stelsel van 1833 heeft beantwoord aan de daarvan opgevatte verwachtingen, brengen wij onder de aandacht, onzer lezers eenen staat van het bekend gebruik van opium in het tijdvak hetwelk wij thans behandelen, uitgedrukt, niet in *kisten*, maar in *ponden*, ten einde de vergelijking gemakkelijk te maken met de tabellen, voorkomende op de bladzijden 101, 102, 158 en 159.

AANTOONING VAN HET VERBRUIK VAN OPIUM OP JAV
EN MADURA VAN HET JAAR 1817 TOT EN MET
HET JAAR 1850.

JAREN.	I N V O E R.		GEMIDDELD 'S JAARS IN ELK TIJDVAK.	AANMERKINGE
	'S JAARS.	IN 10 JAREN.		
1817	68,750 €			Bij het herleiden d ten tot ponden is in h gehouden, dat in het waarvan thans sprake kist is gebragt gewor het eenparig netto van 100 <i>katti</i> , gelijks met 125 oude Amste sche ponden. De jaren 1817, 18
1818	68,750 "			
1819	68,750 "			
1820	99,500 "			
1821	99,625 "			
1822	94,625 "			
1823	60,125 "			
1824	52,250 "			
1825	35,875 "			
1826	31,125 "			
		679,375 €	67,937 €	1819 zijn aldus ingev
1827	64,000 €			het gezag van CRAW
1828	52,500 "			(III, p. 520); de jaren
1829	72,125 "			en 1821 op dat der C
1830	92,750 "			tasche staten van uitv
1831	60,250 "			jaren 1822, 1823 en
1832	53,750 "			naar aanleiding van h
1833	52,875 "			vasch handelsverslag
1834	55,750 "			1825 (p. 25 van dat
1835	58,125 "			de jaren 1825 en 18
1836	58,750 "			het gezag van de stat
		615,875 "	61,587 "	EMBRECHTS; de jaren
1837	52,250 €			tot en met 1832 op
1838	52,250 "			van de opgaven der
1839	52,250 "			del-Maatschappij, en
1840	52,250 "			lijk de volgende jaren
1841	53,250 "			aanleiding der state
1842	53,250 "			EMBRECHTS.
1843	54,625 "			Het laatste tijd
1844	54,625 "			dese tabel voorkom
1845	54,625 "			van vier jaren.
1846	55,625 "			
		535,000 "	53,500 "	
1847	50,625 "			
1848	52,500 "			
1849	52,500 "			
1850	52,250 "			
		207,875 "	51,969 "	

Eene vergelijking van deze cijfers met het zielental levert de volgende uitkomsten op.

VERHOUDING VAN HET ZIELENTAL TOT HET VERBRUIK
VAN OPIUM 'OP JAVA EN MADURA IN DE ONDER-
STAANDE JAREN.

JAREN.	BEVOLKING.	TOTAAL VERBRUIK VAN OPIUM.	VERBRUIK VAN OPIUM PER ZIEL 'SJAARS.
1826	8,440,000	67,987 ₤	1/137 ₤
1836	8,880,000	61,587 "	1/142 "
1846	9,380,000	58,500 "	1/174 "
1850	9,500,000	51,969 "	1/182 "

Bij het beoordeelen van deze uitkomsten, moet worden in het oog gehouden, dat het bekend verbruik van opium op Java en Madura, in het nu beschreven tijdvak, nog op eene andere wijze, dan door eene vermindering van het pondental afnam, namelijk, door het gedeeltelijk vervangen van *Bengaalsch* door *Levantsch* opium. Uit de noot op bladz. 165, volgt toch, dat de mindere prijs van laatstgemelde, in vergelijking van eerstgemelde opiumsoort, geen anderen grond hebben kan, dan eene geringere evenredigheid van de voor de opiumpacht bruikbare deelen. Dat mindere gehalte stellende op een derde, en voorts aannemende, dat het aan de pachters, sedert 1833, verstrekt opium door een genomen, slechts voor de helft heeft bestaan uit Levantsch, dan vermindert daardoor het gemiddeld cijfer van 51,969 ponden tot 43,307 ponden, dat wil zeggen, dat wanneer niets dan Bengaalsch opium ware verstrekt geworden, het verbruik in de jaren 1847/50 zou zijn geweest gemiddeld 43,307 ponden 'sjaars. Het verbruik per ziel in 1847/50 is dan ook, inderdaad, 1/219 pond in stede van 1/182 pond.

Het zal niet overbodig zijn, hier, bij voorraad, te beantwoorden eene bedenking die gemaakt kan worden tegen de rede waarin wij de bevolking van Java en Madura, sedert het jaar 1700 hebben laten aangroeijen tot aan het, voor het jaar 1850, door den Minister van Koloniën opgegeven cijfer van 9,500,000. Onze regelen van aanwas zijn eenigzins willekeurig. Met tamelijke juistheid was niets bekend dan de tegenwoordige getalsterkte, terwijl het punt van uitgang (de volkstelling van VALENTYN) even weinig

zekerheid opleverde als de latere opgaven van RAFFLES en anderen, die klaarblijkelijk te laag zijn. Hadden wij als grondslagen aangenomen, dat de bevolking van Java en Madura in 1815 slechts het, door RAFFLES opgegeven, cijfer van 4,615,270, en mitsdien zestig jaren vroeger ter naauwernood 4,000,000 bedragen heeft, het zou ongelooftlijk zijn geoordeeld geworden, dat Java reeds in het tijdvak van 1746 tot 1755, ongerekend eenen veronderstelden sluikswijzen invoer van 500 kisten of 67,500 ponden, gemiddeld jaarlijks 1300 kisten of 175,510 ponden opium verbruikte, zijnde het driedubbele van de bekende consumtie die thans plaats heeft bij eene bevolking van 9,500,000 zielen. Om derhalve de opiomanie van het voorgeslacht niet in nog ongunstiger kleuren af te schilderen, dan reeds uit de opgegeven daadzaken en vergelijkingen volgt, zijn voor de vermeerdering van bevolking sedert het jaar 1700 cijfers aangenomen, geheel van de opgave van RAFFLES en anderen afwijkende.

Onderzoeken wij thans of de in 1833 aan de opiumpacht gegeven inrigting aan het oogmerk heeft voldaan? Die vraag schijnt in vele opzigten toestemmend te moeten worden beantwoord.

Hoewel het niet te loochenen is, dat het bekend verbruik van opium ook onder de vorige inrigtingen, sedert het jaar 1761, is afgenomen, en dat die vermindering is blijven voortduren na het invoeren der verpachting van de amfioenkitten in 1809, welke echter niet gezegd kan worden voor het jaar 1811 aan orde en regelmaat te zijn onderworpen geweest, zoo bestaat er genoegzame aanleiding om het daarvoor te houden, dat toen, in en na 1833, het kultuurstelsel jaarlijks vele millioenen guldens in handen der Javanen bracht, die zij voor dien tijd niet ontvingen, het verbruik van opium op eene evenredige wijze zou zijn vermeerderd, wanneer geene antidotale maatregelen waren genomen. In 1826, wij herinneren het, was de pacht in de voorafgaande tien jaren, van lieverlede geklommen van f 614,908 tot f 2,388,664. Sedert steeg zij tot boven de f 7,000,000, en bracht in 1850 nog f 4,936,700 op. Nu ontstaat de eenvoudige vraag, of zij die, blijkens de ervaring, gegene zijn bevonden om gemiddeld van f 3,000,000 tot f 4,000,000 's jaars meer dan in 1827 aan opium te besteden, dit niet evenzeer zouden gedaan hebben, wanneer het heulsap hun tot de helft of twee vijfden van den tegenwoordigen prijs ware geleverd geworden? En wat zou bij het toestem-

men antwoord hetwelk voorzeker op die vraag volgen moet, de uitkomst zijn geweest van het behouden van het oude stelsel? Geene andere, dus schijnt het, dan eene verdubbeling of verdriedubbeling van het verbruik. Een man, die de zaken waarover hij schreef van nabij zag en aan wien de lof van een goed waarnemer te zijn, niet zal worden betwist, had, in een gedeelte van Java, waar hij van 1811 tot 1816 het gezag in handen had, opgemerkt: "dat toen de verkoopprijs in het klein was 5000 piasters per kist, zoo als tijdens de verovering van Java door de Engelschen, het gansche verbruik (in dat distrikt) slechts 30 kisten 's jaars bedroeg. Toen de prijs daalde tot 4000 piasters, werd het verbruik 50 en bij eenen verkoopprijs van 3500 piasters, 100 kisten 's jaars. Bij matige prijzen (zegt hij) begonnen velen opium te gebruiken, die het te voren niet deden. Bij buitensporige prijzen, lieten velen, die slechts een spaarzaam gebruik van opium maakten, het geheel achterwege, terwijl zij, bij wie de hebbelijkheid vaster wortelen had geschoten, toevlugt namen, tot minder aangename en meer schadelijke inlandsche surrogaten¹."

Onder de thans bestaande inrigtingen, is de inkoopsprijs, waarvoor de pachter het opium van het Gouvernement nemen moet, weinig minder, dan de *verkoopprijs* in het klein, door CRAWFURD schier als prohibitief beschouwd. Men kan aannemen, dat de onvermijdelijke onkosten der pacht en de winsten van pachters, onderpachters, en kithouders, dien prijs met de helft vermeerderen, voor dat het opium den binnenlandschen verbruiker bereikt en dat het hem, mitsdien, tot geen minderen prijs wordt geleverd, dan f 15,000 de kist, eene som die het hoogste cijfer van CRAWFURD nog met één vierde te boven gaat.

Door sommigen wordt gezegd dat de pachters, bij zoodanigen prijs, geen genoegzaam debiet zouden hebben, en dat zij, door de ervaring geleerd, trachten door middel van den sluikhandel jaarlijks eene zekere hoeveelheid goedkooper opium meester te worden, ten einde in staat te worden gesteld tot eene algemeene verlaging hunner prijzen. Men beweert, bij voorbeeld, dat wanneer een pachter die 30 kisten *tiban* nemen moet, meer kans ziet om 45 kisten te slijten tegen f 12,000, dan 30 kisten tegen

¹ CRAWFURD'S *History of the Indian Archipelago*, III, p. 520.

ƒ 15,000 de kist, hij niet in gebreke blijven zal om zich daartoe, door binnensluiken van 15 kisten, in staat te stellen.

Wij zullen niet pogen deze beweringen te wederspreken, indien althans de daarbij aangevoerde daadzaak met de waarheid overeenkomt, dat onderzoek, op meer dan eene aanhaling van opium gevolgd, heeft bewezen dat bijna altoos de pachters, of hunne borgen, de hoofdaanleggers of depligtigen dier mislukte sluikerijen waren, en dat zij zelfs gewoonlijk, zonder veel tegenspraak, het maximum der tegen de sluikers bedreigde aanzienlijke geldboete (ƒ 10,000) betaalden¹.

Maar al geeft men aan den eenen kant toe, dat er onder het sedert 1833 bestaande stelsel, boven en behalve het erkend cijfer der opiumbehoefte, eene zekere hoeveelheid ingesmokkeld en in consumtie gebragt wordt, zoo bestaan er, aan den anderen kant, gronden om het daar voor te houden dat die sluikhandel, in betrekkelijken zin, beperkt is.

In de eerste plaats mag men aannemen, dat hij schier uitsluitend gedreven wordt door de belanghebbenden bij de pacht, dat derhalve het daarin betrokken aantal personen gering is en dat zij elkander de hand bieden om te waken dat niemand, buiten hen, de wet overtrede.

In de tweede plaats volgt uit de geheele inrigting, dat des pachters belang om opium in te smokkelen zijne natuurlijke grenzen heeft in de mogelijkheid van debiet, tot eenen prijs die wel door het toevoegen van gesloken opium verminderd kan worden, maar die, in verband tot des pachters geldelijke verplichtingen jegens de koloniale kas, altoos zeer hoog zal moeten blijven.

In de derde plaats moet niet vergeten worden, dat de regering van tijd tot tijd proeven neemt om te komen tot de kennis der wezenlijke opiumbehoefte. Zij doet dit, zoo als reeds is vermeld, door het gunnen der pachten, niet aan hen die den hoogsten pachtschat bieden, maar aan degenen die zich voor de grootste hoeveelheid *tiban*, tot den vasten prijs van ƒ 12,000 de kist, willen verbinden. Die proeven hebben, in weerwil van de bekende onderlinge ijverzucht der Chinezen, die hen niet zelden tot roekeloosheid verleidt, het *tiban* niet doen stijgen en hieruit mag men de gevolgtrekking

¹ *Indisch Magazijn*, p. 127.

afleiden, dat het *tiban* voorhands zijn maximum heeft bereikt, dat wil zeggen, dat het, behoudens eene onbekende, doch waarschijnlijk almede vaststaande toevoeging van goedkooper opium, de grootste hoeveelheid vertegenwoordigt, die thans op Java kan worden gesleten, door de gezamentlijke pachters, zoo lang deze eens som van nagenoeg vijf millioen, of, inbegrepen het kostende van het opium, van vijf en een half millioen guldens, moeten storten in 's lands kas.

Wat hiervan zijn moge, uit de bekend geworden daadzaken is het blijkbaar, dat men in 1839 te hoog gespannen verwachtingen had, toen men geloofde, dat de destijds aan de pacht gegevene inrigting de pachters en kunne onderhoorigen zou maken tot bondgenooten van het Gouvernement, in het weren van allen sluikhandel. Zij hebben, dus komt het voor, wel belang bij het weren van den sluikhandel in het algemeen, maar drijven eenen bijzonderen, echter door de omstandigheden beperkten sluikhandel, voor eigen rekening.

Ten einde de sluikerij te bemoeijelijken, nam de regering verscheidens maatregelen van eenen repressieven aard, waaronder vooral behoort het aanzienlijk verhoogden der boeten. Welligt is zij daarin nog niet ver genoeg gegaan. Dit althans zou men gelooven, bij het vernemen "dat een onderpachter, in het jaar 1839, tot tweemaal toe, binnen zeer korten tijd, op smokkelarij betrapt en in de hoogste boete van f 10,000 geslagen, beide boeten terstond voldeed, als waren zij posten op zijne beslagening".

In 1848 werd, gelijk reeds is vermeld, teruggekeerd tot den vroegeren *tiban* prijs van f 100 per katti of f 10,000 per kist. Die prijsverlaging van f 7500 per kist, schijnt tot aanleiding te hebben gehad den wensch om daardoor het binnensmokkelen van opium door de pachters minder aantrekkelijk en noodzakelijk te maken.

Aan maatregelen van preventieven aard ontbrak het ook niet. De voornaamste dier maatregelen was het in 1841 uitgevaardigd verbod tegen het nederleggen van opium in de *entrepôts* van Batavia, Samarang en Soerabaja, anders dan voor rekening van het Gouvernement, en de genomene voor-

¹ *Indisch Magazijn*, p. 127.

zorgen om het aanbrengen van opium met de handelsvaartuige hinderen of onschadelijk te maken ¹.

Voor die maatregelen bestond eene voldoende aanleiding. Ged jaren 1833 tot en met 1841 waren vrij aanzienlijke hoeveelheden de entrepôts nedergelegd en vervolgens uitgeklaard geworden na liggende eilanden, hoofdzakelijk naar Bali. Men vermoedde, op den, dat die uitklaringen tot niets anders dienden dan om het eene wettige wijze aan boord van kleine handelsvaartuigen te kunnen maar dat het eigenlijke doel der belanghebbenden was om het u heulsap, op vooraf bepaalde punten der kust van Java, weder te o. Op deze wijze schenen inrigtingen, bestemd tot bevordering van gen handel, te zijn ontaard in stapelplaatsen der opiumsluikers. heffen der vergunning kon het kwaad niet geheel beletten, ma het bedrijven daarvan moeilijker maken.

De beweging welke in die entrepôts plaats had, geeft eenige g aan de hand, tot berekening van de hoegrootheid des sluikhande door de pachters gedreven, uitgaande van de aannemelijke ond dat allen zich bij voorkeur van het zoo gerieffelijk middel der zullen hebben bediend.

De uitvoeren van opium uit de entrepôts bedroegen:

in 1833	een getal van	186	kisten.
" 1834	"	342	"
" 1835	"	111	"
" 1836	"	279	"
" 1837	"	145	"
" 1838	"	232	"
" 1839	"	363	"
" 1840	"	230	"
" 1841	"	201	"

in negen jaren 2089 kisten. ²

¹ Staatsbladen van Nederlandsch Indië van 1841, N°. 35 en 42.

² Staten der in- en uitvoeren van opium, door F. EMBRECHTS, Batavia 184

meer men nu aanneemt dat daarvan niets naar anders gedcelten van rchipel is uitgevoerd, maar dat die gansche hoeveelheid weder ter s binnen gebragt op Java, dan zou dit den clandestinen aanvoer der s in die jaren brengen op gemiddeld 232 kisten 's jaars ¹.

len te Singapoera naauwkeurige aantekeningen van in- en uitvoer en, de handelsstaten van die haven zouden tot rigtsnoer kunnen bij het beantwoorden der vraag, wat van 1842 tot 1850 het uijlijk beloop van den sluikhandel in opium is geweest; want sedert Javasche entrepôts zijn gesloten geworden voor het artikel, waarvan sprake is, mag men aannemen, dat al het Bengaalsch opium, het op eene onwettige wijze op Java en Madura is binnen gebragt, te vera ingekocht en van daar verzonden is geworden. Maar de Singa- e handels-staten zijn geenszins volledig. Slechts de *invoeren* worden met eenige naauwkeurigheid, hoezêr niet zonder eene blijkbare neit overdrijving, vermeld. De aangiften der *uitvoeren*, die trouwens onverplicht zijn, bepalen zich tot die, welke door den *Europeschen* tand worden gedaan, terwijl de inlandsche handelaars, in den regel, ande aangiften doen van de ladingen die zij wegvoeren. Met betrek- ot het opium, bij voorbeeld, vermeldt het algemeen overzicht van het 350, wel de hoeveelheden die ingevoerd en die welke tot uitvoer *Sina* aangegeven zijn, maar niet wat uitgevoerd is met eene andere ming.

willen echter eene poging doen om uit die opgaven, in verband tot uit ontwijfelbare bronnen geputten *Staat van den uitvoer van opium havens van Britsch-Indië* gedurende eene reeks van jaren ², eenige rekkingen af te leiden, tot toelichting van het onderwerp dat ons bezig houdt.

gens het bewuste overzicht zouden in 1850 te Singapoera zijn aant 4343 kisten Bengaalsch en 20 kisten Malwa-opium. Het eerstge- ijfer komt niet overeen met de zoo even vermelde bijlage, volgens welke 19/50 van Calcutta en Bombay zijn uitgevoerd naar *Poelo pinang en*

rgelijk LAUTS, *Balie en de Bahiensen*, pag. 99.

Bijlage N°. 5.

verder oostwaarts, 4067 kisten, een uitvoer, niet uitsluitend voor Singapoera, maar ook gedeeltelijk voor Poelo pinang, Malaka en de verdere *Strait's settlements* bestemd. Nemen wij echter aan dat die gansche hoeveelheid te Singapoera is aangebragt en dat het ware cijfer van den invoer is geweest, het gemiddelde tusschen de Singapoersche staten van invoer en de Calcutta- en Bombay-staten van uitvoer, dan komen wij tot de slotsom dat in 1850 in Singapoera zijn aangebragt 4170 kisten Bengaalsch en 45 kisten Malwa-opium, of te zamen 4215 kisten.

Hiervan zijn, blijkens de Singapoersche opgaven, in 1850 naar China uitgevoerd 1640 kisten. Wat van de overblijvende 2575 kisten geworden is, blijkt niet. Wij moeten daarvoor derhalve eene bestemming zoeken, die alle landen zuidelijk van Poelo pinang gelegen kan omvatten, vermits uit de reeds aangehaalde bijlage blijkt dat in het jaar 1849/50, behalve 75 kisten naar Java, geen uitvoer van opium, thans in onze beschouwing vallende, heeft plaats gehad buiten de rubriek *Poelo pinang en verder oostwaarts*.

De hoeveelheid opium voor welke eene bestemming moet worden gezocht is alzoo.....2575 kisten.

Wij zien uit het handelsverslag van Java en Madura over 1850, dat, in dat jaar, voor Gouvernements rekening zijn ingevoerd 150 kisten Bengaalsch opium. Daarvan schijnen direct van Calcutta te zijn aangebragt 75 en waarschijnlijk van Singapoera...75

Blijft.....2500 kisten.

Een zeer aanzienlijk verbruik van opium heeft te Singapoera plaats, niet slechts in de talrijke wettige en onwettige amfioenkitten, die in en bij de stad bestaan en waar het heulsap slechts weinig boven inkoopprijs verkocht wordt, maar ook onder de duizenden van inlandsche en Chinese schepelingen die zich gestadig op de reede afwisselen en onder de talrijke scharen Chinese gelukzoekers aldaar, die aanhoudend uit hun geboorteland aankomen en zich op de omliggende eilanden verspreiden. Het is niet overdreven het verbruik van deze aan ongebondenheid overgegeven bevolking te schatten op....500 kisten.

Blijft 2000 kisten.

Transport.....2000 kisten.

Wij nemen aan dat uit dien voorraad wordt voorzien in het verbruik van Poelo pinang, Malaka, Patani, Kalantan, Perak, Trenggance, Selangoor, Pahang, Rëmbouw, Djohor en de verdere plaatsen op de Maleische kust gelegen, geschat op.....350 kisten.

Vervoerd naar Atjih en de peperhavens van Sumatra.....	100	„
Naar de meer zuidelijke Oostkust van Sumatra tot Djambi ingesloten.....	80	„
Naar Siam en Kambodja.....	80	„
„ den Archipel van Riouw en Lingga.....	50	„
„ de Noordkust van Borneo, Laboean, enz.....	80	„
„ de Soeloe-archipel en verdere verblijven der zeeroovers.....	50	„
„ de Westkust van Borneo.....	115	„
„ de Zuidkust van Borneo.....	9	„
„ Pegattan.....	12	„
„ Klompang en Pemoekan.....	10	„
„ Passir.....	7	„
„ Koetci, cum annexis.....	30	„
„ de Westkust van Celebes.....	40	„
„ de Baai van Gorontalo.....	30	„
„ de Boeginesche landen.....	35	„
„ de Molukken.....	19	„
„ de Westkust van Sumatra.....	60	„
„ Palembang en de Lampongs.....	12	„
„ Bangka.....	21	„
„ Bali, Lombok, Sumbawa, Flores, Boeton, Timor en alle verdere, hier boven niet gemelde, gedeelten van den Archipel.....	150	„

1830 „

Blijft 670 kisten.

Transport.....670 kisten.

Men kan voorts aannemen, dat behalve de aangegeven uitvoer naar China (waarschijnlijk met Europeische schepen), ten bedrage van 1640 kisten, nog met Chinese jonken en wankangs, zonder aangifte, zijn derwaarts gevoerd.....220

Blijft ten slotte.....450 kisten.

Voor deze hoeveelheid kunnen wij geene aannemelijke bestemming aanwijzen, daar toch eene verdere verhooging van cijfers die, hoezeer op waarschijnlijkheid steunende, echter reeds als willekeurig moeten worden erkend, niet kan in aanmerking komen.

Het is uit dit veronderstelde overschot van 450 kisten, dat in den Javaschen sluikhandel moet worden voorzien. In welke verhouding het daartoe staat, laten wij onbeslist; maar de daadzaak dat, onder het bestaande stelsel, de pachters de eenige sluikers van aanzienlijke hoeveelheden schijnen te kunnen zijn, en dat *hunne* sluikertij hare eigenaardige, welligt zeer beperkte, grenzen heeft, veroorlooft de veronderstelling dat zij die van den vorigen tijd (500 kisten 's jaars) niet evenaart. Destijds vond zij steun en veelzijdige medewerking in het regt, hetwelk elke dienaar der Compagnie meende te hebben op het genot van zoogenaamde *stille winsten*; thans ontmoet de sluiker overal het sedert veertig jaren vastgewortelde begrip, dat zulke winsten strafbaar, en, wat meer zegt, schandelijk zijn. De algemeene conniventie en daaruit ontstane straffeloosheid van de vorige eeuw, heeft plaats gemaakt voor eene openbare meening, die afwijkingen van den bedoelden aard streng veroordeelt en, op den duur, onmogelijk maakt. Dat de waakzaamheid der ambtenaren meermalen te kort schiet, is waarschijnlijk; maar dat hunne eerlijkheid zich, op eene groote schaal, zou kunnen verloochenen, is ongeloofbaar. Zoo er uitzonderingen bestaan, zij zullen meestal gevonden worden onder het, karig bezoldigd, personeel van lagen rang.

Het mag als zeker aangenomen worden, dat, gelijk de Chinezen reeds in beide vorige eeuwen de voorname handlangers van het opiumsluiken op Java waren, zij dit thans nog zijn, nu de pacht van het debiet in het klein algemeen ingevoerd is en de pachters bijna uitsluitend tot dien land-

aard behooren. Hoedanig en waar die sluikhandel hoofdzakelijk gedreven wordt, zal waarschijnlijk kunnen blijken uit de gedane aanhalingen en uit de regtsgedingen die daarvan de gevolgen zijn geweest. De aantekeningen deswege bij de residenten, bij het openbaar ministerie en bij de regterlijke collegiën, gedurende de laatste tien jaren gehouden, zullen eenen rijkdom van leerzame feiten behelzen, waarvan het verzamelen en ontleden waarschijnlijk een nieuw en nuttig licht zou verspreiden over de verborgenheden van den opiumhandel.

Men beweert, zoo het schijnt op goede gronden, dat de talrijke Chinese bevolking die zich, in de residentie Rembang, aan het strand heeft nedergezet, in eene nauwe betrekking tot dien handel staat. Daar en overal elders, waar zich zulke strandbewoners in groot aantal bevinden, schijnt eene scherpe waakzaamheid noodig.

Ook Batavia is, zegt men, niet vrij van het euvel. Onze voorouders dachtten reeds dat Levantsch opium derwaarts zou worden gezonden, "in botervaatjes, blikken of andere verbloemde dekkingen." Nog is dat middel aanwendbaar; nog is de reede van de hoofdstad van Nederlandsch Indië omzoomd met de kleine eilanden, kreek en rivieren, die in de vorige eeuw het insmokkelen van het heulsap gemakkelijk maakten¹; nog zijn de talrijke inwoners van het Chinese kamp even tuk op voordeel als toen, terwijl, eindelijk, de uitbreiding der onder de Chinezen bestaande cedgenootschappen, thans aan overtredders eene grootere mate van straffeloosheid schijnt te verzekeren dan vroeger. Men heeft dikwijls gevraagd of geldboeten alleen wel genoegzaam afschrikkende straffen zijn, waar het uitzigt op voordeel zoo groot is? De zaak (dus heeft men meermalen gezegd) is geworden een gewoon hazardspel, dat zich, bij eene opvolging van kwade kansen, oplost in winstderving of geldverlies. Men heeft ook wel eens beweerd, dat de gezamentlijke pachters zich onderling tegen zulke kansen verzekeren. Deze vragen verdienen ernstige overweging. Onder het bewind der Compagnie behoorden dé overtredingen tegen het opiummonopolie tot het gebied van den strafregter; er is grond om te gelooven, dat dit beginsel thans, met meer vrucht dan toen zou kunnen wor-

¹ Zie bladz. 181, 151 en 152.

den toegepast. Tegen veroordeelingen tot verbanning of inbanning, tot gevangenis of kettingarbeid, zou onderlinge assurantie krachteloos zijn. Zulke wetsbepalingen zijn, wij weten het, niet boven bedenking verheven, maar wil men ernstig het beginsel handhaven, *om door hooge prijzen het opiumvervoer, zoo veel doenlijk, te beperken*, dan moet men, dus schijnt het, niet terugdeinzen voor de maatregelen, zonder welke dat doel niet kan worden bereikt. Men kan, ten deze, uit het verledene niet besluiten tot het toekomstende. Wie het oog laat gaan over de cijfers der opium-exportatiën uit Britsch Indië ¹, zal zich in de *eerste plaats* bedroeven over de schier ongelooftelijke daadzaak, dat de uitvoeren naar China, in den tijd van dertig jaren, zijn geklommen van 3376 tot 47,715, of, met inbegrip van hetgeen van Singapoera derwaarts wordt gebragt, tot 50,000 kisten 'sjaars!! Maar hij zal, in de *tweede plaats*, het feit niet voorbij zien, dat, in dat zelfde tijdvak, de uitvoeren naar de streek van Asia, waarvan Nederlandsch Indië een gedeelte is, zijn toegenomen van ongeveer 900 tot meer dan 2000 kisten ². Dat feit, hoezeer grootendeels zijne oplossing vindende in het uit het niet verrijzen van Singapoera en in den grooten aanwas, in den Indischen Archipel, van Chinesche kolonisten, de klasse van inwoners onder welke de opiomanie het meest algemeen is, dat feit getuigt echter, ook van een toenemend verbruik van heulsap onder de inlandsche bevolking buiten Java. En geen wonder. De vermenigvuldiging van vrijhavens, rondom Java, zoo dringend aangeprezen om in de buitenbezittingen nijverheid en beschaving te ontwikkelen, maakt en dit is de schaduwzijde dier maatregelen, het opium aldaar, hoe langer hoe meer, tot lage prijzen verkrijgbaar. Het gevaar van sluikhandel op Java en Madura schijnt derhalve te moeten beschouwd worden als aangroeiende, en daarom moet men niet terugdeinzen voor antidotale maatregelen, al druischen zij ook aan tegen de algemeene neiging van onzen tijd, om de strafwetten in de eerste plaats te toetsen aan de eischen der menschlievendheid. In het onderwerpelijk geval zouden die eischen zelfs, door meerdere gestrengheid, worden bevorderd; want er is hier sprake van het be-

¹ Zie bijlage N°. 5.

² De uitvoeren van Calcutta naar *Poelo-pinang* en verder oostwaarts zijn veel grooter, maar wij hebben aangetoond (pag. 180) dat daarvan een aanzienlijk gedeelte naar China gaat.

teugelen van een singenot, waarvan de schadelijke uitwerkselen niet zullen worden ontkend, al is men ook genegen om de schilderingen die daarvan worden opgehangen, te hoog gekleurd te achten.

De vraag ontstaat hier, als van zelve, waarom niet teruggekeerd tot het voorstel der Staats-Commissie van 1803, en maatregelen genomen om het verbruik van opium, in onze Oost-Indische Bezittingen, aanvankelijk te doen verminderen en eindelijk geheel te verbieden.

Het komt onbetwistbaar voor, dat het eerste doel, waarop de Staats-Commissie wees, *vermindering*, reeds is bereikt. Nadat het bekend vertier van opium, in het tijdvak van 1746/55 zijn maximum had bereikt, trad eene vrij geregalde vermindering in. Zij hield zulk een gelijken tred met den toenemenden invloed van het Europeesch gezag, dat men niet nalaten kan dezen als oorzaak, gene als gevolg te beschouwen. Bij den eersten opslag schijnt dit eene onhoudbare stelling, wanneer men zich herinnert hoe lang dat gezag het beginnael bleef aanprijzen, om de grootst mogelijke hoeveelheden opium tot de laagst mogelijke prijzen te verkoopen. Deze schijnbare tegenstrijdigheid lost zich daardoor op, dat terwijl het gebruik van opium krachtig werd bevorderd door de onophoudelijke rustverstoringen en oorlogen die aan de verdeeling van het Mataramsche rijk (1757) voortgingen en door de regeringloosheid die, zelfs in tijden van betrekkelijke rust, aldaar heerschte, dat verbruik, in strijd met het verlangen der Compagnie, werd beperkt door het ontbinden der allerwege opgerigte gewapende benden, door het invoeren van meer orde en regelmaat in het bestuur dan immer te voren hadden bestaan, en door het verminderen en eindelijk geheel beteugelen der roovers, die, zelfs in diepen vrede, onder den algemeenen naam van *Kétjoe's*, de *dessa's* overvielen en plunderden en den gemaakten buit grootendeels in opium vertoerden. Dezelfde regering die het verbruik van opium trachtte uit te breiden, wilde het aan de hoofden, die haar dienden, hebben ontzegd. De regel vestigde zich *als amfoenschuiver verdient geen vertrouwen.* De Javasche Vorsten verboden, in de akten van aanstelling (*piagèn*), die zij aan *Wédânâ's*, *Khivon's*, *Pandwoe's* en *Mantri's* uitreikten, het *opium rooken* en stelden het op eene lijn met het dobbelen en wedden, met het plegen van valsheid, het beschermen van kwaad volk, en al wat zij begrijpen onder den naam

van *slecht bedrijf*; de overtreders van een of ander werden door hen bedreigd "met onheil ¹." De oprigting en verpachting der amfioenkiten in 1809 had almede eene beperkende strekking, omdat de verkoopprijs van het opium daardoor werd verhoogd. Het stelsel van 1833 eindelijk, gaf aan dat behoedmiddel eene nieuwe, te voren ongekende kracht.

Maar de Staats-Commissie van 1803 wilde het gebruik van opium later geheel verboden hebben.

Wie zou niet opregtelijk deelen in den wensch, dat een zoodanig verbod zich mogt kunnen verdragen met den finantiëlen toestand van Nederland en dat het, eenmaal uitgesproken, uitvoerlijk mogt worden geacht? De loop des algemeenen handels plaatst het laatste gedeelte van dien wensch, op de meest ontwijfelbare wijze, onder de *pia vota*. Overal vraagt men opheffing van belemmerende regten en formaliteiten, en toenadering tot een volkomen vrij verkeer tusschen de volken. Met die eischen zijn verbodswetten, ook die welke in het belang der menschheid worden uitgesproken, onbestaanbaar, want hare handhaving vordert juist de voortdoring en zelfs de versterking van datgene, wat men, als strijdig met den tijdgeest, wil hebben afgeschaft. Het is vooral ten aanzien van het opium, dat volstrekte verbodsbepalingen onmogelijk schijnen. Kunt gij overgaan tot het intrekken van al de Nederlandsche vrijhavens die Java omringen en die zoo vele trechters zijn, waardoor het opium, tot steeds verminderende prijzen, in den Archipel wordt verspreid? Al kondt gij het, zou de grootste van die trechters, *Singapoera*, niet blijven bestaan?

Men kan op onzen toestand eenigermate toepassen wat onlangs tot verdediging van het opium-monopolie der Engelsche Oost-Indische Compagnie werd gezegd: "The failure of one attempt of the Chinese to exclude the "drug, has shown that they are not likely to effect that object, and, if we "do not supply them, some one else will ²." De aangeprezen maatregel zou niet beletten dat anderen onzen Indischen onderdanen overvloed van opium bezorgden. Zoo lang de Britsche handel jaarlijks zijne 53,000 kisten op de markten van Asia blijft werpen, zullen daarvoor koopers gevonden worden,

¹ T. ROORDA, *Javaansche Brieven, Berigten, enz.* bl. 55—60.

² *Modern India*, bij G. Campbell, 1852.

en die koopers zullen middel weten om den Indischen Archipel daarvan te voorzien, vooral dan, wanneer wij de opiumpacht uit ons budget van inkomsten doen verdwijnen, en daarmede ook het kunstig zamenstel doen in een storten, waardoor thans het verbruik beperkt en dé sluikhandel binnen zekere grenzen gehouden wordt.

Maar is er niet nog meer in het oog te houden? In Britsch Indië wordt thans uit den opiumhandel een Staats-inkomen getrokken van 3,500,000 ponden sterling; zonder dat inkomen zou er een schrikbarend te kort zijn, hetwelk, in den tegenwoordigen maatschappelijken toestand der volken van het Indisch schier-eiland, niet door belastingen kan worden aangevuld. En echter hangt dat geldelijke te kort den beheerschers van Hindostan geheel of gedeeltelijk boven, het hoofd. De reeds aangehaalde schrijver geeft er een wenk van: "The worst of it is, according to some people, that, if the Chinese only legalised the cultivation (of opium) in their own country, they could produce it much cheaper and our market would be ruined. Both for *their* sakes and *our's* we must hope that it is not so, or, that they will not find it out!" Bij de mogelijkheid dat de Chinezen deze ontdekking kunnen doen, en bij de waarschijnlijkheid dat zij daaraan zullen worden herinnerd door het algeheel verdwijnen, in het Hemelsche Rijk, der edele metalen, als gevolg van den opiumhandel, is het zeer denkbaar dat Engeland zich zal voorbereiden om de andere opium-*debouchés*, hoe gering ook in verhouding tot het Chinesche, te behouden en uit te breiden. Tot dat einde staan aan Engeland rijkelijk al de hoogklinkende argumenten ten dienste, welke tot verdediging van het vrij handelsverkeer worden gebezigd. Deze herinnering heeft eenige waarde in eenen tijd waarin de talrijkste vloot immer door den Noord-Amerikaanschen Vrijstaat uitgerust, op weg is, om, in den naam van het hedendaagsche volkenrecht en van de hedendaagsche beschaving, de Japansche regering te overtuigen dat zij de opening harer havens voor den algemeenen handel, niet langer kan blijven weigeren. Zal het tot de zegeningen van die opening behooren, dat de Japansche bevolking kennis zal maken met de verleidelijke eigenschappen der opiumpijp? Zal de Japansche regering zich, zonder dwang, laten over-

---

¹ *Ut supra.*

tuigen dat het weren van het heulsap behoort tot de bekrompenheden van het voortaan geslotene oude wetboek? De tijd zal het antwoord op die vragen geven, maar men kan het, met tamelijke zekerheid en zonder eene buitengewone gave van profetie te bezitten, nu reeds voorspellen.

Wordt eenmaal de opium-kultuur, als onzedelijk, in Britsch-Indië afschaft, hetwelk gebeuren kan zoodra zij ophoudt onmisbare schatten op te leveren aan het bestuur, dan, maar ook dan alleen, zal men met vrucht kunnen denken aan het verwezenlijken van den menschlievenden raad der Staats-Commissie van 1808. Inmiddels zorgde de Nederlandsche regering, door alle middelen binnen hare magt, dat het opium hare onderdanen slechts tot afschrikkende prijzen bereike, en zij zal reeds veel nut hebben gesticht. Wij beweren dit met meer ernst, dan waarschijnlijk de pen bestuurde van den reeds aangehaalden schrijver, toen hij de 3,500,000 ponden sterling, welke uit den papaverbol in de Britsch-Indische schatkist vloeijen, beschreef als: "obtained by promoting the morality and sobriety of the Chinese, by taxing and restricting the supply to them of so noxious an article."

De loop des opiumhandels op Java is in de voorafgaande bladzijden geschetst, met de uitvoerigheid die binnen ons bereik was; dat daaraan veel ontbreekt, hebben wij bij den aanvang en meermalen in den loop des opstels erkend, maar het zal in allen geval kunnen dienen tot wegwijzer van hen, die zich met het verzamelen van meer volledige berigten zouden willen bezig houden. De aandacht van de zoodanigen wordt vooral gevestigd op de vraag, welke de standen onder de Javanen zijn, bij welke, en de districten, alwaar het rooken en kaauwen van opium het meest in zwang is, en op de wijze waarop een en ander plaats heeft. Wordt, bij voorbeeld, in de huizen der stad- of dorpbewoners opium gerookt — of wel — begeven allen, wier rang het niet volstrektelijk verbiedt, zich tot dat einde naar de amfoenkit? In welke mate zijn de, op Java gevestigde, Chinezen aan het opium verslaafd, en welke is de som die zij gerekend worden daaraan per hoofd op te offeren?

Eene belangrijke bijdrage zou zijn eene, over verscheidene districten loopende, berekening van den prijs, die de bevolking voor het opium betaalt.

en van de vermoedelijke winsten der pachters, onderpachters en kithouders. Welker werd het opiumrooken beschouwd als de oorzaak van vele misdaden; is dit nog het geval, en welke gevolgtrekkingen laten zich, te dien opzichte, afleiden uit eene vergelijking van de geregtelijke statistiek met die der opio-manie in eenige distrikten?

Veel is reeds in deze proeve gezegd omtrent de geldelijke voordeelen welke de handel, later de pacht, van opium opleverden. Eene tabel van die voordeelen, gedurende de 173 jaren, sedert het verkrijgen van het monopolie verlopen, zal evenwel niet onbelangrijk zijn. Zij wordt den lezer aangeboden ¹, met de aanmerking, dat, welke ook de zorg zij bij de zamenstelling aangewend, het stuk slechts aanspraak maakt op die mate van naauwkeurigheid gevorderd bij het geven van een algemeen overzicht.

Bij inzage van die tabel zal in het oog vallen, dat de aanhoudende rijzing van den pachtschat onder het in 1833 ingevoerde stelsel, tot aan het jaar 1838 voortduurde, en toen werd gevolgd van eene daling die twee jaren aanhield. Daarop volgden zes jaren van rijzing, die sedert 1847 door eene jaarlijksche daling is vervangen.

Voor die daling willen wij trachten eene aannemelijke oplossing te vinden. In een enkel jaar kan *rijzing* door groote mededinging, *daling* door gebrek daaraan worden te weeg gebracht; maar wanneer daling of rijzing eenige jaren achtereen voortduren, moeten andere oorzaken worden opgespoord. De ziekten die sedert 1846 een groot gedeelte van Java hebben geteisterd, zullen van zelve het aantal opiumrookers hebben doen verminderen; welligt zijn de dagelijksche bezoekers der amfoenkit de eerste slagtoffers geweest. De mislukte rijstooft in eenige residentien, en het daarop gevolgd gebrek aan levensmiddelen, hetwelk in Demak en Grobogan tot volslagen hongersnood klom, gaf aanleiding tot groote sterfte en verhuizing. Een en ander zal niet hebben nagelaten invloed te oefenen op de pacht. De hoegrootheid der koffijooftsten komt hier almede in aanmerking. Terwijl in de jaren 1841 tot en met 1844 jaarlijks gemiddeld f 9,800,000 aan de bevolking werden uitbetaald wegens plant- en transportloonen en andere onkosten op koffij, bedroegen die betalingen in de jaren 1845 tot en met 1847, gemid-

¹ Zie bijlage, N°. 6.

deld *f* 7,300,000 's jaars. De betalingen wegens den oogst van 1848 stegen weder tot *f* 8,300,000, maar bleven altoos nog *f* 1,500,000 beneden die van het straks genoemde tijdvak ¹. De oogst van 1849 eindelijk, was zeer gering; de betalingen door de regering ter zake van dien oogst gedaan, daalden tot het betrekkelijk lage cijfer van *f* 4,779,524 ².

Al hadden geene andere oorzaken dan deze bestaan, zij zouden reeds eene voldoende oplossing geven voor de daling welke de opiumpacht in 1847 tot 1850 heeft geleden.

Wij gaan thans over tot het mededeelen van eenige tot het behandeld tijdvak betrekkelijke bijzonderheden, waarmede wij dit overzicht van de opiumpacht op Java en Madura zullen besluiten.

De herhaalde, veelal ongegronde klagten der pachters, over het uit Nederland gezonden Levantsch opium, gaven aanleiding tot een naauwkeurig scheikundig onderzoek, vóór de afzending van elke partij. Daarmede waren die klagten niet opgeheven. Opium, hetwelk bij de afzending van hier bevonden was de gewone evenredigheid *opium depuratum* (*tjandoe*) te bezitten, werd op Java zeer dikwijls verklaard niet te voldoen aan de voorwaarde door het Gouvernement op zich genomen om *deugdzaam opium* te zullen verstrekken. Het oordeel van zoogenaamde *deskundigen* ondersteunde niet zelden de klagten der pachters, omdat het veelal rustte op indrooging en andere uiterlijke kentekenen, die omtrent de innerlijke waarde niets beslissen. Nu werd in de pachtvoorwaarden de zeer rekkelijke uitdrukking van *deugdzaam opium* vervangen door de bepaling dat het *criterium* van goed opium zou zijn een gehalte van ten minste 15/32 *tjandoe*.

Hoezeer vele geschillen hierdoor werden afgesneden, hielden zij niet geheel op, en nu ontstond in 1836 het denkbeeld om aan die klagten een einde te maken door het uitzenden van louter *opium depuratum*, in stede van *opium crudum*. Verstrekte men aan de pachters de reeds op eene wetenschappelijke wijze bereidde *tjandoe*, dan moesten, dus meende men, verdere

¹ *Verslag over Nederlandsch Indië*, van 1849, p. 188.

² *Ibid.* over 1850, p. 62.

geschillen over de hoedanigheid onmogelijk zijn, omdat zij zich allen oplosten in de vraag, hoe veel *tjandoe* ruw opium bevat. Men zag in het uitzenden van *opium depuratum* nog andere voordeelen. Men hoopte daardoor den sluikhandel meer dan door eenig ander middel te zullen kunnen fnuiken, vermits het verstrekken van *tjandoe* aan de pachters zou kunnen gepaard gaan met een verbod tegen het oprigten van de kookhuizen waarin het *tjandoe* van de onbruikbare bestanddeelen van het opium wordt gescheiden. Eindelijk prees men dat ontwerp ook aan uit het oogpunt van geldelijk voordeel, *eensdeels* omdat de pachters, ontslagen van de uitgaven aan het bereiden van *tjandoe* verbonden, eenen evenredig hooger pachtchat zouden kunnen geven, en *anderdeels*, omdat men verwachtte dat de producten van eene op wetenschappelijke gronden rustende, bereiding grooter zouden zijn dan van die der Chinezen.

Eene hoeveelheid *opium depuratum* werd naar Java gezonden als eene proeve. Zij viel ongunstig uit. Dit was hoofdzakelijk, zoo niet uitsluitend, daaraan toe te schrijven, dat de aanwijzingen die gegeven werden aan den met de bereiding belasten, zeer bekwamen scheikundige, niet steunden op volkomene zaakkennis. In die aanwijzingen was over het hoofd gezien het *branden*¹, hetwelk bij het Indische *tjandoe* een vereischte is. Daardoor wordt meer water verdreven, er worden eigenaardige reukdeelen ontwikkeld en het extract wordt brandbaarder in de pijp. Men zou, om de zaak duidelijker te maken, kunnen zeggen, dat het hier bereidde *extractum opii* werd *gekookt*, terwijl het, om gelijksoortig te zijn met dat der opiumpachters, had behooren *gebraden* te worden. Men zond een zuiver opiumextract, terwijl men een *aangebrand* had moeten zenden. Maar al had men die bijzonderheid ook geweten en in acht genomen, het blijft de vraag, of in elk pachtdistrikt van Java, dezelfde graad van *aanbranding* in den smaak der verbruikers valt? Wat daarvan ook zij, de Chinezen verklaarden het van hier gezonden extract ongeschikt voor de pacht, zonder eene nieuwe bewerking, welke veel deed verloren gaan. De proeve werd niet herhaald.

Tot het staken derzelve droeg ook bij het weldra aangevangen en tot

¹ Zie de bijzonderheden voorkomende op pag. 83.

heden voortgezet verzenden van het opium in luchtledige kisten, waardoor aan alle klagten van den kant der pachters een einde is gemaakt. Sedert eenigen tijd gaat een klein, tot dadelijk gebruik bestemd gedeelte, van Smyrna over Alexandrië en den zoogenaamden landweg, naar Batavia. De luchtledige afpakking bepaalt zich tot het gedeelte bestemd om op Java, eenigen tijd, te worden bewaard.

Buitenbezittingen.

Reeds hebben wij gezegd, dat het tijdvak waarvan de behandeling thans ten einde spoedt, onder anderen ook merkwaardig is, door het uitstrekken der opiumpacht tot de zoogenaamde buitenbezittingen, alwaar zij vroeger niet bestond. Kortelijk herinneren wij, dat onder het bewind der Compagnie, noch door haar, noch door de in 1745 opgerigte Amfioen-Societeit, noemenswaardige hoeveelheden opium naar de buitenbezittingen werden verzonden. Men behoeft slechts te letten op de veelzijdige door ons vermelde bewijzen en beweringen, dat opium destijds uit Bengalen langs Sumatra's binnen- en buitenkust, Straat Malaka, Borneo en Celebes, ter sluik naar Java werd vervoerd, om zich te overtuigen dat het omgekeerde niet waar heeft kunnen zijn, daar toch uit dien sluikhandel bleek, dat het opium op Java veel hooger in prijs was dan op de omliggende eilanden. Deze werden dan ook, in het algemeen, door de sluikers voorzien, en noch de Compagnie, noch de Amfioen-Societeit, trokken uit die voorziening eenig voordeel.

Toen de Gouverneur-Generaal DAENDELS, in 1809, de verpachting van de amfioenkitten op Java invoerde, was de gemeenschap met de meeste buitenbezittingen afgesneden; de maatregel strekte zich dan ook niet tot dezelve uit.

Onder het Britsch bestuur bleef die toestand voortduren. Een inkomend regt van 12 ten honderd werd echter bepaald voor het in de buitenbezittingen ingevoerd opium. Of het immer geheven is geworden, mag worden betwijfeld.

Het in 1816 hersteld Nederlandsch gezag streefde naar eenparigheid van belastingen en financiële inrigtingen. Van lieverlede werd de verpachting der amfioenkitten buiten Java beproefd, in zoo ver geen plaatselijke be-

zwaren, van overwegenden aard, zich daartegen verzetteden. Zoo kwam die pacht tot stand op Ambon, Timor, Riouw en Bangka en in eenige gedeelten van Celebes, Borneo en Sumatra.

In het algemeen was het, met uitzondering welligt van Ambon, eene voorwaarde dat de pachter zich buiten bemoeienis der regering van opium moest voorzien. Het beginsel om den verkoopprijs op te drijven tot beperking van het verbruik, werd buiten Java niet aanwendbaar bevonden, omdat de gelegenheden tot het voeren van sluikhandel daar menigvuldiger, en de middelen van beteugeling, zwakker zijn. In weerwil van deze, voor de pacht ongunstige omstandigheden, levert zij thans een voordeel van ongeveer een half millioen gulden aan de Koloniale Schatkist op.

De vroegere geldelijke uitkomsten met stilzwijgen voorbijgaande, deelen wij hieronder mede

HET NETTO RENDEMENT VAN DE OPIUMPACHT DER BUITEN-
BEZITTINGEN, GEDURENDE DE JAREN 1847, 1848 EN 1849.

JAREN.	MOJOKEN.	TIMOR.	MALAKKA EN OMREKENDINGEN.	BANDJERANGEN.	POSTANAK EN SAMBAL.	RIOUW.	BANGKA.	PALENG (TOT SINGEL).	BEKOLEN.	PALEMBANG.	TOTAAL.
1847	f25,767	f2,160	f53,087	f12,787	f56,900	f63,000	f58,482	f200,022	f19,126	f23,400	f508,049
1848	" 32,412	" 3,120	" 31,880	" 4,480	" 71,200	" 67,560	" 60,782	" 189,640	" 20,810	" 25,200	" 523,407
1849	" 32,187	" 3,800	" 34,240	" 15,482	" 59,466	" 55,200	" 63,010	" 192,490	" 21,120	" 29,760	" 531,854

De hoegrootheid van het opiumverbruik in de bovenstaande pachten, alsmede in de buitenbezittingen waar nog geene pachten bestaan of waar, zoo als op Sumbawa, het verbruik voor rekening der inlandsche Vorsten is verpacht, hebben wij reeds opgegeven ¹. Die opgave berust op ramingen, welke verbetering met aandrang wordt opgedragen aan hen, die, op de plaats, gelegenheid hebben tot grondig onderzoek.

Inmiddels breidt zich het gebruik van het heulsap ook buiten Nederlandsch Indië uit. De schier ongelooflijke invoer in China is reeds vermeld ². In Kambodja neemt de vraag toe en in Siam zijn de beletselen

¹ Zie pag. 151.

² Zie bijlage N°. 5.

voorwaardelijk opgeheven, door eenen vroegeren Vorst tegen den opiumhandel uitgesproken ¹. Ook daar schijnt een vorstelijk monopolie het middel te zijn waarvan men zich wil bedienen om voordeel voor de Staatskas te trekken uit een misbruik hetwelk men geene kans ziet te keeren.

Aan het einde van deze *Proeve* is eene dankbetuiging gepast. Zij is in de eerste plaats verschuldigd aan den Heer Minister van Koloniën, voor de vergunning om het oud Koloniaal Archief, tot opheldering en aanvulling, te mogen raadplegen, en in de tweede plaats aan den Heer P. L. DE MUNNICK, Agent van het Departement van Koloniën te Amsterdam, die, als bewaarder van dat Archief, steeds gepoogd heeft het doel des schrijvers, met zaakkennis en welwillendheid, te bevorderen.

10 Januarij 1853.

J. C. BAUD.

---

¹ *Overland Singapore free press*, 1 Julij 1851.

B I J L A G E N.

BIJLAGE N°. 1.

AANTEEKENINGEN OMTRENT HET GENEESKUNDIG GEBRUIK
VAN DE PAPAVER,

getrokken uit de Chinesche Materia medica,

本草綱目

Pèn-ts'ò K'àng mǒ

van LÌ SCHÍ TSCH'IN ¹.

De papaver komt als artsenijsplant onder den thans gebruikelijken naam van Y'ing-tsz-sǒ ², d. i. kruikjes-gierst, in de Materia medica voor, welke, gedurende het tijdperk K'ái-paò (j. C. 968—975), op hooger en last, door eene commissie van negen artsen, zamengesteld en onder den titel K'ái-paò Pèn-ts'ò uitgegeven is.

Eene beschrijving der plant bevindt zich reeds in de Materia medica van Tsang-K'í ⁴, uitgegeven in het tijdperk K'ái yoeên (j. C. 713—741). Toen werden twee soorten van papavers, eene *witte* en eene *roode*, onderscheiden.

Soe-yoeng ⁵, die tusschen 1023 en 1063 eene natuurlijke geschiedenis

¹ Pèn ts'ò K'àng mǒ, uitgegeven in 1596. Japansche uitgave van 1608. 12 Kiuën in 25 boekdeelen. Kiuën 23 bldz. 20.

· 罌子粟

· 藏器

· 開寶本草

· 蘇頌

schreef, maakte insgelijks eene onderscheiding tusschen deze varieteiten. Ten zijnen tijde werd de papaver reeds overal als *sierplant* aangekweekt. "De "kweekers," zegt hij, "mesten den grond om het jaar, en zaaijen in de "negende maand (November) de papaver, die in het daaropvolgend voor- "jaar opschiet en zeer weelderig groeit. Plantjes, die achterlijk en zwak "zijn, wiedt men, omdat ze toch niet bijkomen, gewoonlijk uit."

Een latere Schrijver, TSOENG SCHI¹ (1111—1117), gewaagt ook van *ge- vulde* heulbloemen.

Volgens het bericht van LI SCHI TSCHEIN (1596) "wordt de papaver in den "herfst gezaaid en komt hij in den winter op. De jonge plantjes zijn als "eene keurige groente zeer gezocht." [De Schrijver gaat de ontwikkeling der plant na tot op het tijdstip harer rijpheid] "Uit het *witte* zaad," zoo vervolgt hij, "kan men door toevoeging van rijst, eenen brij kooiken. Ook "olie kan men daaruit persen. Het *zaadhulsel* dient thans veelvuldig tot *art- "senij*. De ouden hebben het niet daartoe gebezigd, want in de vroegere "natuurkundige boeken wordt daarvan geen gewag gemaakt. De *zaadhulsels*, "tot *geneeskundig* gebruik bestemd, worden in water geweekt en nadat de "stelen en ribben daarvan verwijderd zijn, wordt het buitenste dunne vlies "afgetrokken, in de schaduw gedroogd, fijn gesneden, daarna met rijst en "aazijn of honig gekookt, of ook in honig gebakken, en als geneesmiddel "bij dysenterien gebruikt."

De schrijver geeft verscheidene andere wijzen van bereiding op, en noemt de ziektegevallen, waarin elke het meest te pas komt. Hij bemerkt echter dat het zaadhulsel, hoe snel ook zijne geneeskracht werke, bij verkeerde toe- diening de lijdens doodt als een zwaard. Hij waarschuwt er tegen in het *begin* der ziekte, en raadt, eerst dan zijne toevlugt tot dit middel te nemen, wanneer de dysenterie reeds eenigen tijd geduurd heeft, en de ingewanden reeds aanmerkelijk verzwakt zijn.

OVER HET GEBRUIK VAN HET OPIUM.

Onze LI SCHI Tschin, geeft, na de beschrijving van de papaver, een artikel over het opium van den navolgenden inhoud:

Systematische naam. 阿芙蓉 A-foc-yoeng (of O-foc-yoeng).

Naamsverklaring. De beteekenis van den naam A-foc-yoeng, gewoonlijk A-piën (阿片) of ook 鴉片, Ya-pien, is ons *niet bekend*. Sommigen houden A voor een plaatselijk woord, beduidende *ik* of *mijn*, en daar de bloem (van de papaver) in kleur overeenkomst heeft met de gewone Foe-yoeng-bloemen (*Hibiscus mutabilis* LINN.), zoo zoude de naam A-foc-yoeng zoo veel als *mijn* of onze *Foe-yoeng* beteekenen."

Ophelderingen. In vroegere tijden heeft men van het Afoe yoeng niet dan zeldzaam gehoord. Later hebben diegenen, welke deze stof als geneesmiddel gebruikten, beweerd, dat zij het uit de bloemen (i. zaadbollen) van papavers gedropen sap is. Wanneer namelijk de papaverplant een' groenen zaadbol gevormd heeft, wordt met eene groote naald het buitenste groene vlies op drie tot vijf plaatsen geprikt, zonder het harde binnenvlies te raken. Dit geschiedt na het middaguur. Den volgenden morgen wordt het uitgevloeide sap met een mes van bamboe afgeschraapt, te zamen in een aarden pot gedaan, in de schaduw gedroogd en vervolgens gebruikt. Van daar dat men in het heulsap, dat thans verkocht wordt, nog stukjes van de schil vindt."

In Arabië (Thiën fâng koeë ¹) worden, zoo als Docter WANG LUN ² in zijne *Materia medica* (1483—1505) opgeeft, papavers met roode bloemen gekweekt. Men laat de toppen der plant niet door water bevochtigd worden.

"In de achtste tot negende maand, wanneer de bloemen afgevallen zijn, "prikt men de *groene* schil (van den zaadbol) en verkrijgt het sap. Ik moet "[zoo vervolgt onze Schrijver] hierop aanmerken, dat deze bloem bij ons "reeds in de vijfde maand (Julij) *dorre* vruchten heeft; hoe kan nu twee "of drie maanden later nog eene groene schil voorhanden zijn? Of zoude "daar te lande de gesteldheid van den bodem anders zijn dan bij ons?"

Smaak. Zuur, adstringerend, warm, eenigzins vergifachtig.

Gebruik. Het opium wordt als geneesmiddel bij dysenterie gebruikt en wanneer *prolapsus ani* niet ophoudt. Het werkt ook adstringerend op de teelkracht van den volwassen man.

Tbelichtingen. "Het gemeene volk gebruikt deze stof als een *aphrodisiacum*.

"In de residentie verkoopt men (pillen, genoemd) Yī-lǐ Kīn-tān¹ (d. i. één korrel goud-vermilioen). Deze bestaan uit één fun of fên (9,09 gros) "opium met gekookte rijst tot pillen gevormd, en genezen, zoo als men "beweert, alle ziekten. Het zijn doorgaans geheime kunstmiddelen door ge- "neesheeren of apothekers in den handel gebracht."

Recepten. *Bij chronische Dysenterie.* Recipe: Eene dosis A foe yoeng ter grootte van eene kleine boon, op de nuchtere maag, met warm water, 's daags ééne dosis. Men moet zich daarbij onthouden van uijen, knoflook, en bouillon, en den dorst met honigwater lesschen.

Bij roode of witte loop. Recipe: Ya-piën (opium) Rad. Helenii, Rad. Alcaeae, Rad. Paeoniae officinalis, van elk één fun (9,09 gros). Stamp het tot poeder en maak er met gekookte rijst pillen van, zoo groot als een kleine boon. Voor menschen van middelbaren leeftijd bedraagt de dosis 1 fun, voor grijsaards en kinderen de helft. Men onthoude zich van zure spijzen, raauw en koud vet, thee, bier en tarwemeel. Heeft men niet onverdragelijken dorst, zoo drinke men slechts nu en dan een weinig rijstwater. Dit recept is door Lì schī Tschīn overgenomen uit de reeds vermelde *Materia medica* van WANG LUN.

Een ander Recept. Men kan ook de twee groene kelkblaadjes (*sepala*), welke de papaverbloem, alvorens zij zich opent, omgeven, en die afvallen, wanneer de bloem sich ontsloten heeft, inzamelen en tot poeder maken. In hoeveelheden van 1 tsien (0.9 gros) gewigt, met rijstwater ingenomen, heeft dit poeder eene verwonderlijke uitwerking.

[Lì schī Tschīn laat hierop eene opgave volgen van 24 ziekten, waarin de opiumpillen goede werking doen. Hij geeft voor ieder bijzonder geval ook het afkooksel op, waarmede de pillen moeten ingenomen worden. Van het opium-rooken gewaagt hij met geen enkel woord.]

OVER HET GENEESKUNDIG GEBRUIK VAN OPIUM IN JAPAN.

Het opium is in Japan onder de drie opgegeven Chinesche namen bekend geworden. Zij luiden volgens de Japansche uitspraak: *A-foe-yó*, *A-fen* en *Ya-fen*. *A-fen* is de algemeen gebruikelijke naam.

In de groote Japansche Encyclopaedie, uitgegeven in 1713, vindt men Vol. 103, blz. 19, de beschrijving van het opium insgelijks bij die van de papaver gevoegd. Zoo als gewoonlijk, geeft de schrijver eerst een uittreksel uit de *Materia medica* van LI SCHI TSCHEIN, dat echter minder volledig is, dan hetgeen wij daaruit hier boven hebben medegedeeld, en behandelt, bij wijze van aanteekening, datgene wat meer bepaaldelijk op Japan betrekking heeft. De noot gevoegd bij het artikel over het opium is van den volgenden inhoud:

“Men zaait de papaver meestal omstreeks 22 September. De planten met eenvoudige bloemen ontluiken later, zijn echter rijk in zaad. De dubbele bloeijen vroeger, geven minder zaad. De apothekers verkoopen het opium, dat tot genezing van dysenteriën dient, onder de namen van Njo-
“zin-kwan¹ (goddelijke pillen) en Itsi-rits-kwan² (één-graan-pillen)
“De vermenging met andere artsenijsstoffen is verschillend en wordt als een geheim van de dokters en apothekers beschouwd.”

[Ook in het aangehaalde artikel der japansche Encyclopaedie wordt van het opium-rooken niet gesproken, even min als in een ander artikel handelende over den tabak en het tabakrooken. De Japanners hebben het opium slechts als geneesmiddel, en wel door de Chinezen, of door dezelve geneeskundige boeken, leeren kennen.]

HOFFMAN.

¹ 如神丸² 一粒丸

BIJLAGE N°. 2.

GUSTAAF WILLEM BARON VAN IMHOFF, Gouverneur-Generaal,
en de Raden van wegens den Staat der Vereenigde Neder-
landen en de Generaale Geoctroijeerde Oost-Indische Com-
pagnie, Allen den geenen die desen sullen sien, Saluijt,
doen te weten;

Dat wij ten beste van de Generaale Maatschappije in deze gewesten, ite-
rative in overweging genomen hebbende het importante articul van haren
handel in amphioen, om het selve na de intentie onser hoge Principalen
te reguleeren op eenen vasten voet, voor het vervolg, sodanig dat dies
privative debiet de hooggem. Maatschappije, uijt kragte haare exclusive
contracten met meest alle landschappen, alwaar men gewoon is van dat
sap gebruik te maken, soo evidentelijk competeerende, dog door de con-
tramineurs van haren handel so dikwils onbeschaemdelijk door allerlije prac-
tijoquen en slujkerijen g'infringeert ende ondermeijnt werdende, op de meest
uijvoerlijkste wijze, aan haar voor het vervolg versekert, en teffens op een
zeker jaarlijks inkomen, uijt dit voornaamste articul van haren handel,
staat gemaakt kan werden, met uijtsigt tot verdere verbeteringe van dit
middel door den tijd, na rijpe deliberatie hebben goedgevonden, dies ver-
koop en debiet in dese gewesten, vooral de boven vermelde daar de Maat-
schappije alleen tot den aanbreng geregtigt is, onder sekere conditiën en
stipulationen, bij wege van privilegie over te laten aan eenige g'associeerde
particulieren, volgens seker project of plan van associatie daar af gefor-
meert, bij onse Res. van den 24sten September 1745 g'approbeert, en na
eene voltallige inschrijvinge van soo veel capitaal, als tot so groten onder-
neming geoordeeld wierd vereischt te werden, bij onse nadere Resolutiën
van den 12^{den} en 19^{den} October g'amplieert, als streckende niet alleen ter
bereiking van de bovenstaande oogmerken, maar ook teffens tot een vast
en g'accrediteerd fonds voor de gemeente, om daarin hare capitalen en mid-
delen te besteden, en dus tot een algemeen welvaren, beijde van de Maat-

schappij en hare Colonie en ingezetenen, weshalven ook bij ons op den voormelden 19^{den} Octob. goedgevonden zijnde, den eerst op vijf jaren ge-projecteerden tijd van deze privilegie, ten versoeke van de subscribers, al aanstonds en ab initio te bepalen op tien jaren, ten eijnde een jegelijk dit fonds des te meer moge accrediteeren: Soo hebben wij dan, om alle de voorsz. en meer andere redenen ons daartoe permoveerende, uijt kragte onser commissie en exeroeerende Souveraine magt, goede kennisse en wetenschap, goedgevonden en verstaan, de voorsz. g'interesseerdens in de subscriptiën hieromme en ten dien fine gedaan, en hare regtverkrijgenden voor het vervolg te incorporeeren in eene *Societeijt tot den handel in den Amphiœn*, en deselve te privilegeeren ende te octrojceeren, gunnen, privilegeeren en octrojceeren deselve bij dezen, voor den tijd van tien eerst volgende jaaren, ingaande met primo September 1745, en eindigende met ultimo Aug. 1755, beijde inclusive, onder volgende conditiën:

1.

De Comp. sal geduurende den tijd van dit Octroij alle den amphiœn, die zij uijt Bengalen krijgt, overlaten aan de societeijt en geene daar van verkopen of versenden.

2.

De societeijt sal gehouden wesen in te staan voor eene jaarlijxe debiet van 1200 kisten of 100 kisten ter maand, die zij ten prijse van 450 Rds. courant per kist sal hebben, volgens d'ordinaire volwigtigheijd en soort, bij de Comp: gebruikelijk, in ses termijnen of om de 2 maanden aff te haalen.

3.

Dog als het termijn verschenen is, en de Comp: niet voorzien zijn mogte, zal de societeijt ongehouden wesen het mankeerende aan dat termijn in het volgende te ontfangen, maar zij zal volstaan kunnen met de twee hondert van ieder termijn op zijn tijd te ontfangen, en ook d' vrijheijd hebben om, wanneer de Comp: van een goede parthij voorsien mogte wesen, bij een goede aftrek, de evengem. termijnen te mogen anticepeeren, en op eenmaal, al was het ook voor ses maanden, te gelijk ontfangen.

4.

Wat er meer als 1200 kisten gedebiteerd word, zal aan de g'associ-

cerdens werden overgedaan tot 400 Rds. courant ieder kist en wat zij meer als 1500 kisten komen te slijten, tot 350 Rds.

5.

De societeijt zal in het laatste jaar niet meer mogen neemen als in de voorgaande, of zij zal gehouden zijn met den aanvang van het thiende jaar de continuatie van haar privilegie te versoeken.

6.

De societeijt zal bestaan uit 300 actiën van 2000 Rds. ieder.

7.

Met medio Novemb. deses jaars een jder na het project associatie hebbende moeten contribueeren een vierde van zijn actie, aan de Cassier van de societeijt, en dat eerste fournissement met het tweede uijtterlijk voldaan zullende moeten zijn, op poene van verval der actie, ten behoeve van de societeijt, zal drie maanden na der hand het tweede quart moeten gefourneert werden, op deselve poenaliteit, schoon ook aan het eerste fournissement niet gemanqueert hadde, en voorts van ses tot ses maanden de twee overige termijnen, en sal de societeijt tot vergroting van haar capitaal geen nieuwe subscriptien mogen doen, dan met consent deser regering.

8.

De actiën van de societeijt zullen transportabel zijn, mits betalende een half procento aan den Boekhouder voor de nota van het transport, en niet subject wesen eenige andere belastingen, excepto het zegul-geld, van welk half procento den kooper en verkooper ieder de helfte betalen zal. Ook zullen de voorz. actiën geen arrest subject en gesz. moeten zijn op een zegul van twee Rds.

9.

De actiën zullen bij de societeijt zo wel, als bij 's Comp. Groot-Cassier, bijwege van verpanding zonder intresse acceptabel zijn, voor 50 procento van het waare capitaal, bij provisie, in steele van contant geldt, immers tot zoo lange de societeijt noodig zal vinden, daarinne verandering te maken, en na mate dat de societeijt in crediet komt, zal derselver cours ook bij de compagnie vermeerderd werden.

10.

De societeijt zal hebben een Directeur, twee Hoofdparticipanten, een

Cassier, en een Boekhouder, die teffens Secretaris sal zijn, welke drie eerst-gemelde de dagelijke besorging der zaken hebben sullen, dog wanneer er iets te delibereeren is van importantie, sal de meerderheid van dese vijf decideeren, en zullen de ambtenaren die daartoe thans verkooren werden, dese societeijt bedienen den tijd van het octroij, en bij versterff, vertrek, of bij versogt en g'obtineerd ontslag van en bij dese Regering, nadat de societeijt in eene generale vergadering daar over alvorens gehooft sal zijn, zullen de vacerende plaatsen op de nominatie door de societeijt gedaan, van een dubbeld getal daartoe eligible personen, door dese Regeering vervult werden, soo als op eene thans geformeerde diergelijke nominatie tot eerste bewindalijden en bediendens van deselve verkoren, en vervolgens ook behoorlijk in eed genomen zijn, de volgende, te weten, tot Directeur de Heer JACOB MOSSEL, tot de twee Hoofdparticipanten JACOB COOL, en JAN VAN 'T HOFF, tot Cassier JAN CRANENDONK, en tot Boekhouder en Secretaris ABRAHAM BOGAART.

11.

Den Heer Gouverneur-Generaal, zal altoos, uijt hoofde van zijn ampt, Opper-Directeur van de societeijt wesen, en de vrijheid hebben in haare vergaderingen, zoo hij wil, to praesideeren, met de meerderheid, of bij egualiteijt, met de dubbele stemme, als Praesident, die van den Directeur voor die tijd cesseerende, te concludereen, en ten allen tijde de boeken te laten opslaan en nasien, om te weten hoe de saaken van de societeijt behandelt werden.

12.

Die tien acties heeft, sal gerekent werden als een Hoofdparticipant, mits deselve onverbonden en onbeswaart zijn, het welke hij des noods met eede sal moeten affirmeeren, met desen verstanden nochtans; dat daer onder niet begrepen zullen zijn, zodanige actiën, die door de respective eigenaaren bij de societeijt selfs beleent mogten weesen.

13.

De volmagten van de absente Hoofdparticipanten zullen admissibel zijn ter vergadering, soo sij door vertooningen van haare gevolmagtschappen zig selfs behoorlijk en ook in die qualiteijt, haere principalen komen te legitimeeren, ten opsigte van de acties; maer daerentegen sullen zij ineli-

gibel zijn tot eenige ampten van de societeijt, soo niet voor haer selfs teffens hebben een radicaal van eligibiliteijt, uijt hoofde van vijf of thien acties.

14.

Directeur of administreevend hoofdparticipant sal niemand kunnen werden, dan die thien acties heeft.

15.

Niemand sal Boekhouder of Cassier kunnen werden, sonder selfs vijf acties in de societeijt te hebben.

16.

Den Cassier sal daarenboven nog borge moeten stellen, ten behoeve van de societeijt, tot 10,000 Rds.

17.

Den Cassier van de societeijt sal nooit meer contanten onder hem mogen houden, dan twintig duijsend Rds. en het overige moeten brengen bij 's Comp. Groot-Cassier; en sal den Directeur niet alleen aenspreekelijk zijn, voor het geene boven de genoemde somme onder den Cassier mogte blijven, maer ook de faculteijt hebben, zig de restanten van de cassa van tijd tot tijd te laten opgeeven.

18.

Den Cassier en Boekhouder sullen verplicht wesen, het dividend van de uijtlandige participanten, indien deselve binnen een maand na de gedane advertentie bij de couranten van de te doene uijtdeeling, door hun selfs, of door hunne gemagtigdens geen ordre sullen hebben gestelt, in 's Comp. cassa op wissel te tellen, 't zij naar Nederland dan wel naar een der bujten comptoiren, sonder daar voor eenige provisie of andere onkosten in reekening te mogen brengen, of te genieten, dan het wisselgelt, dat bij de Comp. wordt afgekort, met de onkosten van het opmaken derselve, item het half percent voor 's Comp. Cassier; en sullen wijders den voornoemde Cassier en Boekhouder de daar van opgemaakte wissels in duplo met d'eerst derwaarts te vertrekkene schepen, moeten versenden, onder 's Comp. papieren, naar de plaats waar de eijgenaer der actie, waarop het dividend gevallen is, zig ophout.

19.

Den Directeur sal hebben een salaris van drie duijzent Rds. des jaars, en een ieder der twee administreerende Hoofdparcipanten, twee duijzent vijf honderd Rds. 's jaars, ten minsten voor het eerste jaar, en tot gesien sal werden bij de societeijt, wat daarop nader sal dienen te werden bepaalt.

20.

Den Cassier sal hebben een salaris van twee duijzent Rijds. en de Boekh. van een duijzent 's jaars, sonder dat zij iets verder voor de onkosten aan de societeijt wegens hare diensten in reekening sullen mogen brengen.

21.

Den Boekhouder van de societeijt zal na 't presteeren van een eed gequalificeerd wesen, om, ten overstaan van getuigen, sodanige instrumenten als tot de societeijt relatie hebben, 't zij obligatiën, borgtogten of van wat natuur dezelve mogen zijn, te passeren, die over zulx van dezelfde kracht en waarde sullen werden gehouden, als of deselve voor een Notaris dan wel een ander beaupt-schrijver gepasseert waren.

22.

Dese societeijt zal alleen geprivilegeert zijn omtrend den amphioen, dog in alle overige articulen van negotie, 't zij bij de Comp. of wel onder de gemeente, gelijkstandig staan met alle andere negotianten.

23.

De societeijt sal mogen hebben bij Comp. Boeken een lopende reekening, die alle ses maanden voor de generale vergadering zal moeten effen gesteld of geconfronteert werden, en het onbenodigde geld zal in 's Comp. geld-cassa mogen geborgen werden.

24.

Zij zal tot haar zegul mogen gebruiken het ordinaire merk van de Comp., tusschen de letteren A S boven een G en onder een B.

25.

De verdere Ordres en Beglementen, die zij nodig heeft, zal zij in tijd en wijlen moeten beraamen in hare generaale vergaderingen, onder de toestemming van de Hooge Indiasche Regering.

26.

Zij zal ook mogen hebben haare Factoors op de Comptoiren van de Comp.,

dewelke door de respective Opperhoofden naar de billijkheid zullen gemaintineert werden.

27.

De societijt zal voorts alle protectie hulpe en bijstant van de Comp. genieten; alle equipagie goederen met een capitaal advans van haar mogen kopen, benevens zoo veel arthillerije als zij tot defensie van haare schepen en vaartuigen nodig heeft, dog bij aldien zij dienaren van de Comp. in haaren dienst wilde hebben, zal zij dat telken reijse speciaal moeten versoecken bij de Hooge Regering.

28.

De societijt zal den amphioen, die zij 's maands van de Comp. staat te ontvangen, op de haar convenabelste wijze mogen debiteeren, en zoodanig zij voor 't gemeene belang der intressanten geraden zal vinden, namentlijk uijt de hand, of aan de meestbiedende, mits zulx geschiede door besorging van een of beijdde administreerende Hoofdparticipanten, en met communicatie van den Directeur der societijt; zullende vervolgens de aflevering geschieden op eene ordonnantie van den Directeur, die insgelijks onderteekent zal moeten werden bij den Hoofdparticipant, die de parthije verkogt heeft, voor gesien, bij den Cassier voor den ontvangst van dies bedragen, en bij den Boekhouder voor geboekt.

29.

Ook zal de societijt den amphioen mogen verkoopen bij enkele kisten, zoo mede bij parthijen van 5, 10, 15 of uijtterlijk 20 kisten, maar in geen grooter quantiteijt teffens, gelijk dan ook vooral aan geen enkeld persoon, bij wege van overlating, de gantsche parthij zal mogen afgestaan, nog ook voor geen minder prijs, dan die van tijd tot tijd in de generale vergadering van alle de Hoofdparticipanten zal werden vastgesteld, voor welken prijs ijdereen, en zelfs de administreerende Hoofdparticipanten vrijheid zullen hebben inkoop te mogen doen, onder deze restrictie nogtans, dat in zulk een geval de andere Hoofdparticipant, die daarinne niet participeert, de ordonnantie zal moeten tekenen voor gesien.

30.

Den Directeur der societijt zal ook geobligeerd zijn, om zoo dra hij ontwaren mogte, dat de prijs van den amphioen zedert de bij de generale

vergaderinge gemaakte bepaling merkelyk begon te reijzen, daarvan dadelijk kennis te geven aan eene, ten dien eijnde geconvoceerde, nadere vergadering der Hoofdparticipanten, om over de verhooging der prijs van den amphioen te delibereeren en die vast te stellen.

31.

Gelijk ook den Directeur en de Hoofdparticipanten, die de administratie hebben, den verkoop tot de bepaalde prijs niet zullen mogen extendeeren, boven de bepaalde quantiteit van 200 kisten en twee maanden, sonder daartoe door de generale Vergadering gequalificeert te zijn.

32.

De betaling van den amphioen zal moeten geschieden in contant, dan wel bij verpanding van goud, silver of juweelen, die onder een distincte notitie, ook na voorgaande taxatie, zullen werden geseponeerd in de groote geldkamer ten desen Casteale; voorts bij hypotheclatie van vaste goederen, na de ordinaire wijze voor Scheepenen te doen, en eijndelijk ook onder borgtocht, die door den Directeur of administreerend Hoofdparticipant der societeijt geapprobeerd werdende, zal zulk voor hunne privative reekening, maar indien bij meerderheijd van stemmen in de Vergadering van Vijven werd goedgekeurd, voor reekening van de societeijt lopen.

33.

Indien de betaling van den ingekogten amphioen niet dadelijk bij den ontfangst geschied, zo zal aan den koper geen langer crediet dan een termijn van vier maanden geaccordeert mogen werden, dan bij de vergadering van Vijven, en bij dese ook niet langer dan uiterlijk tot negen maanden, het eene en andere onder dit beding, dat den koper boven de in 't voorgaande articul vermelde borgstelling, ook gehouden zij $\frac{1}{2}$ percento intresf des maands, van den dag der verkoping af gerekent, te betalen.

34.

Indien de societeijt in 't vervolg van tijd hare negotie ook tot eenige andere articulen extendeerende, eenige partijen goederen mogte willen verkoopen, zoo zal zulk niet dan bij publicque opveijlinge aan de meestbiedende mogen werden gedaan, zullende geen onderhandsche verkooping en of overlatingen gepermitteerd zijn, ten waare de Vergadering van Vijven,

of de meerderheid derselve, het contrarie voor de societeijt profijtelijker oordeelde te zijn.

35.

Den inkoop van goederen voor de societeijt zal door den Directeur met voorkennisse van de administreerende Hoofdparticipanten, ook des vereijcht werdende, bij een besluit der Vergadering van Vijven geschieden, maar nog den Directeur, nog de administreerende Hoofdparticipanten, nog den Cassier of Boekhouder, zal geen inkoop van of voor zig zelfs mogen doen van sulke goederen, waarin de societeijt negotieert, uijtgezondert de producten dezer Colonie, gelijk suiker, arack, enz. en zullen zij van de ingekogte goederen alle ses maanden in de generale Vergadering moeten produceeren specifieke lijsten, en daarbij annotceeren de namen der verkopers of leverantiars, de tijd van den gedanen inkoop, item de prijzen der ingekogte goederen, om des geraden geoordeeld werdende, in voorschreeve generale Vergadering gerevideert en g'examineert te werden.

36.

Alle ses maanden sal 'er door den Directeur en administreerende Hoofdparticipanten eene generale Vergadering van alle Hoofdparticipanten werden beroepen, waarin het dividend zal werden gereguleert voor de verloopene ses maanden.

37.

En zal daarin wijders met de compareerende Hoofdparticipanten gedelibereert, en bij meerderheid van stemmen geconcluceert werden, alles wat ten beste van de societeijt komt te strecken.

38.

Van de winsten die betaald werden in de eerste vier jaaren, zal nietmeer als uijterlijk de helfte mogen werden uijtgedeelt, het restceerende zal oplopen, ten faveure van de societeijt, tot dat men ziet of zij gecontineert zal werden of niet, in welk laatste geval dan teffens met het ordinaire dividend van het laatste jaar zal werden verreekent en uijtgegeven het opgelopen restant.

39.

De onbenodigde penningen in den handel en het overschietende van de winsten, in het voorgaande articul vermelt; zullen door den Directeur en

Administrateurs werden g'emploijert in andere goede articulen van negotie, of wijtgezet op goede hypothequen, op die zelfde voet als bij Heeren Weesmeesteren geschied.

40.

De societeijt zal mogen versoeken en in haren dienst houden, zo veel inlandsche en Europeesche kruisvaartuigen, met Commissie van dese Regering tegen de amphioen sluijkers voorsien, als zij nodig oordeelen zal, onder zekere reglementen, daarvoor bij gem. Regering te maken, en de aanhalingen die zij doen, zullen wel tot haar profijt zijn, dog haar egter, in cas die op een groot getal kassen amphioen liepen, niet kunnen bevrijden van de vorenstaande verpligting, om voor 1200 kisten jaarlijx vast in te staan.

41.

Indien de societeijt in der tijd haren handel zo verre extendeeren mogte, en zij nodig hadde een scheepstimmerwerff te maken, en meer andere articulen van omalag, waar toe de plaats binnen desen haven te kleijn valle mogte, zo zal haar van de Comp. bij wijze van leening werden gegeven het eijland *Engels Onrust* of *Onrust Kerkhof*, tot zulk een gebruik, de Comp. de grond aan haar behoudende, dan wel daar over met haar, in der tijd, nader contracteerende.

42.

Dit octrooij zal standt grijpen voor de tijd van thien agter een volgende jaaren, beginnende met primo September 1745, en eindigende met ultimo Augustus A°. 1755.

En op dat alle de voorz. poincten en vrijheden, hier boven ter neder gesteld, behoudens onse vorige Placcaten en Ordonnantien, en in specie dat van den jaare 1742, tegen allen anderen handel dan die van de Comp. in den amphioen, dewelke wij bij desen op nieuws zijn inhareerende, en onse nadere extensie van hetselve bij resolutie van den 16 Septembr. deses jaars, volgens dewelke allen particulieren ongepermitteerden aanvoer van amphioen in dese zëen, b'oosten Sunda en Malacca's engte, voor de grootste contrabanden en saisabel bij een iegelijk werd verklaart, mogen blijven in volle kragt en waarde, geduurende de tijd van dit octrooij, Zo ordonneeren en bevelen wij bij deesen allen en een iegelijk, onder de ge-

hoorsaamheid van de Nederl. Oost-Indische Maatschappij gehorende, deselve te agtervolgen en te onderhouden, of te helpen onderhouden en agtervolgen, daar en so het vereijtschen zal, zonder daar tegens directelijk of indirectelijk, nog binnen dese Colonie, nog daar buiten, te doen ofte te doen doen, in eeniger maniere, op poene van daar over als overtreeders van onse ordonnantien en beveelen te zullen werden gestraft, volgens de wetten en placcaten, en voorts na exigentie van zaken: Ontbieden ten dien eijnde en beveelen wel expresselijk den E. President en Raden van Justitie deses Casteels, die van den E. Geregte deser Stad, en alle verdere Officieren en Justitieeren, zo te deser hoofdplaatse als elders, voorts alle Gouverneurs, Directeurs, Commandeurs en alle andere gesagvoerende personen, soo te water als te lande, mitsgaders alle ingezetenen en onderdanen van meerm. Compagnie, dat zij de voorz. societeijt van geprivilegeerde koopluijden in den amphioen rustelijk en vredelijk laten genieten en gebruiken het volkomen effect van desen onsen octroije, consent en privilegie, cesseerende alle empechementen ter contrairie, want wij hetselve ten dienste en voordeele van meermelde Maatschappije bevonden hebben also te behooren.

Gegeven in 't Casteel Batavia op het eijland groot Java, den 30sten November A°. 1745, G'expedieert onder het ordinaire Zegul van de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie, de paraphure van den Heer Gouverneur-Generaal, en de signature van den Secretaris der Hoge Indiase Regeering. (was getekend) G. W. BARON VAN IMHOFF, (ter zijde stond) Ter ordonnantie van haar Eds. den Gouverneur-Generaal en de Raden van India, (getekent) P. A. VAN DER PARRA, Secret. Zijnde op het spatium gedrukt het cachet van de gem. Comp., in roden lacque.

BIJLAGE N°. 3.

TO THE HONORABLE J. BACHERACHT ESQ^{RE}.*Director and Council at Houghly.*

Gentlemen,

We have had the honor to receive your letter of the 2^d. instant.

The declaration which we made to you, in our letter of the 29th. ultimo, was grounded on the information, which we had collected, concerning the manner in which the provision and trade of opium have been immemorially carried on in the province of Bahar, and from that declaration we cannot depart, unless you furnish us with proofs that you have ever, to this time, possessed the real exercise of the right which you assert to a freedom of trade in that article.

Independently of long usage which, in this case, we have made our guide, we might justify our conduct by the universal principles of Government, which authorise us to make such regulations as we judge equitable and proper for the trade of the country, in those points which appertain to our jurisdiction as *Dewan* of the Provinces. Of this right we conceive that you yourselves, Gentlemen, were well apprized when, in the year 1757, you petitioned the nabob *Jaffir Ally Cawn* for an exclusive grant, to your Company, of the trade in saltpetre and opium, from which you now complain of our endeavours to restrict your purchases, only to the limits within which they have been hitherto conducted.

We believe you have misconceived the nature of the exclusive privilege which we mentioned to have granted to M^r. GRIFFITH. It does not convey the property of the monopoly of the opium trade to him or to any individual; but he holds a contract which only constitutes him the agent of Government for the provision of the opium on their account, on certain conditions.

When we offered to deliver 900 maunds of opium to you, at the same rate that you paid for it last year, it was with the view that your agent

might previously have liberty to examine the quality, in the customary manner, and to make choice of the best. But if you are content to receive it from our agent in the same manner as we do, without insisting on the right of rejecting such as your agents may not approve, we now make you a tender of it on the same terms which we have agreed to pay for it to the contractor, and we believe these to be much lower than opium has ever before been provided. We conceive this offer to be so advantageous, that we have no doubt of your ready acquiescence to it; but we cannot agree to increase the quantity which we before fixed, as the medium of what you had received for many years past.

We beg to be favored with your determination upon this matter as soon as possible, that we may give orders in consequence to the Council of Patna.

Fort Willam,
7th. Februry 1776.

We have the honor to be, Gentlemen,

Your most obedient servants

WARREN HASTINGS,

J. CLAVERING,

GEO. MONSON,

P. FRANCIS.

BIJLAGE N°. 4.

Perwannah verleend op den 8ten Maart 1776 (Engelsche stijl) onder de handteekening van Mijnheer den Gouverneur-Generaal en onder het zegel van de Engelsche Compagnie aan de bedienden van de Pergunnah's.

“Bevorens is een *Perwannah* verleend geworden op de bedienden en onderhoorigen van de *Pergunnah's*, afhankelijk van het Soebah-schap Behar, dat niemand buiten de Gomasta's (makelaars) van den Heer GRIFFITH,

“zich zou hebben te bemoeijen met de inzameling van afoen. Thans door
“gezegden Heer bekend gesteld zijnde, dat door verscheiden Bengalers en
“anderen, inwoners van Dynapore en andere plaatsen, in stilte verstrekkin-
“gen (voorschotten) aan de *pykars* op afoen gedaan worden, zoo is het dat
“aan de bedienden bij deze wordt geordonneerd, dat ieder in zijn ressort
“zal zorgen, dat niemand van Dynapore of eenige andere plaats verstrek-
“kingen geven of afoen onvangen zal, uitgezonderd alleen de Gomasta's
“van gemelden Heer. Die daaraan niet voldoen, zullen te Azimabad ter
“verhoor gebracht worden, onder waarschuwing dat, als men naderhand mogt
“gewaar worden dat iemand in stilte opkopen doet en deswege niet wordt
“gesteld tot onderzoek en verhoor, daarvan verantwoording van Ulieden
“staat te worden geëischt. De pijkar's en inzamelaars van afoen, zullen
“moeten worden gelast, om als iemand buiten de Gomasta's van den Heer
“GRIFFITH verstrekkingen op afoen doet, de waar niet af te leveren *en het*
“ontvaangen geld als hun eigen aan te merken, dat zij niet sullen behoeven
“terug te geven, zullende de klagten die deswege mogten gedaan worden, niet
“worden gehoord.”

Uit het Persiaansch vertaald, den 22sten April 1776.

(get.) C. L. EILBRACHT.

BIJLAGE N°. 5.

STAAT VAN UITGEVOERD OPIUM TE CALCUTTA EN BC
 NAAR DE ONDERSTAANDE PLAATSEN, SEDERT HI
 JAAR 1816/17 TOT 1849/50.

CALCUTTA.

JAREN.	NAAR CHINA.	NAAR BATAVIA.	NAAR JAVA.	NAAR DE KUST VAN SOMATRA.	POELO PEHANG EN VERDER OOSTWAARD.	NAAR ELKERS.	TOTAAL UITVOER.	AANMER.
1816/17	8,376	74	213	62	583	42	4,850	De geta
1817/18	2,911	46	149	160	485	10	3,710	zen staat
1818/19	8,575	12	44	119	549	7	4,806	wijzen aan
1819/20	1,741	80	796	117	851	26	3,091	inhoudende
1820/21	8,591	57	797	45	657	5	5,152	den opium
1821/22	1,936	81	818	38	268	"	2,591	De uitvoer
1822/23	8,207	9	489	50	895	"	4,100	ders, heeft
1823/24	8,923	10	428	47	802	9	5,219	kelijk pl
1824/25	5,365	65	294	73	1,258	31	7,086	heid seder
1825/26	4,627	80	141	10	345	2	5,155	1826.
1826/27	5,861	"	172	64	435	36	6,568	Onder d
1827/28	7,841	18	195	23	325	1	7,903	naar Poelo
1828/29	4,903	"	62	"	1,582	7	6,554	verder
1829/30	7,443	12	121	"	2,071	31	9,678	moetan wo
1830/31	5,590	"	162	8	1,844	12	7,116	pen die n
1831/32	6,750	"	"	5	744	8	7,507	poera. Ge
1832/33	7,530	"	"	"	1,842	13	9,385	jaren 18
1833/34	10,151	"	58	6	1,698	22	11,930	1840/41 g
1834/35	9,480	"	30	"	1,512	20	11,050	log met Ch
1835/36	13,021	"	85	19	1,624	58	14,807	ding, dat l
1836/37	10,493	"	132	"	2,107	2	12,734	gedeelte v
1837/38	16,112	"	80	"	3,015	100	19,807	waarts best
1838/39	14,499	"	189	"	3,483	50	18,221	in de eerste
1839/40	3,755	723	50	"	13,676	301	18,510	die vrijhav
1840/41	5,817	"	46	"	11,424	123	17,410	consigneer
1841/42	10,752	"	55	"	8,761	171	19,739	
1842/43	11,867	"	75	"	4,505	71	16,518	
1843/44	18,067	"	25	"	4,727	40	17,859	
1844/45	14,709	"	222	"	3,822	39	18,792	
1845/46	16,265	"	85	"	4,099	81	20,480	
1846/47	20,668	"	"	"	4,277	45	24,990	
1847/48	19,484	"	90	"	4,381	22	23,877	
1848/49	27,870	"	50	"	4,852	15	32,237	
1849/50	30,996	"	75	"	3,997	25	35,093	

BOMBAY.

JAREN.	NAAR CHINA.	NAAR MANTILA.	NAAR JAVA.	NAAR DE KUST VAN SUNDAVA.	POELO FINANG EN VERDER OOSTWAARTS.	NAAR ELDRE.	TOTAAL UITVOER.	AANMERKINGEN.
1836/37	20,882	"	"	"	191	"	21,073	Het opium te Bombay uitgevoerd, is het zogenaamd <i>Malwa</i> , hetwelk buiten Britsch Indië wordt geteeld, en bij den doorvoer, over het Britsch grondgebied, met eenen aanzienlijken landtol wordt belast. In den uitvoer naar elders is begrepen dien naar Malabar, Canara, Goa, de Persische en Arabische zeeboezems, Mauritius en de kust van Afrika.
1837/38	10,372	"	"	"	253	2	10,627	
1838/39	17,353	"	"	"	153	9	17,515	
1839/40	193	1709	"	"	3,338	2	5,292	
1840/41	12,022	25	"	"	3,709	6	15,762	
1841/42	14,963	"	"	"	1,337	6	16,356	
1842/43	18,521	"	"	"	376	2	18,899	
1843/44	19,274	"	"	"	151	25	19,450	
1844/45	14,853	"	"	"	229	59	15,171	
1845/46	24,700	"	"	"	185	175	24,920	
1846/47	17,389	"	"	"	26	158	17,573	
1847/48	14,915	"	"	"	69	61	15,045	
1848/49	21,392	"	"	"	376	48	21,811	
1849/50	16,513	"	"	"	70	14	16,597	

BIJLAGE N°. 6.

INKOMSTEN VERKREGEN UIT DEN ALLEENHANDEL IN OPIUM
OP JAVA EN MADURA, SEDERT HET JAAR 1678.

TIJDVAK WAARIN DE REGERING ZICH NIET INLIET I
HET DEBIET IN HET KLEIN.

JAREN.	WISSE OF VERKOOF VAN OPIUM.	TE BATAVIA.		IN OOSTELIJK JAVA.		TOTALEN.	AANMERKINGEN
		WAAGGELD.	UITGAAND REEST.	INKOMEND REEST.	LANDTOL.		
1678	f 69,908	f 108	f 240	"	"	f 70,251	In de eerste gulden, is de ren Rijkdaler op f 2,40.
1679	" 29,520	" 5,475	" 12,168	"	"	" 47,163	
1680	" 42,892	" 56	" 1,680	"	"	" 44,128	
1681	" 126,298	" 3,207	" 7,128	"	"	" 136,733	Bij de bere- van het waag-
1682	" 216,104	" 5,184	" 11,520	"	"	" 232,808	van de see- of tollen, heeft aangehouden,
1683	" 19,200	" 4,523	" 10,008	"	"	" 33,731	ten honderd v te Batavia ing
1684	" 107,975	" 2,883	" 6,408	"	"	" 117,266	optum, weder:
1685	" 120,529	" 6,415	" 14,256	"	"	" 141,200	gevoerd ge-
1686	" 1,608	" 16,135	" 35,856	"	"	" 53,599	naar de oostelij
1687	" 348,615	" 1,232	" 2,976	"	"	" 352,823	vans, en mita
1688	nihil	"	"	"	"	"	Batavia aan
1689	" 424,080	" 4,320	" 9,608	"	"	" 433,000	geki en uitgan
1690	" 565,901	" 4,341	" 9,648	"	"	" 579,890	is onderworpe
1691	" 546,818	" 4,946	" 10,912	"	"	" 562,676	weest.
1692	" 278,013	" 6,091	" 13,586	"	"	" 297,640	Van 1678 to
1693	" 324,981	" 7,203	" 16,008	"	"	" 348,192	was het uitgan
1694	" 486,932	" 5,047	" 11,328	"	"	" 498,807	te Batavia 10 l
1695	" 577,087	" 9,104	" 20,232	"	"	" 606,423	per kist. De oos
1696	" 498,588	" 8,272	" 18,384	"	"	" 525,244	tollen werden
1697	" 489,558	" 8,229	" 18,288	"	"	" 516,075	van ten behoef
1698	" 601,443	" 15,228	" 33,840	"	"	" 650,511	den Soemboes
1699	" 238,423	" 14,482	" 32,184	"	"	" 285,089	
1700	" 335,978	" 13,586	" 30,192	"	"	" 379,756	
1701	" 285,917	" 4,367	" 11,928	"	"	" 302,212	
1702	" 251,687	" 6,804	" 15,120	"	"	" 278,611	
1703	" 468,758	" 4,708	" 10,464	"	"	" 483,930	
1704	" 267,093	" 6,706	" 14,904	"	"	" 288,703	
1705	" 341,167	" 11,350	" 25,224	"	"	" 377,741	
1706	" 288,892	" 6,091	" 13,536	"	"	" 308,519	
1707	" 150,169	" 7,452	" 16,560	"	"	" 174,181	
1708	" 165,231	" 7,657	" 17,016	"	"	" 189,894	
1709	" 220,650	"	"	"	"	" 220,650	

WIJNT OF VERKOP VAN OPVUL.	TE BATAVIA.		IN OOSTELIJK JAVA.		TOTALEN.	AANMERKINGEN.
	WAAGGELD.	UITGAAND REGT.	INKOMEND REGT.	LANDTOL.		
f 817,524	f 8,672	f 19,272	"	"	f 27,944	
" 294,199	" 8,148	" 18,096	"	"	" 320,438	
" 276,979	" 9,028	" 20,064	"	"	" 306,070	
" 126,908	" 1,814	" 4,682	"	"	" 132,754	
" 508,786	" 4,514	" 10,082	"	"	" 523,282	
" 333,147	" 12,385	" 27,528	"	"	" 373,060	
" 444,701	" 12,463	" 27,696	"	"	" 484,860	
" 348,122	" 7,581	" 12,463	"	"	" 368,166	
" 589,602	" 11,873	" 25,296	"	"	" 626,271	
" 446,622	" 3,618	" 8,040	"	"	" 458,280	
" 667,269	" 12,884	" 28,682	"	"	" 708,785	
" 661,164	" 8,629	" 19,176	"	"	" 688,969	
" 987,461	" 13,586	" 30,192	"	"	" 1,031,239	
" 190,533	" 8,780	" 19,512	"	"	" 218,825	
" 245,797	" 10,465	" 23,266	"	"	" 279,518	
" 393,644	" 7,441	" 16,536	"	"	" 417,621	
" 61,455	" 18,582	" 30,072	"	"	" 105,059	
" 405,215	" 3,628	" 8,064	"	"	" 416,907	
" 171,305	" 9,763	" 21,696	"	"	" 202,764	
" 689,881	" 12,538	" 27,864	"	"	" 730,283	
" 488,624	" 13,262	" 29,472	"	"	" 531,358	
" 475,387	" 13,834	" 30,744	"	"	" 519,965	
" 468,544	" 7,970	" 17,712	"	"	" 494,226	
" 863,211	" 9,698	" 21,552	"	"	" 894,461	In 1746 ving detus- schenkomst der Am- foen-Societeit aan.
" 187,505	" 12,690	" 28,200	"	"	" 228,395	De oostelijke tol- len, vroeger geheven voor rekening van den Soe- soehocnan, kwamen in 1746, ten voordeele van de Compagnie.
" 602,166	" 18,413	" 29,808	"	"	" 645,387	De inkomende zee- tol was 10 Rijksdalers en de landtol 20 Pias- ters per kist opium.
" 421,770	" 9,547	" 21,216	"	"	" 452,473	Het uitgaand regt te Batavia werd ver- hoogd van 10 tot 20 Rijksdalers per kist.
" 751,187	" 10,746	" 28,880	"	"	" 785,768	Volgens den Heer GRAANZ, werd sedert de oprigting der Am- foen-Societeit $\frac{1}{2}$ van het te Batavia inge- voerd opium, in het westelijk gedeelte des Kilands gaeleuten, en was derhalve slechts $\frac{1}{2}$ aan waaggeld en
" 779,679	" 6,998	" 15,472	"	"	" 802,149	
" 481,940	" 9,882	" 21,960	"	"	" 513,782	
" 799,466	" 16,092	" 35,760	"	"	" 851,318	
" 414,265	" 17,841	" 39,648	"	"	" 471,754	
" 639,676	" 9,255	" 20,568	"	"	" 669,499	
" 1,768,887	" 8,445	" 18,768	"	"	" 1,796,100	
" 1,068,598	"	"	"	"	" 1,178,438	
" 1,068,538	" 35,640	" 79,200	"	"	" 1,063,538	
" 682,684	" 7,840	" 34,848	f 17,424	f 29,040	" 721,836	
" 800,166	" 10,130	" 41,224	" 25,612	" 37,520	" 914,652	
" 1,001,452	" 12,528	" 55,680	" 27,840	" 46,400	" 1,143,900	
" 911,106	" 11,923	" 52,992	" 26,496	" 44,160	" 1,046,677	
" 817,262	" 10,854	" 48,240	" 24,120	" 40,200	" 940,676	
" 568,629	" 8,607	" 35,856	" 17,928	" 29,880	" 660,900	
" 609,264	" 9,871	" 43,872	" 21,936	" 36,560	" 721,503	
" 564,566	" 8,985	" 39,936	" 19,968	" 33,280	" 666,735	

JAAREN.	WERT OF VERKOP VAN OPTUHL.	TE BATAVIA.		IN OOSTELIJK JAVA.		TOTALEN.	AANMERK.
		WAAGGEKL.	UITGAAND REGT.	INKOMEND REGT.	LANDTOL.		
1754	f 637,218	f 10,389	f 46,176	f 23,088	f 38,480	f 755,845	
1755	" 667,810	" 10,800	" 48,000	" 24,000	" 40,000	" 790,110	zee- en in
1756	" 659,640	" 10,022	" 44,544	" 22,272	" 37,120	" 778,598	Oostelijk J.
1757	" 712,860	" 10,022	" 44,544	" 22,272	" 37,120	" 826,818	werpen. I
1758	" 758,160	" 10,022	" 44,544	" 22,272	" 37,120	" 872,118	stelt dat
1759	" 735,960	" 10,022	" 44,544	" 22,272	" 37,120	" 849,918	aan het
1760	" 754,440	" 10,022	" 44,544	" 22,272	" 37,120	" 868,898	verbruik v
1761	" 628,360	" 10,022	" 44,544	" 22,272	" 37,120	" 742,818	onder de
1762	" 241,891	" 4,638	" 20,592	" 10,296	" 17,160	" 294,572	bevolking v
1763	" 108,386	" 1,814	" 8,064	" 4,032	" 6,720	" 129,016	moet word
1764	" 208,960	" 3,607	" 16,032	" 8,016	" 13,360	" 249,975	Overigen
1765	" 208,437	" 4,395	" 19,436	" 9,718	" 16,280	" 258,266	in de best
1766	" 352,301	" 6,901	" 30,872	" 15,336	" 25,560	" 430,770	het bedrag
1767	" 311,712	" 8,089	" 35,952	" 17,976	" 29,960	" 403,689	tollen au
1768	" 296,556	" 6,901	" 30,872	" 15,336	" 25,560	" 375,024	dat 1/5 van
1769	" 295,589	" 4,417	" 19,832	" 9,816	" 16,360	" 345,814	teijk Java
1770	" 266,917	" 6,220	" 27,648	" 13,824	" 23,040	" 387,649	optium in
1771	" 72,738	" 6,220	" 27,648	" 13,824	" 23,040	" 143,470	vens werd
1772	" 148,727	" 6,220	" 27,648	" 13,824	" 23,040	" 219,459	en mitatie
1773	" 184,030	" 6,220	" 27,648	" 13,824	" 23,040	" 254,762	landtol
1774	" 143,808	" 6,220	" 27,648	" 13,824	" 23,040	" 214,585	was.
1775	" 167,851	" 10,055	" 44,736	" 22,368	" 37,280	" 282,290	De jaar
1776	" 257,841	" 6,220	" 27,648	" 13,824	" 23,040	" 328,578	ter welke
1777	" 189,184	" 7,776	" 34,560	" 17,280	" 28,800	" 227,800	" is gepl
1778	" 142,952	" 6,998	" 31,104	" 15,552	" 25,920	" 222,526	die waari
1779	" 374,139	" 6,998	" 31,104	" 15,552	" 25,920	" 453,718	ciele aant
1780	" 342,243	" 6,415	" 28,512	" 14,256	" 23,760	" 415,186	niet hebb
1781	" 353,474	" 7,711	" 34,272	" 17,136	" 28,560	" 441,153	geraadplee
1782	" 292,563	" 3,855	" 17,136	" 8,568	" 14,280	" 336,402	Dit is
1783	" 338,715	" 5,194	" 23,038	" 11,544	" 19,240	" 442,781	geval gew
1784	" 246,077	" 3,024	" 13,440	" 6,720	" 11,200	" 280,461	het jaar 1:
1785	" 425,118	" 5,702	" 25,344	" 12,672	" 21,120	" 489,951	de in 1794
1786	" 471,194	" 9,568	" 42,528	" 21,264	" 35,440	" 579,994	stem oorlo
1787	" 485,503	" 6,220	" 27,648	" 13,824	" 23,040	" 506,235	de toenma
1788	" 754,560	" 7,959	" 35,376	" 17,688	" 29,480	" 845,058	bleik en
1789	" 552,832	" 6,778	" 34,128	" 17,064	" 28,440	" 640,142	het overs
1790	" 609,814	" 6,102	" 27,120	" 13,560	" 22,600	" 679,196	negotieboel
1791	" 772,915	" 7,182	" 31,920	" 15,960	" 26,600	" 854,577	staken. I
1792	" 120,699	" 1,806	" 8,160	" 4,080	" 6,800	" 141,045	vullen der
1793	" 900,944	" 7,592	" 33,744	" 16,872	" 28,120	" 987,272	tot en met
1794	" 2,074,855	" 5,231	" 23,472	" 11,736	" 19,560	" 2,184,904	snel aftal
1795*	" 1,900,000	" 8,240	" 36,624	" 18,312	" 30,520	" 1,993,696	geheel v
1796*	" 1,750,000	" 7,434	" 33,264	" 16,634	" 27,720	" 1,835,012	cijfers as
1797*	" 1,600,000	" 8,302	" 39,120	" 19,560	" 32,600	" 1,700,082	sluitende

zee- en in
Oostelijk J.
werpen. I
stelt dat
aan het
verbruik v
onder de
bevolking v
moet word
Overigen
in de best
het bedrag
tollen au
dat 1/5 van
teijk Java
optium in
vens werd
en mitatie
landtol
was.
De jaar
ter welke
" is gepl
die waari
ciele aant
niet hebb
geraadplee
Dit is
geval gew
het jaar 1:
de in 1794
stem oorlo
de toenma
bleik en
het overs
negotieboel
staken. I
vullen der
tot en met
snel aftal
geheel v
cijfers as
sluitende
som van
als ophren
laatstgeme
ruiks op
de op blad
146 en 1
haalde v
van den G
Generaal :

WINST OF VERKOOP VAN OPIÛM.	TE BATAVIA.		IN OOSTELIJK JAVA.		TOTALEN.	AANMERKINGEN
	WAAGGELD.	UITGAAND REGT.	INKOMEND REGT.	LANDTOL.		
f 1,400,000	f 8,748	f 38,880	f 19,440	f 32,400	f 1,499,468	dat bij zijne komst op Java (in 1806), de ambloenhandel genoegzaam niets meer opleverde aan de Koloniale Kas, en dat het grootst gedeelte van hetgeen in Oostelijk Java werd verbruikt, aldaar ter stuurk werd binnengebracht.
" 1,250,000	" 8,548	" 11,328	" 5,664	" 9,440	" 1,278,980	
" 1,100,000					" 1,100,000	
" 950,000					" 950,000	
" 800,000					" 800,000	
" 700,000					" 700,000	
" 600,300					" 600,000	
" 500,000					" 500,000	
" 400,000					" 400,000	
" 300,000					" 300,000	
" 200,000					" 200,000	

TIJDVAK WAARIN HET DEBIET IN HET KLEIN VAN
REGERINGSWEGE IS VERPACHT GEWORDEN.

JAREN.	PACHTSCHAT.	INKOMENDE REGTEN.	TOTAAL.	AANMERKINGEN.
1809			f 960,000	Gedurende de jaren 1809 en 1810, is tot grondslag genomen het cijfer van 400,000 Rijksd., door den Gouverneur-Generaal DAENDELS opgegeven (zie bl. 146). In 1811 de helft, en in 1812 twee derden van dat cijfer. De onder het Britsch bestuur in ropijen geheven pachtschat, is tot <i>gulden</i> herleid naar rede van f1,15 per ropij. Men heeft aangenomen, dat de zoo dikwijls veranderde inkomende regten op opium, bij doorslag hebben opgeleverd f200 per kist, en dat de invoer is geweest zoo als op bl. 159 is aangewezen.
1810			" 960,000	
1811			" 480,000	
1812			" 640,000	
1813	f 706,193	f 110,000	" 816,193	
1814	" 670,714	" 110,000	" 780,714	
1815	" 410,915	" 110,000	" 520,915	
1816	" 410,915	" 110,000	" 520,915	
1817	" 614,908	" 121,000	" 735,908	
1818	" 689,588	" 99,000	" 788,588	
1819	" 1,184,768	" 99,000	" 1,283,768	
1820	" 1,208,411	" 143,280	" 1,346,691	
1821	" 1,522,989	" 143,460	" 1,666,399	
1822	" 1,516,080	" 288,550	" 1,754,630	
1823	" 1,244,928	" 114,050	" 1,358,978	
1824	" 2,588,664	" 120,350	" 2,709,014	
1825	" 2,588,664	" 61,750	" 2,650,414	
1826	" 2,388,664	" 74,700	" 2,463,364	
1827	" 2,716,547		" 2,716,547	

JAREN.	PACHTSCHAT.	INKOMENDE REGTEN.	TOTAAL.	AANMERE
1828	f 2,697,889		f 2,697,889	De inkomens in de jaren 1828 tot 1837, zonderlijk uitge- dat zij geacht den begrepen t aan het Gouvern de Handel-Mas gekeerde winst, volgende.
1829	" 2,738,130		" 2,738,130	
1830	" 3,162,637		" 3,162,637	
1831	" 3,140,188		" 3,140,188	
1832	" 3,041,892		" 3,041,892	
1833	" 3,305,882		" 3,305,882	
1834	" 3,726,900		" 3,726,900	
1835	" 3,952,500		" 3,952,500	
1836	" 4,260,900		" 4,260,900	
1837	" 4,788,160		" 4,788,160	
1838	" 5,942,910		" 5,942,910	
1839	" 5,608,900		" 5,608,900	
1840	" 5,268,600		" 5,268,600	
1841	" 6,712,900		" 6,712,900	
1842	" 6,940,400		" 6,940,400	
1843	" 7,217,500		" 7,217,500	
1844	" 7,217,500		" 7,217,500	
1845	" 7,217,500		" 7,217,500	
1846	" 7,356,500		" 7,356,500	
1847	" 6,695,100		" 6,695,100	
1848	" 6,474,240		" 6,474,240	
1849	" 6,046,500		" 6,046,500	
1850	" 4,936,700		" 4,936,700	

GESCHIEDENIS VAN BARON SAKENDHER,

een Javaansch verhaal, van Vertaling, Aanteekeningen en Alphabetische
Woordenlijst voorzien, door A. B. COHEN STUART. Batavia,

LANGE EN C^o. 1850.

Sinds de studie der Javaansche taal, opzettelijk en met ernst, door Europeërs werd beoefend, zijn verschillende Javaansche werken uitgegeven, door den Hoogleeraar T. BOORDA, een, door den Heer WINTER, en een in poëzij, door den Heer WILKENS, beide laatste in het Tijdschrift voor Neêrlandsch Indië, een, door den Heer GERICKE, in het XX^{ste} Deel der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap. Het was wenschelijk en te verwachten, dat ook een volgend geslacht zich zou beijveren de kennis der Javaansche Taal- en Letterkunde te bevorderen en meer algemeen te maken, vooral ook door de uitgave van Javaansche werken, tot nu toe slechts in handschrift bestaande. Die wensch en verwachting bereiken thans hare vervulling en de rei is geopend door den Heer COHEN STUART, tot Julij 1846, Student aan de Koninklijke Akademie te Delft, thans Ambtenaar 2de klasse te Soerakarta, met de uitgave van het hierboven genoemde werk.

Toen mij gevraagd werd eene aankondiging en verslag van die uitgave te leveren, nam ik die taak met genoegen op mij en bragt die met genoegen, (mocht het zijn, zoo als zulk een verdienstelijk werk, als dat van den Heer STUART, toekomt!) ten uitvoer. Ik stelde mij daarbij voor, dat ik, zoo mogelijk, den jongeren beoefenaars van Javaansche-taalkunde, waaronder ik ook mijzelven reken, bij de lezing van den *Baron Sakendher*, moest van nut zijn; hierdoor zal een gedeelte van dit verslag bestaan uit opmerkingen die ik onder het lezen maakte.

Het door den Heer STUART uitgegevene Verhaal, zoo als bijna alle Javaansche werken, in poëzij, behoort tot de voortbrengselen van den nieuw-

sten tijd: ofschoon het jaar, wanneer het is opgesteld, niet juist te bepalen is, is het uit het tijdvak nadat de Hollanders zich op Java gevestigd hadden, en daardoor, wat de taal betreft, niet zoo zeer verschillend van de tegenwoordig in gebruik zijnde spreek- en schrijftaal, of hij die eenige kennis der laatste heeft, kan het, met weinig inspanning, gemakkelijk verstaan.

Ik wil eerst voor hen, die het werk niet bezitten, een kort verslag geven van den inhoud van het verhaal, en daarna over de wijze van uitgaaf, door den Heer STUART gevolgd, spreken.

Het begint met de geschiedenis eener familie, waarvan een lid de held des verhaals is, en eindigt met de vestiging der Hollanders op Jakatra. Zeker koopman in Spanje, geheeten BARON KAWIT PAROE, woonde op het landgoed *Boekit Turbi*. Hij was een groot en rijk koopman en had twaalf vrouwen, maar tot zijn groote spijt geene kinderen. Eindelijk kreeg hij in den droom eene ingeving, dat hij bij zekeren MINTOENÁ, die, in reuk van heiligheid, op den berg *Raksámlá* woonde, moest gaan om een toovermiddel tot vruchtbaarheid zijner vrouwen: hij zou vader worden van dertien zonen, waarvan één een groot held zou worden. Hij begaf zich met geschenken naar MINTOENÁ, die eigenlijk een booze geest (Boetá) was. Vroeger was hij vorst geweest van *Leboer Gángá* en had vier dochters, alle Boetá's, genaamd: KÁLÁ DJOHAR, THÁTHÁHINI, RETNÁ THÁTHÁ KOETHÁNÁ en BETNÁ SAJEMPRÁÁ. Deze vier bestuurden het eiland *Tembini*, vanwaar SINGGOEN-KÁRÁ, ook een Boetá-vorst, door MINTOENÁ was verdreven. De laatste had een broeder, die eerste Staatsdienaar was bij zijne dochters, en op het eiland *Goewá Bádará* (of *Bádjá*) woonde. De koopman werd vriendelijk door MINTOENÁ ontvangen, wiens verblijf zeer schoon was, als een vorstelijk hof, maar cenzaam en stil. Hij stond den koopman zijn verzoek toe, op voorwaarde, dat hij hem tot broeder, en later een zijner kinderen tot zoon mocht aannemen; daarna gaf hij hem eene mangga, waarmede de koopman huiswaarts keerde. Hij had eene zijner vrouwen, wegens huisselijk ongenoegen, met ééne bediende bij zich, op 't achtererf opgesloten, en had haar door verloop van tijd vergeten. Zij heette DÈWY MANIKÁRÁ. De elf andere kregen elk eene snede van de mangga; en de pit werd op den mesthoop geworpen. MANIKÁRÁ had er van gehoord en stuurde hare bediende om een

stuk van de mangga, maar vergeefs. De bediende zag de pit liggen en nam die mede. MANIKĀRĀ kloof de pit af en de bediende slikte die in. Al de vrouwen werden zwanger en de elf baarden ieder een zoon, maar MANIKĀRĀ een zeeschelp en de voedster eene pit. Beide verzorgden echter hare onnatuurlijke vrucht als ware kinderen.

De elf zonen kregen eene goede opvoeding. — Bij MANIKĀRĀ en hare voedster, was het of 's nachts haar eten gestolen en hare bloemen afgeplukt werden. Zij besloten 's nachts wakker te blijven op hare sponde, de eene met de schelp, de andere met de pit, in de armen. Weldra kwamen uit beide twee jongelingen te voorschijn: die uit de schelp zagen er aanzienlijk, de twee anderen gemeen uit: de eersten hadden ieder een zwaard. Zij riepen elkander bij de namen. Die uit de schelp heetten: BARON SOEKMOEL en BARON SAKENDHER; de anderen: BARON SOEHOELMAN en BARON SAKĒBER. De vier knapen namen het eten, maakten pret en plunderden den bloemtuintegen den ochtend keerden zij in hunne schuilplaatsen. De moeders besloten den volgenden nacht even zoo te handelen, maar dan de schelp en de pit te vernietigen, om de knapen bij zich te houden: zij zorgden voor lekker eten. 's Nachts toen de knapen er uit waren, braken zij de schelp en de pit, op welk geluid de knapen schrikten en er weêr in wilden, maar door hunne moeders werden opgevangen en met liefkozingen overladen. Zij hadden weinig lust in eten en slapen, en SAKENDHER volstrekt niet.

Op zekeren dag kwam MINTOENĀ bij den koopman, om den éénen zoon, dien hij als kind zou aannemen, te vorderen. De elf zonen werden hem getoond; maar hij vroeg naar de twee anderen, herinnerde den koopman aan MANIKĀRĀ en vertelde hoe ook zij twee zonen had gebaard, door de kracht der mangga. Een' bediende werd gelast SOEKMOEL en SAKENDHER te halen. MANIKĀRĀ was hierover zeer bedroefd. Maar SAKENDHER troostte haar, verklaarde zich bereid MINTOENĀ te volgen, en verzocht slechts SAKĒBER en het zwaard, waarmee hij geboren was, mede te nemen. Hij gaf SOEKMOEL een ring met een steen: als deze dof werd of weg-raakte, zou dat een teeken zijn dat hem ziekte of dood was overkomen; dan moest SOEKMOEL hem trachten op te sporen. Zij gingen naar den koopman. SAKENDHER werd door MINTOENĀ gekozen en medegenomen. Onderweg doet hij een paar wonderen van sterkte en MINTOENĀ blijkt in alles

een flauwhartig en laag mensch te zijn. Op den berg gekomen, vleit hij SAKENDHER op allerlei wijzen, en staat hem al zijne bezittingen af, maar verbiedt hem twee kamers te openen. Daarop ging hij elken dag van 's ochtends tot 's avonds uit, om, zoo hij zeide, zijne velden te bezigtigen. Op zekeren dag besloot SAKENDHER die kamers te openen. Binnen eene deur vond hij een fornuis met een grooten ketel, en achter eene tweede deur eenige hoopen menschenbeenderen. Hij sloot spoedig beide deuren, en opende de andere kamer, waarin hij SINGGOEN-KARÁ vond. Deze vertelde hem, dat hij door MINTOENÁ was opgesloten en dat die beenderen waren van zonen van aanzienlijken, kwanswijs als kinderen aangenomen. Hij gaf SAKENDHER een tooverwater, genaamd *Reh Títá Darmá*, waarmee hij die beenderen zou kunnen doen herleven tot ware menschen. Deze deed zulks en de zonen der aanzienlijken herleefden. SINGGOEN-KARÁ raadde hem alles voor MINTOENÁ geheim te houden. Deze zou, vroeg of laat, hem trachten te doodden, door hem in den ketel met kokend water te werpen. Alles keerde tot de vorige stilte terug. MINTOENÁ kwam hongerig te huis en wilde SAKENDHER in den ketel werpen, maar deze ontliep hem en stak hem daarop, met zijn zwaard, dood. Daarop werden de gevangenen bevrijd, SINGGOEN-KARÁ, in het bezit van de plaats gesteld en den vorsten zonen vrijheid gegeven naar hun land te gaan, op voorwaarde dat zij, op een afgesproken teeken, SAKENDHER ter hulp zouden komen.

SAKENDHER bleef bij SINGGOEN-KARÁ, van wien hij allerlei toovermiddelen en geheime wetenschappen leerde. Eens droomde hij, dat hij huwde met de prinses van Spanje. SINGGOEN-KARÁ, wien hij dit verhaalde, raadde hem dadelijk naar Spanje te gaan, voorspelde dat hij een groot man zou worden, maar veel moeilijkheden zou ondervinden, en gaf hem een tooverwater mede, waardoor al, wat er meê bestreken werd, in goud veranderde. SAKENDHER ging meê. Onder weg kwamen achtereenvolgens, een groote slang uit den grond, een gevleugeld paard door de lucht en een arend, bij SAKENDHER: ieder van hun zeide zijn broeder te zijn, en gelijktijdig met hem geboren en geheel tot zijne dienst bereid. Hij bestreek hen met het tooverwater en zij veranderden in goud. De slang liet hij maar weêr in den grond kruipen, tot hij haar noodig zou hebben: het paard volgde hem en de arend vloog boven hem.

De magtige vorst van Spanje had slechts één kind, eene dochter van buitengewoone schoonheid. Vele vorsten hadden naar hare hand gedongen: maar zij wilde niet trouwen, omdat zij gedroomd had te huwen met een edelman, SAKENDHER genaamd, die schoon was en heldhaftig. Zij vlood van het hof, door slechts ééne bediende verzeld, om dien SAKENDHER te zoeken.

De koning liet bekend maken, dat wie haar terug vond, hare hand en den titel van kroonprins zou verwerven. De naburige vorsten zonden boden uit, om haar te zoeken.

Zij was reeds ver van de hofplaats. In alles meende zij den geliefde te zien of te hooren: daar zag zij een gefikker in de lucht en bemerkte een grooten vogel, die langzaam kwam aangevlogen: daarop zag zij een jong en schoon edelman naderen, door een bediende vergezeld, gevolgd door een paard, overschaduwd door een gouden vogel: deze was het, van wien zij gedroomd had.

SAKENDHER, van zijn kant, zag eene vrouw onder een boom rusten. Toen zij bij elkander kwamen, herkenden zij hun droombeeld. Zij maakten zich wederzijds bekend en, na eenig gevele, gingen ze zamen naar de hofplaats van Spanje. Zij kwamen de boden der vorsten tegen, die de prinses met geweld wilden nemen; maar SAKENDHER versloeg hen, bijgestaan door zijn paard, SEMBRANI geheeten, en zijn vogel, genaamd GAROEDHĀ. De vorsten, toen zij er berigt van hadden gekregen, besloten Spanje's hofplaats te vermeesteren en sloten die met hunne troepen in.

De prinses was, met haren geliefden, in de hofplaats gekomen, hetgeen algemeene vreugde verwekte. SAKENDHER bood den vorst zijne hulde aan, kreeg de prinses tot gemalin en werd tot kroonprins verheven. Hij nam op zich de vijanden te verdrijven en plaatste zich aan het hoofd van het leger, terwijl de prinses met hem ging, om het volk moed in te boezemen door hare tegenwoordigheid. Men maakte zich gereed ten strijde. De legerhoofden zouden eerst een persoonlijk gevecht houden. SAKENDHER reed eensklaps, gezeten op SEMBRANI en overschaduwd door GAROEDHĀ, naar 't midden van 't slagveld en daagde ieder, wie lust had, uit. De vorsten streden met hem, de een na den ander, maar bezweken allen: de overigen onderwierpen zich en zoo steeg SAKENDHER tot het toppunt van voorspoed en aanzien.

De prinsessen van *Tembisi* hadden gehoord, dat haar vader door SAKENDHER gedood en zijne woonplaats door SINGGOEN-KARÁ ingenomen was. Zij verdubbelden hare zelfskwellingen, om spoedig genoeg bovennatuurlijke krachten te krijgen, tot bloedige wraak. Op haar gebed, kwam haar oom van *Goewá Bádjrá* bij haar, aan wien SAJEMPRÁBÁ haar voornemen bekend maakte. De drie andere zusters zeiden, SAKENDHER niet aan te durven, daar hij niet dan met list te overwinnen was. SAJEMPRÁBÁ nam het op zich en gelastte haar, met haar oom, hare hofplaats goed te bewaken, benevens een gouden pisang en een gouden rijstdief, waaraan haar leven, en een gouden katoenhekel, waaraan dat van haar volk hing. Zij veranderde zich in eene jonge, schoone vrouw en vertrok met slechts weinige bedienden. Toen zij in Spanje kwam liep ieder uit om haar te zien. Zij gaf zich uit voor eene koningsdochter uit het *Frankische* land en zeide, dat zij, om een gedwongen huwelijk te ontwijken, herwaarts kwam, dewijl zij gedroomd had te huwen met den vorst van Spanje. Deze liet haar bij zich komen, verliefde op haar en verhief haar tot de eerste zijner vrouwen. Hij gaf zich aan onafgebroken minge koos met haar over en veronachtzaamde zijne overige vrouwen, die achthonderd (in Javaansche werken het gewone aantal) in getal waren. Van deze verdween er elken nacht ééne, heimelijk door SAJEMPRÁBÁ verslonden.

Zij was lang besluiteloos hoe zij SAKENDHER zou dooden. Eindelijk besloot zij hem alleen naar *Tembini* te doen gaan, waar hij wel door haar volk zou gedood worden. Zij hield zich zeer verdrietig en yroeg den vorst, die niet wist hoe haar te troosten, om een schoonen gouden pisang, en niet een nagemaakten, maar een levenden. De vorst gelastte SAKENDHER er een te zoeken, die, na eenige tegenwerpingen, het op zich nam. Hij besteeg SEMBRANI, met SAKEREB achterop, die met den rang van Factor en den titel *Toemenggoeng Reksá Negárá*, het opperbewind had gekregen over alle handelaars. GAROEDHÁ overschaduwde hen en zoo ging het door de lucht naar het verblijf van SINGGOEN-KARÁ. Na gewone wederzijdsche groeten, meldde deze, die, ten gevolge zijner langdurige zelfskwelling, bijzonder veel wist, wie eigenlijk die SAJEMPRÁBÁ was, welke hare plannen waren en waar die pisang te vinden was; dat daarbij nog een gouden rijstdief en een gouden katoenhekel behoorden, aan welke voorwerpen het leven en de dood der ver-

schillende Boetá's van *Tembini* verbonden waren: hij moest nu vooreerst naar den pisang, van uit de lucht, zien te bemagtigen; dan zou SAJEMPRÁBÁ om de andere dingen vragen; maar den rijstdief moest hij nimmer afgeven. SAKENDHEER leerde nog eenige geheime kunsten en tooverspreuken, en vertrok, met SAKEBER, op SEMBRANI, en GAROEDHÁ vloog boven hem. Zij kwamen, met opzet des nachts, op *Tembini*, waar alles, door de werking van een toovermiddel, in een zeer vasten slaap was. GAROEDHÁ greep den pisang: SAKENDHEER riep; tartende, de inwoners wakker en vloog naar huis.

De vorst van Spanje was verrukt over de wondermagt van zijn' schoon-zoon; maar SAJEMPRÁBÁ zag zich teleurgesteld. Zij begon dus weder te mokken en vroeg om een gouden rijstdief en een gouden katoenhekel. SAKENDHEER werd er op uitgestuurd, besteed, met SAKEBER, zijn paard en ook de vogel ging meê.

's Nachts boven *Tembini* gekomen, daalde de prijs neder in de stad, nam behendig den rijstdief met de kooi weg en vloog heen, naar SINGGOENKISÁ, op den *Raksámálá*. Deze deelde hem mede, dat de katoenhekel zich bevond op een groot, zuidelijk van daar gelegen, eiland, waar alle Boetá's dien bewaakten, onder bevel van een oom van SAJEMPRÁBÁ; dat die Boetá's niet te dooden waren, zoo lang de katoenhekel niet vermeerderd was. SAKENDHEER aarzelde niet den togt te ondernemen: zijn zwaard zou hen verdelgen. Toen hij te *Goewá Bádará* kwam, waren de Boetá's op dat oogeblik voor den vorst vergaderd, die juist nadacht over de slimheid van zijne nicht. Eensklaps staat SAKENDHEER voor hem en eischt, uit naam van Spanje's vorst, den katoenhekel, welken prijs men daarvoor ook vroeg. De Boetá-vorst verheugde zich, dat zijn vijand hem zoo in den mond liep. Zij kregen hevigen twist. De vorst zag er verschrikkelijk uit en sprak op hoogen en onbeschoften toon; maar SAKENDHEER bleef heel bedaard.

De verschrikkelijke Boetá's vielen hem aan, maar hij was onkwetsbaar; de schrijver zegt: "gelijk 't ijzer, met tin geslagen, den ontvangen schok met veêrkracht teruggeeft, zoo weerde hij met de linkerhand de op hem geworpene steenen af, dat ze, teruggeslingerd op de vijanden, henzelven in menigte doodderf." SEMBRANI en GAROEDHÁ vochten meê. Vele Boetá's vielen, maar toch nam hun aantal toe: de gedooden herleefden bij een twee-

den slag ¹. SAKENDHER kreeg het te kwaad en steeg in de lucht, om even SINGGOEN-KARÁ te gaan spreken. Deze, reeds met de omstandigheden bekend, deed door zijne kracht de vroeger herleeftde vorstenzonen, met hunne manschappen, bij zich komen. Zij waren juist aan 't beraadslagen, toen SAKENDHER verscheen. Men besloot dat zij tegen de Boetá's zouden trekken en SAKENDHER van uit de lucht den hekel zou grijpen. De vorstenzonen verheugden zich nu hunne dankbaarheid te kunnen toonen: hunne benden stroomden onafgebroken voort, als 't water uit eene aardkloof, en de Boetá's breidden zich over de vlakten uit, den vloed der zee gelijk. Zij streden van weerszijden heldhaftig. SAKENDHER vloog op den hekel aan: na dien bemagtigd te hebben, kwam hij zijn' bondgenooten te hulp, en bijna al de vijanden werden gedood, de vorst zelf in tweeën gekloofd: de overigen vlugten naar het gebergte.

SAKENDHER keerde naar Spanje en bood den vorst den hekel aan. SAJEMPRÁBÁ doorzag alles en vroeg om den rijstdief, dien SAKENDHER weigerde te geven; daarop gaf zij zich geheel aan droefheid over. SAKENDHER vermaakte zich, met den rijstdief aan een ketting op te laten en dan naar beneden te rukken, dat hij hijgend neérviel. Tegelijk stortte de koningin bewusteloos neér; maar zoodra SAKENDHER den vogel waschte en smeerde, kwam deze bij en SAJEMPRÁBÁ ook. Toen vertelde zij van een vreeselijk schrikbeeld, dat ze gezien had, en zeide te zullen sterven, als zij den rijstdief niet had. De vorst liet er om vragen, maar SAKENDHER weigerde. De vorst was zeer bedroefd, want gade en zoon lagen hem even na aan 't hart. De laatste deed met den vogel als te voren, met hetzelfde gevolg. SAJEMPRÁBÁ zeide, dat men hem met geweld moest afnemen: wat kwam 't er op aan, SAKENDHER te doden? hij was toch maar een landlooper!

Op deze redenen, liet de vorst nogmaals den vogel opeischen, en verbande SAKENDHER uit het rijk. Deze onderwierp zich aan de verbanning, maar weigerde den rijstdief te geven. Hij wilde afscheid nemen van zijne echtgenoot, maar deze wilde hem volgen. Zij liet een brief op hare slaap-

---

¹ Men meent dat een Boetá, bij herhaling van den slag, die hem gewond of zelfs gedood heeft, terstond met de vorige krachten herleeft: men moet hun dus maar één wel toegebragten slag geven.

stede achter en vertrok met SAKENDHER, SAKEBER, SEMBRANI en GAROEDHĀ. De rijstdief werd hangend meêgevoerd en SAJEMPRĀBĀ verloor haar bewustzijn. De vorst liet het verblijf zijner kinderen uitplunderen. Men vond den brief en gaf hem dien: er werd in gemeld wie SAJEMPRĀBĀ was, en hoe zij al de overige gemalinnen had verslonden. De vorst had berouw en stoorde zich niet aan de bezwijming zijner gade. Intusschen werd de rijstdief door SAKENDHER bespreeid en gevoederd, waarop de vorstin bijkwam en jammerde; maar de vorst liet haar maar praten. Zij werd hevig vergramd en hernam hare Boetā-gedaante, liep krijschend naar buiten het hof en tartte den vorst tot een gevecht. Alles raakte in opschudding. Op bevel des vorsten trok het geheele leger tegen haar uit. Men joeg haar een hagelbui van kogels op het lijf, maar zij werd niet gewond. Zij liep op de vijanden in, die haar staken en sloegen, maar zij stootte ze weg en vertrad ze onder de voeten en vocht met de vuisten, tanden en klaazwen, tot dat zij volkomen overwonnen had. De overgeblevene Spanjaarden vlogen in de stad en sloten de poorten.

SAKENDHER zag dit alles en zeide tot zijne gemalin: "blijf gij hier, op GAROEDHĀ gezeten: ik ga den koning helpen. Houd den rijstdief in de hand en, als ik vernocid word van 't strijden, werp hem dan op den grond." Toen SAJEMPRĀBĀ hem op zich af zag komen, tartte zij hem ten strijde. Eerst vocht SEMBRANI tegen haar, en toen deze het onderspit delfde, kwam de prins hem te hulp en hieuw SAJEMPRĀBĀ met zijn zwaard door midden. Zij was nog niet dood en smeekte toch geheel afgemaakt te worden. Door een tweeden slag getroffen, herstelde zij geheel en vernieuwde den aanval. Toen de prins het moeilijk begon te krijgen, smeed zijne gemalin den rijstdief op den grond te pletter. De prins sloeg nu SAJEMPRĀBĀ nog eens door midden, en sloeg haar geen tweede maal, waarop zij, gelijk met den rijstdief, stierf. SEMBRANI schopte, met zijn achterpoot, het lijk in zee, en de prins vloog de lucht in naar *Tembini*.

De drie prinsessen op *Tembini*, gehoord hebbende, dat hare zuster dood was, bealoten zich maar over te geven met al hare schatten. Eensklaps zagen ze den glans van SAKENDHER en gingen hem te gemoet. Nadat hij zich bekend gemaakt had, daagde hij haar ten strijde. Zij antwoordden, dat ze daartoe niet in staat waren en zich, met al hare bezittingen, aan hem

overgaven; maar vooraf wilden zij hem één voorstel doen, tot tijdkorting maar, en voor de grap. SAKENDHEER vroeg: "welke tijdkorting?" SAKEBER zeide, terwijl hij de vrouwen schuins aanzag: "zij willen u tot een spel-letje noodigen, 't welk beter zoo aanstonds bij nacht te doen ware." De prinsessen waren beschaamd en SAKENDHEER zeide vriendelijk: "komt, zeg 'het maar." Zij stelden hem voor te dobbelen om zijn rijk tegen hare schatten. Het spel werd voor den dag gehaald: alles was prachtig. SAKENDHEER verloor en zette toen zijne schatten in; maar hij verloor keer op keer. Hij zette GABOEDHĀ, SEMBRANI, zijne gemalin en eindelijk zich zelve op 't spel en verloor alles. De prinsessen sarden hem op beleefden toon. Daarop slokte KĀLĀ DJOHAR den prins en zijne gemalin in: GABOEDHĀ werd door THĀTHĀHINI, SAKEBER en SEMBRANI door THĀTHĀ KOETRĪNĀ veralonden. Daarna wisten zij een groot gedeelte van Spanje te bemagtigen en baadden zich in onvermengden voorspoed.

BARON KAWIT PAROB genoot rust en voorspoed te *Boekit Turbi*. Zijne zonen deden de handelsreizen. SOEKMOEL, de oudere broeder van SAKENDHEER, was geheel ternêergeslagen, omdat de steen uit den ring weg was en dus zijn broeder dood moest wezen. Hij verzocht zijne moeder om het zwaard, waarmede hij geboren was, en besloot naar het verblijf van MINTOENĀ te gaan. Toen hij die plaats naderde, kwam SINGGOEN-KĀRĀ hem al te gemoet en ontving hem vriendelijk. SOEKMOEL was inwendig ongerust, daar hij vond dat MINTOENĀ veranderd was. SINGGOEN-KĀRĀ bemerkte het, hielp hem uit de dwaling; vertelde wat er alzoo gebeurd was en hoe SAKENDHEER veralonden was, en raadde hem ook naar *Tembini* te gaan om te dobbelen, maar niet te laten blijken, dat hij een broeder van SAKENDHEER was: hij zeide, dat de zitplaats van KĀLĀ DJOHAR van een magneet was voorzien; hij moest aandringen om andere steenen, en, als zij opgestaard was, hare plaats innemen; dan zou zij alles verliezen en moest hij haar met zijn zwaard verslaan. Hij moest daarop hare lijken opensnijden en zor daar de veralondenen, nog ongeschonden, terugvinden; en, als hij ze besproeide met een levenswater, dat hij hem gaf, zouden ze herleven.

Op *Tembini* gekomen begaf SOEKMOEL zich, met SOEHOELMAN, die hen op zijn togt volgde, naar de speelplaats, mengde zich onder de menigte en ging bij de prinsessen zitten. Na de kennismaking, zegt hij, van haar

spel gehoord te hebben en het eens te willen zien. SOEHOELMAN mengt zich in 't gesprek, met eene zinspeling op den bijslaap. De toornige prinses wierp hem met een sirih-pruimpje, dat hij opving en in den mond nam, zeggende: "zie zoo, nu hebben wij denzelfden smaak." SOEKMOEL werd genoodigd ook eens te spelen, maar hij vroeg om andere steenen, waarin hij eindelijk zijn zin kreeg. Toen nam hij de plaats van KALÁ DJOHAR in, en na eenige woordenwisseling hierover, gaf deze toe. SOEKMOEL wilde zich zelven en SOEHOELMAN op 't spel zetten; maar zij zette haar rijk tegen den laatsten, zich zelve tegen SOEKMOEL. Zij verloor talkens, stond driftig op en weigerde te betalen. SOEKMOEL greep haar bij den arm, en, na een hevigen twist, waarbij zij vrij verwaand sprak, nam zij de gedaante eener Boetâ aan en wilde hem verslinden; maar hij stak haar dood; even zo hare susters, die met opgesperden muil, haar wilden te hulp komen. Hij sneed hare lichamen open en vond de verslondenenen. Zij schenen maar te slapen. Hij was zeer aangedaan en jammerde als eene vrouw om den dood van zijnen broeder; maar op eens dacht hij aan het levenswater van SINGGOEN-KARÁ, besprengde er de lijken meê, die daarop in 't leven terugkeerden. De broeders vielen weenend in elkanders armen en SAKENDHER vroeg naar zijne ouders. SOEKMOEL vertelde, hoe alles gegaan was, en, nadat de prinses hem was voorgesteld, meende hij dat zij naar *Boekit Turâ* moesten gaan, om de ouders in hunne vreugde te doen deelen; maar SAKENDHER vond beter eerst naar Spanje te gaan. Zij namen den buit van *Tambini* mede en SOEHOELMAN werd verheven tot *Toemengoeng Rekaâ Djioâ*.

De vorst van Spanje was geheel in neêrslagtigheid verzonken over zijne verliezen en zijne ligtvaardigheid. Eensklaps streek zijne dochter neêr in de hofplaats. Alles was in beweging. Zij werd tot den vorst gebragt, die, even als zijne vrouwen, uitermate verheugd was. Zij werd verzocht haar man, die nog buiten was, te halen. De vorst verzocht SAKENDHER om verschooning en droeg hem de regering van Spanje op, terwijl hij zelf zich aan afzondering ging wijden. SAKENDHER nam zulks aan, maar verzocht, eerst de toestemming van zijn vader te mogen vragen. Toen de vorst gehoord had, wie SAKENDHER's vader was, zeide hij verheugd: dat hij vroeger SAKENDHER voor een landlooperskind had aangezien, maar uit liefde voor zijne dochter had toegegeven, zijn lot aan de goddelijke beschikking

overlatende; maar thans was zijn vertrouwen bevestigd. SAKENDHER was een waardige opvolger, want KAWIT PAROE was 's vorsten oudere broeder, maar uit eene andere moeder, na den dood door opening van 't ligchaam, ter wereld gekomen: later was hij naar *Boekit Turbi* verbannen.

SAKENDHER vertelde het een en ander van zijne familie en stelde SOEKMOEL aan den vorst voor. Dezen werd opgedragen KAWIT PAROE te gaan uitnoodigen om naar de hofplaats te komen. Hij vertrok met een luisterrijken stoet. Op *Boekit Turbi* meende men eerst door vijanden te worden overvallen. SOEKMOEL ging vooruit naar zijn vader, met een brief van SAKENDHER, tot groote vreugde van KAWIT PAROE en vooral ook van SAKENDHER's moeder. Alle gasten werden goed onthaald en daarop ging de familie, met plegtstatigen optogt, naar Spanje's hofplaats, waar men luisterrijk ontvangen werd. Binnen de stad kwam SAKENDHER zelf zijn vader te gemoet, gezeten op SEMBRANI en overschaduwd door GAROEDHĀ, schitterend als de glans van een vlammeend meteor, terwijl zijne gemalin achter hem volgde. De koopman dacht, dat het de vorst zelf was; want hij herkende zijn zoon niet, ofschoon deze volkomen op SOEKMOEL geleek, behalve de kroon, die hem versierde. SAKENDHER steeg af. KAWIT PAROE twijfelde nog, maar de moeder herkende haar' zoon en ijde hem te gemoet, waarop zij hem snikkend om den hals viel. Ook de vader omhelsde zijn zoon, met stille dankbaarheid aan God. SAKENDHER begroette al de leden van de familie en stelde hun zijne gemalin voor. Daarop ging men naar het paleis.

Den koopman liet men zitten naast den vorst, en de overigen zaten alle in eervolle en plegtstatige orde. SAKENDHER zelf zat links naast den vorst, op een zetel van blinkend goud. Hierop legde de vorst zijne waardigheid neer, ten behoeve van SAKENDHER, waarna men feest hield.

De regering van den nieuwen vorst was rustig. Zijne broeders hadden ieder een, slechts aan Spanje cijnbaar, rijk. SOEKMOEL alleen bleef bij SAKENDHER. Deze wilde echter de gansche wereld aan zich onderworpen zien en zocht dit door onthouding en zelfskwelling te verkrijgen. Hij bragt het dan ook heel ver in alle geheime kunsten. Toen zeide hij, dat SOEKMOEL het bestuur moest op zich nemen, terwijl hun vader nog leefde: er zouden wel groote moeijelijkheden komen, maar die moesten hem niet verontrusten; de broeders moesten zich rustig houden; hij zelf wilde een an-

der rijk gaan opzoeken, geschikt voor den handel, omdat Spanje voor allen te weinig opbragt; hij zou zich vermengen met de geesten (*Djin's*) tot wier geacht hij eigenlijk behoorde: SOEKMOEL kon dus niet meêdoen.

SAKENDHER vertrok met SAKEBER, SEMBRANI en GABOEDHÀ. SAKEBER deed voor zijn meester niet onder in bovennatuurlijke vermogens. Zij vloegen lang door de lucht en hadden overal veel te zien. Eindelijk vermengden zij zich met de geesten, maar vonden niets dat hunne keuze bepaalde.

In Spanje regeerde SOEKMOEL met luister. Maar, toen de elf broeders er kennis van kregen, dat SAKENDHER hem het bestuur had opgedragen, voelden zij zich vernederd door hunne ondergeschiktheid aan SOEKMOEL. Zij bealoten voor zich zelve den troon te bemagtigen. Zij sloten Spanje van alle kanten in: de sterkste uit hun midden zou als vorst heerschen. Men streed hevig. De overige vorsten hielden er zich buiten. De schatten van Spanje geraakten ten einde. De vorstinnen baden de Godheid, dat SAKENDHER mogt wederkeeren, om een einde te maken aan den strijd.

SAKENDHER zweefde nog steeds rond in de lucht. Hij had een angstig gevoel, als iemand, die een kind in de wieg heeft achtergelaten en vreest, dat het er uit zal vallen. Zijn blik viel op Spanje. Hij zag den strijd en ging, door de kracht van zijn wil, in een oogwenk naar 't midden van 't slagveld. Door den kruiddamp bemerkte men hem niet; maar, eensklaps weigeren de geweren en er vloeit water uit de loopen! Nu begon men te gissen, dat hij was weêrgekeerd. Het gemeene volk week terug, maar de aanvoorders traden vooruit en daagden SOEKMOEL ten strijde; doch op 't gezicht van SAKENDHER stonden ze verstomd. Deze berispte hunne handelwijze, deed hen opmerken, dat, zoo zij alle twaalf waren omgekomen, de andere vorsten zich zouden verheugd hebben; indien zij nu nog lust hadden tot vechten, moesten zij maar alle tegelijk hem aanvallen of anders zich onderwerpen en vrede onder elkander houden. Zij onderwierpen zich en SAKENDHER stelde voor de beslissing aan hun' vader over te laten: die zou wel niet partijdig zijn. Hij stelde hem de zaak voor en verzoocht hem het rijk onder de broeders te verdeelen, tot erfelijk bezit: ieder zou een schriftelijk bewijs der verbindtenis krijgen en den eed doen: hij zelf zou een ander land gaan zoeken. Nadat aan dit verlangen in alles voldaan was, zeide KAWIT PAROE tot zijne zonen, dat zij hunne bezittingen moesten bij-

eenbrengen tot een handelsfonds, dat zou genaamd worden *Compagnie's-goed*. Zij moesten met hun twaalf eendragtighk daarvoor zorgen. Zij zouden leven van bezoldigingen uit de winsten. Dat noemde hij *Compagnie!* Geen besluit moest ten uitvoer gebragt worden, dat niet met algemeene stemmen genomen was; maar dan ook alles, al ware 't een diefstal. Alle winsten moesten besteed worden tot bezoldigingen en van alles moest naauwkeurig rekening gehouden worden. Dit was de oorsprong der twaalf *Kedele Heren*¹. KAWIT PAROE keerde in zijne afzondering terug. SAKENDHEER nam afscheid van zijne broeders en vermaands hen tot eendragt. Hij zou naar Java gaan, een land zeer geschikt voor handel, maar vrij ontoegankelijk². Als hij lang weg bleef, was hij wel geslaagd en moest SOEKMOEL een handelstogt naar Java ondernemen: hij zou daardoor voordeel behalen, maar ook een verlies lijden.

Boven Java gekomen, begaf SAKENDHEER zich eerst naar 't strand, trok het door al de vier hemelstreken rond en had weldra alles onderzocht. Boven *Loewak*, in 't *Mataramsch* grondgebied gekomen, viel hij, met SAKEBER, het paard en den vogel, bedwelmd neder. Daar lagen zij magtelooos. Hij nam varkensvet te hulp; daardoor konden zij weer opstijgen, maar vielen weêr bewusteloos neêr, tot zevenmalen toe. SAKENDHEER was droevig, en begreep, even als zijn gezelschap, dat hunne krachten te kort schoten, en ootmoedig bekende hij, dat de godheid van 't oord zijne heiligschennis gestraft had. Hij stelde voor, door list de vrijheid, om dien grond te betreden, te zoeken: zij zouden zich veranderen en vermengen met de geesten, en daarna hunne diensten aan het hof aanbieden.

Zij veranderden zich: SAKENDHEER in een witten *Lawéjan* (een onbekend dier), zoo groot als een heuvel: GAROEDHÂ in een gouden draak: SEMBRANI in de koe ANDINI, met gouden lijf, horens en hoeven: SAKEBER in een wilden buffel, wit als boomwol en met een menschenhoofd. De *Lawéjan* en de draak zouden in dienst treden bij den vorst van Mataram, de koe bij KJAHI DJOEROE MARTANI, de buffel bij WÂNGS&DIPR&DJ&. Na zonsondergang kwamen zij aan de stad.

¹ Waarschijnlijk de Raden van *Indië*; ofschoon de schrijver hen in Europa laat zetelen

² Namelijk, doordien de beschermgod des lands vreemde indringers zou weeren.

De vorst zat aan den maaltijd. Alleen zijne vrouwen waren bij hem, die, even als hij, met den rug naar de deur zaten. De Lawejan en MANG-LAR MONGÉ, — zoo heette de draak, — werden dus niet bemerkt. Zij wilden wachten tot de vorst alleen was. Toen kwam KJAHI BOTJOR binnen, om een aanslag te doen op 't leven van den vorst. Hij stak hem herhalde malen met zijn dolk, KEBO DHENGEN geheeten; maar de vorst merkte er niets van. De dolk spleet aan de punt en daarin hechte zich een haarlok. De Lawejan stak BOTJOR in zijn been, waarop deze neêrstorpte en om genade smeekte. De vorst dit hoorende, vroeg en vernam de reden. Hij schonk BOTJOR genade, die herstelde en naar huis ging. De vorst ging alleen naar buiten, naar *Lipoerá*, waar hij een grooten witten steen tot bidplaats had. Hij bad, dat de regering altijd in zijn geslacht zou blijven, en zag op eens de beide dieren, die hem waren gevolgd. Zij boden hunne dienst aan, die werd aangenomen. De vorst ging slapen.

MARTANI zat met zijn neef, NITIK WÁNGSÁDIPRÁDJÁ, in zijn huis te praten. Hij was niet heel gerust en stelde voor eens naar het paleis te gaan. Buiten gekomen, zagen zij de koe en den wilden buffel. Deze boden hunne dienst aan, die werd aangenomen. Toen MARTANI den vorst niet in het paleis vond, begreep hij, dat hij te *Lipoerá* zou zijn. Hij vond hem daar, slapende op den steen. Op dat oogenblik kwam eene ster, schitterende als de zon, uit de hoogte, boven den slapenden vorst. MARTANI maakte hem wakker. De vorst zag de ster en vroeg haar, wie zij was. Deze zeide dat zij kwam melden, dat zijne gebeden verhoord waren: hij en zijn geslacht zouden tot in de verste toekomst Java beheerschen. Zijn zetel zou te Mataram zijn. Zijn achterkleinzoon, de laatste vorst van Mataram, zou door zijn broeder van den troon verdrongen worden. De ster verdween en de vorst was verheugd; maar MARTANI raadde hem er geen geloof aan te slaan: hoe zou men van de ster de vervulling harer belofte eischen? dat ging niet zoo als onder de menschen; 't was best de Godheid te bidden: hij zou daartoe naar 't gebergte gaan, de vorst moest zich naar de zee begeven.

SOEKMOEL en zijne broeders beheerden hunne goederen en deden bij beurten handelsreizen, waardoor zij al rijker en rijker werden. SOEKMOEL zou eens een proefreis naar Java doen. Hij vertrok met tien schepen, zwaar geladen met allerhande koopwaren. Na drie maanden zeilens en ongehoorde

gevaaren, kwam men bij Java: eens had men zeven dagen lang geen' zekeren zonnestral gezien. Men voer het eiland zuidelijk om en kwam voor Jakatra. De inwoners zagen alles verbaasd aan. De Hollanders stegen aan wal, om water in te nemen, en kochten allerlei waren, voor elken prijs, dien men er voor vroeg. Begts en links werden de vreemdelingen bedregen, en meenden nog zeer voordeelig gekocht te hebben. Aan 't strand ontstond een groote, drukke markt. De Hollanders hechtten zich aan Java en namen van dag tot dag in aantal toe. SOEKMOEL wist de gunst van den vorst van Jakatra te winnen, en deze deed die gunst alle palen te buiten gaan, daar een noodlottige invloed zich van hem meester had gemaakt. SOEKMOEL verzocht een plek gronds, om een loods te bouwen en bood duizend realen voor 't eiland *Odroes* (*Omrust*): 't werd toegestaan. De Hollanders waren vrolijk en vierden feesten.

Bij de verovering van *Padjadjaran*, was eene prinses in 's vijands handen gevallen. Eene andere, *RETNĀ SEKAR MANDHĀPĀ*, had de wijk genomen op den berg *Gedhé*, bij den *Adjar* (Boedistisch leeraar) *SOEKARSĀ*. Op zekeren dag werd de *Adjar* op haar verliefd. Zij werd, op een wonderdadige manier, zwanger en baarde eene schoone dochter, geheeten *TANOERĀGĀ*, die, om hare bekoorlijkheden, door den vorst van Jakatra werd opgeëischt. Maar zij bleek voor mingenot ongeschikt te zijn, waarop zij naar een eiland verbannen werd. De sulthan van *Tjeribon* nam haar tot zich, maar met hetzelfde gevolg. Hij zond haar, als bewijs van hulde, naar den vorst van *Mataram*. Deze wilde haar niet hebben en zij moest naar het eiland terug. Eindelijk werd zij aan SOEKMOEL verruild, tegen drie stukken geschut, die als erstukken door de Javaansche vorsten worden bewaard en waaraan zekere voorspellingen verbonden zijn. SOEKMOEL ging met *TANOERĀGĀ* naar Spanje: zoo kwam voor 't eerst eene Javaansche prinses in de overzeesche landen. "Zoo luidt, zegt de schrijver, het verhaal der aloude Soendasche Kronijken."

TANOERĀGĀ werd zwanger en baarde een zoon, die een schoon en heldhaftig jongeling werd en van zijnen vader den rang kreeg van kapitein. Zijn naam was *MOER DJANG KOENG* (*JAN PIETERSZ. KOEN*. *Moer* is eene verbastering van een Portugeschen titel, later ook op Hollanders toegepast). Op zekeren dag vroeg hij zijne moeder, hoe het toch kwam, dat hij in

manieren en kleur van de andere menschen verschilde. Zij verhaalde hem hare geschiedenis. Hij besloot een handelsreis naar Java te doen en wraak te nemen op den vorst van Jakatra. Hij vertrok met vijftien schepen, waarvan vijf met handelswaren, vijf met krijgstuig, vijf met soldaten, arak en wijn. Toen zij warden aangekomen, werd KOENG door den vorst ontboden, die meende dat SOEKMOEL was teruggekomen. Hij kwam met allerlei kostbaarheden aan het hof. De vrouwen hadden veel vermaak in het kiezen; en alles werd door de Hollanders verkocht, voor wat men maar bood. KOENG steeg dagelijks in de gunst van den vorst, die hem zelfs zijne dochter ten huwelijk wilde geven. Eenigen tijd daarna verzocht hij, om daarop een loods te bouwen tot verblijf als hij op Java kwam, een streek grond aan het strand, slechts zoo veel als hij met een koord, uit ééne buffelhuid vervaardigd, kon bespannen, en bood daarvoor een grondpacht van duizend realen. Het verzoek werd ingewilligd: 't gebouw verrees, met een muur die aan de zee uitkwam, schanswerken en grachten, even als een kleine vesting: 's nachts werd er allerlei krijgstuig binnengehaald.

Intusschen begonnen de Javanen zich allengs met de Hollanders te vermengen. De Javaansche taal verviel in onbruik: men sprak slechts Maleisch en vele vrouwen traden met Hollanders in 't huwelijk.

KOENG bood nog drie duizend realen, als al de vuilnis van de plaats, niet verbrand, maar dáár bijeengebragt werd: het werd bevolen en zoo ontstond een dijk aan 't westen der stad. Dáárop werd een steenen magazijn gebouwd voor kruid, lood en rijst: men maakte een weg naar 't binnenste der stad en nog een wachthuis.

De zeden der Javanen waren geheel bedorven door den omgang met de Hollanders en KOENG besloot den strijd te beginnen. Hij liet kwanswijs zijne kanonnen beproeven en schoot in de stad, tot drie malen toe, ofschoon hij de eerste keer met duizend, de tweede keer met twee duizend realen beboet was: de laatste maal vloog de kogel in het paleis. De vorst was zeer vertoornd en gelastte zijn eersten staatsdienaar de Hollanders te verjagen en, des noods, te doden. Deze ging. KOENG wierp de schuld op de domheid zijner onderhoorigen en was zeer vriendelijk: hij zeide, dat zij nu al zoo veel guld hadden gegeven en zoo veel goed, tot eene waarde van duizenden en tienduizenden: daarvoor moesten zij schadeloosstelling hebben,

of zij gingen niet weg; maar hij wilde 't in der minne schikken: hij zou drie duizend realen boete betalen. Dit werd aangenomen.

De vorst verhuisde naar *Goemoeng Sari*, om wat verder van de Hollanders af te wezen, waarover deze zeer verheugd waren, hun gebied uitbreidden, een nieuw kasteel bouwden en zich ten strijde gereed maakten. *Goemoeng Sari* was door den vorst gekozen, omdat er veel doornbamboe omheen was, waar de vijand niet gemakkelijk door kon.

De strijd begon. De Hollanders schoten zoo hevig, dat de Jakatranen geen tijd hadden om zich te bewegen. Zij streden dapper, maar vele hunner soldaten sneuvelden. Ook de vijand verloor veel volks; maar eindelijk moesten de Jakatranen binnen hunne verschansing terug trekken.

De vorst had een jongeren broeder, POERBĀJĀ genaamd, die met wondermagt begaafd was en door de lucht kon gaan. Deze kwam te hulp: dit verlevendigde den moed: men streed van weerszijden dapper. POERBĀJĀ streek op den vijand neêr, als een arend op een slang: velen sneuvelden; maar de nacht maakte een einde aan 't gevecht. Den volgenden dag trok de vijand op in vier kompagnieën, onder de admiraals TOMAS, ILMAN (HERMAN), ARDIAN en FALEK (VALK?): KOENG bevond zich in 't midden. Een hevig gevecht. POERBĀJĀ, hoe magtig ook, durfde niet naderen. De Hollanders schoten zelfs op de voorbijtrekkende wolken, om hem toch niet te missen. Zoo duurde de strijd eenige dagen zonder gevolg.

SOEKMOEL, berigt van de omstandigheden gekregen hebbende, ging met drie vaartuigen naar Java. De schrijver zegt: "men zeilde bliksemsnel, dag en nacht door, en kwam na vier maanden aan." Aan wal gekomen werd SOEKMOEL met kanonsalvo's begroet en KOENG ging hem te gemoet. Terwijl streed men voort en de doornbamboe van *Goemoeng Sari*, door de bommen en kogels beschadigd, werd nog gevaarlijker. SOEKMOEL glimlachte en zeide, dat men zoo wel drie jaar kon blijven vechten. Hij zou een middel leeren, dat geen tienduizend realen zou kosten: men moest niet met ware kogels schieten, maar met guldens, realen, dukatons, dertiend'halven en schellingen. De kanonnen werden met gemante kogels geladen en met een donderend geruas afgeschoten. De doorboring vloog wijd en zijd uiteen. De Jakatranen, het geld ziende liggen, gingen er op af en drongen, en vochten om het te grijpen: zij ruimden het riet weg en de plaats

mg geheel bloot. De vorst was hevig vertoornd; maar er hielp niets aan. Een schoten de Hollanders op eens met staal en ijzer: de Jakatranen vielen in menigte en *Goeseeng Sari* werd veroverd en door de Hollanders bezet.

De vorst nam met de zijnen de wijk naar 't gebergte, ten zuiden van *Jakarta*. *POERBAJA* kwam nog herhaaldelijk in 't luchtruim rondvliegen en noodzaakte de Kompagnie tot de uiterste behoedzaamheid. Uit overdreven zorg, schoot men op elke wolk: geen raaf, geen kraai of andere vogel kon zich laten zien of hooren, of er werd een schot op gelost. De vorst leidde intusschen met zijn gezin een treurig leven. Zijn volk verliep, en keerde naar *Batavia* terug. Nog eens beproefde men, met hulp van het volk van *Prajangan* (de *Praangers?*) de verovering van den rijkszetel, maar vergeefs. De vorst verweet zich, door zijne dwaasheid, van alles de schuld zijn: hij gevoelde zoo veel berouw, dat hij niet meer eten wilde noch alapen. Hij dacht: "Wat zou er van mij worden, als het den sulthan van *Mata-ran* bekend werd; want ik was niet waardig, dat mij de bewaking der "grenzen werd toebetrouwd!" Maar hij troostte zich met de gedachte: "t Zal zoo de wil van God geweest zijn!"

Dit verhaal, hoewel misschien in menig opzigt achterstaande bij voortbrengzelen van oude of nieuwe Europeesche letterkunde, heeft toch ook zijne schoonheden. De held des verhaals is overal goed op den voorgrond geplaatst, als een onverschrokken, maar bedaard en rustig man; die vrede sticht en de kwaadwilligen bestrijdt en verdalgt; op het oogenblik dat hij hoogelijk gevierd wordt, zien wij hem beziel met ongekunstelden eerbied en liefde voor zijne ouders; 't is in menig opzigt of de dichter een voorbeeld ter navolging wilde stellen. De andere personen komen meer of min uit, maar staan allen ver beneden hem. Zijne ouders spelen een ondergeschikte rol; zoo ook de vorst van Spanje en zijne dochter ('t is misschien opmerkelijk, dat van deze laatste nergens de naam genoemd wordt). *MINTOENÁ*, ofschoon wreed, is een laaghartig en zelfs vreesachtig wezen. *SINGGOEN-KARÁ*, hoewel minder kwaadwillig, is ook een flauw mensch. De dochters van *MINTOENÁ*, ofschoon wraakzuchtig, zijn ligt te verwinnen, als men

geestkracht tegen over hare brutaliteit stelt. SOERHOELMAN en SAKENDHEER vervullen, op hunne beart, de komische rol. Terwijl het niet te ontkennen valt, dat er in dit stuk vele platheden voorkomen en menige onkiesche geeftigheid (die echter den Javaan zoo niet stuit, maar hem stof geeft tot lagchen, zijn grootste wellust), zoo moeten wij erkennen dat schoone eigenschappen, b. v. broederliefde bij SAKENDHEER en SOEKMOEL, kinderliefde, huwelijksrouw en dankbaarheid, hier, natuurlijk geteekend, uitkomen. Hetgeen misschien menigeen bevreemden zal, dat SAKENDHEER eensklaps van 't tooneel verdwijnt en het verhaal toch voortduurt, kan welligt mede tot een bewijs strekken, dat de Javaansche schrijvers van dergelijke werken, waarschijnlijk zonder het zelf te weten, twee rigtingen volgen: die van *verteller* en die van *geschiedschrijver*, zoodat men b. v. ook in dit verhaal niet kan zeggen, of hij de legende van SAKENDHEER vertellen wilde, en het geschiedkundige er van zelf bijkwam, of dat hij wilde beschrijven hoe de Europeërs op Java zijn gekomen, en daartoe wat hooger ophaalt en de eerste aanleiding vermeldt. Zeker, voor het eerste pleit de uitgebreide behandeling van SAKENDHEER's leven, maar, aan den anderen kant, zien wij den schrijver vrij goed bekend met de bedoelingen der Kompagnie, en andere tot de geschiedenis behorende zaken, en hij schijnt wel andere werken, zóo als een Sundasche kronijk (babad), tot bronnen te hebben gebruikt (zie bl. 99 van de vertaling). De schrijver begaat hier en daar eenige onnaauwkeurigheden: zoo spreekt hij, pd. 252, van den nog niet genoemden rijstdief, als ware die reeds bekend; in pd. 417 heeft hij, misschien om 't aantal sijlben, de gemalin van SAKENDHEER vergeten; in pd. 706 staat *Djakarta* voor *Goenoeng Sari*. Zoo is 't misschien ook wel vreemd, dat hij, na in pd. 621 gezegd te hebben, dat een afstand van drie maanden zeilens Spanje van Java scheidt, in pd. 704 vermeldt dat de reis, *met bliksemnelle vaart!* in vier maanden volbragt wordt. — Het verhaal is in achttien, grootere en kleinere, zangen verdeeld, volgens Javaansche manier.

De heer STUART meldt ons niets omtrent het door hem gebruikte Handschrift: ik zou meenen dat, bij de uitgave van Handschriften, het wensche-lijk is zulks te doen, zoo ver noodig wat het uiterlijke en inwendige betreft, opdat een ander, een Handschrift vindende, spoedig kunne oordeelen, in hoeverre het van het door den uitgever gebruikte verschilt en in hoe-

verre dus eene vergelijking van belang kan zijn. Wij weten nu ook niet of de tekst ons gegeven is, zoo als hij daar lag, of dat de heer STUART hier en daar gemeend heeft verbeteringen te moeten maken. Het komt mij voor dat het handschrift zelf, niet een naschrift, ter drukkerij is gebruikt, en daaraan schrijf ik toe, dat hier en daar een pasangan onder den regel staat, in plaats van er op, waar misschien in 't handschrift een regel eindigde, en dat hier en daar eene onnoodige ruimte tusschen de woorden is gelaten, b. v.: pad. 5, 5; 13, 9; 14; 17, 6; 20, 8; 41 en 43. In deze uitgave, vooral bestemd voor hen, die zich met Javaansche poëzij willen beginnen bekend maken, is het zeker zeer goed, dat de spelling van 't handschrift gehouden is; maar bij volgende uitgaven, waarbij dat doel niet meer bestaat, houd ik het voor beter de nu algemeen in gedrukte werken aangenomene spelwijze te volgen, die, hoewel zeker niet in alles volmaakt, toch geregelder is. Op de eerste bladzijde vindt men een paar malen, na een paten de pādā lingsā weggelaten, waarschijnlijk bij vergissing: ik geloof dat het beter ware zulks overal te doen, daar toch in poëzij de pādā lingsā en paten tot hetzelfde einde dienen en dus de eerste na de tweede overbodig is.

Mij dunkt wel niet dat het noodig of nuttig is, zoo maar alle Javaansche werken uit te geven; dat men daarbij en de wetenschap en de Javanen moet op het oog hebben: aan de eerste goede bronnen, den laatsten goede lektuur te verschaffen, moet het doel zijn: het laatste is tevens een gepast middel, om de onkosten der uitgave te bestrijden. Ik zou dan ook niet durven beweren, dat niet, in de tegenwoordige omstandigheden, van sommige werken de verspreiding onder de Javanen door den druk, gevaarlijk te noemen ware; maar dezen *Baron Sakendher* kan men, geloof ik, hun gerust in handen geven: ofschoon toch de *Kompagnie* in een minder aangenaam licht geplaatst wordt, de schrijver gaat niet door tot op onze tijden en is in zijne schildering ook niet vijandig. De heer STUART schijnt zich als lezers alleen Europeërs te hebben voorgesteld en zijne tekstuitgave niet voor Javanen bestemd te hebben: dan toch zou het mij minder gepast voorkomen, de aantekeningen, uitsluitend voor de taalbeoefenaars bestemd, (zie Voorrede en inleiding, p. xxii) met cijfers in den tekst aan te duiden: het getal dezer laatsten toch is betrekkelijk klein; want voor

hen, die met de Javaansche taal onbekend zijn, is de tekst van geene waarde, evenmin het bijvoegsel op het Woordenboek (op den titel staat minder juist: Alphabetische woordenlijst).

Juist, maar, mijns inziens, wat te langwijdig uitgedrukt, is de klagt van den heer STUART over de weinige bekendheid onzer natie met, in Indië algemeen bekende, gebruiken, titels en verdere zaken; maar we moeten regtvaardig zijn en bekennen, dat tot nog toe daarvoor geen goed handboek bestaat. Evenwel acht ik het onnoodig, in verder uit te gevene Javaansche of Maleische werken, dat alles te verklaren: een lezer, die iets niet mogt weten, zal toch wel in de gelegenheid zijn, het den een of ander te vragen.

Omtrent de belangrijkheid van de vertaling van den *B. S.*, uit een ander dan taalkundig oogpunt, zou ik van den heer STUART verschillen: ik geloof dat deze alleen bestaat voor hen, die wat met de Javaansche letterkunde willen bekend zijn, niet uit een historisch oogpunt. Immers hetgeen geschiedkundig in dit werk voorkomt, kon toch wel gebruikt worden bij een meer algemeen onderzoek naar de geschiedenis van Java uit Javaansche bronnen. In hoeverre het hier voorkomende voor zulk onderzoek belangrijk zij, zal zeker wel eenigzins afhangen van den tijd waarin — en de wijze waarop het geschrift ontstaan is; maar ik geloof dat het onnoodig is zulks na te vorschen, tenzij wij overtuigd waren de oorspronkelijke eerste bewerking te hebben: nu toch kunnen wij niet weten wat door latere bewerkers is veranderd of bijgevoegd.

Zeer nuttig acht ik hetgeen door den uitgever gezegd is, betreffende de regels en eigendommelijkheden van den Javaanschen poëtischen stijl, waarin de *B. S.* geschreven is; terwijl het tevens kan dienstig zijn bij de lezing van andere Javaansche dichtwerken van lateren tijd. Het zij mij vergund hierbij een paar opmerkingen te maken: vooreerst zou ik (p. XIII van de Voorrede en inleiding) de klinkers liever niet door *anahary*, enz., maar door a, i, oe, enz. zien uitgedrukt, zoo als zulks op pag. xv, geschied is; ten andere, zou ik p. XIV, r. 12 in plaats van: "met den ô-klank (aa) en aa) vóór vokalen," lezen: "met den a-klank voor vokalen."

Nu volgt eene, zoo ik meen, juiste beschouwing van den aard en de waarde van 't Woordenboek van GERICKE en ROORDA, en de gebreken,

die, vooral ten gevolge van den, tijdens de uitgave, gevorderden spoed, dat werk aankleven, tot walker verbetering en aanvulling wel niets beter zal zijn, dan dat bij elk uit te geven werk, een bijvoegsel op dat Woordenboek wordt gegeven. Zulk een bijvoegsel was alreede bezorgd, door den Hoogleraar T. ROORDA zelve*n*, *ten gebreuke bij en naar aanleiding van de Javaansche zamen spraken van WINTER, 1°. deel*: de heer STUART zegt, terwijl hij over den aard van zijn Bijvoegsel spreekt, over 't geheel in denzelfden geest, maar in wat ruimeren zin verbeterende, het te hebben zamengesteld en uit zijne meening, dat de uit te gevene bijvoegsels, in afwachting van eene nieuwe uitgave van 't Woordenboek, zoo moeten ingerigt zijn, dat zij met het bestaande een bruikbaar geheel uitmaken: aan dat vereischte beantwoorden genoemd *Bijvoegsel bij de Zamen spraken*, en een tweede, bijna gelijktijdig met den *B. S.* in 't licht gekomen, mede van den Hoogleraar ROORDA, *bij de 1001 Naakt en de Anecdotes en Verhalen*, en voorzeker ook dit Bijvoegsel bij den *B. S.*; — ofsehoon, wat mij minder goed voorkomt, de heer STUART eene verandering gemaakt heeft in de Alfabetaische orde, die onnoodig hem, die nu eenmaal aan de orde van 't Woordenboek gewoon is, eenige moeite oplevert. Hoewel ik gaarne toestem, dat de meeste letterverdubbelingen in 't Javaansch niet etymologisch noodig zijn; het zou voor den eerstbeginnenden moeilijkheid geven, zoo hij woorden, die, zoals b. v. *ꦲꦒꦒꦱ* door de meeste Javanen met dubbele *ꦲ* geschreven worden en, althans in gedrukte boeken, altijd zoo voorkomen, met een enkele *ꦲ* moest zoeken; en, zoo al deze rangschikking verkialijker is, dan wachte men daarmede tot eene geheel nieuwe uitgave van 't Woordenboek. Wat de heer STUART zegt, pag. XXI, r. 4 en 5, dat in *ꦲꦒꦒ* en *ꦲꦒꦲ* de *ꦲ* als verdubbeling van de *ꦲ* moet beschouwd worden, is minder juist: *ꦲꦒꦒ* is voor *ꦲꦒꦶ* vgl. p. XIV, 2°. *b.*, en is dus eigenlijk *ꦲꦒꦲ* (nâ met péngkal) en hiervoor schrijft men dan *ꦲꦒꦒ*, of ook wel *ꦲꦒꦴ* ¹. — De heer STUART betuigt zijnen dank voor de hulp en de inlichtingen, hem, bij dit gedeelte van zijn werk, verleend door den heer WINTER, en zeker versterkt de bekendheid van die hulp daarvan het gezag.

¹ Vgl. de nieuwe, thans nog ter perse zijnde, *Javaansche Spreekkunst* van den Hoogleraar T. ROORDA, § 32.

In geheel de inrigting van het lexicalisch gedeelte en van het grammatisch dat in zijne aantekeningen voorkomt, heeft de heer STUART niet alleen gedacht aan de behoefte van het oogenblik, maar getracht zijn werk, ook late voor spraakkundigen of lexicographen, een geschikt en volkomen hulpmiddel te doen zijn, en evenwel den lezers, wien 't om het verhaal alleen te doen is, het voor hen afschrikkende van geleerdheid bespaard. Hij verontschuldigt zich over zijne, zoo hij zegt, al te wijdloopige voorafpraak, door ommede te deelen, dat hij ze wil beschouwd hebben als behorende, niet alleen bij de uitgave van den *Baron Sakendher*, maar ook bij die van meerdere Javaansche geschriften, die hij voornemens is te bewerken en in 't licht te geven; en voorzeker, niets kan ons meer verblijden: wij mogen alsoo dit werk beschouwen als het begin eener serie; en ik meen te mogen veronderstellen, dat die arbeid, en door de heerlijke gelegenheid, die de heer STUART heeft door zijn verblijf te Soerakarta zelf, en door zijne werkzaamheid en takt, heerlijke vruchten zal opleveren voor de kennis der Javaansche literatuur: van zijn ijver, om deze meer toegankelijk en ook bij in de taal oningewijden meer bekend te maken, hebben wij eene nieuwe proeve, in het Verslag van den inhoud van Javaansche werken, door hem begonnen in het eerste nummer der *Bijdragen van het Instituut*.

Na nog een paar, mij minder naauwkeurig voorkomende, zaken te hebben aangetoond, wil ik overgaan tot het spreken over de vertaling. In de Voorrede en inleiding, p. XVII, r. 1 v. o. staat; "gesprekken," lees: "zamenpraken;" p. XXII, r. 6, staat: "voor den uit *a* en *o* gemengden klank;" ofschoon deze uitdrukking wel is te verdedigen, zou ik liever, tot vermindering eener verkeerde opvatting, lezen: voor den *a*-klank, wanneer die uitgesproken wordt als de *a* in 't Engelsche *water*, of als de *o* 't Fransche *école*; r. 2 v. o., voor: "korte *e*," liever: stompe *e*; voor, p. XXIII, r. 1, "de lange *e*," tot r. 3, "in les," liever: de zachte *e* door *é*, de scherpe *e* door *è* wedergegeven. Het is vreemd, dat, overal waar de *e*'s van den naam SAKENDHER geaccentueerd zijn, SAKÉNDHÈR, in plaats van SAKÈNDHÈR gedrukt is. Ik zou verkiezen den *ng*-klank (·) altijd, ook vóór eene *k*, door *ng*, niet door *n* uit te drukken, omdat ik voor het laatste geen reden weet. In den Javaanschen tekst heb ik nog de volgende drukfouten opgemerkt: pd. 18 en 46 in plaats van pd. 236 voor

SAKENDHEER en SOEKMOEL ook niet gedacht aan HAU en JAKOB, dat waren toch ook tweelingen?!; behalve, zeide ik, beide genoemde zaken, ~~was~~ men hier een, naar 'k meen, onnoodig en veer 't vervolg af te raden ~~van~~ gebruik van Latijn. Vooreerst zou men den beoefenaar van 't Javaansch, die hierin soms al genoeg afschrikkends vindt, nog doen vreezen, dat, ~~ook~~ voor de kennis van deze taal, die van het Latijn een vereischte was; ten andere, het is bekend, dat de meeste, althans der jongere, beoefenaars van 't Javaansch, het Latijn niet kennen; en nu is het toch niet raadzaam, eigenaardigheden van eene taal, die zij trachten te leeren, hun te verklaren met eene taal, die zij volstrekt niet verstaan. Zulks is hier geschied in Aanteekening 62, waar gesproken wordt van eene "constructie *pro re nata*." deze benaming herinner ik mij niet ergens in een werk over Spraakkunst te hebben aangetroffen en ze is mij niet geheel duidelijk. Maar nu wordt hier ook Latijn gebruikt uit kieschheid, om zekere lichaamsdeelen of onkiesche uitdrukkingen veer te geven (zie Aanteek. 12); ofschoon dit voor eenige jaren door een geacht geleerde is aanbevolen en ook hier en daar in het Woordenboek (G. B.) is geschied, zou 'k zulks houden voor onnoodig en misschien gevaarlijk. Onnoodig acht ik dit gebruik, omdat men zonder schroom spreekt van "geboorte, bevalling, zwanger zijn en zwanger worden"; waarom dan niet even goed van de oorzaak of de middelen, als van het gevolg¹; omdat voor hem, die Latijn kent, de naam of uitdrukking niet kiescher wordt, en hij, die het niet kent, toch vraagt naar de beteekenis en dan ligt dat verbodene meer bedenkt en in zijn geheugen bewaart, dan zoo hij geen moeite had behoeven te besteden om het te weten; en dit laatste maakt het misschien voor sommigen gevaarlijk. Buitendien is het dan toch ook misschien wel mogelijk zulke uitdrukkingen in onze rijke taal veer te geven zonder onkieschheid, bijv. pd. 694, waar toch ook de Javaansche uitdrukking niet zoo onkiesch is. Men diende dan toch ook die onkiesche uitdrukking in pd. 431 wel in 't Latijn te vertalen en behoefde juist niet den bijslaap "een spelletje" te noemen, zoo als pd. 864 geschied is. Doch al genoeg hierover: ik stond misschien hier reeds te lang bij stil; maar 't was om er nimmer op terug te komen.

¹ Zie bijv. blz. 97 v. o. en 98 v. b. van de vertaling.

In de vertaling dan: bl. 2, r. 8: "intusschen"; dit woord kan wel weg: 't is onnoodig, in 't Hollandsch hier niet welluidend en staat in 't Javaansch niet, tenzij men daardoor vertale *asayak* (er staat: genoemde koopman zijn leeftijd was op de helft van de groei (of: leeftijd); d. i. van middelbaren leeftijd. *asayak* beteekent: een zekere tijd van den dag, b. v. *asayak* de tijd van half vijf; (wij zeggen: om een uur of half vijf) of, figuurlijk: een zeker deel van den levensdag: zoo zegt men ook: *asayak* en *asayak* — *asayak* is groei, vooral van planten; zoo *asayak* planten die in de groei zijn; zijn ze *volgroeid*, d. i. hebben ze voldaan aan hare bestemming, dan zegt men er van: *asayak* ook van menschen: volleeft, oud.

Ald. r. 10, "en stelde" — tot r. 15 "slaap;" hiervoor zou ik liever lezen: "en daarom was hij diep bedroefd: hij stelde zich voor, hoe hij — — — — — nemen, en werd daardoor hoe langer zoo treuriger te moede. Door smart overmand, gunde hij zich nauwelijks voedsel en slaap." — r. 16, "deksel;" liever "sprei" of "onderlaken;" 't is iets waar men op, niet onder, ligt. — r. 17, "een steen of een boom;" liever: "steen of hout."

Bl. 4, r. 8, "zonder tal," lees: allerhande. De heer STUART heeft zich waarschijnlijk vergist, door te lezen: *asayak*, maar, en hier, en in 't door mij vergeleken handschrift (zie beneden), staat *asayak* verg. pd. 620.

Blz. 5, r. 17, "slechte door ééne voedster bewaakt;" ik zou lezen: "met ééne voedster (zie Aant. 30) tot haar oppassing;" (op "ééne" ligt juist in 't Javaansch geen nadruk; die past niet op haar, maar past haar op, en is haar tot gezelschap; even zoo blz. 11, r. 4 v. o., voor: "om u te bewaken:" "om voor u te zorgen;" ook blz. 32, r. 9 v. o.

Blz. 7, r. 5 en verv. "Na verloop enz.:" voor: "werd hare achterdocht opgewekt," zou ik liever lezen: "werd beider aandacht getroffen," of iets dergelijks; en voor "haar eten" liever: "het eten van MANIKARÁ:" zoowel dit, als, in 't voorgaande, het meervoud, is in 't Javaansch uitgedrukt. Men zou hier den zin ook anders kunnen opvatten en wel met "doordien" een nieuwen zin laten beginnen en niet met "zij vroeg." Ofschoon ik deze opvatting niet als beter durf aanprijzen, geloof ik dat daar voor pleit, dat

eerst van beide te gelijk gesproken wordt, daarna van ieder afzonderlijk en nu eerst verteld wordt, dat het wegraken van haar eten de aandacht van MANIKĀRĀ trof, en haar aan de voedster de reden deed vragen; en dan dat ook bij deze hetzelfde had plaats gehad en dus nu beider aandacht gelijkelijk gespannen was. Dan zouden de woorden: "Na verloop van een geruimen tijd werd beider aandacht (door iets) getroffen" eene korte, voorloopige opgave kunnen zijn van hetgeen daarna omstandig verhaald wordt: iets dat in den Indischen verhaalstijl niet vreemd is.

Blz. 12, r. 14 v. o., "keer op keer," lees: "beurt om beurt;" verg. blz. 9, r. 5 v. o.

Blz. 17, r. 17, "hield zorgvuldig de wacht," liever: "was op zijn hoede."

Blz. 19, r. 15 en verv. zou ik vertalen: "maar blijven wij bij BARON SAKENDHER en den JAKSĀ PANDHITĀ SINGGOERN-KĀRĀ. Zij wijdden nu hunne dagen aan onafgebrokene boete: de DITĪJA deelde enz.;" want SAKENDHER deed mee boete, verg. r. 8 v. o.

Blz. 20, r. 2 v. o., "nam vervolgens afscheid en verliet de kluis;" beter, geloof ik: "en nadat hij afscheid had genomen, verliet hij de kluis," en voor "kluis," liever: "hermitage," zoo als blz. 3, r. 2 v. o.

Blz. 25, r. 16, "en gaven zich aan de levendigste vreugde over;" liever (vergelijk ook het bijvoegsel op het Woordenboek, op de woorden *मन्त्र* en *मन्त्र*): "zoo fraai als mogelijk getooid."

Blz. 30, r. 5, "ware 't hem schande, vier dochters na te laten," liever: "ware 't hem nutteloos, dat hij vier dochters verwekt had."

Blz. 33, r. 7 v. o., "ik ga er op uit;" liever: "ik ga naar buiten" (waar de ambtenaren voor den vorst verschijnen), en hier wordt natuurlijk onder verstaan: "om last te geven er een te zoeken."

Blz. 34, r. 6, "leide 't hoofd op den schoot van haar gemaal," lees: "boog zich voor haar gemaal;" (deze mijne vertaling zal ik bij eene andere gelegenheid verklaren).

Blz. 35, in 't midden; „maar zeg, mijn zoon;" zoo vertaalt de uitgever *मन्त्र* ik versta deze woorden niet; is *मन्त्र* één woord, of wat doet daar anders *मन्त्र*?

Blz. 36, r. 6 v. o. en verv., "zoo zij er om gevraagd heeft, enz.;" liever zou ik vertalen: "de rede, dat zij er om vraagt?...." "Er bestaat

bragt, was hij aan de waarschuwing zijns grootvaders indachtig: 't ~~li~~ werd haar (of: toen de kroonprins, aan de waarschuwing zijns grootvader indachtig, de Boetâ een zwaardalag toebragt, was haar 't lijf) in twee ~~ge~~ gekloofd, en, niet door een tweeden slag getroffen, stierf zij gelijk met de ~~de~~ rijstdief."

Blz. 63, r. 9 en 10 v. o., "dan kunt — voorzien" liever: "dat zij niet kunnen verliezen, is omdat hare zitplaats van een magneet voorzien is."

Blz. 67, r. 13 v. o. "zetten. Ik maak met u — verstrekken zal;" deze woorden geven, naar ik meen, vooral door het volgende gezegde van SOEHOELMAN, niet goed den Javaanschen zin weder: ik zou liever lezen: "zetten. Want ik en gij, wij wegen tegen elkander op, zonder dat het een van ons tot schande strekken zal (zij wil zeggen: onze personen alleen, zonder iets er bij, van mijn kant bijv. mijn rijk, van uw kant SOEHOELMAN, kunnen wij, tegen elkander inzetten: ik ben niet te min voor u en gij niet te min voor mij)."

Blz. 79, r. 2, v. o., "over die der omgelegane landen;" dat gaat niet, die kon hij niet aan SAKENDHER geven om te beheerschen: het zijn maar "de grensgewesten" (in onderscheiding van de Negarâ).

Blz. 83, r. 1. "De moeders" liever: "de moeder;" de moeder van SOEKMOEL en SAKENDHER zal wel bedoeld zijn: de overigen zullen misschien wel een tegenovergestelden wensch gekoesterd hebben.

Blz. 85, r. 10 v. o. "kan hij zelf ieder van ons toedeelen wat hij wil;" dit is, geloof ik, minder juist: ik gis, dat de heer STUART zich vergist heeft door ຄື ມຸ ັ te verwarren met ຄື ມຸ ັ ັ ik zou vertalen: "moet ieder te vreden zijn;" eigenlijk staat in 't Javaansch: "is het ieders geluk;" zoo zegt de Javaan: "t is mijn geluk," (zie G. B. op het woord ຄື ມຸ ັ) als hem iets, al is het een ongeluk, overkomt, om uit te drukken dat hij berust in Gods wil en overtuigd is te krijgen, wat juist voor hem het beste is.

Bladz. 86, r. 7 v. o. "Houdt - - - verbindtenis;" liever: "leeft als broeders oendragtig (vgl. pad. 554), en in der minne (van "betamen" staat niets in 't Javaansch) en vervrelicht noch schendt de verbindtenis."

Blz. 93, r. 16, "stad," liever: "kraton" even als blz. 94, r. 6.

Blz. 95, r. 8 "insgelijks een spruit uit uw gealacht;" ik zou hier vertalen: "en hij door zijn broeder van den troon verdrongen zal worden;

(maar) hij die dan vorst wordt is (toch) nog een spruit uit uw geslacht (toch blijft nakomelingschap van u op den troon). De heer STUART schijnt gemeend te hebben dat hij *sihatoeng* was verstaan: *sihatoeng*, en daardoor *sihatoeng* door "magelijks" te hebben vertaald; maar dan, dunkt mij, zou de schrijver *sihatoeng* of *sihatoeng* gebruikt hebben: ik zou er onder verstaan *sihatoeng* dat *sihatoeng* ofschoon dit woord er in 't Javaansch volstrekt niet bij behoort; *sihatoeng* is: die wordt wat te worden is, wat er natuurlijk komt, d. i. een nieuwe vorst.

Blz. 95, r. 16. "verzekeren!" hier moet nog volgen: "ga (daartoe) naar de grot *Konisit*;" zoo toch zal pd. 617, 2, die in de vertaling is overge-
slagen, wel te vertalen zijn, en *sihatoeng* niet als voornaamwoord op te vatten (zoo als in het bijv. op 't Woordenb. bij *sihatoeng* geschiedt).

Blz. 101 in 't midden: "duizend" lees: tien duizend.

Blz. 110, r. 12: "tien duizend" lees: honderd duizend.

Blz. 112, r. 12 v. o. en verv. "en beproefden enzv.," zou ik liever ver-
talen: "dat onkwetsbaar en niet te verwinnen was en dat zij hadden ge-
vraagd, om met hen (*sihatoeng*) de herovering van den rijkzetel te be-
proeven; maar hoe zij ook volhielden, zij vermogten het niet. Hij (de Pan-
geran) nam toe in treurigheid en overwoog met innig leedwezen, enzv.;" —
't schijnt dat de heer STUART zich vergist heeft, door voor *sihatoeng*
"treurigheid," te lezen *sihatoeng* "voorzigtigheid" en dit op de Kompagnie
heeft toegepast.

Nu veroorloof ik mij nog enkele opmerkingen op de door den heer STUART
gegevene aantekeningen:

Bij aant. 3 vergelijkte men aant. 66;

Op aant. 5. Vooreerst moet ik, tot regt verstand van het volgende, wij-
zen op een kortelings verschenen werk van den Hoogleeraar T. ROORDA, *Over
de deelen der rede en de rede-ontleiding*, Leeuw., bij G. T. N. Suringar,
1852, en wel aldaar bladz. 34 en 35¹. — Wanneer van een onderwerp,

¹ Ik heb niet gearzeld dit werk, ofschoon het nog niet lang in 't licht verschenen
is, aan te halen, omdat ik veronderstel, dat elk taalbeoefenaar het bij de hand heeft; —

vaak alleen op het sùbject betrekking hebben, zoo als in de door den heer STUART opgegevene voorbeelden, in 't bijv. op 't Woordenb. bij 11111

Wat nu betreft hetgeen staat blz. 116 in 't midden, en vervolgens; de heer STUART heeft zelf gevoeld, dat de opvatting, vermeld blz. 117, r. 5 en verv., minder juist is. Dat de hier besprokene woordvoeging dubbelzinnigheid zou bevatten, blijkt ook, mijns inziens, niet uit de plaatsen in pdd. 477, 652 en 103. De objective vormen van *amqamteŋ* en *amqamteŋ* worden gebruikt als predikaten, en van het subjectief-object waaraan gelast wordt, en van het object waaromtrent gelast wordt, en van dit laatste niet het minst. In het laatste geval ook, staat in 't Javaansch, hetgeen gelast wordt, daar achter, niet, zoo als in 't Latijn, in den objectiven, maar, even als in 't Hollandsch, in den subjectiven vorm; vgl. BOORDA, *Over de deelen der rede*, blz. 184, van onder. Het verschil met ons taaleigen bestaat alleen hierin, dat wij van "laten" den objectiven vorm niet gebruiken, maar, al spreken wij eigenlijk van het object, toch den subjectiven vorm bezigen. Nu blijft alleen nog over dat, in pdd. 660 en 333, dat predicatief complement van eenvoudig object verbogen is; maar dat doet hier niets af. Want waarom zou niet de verbogene vorm, even goed als de onverbogene, als benaming van object kunnen gebruikt worden? Buitendien is het nog te betwijfelen, of deze verbuiging in zulk eene woordvoeging ook in proza gebruikelijk is, of alleen hier een gevolg van poëtische vrijheid.

Op aant. 9. "Slechts ten uwen behoefte, enz.:" dat "ten uwen behoefte" komt mij minder juist voor. De Javaan gebruikt deze uitdrukking, wanneer hij zeggen wil, dat hij eigenlijk iets niet doet, maar slechts het werktuig is van een ander, voor wien dan natuurlijk ook alle voor- en nadeelen van de handeling komen, zoo als bijv. bij ons: een huwelijk met de linkerhand; zoo, niet alleen uit beleefdheid jegens de persoon tot wie men spreekt, maar ook omtrent de godheid. B. v. als eenige daad van iemand een onverwacht ongelukkig gevolg heeft, dan stelt hij zijn geweten gerust, niet alleen door te zeggen, zoo als bijv. aan het eind van dit verhaal: "waarschijnlijk was het de wil van God!" maar ook door er bij te voegen: *amqamteŋ amqamteŋ amqamteŋ amqamteŋ* ik heb het maar alleen gedaan als werktuig (van de godheid).

Op aant. 16; de eigenlijke zin der Javaansche woorden schijnt mij te

zijn: "een oudere en een jongere, als waren het tweelingen;" en de Javaansche schrijver wil zeker niet uitdrukken, dat het verschil van leeftijd zoo gering was. Want, behalve dat dadelijk daarop gesproken wordt van "de oudste" en "de jongste," is dat verschil in leeftijd van eenig belang in 't verhaal. Want juist omdat hij de jongste is, krijgt SAKENDHER de hoofdrol; vgl. aant. 20.

Op aant. 20; mij dunkt dat de voorkeur, die in de Javaansche volksverhalen aan de jongere leden des geslachts, bijna zonder uitzondering, wordt toegekend, niet als eene romantische opsiering te beschouwen is, op zijn hoogst als eene afgealetene navolging van zoo iets uit heel ouden tijd. Want, behalve dat het bijna zonder uitzondering plaats heeft en dus alle kracht van opsiering verliest, schijnen de schrijvers zelve er ook geen gewicht aan te hechten: in dit verhaal bijv. wordt heel eenvoudig verteld, dat de jongere broeder van den koopman KAWIT PAROH koning van Spanje was. Ik zou geneigd zijn te meenen, dat, in ouden tijd, de voorkeur niet aan de eerstgeborenen, maar aan jongeren werd gegeven.

Op aant. 34; ofschoon ik volkomen erken, dat in den Javaanachen stijl praegnante volzinnen niet zeldzaam zijn, behoort daartoe, naar mijn inzien, niet die in pd. 244; zie boven mijne opmerking bij de vertaling van die plaats; even min die in pd. 587, waar *mas* volstrekt niet behoeft tweemaal gedacht te worden: in de vertaling is juist uitgedrukt wat de Javaansche tekst heeft: — de volzin in pd. 189 zou meer kunnen schijnen tot de praegnante te behooren, ofschoon het mij voorkomt, dat de schrijver wel vergeten kan zijn, dat hij met *asqmqst* begonnen is; of, zoo dit niet het geval is, dan toch wel de apodosis kan doen aanvangen met *qan* omdat geen ander woord hem kon dienen bij het bepaalde getal lettergrepen: — de aan rijm en aantal van sylben gebonden dichter is niet altijd zoo keurig in spraakkunst: — in pd. 485 is, geloof ik, de uitdrukking wel volledig en aldus te vertalen: "wat denkt gij toch? al zijn wij maar berglieden en met ons tweeën, zonder gevolg; als gij den baas wilt spelen, gewis het zal niet gelukken."

Op aant. 62; over de, in deze aanteekening besprokene, soort van uitdrukkingen, zal ik later, bij eene andere gelegenheid, mijn gevoelen mededeelen: thans zij het genoeg, dat mij de opvatting van deze plaats, die wij blz. 137, r. 1 en 2 vinden, de beste voorkomt.

Op het bijvoegsel bij het Woordenboek:

అంకెనీ dit ware beter op de *an* vlg. *అంకెనీ*

అంకెనీ — అంకెనీ beteekent niet juist: “in ruil nemen”, maar: voor iets in ruil geven”; het eerste object is de zaak die men krijgt, en zoo pd. 647: “ik werd verkocht aan uw vader, die voor mij drie stukken geschut aan den Pangeran van Djâkartâ in ruil gaf.”

అంకెనీ — — — — — gedaante hebben, lees: gedaante hebbend.

అంకెనీ — — అంకెనీ beteekent niet: “zich gebrek aan iets opleggen, zich van iets onthouden”, maar: te weinig aan iets geven, op te kleine schaal iets doen; zoo: te weinig eten of slapen.

అంకెనీ — — అంకెనీ de heer STUART kan zich niet vereenigen met de vertaling: “ongeveer, ten naasten bij”, daarvoor in B. W. J. Z. gegeven, en misschien ook is die verklaring in sommige zinnen bezwaarlijk aan te nemen: of echter de opvatting van den heer STUART beter zij, zou ik niet durven zeggen: 't ware zeker wenschelijk meer voorbeelden bij elkander te hebben en dan ook eenige in Ngoko: W. J. Z. bl. 191, r. 11, vindt men అంకెనీ అంకెనీ అంకెనీ అంకెనీ hetgeen misschien tegen de opvatting van den heer STUART strijdt, daar toch అంకెనీ, in den zin van *wegens*, K. N. is.

అంకెనీ — — — — — z. v. a. అంకెనీ lees: అంకెనీ

అంకెనీ zie mijne opmerking bij de vertaling van pd. 227.

అంకెనీ bij vergissing wordt hier DJOEROE MARTANI, vader van SEN&PATI genoemd, vgl. aant. 88.

అంకెనీ — — — — — అంకెనీ lees: అంకెనీ

అంకెనీ — — — — — అంకెనీ lees: అంకెనీ

అంకెనీ — — — — — అంకెనీ is niet een wederkerige vorm, maar een collectief naamwoord; vgl. ROORDA *Javaansche Spraakkunst*, pag. 208—211; evenzoo అంకెనీ అంకెనీ zie అంకెనీ

అంకెనీ — — men leze hier beide malen voor “imperatief”: jussief: — over de sterk ontkenkende zinnen, waarvan hier sprake is, gevormd door అంకెనీ met volgend అంకెనీ vergelijkte man het bijvoegsel op het Woordenb. bij de *Anecdotes en Verhalen*, bij het woord అంకెనీ

అంకెనీ zie అంకెనీ lees: అంకెనీ

అంకెనీ అంకెనీ అంకెనీ lees: అంకెనీ అంకెనీ zie verder bij అంకెనీ

Boven heb ik een paar malen gesproken van een handschrift van den *Baron Sakendher*, voorhanden op de Bibliotheek der Koninklijke Akademie te Delft. Het is aldaar bekend onder *Nederl. Kolonien, Handschriften, B. n°. 15*. Het bevat 232 bladzijden en is op Hollandsch papier geschreven, met een gelijke hand, maar vrij vol fouten. Het is blijkbaar van hetzelfde handschrift afstammende, als hetgeen de heer STUART gebruikt heeft, maar levert toch sommige verschillende lezingen op, die ik hier laat volgen.

Pada 2	voor	မကျ	heeft	het	handschrift	မက
" 8	"	ကျမာဂိယျ	"	"	ကျမာဂိယျ	
" 20	"	မကဒါ	"	"	မဒါ	
" 24	"	မိဂုဏ်	"	"	ဂမဂုဏ်	
" 25	"	ပုဒ်မိဂုဏ်	"	"	ပုဒ်မိဂုဏ်	
" 25	"	မကဏ်	"	"	မကဏ်	
" 28	"	မံတြမိဏ	"	"	မံတြမိဏ	
" 32	"	ကဏ္ဍိ	"	"	ကဏ္ဍိ	
" 36	"	မံမိဇိယျ	"	"	မံမိဇိယျ	
" 37	"	ကျကျယျ	"	"	ကျကျယျ	
" 44	"	ကျမယျ	"	"	ကျမယျ	
" 49	"	မကဒါ	"	"	မဒါ	
" 49	"	ကျမယျ	"	"	ကျမယျ	
" 65	"	မိက	"	"	မိက	
" 78	"	ကျဏ်က	"	"	ကျဏ်က	
" 81	"	ကျမာဂိယျ	"	"	ကျမာဂိယျ	
" 84	"	ပုဒ်မိဂုဏ်	"	"	ပုဒ်မိဂုဏ်	
" 87	"	ကက	"	"	ကက	
" 89	"	ပုဒ်မိ	"	"	ပုဒ်မိ	
" 105	"	မကမိ	"	"	မကမိ	
" 118	"	မကျကျ	"	"	မကျကျ	
" 124	"	မကကျမိ	"	"	မိကျမက	
" 132	"	မိမကကျ	"	"	မိမကကျ	
" 133	"	မကျမိ	"	"	မကျမိ	
" 144	"	မကျ	"	"	မကျ	
" 157	"	မကျကျ	"	"	မိကျကျ	
" 159	"	မိ	"	"	ကျ	
" 160	"	မကျကျ	"	"	မကျကျ	

Pada	voor	handſchrift	heeft het	handschrift
163	ព្រះបាទ	ព្រះបាទ		
168	រាជបញ្ជា	រាជបញ្ជា		
168	បិណ្ឌ	បិណ្ឌ		
169	ស្រីសុទ្ធា	ស្រីសុទ្ធា		
174	សេនាបតី	សេនាបតី		
195	សាសនា	សាសនា		
196	បិណ្ឌ	បិណ្ឌ		
206	បិណ្ឌ	បិណ្ឌ		
209	សេនាបតី	សេនាបតី		
219	សេនាបតី	សេនាបតី		
219	សេនា	សេនា		
223	បិណ្ឌ	បិណ្ឌ		
228	សុទ្ធា	សុទ្ធា		
247	បិណ្ឌ	បិណ្ឌ		
251	សាសនា	សាសនា		
271	សុទ្ធា	សុទ្ធា		
277	ស្រីសុទ្ធា	ស្រីសុទ្ធា		
282	សុទ្ធា	សុទ្ធា		
288	សេនា	សេនា		
291	សេនា	សេនា		
295	សេនា	សេនា		
298	សេនា	សេនា		
312	បិណ្ឌ	បិណ្ឌ		
321	បិណ្ឌ	បិណ្ឌ		
328	សេនា	សេនា		
332	ស្រីសុទ្ធា	ស្រីសុទ្ធា		
338	សេនា	សេនា		
339	សេនា	សេនា		
350	សេនា	សេនា		
353	សេនា	សេនា		
360	សេនា	សេនា		
376	សេនា	សេនា		
389	សេនា	សេនា		
399	សុទ្ធា	សុទ្ធា		
400	សុទ្ធា	សុទ្ធា		

Páds 403	voor	မာဠာဒိန္နာ	heeft het handschrift	မိဏ္ဍိမာဠာ
" 405	"	မိမိမာဠာ	"	မိမိမာဠာ
" 405	"	ပုဏ္ဏဒိပုဏ္ဏ	"	ပုဏ္ဏဒိပုဏ္ဏ
" 406	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 416	"	ပုဏ္ဏဒိ	"	ပုဏ္ဏဒိ
" 419	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 424	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 428	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 438	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 435	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 448	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 460	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 487	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 498	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 501	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 508	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 510	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 514	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 516	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 549	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 556	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 556	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 563	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 564	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 574	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 575	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 576	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 599	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 602	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 618	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 644	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ
" 680	"	မာဠာဒိ	"	မာဠာဒိ

Het kan schijnen, dat ik, bij de opgave dezer verschillende lezingen, menig had kunnen weglaten. Ik stem zulks volkomen toe: maar ik had daarbij he

doel, hen, die zich beginnen te oefenen in het lezen van handschriften, te doen zien welk verschil niet alleen, maar ook hoedanige fouten, zij zullen ontmoeten. Bedrieg ik mij niet, dan is dit geschikt, om hen op den weg te helpen tot eene goede keus bij verschil van lezing en tot verbetering van misstellingen; met andere woorden, kan dit hun een hulpmiddel zijn tot goede kritiek. Op enkele plaatsen is misschien de lezing van het handschrift te verkiezen.

En zoo sta ik dan aan het einde van den arbeid, dien ik mij voorgesteld had. — Mogt het iemand verwonderen, dat ik een belangrijk gedeelte van het door den heer STUART geleverde, dat namelijk wat geschiedenis betreft, onaangeroerd gelaten heb, dan verwijs ik naar het boven gezegde, dat eene benutting daarvan meer behoort bij eene opzettelijke behandeling van de Javaansche geschiedenis. — De lezing van den *Baron Sakendher*, zoo als die door den heer STUART is uitgegeven, was mij een regt genoeg. Zoo ik in dit Verslag aanmerkingen maakte, het was voorzeker niet om de waarde van zijn werk te verminderen, maar integendeel om, zoo zulks mij mogelijk was, die te vermeerderen, door, waar ik meende vergissingen te ontmoeten, daarop te wijzen, en zóó zijn arbeid nog meer dienstig te maken voor het doel, dat hij er zich mede voorstelde. Zoo ik ergens iets verbeterd heb, schrijve men zulks voornamelijk daaraan toe, dat ik eenige jaren later dan de heer STUART het onderwijs van den Hoogleraar T. ROORDA genoot. Wie bekend is met de wijze van taalbeoefenen van dien Geleerde zal begrijpen, welke vorderingen zijne kennis van de Javaansche taal in dien tijd heeft gemaakt, waarvan de gevolgen voor zijne leerlingen niet konden uitblijven. Ook nog met betrekking tot dezen mijnen arbeid, ben ik hem voor enkele opmerkingen dank verschuldigd. Ook van den heer STUART zelve heb ik veel geleerd, door de lezing van den *Baron Sakendher*, zoo als die door hem is uitgegeven. Moge hij voortgaan mij en vele anderen door zijne kennis voor te lichten!

HET
HEMEL-AARDE-VERBOND,

天地會
T' I È N - T Í - H O E Í,

EEN GEHEIM GENOOTSCHAP IN CHINA EN ONDER DE CHINEZEN IN INDIË.

(MILNE'S en MORRISON'S mededeelingen dienaangaande herzien, aangevuld en gehandhaafd tegen E. H. RÖTTGER'S *Geschichte der Brüderschaft des Himmels und der Erden*. Berlin 1852.)

De dynastie, welke thans het Chinesche Rijk beheerscht, is, zoo als bekend is, niet van Chineschen, maar van Tataarschen oorsprong. Tegen opstandelingen, die de vroegere *Ming*-dynastie ten val gebragt hadden, te hulp geroepen, trokken de Mandschoe-horden, na behaalde zege, in 1644 selven als overwinnaars *Pe-king* binnen en hun jonge Vorst, een knaap van zeven jaren, dien de soldaten bij den intogt op hunne schouders droegen, werd door het juichende volk als Keizer begroet. Zoo kwam China onder den scepter van een Tataarsch geslacht.

De openlijke tegenstand, welke de Mandschoe-heerschappij in het begin in de zuidelijke provinciën des rijks ontmoette, werd door magt, beleid en list allengs overwonnen, niet echter de tegenzin tegen het vreemde juk, die zich bij voortdoring in stilte tot omverwerping der Mandschoe-dynastie gereed maakte, en meermalen de ellende en ontevredenheid des volks als hefboom aangreep, om het in massa tegen zijne onderdrukkers op te rijen en met geweld de herstelling der vroegere dynastie met haar oud en verouderd bestuur te beproeven.

Tot nu toe hebben alle pogingen tot volvoering van dit plan schipbreuk geleden op het geluk van het Mandschoe-huis. De opstand tegen Keizer K'ANG-HI (1675) eindigde met den ondergang van den patriot WOE SAN KOEHI en zijn geheele geslacht. Zoo ook onder K'ÏEN-LOENG's regering de opstand in *Schen toeng*, onder aanvoering van den Bonze WANG-LOENG, en de oproerige bewegingen in de provinciën *Schen si* en *Szé tsch'oén*, waarbij de staatkundige genootschappen van de "Drieheid"¹ en de "Witte Waterlelie"² eene werkzame rol hadden gespeeld. Ook deze bewegingen werden in bloed gesmoord, en nu werd tegen alle geheime genootschappen eene inquisitie ingesteld, wier niets verschoonende gestrengheid zoo wel den schuldige als den onschuldige trof.

Voortgaande met in het geheim te werken, bereidde het genootschap van de "Witte Waterlelie" den opstand voor, die in het jaar 1796, gelijktijdig met Keizer KIA KING's komst tot den troon, in *Schen-si* uitbarstte, en aan welken zich een groot gedeelte der bevolking van de provinciën *Szé tsch'oén* en *Hoe koeang* aansloot. Hunne leus was: Verlossing van het juk der Tartaren, de regten van den mensch (?) onder eene Chinesche regering en terugkeer tot den ouden tijd. Maar de beweging, onder de leus van het heil des Vaderlands begonnen, ontardde spoedig in een' algemeenen rooftogt, die het land te vuur en te zwaard verwoestte, tot eindelijk, eenen achtjarigen oorlog moede, het betere gedeelte van het volk in massa opstond, zich met de krijgsmagt der regering vereenigde en de roovers in hunne schuilhoeken opzocht en versloeg (1803).

In het jaar 1813, toen hongersnood in de noordelijke provinciën eenen opstand veroorzaakte, verschenen de geheime genootschappen, bepaaldelijk die van de "Witte Waterlelie," waaraan zich thans ook het "Hemel-Aarde-Verbond"³ aansloot, met verjongde magt op het tooneel. De eedgenooten,

¹ 三合會 *San-ho-hoei.* ' 白蓮教 *Pe-liën-kiab.*

² *T'ien-ti hoei.* In C. GÜTZLAF'S *Geschiedenis van het Chinesche Rijk*, welke voor de latere gebeurtenissen voor als nog de eenige ons toegankelijke bron is, vindt men (bl. 206) in plaats van *T'ien Ti*, eene secte *T'ien Li* opgegeven, hetgeen ongetwijfeld een mislag is, aangezien het woord *T'ien Li* (天理 d. i. hemelsche beginselen) de beginselen der Keizerlijke regering beteekent.

door vijf verschillende provinciën verspreid, trotseerden de regering, daar zij zich sterk genoeg achtten, om aan hare magt het hoofd te bieden. Ook deze keer wilden zij den troon der Tataren omverwerpen. Maar dewijl er onder de raddraaijers, noch eensgezindheid, noch vaderlandsliefde heerschte, en zelfs deze slechts op roof bedacht waren, overstroosden de opstandelingen het land, overal geld en levensmiddelen afpersende en niets dan verwoesting achter zich latende. Eindelijk besloten eenige grooten van het hof zich van deze geheime genootschappen te bedienen, om den algemeen gehaten Keizer KIA KING van kant te maken. De eedgenooten overrompelden werkelijk in 1813 (het 18de jaar van KIA KING) het paleis te Peking; maar hun aanslag op het leven des Keizers mislukte. Daar het eene oude gewoonte is, dat het Rijk van dergelijke voorvallen door eene bijzondere proclamatie des Keizers kennis krijgt, werd ook ditmaal een keizerlijk manifest uitgevaardigd, dat eenig licht over de geschiedenis dezer vereenigingen verspreidt. Jammer dat de twee vertalingen, welke GUTSLAFF van dit manifest gegeven heeft, de eene in zijne *Geschiedenis van het Chineseche Rijk*, blz. 261, de andere in zijn *Leben des Tao Kuang*, bl. 13, onderling niet genoeg overeenstemmen, om aanspraak op nauwkeurigheid te kunnen maken. Zoo als echter het manifest, vergeleken met eene andere oorkonde, *De uiterste wilsbeschikking van KIA KING*¹, schijnt te zeggen, heeft in het begin der regering van KIA KING de secte der "Witte Waterlelie" vier provinciën geplunderd, en het volk had onnoemelijke rampen te verduren. Eerst na een' oorlog van acht jaren (dus in 1803), kwam er een einde aan deze beroeringen; het "hemelsche stelsel," (*T'ien li*, de beginselen der wettige regering) zagevierde, en er werd bevel gegeven om de rebellen uit te roeijen. Maar zeventig dezer muitelingen drongen door tot het binnenste van het paleis, doodden de wachters en de dienaars, en een klom reeds tegen den muur op, om in het keizerlijke vertrek door te dringen, toen 's Keizers tweede zoon, de latere Keizer TAO KOERANG een paar roovers doodschoot, en de Prinsen en Ministers te hulp snelden. Men heeft eenen nacht en twee dagen noodig gehad om de roovers te overweldigen."

¹ *The Last Will and Testament of the late Emperor KIA KING. S. Indo-Chinese glaner*, Vol. III, bl. 46.

De vreeselijkste vervolgingen troffen van dit oogenblik alle geheime secten en genootschappen, en drie jaren na den vermelden aanslag waren nog meer dan tien duizend ter dood veroordeelden in de kerkers.

De niettegenstaande kon de geest des tegenstands niet geheel ten onder gebracht worden, en de laatste dertig jaren werden gekenmerkt door verscheidene opstanden tegen de regering, die in de zuidelijke provinciën *Yun-nan*, *Koang-si*, *Hoe-nan*, en in *Sse-tsch'oeën*, *Schan-si* en *Schan-toeng* uitbarstten en aan het gekuip van geheime seeten en genootschappen toegeschreven worden. Ook de laatste opstand, die onmiddelijk na den dood van den voorgaanden Keizer TAO KORANG (1850) in de provincie *Koang-si* uitbarstte, is, zoo als blijkt uit alle berigten die van *Hong-kong* naar Europa kwamen, het werk van geheime genootschappen, bepaaldelijk van het *Tiën-ti-hoef*, met een' pretendent, gesproken, zoo als zij beweren, uit de vroegere dynastie *Ming*, aan het hoofd, en de uitroeiing der Mandschoe-dynastie tot leus.

Daar er leden van dit verbond ook door de Britsche en Nederlandsche Oost-Indische Bezittingen verspreid zijn en onder de Chinese kolonisten aanhangers geworven en eigene *loges* opgericht hebben, moesten hunne geheime bemoeijingen de oplettenheid der regeringen gaande maken, en haar aanleiding geven tot nasporingen, aangaande de bedoelingen en het karakter van het verbond. Dr. MILNE nam deze taak op zich en zond in Julij 1821 den uitalag van zijn onderzoek naar Canton aan R. MORRISON. Door dezen werd het opstel, na den dood van MILNE, aan de *Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* opgezonden, die het in hare *Transactions*, Vol. I, pag. 240 uitgaf, onder den titel: *Some Account of a Secret Association in China entitled the TRIAD SOCIETY. By the late Dr. MILNE, Principal of the Anglo Chinese College. Communicated by the Rev. ROBERT MORRISON. Read Febr. 5, 1825.* Latere bijdragen biedt het *Journal of the Asiatic Society*, Vol. I, p. 93, onder den titel: *A Transcript in Roman Characters with a Translation, of a Manifesto in Chinese Language, issued by the TRIAD SOCIETY. By the Rev. R. MORRISON. Read 4th of April 1829,* en Vol. VI, p. 120, onder den titel: *The Chinese Triad Society of the TIËN-TI-HUIE. By Lieutenant NEWBOLD, and Major-General WILSON, Madras Army. Read January 18, 1840.*

Door gemelde mededeelingen van Britsche schrijvers, meer bijzonder door die van L^t. NEWBOLD, was de vraag naar karakter en doel van het geheime verbond wetenschappelijk beantwoord, en de zaak voorloopig afgedaan. Maar nu verschijnt onlangs eene Duitse brochure van den Heer E. H. RÖTTGER, waarin het door MILNE behandelde onderwerp op nieuw wordt behandeld, en in een geheel ander daglicht geplaatst, terwijl aan de aangehaalde Chinesche teksten eene zonderlinge beteekenis wordt toegekend.

Wie van de twee Schrijvers, zoo moet het publiek vragen, heeft nu gelijk?

Het onderwerp in kwestie is voor staatkunde en maatschappij gewigtig genoeg, om deze vraag niet onbeantwoord te laten. Ik zal dus beide zienswijzen nagaan en toonen op welke gronden die van den Duitschen Schrijver steunt. Zijne brochure heeft tot titel:

“天地會” *Thien, ti, hoih* — Geschichte der Brüderschaft des Himmels und der Erden der communistischen Propaganda-China's von E. H. RÖTTGER, früher Missionsprediger im Indischen Archipel. Der Ertrag ist für den Missions-Verein für China bestimmt. Berlin 1852.”

MILNE en RÖTTGER stonden een geruimen tijd in naauwe betrekking met de Chinezen, de eerste, als *Principal of the Anglo-Chinese College*, te Malacca, de Heer B. als zendeling op Riouw, waar hij van 1832 tot 1842 onder de Chinesche kolonisten “werkzaam” was, en na eene afwezigheid van twee jaren, in 1845, nog eens optrad, doch in hetzelfde jaar naar Europa terug keerde. Gedurende dit laatste verblijf op Riouw heeft RÖTTGER, zoo als de Schrijver der inleiding tot zijne brochure zegt, uit de meest geloofwaardige bronnen de berigten verzameld, waaruit zijne schrift over het Hemel-Aarde-Verbond is zamengesteld. De Heer B. zelf geeft, blz. 12, als de hoofdbron van zijne mededeelingen zijnen Chineschen leermeester te Riouw op. “Deze Chinees, die zelf tot het genootschap behoorde, wilde zich

---

¹ Door abniss staat op den titel zoo als ook doorgaans in het werk 會 (*tseng*) in plaats van 會 *hoih* of *hoi*.

maanden lang over het verbond en het verbonds-zegel niet uitlaten; maar kort vóór het vertrek van den Heer B. haalden hem eenige dollars over, om de geheimen te verraden." — Hoe deze opgaaf overeen te brengen is met het vroeger bestaan van MILNE's berigt, hetwelk door RÖTTGER op den voet gevolgd wordt, alleen met dat verschil, dat hij aan de gegevens eene andere uitlegging geeft, is mij een raadsel, dat ik niet kan oplossen. En nu ter zaak.

MILNE stelt zich in zijn *Account* tot taak den naam en het doel, het bestuur en de inwijdings-plegtigheden, de geheime herkenningsteekens en het zegel (diploma) van het genootschap kortelijk te behandelen. In dezelfde orde rangschikt B. zijne paragrafen en behandelt 1°. de geschiedenis en den naam, 2°. het beginsel, 3°. de strekking, 4°. organisatie, 5°. eed en 6°. zegel van het verbond. Er volgt, wel is waar, nog eene afzonderlijke § over de verplichtingen die het verbond oplegt; maar de inhoud daarvan valt zamen met de §§ 2 en 3.

MILNE, beseffende hoe moeilijk het is om achter geheimen te komen, die met schrikkelijke eeden verzegeld zijn, en van wier geheimhouding leven en bezitting der ingewijden afhangt, kent aan zijne mededeelingen, wier waarheid overigens later ten volste bevestigd is, slechts een' hoogen graad van waarschijnlijkheid toe. RÖTTGER stelt alles wat hij aan het publiek mededeelt, als volkomen zeker voor.

Naam van het verbond.

Volgens MILNE's vermoeden, dat later gebleken is juist te zijn, noemde het verbond zich in 1831 三合會 *Sán-hó hoé*, of het "Drieheids verbond", en is hetzelfde, dat vroeger bij KIA KING's troonsbeklimming (1796) onder den naam van "Hemel-Aarde-Verbond," 天地會 *T'ien-ti-hoé*, met vele vertakkingen door het rijk verspreid, de vaan des oproers opgeheven en de omverwerping der Mandschoe-dynastie beproefd had. Na de onderdrukking des oproers en de uitroeiing der hoofden in het 8ten jaar van KIA KING (1803) deden de berigten, welke in antwoord op een keizerlijk edict uit de provinciën opgezonden werden, het verbond wel als geheel vernietigd voorkomen; maar het duurde in het geheim voort.

De leden van het verbond noemen zich **洪家** *Hoeng-kia*¹, een naam, welken M. geheel woordelijk door "Vloed-familie" teruggeeft. Daar echter het Chineseche *kia*, wel is waar, in de eerste plaats, "huis of familie" beteekent, maar gewoonlijk gebezigd wordt om namen van standen en gilden te vormen, zoo laat zich de uitdrukking *Hoeng kia* door "Lieden der vloed," "overstroomers" vertalen. De naam beantwoordt aan hun streven, om de tegenwoordige dynastie van het grondgebied des rijks weg te spoelen en eene vroegere terug te voeren. Op dezelfde wijze had die Chineseche demagoog, die de insgelijks vreemde Mongolen-heerschappij in 1386 uit China verdreef en de *Ming*-dynastie grondde, den naam van "Ridder der overstrooming" (**洪武** *Hoeng woè*) aangenomen. De naam *Hoeng kia* heeft dus een' veel betekenenden en zelfs historischen klank.

MILNE onderscheidt van dit verbond het "Hemels-Koningin-verbond, **天后會** *T'ien hede hoé*," dat zich ook "Verbond van onze lieve vrouw, **娘媽會** *Niang-ma hoé*," noemt, en onder de bescherming van deze heilige, die alleen als patronesse der zeelieden vereerd wordt², zich eigenlijk om handelsbelangen vereenigt. Dat daaronder ook gaauwdieven zijn, welke in Britsch Indië tot inbraak en roof zamenspannen, bewijst alleen dat geene orde, geen gezelschap, voor alle stappen van hunne medeleden kan instaan.

Ook RÖTTGER noemt ons de namen der drie geheime genootschappen,

¹ Volgens den tongval van Canton *Hoeng ka*, of *Foeng ka*.

² Deze patronesse der zeelieden geniet in China eene soortgelijke onderscheiding, als de hl. Nepomoek in hoedanigheid van patroon der binnenvaarders, langs de rivieren van een gedeelte van Europa. De Chineseche heilige was eene visschersdochter uit *Fo-kia*, die zich in het jaar 987, ter bescherming der schepen in de zee stortte, en, zoo als men verzekert, vervolgens ten hemel opvoer, waarop eene stem uit de wolken gehoord werd: "Ik was eene incarnatie van *Koedn-tu* (de personificatie van den contemplativen geest der Boeddhistische kerk), en ik zal van nu aan ieder die op zee vaart beschermen." M. s. *Das Buddhapantheon von Nippon*, bldz. 145. Fig. 592. Zij is dezelfde persoon, waarvan hier en daar onder den naam van *Ma-tsoe-po* gewag wordt gemaakt en die men in 1832 nog eens in *effgie* heeft laten verdrinken. M. s. GÜTZLAF's *Reisen langs de kusten van China*, bldz. 298.

maar vat hun onderling verband anders op. Hij plaatst het optreden van het verbond der Hemels-Koningin in de KIA-KING jaren — 1796 (niet zoo als bij vergissing staat, 1799) tot 1820 — stelt het voor als eene geheime verbroedering van ontevreden en uit alle standen, welke (om het in korte woorden te zeggen) de omverwerping van den Keizerstroon beoogt, ten einde een nieuw wereldrijk te gronden als de gouden eeuw van China. Hij spreekt ook van een in het achtste jaar van KIA-KING (1808) tegen het verbond uitgevaardigd edict, van daarop gevolgde rapporten der gewestelijke overheden, van een tweede edict “mit geschärfter (?) Unterschrift” voor de Gouverneurs: “*Oeffnet Augen und Ohren, zittert und bebzt, wenn ihr’s leset. Jedes verderbte Mitglied der Hoik (van het verbond) soll mit der Pantze — Prügelstrafe und dem Tsap — Brandmark gestraft werden. Dies ist mit dem Vermillionpinsel geschrieben.*” “KIA-KING” — en, vol ontzag voor zulke woorden, schaft nu, volgens den Heer R., het Verbond der Hemels-Koningin dezen naam af en noemt zich “Hemel-Aarde-Verbond.” De Heer R. laat dergelijke “*unter dem Styl des Zitterns und Bebens verfasste Edicte*” ook van Keizer TAO KOEANG uitgaan, en eindelijk de leden van het verbond met de opiumsmokkelaars zamensmelten.

Hier moeten wij RÖTTGER verlaten, om met MILNE het doel des Verbonds na te gaan.

Het blijkt uit de geschiedenis, dat het verbond de omverwerping der Mandschu-dynastie beoogt, en, met de bedoeling of onder het voorwendsel van de vroegere Ming-dynastie te herstellen, zelf naar het hoogste gezag streeft. Dit is het hoofddoel der Chinesche demagogen, dat ook duidelijk blijkt uit het diploma, zoo als wij later zien zullen. Om dit doel te bereiken verbinden zich de leden tot wederkeerige hulp. Van daar hun Motto:

有福同享 *Yede fö t'öng hiäng*

有禍同當 *Yede hò t'öng t'äng,*

D. i. Is er geluk, te zamen genieten; is er ongeluk, te zamen weerstand bieden ¹.

¹ Volgens MILNE: *The blessing reciprocally share,
The woe reciprocally bear.*

Alle tot dusver in het werk gestelde pogingen om door opstand in massa het doel te bereiken, gingen te loor, deels door de bandeloosheid van het gepeupel, dat de roode vaan des verbonds volgde, deels door de zelfzucht, besluiteloosheid en oneenigheid der aanvoeders. Daarentegen vormden zich uit de leden geheime roover- en dievenbenden, welke, magtig door het beginsel van onderlinge hulp, vooral in de Britsche Koloniën niet weinig gevaarlijk werden. Want de geheime genootschappen verdedigen hunne leden tegen den arm der politie; zij verhelen begane misdaden, en helpen ontdekte misdadigers op de vlugt. Zie daar het doel des verbonds, zoo als MILNE het opgeeft.

De Heer R. houdt daarentegen een zuiver Communisme en Socialisme = voor de voornaamste drijfveer van dit geheim genootschap, en ziet over het = hoofd de oorspronkelijke strekking eener herstelling van de vroegere = monarchie, waardoor het Communisme als hoofddoel wordt uitgesloten. Hij = haalt in zijn 2de en 3de § redeneringen aan, wier inhoud en vorm met de = Chinesche denkwijze strijdt. “*Das höchste Wesen,*” zoo moeten b. v., volgen = R., de eedgenooten redeneren, “*will nicht, dass die Millionen von Himmels—* “*söhnen zu Sklaven von einselnen Tausenden verdammt werden.*” Sedert wan— neer, moet ik den Schrijver vragen, noemen de millioenen Chinezen zich zonen des hemels? slechts één in het geheele rijk — de Keizer — voert als zoodanig den naam van Hemelszoon (*T'ien-tszé*); een titel, die niets anders te kennen geeft dan wat men in het Westen onder “Wij bij de gratie Gods” verstaat. Dat men in nieuweren tijd uit den naam *T'ien tscháo*, die slechts het hemelsche (Keizerlijke) hof aanduidt, een hemelsch rijk gemaakt heeft, moeten wij als eene soort van *licentia poetica* over het hoofd zien. Maar die vrijheid gaat te ver, wanneer de verbeelding des Schrijvers het hemelsche rijk nu ook met “millioenen hemelszonen” en zelfs “hemelsbroeders” bevolkt.

Even zoo rust, hetgeen de Schrijver, bldz. 9, van de algemeen gewenschte bevrijding “*aus den Fesseln des zehntausendjährigen Reiches und aus den Klammern der Koangs*” schrijft, op eene verkeerde uitlegging van eene Chinesche spreekwijze. Wanneer de Chinees van een “tienduizendjarig “middenrijk” (*Wán-nián tschéng koeé*) spreekt, zoo vat hij dit getal niet,

¹ De Schrijver bedoelt *Koan*, Mandarijn.

zoo als R. denkt, in bepaalden zin op; maar hij meent daarmede niets anders, dan het aloude, ook wel het veeljarige Middenrijk. De opvatting, als ware er hier werkelijk kwestie van tienduizend jaren, is in strijd met de tijdrekening der Chinezen, die het begin van de oudste periode der geschiedenis, die van den Keizer SCHAO HAO in het 41ste jaar van den Eersten Cyklus, dus 2597 jaren vóór CHRISTUS geb. plaatst ¹, en derhalve tot aan het jaar 1850 onzer tijdrekening slechts 4446 jaren omvat. De door den heer R. en den Schrijver van het voorberigt met zoo veel ophef op den voorgrond gestelde bewering, als waren na den dood van Keizer TAO KOEANG (1850) de tienduizend jaren van het Chinesche Keizerschap vervuld en afgelopen, mist derhalve haren wetenschappelijken grondslag. Wij gaan over tot de volgende afdeeling:

Bestuur van het verbond.

Volgens MILNE is het opperbestuur van het verbond in handen van drie personen, die den titel van 哥 Kó voeren. Het woord beteekent "oudste broeder," maar ook mannen van denzelfden rang, hoewel geene bloedverwanten, geven als bewijs van achting elkander dezen titel ². Men onderscheidt de drie hoofden des verbonds in "Eerste Broeder Oudste, Tweede Br. O., Derde Br. O." (一哥 Yí kó, 二哥 Èr kó, of volgens den Fokiën-dialect 三哥 Sān kó). De overige medeleden noemen zich onder elkander *Híeng-tí* ³, d. i. Broeders, en voeren als partij den naam van *Hoéng-kiá*, overstroomers. De artikelen des verbonds, welke wij aan het einde dezer verhandeling zullen mededeelen (Zie Bijlage 2 en 3), waren MILNE nog onbekend.

Ook de Heer R. vormt, blz. 9, het comité uit drie personen, maar beperkt ten onregte den titel Kó tot den president en noemt zijne ambtgenooten beide *Híeng-tí*, meenende dat dit woord "jongste broeder" beteekent, terwijl hij, blz. 13 en 14, eenen "oudsten broeder" daarvan maakt.

De opneming in het geheim verbond geschiedt volgens MILNE bij nacht. Het aanstaande nieuwe lid betaalt eerst eene geldelijke bijdrage, offert aan

¹ L. IDELER, *über die Zeitrechnung der Chinesen*. Berlin, 1839, blz. 27.

² MORRISON'S *Chin. Engl. Dict.*, N°. 6434.

³ *Híeng*, oudste broeder, *tí*, jongste broeder. *Híeng-tí*, broeder of broeders in 't algemeen.

een afgodsbeeld en legt voor hetzelfde den eed des verbonds af, terwijl hij de zes en dertig artikelen, die de president hem voorleest, één voor één bezweert en eindelijk een haan den kop afsnijdt, eene in China gebruikelijke zinnebeeldige handeling bij het afleggen van den eed, waarbij men te kennen geeft, dat het den maineedige moge gaan als den haan ¹. Gedurende den eed knielt hij onder een dak van blanke zwaarden, welke de medeleden boven zijn hoofd houden. De inwijdingsplegtigheid wordt, zegt men, "passeren der brug" (過橋 *Koeb-kido*) genoemd.

Wat BÖTTGER van den eed zegt, komt hiermede overeen. Maar wat hij als de gewigtigste punten van den eed opgeeft: "Ich kenne weder Vater noch Mutter, weder Bruder noch Schwester, weder Weib noch Kind, als allein die Brüderschaft, u. s. w." vindt men onder de 36 artikelen, niet alleen niet terug, maar strijdt zelfs tegen Art. 22: "Wanneer een broeder niet zorgt voor zijne moeder, zoo geef hem 36 stokslagen."

Van den eed gaat MILNE over tot de

Geheime herkenningsteekens.

De leden, zegt hij, gebruiken sprekende en schrijvende bij voorkeur de getallen 3, 30, 300, enz. Zij verbloemen hunnen naam *Hoeng-kid* door het schriftteeken 洪 (*Hoeng*) te ontleden in de elementen 丷 八 卅 一, vatten deze als cijfers op en bezigen het daaruit ontstaande getal 321 (*Sên-pé² (si-schi yi)*) als plaatsvervanger van *Hoeng*. Ook zekere bewegingen der vingers, waarbij het getal drie eene rol speelt, behooren tot de herkenningsteekens.

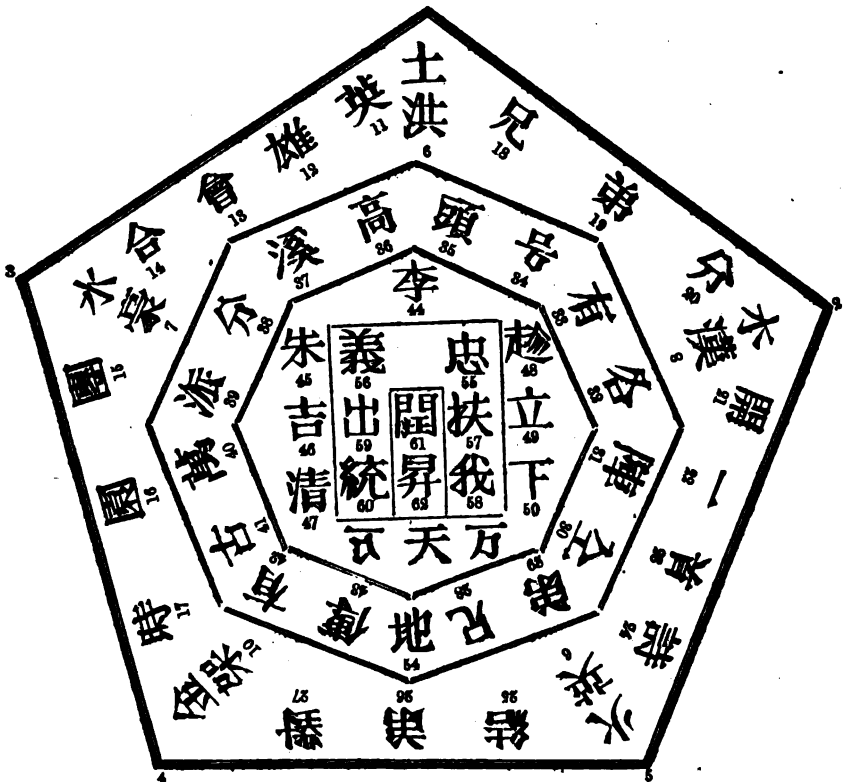
De opgaven van BÖTTGER komen hiermede tamelijk wel overeen. Volgens hem dragen de *Hoeng kia's* in de mouwen van hun bus een rietstafje, negen duim lang, met rood zijden lint omwonden.

Wij komen nu aan het belangrijkste gedeelte — aan het Verbonds Diploma of zegel, waarvan MILNE een afdruk had op blauwe zijde. Plaat II der *Transactions* geeft daarvan de volgende kopij.

¹ Tot de zinnebeeldige handelingen behoort ook die, dat het nieuwe lid een papieren afbeeldsel van den regerenden Keizer in stukken snijdt. *Indo-Chinese Gleaner*, II. 88.

² *Pé* (honderd) wordt wegens overeenkomst der uitspraak in plaats van *pá* (8) gesteld.

1

兄弟
自有中國

De door MILNE er bij geplaatste Arabische cijfers duiden de volgorde der woorden aan, zoo als hij haar bij zijne vertaling heeft aangenomen.

De Heer R. geeft bl. 11 hetzelfde diploma of zegel, duidt de volgorde der woorden juist zoo en met dezelfde cijfers aan, verzekert evenwel (bl. 7) zijne lezers het volgende:

“Wohl erwähnen die Dr. Dr. MILNE, MORRISON und GÜTZLAFF in ihren “Schriften dieser Verbindung als einer staatsgefährlichen Bande, aber zuerst “hielt man sie ihrer Zeichen und geheimen Versammlungen wegen für Frei- “maurer, später für Opiumschmuggler; auch kannten sie das geheimniss-

“volle Siegel zwar der Form, aber nicht der Bedeutung nach, weshalb sich “Herr GÜTZLAFF im vorigen Jahre darüber wunderte, dass ich die richtige “Aufeinanderfolge der Buchstaben — besser Charakter — kenne; welches “ich in China selbst schwerlich erfahren hätte, sondern von Emigranten in “Riouw kurz vor meiner Abreise nach Europa, wie man von den gehei- “men communistischen Plänen der Weltumkeering in London und Amerika “mehr als in Duitschland erfahren kann.”

NB. MILNE's Account, met het zegel (diploma) benevens de vertaling daarvan, verscheen in het jaar 1825!

In zijne uitlegging van het diploma begint MILNE met de vijf woorden, die in de hoeken van den vijfhoek staan. Ze beteekenen de vijf elementen: Aarde, Hout, Water, Metaal, Vuur. Volgens deze worden ook de oude planeten gerangschikt, en de Astrologie wijst aan elk eene bepaalde streek der wereld tot gebied aan. De Aardster (Saturnus) regeert het Centrum, de Houtster (Jupiter) het Oosten, de Waterster (Mercurius) het Noorden, de Metaalster (Venus) het Westen, de Vuurster (Mars) het Zuiden. Ook de streken der wereld worden naar de elementen genoemd. Aldus MILNE, wiens opgave ik eenigzins heb aangevuld. De Heer R., die (bl. 12) de vijfhoekige vorm van het diploma “theils die fünf Haupttugenden der Chinesen, als: Wohlthätigkeit, Gerechtigkeit, Weisheit, Glaubwürdigkeit und Reichthum, theils ihre astrologische Wissenschaft” aanduiden laat, noemt de planeten in dezelfde orde en schetst haren invloed op zijne wijze, gelijk hij dan ook onder de vijf hoofddeugden der Chinezen, welke, zoo als bekend is, zijn: welwillendheid, regtvaardigheid, welvoegelijkheid, wijsheid en trouw, den rijkdom telt en de welvoegelijkheid afschaft.

Op de namen der vijf elementen laat MILNE eene verklaring der vijf karakters volgen, welke onmiddellijk onder de genoemde staan en met dezelfde zamengestelde woorden vormen. Zoo ook RÖTTGER. De zamengestelde woorden zouden zijn:

1. 6. *T'òè-hoëng*, vloed op aarde, of centrale overstroming.
2. 8. *Mò hán*, mannen als het hout, of als de houtster (Jupiter).
3. 7. *Schòèi-haò*, strijders als het water, of als de waterster (Mercurius).
4. 10. *Kín kia*, pilaren als het metaal.
5. 9. *Hò-ying*, helden als het vuur.

Dit is de zin, dien ook een oningewijde uit deze zamengestelde woorden kan opmaken. Mogelijk, zegt MILNE, hecht het verbond aan die woorden eene andere geheimzinnige beteekenis; mogelijk, voeg ik er bij, is het geheel niets anders, dan eene zinspeling op: "Overstroming (revolutie) in het centrum, en samenwerking van krachtige knapen van alle zijden."

Verhevener zijn de denkbeelden, welke RÖTTGER, volgens de opgave van zijnen leermeester, aan deze woorden hecht. Het eerste, b. v. (vloed op aarde) moet beteekenen: "Der grosse Strom — Hong — der aus der Höhe "Mittelpunkt entspringt, überströmt seine hohen Ufer, ersäuft und reisst "Alles was im Wege steht mit sich fort." Het laatste (ik zie de overige voorbij) moet zoo veel zeggen, als: "Erbleicht nicht Mars durch seinen "Feuerglanz alle Sterne? darf es Jemand wagen sich seinem Feuer zu na- "hen? dem muthigen Helden zum Vorbild!"

Bij MILNE volgt de verklaring der karakters 11—24. Zij vormen twee zevenvoetige verzen met rijm:

Ying-hibeng hoet-hö t'oeän-yoetn schi

Hibeng-ti fën-k'ai yi-schede schi, d. i.:

Wanneer de moedige hanen (mannen) te samen een' vollen kring vormen, zeggen de broeders, elk op zijne beurt, één vers op. Of, zoo als MILNE het niet onaardig wedergeeft:

"The hero band in full assembly meet,

"Each man a verse to make the ode complete."

De leden bedienen zich namelijk, wanneer ze in gezelschap, zonder argwaan te verwekken, zich door elkander willen doen kennen, van zekere gedichten, in dier voege, dat de een een vers geheel of half aanhaalt, waarop de andere het overige laat volgen. Bij een toereikend getal leden kan op deze wijze een geheel gedicht in de conversatie worden ingevlochten, zonder dat een oningewijde er iets van begrijpt.

De vertaling, welke RÖTTGER van dit distichon geeft, luidt:

英	雄	會	合
"(der) Held	(und die) Schaar	zählt	(ihre) Macht

團	圓	時
(in) runder	Gesellschaft	vereinigt

兄 弟 分 開

“Der Aelteste   Bruder   theilt aus   und kündigt an

— 首 詩

jeden   inhaltereiohen   Befehl (Spruch)” —!

De drie volgende woorden, 25, 26, 27 **結 弟 對** *Kië-ti tooi*, houdt MILNE, wegens de onzekerheid hunner syntaktische verhouding tot elkander, voor duister, meent echter, dat zij “een broederschap vormen” beteekenen, en te regt. Zij laten zich vertalen door “verbonden broeders paart u” of “knoopt broederparen.” RÖTTGER vervangt deze vertaling door “Gleichwie Mann und Weib durch die Ehe verbunden sind, also verknüpft der jüngste Bruder die Hoih (het verbond) durch das Band des Eides.”

De woorden N°. 28 tot 43, staande in den eersten achthoek:

Hibeng-ti trioehn tsch'in

Ko yede hao t'ede

Kab-k'i fën pai

Wän-kòe yede tschoehn.

worden door MILNE teruggegeven door:

“The Brethren all in battle join,

Each ready with a chosen sign.

-An ancient brook with parting streams,

Still flowing down from long past times.

De woordelijke vertaling is:

Wanneer de Broeders zich in het gelid scharen,

zoo heeft ieder zijne leus en zijn opperhoofd.

Het bergwater uit de hoogte verdeelt zich in takken,

Al het oude heeft zijne overlevering (of het plant zich voort).

Volgens RÖTTGER:

“(Der) Aelteste Bruder vereint zur Schlaechtordnung

Jeder sey bereit! (aufs) Zeichen (des) Oberhauptes

(Der) *erhabne Bergstrom theilt sich in Kanäle*
Zehntausend-jährig ist (er) heute."

In MILNE'S *Account* volgt de verklaring van de incriptie, staande in den tweeden achthoek. Het zijn de woorden N°. 44—50.

李朱吉 *Lǐ tshoe kǐ*
 清趁立下 *Ts'ing tshin lǐ hiá.*

MILNE vond de eerste helft van deze inscriptie gedrukt, en wel met roode verf, de andere daarentegen geschreven met geele inkt, en giste derhalve, dat de eerste den vasten titel van het opperhoofd, de laatste zijnen tijdelijken naam aanduidde. Men kan, zoo het mij voorkomt, deze inscriptie ook anders opvatten. Reeds de omstandigheid, dat hier de kleuren rood en geel mede in het spel komen, geeft aanleiding tot het vermoeden, dat ze betrekking heeft tot de beide dynastiën *Ming* en *Ts'ing*¹, het vroegere Chinesche en het tegenwoordige Mandschoe-huis. De *Ming*-dynastie had rood, de *Ts'ing*-dynastie heeft geel tot keizerlijke kleur. Dit vermoeden wordt bevestigd door den inhoud der inscriptie:

Perzik-rood heil!

Ts'ing is nabij den val des troons!

Hoe de heer R. op de vertaling kwam:

"(Mü) Braun und Roth — vermenge nicht —

"das schöne Weisse." "Tritt — das Widerstrebende — unter die Füße"

kan ik mij niet verklaren.

De zes karakters in den vierhoek drukken, naar mate van de volgorde, waarin men ze leest, eene verschillende gedachte uit. De natuurlijke orde zoude zijn

忠扶我 *Tschöng fōe ngò,*
 義出統 *Ý tsh'oe t'öeng.*

¹ *Ming* beteekent licht, *Ts'ing*, zuiver.

en de beteekenis: "Braafheid beschutte mij; regtvaardigheid boven alles!" of: "Als braafheid mij (den pretendent, als hoofd van het verbond) beschut, gaat regtvaardigheid boven alles." — MILNE leest daarentegen: "*Tschöeng í foè; ngò tshoë thöng*" en vertaalt zoo: "*Let the faithful and righteous unite so as to form a whole.*" Wanneer de inscriptie werkelijk in die volgorde moet gelezen worden, dan beteekent ze: "Door de hulp der braven en regtvaardigen ga IK boven alles."

Volgens RÖTTGER bevatten deze woorden "schönklingend" de bevelen van het werkelijk gevaarlijke verbond, en tegen de regels der grammatica aan vertaalt hij: "Waarheid en opregtheid vorder ik van mijne navolgers."

Wij komen tot het slot. — De beide karakters 開昇 *jun-schäng* houdt MILNE, omdat ze met gele inkt geschreven (dus niet voor altijd bestemd) waren, voor den naam van het tijdelijk opperhoofd. Zijn vermoeden heeft veel schijn van waarheid, hoewel ik de opmerking moet maken, dat het ook de tijdelijke leus des verbonds kan zijn, want de beide karakters beteekenen: "wassende opkomst." De volgende karakters N°. 51, 52, 53, 54 schijnen mij toe eene verbloemde aanduiding van den naam van het verbond te zijn, 52 en 54 (天地 *Tiën tí*) beteekenen hemel en aarde; 51 en 53 (万仞) zijn Chinesche vormen van de Oud-Indische symbolen 卐卐, welke in de eerste plaats het A1 aanduiden en in dezen zin door de Chinezen voor 萬 *wán* gebezigd worden, dat "A1" en in bepaalden zin "10,000" beteekent. Beide teekens schijnen derhalve hier het woord *hoef*, verbond, geheel, te moeten vervangen. Hiermede staat in verband de inscriptie onder den vijfhoek, wier beteekenis wegens uitlatingen niet met volkomene zekerheid kan worden opgegeven. MILNE gaat ze stilzwijgend voorbij. Leest men de woorden in de volgorde 自有中國萬 . . . 兄弟 *Tszé yeoë tshöng koë wán . . . .* *hiéng tí . . . .* zoo verkrijgt men, de vijf voorgaande woorden medege-rekend, de beteekenis: Hemel-Aarde-Verbond, sedert het bestaan van het middenrijk de tienduizend . . . . ste Broeder . . . . ; eene opvatting die met het karakter eens diplomas overeenstemt. De heer R., die (bld. 11) de laatste inscriptie, even als MILNE, zonder doorlopende cijfers laat, geeft daaraan (bl. 15) de volgende onzinnige constructie en vertaald:

兄 自 萬 弟

“Aeltester Bruder — Gottesbefehl — die zehntausend — Bruder —

有 中 國

ist — gross — Reich” er bijvoegende: “haben die Deutung: Es ist der Wille des aeltesten Bruders, dass den Zehntausenden auf Gottes Befehl das grosse Reich werde.” En daarmede zet deze Schrijver zijne vertalingen uit het Chineesch de kroon op.

Mogt nu nog de vraag zijn, of BÖTTGER'S “Geschichte der Bruderschaft des Himmels und der Erden” aanspraak kan maken op eenig gezag tegenover de mededeelingen door anderen vóór hem gedaan, dan moet ik die vraag ontkennend beantwoorden. Zijne “Geschichte” heeft niet alleen geene wetenschappelijke waarde; zij is eene bespotting der wetenschap; en terwijl de titel verkondigt, dat hare opbrengst in de kas van “den Missionsverein für China” zal vloeijen, verkondigt haar inhoud, de onwetendheid van iemand, die vroeger met het vertrouwen van het Zendelingsgenootschap vereerd werd.

Bij dit oordeel over de waarde van genoemd werk zoude het onregtvaardig zijn, indien ik met stilzwijgen de typographische uitvoering voorbijging. Deze is voortreffelijk en de gebezigde Chinesche typen, door A. BEYERHAUS vervaardigd, verdienen als een toonbeeld van juistheid en sierlijkheid te worden aangemerkt en strekken den kunstenaar tot eer.

B I J L A G E N.

BIJLAGE N°. 1.

In de vroegere berigten aangaande het Hemel-Aarde-Verbond vindt men omtrent de stichters van dit genootschap niets vermeld. L^t. NEWBOLD behandelt in zijn onderzoek voor het eerst deze vraag, en beweert, dat de "Overstroomers" den oorsprong van hun verbond tegen het eind der derde (m. leze tweede) eeuw van onze tijdrekening plaatsen, tijdens het Chinesche Rijk door binnenlandsche beroeringen diep geteisterd werd, en de drie vermaardste helden der oudheid, een LIEOE PÍ¹, KOEAN YÒE² en TSCHANG FEÏ³, een verbond als wapenbroeders sloten en tot het in stand houden van het ondermijnde gezag der dynastie *Han* het zwaard trokken.

De broeders van het Hemel-Aarde-Verbond hechten thans bijzonder gewigt aan de gebeurtenissen van dien tijd en bepaaldelijk aan eene episode uit den geschiedkundigen roman *Sán koeë tacht* (geschriften van de Drie Staten), waarin de avontuurlijke ontmoeting, de daarop volgende verbroedering en de krijgsverrigtingen dezer helden met levendige kleuren geschilderd zijn. Met deze episode maakt ons L^t. NEWBOLD bekend, door de mededeeling eener vertaling, welke de Eerw. J. TOMLIN, te Malacca, op zijn verzoek gemaakt heeft. Daar deze vertaling echter al te letterlijk naar het oorspronkelijk gevolgd en zelfs voor den ingewijde niet dan met de meeste inspanning te begrijpen is, zoo zal het niet ongepast zijn, de hoofdtrekken daarvan hier kortelijk aan te stippen.

In westelijk China zijn de zoogenoemde *Geelmutsen* ⁴ in opstand tegen de

-
- 1 劉備   2 關羽   3 張飛
4 黃巾賊 *Hóng Mên tsé*

Keizerlijke regering (J. C. 184)⁵. De Chinesche stedehouder der provincie doet eene oproeping, om tegen de oproerlingen onder de wapenen te komen. Onder het lezen dezer proclamatie maakt LIEOE-FÍ kennis met TSCHANG-FEÍ. Zij gaan naar de dorpsheberg, en terwijl zij over staatkundige belangen spreken, voegt zich bij hen de vlugteling KOEAN YÛE. De drie makers begeven zich naar het huis van TSCHANG-FEÍ, om middelen tot herstel der orde te beramen. Zij doen dit, zittende onder eenen in den tuin staanden bloeienden perzikboom. Door gelijken geest beziel, verbroederen zij zich hier, offeren eene zwarte koe en een wit paard, branden wierook en zweren dezen eed:

“LIEOE FÍ, KOEAN YÛE en TSCHANG FEÍ, alhoewel uit verschillende geslachten gesproten, verbinden zich thans als broeders en vereenigen zich met hart en hand tot wederkeerige ondersteuning en hulp in nood en gevaar. Wij sullen den Keizer staande houden, het volk rust en vrede wedergeven. Wij onderzoeken niet, of wij geboren zijn in hetzelfde jaar, in dezelfde maand, op gelijken dag, wij wanschen alleen in hetzelfde jaar, in dezelfde maand, op gelijken dag te sterven. Zij de Hemel boven ons en de Aarde beneden getuige van onzen eed, en bevestigen zij de gevoelens onzer harten. Zoo ooit een van ons zich aan verraad of ondank schuldig maakt, dat Hemel en Aarde zich dan vereenigen tot zijne verdelging!”

LIEOE FÍ, die zelf een talg van het regerende huis HÁN was, wordt nu door de twee anderen tot “eersten broeder” van het verbond benoemd, KOEAN YÛE wordt de tweede, TSCHANG FEÍ de derde. Zij werven vrijkorpsen, trekken te veld, en voeren in vereeniging met de rijkstroepen krijg tegen de Geelnutsen. Na menig schitterend wapensfeit behalen zij de zege en herstellen de rust.” Zoo ver de inhouds-opgave van de vermelde episode. De Keizer, zoo beweren de “leden der vloed” overlaadde de drie helden, die zoo moedig voor hun vaderland gestreden hadden, met eerbewijzen en gaf hun ten blijke zijner erkentelijkheid een zwaard en een ijzeren zegel. Later echter, verontrust door den invloed en de magt dezer helden, liet hij een groot gedeelte van hunnen aanhang van kant maken en verstrooide het

⁵ Vergel. GÜTZLAPP's *Geschiedenis van het Chinesche Rijk*, vertaald door K. N. MEPPEN, Eerste Deel, bl. 183.

overige na een dapperen wederstand der broeders. Van het overschot, dat het bloedbad ontsnapte, leidt, volgens de opgave van L^d. NEWBOLD, het tegenwoordige Hemel-Aarde-Verbond zijnen oorsprong af.

Daargelaten nu of het Hemel-Aarde-Verbond werkelijk tot de tweede eeuw opklimt, dan wel tot die oudheid wordt gebragt, om er meerder geschiedkundig gewigt aan bij te zetten; zoo kan men toch voor waarschijnlijk aannemen, dat het verbond der drie krijgsmakers, zoo als het in den genoemden geschiedkundigen roman wordt verheerlijkt, bij de oprigting van het Hemel-Aarde-Verbond tot voorbeeld gediend heeft en thans nog, wat het doel en de inrigting betreft, wordt nageleefd. Zoo heeft b. v. de verbroedering der drie patrioten in den perzikentuin voor de geheime genootschappen der Chinezen eene even zoo verhevene beteekenis, als de bekende zamenkomst der drie Zwitsersche eedgenooten op den Rutli voor de geschiedenis van Zwitserland; en met het oog op vermeld feit noemt zich het Verbond der Overstroomers ook "het Perzikentuin-verbond."

Er bestaat echter nog eene andere opgave, volgens welke de stichting van het H.-A.-V. eerst in het jaar 1732 plaats greep. In een Chineesch geschrift namelijk, dat in 1846 bij een regtsgeding op Riouw onder de papieren van eenen *Hoeng kia* gevonden werd, moet, volgens de vertaling, die toen te Batavia daarvan gemaakt en mij thans door den Heer A. L. WEDDIK welwillend ter inzage gegeven is, zekere BANIN LIONG (waarschijnlijk dezelfde, als de, blz. 261, vermelde Bonze WANG LOENG) als het eerste opperhoofd van het *T'ien-ti*-verbond beschouwd worden.

De aantekeningen van den heer WEDDIK, destijds Commissaris op Riouw, bevatten belangrijke bijzonderheden, waarop wij welligt zullen terugkomen, wanneer wij er in mogten slagen, om een afschrift van het oorspronkelijk Chinesche geschrift te bekomen. Voorloopig willen wij evenwel eenige der belangrijkste punten van dit handschrift opgeven.

Op het graf van den genoemden stichter staat, zoo als vermeld wordt, een driehoekige steen, waarop de navolgende artikelen voorkomen.

1. "De leden van het *T'ien-ti-boei* vormen onderling één gezin. Zij moeten de sectegenooten en hunne familiën beschouwen als tot dit gezin te behooren. Hij die zulks niet naleeft, zal binnen honderd dagen op zee moeten omkomen.

2. Hij die tot lid van het verbond is aangenomen, moet met alle opregt-

heid te werk gaan. Wie zulks niet doet, zal binnen honderd dagen aan eene neusbloeding sterven.

3. Leden van het verbond mogen niet met elkander dobbelen. Wanneer blijkt, dat een broeder den anderen, die veel geld bezit, verleid heeft om te spelen tot hooger som dan gepast is, zal de verleider binnen honderd dagen door het zwaard omkomen.

4. Wanneer een der broeders in proces geraakt, of door de overheid wordt gevangen genomen, moeten de broeders hem helpen. Doen zij dit niet, dan zullen zij door den donder getroffen en gedood worden.

5. Geen broeder mag zich laten omkooopen, of een' broeder gevangen nemen. Doet hij dit, dan zal hij binnen honderd dagen omkomen door pijl en boog, of door het zwaard.

6. Geen broeder mag met de dochters van zijn broeder onbetamelijke verbindtenissen aanknoopen. Doet hij dit, zoo zal hij binnen honderd dagen op zee omkomen.

7. Ieder broeder, hij moge lang of kort tot het verbond behooren, moet de verordeningen daarvan opvolgen. Doet hij dit niet, dan moet het opperhoofd, die er kennis van heeft, hem gevangen nemen, een oor doen afsnijden en 108 slagen doen geven.

8. Broeders van het verbond mogen niet gezamenlijk ligte kooijen bezoeken. Doen zij dit, en geraken zij in twist, die op vechten uitloopt, dan kan hun opperhoofd hen ter neder laten sabelen.

9. Wanneer een broeder den anderen bezoekt, die hem rijst aanbiedt, zoo mag hij er geen acht op slaan, of de rijst van toespijs is vergezeld. Verhaalt hij elders, dat hem rijst zonder toespijs is aangeboden, zoo dat hij zijnen broeder beschaamt, zoo zal hij binnen honderd dagen omkomen door het zwaard.

10. Geen broeder mag naijverig wezen op zijn opperhoofd, noch hem onheil berokkenen. Doet hij dit, zoo zal hij, zich buiten zijne woning bevende, door slangen of tijgers gedood worden.

11. Geen broeder mag het bargoensch der orde onderwijzen noch aan zijnen vader, noch aan zijnen zoon, zoo lang deze niet ingewijd zijn. Handelt hij tegen dit verbod, dan zal hij binnen honderd dagen het gezigt verliezen of door tijgers verslonden worden.

12. Ook mag hij geen' vreemden het bargoënsch leeren, noch hen in de *loges* of vereenigingshuizen brengen, of hij zal op last van het opperhoofd worden nedergesabeld.

13. Wil een broeder eene verkooping houden, zoo zal hij zijn opperhoofd en zijne medebroeders daarvan kennis geven. Verzuimt hij dit, zoo zal hem een stuk van het oor afgesneden en hem 108 slagen gegeven worden.

13. Die zelfde straf zal hem opgelegd worden, die opperhoofd wil worden, alvorens tien jaren broeder te zijn geweest.

14. Wil men iemand tot broeder voorstellen, moet men eerst onderzocht hebben, of de candidaat een braaf, dan wel een slecht mensch is. Blijkt het laatste, nadat hij is toegelaten, zoo zal hij die daarvoor geld ontvangen heeft, gestraft worden met 108 slagen.

15. Indien iemand zich als broeder laat aannemen, die reeds vroeger eenen broeder heeft doen gevangen nemen, zoo zal hij zonder vorm van proces gedood worden."

Dezelfde oorkonde bevat bovendien nog het volgende. "Een broeder bij eenen hem onbekende binnen tredend, zal met den linker voet vooruitgaan, op dat de huisheer, zoo die broeder is, kunne weten, dat de bezoeker tot het verbond behoort.

Wanneer de bezoeker zijne schoenen buiten laat staan, is dit een teeken, dat hij reeds gegeten heeft en niet verlangt te blijven.

Zoo hij zijne schoenen binnen plaatst, is dit een teeken, dat hij wenscht te overnachten.

Plaatst hij één' zijner schoenen buiten en éénen binnen het vertrek, dan dient dit ten teeken, dat hij vrienden medebrengt, welke nog buiten zijn.

Wanneer hij binnentredende zijn pajong nederlegt, is dit een teeken, dat hij in proces of ongelegenheid is en hulp noodig heeft. Hetzelfde wordt ook te kennen gegeven, door den pajong zoo te dragen, dat de bloote schouder zichtbaar wordt, of wanneer men eene der pijpen van de broek geheel laat afhangen, en de andere halverwege opstroopt.

Wanneer broeders bij elkander aan huis komen, zonder als zoodanig bekend te zijn, overdekt de huisheer den theepot met een linnen doek. Ligt de bezoeker dezen op met inachtneming der vereischte formulieren, dan is dit een bewijs, dat hij tot het verbond behoort.

Daarna wordt het ingeschonken kopje overdekt met eenen waaijer. Wordt ook deze met de vereischte formulieren opgeligt, dan gaat men tot het drinken der thee over."

De opschriften voor deuren, vereenigingshuizen en bruggen behelzen het navolgende:

"Al zijt gij ook geen onzer bloedverwanten, indien uw hart goed is, zullen wij u met eerbewijzen ontvangen."

"Al fleelt gij ook in onze gevoelens, indien uw hart slecht is, willen wij ons niet met uw inlaten."

"Goud begeeren wij niet."

"Den regerende vorst te dooden is eene onderneming voor brave mannen."

"Den kleinzoon van onzen vroegeren vorst weder op den troon te plaatsen zal eene heldendaad zijn."

BIJLAGE N°. 2.

HET FORMULIER VAN EED ¹.

1. Gij moet de regels (van het verbond) in acht nemen, zoo niet, dan moogt gij sterven door de beet eener slang!

4. Gij moet niet op uwe krachten steunend een' zwakken broeder mishandelen; hij, die dat doet, dat hij sterve en dat niemand hem begrave!

3. Wanneer [uwe] eigene broeders twisten met broeders van het *Hbeng*-verbond, help de *Hbeng*-broeders; zoo niet, moogt gij vallen onder de 10,000 zwaarden.

4. Wanneer een broeder in uw huis komt en gij hebt een afkooksel van rijst, geef hem dat; hebt gij rijst, geef hem rijst. Onthaal hem (naar uwe omstandigheden), zoo niet, moogt gij omkomen door eene groote etterbuil.

5. Indien gij in het huis eens broeders gaat, en de broeder heeft rijst, eet rijst, heeft hij [slechts] een afkooksel van rijst, stel u te vreden met

¹ Volgens de woordelijke vertaling van den Heer TOMLIN, *Journal of the Royal Asiatic Society*, Vol. VI, 187.

het afkooksel, en spreek niet met minachting (daarvan): indien gij het doet, moogt gij sterven als een geest zonder hoofd! (d. i. onthoofd)

6. Indien een broeder in nood is, help hem; indien rampen hem treffen, ondersteun hem; doet gij het niet, dan moogt gij vergaan in de groote zee.

7. Indien een broeder van het *Hoeng*-verbond speelt, speel niet op dezelfde plaats; doet gij het, moogt gij bloed spuwen en omkomen.

8. Het is niet geoorloofd onbedachtelijk te spreken over de zaken des verbonds; wie dat doet, dat hij sterve door een pijl in het wild afgeschoten!

9. NB. De plaats van het negende artikel was in het Chinesche afschrift open gelaten.

10. Indien eene bejaarde moeder u een gordel overhandigt, verkoop hem niet, uit hebzucht aan een ander persoon [buiten het verbond]; indien gij het doet, moogt gij sterven door grof geschut!

11. Indien een broeder arm is, help hem; anders moogt gij sterven aan den weg!

12. Indien gij eens broeders kind niet opneemt, moogt gij sterven!

13. Hij die zich onbehoorlijk gedraagt met de vrouw eens broeders, dat hij sterve door 's hemels gerechtigheid, of moge hij getroffen worden door den donder!

14. Indien een broeder op reis in moeilijkheden verkeert en gij helpt hem niet, moogt gij omkomen op den bodem der zee!

15. Indien een zieke broeder om hulp smeekt en gij hem niet helpt, moge 's hemels gerigt u treffen!

16. Indien men u eens na den dood eens broeders dringend verzoekt te komen en gij komt niet (op de begrafenis), moogt gij starven op den bodem der zee!

17. Indien een broeder, beschonken zijnde, niet gehoorzaam is aan den hoofdman, snijd de rand van zijn oor af!

18. Indien een broeder opium verkoopt, en de hoofdman (*Koeng see*) het weet, snijd zijne beide ooren af!

19. Indien een broeder twijfelt aan (de geloofwaardigheid van) een anderen broeder, geef hem 108 slagen!

20. Indien een broeder sterft in een vreemd land en er geen geld ge-

noeg is ter bestrijding der begrafenis-kosten, al wie er niets toe bijdraagt, moge kinderloos sterven!

21. Indien een broeder in tegenspoed komt ten huize van een anderen, moeten zij te zamen eten en drinken. Degene die niet hulpvaardig is moge hij op reis sterven!

22. Indien een broeder geene zorg draagt voor zijne moeder, geef hem 36 slagen met den bamboes!

23. Wie overspel bedrijft met eens broeders vrouw, laat hem met een zwaard doorstoken worden!

24. Broeders moeten eendragtelijk zijn en niet met elkander strijden. Doen zij het, zoo geef hun 36 slagen!

25. Indien een lid zich laag gedraagt en niet geeft om eens broeders woord, laat hem 108 slagen met het roode hout krijgen!

26. Indien een broeder geld wil borgen om het naar China [aan zijne ouders of betrekkingen] te zenden, en gij leent hem niets; moogt gij sterven den dood van een wees! [d. i. van allen verlaten.]

27. Indien een broeder, op reis zijnde, zich niet behoorlijk gedraagt en ongehoorzaam is (jegens zijne meerderen), geef hem 32 slagen met het roode hout.

28. Indien een broeder ongehoorzaam is, na vooraf te regt gewezen en gewaarschuwd te zijn, geef hem 96 slagen.

29. Een lid dat, hoewel tijd hebbende, niet komt op de bruiloft van een broeder, zal 12 slagen ontvangen.

30. Indien een broeder eenen brief zendt door een' anderen, en deze hem niet overgeeft aan de familie van den afzender, moge hij in het water vallen en de visschen hem opeten!

31. Een broeder moet den anderen (in tijd van nood) voeden. Hebt gij voedsel, gij moet het deelen met hem; zoo niet, moge een tijger u verslinden!

32. Indien gij uw nachtverblijf neemt in de herberg aan eenen broeder toebehoorende, en gij betaalt hem geene twee kasjes, moge, wanneer gij sterft, niemand uw lijk opnemen!

33. Indien gij eene jonk hebt, en een broeder naar een ander land wil gaan, moet gij hem eene overvaart toestaan.

NB. Bij dit en het volgende artikel is geene straf gevoegd.

34. Indien een broeder het gebruik van handen en voeten mist, moet gij uwe beurs openen en hem helpen om voedsel te koopen!

35. Indien een broeder bij zijn dood geen geld genoeg nalaat, om eene grafstede voor hem op te rigten, moet ieder broeder iets daartoe bijdragen; hij die weigert, moge sterven van allen verlaten!

36. Diegene die deze 36 eeden van het verbond openbaar maakt, zal 216 slagen met het roode hout ontvangen.

BIJLAGE N°. 3.

REGLEMENT VOOR HET TIËN-TÍ-HOEÍ¹.

1. "Maak de gebruiken des verbonds niet openbaar."
2. "Zaken doende overtreed de gebruiken niet, noch schend de wetten."
3. "Steel niet."
4. "Handen en voeten moeten naauw verbonden zijn," d. i. leden van het verbond moeten samenwerken als handen en voeten.
5. "Vorm geene onbetamelijke verbindtenissen," d. i. met eens anderen vrouwen.
6. "Hij die heeft moet hem bijstaan die niet heeft."
7. "Ondersteun de zieken."
8. "Geef niet naar eigen goedvinden."

Toelichting van een ingewijden. Elke bijstand moet verloend worden met voorkennis van het hoofd der loge.

9. "Grondslag en top (d. i. alles van het begin tot het einde) moeten zorgvuldig geheim gehouden worden."

Toelichting. Bewaar het zegel (diploma) zorgvuldig, toon het niet en geef geene inlichting omtrent de volgorde der teekens.

¹ Volgens de vertaling van den Heer TOMLIN, *Journal of the R. As. Soc.*, Vol. VI, 139. De toelichtingen zijn door een' ingewijden aan Luit. NEWBOLD gegeven.

10. "Allen moeten aalmoezen geven."

11. "Bewaak den toegang tot de deur en ieder houde een waakzaam oog" (er op).

Toelichting. Houd het huis eens afwezigen broeders in het oog.

12. "Als er iets gestolen is, verberg het niet."

Toelichting. — Wat eenen broeder ontstolen is, teruggeven.

13. "Wat u toevertrouwd is, draag daar zorg voor en voed het."

14. "Indien er een gestorven is, wees behulpzaam bij de begrafenis."

15. "Vrouwen en kinderen van hoofden moeten met achting bejegend worden."

16. "Eene deur binnentredende let op naar welke zijde ze gerigt is."

"Een dief waarschuwen hoe hij kan ontsnappen," zegt iemand die eenige kennis heeft van het verbond.

17. "Laat u niets voorstaan op uwe kracht, en veracht den zwakke niet."

Toelichting. — Een rijke broeder moet den arme niet verachten.

18. "Zonder op groot of klein te letten moet gij de regtvaardigheid handhaven en doen wat regt is."

Toelichting. — Dit heeft betrekking op het hoofd der logs.

19. "Geef den arme, maak uwe (geld-) kist tot eene hulpbron voor hem."

Toelichting. — Leen een tiende van al wat gij bezit aan een armen broeder.

[Wij laten dit voor hetgeen het is. J. H.]

20. "Geef het kleine boek niet in handen van anderen."

Toelichting. — Niemand het zegel (diploma) of het reglement laten zien.

21. "Wanneer broeders in nood zijn, maak het niet bekend."

Toelichting. — Wanneer men voornemens is om uw broeder te vatten, of hem eenig kwaad dreigt, waarschuw hem bij tijds, en ontdek zijne schuilplaats niet.

22. "Gij moet de roode bloem niet ontvangen en dragen."

Toelichting. — Laat u niet omkopen om een broeder te vatten.

23. "Indien een broeder van verre komt, onthaal hem gastvrij op wijn en ossenvleesch."

24. "Indien vrouw en kinderen (eens broeders) u toevertrouwd worden, ontvang hen met behoorlijke achting en onthaal ze gastvrij."

25. "Komende of gaande, uitgaande of binnenkomende, moet gij bewijs geven" (d. i. waarschijnlijk, een teeken van lidmaatschap toonen.)

26. "Wees indachtig aan geheime berigten."

Toelichting. — Laat niets uitlekken van hetgeen tusschen het opperhoofd en u verhandeld wordt.

27. "Eene kas moet gehouden worden voor noodige reparaties."

Toelichting. — Het geld in kas moet alleen dienen voor algemeene belangen, reparatiën der loge, enz.

28. "De inleg-gelden bedragen twee dollars. Die rijk is, mag meer geven."

29. "Gij moet uwe kleederen niet verkoopen."

Toelichting. — Men mag van het reglement en het diploma niet anders spreken dan als: "kleed" b. v. als iemand een ander vraagt, of hij die gekregen heeft, moet hij hem vragen of hij "een kleed" gekregen heeft.

30. "Indien een broeder in nood vlugt, sta hem met alle krachten bij om door de poorten der stad te ontsnappen."

Toelichting. — Indien een broeder een moord begaan heeft of eenige groote misdaad, moet gij hem niet uitleveren, maar hem de middelen verschaffen om uit het land te vlugten.

31. "Broeders elkander op weg ontmoetende en niet herkennende, moeten naar het jaar en de maand (naar het datum) vragen."

Toelichting. — Twee broeders tezamen gekomen, moeten elkander herkennen door teekens, zoo als b. v. door de dagen en maanden te noemen, waarop de zamenkomsten bepaald zijn.

32. "Op den 15^{den} dag der eerste maand moet ge offeren."

33. "Op den 15^{den} dag der zevende maand verheug u en offer."

34. "Op de bepaalde dagen moet het opperhoofd (ter vergadering) komen, voor dat de offers gebragt worden.

35. "Ga naar de vergaderplaats en laat de zaak daar eerst bealst worden."

Toelichting. — In alle gevallen zich eerst wenden tot het opperhoofd, alvorens de zaak ter beoordeeling te brengen bij de plaatselijke overheden.

36. "Wie dit genootschap is binnengetreden, mag het niet weder verlaten."

Toelichting. — Nooit van het verbond af te vallen, noch lid van een ander te worden.

Deze zijn de zes en dertig artikels van het reglement. Het nieuwe lid verklaart: "Indien ik een van deze artikelen schend, mogen mijne dagen verkort worden."

J. HOFFMANN.

SLOTWOORD.

Wanneer de lezer terugziet op het onderzoek naar den aard en het doel van de geheime genootschappen onder het Chinesche volk en bepaaldelijk van het Hemel-Aarde-Verbond, dan zal hij erkennen dat deze, waar zij ook bestaan, gevaarlijk zijn voor de handhaving der algemeene zekerheid en orde. Wordt het verbond in China zelf gedreven door den geest van aankanting tegen het gezag van eene "vreemde" dynastie, dezelfde geest zal elders, waar hij geen Mandschoe te bestrijden vindt, ligtelijk de wapens tegen ieder ander gevestigd gezag doen opnemen, zoo slechts de kans van wel te slagen schoon is. Het gevoel van veilig en sterk te zijn door de deelname aan eene verbroedering, die over den Indischen Archipel verspreid is, heeft te veel aantlokkelijks, om niet hoe langer hoe meer ingang te vinden bij de daar gevestigde Chinesche bevolking. Het Gouvernement van Nederlandsch Indië heeft dan ook wijselijk besloten, om aan deze woelingen paal en perk te stellen; bij publicatie van den Gouverneur-Generaal van den 8sten November 1851, is te kennen gegeven:

"Dat Hij, in ervaring gekomen zijnde van het bestaan van geheime genootschappen of broederschappen onder de in Nederlandsch Indië gevestigde chinesche bevolking, bij dezen allen, wien zulks mogt aangaan, bekend maakt, dat zoodanige genootschappen of broederschappen, wier doel weldadig of onschadelijk is, van regeringswege kunnen worden geduld; doch dat al dezulken, welke strekking maar eenigermate zou kunnen leiden tot aanranding of ondermijning van het "wettig gezag, hetzij door "aanwending van middelen, strijdig met de voorwaarden, waarop de Chinezen in deze gewesten zijn toegelaten, hetzij door in de waagschaal te stellen de rust der onder 'sgouvernements bescherming staande bevolking,

“met klem zullen worden tegengegaan, en derzelver deelnemers onvoorwaardelijk uit *Nederlandsch Indië* zullen worden verwijderd; wordende “mitsdien een iegelijk bij deze gewaarschuwd, zich van alle deelname “daaraan te onthouden.”

“En op dat niemand hiervan onwetendheid voorwende, zal deze alom, “zoowel in de nederduitsche als in de inlandsche en chinesche talen, worden afgekondigd en aangeplakt, ter plaatse waar zulks gebruikelijk is, en “voorts worden opgenomen in het Staatsblad van *Nederlandsch Indië* en in “de Javasche Courant.

“Gelast en beveelt voorts, dat alle hooge en lage collegiën en ambtenaren, “justiciëren en officieren, ieder voor zoo veel hem aangaat, aan de stipte “nakoming van deze de hand zullen houden, zonder eenige oogluiking of “sanzien des persoons.”

Gegeven te *Buitenzorg*, den 8sten November 1851.

(w. g^{ed.}) DUYMAER VAN TWIST.

R E I S

VAN DEN

GOUVERNEUR-GENERAAL VAN IMHOFF, OVER JAVA,

IN HET JAAR 1746.

INLEIDING.

Toen de befaamde opstand der Chinezen in de maand Junij 1741, in het westelijk gedeelte van Java gedempt was, door het verdrijven der bij *Telok Angsana* en *Bekassi* verschanste menigte, verplaatste de opstand zich naar oostelijk Java, en nam door het trouwloos gedrag van den Mataramschen Keizer, PAKOE BOEWANÁ de II, spoedig de gedaante aan van eenen algemeen oerlog, klaarblijkelijk de geheele verdrijving der Nederlanders ten doel hebbende. Hunne *loges* of versterkte kantoren te Bembang, Djawana en Kwala-demak werden overrompeld of verlaten, die te Soerabaja en Peseroean werden ingesloten, Samarang werd door eene aanzienlijke magt belegerd, het fort te Kartasoera werd ontruimd en een gedeelte der bezetting verraderlijk vermoord. Kortom, de zaken der Compagnie op Java bevonden zich in eenen veegen toestand.

Spoedig evenwel keerde de oorlogskans. Eene toereikende magt om aanvullenderwijs te handelen was weldra binnen Samarang vereenigd, en, na eenige welgeaalagde bewegingen, werd in de maand November 1741, op het Javaansch-Chinesche leger, hetwelk die stad ingesloten hield, eene zoo bealissende zege bevochten, dat de regering besloot tot het uitschrijven van eenen Dank- en Bededag. Ook in den Oosthoek waren de wapenen der Compagnie en van hare bondgenooten, de Madurezen, gelukkig.

De Soesoehoenan, bedacht op zelfbehoud, verliet weldra de zijde der opstandelingen, die hij begon te wantrouwen. Hij kwam, onder het aanvoeren van de gewone verontschuldigen, in onderwerping.

De Heer HUGO VERIJSSSEL, Ontvanger-Generaal der Domeinen te Batavia, werd als Commissaris en Plenipotentiaris naar het tooneel des oorlogs gezonden, en bragt, op den 11^{den} November 1748, de artikelen van vrede en reconciliatie tot stand, waarvan de inhoud hieronder volgt.

Art. 1.

Nademaal de Heeren, den Gouverneur-Generaal en de Raaden van India, op de aanhoudende verzoeken van den Soesoehoenang om vergiffenisse van hetgene in den jare 1741 tot Cartasoera, omtrent de Europesche besetting van de E. Comp^e. en vervolgens gedurende de troubelen met de Chineezen op Java, voorgevallen is, met betuyging van een opregt leetweesen over hetgene hij in dat stuk van de pligt eens opregten bondgenoots afgeweeken is, en verseekeringen dat zulkx voortnamentlijk aan de quade raadgevingen van eenige qualijk gesinde en ontrouwe Ministers moet werden toegeschreeven, mitgaders met beloften om, in den aanstaande, deese nieuwe weldaat van de E. Comp^e. waar^door hij zijn rijk en regeering als op nieuws van dezelve komt te ontfangen, met de uijterste opregtheid en aankleevinge aan de belange van hooggem. Comp^e., ten allen daagen te sullen erkennen, uijt naame en van weegens de Nederlandsche Oostindische Maatschappije, den gem. Soesoehoenang vergevende ende geremitteerd hebbende alle sodanige reedenen van offensie en tot een billijk ressentiment als, in opgem. gevallen, aan hooggem. haar Edelens gegeven zijn, en dien volgende goedgevonden is den voorm. Soesoehoenang PAKOEBOEANA voor hem en zijne erfgenamen, zoo lange dit Contract heijlig onderhouden werdt, weder te herstellen op den Mattaramschen troon, waarop zijne voorvaaderen, naast God, alleen door de hulpe en bescherminge van de Nederlandsche Compagnie zijn geraakt, zoo verklaare ik, HUGO VERIJSSSEL, Plenipotentiaris van hooggem. Nederlandsche Compagnie aan mijn kant, uijt naamen als voorzegt is, den gem. Soesoehoenang PAKOEBOEANA daarin te herstellen bij deesen, onder de conditie en voorwaarden hierna volgende, en verklaare ik Soesoehoenang PAKOEBOEANA door de barmhartigheid en meededoogentheid van de Comp^e. mijn Rijk weeder te ontfangen, onder de voor-

waarde hierna volgende, dewelke door mij en mijn opvolgers op den troon, waarop ik door de hulpe Godts en de magt van de doorluchtige Nederlandsche Comp^e. nu op nieuw bevestigd werde, als een eeuwigdurende wet, heilig en opregtiglijk zullen onderhouden werden.

Art. 2.

Daar zal dan nu en ten allen daagen een opregte vriendschap en harmonie weesen tusschen de onderdanen van de doorluchtige Nederlandsche Oostindische Comp^e. en de volkeren van Java, om malkanderen in allerlei nood en verleegentheijd getrouwelijk met raad en daad bij te staan, malkanders beste te zoeken en schaeden af te weeren, eeven als of het een volk was.

Art. 3.

En om zulkx beeter te bevestigen, sullen ook zo wel den Rijksbestierder als andere hoofdregenten, en alle degeene dewelken aan de stranden eenig gesag hebben, wanneer zij door den Soesoehoengang worden aangesteld, alvorens tot de exercitie van haer ampt te worden geadmitteerd, tot Samarang in persoon moeten koomen afleggen, in handen van den Commandeur die aldaar van wegens de Nederlandsche Oostindische Comp^e. het gezag zal voeren, de eed van getrouw en gehoorsaamheid, eevens als omtrent haaren vorst en met gelijke betreckinge als tot denzelven, ja, met deese uijtdrukelijke beloften, dat wanneer de bevelen die zij van den eenen, zoo wel als van den anderen quamen te ontfangen, met den anderen strijdig waren, zij altoos de preferentie zullen geeven aan die van hooggem. Comp^e. tot dat zij, op haare nadere vertoogen daarover, 't zij na Samarang off na Batavia te doen, daaromtrent nadere ordres bekoomen.

Art. 4.

Den Soesoehoengang zal ook niemand tot voorz. eerampten van Rijksbestierder off Hoofdregent mogen verheffen en aan de stranden eenig hooft off andere regenten moogen aanstellen, dan na voorgaande approbatie van hooggem. Generaal en raaden, aan dewelke de genomineerdens zullen worden voorgedragen tot het erlangen van derzelve toestemminge, 't zij door den Commandeur op Samarang, nadat hem zulkx van het hoff zal weesen versogt en opgedragen; gelijk ook den Soesoehoengang in zelve voegen niemand van de booven gem. Regenten uijt haare diensten zal moogen verstooten, zonder de reedenen van dien alvorens te hebben opgegeven aan

de heeren Generaal en Raden, en derselver toestemming te hebben erlangt, alles om tot een openbaar bewijs te dienen dat de E. Comp^o. en Java voortaan onafscheidelijk en als *een* zullen zijn.

Art. 5.

Den Soesoehoengang verklaart en verseekert ook bij deesen niemand van de Regenten, thans in 't leeven zijnde, ooit eenige de minste moeijte te zullen aandoen ofte dezelve tot eenige verantwoording off reekenschap te zullen trekken, over hetgeen in deese troubelen voorgevallen is, en het gedrag dat zij daarin gehouden hebben, maar, gelijk de Comp^o. genereuselijk vergeeven heeft alle het groote ongelijk dat haar is aangedaan, alzoo ook Zijn Hoogheid niet zal revengeeren, maar gaarne vergeeven wat zijne onderhoorige omtrent hem hebben gepackceert, ten minsten zal Zijn Hoogheid niemand uit de thans in 't leeven zijnde zoo booven als benedeland-sche regenten, over ijts dat in deese troubelen, en seedert het jaar 1740 voorgevallen is, mogen aanspreken, zonder alvorens de reedenen te hebben opgegeeven aan de E. Comp^o. en toestemminge daartoe te hebben erlangd. Ook zal Zijn Hoogheid niemand van de thans in 't leeven zijnde regenten moogen constringeeren om in persoon ten hooven te koomen, wanneer sij uijt vreesen off om andere reedenen daartoe niet geneeegen zijn, maar de voorschreeve regenten zullen kunnen volstaan met de jaarlijkse revenuen van Zijn Hoogheijdt en het geene haare landen contribuereen moeten, met ijmand van haare familie of met een ander gedistingueerd persoon, uijt haar regentschap ten hooven op te zenden, ten waare de Comp^o. goedvond, zulk neevens den Soesoehoengang aan haar te ordonneeren, wanneer zij gehouden zijn dat te gehoorsaamen, op pœnen uijt haar ampt te werden verstooten, en afgezet, dog zal zulks nooit door de E. Comp^o. geordonneert worden zonder alvorens na billijkheijdt te hebben ondersogt, de reeden die gem. thans in 't leeven zijnde regenten van haare weijgeringe komen te geeven.

Art. 6.

Den Soesoehoengang verklaart bij deesen aan de Comp^o. te oederen en af te staan, het geheele landschap off eijland Madura met alle het regt van opperheerschappij, dat Zijn Hoogheid en desselfs voorsaten op het gem. eijland hebben gehad, in diervoegen als bij contractt van den 5^{den} October 1705 omtrent Sumanap en Pamacassan is geschied, en soo het noodig is,

in de alderbeste form als hetselven geschieden kan, verklaarende voor hem en zijn successeurs in het Rijk nu nog ten ewigen dagen oojt of te oojt eenige gezag over het land off volk te zullen pretendeeren veel minder exercceeren, maar in teegendeel voorsz. afstand aan de E. Comp^e. ten goeder trouw te sullen guarandeeren met alle zijne magt en vermoogen, zoo meenigmaal als hij daartoe door de Comp^e. zal werden verzogt, tegens alle degeenen die de E. Comp^e. in de vreedige beheersinge van die landen eenige hindernisse mogten willen toebrengen, het zij van binnen of van buiten, wie deselve ook zouden moogen weesen.

Art. 7.

Den Soesoehoenang belooft ende verseekert wijders op het versoeck van de E. Comp^e. om ten respect van deszelfs magtige intercessie voor de famielje van den teegenwoordigen regent van Madura, Pangerang Tjacradiningrat, voortaan altoos te zullen geeven het regentschap van Sidayoe aan een van de zoons van gem. Pangerang, die door de Comp^e. daartoe worden aan den Soesoehoenang voorgedragen, welke regent van Sidayoe niet teffens zal mogen zijn regent van Madura, maar bij optreding van denzelven in dat regentschap zal een ander uijt die famielje aan den Soesoehoenang worden voorgedraagen tot het regentschap van Sidayoe, welke regent ook even als alle andere strand Regenten, den eed van getrouw en gehoorsameid aan den Soesoehoenang en de Comp^e. beijden, tot Samarang, zal moeten afleggen, alvorens in dat regentschap te konne treden, en wijders verplicht zal zijn, jaarlijks op herre (hari?) Moelut, ten hooven te compareeren, ten waaren de Comp^e. hem daarvan excuseerden, waarmede den Soesoehoenang verklaart te vreeden te zullen zijn.

Art. 8.

In selver voegen belooft den Soesoehoenang aan den zoon van den overledene Pangerang Mankoenagara, dewelke thans tot Batavia woond, een behoorlijk onderhoud te zullen besorgen, na zijn geboorten, 't zij dat hij daar met 'er woon mogte blijven, of dat hij geneegen was en de Comp^e. hem permitteerden na Cartasoera terug te keeren, waaromtrent den Soesoehoenang verklaard zig althoos te zullen schikken naar het welbehaagen van de E. Comp^e.

Art. 9.

Alle landen in deesen oorlog door de waapenen van de Comp^e. veroverd, verklaard dezelve bij deesen genereuselijk weder aan den Soesoehoengang te restituereen en in vollen eigendom wederom te geeven, uijtgesondert alle die districkten dewelken in het volgende articul nader zullen worden bepaald, en verklaart den Soesoehoengang met die restitutie in dier voege als dezelve thans geschied, zig volkomen gecontenteert te houden en dien volgende voor hem en zijne erfgenamen in het Rijk, te renuntieeren aan alle pretensien noopens geleedene schaaden of verlies in deesen oorlog, die 't eenigen tijd konden gemaakt worden.

Art. 10.

In erkenenis van deese genereuse restitutie, en herstelling van den Soesoehoengang in het Javasche Rijk, verklaart den Soesoehoengang bij deesen aan de Comp^e. te cedeeren, en met hetzelfde regt van opperheerschappij dat hij tot hier toe op die landen heeft gehad, volkomen over te geeven en af te staan:

Eerstelijk, den Oosthoek van dit eijland Java, in diervoegen als off er een lienje getrocken was, van Pasouroung dan wel eenige na bij gelegene plaats off rievier, zuijd- en noordwaarts op tot aan den oever der zee, tot eene limiet scheijdinge voor het land van den Soesoehoengang, en dat also alles wat beoosten die lienie legt, zal zijn en blijven aan de E. Comp^e., en wat bewesten legt aan den Soesoehoengang even en in diervoegen als de rivier Losarij aan de westkant de scheijding maakt tusschen Zijn Hoogheijds landt, en dat van de Comp^e., welken Oosthoek van Java de Compagnie voortaan zal besitten met hetzelfde regt van Souvereijniteijt dat den Soesoehoengang daar over heeft gecompeteert, en zal de voorm. plaats alwaar de liemiet-scheijding zal beginnen ten keuze van de E. Comp. gelaaten, gelijk ook de verdere liemiten ten haaren genoegen en zoo ras de geleegentheid zulx sal toe laten, gereguleerd werden.

Ten tweeden, werd generaalijk aan de Comp^e. afgestaan, 600 roeden landts, langs de boorden van de zee, en even zo veel langs de boorden van alle de rivieren die in zee uijtloopen op en rontom geheel Java, met alle regt van eijgendom, opperheerschappij en gebruik naar eijgen welgevallen, verklaarende den Soesoehoengang voor hem en zijne erfgenamen in het rijk,

over voorsz. zoomen, beijden van de zee en van de rivieren, geen de minste jurisdictie te zullen oefenen, ter boven bepaalde distantie, soo meenig maal als de Comp°. zulx komt te interdiceren, en zig van het voorsz. regt van eigendom en deese afstand wil bedienen, nog ook niemand van de geenen die ter voorsz. distantie langs de zee off de rivieren gezeeten zijn, te zullen constringeeren van daar te verhuïsen en onder zijn jurisdictie te koomen wonen, wanneer de Comp°. goedvind van deeze cessie gebruik te maaken, waar en teegen de Comp°. aan den Soesoehoengang toestaat om het gemelde district lands, daar en soo lange het de Comp°. niet eijgent, onder zig te moogen houden, tot weeder zeggens toe, en zonder dat het selve tot eenige consequentie en veel minder eenige prejuditie zal moogen strekken, van deese generaale en speciale afstand, die begreepen werd in de beste forma te weesen gedaan, met alle hoogheeden en préeminentien die den voorigen eigenaar daarover hebben gecompeteert.

Ten derden, werd in selver voegen met alle vrijheeden, heerlijkheeden en voorregten van de Souvereijnteijt, in vollen eigendom afgestaan en overgegeven, Sourabaya met dies onderhoorige regentschappen of districten, in dier voegen als deselven onder den Soesoehoengang tot hier toe hebben gesorteerd, en dus ook na de selfde limiten dewelke het district dier regenten tot hier toe heeft gehad, dewelke zoo er eenig verschil over ontstaan mogte, nader door ervarene inlandsche hoofden zullen werden aangewezen, en bepaald, beijden ten zeekeren getallen aan de zijden van de contractanten te benoemen, dewelke verklaren zig nopens dat poinckt ook met derselver uijtspraake te vreedden te zullen houden..

Ten vierden, werd in selver voegen als zoo even van Sourabaya is gezegt, ook aan de Comp°. gecedeert, en afgestaan het geheele district van Bambang met de houtbosschen daartoe behoorende, item Japara met dies houtbosschen en alle andere voordeelen, gerechtigheeden en inkomsten dier plaatsen, in dier voegen als dezelve bij den Soesoehoengang genooten en geheeft zijn, en met soo volkomen regt als den Soesoehoengang daarop heeft gehad.

Ten vijfden, verklaart den Soesoehoengang ook te desisteeren van de Sa-bandhareijen zoo op Samarang zelfs, als in dies onderhoorige districte Caligawe, Torbaya en Goemoelack, waar van den eerst gem. onaangesien den afstand en eigendom van die plaatse, met dies onderhoorige dorpen off zee

plaatsen, Torbaya en Goemoelak booven gem., ingevolgen de oude akte van 15 Januarij 1678 bij het contractt van den 8ten October 1705 aan de Comp^o. overgegeven, tot hier toe onder des Soesoehoengangs inkomsten zijn gerekent, dog waarvan Zijn Hoogheid verklaart als nu, met alle het geene verder nog aan die afstand (voortijds gedaan) in eenige maniere deficiëren mogte, zoo volkoomen te renuncieeren en hetzelfde met den aankleve van dien zoodanig aan de Comp^o. te cederen als eeniger maaten geschieden kan, even en in zelve voegen als booven van Madura, den Oosthoek deeses eijlands, Sourabaja en dies onderhoorige districten, Rembang met dies districtt en houtbossen, item Japara met dies districtt en houtbossen is gesegt, belovende de possessie van alle de voorsz. gecedeerde landen, jten van de voorsz. 600 roeden diepte langs den oever van de zee en langs de boorden der rivieren, althoos te zullen garandeeren, zoo meenigmaal hem zulks door de Comp^o. verzogt werden zal, waar en boven nog in volle kragt en waarde blijft het geene in gevolgen seker geschrift van den jaare 1701 tot nader interpretatie van het 10de art. van het boven gem. contractt van den 5ten October 1705 is geclausulleerd, dat het aan niemand dan de Comp^o. alleen vrij zal staan, op eenige andere plaatsen in Zijn Hoogheids landen logies, forten, of vastigheeden te extruceeren, en zig in dezelve te estabuleren, het welke voor gerepeteerd en gerenoveerd werd gehouden bij deesen.

Art. 11.

Dewijl men ook wederzijds overeen gekomen is, dat de Comp^o tot meerder gerustheijd van den Soesoehoengang voortaan, zo op Cartasoera als tusschen het hoff en Samarang, in steede van 200 koppen bij contractt van A^o. 1705 vastgesteld, een guarnisoen sal doen houden van 300 koppen te voet en 50 ruiters, gerekent op 100 koppen te voet, en dus in alles 400 koppen, zoo belooft den Soesoehoengang het voorschreven volk te zullen betaalen, op de voet als tot hertoe gebruikelijk is geweest, ijder man op 6½ reaal Spaans ter maand, off 2600 realen Sps. ter maand en 31200 's jaars, in contante gelden te voldoen, cedeerende Zijn Hoogheid ten dien eijnden en om het nodige fonds daartoe te vinden, aan de Comp^o. alle de Sabandharijen aan de stranden, dewelke niet onder de boovenstaande afgestaane landen en districtten behooren, om jaarlijks door den Minister van de

Comp., ten overstaan van Zijn Hoogheids gecommiteerdens, tot Samarang te werden verpagt en openbaarlijk aar de meestbiedende opgevild, mitsgaders dies bedragen bij de Comp^e. te ontfangen, om te dienen tot voldoening van de voorsz. onderhoudts penningen, en waarvan voor de Sabandarijen van Samarang, Japara, Remlang en Sourabaja, die onder de afstanden der boovengenoemde landen, in vollen eigendom, begeepen zijn, jaarlijks 7200, zeggen zeven duijsent twee hondert Spaanse realen zal werden afgetrocken, zullende also de inkomsten der overige Sabandarijen, tot Samarang in voegen voorsz. te verpagten en bij de Comp^e te heffen, tot voldoening van 't restant tot 24000 Spr. realen moeten dienen, waarvan het deficieerende bij den Soesoehoeng dadelijk in contante gelden zal worden gesuppleerd, gelijk hem daarentegen en in sulken voegen zal werden betaalt alles wat voorsz. Sabandarijen meer dan het bovenstaande bedraegen van 24000 Sp. realen koomen te monteeren. Hier teegen verbind de Comp^e. zig van haare zijden het voorsz. getal van de troupen althoos, zo veel moogelijk, voltallig in de bovenlande te houden, zoo wel tot Cartasoera als langs de weg tusechen die plaats en Samarang, en zal den Soesoehoeng ten zijnen kosten, naar den sin en aanwijsing van 's Comp^e Ingenieurs, laten herbouwen een ruijm en bequaam fort op Carta Soera, van steen, hout en aarden, zoo als het zal worden geordonneert, en ter plaatse men het train voordeligst oordeelt, item ook sodanige gedetacheerde wagten en noodige logimenten voor officieren en gemeenen, en alles wat in het generaal daartoe behoort, en in zelve voegen langs de weg van Carta Soera na Samarang te laten leggen twee of drie veldschansen tot pothoudinge voor ons volk, ter plaatse die men daartoe sal aanwijsen, om de communicatie met dat hoofdcomptoir althoos oopen te houden; en eijndelijk zal Zijn Hoogheid besorgen de vereijschte levensmiddelen en battoors tot den daagelijkse dienst dier forten en het onderhoud der besettingen, alles agtervolgens het 4, 13 en 14de artikel van het Contract A^o. 1733 gesloten, geamplieert naar de thans geclausuleerde vermeerdering van het guarnisoen.

Art. 12.

Dewijl op hetgeene A^o. 1733 tot Carta Soera Adieningrat, met den Soesoehoeng, door wijlen den Heer COYET, uijt name van de Nederlandse Oostindische Comp^e gecontracteerd is, om jaarlijks booven de 15600 Sp^e.

reaalen voor het onderhoud van het Carta Soerasche garnisoen, 10,000 Sp^r. rd^e. den tijd van 22 jaaren na den anderen en 1000 coij^r. rijst den tijd van 50 jaaren na den anderen, jaarlijks te leveren, na verloop van deese tien jaaren nog maar 204,800 Sp^r. reaalen en 51,200 coij^r. rijst voldaan, en dus tot heden toe nog Sp^r. reaalen 51,200: zegge een en vijftig duijsent twee hondert, en coij^r rijs 2691: zegge twee duijsent ses hondert een en negentig, resteerende zijn, zo sal Zijn Hoogheijd ordre stellen dat deese agterstallen ten spoedigsten en uijterlijk in den tijd van ses jaaren werden verhevend.

Art. 13.

En nademaal het den Soesoehoengang ondoenelijk of ten minste swaar soude vallen, neevens deese reedts begonne vergoedinge voor de excessive kosten door de Comp^e in voorige Javaansche oorlogen, om de willen van Zijn Hoogheijd en deszelfs voorsaten aangewend, alhoewel die in vergelijking van evengem. kosten seer gering genoomen en op verre na niet toereikende zijn, in 't vervolg ook te moeten dragen de lasten van de jongste troubelen waar toe hij sekerlijk gehouden is en ook bij deesen verklaart volkomen geneegen te zijn, zoo verre zijn vermogen immer strecken kan, versoekende alleen 's Comp^e. meedogendheijd over hem en zijn thans zoo zeer bedurve land, zoo verklaard de Comp^e. onder de voorwaarden bereeds opgenoemd en verder nog volgende conditie, aan den Vorst niet alleen generaalijk quijt te schelden alles wat zij in cas van vergoedinge van schaaden, nopens den jongsten oorlog, zoude kunnen pretendeeren, maar ook daar en boven alles wat zij uijt hoofde van eenen geciteerde contract A^e. 1733, noopens de vergoedinge der voorige oorlogalasten nog te pretendeeren ofte volgens de daarbij bepaalde termijnen in het vervolg nog te verwagten heeft, zijnde 120,000, zegge een hondert en twintig duisent Sp^r. reaalen en 40,000, zegge veertig duijsent coijgangs rijst, voor niet, mits de conditiën van dit althoos duerend contract, zoo volkoomen aan Zijn Hoogheijd zijde werden vervuld, dat daar op niets het minste te zeggen is, want andersints houd de Comp^e. alle haar pretensiën op het land en onderdanen van den Soesoehoengang in haare volkomene kragt gereserveert, schoon ook eenige jaaren na de anderen dit contract wel onderhouden en daarna eerst eenige infractie in de nakominge der articulen vernoomen wierd, hetwelk den Soesoehoengang verklaart wel te mogen lijden en volkomen toe te stemmen, dat als dan in genee de minste

computatie werd gebragt, gelijk hij zich in zulk een geval ook onderwerpt aan de vergoedinge, niet alleen van alle voorige pretentiën, maar ook aan die van de jongste gedraagene oorlogslasten, en alle daaraan gehoorende schaadens en winstverdervingen die de Comp^o. eenigermaaten zal kunnen opmaaken, om te toonen dat Zijn Hoogheids intentie, tot naakoominge van dit verbond, opregt en zuiver is.

Art. 14.

En om van zijne zijde te erkennen zoo eene genereuse quijdscheldinge van zoo considerable agterstellen en nieuwe wettige pretentiën, dewelke in gelde bereekend wel op 20, zegge twintig maal hondert duijzent Sp^o. reaalen en meer zoude loopen, zoo verklaart de Soesochoenang door zijne onderdaanen van nu voortaan altoos jaarlijks aan de Comp^o., over geheel Java, te zullen laten leveren 5000, zegge vijf duijzent Coij^o. rijst, voor de betaling van 10 rd^o. courant geld voor ijder coijang, door de leveransiers contant van de Comp^o. te ontfangen, en te leeveren op sodanige plaatsen als bij een apart articul zullen werden aangeweesen, tot het meeste gemak van de Comp^o. omtrent den afscheep dier graanen en ook tot zoo veel meer gerief voor den aanbrenger en leveransiers, en zal voorsz. leverantie absoluut moeten volbragt en verevent worden in jeder jaar, op poene dat het de Comp^o. vrij sal staan door militaire executie zoo veel daar aan komt te ontbreken, uijt het naaste aan de hand zijnde graan, 't zij van de booven of beneeden landen, na zig te neemen, waar van degeene die in gebreeke gebleeven is zijn contingent te leeveren, de schade zal moeten boeten, waaromme, tot beter observantie van dit articul, goedgevonden is bij een apart geschrift eene generaale verdeelinge van de voorsz. leverantie, naar 's Comp^o. goedduncken te maaken, op. dat men weete wie men jaarlijks aanspreken kan.

Art. 15.

De Soesochoenang beloofd in selver voegen te zullen doen leveren 500 lasten cadjang en boonen (van jeder de helft) tegen 20 rd^o. courant voor de cadjang en 16 rd^o. voor de boonen, sullende de Vorst, door zijne orders, de aanplantinge dier aardvrugten in dier voegen doen vergrooten, dat het opgem. getal van lasten ruijm zal kunnen voldaan worden, en is al verder verstaan, dat de leverantie van ijder der regenten en de plaats

waar deselve zal moeten geschieden, bij een apart geschrift, even als beverens van de rijst is gezegt, bepaald zal worden, ten einde de nalatige over hetgeene hem opgelegd is, meede op gelijke wijze, kunne-werden aangesproken.

Art. 16.

Bij art. 11 van het Contract A°. 1733, tusschen de Comp°. en den Soesoehoengang geteekent, Zijn Hoogheid zig verbonden hebbende het cattoene gaeren in grooter quantiteit te zullen doen leveren en zulks tegens de bedongene prijzen van rd°. 36 p°. picul voor de eerste soort of L^{re}. A. en 25 rd°. voor de tweede soort of L^{re}. B., zonder dat men sedert van deeze beloften het gewenschte gevolg heeft gehad, zoo is het, dat de Comp°, tot meerder aanmoediging der leveranciers, bij dit nieuwe Contract beloofd de prijs te verhoogen van 36 tot 40 rd°. voor de eerste en van 25 tot 30 rd°. voor de tweede soort, dog op deeze beloften verbind zig dan ook de Soesoehoengang, tot een jaarlijkse vaste leverantie van 300 picols of 37,500 ponden, waaronder een derde van de eerste soort, tegens opgem. prijzen, sullende voorts wat boven deeze quantiteit door den inlander mogt geleverd worden, tegens 50 en 40 rd°. het picul voor de twee opgemelde soorten betaald, dan wel tot den verkoop van dien aan de particulieren, vrijheid gelaaten worden.

Art. 17.

Ook belooft de Soesoehoengang alomme in sijn Rijk de nodige order te zullen stellen, dat de aanplantingen van peeper met meer vigeur als tot nog toe geschied is, werden in het werk gesteld, zodanig, dat Sijn Hoogheid in het vijfde jaar na deeze contractatie, zig verbind aan de Comp°. te leveren 5000 picols peeper, droog en wel geharpt, en voor die tijd jaarlijks onbepaald zoo veel het land fourneeren kan; in het sesde jaar 6000 picols, in het seevende jaar 8000 en in het agtste jaar 10000 picols, ten prijse van 4 rd°. courant voor het picol; dog de Comp°. sal al hetgeene boven die quantiteit geleverd werd, betaalen tot 5 rd°. het picol. Zullende de leverantie van dien korl geschieden ter plaatse daar het de Comp°. best gelegen komt die af te halen en den Soesoehoengang om deselve te leveren, waarover men sig in der tijd zal verdraegen.

Art. 18.

In selver voegen belooft en verbind zig de Soesoehoenang om de indigo culture in desselfs landen alomme op het kragtigste te doen voortsetten; en de Comp^e. zal daartoe de noodige Europeesche bediendens geeven tot onder- rigting van de Javaanen, zoo meenigmaal als daartoe door den Soesoehoe- nang versoek zal werden gedaan.

Art. 19.

En vermits het waare voordeel van een land en gevolgelijk ook het regte intrest van een Vorst, daarin bestaad, dat hetselve allerlei voordeelige pro- ducten nijtlevere, waardoor de inwoonder zijn bestaan en de Vorst zijn in- komsten zoo veel te ruijmer kan vinden, zoo is men ook overeengekomen, dat in de landen van den Soesoehoenang zal werden getenteerd de voortee- linge der zijdewormen en dat Zijne Hoogheid zijne onderdaanen zal houden tot de aanplantinge van genoegsame moerbesiën stecken, tot voedael van de- selve, na de onderrigtinge die daarvan door 's Comp^e. bediendens gegeven zal werden, ten eijnde de Soesoehoenang, is het doenlijk, in staat moogen zijn, na verloop van drie jaaren, al was het ook maar 10 lb zijde, uit de producten van het land, aan de Comp^e. te laten leevaren; in het vijfde jaar $\frac{1}{2}$ picol of 62 $\frac{1}{2}$ lb, in het 6de jaar een picol of 125 lb, in het sevendde jaar vijf picols of 625 lb en in het agste jaar 10 picols of 1250 lb en voorts soo veel moogelijk, ten prijse van 125, 150, 175, ja tot 200 en 250 rd^e. het picol, na proportie van de soorten, ten eijnde door deese langsame opklimminge de inwoonders tijd te geven om de moerbeesie stek- ken, tot noodig voedsel voor die wormen, in genoegsame quantiteijt aan te planten.

Art. 20.

Al het hout dat op Java valt, zal privative aan de Comp^e. moeten gele- vert worden, met exclusie van alle anderen dan die door de Comp^e. daartoe warden gepermitteerd, excepto alleen de eijge benodigtheijd der Regenten en inwoonderen, en zullen voorschreeve Regenten en inwoonders ook, alleen voor haar eijge benodigtheijd, permissie hebben tot het aantimmeren van eenige vaartnijingen langs de Javaasche stranden, dog het overschot van het hout dat zij daartoe benodigt zijn, zullen zij niet moogen verkoopen aan particu- liere, dan met permissie van de Comp^e. Ook zullen zij op haar naam geen

vaartuigen moogen timmeren voor andere menschen buiten Java, ook niet ter verkoop op Batavia, maar sullen de voorsz. benooidigde aantimmeringen, zoo wel van groote als kleine vaartuigen, voor overwalders, Chineesen en andere natiën, alleen tot Batavia voortaan geschieden moogen, waar en boven niet alleen gerenoveerd word het geene, ten opzigte der houtleverantie, bij het Contractt van 1733, art. 7, 8 en 9 is bedongen, zoo wel nopens het getal van het leverbaare als de taxatie van het onleverbaare hout, in de landen die aan den Soesoehoengang verblijven, maar men bedingt ook daaren boven, dat het aan de Comp^e. vrij sal staan die leverantie te vergrooten, na dat men gebruik daarvan kan maaken, en dat de Soesoehoengang door zijn volkeren, als het noodig is, de Comp^e. de behulpsaame hand zal laten bieden, tot het kappen en afbrengen der houtwerken in de bosschen voorwaarts aan de Comp^e. in eigendom afgestaan; en Zijn Hoogheid zal ook zijne Regenten tot de weeder aanplantinge houden, op plaatsen daar het hout bereeds soo veel weggekapt is, dat men daar door in der tijd gebreck konde lijden.

Art. 21.

Noopende de vaart der onderdaanen van den Soesoehoengang, verbind zig Zijn Hoogheid hun te interdicceren alle andere vaart dan directt van de eene plaats op Java na de andere en van Java naar Batavia heen en weder; egter zal Bali, om de nabijheid, als aan dit eiland behoorende, en zoo ook Madura, worden gerekent; maar verder als het gem. eiland Bali zullen alle vaartuigen van Java comende confiscabel zijn. Op dat men des te beeter verseekert mag zijn dat de voorsz. gepermitteerde vaart langs Java en heen en weer na Batavia, langs de wal heen, niet kome te strekken om eenige sluijkvaart van en na de overwal daar onder te mengen, zoo zullen alle vaartuigen, verder als vijf mijlen buiten de wal gevonden wordende, door 's Comp^e. scheepen of vaartuigen moogen aangehouden en opgebracht werden als suspectt van overtredinge deeser ordre, schoon ook de pas goed was, en sij zullen zelfs confiscabel zijn als men deselve buiten de voorsz. vijf mijlen op zee vind, schoon ook niets daarin gevonden word dat confiscatie, op sig zelfs, subject mogte weesen, zoo als in gelijke voegen confiscabel zullen zijn alle vaartuigen van de overwal, wanneer die binnen voorsz. vijf mijlen werden aangetroffen, waarvan men de noodige

advertentie zoo wel 's Comp°. weegen als ook van weegens den Soesoehoenang sal laten doen, op dat een ijder weete waarna hij sig te rigten en voor schaaden te wagten hebben.

Art. 22.

Voorts verklaart de Soesoehoenang bij deesen nog aan de Comp°. te cederen en af te staan, het regt dat hem, als een Souverijne Vorst, compeert om in zijne landen munten te laten slaan, en sal hij daarvan, nog in klijne nog in groote specien, immer voor sig zelfs, buiten de Comp°. eenig gebruik maaken; dog het sal de Comp°. daarentegen gepermitteerd zijn den stempel van den Soesoehoenang, zoo zij het goed vind, op haare munt te laten zetten en die munt alomme in de landen van den Soesoehoenang te laten slaan en vervolgens, na haare waarde, gangbaar te maaken, sonder dat de Soesoehoenang daarvoor ooit iets sal moogen pretendeeren, 't zij dat het goude, silvere, koopere, loode of groote of kleene muntspecien zijn; en zullen ook alle muntspecien thans bij de Comp°. cours houdende of dewelke na deesen moogen werden gangbaar gemaakt, even en in zelve voegen, zonder eenig onderscheid, in de landen van den Soesoehoenang gangbaar zijn alomme.

Art 23.

Bijaldien er nu of 't eeniger tijd ontdekkingen mogten werden gedaan van goude, zilvere, of kopermijnen, of eenige andere mineralen, in de landen van den Soesoehoenang, zoo bedingt de Comp°. en belooft de Soesoehoenang dat het haar vrij sal staan alle bergen en landen van Zijn Hoogheijd, die eenige goede apparentie mogten vertoonen, zonder nadere toestemminge van den vorst off zijne regenten, te laten onderzoeken, en dat de Soesoehoenang daartoe, door het leenen van zijn onderdaanen en het leveren van allerlei benoodigtheeden in zijn land vallende, voor eene redelijke betalinge, de behulpsaame hand zal bieden. Wijders dat na bevindinge van eenige goede apparentie, de Comp°. de vrijheid hebben sal sodaanige bergwerken, voor eijgen reekening, te bebouwen of aan andere, wie die ook zijn mogte, te verhuuren, aan te besteeden off in pagt of eijgendom over te geeven, onder zodanige conditiën als de Comp°. goed vinden zal. En sal de Soesoehoenang de geregtigheeden, die de Comp°. over sulke bebouwing van bergwerken bedingen mogte, met de Comp°. deelen, mits daartoe

door zijn volk latende leveren het noodige hout en andere dingen die het land geeft, voor eene dragelijke betaaling.

Art. 24.

Eijndelijk en ten laasten, omtrent alle sodanige punten die in dit nieuwe contract van reconciliatie, vrede, vriend- en bondgenootschap, niet speciaal zijn aangeroerd, werden bij deesen, in de beste forme, gerenoveert alle de voorige verbintenissen, overeenkomsten en contracten tusschen de Comp. en den Soesoehoengang, mitsgaders zijne voorvaders, gealooten en aangegaan, en speciaal dat van den jaare 1705 en 1733, dewelke bij deese gehouden werden voor geïnsereerd, in soo verre in de poincten daarbij bedongen, thans geen verandering is gemaakt.

Aldus gedaan ende gecontracteert in het hof van den Soesoehoengang tot Cartasoera Adiningrat, op den 11^{den} November 1748.

De gebeurtenissen die zich oplosten in deze overeenkomst, bragten eene geheele verandering te weeg in den toestand der Nederlanders in Oostelijk Java. Het contractueel bezit van eenige kleine forten of versterkte *loges*, langs de kust, tot bescherming van den handel en tot verzekering der bedongene leverantiën, werd vervangen door de Souvereiniteit over uitgestrekte provinciën. De invloed vroeger ongemerkt ontstaan uit de betrekking van den schuldeischer tot den schuldenaar, en uit het overwigt der Europeesche staat- en krijgskunde, was van nu af gegrondvest op het regt van verovering. Uitdrukkelijke bepalingen maakten de voorname dienaren des Keizers tot afhangelingen van de Compagnie en plaatsten het Mataramsche Rijk onder eene waakzame voogdij. De Compagnie bleef, door het gesloten verdrag, beheerscheresse der in den oorlog gewonnen kusten, en werd daardoor en door het beheer over de tolln op den in- en uitvoer, meesteresesse van den handel. In het jaar 1746 begaf de Gouverneur-Generaal VAN IMHOFF zich, met twee Raadsleden en een der Secretarissen van de Hooge Begering, naar het pas verworven grondgebied en naar het Hof van Kastasoera. Het doel der reize was om plaatselijk de maatregelen te beramen, en, voor zoo veel noodig, terstond in werking te brengen, gevorderd om het gezag der Compagnie, in hare nieuwe provinciën te vestigen, en om de haar verschuldigde inkomsten en leverantiën te brengen op eenen geregelden voet. De Gou-

verneur-Generaal hoopte ook, door zijne persoonlijke tussenkomst, de geheele bevrediging van het Mataramsche Rijk tot stand te brengen, eene hoop die zich echter, gelijk bekend is, niet heeft verwezenlijkt.

De reis en de verrigtingen van den Baron VAN IMHOFF worden beschreven in het Journaal hetwelk hier achter volgt. Het is eene, door hem zelve naar het leven geschetste, bijdrage tot de kennis van den toestand waarin Oostelijk Java zich bevond, toen, nu honderd jaren geleden, de Compagnie voor het eerst de Souvereiniteit over een gedeelte van die schoone landstreek verwierf. Men zal in het dagregister veel vinden dat uit het geschiedkundig oogpunt onbelangrijk is, doch waarvan de weglating schaden zou aan de oorspronkelijkheid en de eigenaardigheid van het taferaal.

D A G R E G I S T E R.

DAGELIJSCH E AANTREKENINGEN VAN HET VOORGEVALLENE,
GEDUURENDE DE REIJS E VAN DEN GOUVERNEUR-GENERAAL
GUSTAAF WILLEM VAN IMHOFF, NAAR JAVA'S OOSTKUST IN
HET VOORJAAR 1746.

Donderdag den 24ten Maart. De Scheepen de Hersteller en de Anna, nevens de hoeker de Jonge Princesse, de pantjallangs de Pepertuin en de Beschutter, en het jagtje de Vliegende Vis, in gereedheid gebragt zijnde tot ons transport, en de indispositie van den Gouverneur-Generaal zig zo verre gebeterd hebbende, dat hij in staat was zig te kunnen embarqueeren, mitgaders de siekte van den heere Directeur-Generaal ook eenigermate aan 't staan geraakt zijnde, zodanig dat Zijn Ed. door de practizijns geoordeelt wierd buiten merkelyk gevaar des levens te weesen, zo als dat, met de nodige mesures op de voorvallende zaken gestelt, nader kan blyken bij de resolutiën van den .....zoo gemeen als secreet, nevens het weinige ceremoniël tot de afreise gehorende, vertrok men des morgens ten half seven van het Casteel, alwaar, de heeren Raaden van Indië zig gesamentlyk hadden laten vinden om ons te valediceeren en waarvan de heeren VAN AARDEN, CLUISENAAR, SCHULLENBURG en STAPEL, schoon buiten eenige

omstandigheden vertrokken, de vriendelijkheid hadden met ons na boord te gaan, en men geraakte tegens seven uren aan boord van het schip de Hersteller, onder een salut van 21 schoten van 't Casteel en zoo veel van het schip 's Heeren Arendskerke, leggende voor commandeur of wagschip ter rheede, dewelke op het heissen van de vlag met de wimpel daar boven, zija breede wimpel streek, waarop men het gedaan salut van 't Casteel en de rheede liet beantwoorden met 21 schooten van 't schip, waarop g'embarqueerd waren, krijgende kort daarop een zuidwest lugtje, waarmede van de rheede onder zija gingen onder een andermalig salut, dog nu van 't Casteel alleen, omdat er geen wagschip op de rheede buiten ons eigen was, van 21 schooten, waar voor, nadat ook de Engelsche schepen Augusta en Winchelsea geschoten hadden, met 21 schooten bedankten, gaande kort daarna de voormelde heeren Raden weder van boord, een detachement van de lijfwacht in de kuil met geweer staande, met een officier voor het front, onder het slaan van twee roffels, ende vertrokken zijnde, wenschte haar Ed. een goed verblijf met 15 canonschoten.

Het geselschap dat den Gouverneur-Generaal op de reise verselde, bestond uit de heeren Raden ordinaris en extra-ordinaris MOSSEL en VAN DEN BOSCH, den tweeden Secretaris van de regeering JONGSMA, den colonel CONVERT, den lieutenant-collonel MUNTS, den commandeur en equipagiemeester VERLENGH, den eerwaarden STROHE, den opperkoopman en sabandhar D'ESPAR, den capitain ter zee en gouverneur der Academie de marine PAULUSZ, nevens nog andere gequalificeerde dienaren, buiten de officieren van de lijfwagt, waartoe gedetacheerd waren 72 man in rijen en gelederen, met de nodige onder-officiers, onder commando van den ritmeester OSSENBERG, de lieutenants FAURE en SUDECG, de cornets VAN DER POEST en BILLENEUVE, versellende ons daarenboven nog twee pantjallangs, daar onder eene tot gebruik van den heere Gouverneur-Generaal, door den koning van Bantam gesonden, onder den tommengong DOCTA WIKARSA, om ons te accompaneeren, hetwelke men, om de groote gediensstigheid van dit hoff, in de praesente omstandigheden dat desselfs erfvolging nog in deliberatie is, niet hadden willen weigeren.

Met het voorschreeven zuidwestelijk lugtje dat in een geheel westelijke favorable wind veranderde, liep men tot bij Edam, alwaar egter ten anker

moesten komen, omdat nog een vaartuig, met goed, agteruit en voor het schip ook zo nodig was wat opgeruimt te werden als voor het volk; dat slecht en onbevaren was en de geheele nacht door hadden moeten op de been weesen, om wat uit te rusten, zoodat alhier g'ankert bleeven leggen, tot

Vrijdag den 25sten, wanneer met den dag onder zijl gingen, hebbende te baat een aangenaam en ruim landlugtje uit den Z. Z. W^t. waarmede des middags de hoek van Crawang omstaken en doorzeilden naar de zoogenaamde Moordenaarshoek, krijgende des avonds omtrent negen uren een hevigen bui uit den noorden en noord-westen, dewelke ons, zoo om dat wat hard doorkwam, als ook om niet van de vaartuigen af te raken, met klijn zijl deed lopen tot dat de voorsz. hoek gepasseert waren, wanneer het water aanstonds weder afdiepende van 16 tot 18 vadem, oost zuid-oost opstuurden en de wind ook landelijk loopende in de dagwagt weder zijl maakten, gaande regt op de hoek van Indramajoe aan, binnen welken wij ons bevonden,

Saterdag den 26sten, door een favorable westelijke land en zeewind, voor ons ondergang, en deselve, na dat des namiddags den zergeant, aldaar posthoudende, ons eenige verversing hadde gebragt, nog tot in het westen gebragt hebbende door het opstuuren om de zuid-oost om wat meer na het rif van Cheribon te lopen, so ankerden met het opsetten van de wagt, om dat de wind uit de wal wat schraal doorkwam en men ook zulk alegt volk van de zeevaart hadde, dat het voor de officiers bijna niet mogelijk was het schip daarmede te regeeren.

Sondag den 27sten, met het aanbreeken van den dag, ging men onderzijl met een ruime landwind uit den Z. W. dat vervolgens in een slap zeewindje uit den W. N. W. veranderde. Des voor de middags deed de Eerw. STROHE eene stigtelijke en welgeschikte leerrede over Lucas 23 vers. 39 enz. ten vervolge der passietexten, behelsende de geschiedenis van den bekenden moordenaar aan het kruis. Kort daarna kwam de resident van Cheribon VAN DER HOOP aan boord en vertrok des nademiddags met den Secretaris JONGSMA, die daarom verzoek deed, weder na land, met intentie, om, volgens verkreegene permissie, ons te volgen en op de verdere reise te versellen; dog zij konden nauwelijks halfwegen zijn, wanneer de wind met een frisse coelte de wal uitkwam, zijnde aan het zuid westen, lopende wij we-

derom met klijne zeilen, hadden vervolgens de nacht over meest stilte, gelijk ook

Maandag den 28sten, stuurden oost en zuiden dwars over de bogt heen, op de hoek van Japara off Poelo Mandelike na Rembang, en des nedemiddags lieten de hoeker jagen om die hoek op te loopen, dog deselve konde weinig of niet vooruitkomen; 'snachts almede meest stil, diep zedert de middag meest altoos 27 vadem, hebbende van de hoek van Oedjong Tanna van 16 tot 19 vadem afgediept, tot af en aan Tagal, vervolgens tot 23 vadem af en aan Paccalongang, toen wat schielijker 25 en 27 en daarop gebleeven tot

Dingsdag den 29sten Maart, wanneer met zonsopgang de hoek van 't land waar voor Poelo Mandalike legt, in 't oosten, en het hooge land, apparent van Japara, in 't oost ten zuiden, mitsgaders de twee gebroeders in 't Z. t. O., het bergje van Samarang in 't Z. t. O. half O., en eindelijk Carimon Java in het N. N. O en $\frac{1}{2}$ noord peijlden, zijnde doen nog wel 8 à 10 mijlen van de eerstgemelde hoek af na gissing; hadden toen en ook in de nanagt 26 en 25 vadem alles slek. Hadden voorts desen voormiddag weinig of geen wind als het overblijfsel van de W. N. W. en W. Z. W. wind van de nacht; des middags de hoek van 't land of Poelo Mandalique in 't O. t. Z. hebbende, met 27 vadem diepte, hadden op de octanten 6 gr. 17 minuten, en gisteren middag hadden 6 graden 23 minuten zuider breete gehad. Na de middag quam de wind uit zee met een N. W. en W. N. W. lugtje, dat vroeg na de wâl zig keerden en van Z. W. naar het Z. Z. O. schoot met reegen en frisse coelte, travatig met donder en weerligt. Met zons ondergang hadden Poelo Mandalique O. iets zuidelijker en Carimon Java N. W., diep van 27 tot 25 vadems, waar op tegens agt uren ankerden, overmits de wind nog al meer becoosten het zuiden liep. Men remarqueerde bij dese gelegenheid dat eevengen. eilanden van Crimon Java wel 4 mijlen westelijker dienen te leggen als deselve in de kaarten geplaatst zijn, hetwelk den capitein PAULUSZ, als neemende teffens nog waar het opsigt over de kaartmakerswinkel, geordonneert wierd te redresseeren.

Woensdag den 30sten de nacht over de wind aan 't Z. O. gebleeven, dog tegens den dag wat zuijdelijker gelopen zijnde, so ligten anker, coers bij de wind over, langs de wal; sagen met zons opgang een schip voor Japara

leggen, waar van men egter van omlaag het holle niet zien konden; de wind liep ondertusschen gaande weg oostelijker, dog lieten het om de noord leggen op hope van een zeewind, dog teegens elf uren wendende na de wal, en de wind aan 't O. Z. O. blijvende en aan 't O. hadden de alagboeg teegen en zoo ook de stroom; waardoor, om dat te vroeg gewend waren, teegens twee uren na de middag, wanneer de wind benoorden het oosten liep, van de wal weder af moeten gooijen tot de agt glaasen; en toen weder na de wal leggende, kwamen wel iets nader aan land, dog meest op dezelfde plaats ter houw, van waar des morgens afgevaren waren, en ankerden met het vallen van den avond, op 20 vadem, twee mijlen van de naaste wal, hebbende Poelo Mandalique O. $\frac{2}{3}$ Z. Crimon Java N. O. ten N. $\frac{1}{3}$ N. 'snachts de wind fariabel en met een sterke travaat uit den oosten, waren genoodsaakt het touw op de tweede kleding te steeken.

Donderdag den 31sten Maart met den dag waren weder onderzijl, coers lange de wal, de wind Z. O. en O. Z. O. liepen zoo verre op zee dat Poelo Mandelique in 't Z. t. W. bragten, en bleeven tot een uur om de N. O. leggen, dog kreegen den geheelen middag, op die tijdt gewend zijnde, geen andere wind tot circa 3 uren, wanneer wel aan 't O. N. O. en voorts aan 't N. O. en N. N. O. schoot, dog so slap bleef, dat de teegen stroom niet stoppen konden, waar door Poelo Mandalique weder in 't Z. $\frac{1}{2}$ O. kreegen en te negen uren op 25 vadem ankerden, krijgende des nagts al weder een travaat uit den oosten.

Vrijdag primo April. Met den dag een frisse dog schraale landwind uit den O. Z. O. dog gingen onderzijl en de wind wat boegende liepen om de O. N. O., hadden op de middag Poelo Mandelique in 't W. Z. W. Ten 9 uren kwam een inlands vaartuig met een Europees mattsroos, die over eenige dagen van Rembang uitgezonden was, om op het schip te kruissen, bij ons aan boord, en vertrok weder aanstonds na de wal. Na de middag hadden het lugtje nog al schraal en slap uit den O. Z. O. tot Z. O. waar mede de stroom teffens weder tegen krijgende tot op 12 vadem onder de wal liepen en vervolgens ankerden, hebbende de klip Mandalique in 't W. ten zuiden, en omtrent 10 uren het lugtje uit den N. O. wat doorkomende gingen weder onderzijl, dog moesten ten 2 uren weder ankeren, doordien wij meer verloren als wonnen.

Saterdag den 2^{den} April met zons opgang waren weder ondersijl om wat op zee te lopen met een frisse bramsijls coelte uit den Z. O. tot Z. Z. O. dat met den dag doorkwam en om het met korte slagen op te halen, gooijde het met vroegschaffen weder over om de zuid, dog de wind weder schrallende over de boeg, met de drie glazen in de voormiddag, andermaal na zee om de oost en vervolgens tegens de middag de wind naar het Z. O. en O. Z. O. lopende weder naar de wal, het welke ditmaal succedeerden, de wind ruimende tot benoorden het oosten, waar door de Rembangsche rhee, waar op de schepen Binnewijsent en Rijnhuizen, nevens de Brigantijn Susama Catharina en de hoeker Vesuvius lagen, in 't Z. $\frac{1}{2}$ O. bragten en vervolgens regt zuiden afhielden, om de droogtens ter wederzijde te mijden en lieten het anker bij de voormelde scheepen tegens half vijf vallen, dewelke, na dat van de pagger rondom los geschoten was, 21 en minder schooten deden, ieder hoofd voor hoofd schietende, die gesamentlijk met 17 schooten van het schip b'antwoord wierden, en kort daar aan de Heer VERYSZL aan boord komende, salueerden denselven met 15 schooten, de wagt in 't geweer, twee roffels slaande; vernamen dat zijn Ed. twee dagen bevorens hier gekomen was om ons te ontfangen, en voeren vervolgens met denselven naar land, werdende van ons schip en de verdere scheepen op de rhee gesaluserd met 21 en minder schooten, zo als ook aan land het canon gelost wierd op onse aankomste, dewelke met zons ondergang was.

Sondag den 3^{den} April de godsdienst verrigt zijnde, met eene stigtelijke leerrede over CHRISTUS dood uit Lucas 23, zo besigtigde men vervolgens des namiddags de timmerwerf, waar op 18 van de gerequireerde overdekte vuylings-schouwen voor Batavia en eenige overdekte chiampangs of platboomde losvaartuigen, voor het werk ter rhee aldaar, ten deele timmerklaar en ten deele nog maar opgeset stonden, welkers spoedige absolvatie aan den resident VAN DER BRUGGEN en baas van de werf DAMWIJK recommandeerde deselve teffens qualificeerden, om, na het aflopen van dit werk, nog een bark van 80 voet plus minus te mogen opsetten, om te dienen tot een kruisvaartuig voor de Oostindische provincien of elders, terwijl men hier tog tans weder veele timmerlieden toegevoeit zag, waar van wel 190 thans in 't werk waren, winnende van 4 tot 12 stuivers daags zonder meer, zo dat men ook teffens ordre gaf aan den resident, om te proberen of men

van die menschen niet eenige zoude kunnen disponeeren om jaarlijks, voor een weinig vermeerdering van dagloon, gedurende de Oostmousson of van April tot November, na Batavia of op Onrust, te gaan arbeiden, te meer hij zulks niet impracticabel oordeelde, en zoo veel volks hier bij continuatie geen werk zoude kunnen vinden.

Men bezag ook teffens de grond waarop de vorige logie heeft gestaan, dewelke door de Chineesen in A°. 1741 ingenomen en geruineerd is, zodanig dat er buiten de gragt, aan dewelke men nog zien konde dat het een zeer klijn vierkant van circa 6 roeden ider zijde, met vier halve bastions, geweest was, niets van gemaakt konde werden, zijnde hier tot nog toe geen fortje weder gemaakt, maar de woningen en wagt alleen in een gepallissadeerd vierkant, aan strand geplaatst, regt voor een gelijke vierkante pallisadeering, waarin de Chineesen huis gehouden hebben, en aan dewelke de onse, na de herovering van deese plaats in den jaare 1742, alweder vier halve bastions hebben gemaakt, dog alles van geen of weinig defensie of nut, excepto over de 20 stukken canon, die hier nog leggen en overvloedig toerijkende zijn voor een plaatsje als dit, en de veldschans die hier mogte aangelegt werden, bestaande het présente garnisoen alhier in 59 koppen, primo plan.

Korte sterkte van alle zodanige 's E. Comps. Europeeso en Inlandsche dienaren ten deesen comptoire bescheiden, die op heeden in waren weesen bevonden zijn, namentlijk

59 koppen in 't geheel, te weten:

31 koppen Europeese dienaren, als

1 onderkoopman en resident DIRK WILLEM VAN DER BRUGGEN.

1 boekhouder.

1 baas-der sloopstimmerlieden.

1 adsistent.

1 onderchirurgijn.

1 sloopstimmerman.

1 schiemanmaat.

1 zoldaat aan de penne dienstdoende.

8 koppen.

- 8 koppen, *sie vorige bladzijde.*
 19 koppen militairen, te weten
 2 corporaals, waar van een op commando na Samarang.
 1 tamboer en
 16 soldaten.
 4 koppen arthilleris bediendens, als
 1 constabels maat en
 3 boeschieters.
-
- 31 koppen Europeese dienaren, als bovengemeld.
- 28 koppen inlandsche militairen, namentlijk:
 1 lieutenant ABDUL CARION.
 1 zergeant.
 2 corporaals.
 24 soldaten.
-
- 59 koppen als voorsz.

Rembang den 30sten Maart 1746.

(was getekent) D. W. V. D. BRUGGHEM.

De resident gaf ook een lijst van verscheide dessas of dorpen onder dit en de nabuurige districten, dewelke door den Soesochoengang of zijne ministers, voor desen wonderlijken door den anderen vermengt, uitgegeven of bij de tot hooger en andere bedieningen bevorderde besitters van deselve, oneijgentlijk behouden en dus vervreemt waren van de districten waar onder zij behooren, sodanig dat een dorp, digt bij Rembang leggende, op Joana of wel een bovenlands district behoort en viese versa, waar door de volkeren, die als nog onder dit gebied gehoren, als zij tot de diensten van de Compagnie geroepen werden, zig hier gemakkelijk aan deselve kunnen onttrekken, met zig, voor een tijd lang, naar de dorpen te begeven, die onder een ander regent staan, zo als die wederom doen als zij van deselve worden onthouden, zig dan ophoudende in de Rembangsche of Joanase dorpen, het welke hij van gevoelen was dat sonder eenig inconvenient konde geredresseert worden, met de plaatsen te stellen en vervolgens ook te laten blijven onder de regenten, die het naaste daaraan leggen, zoo als ook

niet implansibel voorkomt, wordende zulks dierhalven bij provisie overgenomen in nadere bedenking en alhier g'insereerd.

Namen der districten welkers dorpen successieue geraakt zijn onder andere.

Waero heeft de volgende ses dassas die nabij hetselve leggen en egter daar van vervreemt zijn.

Oelacan	dig	bij	Waero	geraakt	onder	Patty.
Cadeloetan	"	"	"	"	"	"
Wator	"	"	"	"	"	"
Coenirang	"	"	"	"	"	"
Magoenan	"	"	"	"	"	Joana.
Matesee	"	"	"	"	"	"

Banker heeft 4 dassas invoegen als booven,

Bangie digt bij Banker geraakt onder Patty.

Pata	"	"	"	"	"
Boewong	"	"	"	"	"
Sring	"	"	"	"	"

Mortoteco, ad idem, drie,

Larang Assam digt bij Mortoeco geraakt onder Lassum.

Soelang	"	"	"	"	"
Lambangan	"	"	"	"	"

Catterman, invoegen als boven, tien dassas

Coernier digt bij Catterman geraakt onder Lassum.

Banjo Rowo	"	"	"	"	"
Malawat	"	"	"	"	"
Carang Modje	"	"	"	"	"
Anger Boekam	"	"	"	"	"
Poeman	"	"	"	"	"
Malageew	"	"	"	"	"
Matagal	"	"	"	"	"
Camadoe	"	"	"	"	Rembang.
Crojo	"	"	"	"	"

Rembang zelf twee dessas,

Caringenang geraakt onder Joana:

Baddrangan " " "

Maandag den 4ten April, in den morgen, reed men te paard naar Padjong Kongang, leggende een uur gaans bewesten Rembang, daar eenige zoutpannen zijn, en alwaar men bezig was voor (het schip) Binnewijscnt zout af te schepen, het welke hier in groote abundantie kan aangemaakt worden en zo goed als gemakkelijk valt, zijnde de grond zo bekwaam daartoe door de effenheid van het strand en de santagtige constitutie van het land, dat de zoutputten of zo genaamde *pannen*, eigenlijk nelij of padjvelden zijn, daar de eene tijd het zout water in opgeschut werd uit een nabij lopend zoutspruitje, dat bij hoog water uit zee afgedamt word, om deselve vol te doen lopen en gesaait of geplant werd, waarvan men eenige plekken vrij wel sag staan.

In het heenen rijden passeerde men eerst de campong der Javaansche timmerlieden, daarna die der Chineesen, dewelke hier ten getalle van circa .... huisgezinnen zijn en nog al vermeerderen, behelpende zig met warongs of kraampjes te houden, op de bazaar die hier dagelijks gehouden werd; en wel niet van de grootste is, dog egter nog al neering heeft, doordien de bovenlandsche districten zig hier van zout komen voorsien in ruiling voor de vruchten harer landen. Dese Chineseese campong begint zig nu wat beter te herstellen, hebbende de voornaamste onder deselve aldaar nog al vrij spacieuse wooningen en is gesitueert aan het spruitje of de rivier, door dewelke veele houtwerken konde afkomen, zo er zo veele bogten niet waren aan de mond of het uitlopen van deselve, hebbende een goede houte brug, over dewelke men passeerde en aan de westzijde eene kleene afwater van grond, ter linkerhand van de weg, leggende een snaphaanschoot van 't voorsz. rivier, en g'environneert van padij of neljvelden aan de zuidzijde, hetwelk dit plekje uit de natuur wat sterk maakt en deed projecteeren tot het aanleggen van een klijn veldchansje, als beter geleegeen zijnde dan daar het vorige geplaatst is geweest, dog vermits men geen ingenieur bij zig hadde, zo wierd zulks alleen in bedenking genomen, met

intentie om van Sourabaya een derwaarts te zenden, ten einde een kaartje daar af te formeeren.

Eens zo verre als Patjoeng Kongang, legt de bekende zoutplaats Paradesaj, daar een groote quantiteit zout aangemaakt werd, en vier uren van hier legt de residentie van Joana, daar thans de boekhouder TOUTLEMONDE hoofd is, werdende aldaar de rijst uit de landen van Patty, volgens het jongste contract met den Soesoehoenang en de gemaakte verdeling door den heer commissaris VERYSSEL met desselfs rijksbestierder, geleverd, en ook voor desen een sterke handel op de overwal gedreven, nu in zoo verre afgeschapt, dat de overwalsche vaart direct geschieden moet naar Samarang of naar Grissee, waar over — op de ingebragte swarigheden van den heer VERYSSEL, dat eensdeels daardoor, indien het strict van het *gaan* zo wel als van het *koomen* verstaan wierd, eene groote monopolie, tot verval van die vaart en nadeel van de gemeente op die twee en de overige lange Java's stranden gesituëerde handelplaatsen, konde ontstaan en, aan de andere kant, ook alle de overige plaatsen langs de stranden zoo wel gedestituëerd weesen zouden van het gerief der van daar aangebragt werdende klijnigheden, als van de gelegenheid om hun zout, rijst en andere landvrugten, op eene voordeelige wijze, quit te werden — dese bedenking wierd geformeerd, of het, tot bereiking van het oogmerk niet genoeg zoude weesen, de overwalsche vaart in het *inkomen* van daar alleen te bepalen aan die plaatsen en daar te doen vertollen; opdat door het laatst ook teffens dubbeld mag werden toegezien en gewaakt tegens de sluikerijen, latende, na behoorlijke visitatie en vertollinge, de vaartuigen met haar lading onder een passe voortseilen werwaarts zij willen, om haar goed te verkopen, en van daar weder vertrekken naar de overwal; hoewel het laatste ook dit inconveniënt onderworpen is, dat dan ook wel de aan de Compagnie gereserveerde producten van het land, als peper, indigo, cattoene garens enz., derwaarts konde werden vervoert, door toegeventheden van de residenten of sabandhaars dier plaatsen; zo dat dit point almede bij provisie in nadere overweging gehouden wierd, als een van de moeijelijkste zijnde, om sodanig geschikt te werden, dat er de minste swarigheden uit voortkomen.

De baas van den sloopstimmerwerf solliciteerde ook zijn verbeteringe

van f 55 tot 70 guldens, hetwelke men hem om de extraordinaire tija-gelegenheid beloofde. Hij scheen een stil en goed subject te weesen om met den inlander om te gaan, en door experientie nog al vrij wat gevordert te zijn in de scheepbouwkunst, sonder theorie egter, dan hetgeene hij nu, bij het maken van de drie barken geprofitteerd en hem zoo geanimeerd hadde, dat hij versogt de vrijheid te hebben; de vierde, waartoe thans gequalificeerd was, een weinig naar zijn eige gedagten te mogen maken, hetwelke men hem toestond. Hij versogte ook voor den Europeesen handlanger die bij zig hadde, om den titul van meesterknecht en wat verbetering, dat uitgesteld wierd tot dat men het werk van de werff op Japara zoude hebben gezien, en die twee waren gereguleerd na den eisch van 's Comp^a. dienst.

Onder Rembang behoort ook Lassum, vier à vijf uren ten oosten van daar, zijnde het hoge land van Lassum ten oosten en dat van Japara ten westen, de beide hoeken dewelke dese inham van Lassum, Rembang, Paradesaj en Joana formeren, die ruim 5 mijlen diep is; want op de Rembangsche rheede, die, schoon men op 5 vadem water legt, wel een mijl zuiden en noorden van strand is, heeft men de eerstgemelde hoek oost noord oost en het voorschreeven hoge land, het verste dat men daar van sien konde, in 't N. W. $\frac{1}{2}$ W.; waar bij nog komt het distriet van Toeban door den Heer **VERYSEL** tans ook aan Rembang toegewezen, omdat die regent tans aan de Compagnie leveren moet, hetwelke hem gemakkelijker valt te doen op Rembang als op Grissee, so dat dese plaats, schoon ook het grootste gedeelte van het scheepstimmerwerk na Japara overgebracht werd, egter nog zal blijven eene residentie die wel wat geseceureerd dient te weesen, mits de omslag zo klijn valle als mogelijk.

De regent van Balora, thans ook onder dese plaats gestelt, zig gepresenteerd hebbende om zijn compliment af te leggen, zo recommandeerde men hem, dewijl nabij de houtbossen ten zuiden van dese plaats gesitueerd is, in het afbrengen van deselve de Compagnie behulpzaam te zijn met zijn volk, dewijl gene andere diensten heeft als deese: hetwelk hij gewillig aannam.

Na de middag vertrok men na boord, onder gelijke ceremoniën als bij de komste, latende den Eerwaarde **STROHÉ**, om 'sdaags daar aan met de pantjallang van den resident te volgen, nadat des smorgens de Hijlige Sacramenten zoude hebben toegedient aan de weinige Christenen en ledema-

ten die zig hier bevonden, volgens de afkondiging die daar van gisteren gedaan was.

Dinsdag den 5^{den} April, met het begin van de dagwagt, ging men met de eerstdoerkomende landwind onderrijl, ecers om de N. O. van de rheedee en vervolgens O. N. O., lange de strekking van de wal, opboegende naar en om de hoek van Lassum, hetwelk met de landwind nog vrij wel succedeerde, dog deese in de voormiddag naar het O. Z. O. lopende, en vervolgens om de zuid gewend zijnde, tegens de middag, op hope van een ruimmer zeewind, bevond men in teegendeel deeen dag en ook

Woensdag den 6^{den}, dat de zeewinden schraal en flauw bleeven, ruimende wel wat teegens twee uren na de middag tot O. N. O. en N. O., dog met zeer weinig kragt, en de stroom tegen, zoo dat maar dagelijks 5 of 6 mijlen konden advanceeren, des gelijk ook

Donderdag den 7^{den}, wanneer des avonds voor de bogt van Toeban ankerden, op 8½ vadem, zo als gisteren bij de hoek van Auer Auer op 7½, en eergisteren aan de oostzijde van Lassums hogeland op 9 vadem. Tegen tien uren des avonds sond de regent van Toeban vier koeijen, wat klappers en wat rijst aan boord.

Vrijdag den 8^{den}, in de nagt de wind aan 't Z. en Z. Z. W. lopende, ligten anker en deeden een goeden gang langs de strekking van de wal, over 9 tot 10 en 11 vadem, waar door met het uitgaan van de wagt de hoek genaamt Oedjong Panka in het Z. t. O en Z. hadden, en het zo genaamde Valsche Gat, of de opening tusschen Poelo Manara en de Javaanse wal, op een wind-booms lengte na, toegeseilt hadden, wanneer regt op het Valsche Gat aanstuurden, zijnde om de Z. Z. O., houdende het zelve op die distantie om de modderbank te passeeren, tot dat men dicht bij de zeroos of visschers luijkestekken komt, die bij Poelo Manara staan, dewelke men mijden en dan regt op de pagger van Sambilangan, op Madura, aanstuuren moet, wanneer men het ware gat gaande weg openkrijgt, lopende dan om de zuid, middens vaarwater tusschen Poelo Manara en Madura, op Grissee aan, niet minder als 7 vadem water betrouwende; het meeste is 14 en 15 vadem, alles slek grond. De stroomen lopen in dit gat tweemaal in 't etmaal ebbe en vloed of liever uit- en inlopende, want het water aan strand, zegt men, dat maar eens in 't etmaal hoog en laag is en met velerlij stroom-

men zo wel wassen als vallen kan. Van voor Grissee is de rhee de voor de rivier van Sourabaya meest O. Z. O. en de distantie twee groote mijlen, zijnde in dat vaarwater te mijden de droogte aan de kant van de Javaanse wal, die bij laag water bloot komt, aan het witte water te kennen is, en tegens dewelke men niet nader komen moet, als op 20 vadem, en aan de andere kant ook niet minder als 8 vadem, leggende aan deese ofte Madureesche zijde twee langstreckige klippen onder water, de Buffels genaamt, die met halfij al droog lopen en een redelijke distantie van de wal leggen, circa halverweege tusschen Grissee en Sourabaya. Men moet in dit vaarwater van de modderbank af in 't geheel niet minder nemen als 8 à 10 vadem, en voor Grissee zelfs niet minder als 12 à 13 vadem, om voorsigtig te zeilen.

Dog om weder te keeren tot onse reise, zo geraakten wij door de stappe coelte niet voor den donkeren voor de negorije Bedolo, aan de Javase wal leggende, zijnde de eerste groote negorij naar Oedjong Panka, daar veel vaartuigen zijn en af en aan dewelke de modderbank begint, drogende op van 6 en 7 vadem, waar mede men de hoek omsteekt en die men tot dicht bij deselve houdt, tot op 4 a 4½ vadem, die men meest houdt als het gat opengehouden werd op bovengem. distantie, en op welke diepte wij op de noordkant van de bank deesen nagt ankerden.

Saterdag den 9^{den} April, met den dag, de merken te zien zijnde, ligten anker en liepen met de contrarie-landwind dog voordeelige stroom het vaarwater over en weder van 4 vadem schaars tot 5½ vadem met korte gangen, het Valsche Gat toeseilende als het na de zeebank toelegt, en weder open als het naar de Javasche wal gaat, zijnde te wederzijde en doorgaans in dit vaarwater modder, uitgesondert op de zeebank, daar hard zand is als men minder krijgt als 16 voet water. Teegens deselve waren wij genoodsaakt te ankeren op drie vadem, het schip 16½ voet diep gaande, omdat men den loots, dat een zeer onnosel man was, niet regt verstaan konde, en het schip door de stroom en het klijn sijl in de stilte neer geset wierd. Men tragte wel een werp uit te brengen, om op dieper water te komen, maar de wind deed ons zelfs daar weder afseilen en dus lieten het werp slippen, door de boot ligten, en stuurden weder over na de wal van Poelo Manara tegen dewelke men ook niet nader als 5 vadem komen moet.

In desen tusschentijd de Radeen Tommongong SOERADININGRAT, gewesen regent van Sidajoe, waar van bevorens gesproken is, en tans door de Compagnie tot regent van Madura of het district van Sampang, in zijns vaders plaatse aangesteld, naar dewelke de koopman SIMONY, gewesen translateur in de Maleitse en ook kundig de Javaansche taal, gisteren avond naar Sambilangang vertrokken was, om hem een particuliere visite te geeven, door een zijner mantries hebbende laten versoeken permissie om aan boord te komen, en zulks geaccordeerd zijnde, zo verscheen deselve tegen den middag, werdende zonder eenige ceremonien gerecipieerd, dan dat men hem een chialoup sond met een vlag, om hem van zijn vaartuig af te haalen, en de sabandhaar D'ESPAR hem tot in de kamer geleide, daar de Heeren MOSSEL, VAN DEN BOSCH en VERYSSEL zig bevonden, en vervolgens ook geadmitteerd wierd de commandeur STERRENBERG, dewelke gisteren avond met den ritmeester MAESCHALK over land van Rembang aan Oedjong Panka gearriveerd was, en deesen morgen aan boord kwam.

De Radeen Tommongong praesenteerde zijn kris aan den ondergeteekende, dewelke deselve niet aannam, maar hem weder op zijde deed steeken, onder deese uitdrukking, "dat hij tans een regent was door de Compagnie aangesteld en dat geweer nu konde dragen tot eere van de maatschappij, en ten beste van de geene die onder hem gesteld waren." Hierop liet men hem, naar het afleggen der gewone complimenten, regt tegen over sitten en naar eenige onverschillige discourssen weder vertrekken, hem teffens bekend makende, het voornemen om hem in persoon te gaan installeeren in zijn regentschap, hetwelke de Heer VERYSSEL, gereed om hetzelfde te verrigten wanneer tijding van des ondergeteekendens komst kreeg, tot dien tijd toe hadde uitgesteld.

Gedurende dese visite schokte men met de voordeelige stroom naar de hoek van Poelo Manara en na de middag de wind met een stijve bramsijls goelte uit den noorden doorkomende, zeilden wel wat in middens vaarwater tusschen Poelo Manara en de Madureesche wal, dog kreegen de stroom zodanig tegen dat van (zegge) twee tot vijf uren geen mijl avanceeren, en bij veralapping van de wind de stroom niet stoppen konden, waardoor genoodsaakt wierden te ankeren; dog wat voor sons ondergang de wind weder vris uit den N. N. O. doorkomende en de stroom afnemende, ligten

wederom het anker en liepen om de Z. Z. O., wat opstaurende om de Madureesche wal het naaste te houden, waar door het van 15 vadem tot 9 en 8 vadem opdroogde, hetwelk den loots, vreesende te na aan de Javasche wal te weesen, hoewel altoos de andere zijde gehouden hadden, deed resolveeren om teegens het opsetten van de wagt te ankeren, menende voor Grisee te zijn, dog

Sondag den 10^{den} April, met den dag geheel anders bevonden wierd, also men nog wel 1½ mijl was van Grisee en dus ook nog gerustelijk wat hadde kunnen doorzeilen, zijnde het ondiepe water geweest aan de Madureese wal.

Men ligte toen met zons opgang wederom het anker, onder een landwindje dat contrarie was, laverende of drijvende met de stroom inwaart aan, en passeerden met de ses glazen in de voormiddag Grisee, dat driemaal rondom los schoot, zoo als ook onse posthoudinge op Oedjong Panka en Sambilangang hadde gedaan, waar voor op het eerste maal en vervolgens niet weder, met eenige schooten bedankten, drijvende dus op, al laverende met O. Z. O. wind, tot halfweegen tusschen Grisee en de rhee de van Sourabaya, en moesten het anker toen ten twee uren laten druipen om dat de stroom teegen kreegen; dog een paar uren later de wind uit den noorden komende, zodanig dat voordeel konde doen, gingen ondersijl, en kwamen ten seven uren op de rhee de voor de rivier Sourabaya, daar 't schip 't Hoff Niet Altijd Winter vonden leggen met het jagt Colombo en de chialoup Lang Gewenscht. Op ons ankeren wierd een zeinschoot van het eerstgemelde schip gedaan en kort daarna zag men verscheide schooten doen op Sourabaya, die vervolg't wierden door die van de rhee de met 21 en 19 schooten; dog bedankten daar voor, vermits de zon al meer dan een uur onder was, niet eerder dan

Maandag den 11^{den}, met den opgang der zonne, door 19 schoten van het schip; waar na de dragonders na land gesonden wierden met cromans, zijnde redelijke groote canos, met en zonder vlerken, dewelke maar een stokje voor een mastje en spitstoeloopeude strosijl hebben, dat aan de boovenkant egter braaf wijd is en haar zeer vaardig maakt in het zeilen, weetende zeer behendig dat zeiltje voor de mast om te brengen als over staag moeten. Dit slag van seilen is alleen hier in den oosthoek de mode, en wij kreegen daar van gisteren bij Grisee wel 60 tot onse dispositie, die desen morgen

weder kwamen en 50 van Sourabaya, waar mede onse bagagie en volk na land wierden gebracht, volgende wij zelfs ook tegens 9 uren onder een gelijk ceremonieel van de scheepen als op Rembang, en in de rivier gekomen zijnde wierden door het volk van de Sourabayasche regenten, Tommongong SLETTJA NAGARRA en SASRA NAGARA, en den gewesenen Sumanaps regent TJACRA NAGARA, die zig, op hope van eene nadere dispositie ten zijnen favoure, hier bevond, over de droogtens heen gesleept, en kwamen niet te min in vijf quartier uren van het schip aan land, stappende agter de thuin op de wal, vindende langs de boorden van de rivier de Sourabayasche volkeren te wederzijden in de wapens garancheert staan, ten getalle, na gissing, wel van een paar duisend man, en aan land de dragonders lijfwagt, waar van een detachement van 16 man met een officier en trompetter den trein opende, volgende wij te voet naar de logie, en de ritmeester OSSENBERG sloot met de overige dragonders te voet op, om de marsch te sluiten, dewelke van daar tot aan de woning van het opperhoofd geschiedde door een dubbelde rije militie, eerst Oosterlingen en vervolgens Europeesen, onder commando van den Majoor VAN DER POLL en de Capiteins HAARSOLTE en FLEURKE, staande de Compagnie dragonders van den ritmeester KEYSER op de regtervleugel van het geheel, dat is buiten de Inlanders, in welker voegen tegens half elf aan de woning van het opperhoofd kwamen, en vervolgens, nadat door de militie drie decharges waren gedaan en het canon rondom los gebrand was, het overige van den dag bleeven uitrusten, komende de eerwaarde STROHM des avonds ook van Rembang weder bij ons.

Dingsdag den 12ten April. Des morgens gingen de redoute bezigtigen, die men hier *het Huis op de berg* noemt, voor desen tot een opperhoofdswoning, dog zeer bekrompen en slegt, aangelegt, zijnde een klijn vierkant met belemmerde en bijna onbruikbaare vier bastions, die nog al ieder 6 stukkees hebben, in de midden van welke redoute dat huis gesteld is met drie verdiepingen, waar van de onderste een kelder, tans het kruithuis, de middelste een caserne voor de soldaten en de bovenste een ammunitieshuis is, zijnde aan de zuidwestzijde nog een tweede vierkant aangemaakt, lager als het andere, dat nog een zijde gepalliseerd heeft, leggende nog eenige stukkees canon aan de Z. W. kant en N. W. zijde van het zelve. Dit plaatsje diend voor Corps de Garde, logement, gevangenhuis, etc., en alles zeer

klein en bekrompen, dog in zo verre nog al toerijkende, indien de hand daar aan gehouden en hier en daar wat verbeterd wierd, waarom men den ingenieur MULLER gelaste het plan van Sourabaya optemaken, om het nodige daaromtrent te kunnen ordonneeren, onder eenige reproche over zo groote inattentie, dat niet eens een kaart in gereedheid hadde van de plaats, alwaar nu circa 1½ jaar dienst gedaan hadde.

Des nademiddags reden de rivier langs te paard naar Capotram, zijnde een uur gaans van hier, en keerden door een parthij nelijsvelden en welbewoonde, ook redelijk beplante, thuienen en gehugten, tegen seven uren, terug, hebbende overal niet anders gevonden dan een zeer aangensamen en, zoo het scheint, tot alles bekwame lands-douwe en rijkelijk volk tot het bebouwen van hetzelfde, zo maar eenmaal, door Gods genade, konde werden verkreegen eene bestendige ruste voor dese Oosthoek, en de Compagnie het geluk hadde, gedient te werden van menschen, die, in steede van hare presente loomheid en onverschilligheid, voorkomende, of uit eene natuurlijke vadsigheid die op afgelegene oorden, daar weinig te doen is, de menschen ligt bekruipt, of uit een verkeerd denkbeeld dat op Java al lange schijnt geregeert te hebben, als of de residenten op de comptoiren maar geplaatst wierden om haar fortuin te maken, haar eere daar in mogte stellen, om het district haar toevertrout meer en meer te verbeteren, en in die wesentlijke verbetering van 's Comp^{is}. zaken ook de hare, op een genereuse wijze, te vinden, terwijl zij dog een zoo ruim veld daartoe hebben.

Met de militie was het hier ter plaatse ook maar tamelijk, zijnde de subordinatie sober, de inbeelding groot en de attentie van de meeste veel meer op het vergaderen van het eene of andere, waar toe de trouwelen goede gelegenheid geven, als om zig in zijn dienst te evertueeren.

Om egter het uitterlijke bij provisie in ordre te laten geschieden, hadde men reets aan boord eenige poincten gereguleert om geobserveert te werden gedurende ons aanwezen, die tot speculatie hier geinsereert werden.

Ordre voor den Heer Colonel van de cavallerie en Commandant van de lijfwagt, JAN CONVERT, om daar na het ceremonieel van de militia op Sourabaya en Samarang te reguleeren, zoo wel voor gemelde lijfwagt als de troupes, zoo te paard, als te voet, die aldaar guarnisoen houden.

1. De dragonders van de lijfwagt zullen voor niemand eenig ceremonieel doen, dan dat de schildwagt, die voor het geweer staat, voor de hoofdofficieren het geweer presenteeren zal, dog niet de geene, die voor het logement van den ondergeteekenden posthouden. Voor de secretaris van haar Eds. de Heer JONGSMA, Uw. Ed. en den commandeur over Java den Heer E. STERENBERG, zullen die van de ordinaire wagt bij het geweer treden, sonder meer, dog voor de presente heeren van de regeering zullen zij het geweer presenteeren en een roffel alaan.

2. De hoofd en andere wagt van de guarnisoenen dier plaatsen zullen de eerstgem. door hare schildwagten het geweer laten presenteeren voor de leeden van de politicque raden der plaatsen, geen hoofdofficieren of hoger gequalificeerdens dan kooplieden zijnde, en de buitenwagten zullen ook voor deselve uitreden, dog de hooftwagt alleen bij het geweer laten lopen voor de hoofdofficieren, voor dewelke de buitenwagten het geweer bij de voet zullen hebben. De drie boovengem. gequalificeerde personen zullen aan de hooftwagt het geweer scherp geschoudert en aan de buitenwagten gepresenteerd hebben, en voor de Heeren leeden van de Hoge Indiase regeering zullen zo wel de hoofd als andere wagt salueeren, de eerste met twee, en d'overige met drie roffels. De politicque gequalificeerdens, opperkooplieden en daar boven zijnde, zullen geconsidereert werden als de majoor van de militia, en de officiers van de zeevaart, als die te lande dienstdoen, de eerstgem. agter de ranghebbende, wat de capiteins aanbelangt, dog de lieutenants na den ouderdom harer acte en de commandeur VELENG als lieutenant collonel.

3. Geduurende het aanweesen van den ondergeteekenden zal er een capitain, lieutenant en een vaandrig met een vaandel aan de hooftwagt moeten weesen, en die wagt zal ook maar eenmaal 'sdaags 't ceremonieel doen dat boven vermeld is, uitgesonderd de leden van de Hoge regeering, waar voor het telkens, zo zij het begeeren, zal werden gedaan.

4. De lijfwagt zal haar ordinaire wagt geven voor het logement van der ondergetekenden, zoo als op Batavia geweest is.

5. Uw.Ed. zal zelfs het parool van den ondergetekende dienen te halen en uitgeven aan de adjudanten en de officieren van de lijfwagt, die het vervolgens zullen brengen en laten brengen daar en zoo als naar krijgs gebruik behoort, en bij absentie of indispositie zal de eerstaanvolgende hoofdofficier in rang die functie moeten verrigten.

6. De opperhoofden, zoo van Oberibon als de subalterne op Java, in den rang van koopman zijnde, zullen den rang hebben tuschen de zee- en landcapiteins, dog de overige kooplieden na de landcapiteins, en de subalterne hoofden van minder rang, na hare qualiteit.

Voor het overige vond men de saken in den Oosthoek overal volkomen bevredigt, en wat de veranderinge of aanstelling van de landshoofden aanbelangt, door den Heer VREYSEL ten genoegen afgedaan, met de verdeeling der van de, bij contract van den 28sten November 1740, van den Soesoehoenang geconditioneerde 5000 coyangs rijst, voor de districten beoosten Touban nog resteerende 800 coyangs, onder de regenten van Touban, Sidajoe, Grissee, en Lamongang, zodanig dat ARIA DIPOSONO, regent van Touban, 200 coyangs rijst op Rembang, de regenten van Grissee, Tommongong DJAYA NAGARA en Ingaby SOERA WICRAMA, 200 op die plaats, Tommongong JOYO DIRHDJA, hoofd van Sidajoe, 300, op Grissee, en Ingaby ANGABAT, hoofd van Lamongang, nog 100 coyangs rijst, meede op Grissee, te leveren hadden, zoodat dan in 't vervolg nog 200 coyangs rijst op Rembang en 600 op Grissee, voor de Comp^e. zoude moeten inkomen, waar bij gem. Heer VREYSEL nog van de nu teffens aangestelde regent van Djipan, Ingaby PRONOITO, thans Tommongong MANCOENAGARO, bij een apart verbandschrift, zijnde de voor opgenoemde onder eene acte begreepen, bedongen hadde 400 coyangs rijst, en zoo veel meer als zijn land of regentschap in der tijd zoude kunnen uitleveren, resteerende also nog de regentschappen, ook reets van hoofden voorsien, dog meest door den oorlog geruineert, van Cadiry onder den Ingaby ASTRA PATTY; Balora onder Radeen JOWITJO; D'japan onder Ingaby TEPOSONO; Rawa onder Radeen SOERA COESOEMA; Sarengat onder Ingebey SOERA LENGGOWO; Kalangbret onder ARIA

TANDAWIRA MANTRIS; Wierasaba onder Ingabei SOKMA KONDA; Cartasana onder Bongo WIERAMIDJO; Tjaroeban onder Ingabey TJOEBOMENGALA en Patjie onder Bongo MARTA LEKSONO; van welke alle voor als nog niets was bedongen, om haar bekend onvermogen. Wat dit district van Sourabaya op zig zelfs aanbelangt, daarin waren door Zijn Ed. aangesteld en op den 10^{den} Maart passato ook voorgesteld, de Tommongongs SITJANAGARA en SASRANAGARA, zoo dat nog voornamentlijk reesteerde de introductie van Radeen Tommongong SOERA DININGRAT in het district Sampang en de afdoening der zaken op Sumanap, waar den p^l. regent TIETANAGARA het gezag nog heeft, zijnde de gesuspendeerde of buiten gezag thans zig bevindende regent Radeen Tommongong TJACRANAGARA, hier op Sourabaya nog afwachtende de finale dispositie over hetzelfde, item hetgeene van denselve, de regenten hier ter plaatse, en voorts die van Passourouang en daarom her te bedingen zal zijn voor de Compagnie, waarover men van tijd tot tijd sedert het vertrek van Rembang al eens geconfereert hadde met gem. VREYSSSEL, en van sints was nader te deser plaatse te delibereeren.

Woensdag den 18^{den} April, 's morgens, quam de secretaris IONGSMA met den resident van Cheribon, den koopman CORNELIS VAN DER HOOP, opdagen, nadat door buien en stilte zo lange op zee en tot Japara en Rembang opgehouden waren. Ook kwam desen morgen berigt van Banjer bij een sendeling van Lubok, of den zoogenaamden Baviaan, die het hoofd der laatstgem. plaatse, uit ordre van den heer VREYSSSEL, na de eerstgem. ter verspiedinge gesonden hadde, dat wanneer hij van daar weder meende te vertrekken, den radeen DJOERIT niet gevonden hebbende, gem. DJOERIT gearriveerd was en zig aan den sulthan van Bandjer onderworpen hadde, hetwelke, alshoosch was strijdig met het volgende briefje, door den sulthan van Banjer-massing aan het gem. hoofd van Lubok, of de Baviaan, geschreven en gisteren door den heer VREYSSSEL, als hetzelfde van laatstgem. regent ontvangen hebbende, den ondergeteekenden ter hand gesteld; luidende aldus:

Origineel translaat Javaanse brief, geschreeven door den sulthan TAMBEIDULLA tot Bandjar, aan Pangerang ARIA MANCOENAGARA op het eiland Baviaan, ontvangen en vertoont aan Zijn Hoog-Edelheid GUSTAAF WILLEM Baron VAN IMHOFF, Gouverneur-Generaal van Nederlands India, tot Sourabaya, den 12^{den} April 1746.

Uit UwEd. brief heb ik ontwaard dat de Ed. Comp^o. naar den Bancalangsche prins laat zoeken, als ook dat UEd. mij komt versoeken, om hem te vatten, kan ik UEd. in waarheid verseekeren, dat hij hier niet en is, maar ingevalle hij mogte op Banjer komen, zal ik hem vatten en aan d'E Compagnie overhandigen, want toen Banjer door de Boegineesen beoorloogd wierd, heeft mij de Comp^o. geholpen.

(onderstond) getranslateerd

(was geteekend) P^o. Z^o. VLEESHOUWER, *Translateur*.

egter door veele redenen van wetenschap en omstandigheden die denselve daar bij opgaf, zoo verre aannemelijk voorkwam, dat men noodig oordeelde desen sendeling daar af te laten verlenen een schriftelijke declaratie, zoo wel als van hetgeene hem en andere bewust was van de konkelarijen der Engelse met de Madureesen, item hare smokkelarijen op Bandjar, Passir en andere op Borneo leggende plaatsen; waarna de heer VREYSSSEL, als zijnde nog president van de hier nog subsisteerende krijgsraad, gecommandeert werd door den fiscaal van gem. raad, nauwkeurig enquete te latendoen, terwijl men bij gerugten vernam dat die konkelarijen met de vijandige Madureesen al vrij wat verre waren gegaan.

Buiten hetgeene onder datum van gisteren aangetekend is, nopens de reets gemaakte en nog te-makens-chikkingen, omtrent de lands-regeeringe, de producten die deselve kunnen geven en de inkomsten die de Comp^o. daar af hebben kan, ook ten uitersten nodig zijnde, dewijl hier alles nog op den voet als in oorlog is, de reductie der guarnisoenen en het reguleeren van den omslag der maatschappije, aan desen oirt, voor het vervolg, waaromtrent men reets een en andermaal met den heer VREYSSSEL gebesoigneerd hadde en met denselve eens geworden was, dat op Oedjong Panka en bij den nieuwen regent van Sampang noodzakelijk een Europeesche posthouding

voor eerst zoude dienen te blijven, item op Sumanap, hetwelke men te noodzakelijker omtrent de laatstgem. plaats oordeelde, omdat, volgens de gerugten, de sluikerijen aldaar in vorige tijden ruim zo groot als ergens geweest waren, buiten de producten van dat land, die wel meriteren voor invasies en stroperijen en het gezag der regenten door oneenigheden en oproerigheden gedekt te werden door het ontzag van 's Comp^e. posthouding; zo wierd van dese detachementen, item van de twee onderhorige comptoiren, die voortaan onder Sourabaya sorteeren zullen, laatstelijk ook van dit guarnisoen zelfs, gemaakt een project verdeling, dewelke aan de heeren MOSSEL, VAN DEN BOSCH en VREYSSSEL toegesonden en door haar Ed. ook goedgekeurd zijnde, bealoten wierd alhier tot een p^l. reglament voor den omslag na te laten, en wat de Europesche militie aanbelangt, daartoe al aanstonds de nodige ordre te stellen, werdende geïnseereert ten vervolge van het verrigte aan deze plaats.

Project verdeling van de militie tot guarnisoenhouding in den Oosthoek, waarvan het totaal bestaat in een compagnie dragonders en twee compagniën Infanterie, alle onder comando van een majoor.

De Compagnie dragonders moet op Passourouang leggen, waarvan dies ritmeester dan teffens commandant kan zijn. Een lieutenant en twee vaandrigen van de infanterij met 6 gemeene daar bijgevoegt, maakt desselfs guarnisoen uit, waarvan hij alle jaren eens laat detacheeren 20 man infanteristen met een officier enz. naar Sumanap.

- 3 officiers met de cavallerie.
- 3 " " " infanterie.
- 2 wagtmeesters.
- 4 zergeants.
- 2 corporaals van de dragonders.
- 6 " " " infanterie.
- 3 tambours " " dragonders.

23 koppen die transporteere

- 33 koppen per transport.
- 3 tambours van de infanterie.
- 2 chirurgijns.
  - 1 van de dragonders op Passourouang.
  - 1 " " majoors Comp^e. op Sumanap.
- 3 schrijvers.
  - 1 van de dragonders,
  - en van ider comp^e. infanterie, een
- 1. provoost.
- 33 dragonders.
- 60 gemeens infanteristen..

- 124 koppen voor Passourouang en Sumanap.
  - 44 dragonders primo plan.
  - 80 infanteristen " "

Grissee detachert naar Oedjong Panka een officier met 20 man, naar Patanta een zergeant en 12 man, naar Sambilangang of Bancallang een officier met 35 man, houd dan zelfs nog 45 man onder een capitain, lieutenant en 1 vaanderig.

- 1 capitain.
- 4 lieutenants en vaanderiga.
  - 2 op Grissee.
  - 1 op Oedjong Panka.
  - 1 op Madure.
- 8 zergeants.
  - 3 op Grissee.
  - 2 te Madure.
  - 2 te Oedjong Panka.
  - 1 te Patanta.
- 12 corporaals.
  - 5 op Grissee.
  - 3 " Madure.

- 25 koppen die transporteere

- 25 koppen per transport.
   2 op Oedjong Panka.
   2 „ Patanta.
 5 tamboers.
   3 op Grisee.
   1 te Oedjong Panka.
   1 „ Madure.
 1 schrijver op Grisee.
 3 chirurgijns, ieder plaats een.
 1 provoost op Grisee.
 112 gemeene.
   45 op Grisee.
   35 „ Madure.
   20 „ Oedjong Panka.
   12 „ Patanta.
-
- 147 koppen militairen primo plan voor Grisee
           met drie onderhorige posten.
 80 „ Passourouang.

227 infanteristen, blijft nog voor

Sourabaya 73 koppen primo plan van de twee compagniën infanterie, als sterk zijn 150 koppen p°. plan ieder, dat toereikend is.

Dus op Sourabaya in garnizoen:

- 1 capitain of majoor.
 1 lieutenant.
 2 vaandrighs.
 4 zergeants.
 6 corporaals.
 4 tamboers.
 2 chirurgijns.
 1 schrijver.
 52 gemeene militairen.

73 koppen te samen, ongerekent de chirurgijn-majoor en provoost op Sourabaya, surnumerair.

Hierbij komen nog twee compagniën inlanders op Sourabaya en een op Passourouang, ider van 50 koppen primo plan voor het ordinaire garnisoen, alle jaren een van Batavia af te lossen, dog nu voor de eerste vier maanden nog wel 1000 inlanders, voor de quade mousson, zoo alles wel blijft, te reduceeren op 500, en aanstaande jaar, met de goede mousson, op het voorschreven vaste garnisoen in den Oosthoek, hetwelk voort aan zal kunnen bestaan en ook dienen te zijn 496 in 't geheel, als :

44 dragonders primo plan.

300 infanteristen " "

2 surnumerair.

---

346 Europeanen in drie compagniën.

150 inlanders.

---

496 koppen in alles.

Wat nu de zeevarende aanbelangt, so diende ieder van de onderhorige comptoirtjes, als Passourouang, Sumanap, Grissee, Oedjong Panka en Sambilangang, ider een pantjallang te hebben, en Sourabaya een groot en een minder vaartuig, nevens een pantjallang, de eerste om beurt om beurt te kruissen daar het nodig is, en alle drie maanden afgelost te werden, en de laatste om tussehen Samarang en Sourabaya te varen, de benodigheden van daar en op de onderhorige comptoirtjes in den Oosthoek aan te brengen, mitgaders des noods ook de kruisvaartuigen te kunnen dekken.

Van de artillerie diende wel een halve Comp^o. alleen in den Oosthoek te leggen, waar aan alle deese plaatsen niet te veel zullen hebben; met eens anderhalve Compagnie sal Samarang en de onderhorige Comptoiren wel volstaan kunnen, en dus uit het corps artilleristen op Batavia, jaarlijks of om de twee jaar, de aflossingen kunnen geschieden bij geheele of halve compagnien.

Belangende de politicque beambten voor dit district, zo zoude Sourabaya voortaan wel mogen hebben, een opperkoopman tot hoofd, niet alleen omdat de omslag en de huishoudinge hier voortaan, zoo wel in de negotie,

als omtrent den landbouw, van meerder consideratie zal zijn dan bevorens; maar ook omdat een koopman en opperhoofd hier kwalijk het behoorlijke ontsag behouden kan onder zo veele met hem gelijkstandige, ja zelfs superieure officieren, als hier doorgaans leggen en ook voortaan leggen zullen. Egter behoeft de stoet en statie daarom niet groter nog kostelijker te vallen voor de Compagnie, want één gecombineerde raad in den geheelen Oosthoek zoude, na gedagten, genoeg wesen, omdat de plaatsen zoo verre niet van den anderen leggen, of bij beschrijvinge der hoofden van Passourouang en Grisee, konde die vergadering haast bij den anderen komen tot Sourabaya, vooral wanneer de wegen van communicatie te lande, gelijk zeer nodig is, behoorlijk open werden gehouden.

Dus zoude Grisee kunnen krijgen een koopman en resident, met een boekhouder en een pennist tot aanqueeking. Passourouang diend, buiten den capitein en commandant, te hebben een boekhouder voor het negotie- en consumptiewerk, onder den naam van consumptieboekhouder, en wierd het werk op Sumanap en de verdere landen van Madura, in der tijd, van meerder importantie, men soude zelfs een onderkoopman daar op Sumanap kunnen plaatsen, met een aankomend pennist, ter bevordering van den landbouw en besorging der producten.

Sourabaya zelf moet een onderkoopman en administrateur en een onderkoopman en fiscaal van den Oosthoek hebben, met een boekhouder tot scriba, een ander tot translateur en drie pennisten, waarvan een tot aanqueeking teffens in de inlandsche taale bij den translateur.

Dus zoude voor de dagelijksche voorvallen een toerijkend getal leeden aan de hand zijn met den majoor en capitein, of, bij absentie van een van beide, den oudsten officier daar aanvolgende, en bij voorvallen van meerder belang, gelijk ook in het crimineele, kunnen de opperhoofden van Passourouang en Grisee, ook bij verder manquement, de capitain op Grisee militeerende, item de consumptieboekhouder of onderkoopman op Passourouang en eindelijk nog de oudste officier op Sourabaya, ook in het geene niet crimineel is de fiscaal, de vergadering op een getal van seeven en meerder leeden brengen, om alles te kunnen afdoen wat voortaan g'oordeeld zal werden van haar ressort te zijn, maar dat, in het politicque, niet diend te geschieden, dan op approbatie van het ministerie op Samarang,

en in het justitieele affect moet vallen aan den raad van justitie tot Samarang, zoowel in het civiele als in crimineele saken, die ordinair mede behandeld werden; dog in extra crimineele proceduures zoude alleen het afgedane proces ter resumptie naar Samarang moeten werden gesonden, ter approbatie naar Batavia, om die bij de hooge regeering van Indiën te obtineren, also de plaatsen nabij genoeg leggen, dat deese precantie gebruikt werden kan.

Hiermede rekent men dan dat alle raadsvergaderingen in den Oosthoek gereduceert zijn tot die van Sourabaya alleen, en dat de twee onderhoorige comptoiren, met haar gedetacheerde posten, maar zijn enkelde residentien, daar gevolgelyk niets van opnig belang besloten kan werden sonder erlangde permissie van den gezaghebber in den Oosthoek tot Sourabaya, dewelke in saken van weinig belang dadelijk, en in die van meerder consideratie naar ingenomen advis van de hem toegevoegde vier leeden, daar op ordre stellen kan, zonder veel verlet om die nabijheid der plaatsen.

En dus souden de politieke bediendens in den Oosthoek voortaan bestaan in de volgende, te weten:

- 1 opperkoopman en gezaghebber.
- 1 koopman en resident op Grissee.
- 3 onderkooplieden in der tijd, dog nu voor eerst maar twee, als
  - 1 administrateur op Sourabaya.
  - 1 fiscaal op Sourabaya.
  - 1 resident op Sumanap, in der tijd.
- 4 boekhouders, als
  - 2 op Sourabaya, scriba en translateur.
  - 1 // Passourouang, consumptieboekhouder.
  - 1 // Grissee.
- 6 adasistenten en aankomende pennisten, als
  - 3 op Sourabaya.
  - 1 // Passourouang.
  - 1 // Grissee.
  - 1 // Sumanap, in der tijd, waarbij nog souden kunnen gevoegd werden:
- 2 leerlingen in de Javaansche taal voor Batavia; en dan is het totaal
- 17 persoonen van de penne voor den geheelen Oosthoek, waarbij men

nog zal dienen te voegen, 12 à 13 personen van diverse ambagten, dewijl er dog altijd een bootsman en opsiender van de equipagie, een scheepstimmerman, een paar quartiermeesters, twee of drie makroosen aan land, een huistimmerman, een smit, een kniper, een metselaar en nog al meer andere van die soort zullen moeten zijn, die dat getal zeer gemakkelijk sulken uitmaken.

Waarbij, zo dra men kan, nog diende te leggen, een predikant op Sourabaya, en een krankbesoeker daar en op ieder der twee onderhorige residentien, met hare uitgesette posten, gelijk Oedjong Panka, Sambilangan en Sumanap, dog niet op Patanta, om dat maar een klein detachement is; makende nog seven personen van kerkelijke functie.

Alsoo beloopt het geprojecteerde getal Europeesen voor den Oosthoek 637 koppen en met de Inlandse, 787 loontrekkende dienaren, te weten:

17 diverse gequalificeerden.

18 „ dienstdoende.

7 kerkelijke.

496 militairen.

64 zeevarende, als:

40 voor 2 chialoupen, barque of brigantijns, de eene wat grooter als de andere.

24 voor 6 pantjallangs, ider 4 man.

40 arthilleristen of een halve compagnie, dan meer dan minder.

---

637 koppen europeesen voor de Oosthoek.

150 „ inlanders.

---

787 loontrekkende dienaren te samen.

Des namiddags ging men het Javaansche tournoijen zien op de passe-bean, zijnde een klein quartier uur gaens van hier, en keerden met den donker weder terug.

Donderdag den 14ten April was men den gehelen dag bezig met de nodige ordres te arresteeren en te expedieeren, werdende des morgens over de nog resteerende pointen gebesoinceerd en daarop besloten het ondervolgende.

Donderdag, den 14ten April, des morgens ten tien uren.

De heer Gouverneur-Generaal versogt hebbende het advies van de heeren Raaden ordinaris en extra-ord^e MOSSEL, VAN DEN BOSCH en VERTSSEL, hier nevens Zijn Ed. present, over de pointen die nog resteerden afgedaan te werden in desen Oosthoek, ten einde Zijn Ed., met haar advies gesterkt zijnde, des te spoediger de nodige ordres daaromtrent zoude kunnen stellen tot eene provisioneele finaaie afdoening van saken alhier, nader, met het retour tot Batavia, in Rade van India te confirmeeren, zo hebben haar Ed. de bovengem. heeren Raden zig ten einde voorz. aan het logement van Zijn Edelheid begeven, alwaar gearresteerd zijn de navolgende pointen, waarvan den ondergeteekende gelast is deese aanteekeninge te houden:

Eerstelijk gesproken zijnde over de regentschappen van Cadiri, Balora, Djapan, Rawa, Sarengat, Wirasaba, Tjaroeban, Kalangbret, Kartasana en Patje, dewelke wel besteld zijn ten opzigte van de lands regeeringe, dog waar af men niets bedongen vind, zo betuigde de heer VERTSSEL, dat zulks om het nog te zeer bekende onvermogen dier hoofden, door de verwoesting der voorsz. landen, nagelaten was, ook dat het bovenlandsche regentschappen zijnde, dies hoofden misschien ook wel, in der tijd, konden begrepen worden onder de verdeeling der producten door den Soesoehoengang aangenomen jaarlijks aan de Compagnie te leveren; dog dat Zijn Ed. niettemin van de drie laatstgenoemde districten hadde bedongen, voor eerst 5 picols indigo jaarlijks aan de Compagnie voor de ordinaire betaling te leveren, en dat op Wirasaba ook wax in der tijd konde worden ingesameld; waarop best gedacht is dat point, tot eene gewenschte verbeteringe der tijden, voor het verdere daarbij te laten, te meer dewijl de Comp^e. al eenigermaten van hare oorlogs-lasten gededommageert zal werden door de 400 coijangs rijst, voor 10 Rd^e. de coijang, van Djipan en 700 coijangs, of, bij minder gewas, 500 met 2000 Rd^e. Sp^e., van de Sourabaijasche regenten voor niet bedongen, boven de 800, voor betaling, over de regenten van Toeban, Lamongang, Sidajoe en Grissee verdeelt; waaromtrent best geoordeeld is, de 300 coijangs van Sidajoe op Oedjong Panka te laten leveren, dewijl dat 't den regent also gemakkelijk als op Grissee en de Comp^e. niet swaar vallen zal, omdat dog een posthouding aldaar heeft, terwijl dan ook die drie hon-

dert zoo wel als de 200 van Toeban, op Rembang des noods met scheepen afgehaald, en, op Grissee maar geleverd zullen werden de resteerende 300, zijnde omtrent de leverplaats der overige 11 of 900 coijangs van Djipan en Sourabaya, niets nog vast bepaald en ook onnodig geoordeeld daar over nader te spreken, terwijl men van gedachten was dat de Compagnie die quantiteit, en misschien ook wel die van Sidajoe, na aftrek der consumptie alhier, jaarlijks zoude kunnen verkopen; en dus geoordeeld dat omtrent de regentschappen alhier niets meer te verrigten was, dan eene ernstige vermaninge tot nakominge van het beloofde, en voorts nog omtrent de Passourouangse hoofden en de regenten op Madura, te bedingen wat men kan en zij dragen kunnen.

Waarna ook ten opsigte der uitvoeringe van het op gisteren gearresteerde reglement voor de hujs- en guarnisoen-houding alhier, gelet zijnde op de vermeerdering van het bataillon door den majoor VAN DE POLL gecommandeerd werdende op 110 koppen ider comp^o. of 900 koppen te samen, en de instantie van denselve en den capitain RHENER, tot Passourouang militeerende en reets den titul van capitain commandant op Madura gevoert hebbende, die eene compagnie onder het voorsz. bataillon heeft, om bij dese extra ordin. tijdsgelegenheid een stapje hooger te mogen klimmen, waarbij de heer VREYSSSEL ook zoo wel zijne voorsprake als een goed getuigenisse ten opsigte van voorsz. twee officiers voegde, zoo is gearresteerd den eerstgem. als p^l. lieutenant-collonel en den capt^o. RHENER als p^l. majoor te laten erkennen, om hare bevestiging en actens te erlangen, nadat dese schikkinge in Rade van India zal wesen geconfirmeerd.

Voorts is verstaan de twee compagnien hier guarnisoen houdende, te laten accompleteeren door gem. provisioneel lieutenant-colonel VAN DE POLL uit de comp^o. van den p^l. majoor RHENER en die van HOGEWITS, welke laatste, als gekomen zijnde in de plaats van capitain STEPHAN, ook teffens verstaan wierd te geven eene acte van capitain bij voorsz. comp^o.; en wijders die van HAARSOLTE met de resteerende officier en gemeene van het oude volk die hier niet benodigt zijn, te laten overgaan na Samarang, dog de capt^o. FLEURKE en VAN SPRANG na Batavia; ook bij provisie 600 inlanders, en de rest, ten getalle van ruim 900, nog tot het najaar te laten blijven, om dese districten op eenmaal niet te veel te ontbloeten.

Voorts door den heer VERTSSEL verklaart zijnde, dat na ons vertrek uit het nauw, nog maar eenige weinige dagen nodig hadde om van hier op te breken en ons te volgen na Samarang, zoo is, ingevolge het beslotene in Rade van India voor het vertrek van Zijne Edelheid, verstaan, Zijne Ed. uit deszelfs thans afgelepen commissie te laten terugkeeren, zoo spoedig als met deszelfs commoditeit overeenkomen zal, waartoe de heere Gouverneur-Generaal ook reets Zijne Ed. het schip D'Anna hadde aangeboden, en wijders ook goedgevonden, dat de krijgsraad, die tot nog toe alhier gesubstieerd heeft, nochtans, zo wel door het ophouden van den krijg, als door de aflossinge der garnisoenen, van zelfs vervalt, van nu af aan voor gedissolvoerd zal werden gehouden, zijnde aan den heer VERTSSEL, als president, gedeferreert gelaten, om de leden te bedanken en niet te min nodig geoordeeld den trans-fiscaal VAN SUCHELEEM alhier als fiscaal van den Oosthoek te laten continueeren, tot dat er van Batavia of elders een ander fiscaal gesonden zal sijn.

Nog is verstaan, ter sake van voorschr. dissolutie van den krijgsraad, alsmede om de dubieusheid van de saak, het versogte exous wegens onkundig begane feuten en meer andere redenen, te laten staken de proceduuren tegens den vaandrig MULLER, die nog niet eens regt begonnen sijn, te meer hij door het ceeseren zijner gagie, voor zo lange als in handen van den fiscaal is geweest, reets eenigermate gestraft is ten exempel van andere, en die ook nog zal moeten blijven ceeseren, tot dat dit point in Rade van India geconfirmeerd zal sijn.

Laastelijk is verstaan den tegenwoordige scriba HARTINGH, in de qualiteit van onderkoopman en met den rang boven de verdere onderkooplieden in den Oosthoek, te plaatsen als resident op Grisse, omdat daertoe als de naaste en bekwaamste voorkomt, dog over de verdere noodige veranderingen onder de dienaren alhier, voor als nog niets nader te ordonneren, maar daar mede te supercedeeren tot de nadere dispositie in Rade van India, terwijl niet te min de translateur VLEMMERHOEWER, als hiervan weinig nut of dienst, naar Batavia zal moeten gaan, en VAN GRUGT als scriba en translateur hier moeten continueeren, tot dat in eenigen qualiteit afgekoet en tot de laetstgen. een ander goed subject door hem bekwaam gemaakt werd.

Alle het voorenstaande door Zijne Edelheid en de heeren Raaden boven ver-

meld bij resumtie goedgekeurd zijnde, ben ik ondergeschreven, secretaris van Haar Ed^e., gelast hetzelfde met mijne signature alleen te corroboreren.

(onderstond) Sourabaya dato ut supra,

(geteekent) N^o. JONGSMA, *Secretaris*.

Voor den pl. lieutenant-collonel VAN DE POLL wiert eene instructie en schriftelijke orde opgesteld, hebbende tot bijlage een extract uit het op gisteren gearresteerde reglement voor het garnisoen, onder l^{re}. A.; copia van het patent voor den ritmeester KEISER, om naar Passourouang te marcheren, onder l^{re}. B., en een lijst der sterkte van ieder der twee compagniën infanterie die hier garnisoen zullen blijven houden, onder l^{re}. C.; waarvan de eerste als voorwaarts reets te vinden geëxoneerd, dog de twee laatste met voorz. instructie alhier geïnscereerd werden.

Instructie en Ordre van den provisioneel luitenant-colonel GERRIT VAN DE POLL, tot het aflossen en reguleeren der garnisoenen in desen Javasen Oosthoek.

Den pl. lieutenant collonel VAN DE POLL werd bij desen gelast, zig nevens zijn gecommiteerden, de onderkooplieden VAN DOORN en VAN SUGTELEN, te begeven naar Passourouang en aldaar de posthouding en het garnisoen niet alleen, onder een liquide transport der effecten, te doen overgaan aan den ritmeester KEISER, die voortaan aldaar het Commando voeren, en teffens met zijne compagnie, sterk 44 koppen primo plan, nevens 80 koppen infanterie, garnisoen houden zal; maar ook teffens te besorgen, dat uit het voorz. garnisoen infanterie, voortaan zullende bestaan uit een lieutenant, 2 vaandrigs, vier zergeants, 6 corporaals, drie tamboers, 1 chirurgijn, 2 schrijvers, 1 onderprovoost en 60 gemene, of 80 koppen primo plan, het geordonneerde detachement van 20 gemene, 2 corporaals, 2 zergeants, 1 schrijver, 1 chirurgijn en een tamboer, onder commando van een der vaandrigs, ofte 28 koppen primo plan, gesonden werden na Sumanap om aldaar voortaan post te houden, moetsende dese 80 koppen primo plan voor het Passourouangsche garnisoen alle werden genomen uit de comp^e. van den capt^e. en thans provisioneel majoor RHEMER, dewelke nevens de

comp^e. van capitain HOGEWITS hier in den Oosthoek zal blijven garnisoen houden, ider sterk p^{mo}. plan 150 koppen, buiten twee surnumeraire in het garnisoen tot Sourabaya, alwaar het overige van RHENER's comp^e., sterk 70 koppen met een officier, een tamboer en een schrijver uit de comp^e. van HOGEWITS, of, buiten de surnumeraire, dus 73 koppen p^{mo}. plan, in garnisoen zullen leggen, gelijk daar en teegen de resteerende 147 koppen van HOGEWITS, en ook hij zelfs op Grissee zullen militeeren, detacheerende uit dat garnisoen naar Patanta, een sergeant, twee corporaals en 12 gemene, of 15 militairen te samen, naar Oedjong Panka 1 officier, 2 sergeants, 3 corporaals, 1 chirurgijn, 1 tamboer en 20 gemene, of 27 koppen te samen, en naar Sambilangang, een lieuten. of vaandrig, 2 sergeants, drie corporaals, een chirurgijn, 1 tamboer en 35 gemene, of 43 koppen te samen, houdende dan nog bij heur twee officiers, 3 sergeants, 5 corporaals, 3 tamboers, 1 schrijver, 1 chirurgijn en een onderprovoost met 45 gemene, ofte 62 koppen te samen, alles nader te zien bij het nevens leggende extract uit de verdeeling der garnisoenen in desen Javasen Oosthoek onder L^{re}. A., de copie van het patent voor den ritmeester KEISER onder L^{re}. B. en de lijsten der sterkte van ieder dezer twee compagnien infanterie onder L^{re}. C.; want de voorschreeven compagnien van RHENER en HOGEWITS zullen door UwE., nadat de commissie op Passourouang verrigt zal zijn, moeten gebragt worden op het voorsz. getal, zo van officiers als onderofficieren en soldaten etc., als bij voorschreeven bijlage L^{re}. C. aangeweesen is, en dan sal de verdeeling der garnisoenen, bij de bijlage L^{re}. A. te vinden, zeer ligt vallen, dewijl de geheele comp^e. van capitein HOGEWITS, op een officier, een schrijver en een tamboer na, op Grissee en diss drie onderhorige postea komt te leggen, en de comp^e. van den pl. majoor RHENER, versterkt met bovengem. drie, op Sourabaya en Passourouang, op welke eerstgem. plaats de voorm. RHENER ook voortaan zal militeren, terwijl de compagnie van HAARSOLTE al aanstonds na mijn vertrek zal moeten overgaan na Samarang, en, na het bestellen der voorm. garnisoenen, UwE. zelfs met de resteerende officieren en gemenen, uitgesondert capitain FLEURKE en VAN SPRANG, die direct na Batavia zullen keeren, want dewijl men bij de korte sterkte 8 lieutenants van d'infanterie en 13 vaandrige vinden, er voor de twee comp^e. maar gerequireerd werden 4 lieutenants en 7 vaandrige, bij provisie na Sa-

marang terugkeeren, die van capitain HAARSOLTS compagnie daar onder gerekend; en zo is het met de onderofficiers na proportie, item de geene die voor ondermajoor en adjudanten te boek staan, welke ook naar Samarang zullen moeten gezonden werden bij provisie en tot nader ordre, also die diensten van zo veel inportantie niet zullen zijn in het vervolg of kunnen die wel door d'een of ander sergeant laten waarnemen.

UE. zal ook die ordre moeten stellen, dat zoowel op Sourabaya als op Passourouang en Grissee een officier altoos het piequet hebbe, dewelke de wagt ter aflossing opbrengt eenmaal 'sdaags, de posten visiteerd en nu en dan ook onverwagt des nagts, op dat de guarnisoenhouding in behoorlijke ordre zij, en zo wel alle onnodige posten, die maar tot verswaring van den dienst strekken, ingetrokken, als de nodige wel bewaard en beset werden.

Dog de verdeeling der inlandsche militie, zoo wel die na Batavia te rugkeeren als tot nader ordre nog wat in desen Oosthoek verblijven sal, staat van hier direct te geschieden, en also behoeft UwE. zig daar mede niet op te houden.

Ik verwagte een preciese nakoming en exacte uitvoering van dese ordre en blijve

(onderstond) UE. goeden vriend, (was geteekend) G. W. V.
IMHOFF (in margine) Sourabaya den 16^{den} April anno 1746.

Patent van den Hoog-Edele Heere GUSTAAF WILLEM baron VAN IMHOFF, Gouverneur Generaal van Nederlands India, voor den ritmeester HENDRIK JAN KEISER.

Den ritmeester KEISER werd bij deesen g'ordonneerd, met zijne onderhebbende compagnie dragonders, zig op overmorgen op marsch te begeven langs de bekwaamste landweg naar Passourouang, om aldaar het commando over te nemen, op de ordres die daartoe door den provisioneel lieutenant colonel VAN DE POLL en gecommiteerdens zullen werden gesteld, van den capitain commandant en thans p^r. majoor RHENKE, en vervolgens aldaar guarnisoen te houden onder het hoger gezag van het opperhoofd en den raad van den Oosthoek tot Sourabaya, wel sorge dragende dat buiten de leverantie van

de nodige etappes voor zijn corps, gedurende den marsch geene de minste desordres of overlast werde gedaan of gepleegt omtrent de inlanders of wie het zoude mogen zijn, en dat zo wel in zijn guarnisoen omtrent het voorz. corps en de 80 koppen infanterie primo plan, die nevens voorz. dragonders voortaan aldaar militieeren zullen, als op de onderhorige post tot Sumanap en voorts ook bij de inlandse militie, die aldaar zoo wel nu als in 't vervolg geposteerd zal zijn, behoorlijke discipline en goede orde word onderhouden, en dat hij ter zijner tijdt de voorz. plaats weder in behoorlijke staat kan overleveren aan de geene die gecommandeert zal werden hem af te lossen; voor al ook wel agt gevende dat gedurende zijn subaltern gezag aldaar, alle ongebondentheeden off wat tot eenige onlusten of anmoedige verschillen met den inlander aanleiding geven kan, zorgvuldig vermeid en de goede verstandhouding met dezelve, tot continuatie van de verkregene vijligheid en welstand van de ingezetenen, bevordering van de landbouw, gevolgelijk tot eene onverhinderde voortgang van 'scomp. dienst en verbetering van haren Staat aan dien coirt, meer en meer bevestig mag werden, alles agtervolgens de ordres die hem daartoe, van tijdt tot tijdt, gegeven zullen werden en die hij, in gevalle van noodzakelijkheid, gehouden zal zijn daar over te vraegen van het opperhoofd en den Raad alhier.

(onderstond) Sourabaya den 14ten April 1746. (geteekend)
G. W. V. IMHOFF. (ter zijde stond) 's comp. zegel gedrukt in
rode lak. (en daaronder) ter ordonnantie van Zijn Edelheid
den Heere Gouverneur-Generaal (was geteekend) N°. JONG-
SMA, *Secretaris*.

Lijste der twee compagnien infanterie uit het battailou van den
p. luitenant-Collonel VAN DE POLL, ieder comp. van 150 kop-
pen primo plan, dewelke voortaan in den Oosthoek militieeren
sullen.

1 capitain, de majoor op Sourabaya, de cap. op Grissee.

2 luitenaants, van de majoor op Sourabaya en Passourouang, van de
capiteijn op Grissee en Madura.

3 vaandrigs, een van de capitain op Sourabaya met een van de majoor;
de twee andere van de majoors comp^e. op Passourouang, de 2 van
de capitain op Grissee en Oedjong Panka.

8 sergiants ieder bij zijn comp^e.

12 corporaals ad idem.

6 Tamboers, een van de cap^m comp^e. op Sourabaya, de rest verdeelt als
de lijst der guarnisoenen aanwijst.

2 schrijvers, een van de cap^m comp^e., op Sourabaya.

3 chirurgijns ieder bij zijn comp^e.

1 onderprovoost ad idem.

---

38 koppen.

112 gemeene waar, sijnde van de majoors comp^e.

60 op Passourouang en Sumanap en 52 op Sourabaya;
van de capitainscomp^e.

45 op Grissee.

35 „ Madura.

20 „ Oedjong Panka.

12 „ Patanta.

---

150 koppen primo plan voor ieder van deeze twee compagnien, waarbij
nog komt een chirurgijnmajoor over het hospitaal op Sourabaya en
een provoost van het guarnisoen aldaar surnumerair.

Dit alles zoo verre vereffent en ook ordre gegeven zijnde om zoo wel de
140 Amboineesen op Sambilangan, Oedjong Panka en hier nog geposteerd,
als twee kleene comp^e. Baliërs onder de capitains TJACRA en SMAUN, sterk
te saamen 64 koppen, van hier, nevens nog twee detachementen Macassaren
van hier, sterk 78, en andere inlandse troupes na Batavia te versenden,
volgens de daarvan geformeerde notitie, deesen ingelijft.

Notitie van sodanige manschappen als er met believen van Zijne Hoog Edelheid uit desen Oosthoek na Betavia zouden kunnen vertrekken, te weeten:

Amboineesen.

Op Sourabaya.....	51	
" Sambilangang.....	62	
" Oedjong Panka.....	27	
	<hr/>	" 140

Baliers op Sourabaya.

Capitain TJACRA DJAJA.....	25	
" SMAUN.....	39	
	<hr/>	" 64

Macassaren op Sourabaya.

Vaandrig BAPPA SAYEB.....	33	
Sergiant " KALLANG.....	40	
	<hr/>	" 73

Op Oedjong Panka.

Onder den luitenant INTJE PRAS gehoorende thuis op Japara.... " 100

Op Sambilangang.

Baliers onder capitain GAFFOR.....	44	
Bougineesen onder capitein BAPPA TIGA.....	33	
	<hr/>	" 77

Op Grissece.

Macassaren onder cap ⁿ . MABELLA.....	97	
Maleyers " " MOGEDIN.....	57	
	<hr/>	" 154

Somma koppen... " 608

De oostersche militia, present in den Oosthoek te vinden, bedragen volgens de generale sterkte..... 1521 koppen.

Waar van afgetrocken de bovenstaande..... 608 " " "

Zo zoude dan nog resteeren..... 913 koppen.

Zoo wierd oek verder ordre gegeven tot ons vertrek van hier, dat morgen nademiddag bij provisie wierd vastgesteld, blijvende de reijse over land na Grissece g'excuseert, omdat tot heeden toe de paadjes door de padijvel-

den lopende die men passeeren moet, nog niet verbreef waren, schoon men de weerszijdse volkeren daaraan hadde doen gaan om deeze weg bij sulc een gelegentheid eenmaal opgemaakt te krijgen en vervolgens bruikbaar te kunnen onderhouden, te meer een ieder deeze wat al te grote fatigue, als zijnde wel 6 a 7 uren te paartzittens, quam af te raden.

Des avonds ten agt uren quam de radeen Tommongong SOEKHA DINING-RAT van Sambilangan opdagen, hebbende op zijne herhaalde instantie om den Gouverneur-Generaale op Sourabaya te moogen gaan zien, daartoe eergisteren permissie bekoomen, dog men liet hem in zijn vaartuig blijven en weten, dat, indien geneegen was, morgen ogtent ten vijf uren ons konde versellen naar Coupang.

Vrijdag den 15^{den} April. Met den dag reden uit om teffens wat stilte te maken aan het logement van den houder dezes, alwaar D^r. STROHE deezen morgen ten agt uren, naar eene voorafgegane visitatie van de ledematen en aankomelingen in deese gemeente, daar wel altoes een predikant behoorde te leggen, de H. Sacramenten zoude administreeren.

Men reed dan circa een uur gaans van hier naar Coupang, zijnde eene hoogte, leggende bijna rondom in de padijvelden, dewelke alhier van zulke uitgestrektheid zijn, dat men zig daar over wonderen moet. Het rijsgewas wel hier en daar wat geleden hebbende door gebrek aan regen, dog nu weder op de meeste plaatsen van goede apparentie, gevolglijk ook niet onwaarschijnlijk dat de Sourabayse Regenten alzoo wel zullen kunnen voldoen om seven hondert, of bij slechte gewassen, vijf hondert coijangs rijst, de ovrigc met twee duisent Rd^r. Spaans supleerende, jaarlijks aan de Comp^r. sonder betaeling te zullen leveren, als die van Djipan vier hondert voor 10 Rd^r. courant de coijang, buiten de, voorwaards almede vermelde, 800 coijangs over de districten beoosten Toeban verdeelt; zoodat de Comp^r. dan te Sourabaya op het meeste genomen vijftien hondert coijangs rijst in den Oosthoek geleverd zoude kunnen krijgen, waarvan zij 1300 zoude kunnen verkoopen op Batavia, om van hier afgehaalt te worden door de kopers met inlandsche vaartuigen, al was het ook maar voor twintig Rd^r. het last, om te gemoet te komen de tolvragt en andere ongeldden, die de afhaalders onderworpen zouden zijn, terwijl de overige rijst leverantiën op Java, wanneer maar inkomen, voor 's Comp^r consumptie aan

ende verzending van de hoofplaatsen sufficiëren; zoo¹ dat men, door Godes zegen, in den tijd nog wel eens de gewenschte vruchten der bevoeding in dezen Oosthoek zoude kunnen beleeven, indien het den Hemel behaagt deselve van duur te doen zijn.

Om het voorenstaande nader te doen blijken, werden alhier geinscreet de drie contracten of poincten van verbintnisse, die de Regenten deser Oostersche districten zig omtrent den heer commissaris VERYSSEL en politiquen Raad alhier verbonden hebben na te komen, zoo als deselve door den gem. heer VERYSSEL, bij zijn rapport in origineele tot Batavia zullen werden overgebracht, blijvende het tweede stel origineel hier op Sourabaya en een copia authentiq op Samarang.

Donderdag den 10ten Februarij 1746. Present, door den Edelen heer Raad extra ordinair en commissaris expresselijk daartoe gecommitteerd, Zijn wel Edele het opperhoofd KRISER, de onderkoopman en fiscaal VAN SUORTELEN en de onderkoopman administrateur BENJAMIN VAN DOORN.

De dag van heden door den Edele heer commissaris bepaalt weesende, om de alhier aanwezende p¹. Regenten van Grissee, Touban, Sidayoe en Lamongang, navolgens het formulier, als Comp^e. en Sousouhoungs strand Regenten te beëdigen, zoo wierd door Zijn Edele alvorens aan haar te kennen gegeven, dat zij, ingevolge van het jongst gealoten contract met den Sousouhoung van den 28sten Nov. 1743, even als de Regenten bewesten Touban, haar contingent in de leverantie van 5000 coij^e. souden moeten contribueeren, als tot welkers leverantie de vorst zig bij dat contract verbonden had, waarna de verdeeling volgens de bepaling van den jaare 1744 door den Edele heer commissaris aan haar gecommuniceert en door haar aangenomen wierd als volgt:

Door den Regent van Touban ARIA DIEPOSONO dat door hem op Rembang zoude geleverd worden.....	200 coijangs.
Door den Regent van Sidajoe, op Grissee.....	300 "
Door den Regent van Lamongang.....	100 "
Door den Regent van Grissee.....	200 "

Of te samen..... 800 coijangs,

sijnde zoo veel, volgens de voorsz. repartitie, op het contingent van den Oosthoek moet geleverd worden wat het product van de rijst aanbelangt; waarvan het ondervolgende verbandschrift door den Edelen heer commissaris aan haar wierd gepresenteerd en door haar onderteekend, mitsgaders met hare signature bekragtigt, zijnde even hetgeene dat in substantie voor hem door de Regenten om de west is gepasseert geworden, luidende als volgt:

Door den Edelen heer HUGO VERYSSEL, Baad extra-ordinaris van Nederlands India en commissaris wegens de generaale geotroijeerde Nederlandsche Oost-Indische Comp^e. op Java's Oostcust aan ons ondergeez. Regenten van Touban, Sidajoe, Grissee en Lamongang, gecommuniceert weesende, dat de Soesoehoenang agtervolgens het contract van anno 1743, verbonden is om jaarlijks 5000 coijangs rijst tegen 10 Rd^e. Hollands aan de Comp^e. te leveren, waarvan, volgens de gemaakte verdeeling, door de landen bewesten Touban 4200 en door die om de Oost of door ondergeschreven, 800 coijangs moeten geleverd worden op sodanige plaatsen als het door de Comp^e. geordonneert zal worden, zoo verklaren wij allen bij deesen, dat wij met die verdeeling op het contingent van den Oosthoek te vreden zijn en bij deese aanneemen en ons verbinden ondervolgende quantiteit rijst jaarlijks op de navolgende plaatsen te voldoen, te wecten,

Touban, op Rambang.....	200	coijangs.
Sidajoe " Grissee.....	300	"
Lamongang "	100	"
Grissee "	200	"
te zamen.....	800	coijangs.

Nogtans indien omtrent de plaats, alwaar door dit tegenwoordig verbandschrift die producten staan geleverd te werden, geen verandering of nadere bepaling in het vervolg mogte gemaakt werden, waaromtrent wij beloven dat wij ons aan de ordres van de Comp^e. zullen gedragen, verbindende ons bij deese in de alderbeste form, dat wij aan den inhoud van deze acte promptelijk zullen voldoen, verklaren ook dat wij door den Edelen heer commissaris ten genoegten geïnformeerd zijn, dat de Comp^e., bij aldien wij in eenige opzichte van deze leverantie in gebreke mogte blijven, volgens het voorsz. contract geauthoriseerd en gequalificeerd is, het manqueerende bij

wege van militaire executie in de boven en beneden landen op te halen en na haar te nemen, en dat degeene die in het leveren van zijn aandeel, volgens deze bepaling, in gebreeken komt te blijven, gehouden zal weezen de schade daaruit volgende te vergoeden, en opdat dit ten allen tijden zoude blijken kunnen, hebben wij in teeken der waarheid deze met onze gewone handtekening en signature bekrachtigt.

(onderstond) Sourabaya, den 10^{den} Februarij A°. 1746. (lager) ten overstaan van ons (was geteekend) HUGO VEYSSSEL, G^d. KEYSER, J. VAN SUCHTELEN, B. VAN DOORN, J^d. C^d. TEEKMAN en N^d. HARTING. (in margine) in 't Javaans gezegult en geteekend door de Regenten van Touban, Sidaijoe, Grissee en Lamongang.

Waar benevens zij haar, op het te kennen geeven van den Edelen heer commissaris, dat een ieder voor den afscheep van de rijst aan boord van 's Compagnies schepen of vaartuigen, voor zoo veel derzelve contingent betreft, een bepaald getal draagvolkeren zouden moeten leveren, te weeten die van Touban op Rambang en die van Sidaijoe en Lamongang op Grissee, om in het vervolg alle klagten dat de een de producten van den anderen moet op en afdragen, eenmaal voor altoos, of ten minsten zoo lange deeze leverantie duurt, voor te komen en weg te nemen, bij desen ook quamen te verbinden om ten dien opzigte de ordres van de Comp^d. en de bepaling, die daarop in 't vervolg zal gemaakt worden, te zullen nakomen en voldoen; waarna door den Edelen heer commissaris aan haar voorgehouden wierd, of zij, ingevolge van deeze verbindtenis, gereed waren den eed van trouwe aan de Comp^d. en den Soesoehoengang te presteeren, volgens het gewone formulier dat Z. Ed. aan haar ter hand stelde en door den translateur PIETER ZACHARIAS VLEESHOUWER wierd opgeleesen, zoo wierd, op haar betuiging van bereidwilligheid, volgens den inhoud van de actens door haar Hoog Edelens op haar geëxpedieerd, dezelve op de Mahoemettaanse wijze afgelegd en vervolgens de voorsz. actens aan haar ter hand gesteld, waarvan op begeerte van den Edelen heer commissaris verstaan wierd deze aantekening te houden.

(onderstond) Actum Sourabaya, den 10^{den} Februarij A°. 1746.

(was geteekend) J^d. C^d. TEEKMAN, *Secretaris*.

Ik ondergeschreven Tommongong MANKOE NAGARA, Regent van Djipan, door de singuliere gunst van de Nederlandsche Oostindische Comp^s. tot voorsz. qualiteit, in de name als boven, door den Edelen heer Raad extra ordinair over Java's Oostcust, HUGO VERYSSEL, aangesteld weezende, en wilstende, als mijn geheele welvaart en bevordering aan de Nederlandsche Oostindische Compagnie te danken hebbende, daar voor erkentelijk wezen, be-loove en verbindende mij bij deeze, om jaarlijks vier hondert coijangs rijst tegen 10 rd^s. Hollands de coijang, aan de compagnie op Grisse te leveren, en dat tot tijdt en wijle het aan mij toevertrouwde land van Djipan tot verhaal zal gekomen weezen, wanneer ik belove die quantiteit, na rato dat het gewas groot word en aangroeit, ter discretie van haar Hoog Edelens, dan wel tot die van den commandeur en raad van Samarang, te zullen vermeerderen en de te gevene ordres over dat subject te zullen nakomen, mitsgaders dat ik den inhoude van dit verbandschrift exactelijk zal opvolgen en voldoen.

En op dat dit ten allen tijden zoude blijken kunnen, heb ik den inhoude van dien met mijne gewone handtekening benevens die van mijne twee sonen Ingabeij PANDJIE SOERANAGARA en Ingabeij TJONDRADIRANA onderteekend en doen onderteekenen, en met onze signature bekrachtigt.

(onderstond) actum Sourabaya den 19^{den} Februarij 1746.

(lager) ons present (was geteekend) HUGO VERYSSEL, G^s. KEYSER, J. VAN SUCHTELEN, B. VAN DOORN, J^s. C^s. TREKMAN, Secretaris, en N^s. HARTING, (daaronder) accordeert (geteekend) J^s. C^s. TREKMAN, Secretaris.

Condiitiën en voorwaarden waarop wij, Tommiongongs STIJA en SASRA NAGARA, door den Edelen Heer Raad ordinaris en commissaris over Java's Oostkust, HUGO VERTSEEL, op aprobatie van Zijn Edelheid den Hoog Edelen Heere GUSTAAF WILLEM baron VAN IMHOFF, Gouverneur-Generaal, en de Edele Heeren Raden van Nederlands Indië, in het regentschap van 'scompagnies district Sourabaya bevestigd zijn, welke condiitiën en voorwaarden, zoo als deselve hier na zullen beschreeven worden, wij beloven en ons verbinden, getrouwelijk te zullen nakomen en doen nakoomen.

Art. 1.

Dat wij eenmaal des jaars op Samarang dan wel, zoo zulx gerequireerd word, op Batavia in persoon homage zullen komen doen.

Art. 2.

Dat wij jaarlijks 850 coijangs rijst ieder, ofte te samen 700 coijangs, uitslijk voor het uitgaan van de maand October, als revenuen van het land, de comp^e. als opperheer van hetzelfde competente, op Sourabaya zullen opbrengen, dog bijaldien wij door misgewas of eenige andere inconvenienten buiten staat mogten weezen, die quantiteit in 't geheel te voldoen, dat wij dan egter 500 coijangs zullen leveren en voor het minder bedrag jaarlijks 1000 Spaanse realen ieder, of 2000 te samen, aan de comp^e. zullen opbrengen, alles op verbeurte van ons regentschap.

Art. 3.

Dat wij ten dienst van 'sCompagnies ordinaire werken dagelijks 60 battoors zullen léveren zonder betaaling, en bij extraordinaire gevallen van ontlossing van 'sE. Comp^e. scheepen, zoo veel als door het opperhoofd gerequireerd zal werden, tegens een dubbeltje daags.

Art. 4.

Dat wij ten behoeve van 't guarnisoen op Sourabaya zoo veel volwaseen koebeesten teegens een Spaanse reaal zullen leveren, als hetzelfde tot onderhoud zal benodigt hebben.

Art. 5.

Dat wij in 't bijzonder allen indirecten handel, en daaronder speciaal den

invoer van amphioen, die niet van de Comp^e. gekogt is, zullen tegengaan, en alle degeene aangeven, die bij ons bekend zullen worden daaraan eenig deel te hebben.

Art. 6.

Dat wij direct of indirect, buiten voorkennis van het opperhoofd, op geene der rivieren in ons onderhorig district, indifferent welke, eenige bandharijen zullen leggen of conniveeren dat door eenige van onse onderhoorige worden gelegd.

Art. 7.

Dat wij onze pepattys, die wij tegenswoordig hebben of namaals mogten krijgen, niet zullen afzetten, vexeeren of eenig ander ongelijk aandoen, maar dat wij, indien dezelve zig tegens ons regt te buitengaan, ons beklag daarover aan het opperhoofd zullen doen, die alsdan in billijkheid, onder het hoger gezag van den commandeur en Raad tot Samarang, daarover zal jageeren, en dat wij derzelve plaatze, in cas van overlijden, ook niet dan met desselfs speciaele voorkennis en toestemming zullen vervullen.

Art. 8.

Dat wij onze tegenswoordige pepattys of die wij namaals mogten krijgen, na haar staat en character, behoorlijk onderhoud zullen bezorgen.

Art. 9.

Dat gelijk de comp^e. seuyerain of opperheer over het ons aanbetrouwe district is, het point van judicature alzoo ook in zijn geheel aan haar sal verblijven, en dat wij dien volgende, sonder aanzien van perzoonen, van wat conditie dezelve ook zouden mogen wazen, alle delinquenten, indien dezelve in onze magt zija, aan het opperhoofd zullen overleveren, om na 's E. Comp^e. wijze te worde teregtgesteld en gestraft.

Art. 10.

Eijndelijk en ten laatsten, dat wij in alle extraordinaire voorvallen, waar van in dezen niet speciaal is gesproken, en die in der tijd eenige nadere bepaling mogten requireeren, volgens onzen bereeds gepresteerden eed, ons aan het goedvinden van de comp^e. zullen gedragen, en de ordres die daar omtrent, 't zij in cas van eenige verandering ofte andersints, mogten gegeven worden, met dezelfde iever en vleijt zullen nakomen, als bij deeze beloven en ons verbinden omtrent de geene die in deeze beschreeven zija.

En op dat dit ten allen tijden soude blijken kunnen, hebben wij den inhoud van dien met onze signatuure bekrachtigt.

Aldus geteekend en gezegult den 10^{den} Maart a°. 1746.
(onderstond) ons present (was geteekend) H. VERTSSEL,
G^e. KEYSER, J^h. VAN SUCHTELEN, B^e. V^h. DOORN, J^h. C^e.
TEEKMAN en N^e. HARTING. (in margine) de zeguls van de
Tommongongs SETJA en SASRA NAGARA nevens desselfs
gewoone handtekening. (daaronder) accordeert (geteekend)
J^h. C^e. TEEKMAN, Secretaris.

Ook wierd op een ingekoomen berigt nopens de onbequaamheid van de pantjallang 't Oponbod in deeze rivier leggende, ordre gegeven om te probeeren of dezelve publicq te verkopen zoude zijn, en anders dezelve maar te slopen.

Rapport van den lieutenant JAN SCHILDCAMP en den opper-
stuurman CORNELIS VERNOOY, weegens 't visiteeren der Tanjong-
pour 't Oponbod.

De ondergeteekendens volgens ordre van den Heer commandeur JACOBUS VERLENGH, op den 13^{den} April 1746 gevisiteerd hebbende voorm. Tanjongpour, zoo hebbe bevonden voorm. Tanjongpour onbequaam te zijn omme te kunnen werden gerepareerd, als zijnde 't vlak ten eenemale los en de inhouten daarbij zoodanig vergaan, dat geen spijkers daar meer in zoude kunnen houwen, en door dien dezelve sodanig sit dat men er met hoogwater niet aan kan werken, zoo hebbe wij ondergeschreeven geoordeelt voorm. vaartuig incapabel te zijn, om ooit meer te werden getimmert.

(onderstond) Sourabaya den 13^{den} April 1746.

(was geteekend) J^h. SCHILDECAMP, C^e. VERNOOY.

Teegens de middag liet men de Sourabayse regenten binnen komen om haar het nodige te recommandeeren, vooral omtrent de leverantie van de

700 coijangs, rijst voor dit jaar, dewelke aanstaande maand October geschieden moet, waaraan zij beloofden dat niets ontbreken zoude; gelijk haar ook verder wierd aanbevolen, dat zij voortaan hare eenigste studie dienden te maken van de goede bebouwinge harer landen, zorgdragende dat alle Javaanse nuttelose staathoudingen en lediggangerijen ten minsten voor het zoo nodige rijesplanten agterstonden, en dat zij hare onderdanen ten dien eijnde niet alleen vreedig, maar ook bescheijden dienden te behandelen, alle het welke zij, naar gewoonte der Javanen, zeer bereijdwilleg aannamen; dog de nakoming zal grotelijks afhangen van de attentie der hoofden en mindere bediendens, die hier door de comp^e. geplaatst werden, waarover, zoo veel men sien konde, niet veel te roemen viel tot hiertoe, zijnde deeze plaats anders zo wel daartoe geleegen om er iets ten voordeele van de comp^e., tot verbetering van het land en tot meerder aangenaamheid voor het menschelijke leven, sonder iemands schade, aan te legge en in 't werk te stellen, als eenige andere; maar tot nog toe, zo het schijnt, zeer versloft door degeene die er geleegen hebben, waaromtrent ook het opperhoofd KEYSER en verdere bediendens de nodige erinnering kregen. Daarna vroeg men de regenten of zij ook iets van haere zijde te seggen hadden, waarop zij betuigden alles met den heer commissaris VERYSSEL ten genoegen te hebben afgedaan, koomende egter ten laatsten nog voor den dag met een verzoek, dat haar de Sabandharijen mogte werden overgedaan voor hetgeene de pagter daar voor mogte geven; waarop men haar antwoorde, dat zij tegens den tijdt der tot ult^e. Julij geprolongeerde verpagtingen der Sabandhaaijen op Java, iemand konden afsenden om dezelve te pagten, en zoo een ander die kreeg, dewelke haar of de gemeente daar meede buiten den regel lastig viel, dat het opperhoofd 's comp. wegen gesteld was om daar omtrent een ieder regt te doen; waar bij het bleeff, hebbende zij lieden op de vrage waarom eigenlijk de pagt selfs wilden hebben, niet anders in te brengen, als dat de pagter de inkomende vrugten die tot speijlinge der gemeente dienden vertolde, en dat zij dat niet zouden doen, zo zij pagters waren; dog hoe verre dat aannemelijk is leert de ondervinding, die men heeft van der Javaanse Hoofden discretie omtrent haere gemeente, nog dagelijks. Eijndelijk beschonk men hun 's comp^e. weegen met een present van Batavia medegenomen, en daarop bleeven zij nevens radeen Tommngong SOERADININGRAT ten eeten,

en wij vertrokken ten drie uren van Sourabaya onder dezelfde static als gekomen waren, nadat men alvorens nopens de prolongatie der ten zijde lopende pagt, van ult°. April tot ult°. Julij, na Batavia aan haar Ed°. het nodige geschreeven en naar Samarang geordonneerd hadde, te sien in den bondel der afgaande brieven, deswelke bijlagen zijn van dit dagregister. De inlandse regenten verselden ons gezamentlijk aan boord, ook radcen tomongong en de Sumanapper, waarvan de laatste ons zonde volgen, gaande gezamentlijk teegens den avond heeren, onze intentie zijnde om met den dag 't zijl te gaan na Passourouang en van daar na Sumanap.

Saterdag den 16ten April, met zons opgang, waren een mijl water buiten de ruede van Sourabaya, staaken gaande weg na de Madureesche wal, het schip de Anna hier blijvende, en liepen zoo, dat tot tegens 9 uren, door tegenstroom, moesten ankeren, over de diepte van 7, 8 en 9, en weder opdrogende, na mate men de sogen. Tregter of modderbank nadert, tot 6 vadem toe. Waren een weinig bewustan Koanjer. Ten drie uren, de stroom weder medelopende, gingen onder zijl met een lugtje dat van het Z. W. door het Westen naar het N. O. liep, of uit de Madureesche wal het frisse woei, dog te schraal was om, volgens het sentiment van ons loots, het diepste water op de bank te hebben, over de gem. bank heeren, en waren gepasseerd langzaam opdrogende dieptens van 6 tot 3 vadem, ja 17 voet, zoo diep het schip gég, hebbende dus pas een voet water onder de kiel en moesten in de modder nog al twee of drie maal wenden, om het droge water te mijden, het welke deze bodem onverbeterlijk wel dede, luisterende bijna so lange na zijn roer als er water onder de kiel is, sonder iets te roeren dan de ordinaire zeijlen. Voor zons ondergang begon het water op te diepen van 17 voet tot 6 vadem, zeer langzaam, dog daarna schielijk tot 7½ vadem, waarop tegens neegen uren ankerden, omdat de wind gaandeweg schraalde, schoon op de cours van O. Z. O., waarmede de bank gepasseerd waren, na dat 4 vadem water kregen, tot Z. Z. O. afgehouden hadden; strekkende de oostkant van de bank zig meest Z. Z. W. en N. N. O., gelijk de cours ook van daar na Passourouang. Want de bank gepasseerd zijnde, moet men dezelve op 5 of 6 vadem van boord houden, en om de Oost niet veel verder lopen als 10 of 12, om de droogtens te mijden die tusschen het Bokken eiland, in de kaarten Poelo Bandingien genaamt, en de bank in

leggen. Dit eijland kreeg men al een uur voor zons ondergang in het gezicht, wanneer het anker lieten vallen.

Dewijl nu vreesden dat onze reijze te veel agter uit zoude werden gezet, doordien onze zeelieden niet gaarne bij nacht wilde zeijlen, omdat hier weinig of geen scheepen, en nooit geen van deeze groote, gepasseert zijn, en de winden over dag slap en variabel waren, komende eerst laat in den namiddag wat wind uit de Madureesche wal, dewelke ook nauwlijks een paar uur stand houden, zoodat wij hier tot morgen agtermiddag zoude dienen te blijven wagten, naar een zeewind om ons op Passourouang te brengen; soo resolveerden de reijze maar eerst voort te zetten naar Sumanap, om dan met de Ooste winden weder af te komen, hopende dat deze weg spoediger zoude af te leggen zijn.

Sondag den 17^{den} waren wat laat en naauwlijks met den dag onder zeijl, de wind al lange gewaaijd hebbende uit den Zuiden en Z. W., zoo dat door het verflaauwen van dezelve naar zons opgang, tot den middag toe werlt hadden om dat Bocken eijland, tussohen het welke en de Madureesche wal, ligt langs het eijland, daar niets hetgeene men niet ziet, te meiden is, op de cours van oest, of na de strekking van het water met afdiepende modder van 7 tot 10, 12 en gaandeweg dieper tot 24 en 27 vadem toe, hesnenloopt, op zijde zien te krijgen. Ten drie uren quam de wind uit de Madureesche wal voor de bogt van Sampang, voor welkers W^o. hoek dit eijland legt, werdende daarom ook bij den inlander Poelo Sampang geheeten, en bewesten deeze bogt de hoek van Bolega, daar een rif afsteekt, om welkers wille men het eijland aan boord behouden moet; stuurden langs de wal een paar mijl buiten dezelve, na de wind toeliet, en bleeven des nagts zeijlende, met zons ondergang het Bokkeneijland in het W. N. gehad hebbende, 3 à 3½ mijl van ons. Hadden ook des morgens een vaartuig na Passourouang gezonden om kennisse te geven van de gemaakte verandering in het plan van onze reijze. 'S nagts de wind N. O., ook variabel tot Z. W., en meer Z. Z. O. met variabel lugtje, ook buitjes.

Maandag den 18^{den}. De wind van 't Z. Z. O. tot O. Z. O. Liepen van en na de wal om te sondeeren. Diep van 31 tot 12 vadem. Met sons opgang sagen de eijlandjes, bewesten Sumanap leggende, Poelo doea genaamd, als mede Poelo Radja, lang in de kaarten 't Lange eijland genaamd, welkers

Oosthoek men met sons opgang peilden in 't N. O. t. O. Hadden toen caab Sindana of de Noord-Oosthoek van Java's vaste wal, dat hoog land is en tussen het welke en de berg van Balemboang, nog hoger dan de andere, men over 't lage land heen de berg op het eiland Balijsiet, in 't Z. O. t. O. Na de middag liep de wind wel wat benoorden het oost, dog zoo weinig dat niet veel vorderen konde, diepende van 12 tot 25 vadem, weder overleggende tot op 15, en weder van de wal naar zee tot 22 vadem; zoo ankerden om 5 uren, zonden een prauw majang met onzen loots en een luitenant van het schip, om de dieptens te peilen in 't vaarwater tuschen Poelo Radja en Giliginting of het Nagtegaals eiland, daar men zijde dat een rif was van het eerste naar het laatste strekkende, dat zeer gemeijd moest werden, dewijl niemand en ook nooit een schip hier geweest was grooter dan hondert voet of daaromtrent, voor dewelke het vaarwater goed is binnen de eijlanden tussen Poelo Doea en de stompe hoek van de wal.

Dingsdag den 19^{den} April, ten vier uren, ligten anker met een Z. O. wind, die ook al schraalde en zelfs O. Z. O. wierd, waardoor van 22 vadem, waar op anker geligt hadden, bij de wind over, schielijk weder opdroogde tot 12 vadem, of an aan Poelo Radja; gooijden het daarna een en ander maal over, de wind tot nademiddag in die hoek blijvende en vorderden ten negen uren nog al vrij wat met een intrekkenen stroom, dog door dien 't voorsz. rif wegens een staart van 't zelve, waarop daarna vernam dat 4 vadem water het minste en ook dat het maar een smalle rug wit zand en men in 5 minuten daar over, mitsgaders het rif zelfs maar een zandplaat van weinig aanmerking was, zeer apprehendeerden en na onze gedagten, zijnde de mede genomen loots ook niet wijzer, niet te boven konden, soo quamen des avonds ten 5 uren ten anker, wanneer 't bovenstaande berigt kregen van den opperstuurman en gezaghebber op de sjaloup de Tinnegieter, die hier nog in bezetting lag en des middags afquam, mitsgaders ons vervolgens tot loots diende, hebbende met zonsondergang de hoek, die in de kaart de Z. W. hoek genaamd werd, in 't N. O. t. N., daar de bandhari van Sumanap begint, en de Oosthoek van Poelo Radja N. N. O., mitsgaders Poelo ginting of eijgentlijk Giliginting, zijnde bij ons 't Nagtegaalseiland, de buitenste hoek O. N. O.

Woensdag den 20sten, 's nachts ten half een, gingen onder zeil met Z. O. wind, cours bij de wind over, om de wal van Giliginting aan boord te loopen en langs deszelfs wal heen op 8 vadem en niet minder, meijdende twee droogteus tussen hetzelfde en Tolange in leggende en aan bakboord twee kleine riviere van de Z. W. hoek; dan stuurde men op de hoek van Tolange aan dwars voor de baaij over, dewelke droog water heeft, drogende na mate men ingetrokken werd en afdiepende na mate men oploeft, hebbende voor de opening tussen Tolange en Giliginting van 8 tot 10 en 11 vadem, ook wel meer, daarna van 8 tot 4 vadem, en op 3½ tot 3 vadem kan men onder de lage wal van Tolange, op een halve mijl daar af, in goede sterke grond ankeren, gelijk wij teegens negen uren deden. Hetgeene men het eiland Tolange noemt, is eigentlijk de Z. O. hoek van Sumanap, door een canaal, bij forme van een rivier, van 't overige afgezonderd, hetwelke men zoo wel van de west al oostkant inkoomen kan met kleene vaartuigen; zelfs kan een schip in de wester mond van deze passagie leggen, dog op vuile grond, en moet dan touwen aan de wal brengen. De distantie van deze sleuf tot aan de mond der rivier van Sumanap, is een groote mijl over modder, verminderende die plaat van 15 tot 8 voet, daar men een bank heeft, een groote snaphaanschoot buiten de rivier, op dewelke met laag water pas twee voet is.

Hier was men onze landing verwagende, dog na dat capitain VAN SPRANG, die hier nog over omtrent 50 Europeesen en hondert Inlandsche krijgers het gesag voerde, nevens de man van de regentesse radeen Ayoe RASMI, die zig radeen TIRTANAGARA laat noemen, dog maar een gemeene mantri is, aan boord gekoomen waeren en men berigt gekregen hadde nopens de situatie der plaatsen daar of tegen over Tolange, zoo koos men de laatstgem. plaats om verder te paard te reijden, door de sogen. diergaarde, over Pamaringie, naar de hoofdnegorije Sumanap, dat een distantie van omtrend drie uren gaans is, leggende Pamaringie omtrend halver wegen aan de rivier, een half uurtje van de mond derzelve opwaarts aan, alwaar een redelijke groote negorije en ook de vertolplaats is voor den Chinees TAN KIENKO, die men hier als sabandhaar vond. Men lande dierhalven tegens drie uren in die voor beschreven grep of opening tussen Tolange en de Sumanapee vaste wal, daar eenige paarden gereed stonden, met dewelke men na

een weinig rustens op Pamaringie, tegens zons ondergang op de hoofdnegorijsche arriveerde. Logeerde in de dalm van de overledene regentesse radeen Ayoe DE PATTY, de oudste der drie susters door radeen tominongong TJACRANAGARA, die in 't jaar 1736 Pamacassen weder onder hem kreeg, nagelaten, zijnde het eenigste huis dat de Madureesen bij de verwoesting van Sumanap in 't jaare 1745 hebben verschoont. Deze tegenwoordige regentesse is met TIRTANAGARA getrouwt en de jongste der drie susters door haar daar ingesteld, nadat de jonge radeen tominongong TJACRANAGARA, die de voorn. zijn oom noemt, als een zoon zijnde van de middelste suster radeen sijoe WIERA DININGRAT, in den jaare 1737, onder de voogdij van voorgem. zijne moej radeen sijoe DE PATTY succedeerde, en in den jaare 1743, in de veelvuldige disputen aldaar voorvallende, door de regering meerderjarig verklaart en alleen 't regentschap in handen gegeven werd, op het eerste aankomen der Madureese, met gem. zijne moeder, die nog leeft, naar Sourabaya gevlugt was en met agterlating van zestien stukken canoa, die op twee platte forme aan de passeerbaan, voor de poorte van den dalm leggende, geplaatst waren, zijne landen vrij wat ligtvaardig en lachieux ten proije der vijandige Madureesen gesabdonneerd hadde.

Men vond wel de hoofdnegorijsche hier en daar wat weder aangelegt met nieuwe bamboese huizen, ten blijke dat de Sumanappers zig gaandeweg weder herstellen van die fatale verwoesting, dog voor het overige was hier alles in een ongemeene disordre, zijnde nog geen hand geslagen aan het vervallen tot herstelling, schoon 't sedert 8 a 9 maanden reeds alles in vrede is, ja zelfs het verval nog groter als in den oorlog, omdat de provisioneele regentesse en haar man, twijfelende of zij wel in het gezag zullen blijven, alles in 't wild laten lopen en misschien alleen maar bedagt zijn op haar intrest, zoo goed en quaad als dat geschieden kan in zulke slegte omstandigheden; zijnde zij regentesse daar en boven ook nog gesuspecteerd van ontrouwe behandelinge omtrent een aan de noordzijde van Madura, onder 't Sumanaps district, gestrand vaartuig, van maas MONGODOBO mantrie van Sampang, een aanhanger van Djoerit, waar van zij, schoon door den heer VEYSSSEL voor de E. Comp^e. gereclameert, de beste buit geborgen en dengeene, die het hadde kunnen aanbrengen, het leven benomen zoude hebben, waartoe zij misschien wel capabel is, als zijnde een scherpe en slimme

vrouw, die de beste ontsag en reputatie niet heeft, en voor wiens continuïteit in dit gezag, de genegenheid zoo min als 't intrest der gemeente, schijnt te plijten.

Donderdag den 21sten April, met den dag reeden te paard naar de grafplaatsen der vorige Regenten en hare families, waarvan JUDA NAGARA nog spart legt, even buiten de hoofdnegorij, voor dat men de spruit passeerd, ter rechterhand af hebbende nog verscheide andere graven. Bij en omtrent zijn de tomben, tot welkers embelliement hier een zekere algemeene smaak en inclinatie schijnt te wesen, alzo men die van allerhije slag van mantris of lands grooten als gezaaijt vind lange en ook wel op de wegen, dog meest in aparte tuinen, makende de landsart geen mysterie van daar op te gaan, en deselve indifferent, behoudens decencie, te tracteeren; ja zij rekenen het voor eene eere, wanneer men hare graven gaat besigtigen, onder dewelke de aanzienlijkste zijn die van redeen tommongong TJACRANAGARA, op den berg, daar men een fraaij gezicht over de negorije, in de baaij en op de rtsede heeft, kunnende de schepen duideljk zien leggen. Die Regent bij zijn leven zeer veel achting gehad hebbende voor die plaats en twee groote wilde boomen, waar aan hem het bijgeloof meenigmaal deed offeren, wilde ook daar begraven zijn, en zijn suster, de voorgdesse van zijnen neeff en opvolger, heeft dien last uitgevoerd met een fraaije tombe, staande onder een groote overdekte pangong of speelhuis, van binnen met een ommeegang roadsom de graven, schoen Javaans, nog al vrij aanzienlijk en magnificq opgeschildert en met velerlje andere ornamenten voorzien, aldaar aan te leggen, waarvan zij het plijsterwerk van de tombe met eigen handen zoude hebben gemaakt, en nog vele andere verdierselen van een niet onaangename en van wrigten, blombomen nog al redeljk voorziena thin, met een Javaanse portico tot een ingang voorzien, dewelke ronsom dit graf is aangelegt, hebbende nog een voorhoof voor zig. De architect of aanlegster van dit werk legt zelfs naast haar broeder, als zijnde over weinig maanden tot Sourabaya overleden en herwaarts overgebracht, dog haar graff is nog niet opgeschikt, 't welke deese regentesse hare suster nu meende te doen, zoo zij in de regeeringe continueerde. Van deze grafsteeden terugkerende, reed men de groote weg naar Pamaçassan end weg op, die zeer roijal en goet is, dog, zoo men ons verzekerde, na eene distantie van twee

mijlen door padijvelden liep, die thans niet te passeeren waren, hetwelke ons alzooewel van de reijze naar Pamaccassan deed afzien, als het agter blijven van den jongen en gevlugten regent radcen Tommongong TJACRANAGARA, door een verkeert begrip van het opperhoofd KEYSER tot Sourabaya, van een langer verblijf alhier; waarom des nademiddags de regentesse en mantries neevens den provisioneele Regent van Pamaccassan Maas MAIL ordonneerden, ons naar Passourouang te volgen en, tot voortzetting der reize derwaarts, ons ook,

Vrijdag den 22^{den} April, des morgens vroeg, op weg begaaven naar Pamaringie, stappende aldaar in roeij en zeijlvaartuigen, waarvan de eerste met ons eerst op de middag aan boord quamen, zoo dat genoodsaakt waren dien schoone oost zuid ooste wind over 't hoofd te laten wajen. Egter lichteden des avonds anker en liepen onder Giliginting, om met een schrale Z. O. wind boven Poelo Radja te kunnen zeijlen, en kregen daar onze vaartuigen aan boord.

Saterdag den 23^{den} April, met den dag, waren onder zeijl, cours Z. Z. W. tot boven het riff van Poelo Radja, en daar na Z. W. regt op het coraleijland of Poelo Catapan aan, dat voor 4 uren al verkend wierde, en even na zons ondergang, af en aan, in 't Z. hadden, op circa $\frac{3}{4}$ mijl van ons. Stuurden toen west op, om een rifje, dat zig aan de hoek van Panbay wat na zee strekt, te mijden, dog de loots zig hier inne wat vergist hebbende, alzo de cours van west regt op de hoek afloopt, en men wel W. t. N. van 't eijland of sturen mag, tot dat men 't riff gepasseerd is, zoo waren genoodsaakt geheel tot N. W. toe naderhand op te boegen, om de ondiepte van het water te mijden, en het riff gepasseert zijnde, dat hard sand en coraal is, op 8 vadem kan werden gesneden, zonder eenige swarigheid, en te weder zijden tot 13, 14 vadem toe afdiepende modder- of slekgrond heeft, niet breed en ook maar een halve mijl lang zijnde, stuurde men W. en W. t. Z. naar de ankerplaats voor de rivier van Passourouang, zijnde 4 mijlen van 't riff, gelijk dit rif van 't eijland en alhier niets anders te mijden, waarom ook na 't passeeren van dat riff, nog tot 10 uren bleven doorzijlen, en toen ankerden, Bevonden ons, op

Sondag den 24^{den} April, egter nog $2\frac{1}{2}$ mijl van de rheede, daar met een doorkomende ooste wind niet voor 9 uren ten anker, en teegens de mid-

dag eerst aan de wal geraakten, alwaar het overige van den dag bleven uitrusten, terwijl 't goed en volk gedebarqueert wierd.

Maandag den 25sten, reden in den morgenstond wat te paard, buiten de barriere landwaart in, maar vonden alles nog zoodanig verwildert, ja zelfs de wegen, als of hier nooit iemand gewoon hadde, en van alles, wat remarqueerden, dewijl het inderdaad te beklagen is een zoo vrugbaar terreijn in dier voegen woest te zien leggen, was de oorlog en de vreeze der vijanden de oorzaak, na het voorgeven zoo wel van Europeesen als Inlanders, waarmede men zig bij provisie moest laten afzetten; recommandeerende egter voor het vervolg wat meerder applicatie en iever omtrent de bebouwing van 't land, terwijl de avantages van de natuur hier zoo groot zijn, dat men te allertijdt zaeijen en planten kan, doordien 't land bevogtigt wierd met bergwater, hier en daar opgestopt, en met kleine canalen, tot een algemeen gemak en gerieff van den landman. Des nademiddags deed men een ander tour over de rivier na de passebaan, daar voor dezen de dalm van den tommongong deezes districts met de woningen van de verdere inlandsche grooten en mindere zijn geweest, dog alwaar men nu, schoon een groot half uur gaans in distantie, niet als verwilderde thuijnen en onbewoonde plaatzen rondomme sag. Remarqueerde hetzelfde gemak omtrent de waterleiding ook aan deze zijde van de rivier, en ordonneerde den commandant KEYSER de inlandsche grooten te recommandeeren ten spoedigsten weder derwaards te keeren, op dat alles weder in zijn vorige plooi mogte komen, daar men nu niets als ruines en restanten van den oorlog vond, hebbende de Malangers en 't swervende geboefte met haar geconjungeerd, zelfs tussen de passebaan en logie eenige retranchementen gehad, van de welke men nog twee overgeblevene stucken passeerde.

Het garnisoen vond men hier afgelost, na d'ordre op Sourabaya gegeven, zijnde de lieutenant collonel VAN DE POLL voorleeden woensdag, of den 20sten hujus, reeds met de brigantijn Susanna Catharina naar Sumanap overgestoken, om die post al mede effen te stellen, en den majoor RHENER met eenige nog overige manschap, hier ter plaatze, alleen maar na gelegenheid wagtende om op Sourabaya te komen, waartoe men hem de chialoup de Tinregieter accordeerde.

Dingsdag den 26sten. Na dat in deeze nagt eerst de regent van Sumanap

en andere inlandsche grooten opgedaagt waaren, en men in de voormiddag bijgewoont hadde de godsdienst, in dewelke ook 't dopen en trouwen, dat hier ter plaatse geschieden moest, door den Eerw. STROHE werd verrigt, na de verhandeling van 't tweede deel van F^o. 104, v^o. 24; soo werd met de heeren Raden, alhier tegenwoordig, den secretaris JONGEMA, commandeur STEKRENBEG en geweene translateur SIMONS, present zijnde, nader in overweginge genomen, wat men nu deeze regenten, namentlijk van Passourouang, jtem Banger ten oosten en Bangil ten zuidwesten, gelijk ook van Sumanap en Pamacassan, zoude kunnen opleggen, om aan de E. Comp^o. te contribueeren, buiten de Sabandharijen, dewelke voortgaan omme aan haer te verblijven, en vervolgens aangemerkt, dat men die van deeze drie districten, en vooral die van Banger en Bangil niet veel vergen kan, als zijnde arme regentschappen, het laatste pas vijftig huizegeminnen groot, zoo de Regenten en andere affirmeerden, en de eerste niet veel meer, waarom men dan bij 't terhand stellen van de acte van Ingabeij DJAJA LALANA, hoofd van Banger, hem drie picols wax, en Ingabeij BRADJA JOEDA, hoofd van Bangil, drie croijang rijs 's jaars tot een tribuut opleijde, sonder betaling, en dezelve daarmede liet volstaan, remitteerende haar zelfs 't segul en expeditiegeld van de commissie, dewijl te arm waren om 't selve op te brengen, dog ordonneerde haar teffens het nodige volk tot 's Compagnies dienst, volgens de oude gebruiken, nevens die op deeze plaatse, te leveren en haar land thans meer en meer te verbeteren, opdat zij meer producten voor betalinge aan de Compagnie leveren konden.

De Tommongong NITTI NAGARA, welke tital, beteekenende de Opruimer van de Negorije, men hem in steede van zijn vorige naam MARTA NAGARA thans hadde geonfereert, werd na veele excusen, die hij quam te maken, dat een arm en door den oorlog geruineerd district hadde, dat pas vier hondert huizegeminnen aan inwoners hadde, voor 't loopende jaar nog in 't geheel vrij gelaten, onder belofte dat anno 1747 dertig, 1748 veertig, en 1749, mitgaders vervolgens, altoos zestig coijangs rijst voor niet, en wat het land in der tijd verder mogte voortbrengen, voor de ordinaire markt-gangsprijs aan de comp^o. leveren soude, 't welk hij met veele verzekeringen betuigde alles te wezen wat hij beloven konde, en waarmede men zig bij provisie te vreedden moest houden, latende deze drie regenten volstaan

met de mondelinge belofte tot nakoming van 't een en andere, om de geringheid van de zaak, zonder schriftelijke verbintnisse.

Dog wat Sumanap en Pamacassan aanbelangt, na dat men op de ingekregen informatie van de personeele merites der regenten en de inclinatie der grooten en van de gemeente voor den dienst van de compagnie, 't beste geoordeelt hadde radeen MAIL, kleinzoon van wijlen radeen ARIA ADICARA, die, voor dat Pamacassang weder onder Sumanap gesteld wierd, in eenen redelijken ouderdom overleeden en bij de papieren van anno 1736 af tot 1732 toe, om de lastige instantie door den Sumanapper over Pamacassang gedaan, zeer bekend is, onder denzelfden titul van zijn grootvader, die als eijgen is aan dat regentschap, independent van Sumanap, te bevestigen in 't provisioneele gezagh over dat land, dat hem door den heer commissaris VREYSEL reeds was opgedragen, na dat zijn vader ARIA ADICARA dat van 1732 tot 1736, dat uit vreesse voor den Sumanapper, waar onder gesteld wierd, naar Sourabaya vlugtede, alwaar ook gestorven is, bekleed en vervolgens dit gesubordineerd district een mantrie tot zijn bestierder van den Sumanapper gekregen hadde, tot dezen tijd toe, dat de invasie der vijanden alle regeringsforme den bodem hadde ingeslagen.

En na dat men inselver voegen omtrent Sumanap zelfs het allerbeste geoordeeld hadde den jongen regent radeen Tommongong TJACRANAGARA te herstellen, als eensdeels de naaste volgens de afkomste, door de preferentie van een zoon uit een jonge suster boven de oudersuster of moeij, die bij den inlander zelfs niet tegensproken werd, voorts ook de vermogendste om het land weder wat op te beuren, item de meest geaffectioneerde door de groote en gemeene van dat land, en eijndelijk wel niet de schranderste, als zijnde ook nog jong, dog nu reeds door de gelede tegenspoeden wat geleerd en van ruijm zoo veel apparentie en verwagting als TIRTA NAGARA, den tegenwoordigen p°. regent, die alles door de autoriteit van zijn vrouw moet doen, en nog liefde van de gemeente, nog ontzag uit zijn eijgen chef, nog ook eenige favorabele apparentie heeft; het welke dan niet alleen gem. herstelden regent, maar ook de hier aanwezende Sumanapsche mantries en radeen ayoe RASMANA, nevens haar man TIRTANAGARA, onder de nodige wederzeijdsche recommandatiën, wierd bekend gemaakt; soo oordeelde men best te zijn, deeze twee regentschappen, schoon thans weder independent

van den anderen, zoo als ook in het vervolg altoos wel moogen blijven, onder eenerlijc schriftelijke verbintnisse te stellen, volgens de oude proportie onder haar gerecipieert, als Sumanap *teer*, teegens Pamacassan *ees*, en zijn vervolgens van de aan haar voorschreeven conditiën een schriftelijk opstel gemaakt, 't welk in het Javaens overgezet zijnde, aan haar, voor ons vertrek uit dezen Oosthoek, zoude werden terhandgesteld, en dus ook in het vervolg op dien datum een gealagregister der regenten van Sumanap en Pamacassan, voor zoo verre men 't zelve uit de rapporten hier ingekomen, heeft kunnen nagaan, sonder egter voor de correctheijd te willen ceveeren, om dat men uit de inlander zelfs zijne eijgene afkomst bijna niet te weten kan krijgen, door dien zij alles wat ouder is vader en moeder, en alles wat collateraal is, suster en broeder noemen.

JUJANAUAKA

DIE IN DEN OORLOG VAN TOENA DAIJA SIG, DOOR DE KULPE AAN DE COMPAGNIE BEWAKEN, D'GHEHOORSAAMHEID VAN DEN SOEMBOENGANG KREFT BELYS ONTBOKKEN HEEST, EN TWINTIG JAAR NA D'S, BIJ 't CONTRACT DOOR DE HEER DE WILDE, A. 1706, MET DIEN VOEST GESLOTEN, BIJ EEN FORMEELEN AFSTAAND ONDER DE K. COMPAGNIE IS GERAAKT.

List na vier dogters.

Radem ayoc HICARA † sonder kinderen	Radem ayoc FOELANGIWA, succedent van de vader, getr. met een gemene Sumamapper, TILIAEPA, die haar naam samenkomt, dog op haar overlijden de mederegeering quiteert †	Radem ayoc ARIA ADICARA, Regentesse van Pamaccasan, getr. met Radem TOEBA een gemene Pamaccasanner. Zij selfs overleeden en na de dood van haar, zoo regeert haar man Pamaccasan onder deszelfs naam van ARIA ADICARA, en procureert bij een gemeen Pamaccasans wif een zoon, die ook ARIA ADICARA genoemd werd en so 1738, aan zijn vader succedert, dog wanneer Pamaccasan weder onder Semamp quann, so 1738, naar Sourabaya vingede en daar stierf, nalatende twee zoonen.	Radem ayoc WIRABARIE † sonder kinderen.
Een zoon, jong overleden.	Radem ayoc DE PATTI of TIACRA NAGARA, getr. met Radem SOBARE, haar gemain medt even als SOBAREMA, naderhand voegt over TIACRA NAGARA en met WIKELA LAGA, na de Casp geregeert. Zij selfs stierf, latende nijt t twee en derde huwelijck geen kinderen na, maar alleen uit t eerst.	Radem ayoc MAIL thans met de gemene titul Regent van Pamaccasan, independent van Sumamp, die nog geen kinderen heeft en	Radem SOBARE getr. met TIACRANAGARA, veert ook haar naam bij de papieren. Vroe hier meevens zijn positief.
1. Radem ayoc DE PATTI of SOBARE DINIRAGAT, getr. met een Maduresse SOBARE DINIRAGAT, med van Madurensen overleden is, gelijk zij so 1746, nadat van so. 1737 tot 1748, voogdesse ten regentesse was geweest in de minderjarigheid van haar med den jongen Radem tomongong TOACRA NAGARA: zij heeft geen kinderen nagelaten.	2. Radem tomong. TIACRA NAGARA, succedent aan d' moeder onder voogde van zijn stiefvader SOBAREMA, krijgt de regering selfs in handen en so 1736, na een veerjarige verpoesche sollicitatie, Pamaccasan weder onder zijn etibelli, † 1737, sonder kinderen nagelaten en is volgens zijn begeerte de eerste die op den berg begraven is.	4. Radem ayoc GADINAMA getr. met K. DUTPA DINIRAGAT, die uit vreesse voor zijn sw. so. 1736, na Sourab. † met TIACRA NAGARA, thans temporeel overgeent. Zij heeft bij geen van beiden kinderen en noom t regentschap waar t zedert de vlugt voor haar medt.	Radem ayoc DE PATTI of TIACRANAGARA, veert ook haar naam bij de papieren. Vroe hier meevens zijn positief.
2. ANA ADICARA die so. 1737, volgens begeerte van zijn zoon, wel niet op Sumamp succedert, schoon de gadeba, maar achtergeent van Pamaccasan wief, en so 1745, in den oorlog met de Maduresse succedevde; getrouwd met een gemene wif.	8. Rad. ayoc W. NAGARA getr. met K. SOBAREMA, en naderhand door ordre van zijn swager den regent geestreguleert. Zij leeft nog bij haar zoon, den jongen regent.	8. Radem TOMONG. TIACRA NAGARA, getr. 1735 of 1736, succed. 1737, meerderjarige vlugt 1746, hersteld 1746. getr. met K. A. WIEDAS, dogter van FOERBADINIRAGAT papetty op Sum; 5. met K. A. .... dogter van den mantri BEWANAGARA.	Radem ayoc DE PATTI of TIACRANAGARA, veert ook haar naam bij de papieren. Vroe hier meevens zijn positief.
3. ARIA ADICARA die so. 1737, volgens begeerte van zijn zoon, wel niet op Sumamp succedert, schoon de gadeba, maar achtergeent van Pamaccasan wief, en so 1745, in den oorlog met de Maduresse succedevde; getrouwd met een gemene wif.	9. Een dogter.	9. Radem TOMONG. TIACRA NAGARA, getr. 1735 of 1736, succed. 1737, meerderjarige vlugt 1746, hersteld 1746. getr. met K. A. WIEDAS, dogter van FOERBADINIRAGAT papetty op Sum; 5. met K. A. .... dogter van den mantri BEWANAGARA.	Radem ayoc DE PATTI of TIACRANAGARA, veert ook haar naam bij de papieren. Vroe hier meevens zijn positief.

Hiermede ons bestek ook alhier afgehoopen en aan de regenten opgelegd zijnde 30 battoors voor het guarnisoen dagelijks te fourneeren, dog voor het gras, dat zij aan de dragonders paarden en andere komen te leveren, maandelijks twaalf stuivers tot betaling te zullen erlangen, zoo vertrokken nademiddag weder na boord en gingen tegens half ses onder zeijl met een West Zuidtweste wind, die fris door quam, cours om de Noord Oost langs de strekkinge van 't riff, dog afdiende van 5 tot 10, 15 en 21 vadem, en daarop overlopende na de Madureesche wal, weder opdroogende tot 8 vadem, waarop tegens elf uren ankerden.

Woensdag den 27sten, met den dag gingen onder zeijl, cours om de West over de modderbank, dog onze presentate loots had weder de fout van de vorige, zijnde dit de gezaghebber van de Tinnegieter, van ons niet na genoeg te brengen aan de Madureesche wal, waardoor over 16 voet schaars door de modder moesten sleepen, en, de wind met een frisse coelte uit den Oosten, of meest van agteren, en 't schip altoos door de stroom 't wiligste over bakboord of de zuidkant zijnde, gevaar liepen van langs hoe meer op den drogen te geraaken en eenige uren te blijven zitten, tot dat het hoog water ons weder daar of mogte helpen; dog met zijlen tegen en vol te halen schokte men nog daar over en quam ten twee uren voor Grisse ten anker. Stapten aan land en reden daarop te paard na de berg Gierie, komende met zons ondergang terug, op welke berg, buiten twee tempels der Mahometanen en eenige begraafplaatsen, onder anderen te zien zijn twee rivieren, in 't klimmen van dezelve, die een aangenaam gezigt geven, en het graf van Soesoehoenang GIERI, waar voor de hier woonende papen, welkers hoofd zig pangerang GIERI laat noemen en vrij van eenige opbrengst werd gerekend, excepto thien man ten dienste der bezetting op Grisse, die hij nu dagelijks fourneerd, groote eerbiedigheid betuigen. Deze plaats, de beste voor den handel van den geheelen Oosthoek, werd nu eerst weder herbouwt, dog is van ouds altoos als een voorname koopstad gerekend, zoo wel door haar favorabele situatie ter zee, aan een stil water dat van alle zijden door landen en eilanden gedekt is, diep genoeg echter om zelfs met een schip op vijf vadem water, een gotelingschoot van de wal, ten anker te komen, en tussen Sourabaya, Madura en Sidajoe in, als door de nabijheid der rivier Solo, welkers twee monden beijden tussen de hoek van Oedjong Panka en hier, en

de oostelijkste of liever de zuidelijke pas loopt, leggende aan de schijding van voorsz. twee uitgangen de post Patanta, om teffens te bezorgen dat de doorgraving, wat verder Westwaarts op uit deze rivier Solo in de spruit Anie gemaakt, waardoor de gewezen Regent van Madura, als Sidajoe ook onder sig hebbende, den handel op voorsz. rivier uit de landen gedreven werdende, naar die plaats meend te verteeren, in dier voegen gestopt blijven, als de heer VREYSEL met het leggen van twee dammen aan ieder end van die doorgraving geordonneerd hadde, wanneer alles dat de twee groote monden dier rivier uitgaat, voorbij voorsz. post Patanta passeeren moet, en dus de sluikerijen beter kunnen worden gade geslagen.

Men vond hier op Grisse eene vierkante bemuuring bij forme van fortesse, aan de Noordwest hoek van den Dalma, digt aan de zeestrand, opgemaakt, tot posthouding voor het garnisoen, dog dewijl deze plaats in 't vervolg wel van meer importantie konde werden, oordeelde men bij het rondwandelen van deze werken, dat 't best zoude zijn een regulier fort te leggen op zekere hoogte, een snaphaanschoot verder van strand gelegen, midden in de negorije, die sig hier langs het strand wel een uur gaans nu reeds extendeerd, werdende nog dagelijks meer en meer bebouwt, wanneer men met het opruimen van 50 roeden distantie te weder zijde het zoutveld, aan de zijder kant open en effen, en het zeestrand neg geen snaphaanschoot ten noorden zijnde, een genoegsaame opening hebben, beter meester van de in twee verdeelde negorije en ook aportée weezen zal om dezelve te defendeeren en onder bedwang te houden, hebbende een vrij gezigt over de vlakke die langs de negorije aan de agterkant na den berg Gierie, ten Westen en te Oosten landwaarts inloopt.

Men was geharmeerd van de wel gelegentheid deser plaats, verwondart zijnde dat daarvan tot hiertoe bij de E. Comp^e. genoegzaam geen werk was gemaakt, als in tijden van oorlog, om daer eens te campeeren of voor een tijd een bezetting te leggen, en dewijl men nu het plan der Javase zaken geheel en al verschikt en deze welgeleeegen inham tot een vrije haven geprojecteerd hadde voor overwalsche en andere negotianten, mitsgaders ten dien eijnde de onderkoopman HARTING hier als resident geplaatst was, neevens een geheele compagnie Europeesen van 150 eoppen voor dit garnisoen, en de bezettingen op Sambilangen, Oedjong Panka en

Patanta, so ordonneert men ook hier het noodige omtrent de huishoudinge tot voorkoming van alle disharmonie, zijnde het point van de Inlandsche Regenten reeds door den heer VERYSSEL voor onze komste afgedaan, na 't geene voorwaards onder den 15 hujus vermeld is, en op de instantie van den tweeden Regent Ingabeij SOERA WIGRAMA, om de naam van zijn vader en titul van Tommongong geantwoord, dat zulks volgen zoude sodra men zag dat zij met den anderen wel leefde, haere verschuldigheid aan de Compagnie voldeeden en het land, zoo wel als deze plaats, floreeren.

Dog tot het bezien van de voorgem. twee monden der rivieren Solo met de post Patanta geen gelegenheid zijnde sonder een geheel dag daar aan te spenderen, en de tijd zoo sterk inschietende dat men niet wist hoe men sig het meeste spoeden zoude, zoo sagen daar van af en vergenoegden ons den ingenieur MULLER te gelasten om van de voorsz. uitgangen der rivier Solo een nette kaart te maaken, en daarin zo wel de nieuwe post Patanta als Sidaijoe of Oedjong Panka en Grissee te leggen.

Donderdag den 28sten April. Op Grissee niet meer te verrigten hebbende, gingen tegens negen uur na boord, voorts onder zeijl en quamen tegens elf uur voor Sambilangan ten anker, om radeen Tommongong SOERA DININGRAT, des doelnijk, morgen voor te stellen, zoo als men hem vooraf, gisteren avond, hadde doen weten. De Regenten van Grissee volgden, en veele mantries, en kort nadat geankerd waren, quam radeen Tommongong zelfs, dewelke aan de tafel van den Gouverneur-Generaal het middagmaal gehouden hebbende, vooraf na land voer en wij teegens drie uren, vindende hier een groot vierkant gepallissadeert met vier bastions, zijnde de plaats daar thans bezetting legt, en ook omtrent dezelfde, daer de vijand zijne werken heeft gehad, leggende op de vleugel na zee of de W. zijde, twee uitstekende hoofden, van steen gemaakt, die als een haven formeeren voor kleine barquen, en waarop men zeijde dat de Madurees twee batterijen hadde gehad, om de vaart tussen Poelo Manara en deeze plaats te belemmeren. Wat hier van zij, dit is seker, dat de aanleg van een dalm of residentie hier aan zee, daar nog boom nog loof staat, de hitte vreeselijk en de aangenaamheid zeer gering is, door den toenmaligen TJACRANINGRAT niet anders kan geschiet zijn, dan met een gepromediteerd desseijn om zig van de vaart op Grissee en Sourabaya in den tijd meester te maken, en die

plaatsen als af te sluijten, waartoe dit kanaal, als het eenigste dat vaarbaar is en niet breeder valt, als om met wederzijdse batterijen op Poelo Manara en Sambilangan, het geheel vaarwater te kunnen beschieten, hem zekerlijk eene occasie heeft verschaft, die zelfs bij de Comp^e. wel hadde mogen in opmerkinge koomen in den vorigen tijd, zoo men ooit werk hadde gemaakt om hare zaken in desen Oosthoek te brengen op eenen verzeekerden voet, ten meesten voordeele van dezelve; hoewel ook even dit kanaal zoo diep is, dat men voor Sambilangan leggen kan op 5 vadem water, na genoeg aan land om iemand, door 't rivier, van een welgemonteerd schip uit zijne retranchementen uit te branden, schoon de Inlanders veeltijds zig van boven zoo wel gedekt hadde door clappusboomen, bamboesen en andere dingen, die zij over hare werken weten te leggen, dat genoegzaam bomvrij zijn.

Dog niettegenstaande alle deze advantages, deze werken, door de annaderende manschap van de E. Comp^e. te lande, eijndelijk door TJACRANINGRAT hebben moeten verlaten werden, en dezelve vervolgens geslegt zijnde, zoo vind men egter den dalm op 't hof zoo verre weder opgemaakt en door den tegenwoordigen Regent zoo wel geordonneerd en sierlijk opgeschikt, dat daarin bequamenlijk logeeren konde. Vermits 't nog vroeg was, zoo besteedden het overige van den dag om met den radeen Tommongong SOE-RADININGRAT te overleggen, wat hij in 't vervolg aan de E. Comp^e. jaarlijks zoude opbrengen, 't welk, naar gemaakt overslag van zijne inkomsten, die men rekent dat in goede tijden tussen de 13 en 14000 Spaans met wat rijns en zout belopen hebben, hem zelfs lieten bepalen op 400 Spaans, nevens 12000 kannen clappusolie en zestig coijangs cadjang, buiten de sabbandharijen, die men op 3000 spaans 's jaars rekent, zoo dat de E. Comp^e., die nog nimmer iets van dit landschap als wat klenigheeden van gedroogte herteveles en zenuwen, een weinig cadjang en wat olij tot present heeft gehad, thans circa twaalf duisend Rd^e. courant geld van dit regentschap staat in te krijgen, blijvende dan nog omtrent 6000 Rd^e. courant over, als het land eens weder in fleur is, voor den Regent, waarvan hij genoegzaam leven kan, en 't welke hem oók des te meer aansetten sal om dese zijne besnoeijde inkomsten te vergrooten door vermeerdering van producten van zijn land, waaruit men aan onze zijde beloofde, alles wat bij de Comp^e. emploijabel was, steeds voor betaeling te zullen acceptereen, zijnde buiten

deese reeden, dewelke gemeen is aan alle regentschappen van onsen Oosthoek, ook nog noodzakelijk geoordeelt, dezen Regent, zoo wel als alle andere, een gedeelte zijner inkomsten aan de E. Comp^e. te laten contribuereen, om geen jalousie te verwekken, en deselven daardoor ook wat minder in staat te doen blijven om quaad te doen, téwijl men gezien heeft, dat alle de opgehoopte favooren, waarmede de vorige Regent als overladen is geworden, alleen maar gestrekt hebben om hem nog onhandelbaarder te maken, en dat hij, zig magtig en rijk genoeg oordeelende van voor een ieder onzaggelijk te wezen, ten laatsten ook zelfs dengeenen die hem zoo overmatig hadde gevierd en groot gemaakt, namelijk de Comp^e. zelfs, heeft durven beoorlogen en noodzaken hem met groote kosten en moeite tegen te gaan.

Men accepteerde dan deze presentatie die vrijwillig geschiedde, en dewijl hij billijk eenige gravamina proponeerde voor de eerste jaaren, doordien dit land tijdt van noden hadde om weder te bekomen van de ruïne die de oorlog ook hier hadde veroorzaekt, zoo maekte men deese limitatie, dat hij dit jaar 1746 zoude kunnen volstaan met de helfte van 't gold en de olie, sonder cadjang, dewijl hij betuigde, dat hij 't zaadkoorn tot 't laatste nog eerst beschikken moest; ook A^o. 1747 met veertig lasten van deese boontjes, nevens 't volle contingent van geld en olie, dog dat A^o. 1748 en vervolgens alles compleet zoude geleverd werden, waarof vervolgens een schriftelijk opstel wierd gemaakt, dewelke op zijn plaats geinscrreert aal werden gevonden.

Vrijdag den 29sten April. Met den dag reeden te paard naar Bancallang, zijnde drie uren gaans van hier, de plaats daar de verdrevene Madureese Regent heeft hof gehouden, nadat de op 't schip Oost geweest zijnde om 't leven geraakte oudere broeder plaats voor hem gemaakt hadde, om in dit bestier te succedereen, waarin haar lieder vader PANAMBAHAN, zoon van den bekenden TABOENA DJAJA Sampang, dat in de midden van het land legt en waarof zij de naam droegen, en ook zekere plaats Tanjong, tuasen Sampang en Bancallang leggende, tot zijn verblijf gehad hadde. Hier tot Bancallang, is toenmaals als de gewezone Regent zig hier quam te etablisseeren, een posthouding van de Comp^e. geweest, die na dato ingetrokken is en hij verhuisd naar Tanjong Anjar; een klein uur gaans ten Zuid Ooste van Sambilangan, mede aan de binnen zee of tegen over Gris-

see, daar hij circa 1732 of 1733 zijne residentie betrok, dog welke plaats niet wel genoeg gelegen zijnde, voor zijne toen nog bedekte desseijnen, als hebbende het vaarwater daar te groote uitgestrektheid, en hij ook geen middel wettende om veel volks op de been te houden en werk te geven, ten eijnde de ordre en 't meesterschap over haar lieden te bewaren, wanneer de excusatie van de hofreise, het nieuwe contract van den heer COYBT met den Socaschoemang, de gedurende toegavenheden van desen zijnen voor hem bevreesden soeverain en van de Comp^o., die hem zeer vierde, en de bestendige oversiening van dese laatste om weder nieuwe oorlogabevoertens op Java te zien verwekken, waartoe men in den Oosthoek, zoo wel aan zijne zijde, als die van de E. Comp^o. bediendens, zoo avers niet scheen te weesen, hem alle hope benamen om voor eerst nog aan den danc te geraken, de aanleg van deese plaats Sambilangan door hem werd uitgedacht tot een handgebaar voor zijne krijgers, als leggende niet alleen op een afgecondert eijlandje, dat aan het grote thans met een lange brug vastgeheid is, maar ook ter plaatse daar de dalm is gemaakt zeer steenig en klippig zijnde; dog welke obstaculen hem belet hebben, soo wel van Tanjong Anjer, als Bancallang, dat om de noord-oost legt, goede bruikbare wegen derwaarts te maken, en vervolgens Anno 1741 deesen nieuw voltooiden dalm te betrekken, die hij na dato door den roof op Cartasoera, van een partij stukken omson, maar al te formidabel heeft weten te maken, zoo als de papieren A^o. 1744 en 1745 uit den Oosthoek ontfangen, dictieren, dog waarvan men thans geen overblijfselen meer vond, zoo min als van onze posthouding op Bancallang, dan een groote houtse brug met een poort voor een zeer geëxtendeerde passchebaan, die nog al eenige overblijfsels van regulariteit hadde, nevens een partij ruïnes van gebouwen, daar het hof bevoorens is geweest, en waarentread de tegenwoordige Regent van intentie was, met 's Comp^o. toestemminge, te maken eenen nieuwe residentie, 't welk men hem accordeerde, zijnde ook de schikking bij 't reguleeren der garnisoenen bereeds daarna gemaakt, dat van de 36 man gemeenen voor Madura geprojecteerd, 24 hier en 12 op Sambilangan zullen verdeeld leggen, dewijl de laatgem. plaats zal hebben een batterije van vier stukjes omson, om het vaarwater te commandeeren, op een der hoofden, het tegenwoordige fort gedemonebleerd werdende, als zullende voortaan maar strekken

tot woningen en pakhuisen, die van de reeds daar zijnde wagt en gebouwen zonder onkosten te vinden zijn, en dat ook overgenoeg is tot maintain van 't gezag aan deesen oirt om de nabijheid van Grisseo en Sourabaya.

Wat verder als Bancallang van hier legt, noord oostwaarts op, de bekende haven Arosbaya, van waar men zegt dat de verdrevene Regent gevlugt is naar een der nabij geleegen eijlanden, dan wel, zoo anderen meenen, naar Borneo. Deeze plaats en Bancallang zijn de eenigste van dit district, die om de noord rivieren of ondiepe uitgangen naar see hebben. Arosbaya, Bancallang en Sampang waren voor deeze, neevens Sumanap en Pamacaasan, de vijf districten waarin 't eijland Madura verdeeld was; de twee eerste vervolgens onder de derde en de vijfde onder de vierde geraakt zijnde, soo hebben deeze twee malkander wat beter gebalanceert, tot dat JUDANAGARA zig tegens den Madurees voor de E. Comp^e. declareerde en dus eerst 't ooste, gelijk nu 't wester deel onder de Comp^e. is gekomen, waarvan 't eerst in uitgestrektheid, maar 't laatste in bevolktheid, onversaagtheid der inwoonders en welgelegenheid, het grootste is.

Van Bancallang terug gekeerd zijnde, liet men den nieuwen Regent, thans voerende den toegevoegden titul van Radeen de Pattij SATJA DININGRAT, of de getrouwe aan het Rijk, de conditiën nopens de inkomste, gisteren gearresteerd, teijkenen, als het eenigste dat nog resteerde, nadat hij de pointen door den heer VERYSSEL, hem volgens het van Batavia herwaards gezonden concept voorgeschreven, reeds plegtig hadde besworen, luidende deeze weinige pointen nog aldus:

Ik ondergeschreeven radeen Tommongong SOERA DININGRAT, althans door de sonderlinge goedheid van de doorlugtige Nederlandsche Comp^e. tot Regent van 't district van Bancallang, Sampang, Arosbaya en 't geen men gemeenlijk met onderscheiding van Pamacaasan en Sumanap, Madura komt te noemen, onder den eernaam van Radeen de Pattij SETJA DININGRAT aangesteld, verklare en belove bij dezen, alsof ik zulks met eede bevestigt hadde:

Dat ik voortaan buiten de Sabandharijen dewelke aan de E. Comp^e. verblijven, thans bestaande in die van Arosbaya, Bancallang, Soetja, Kwanjer

en Bobotong, Soekaleela, Balega, Sampang, Laboeang, Banjoe Sanka, Kalampit, Pankiron, Sapelo, Telago Biroe en Soekamana, of waar de E. Comp^e. elders in dit district mogte goedvinden haar inkomende en uitgaande regten te laten invorderen, in erkentnisse der overige inkomsten van dit land dewelke de Comp^e. goedgevonden heeft mij te laten behouden, jaarlijks eenmaal vier duitsend wigtige Spaanse realen van agten, of, in steede van dien, vijf duitsend twee hondert Rd^e. contant geld, aan goede wigtige silvere ducats of andere bij de Comp^e. gangbare goede specie, 't zij goud of silver, tot Sourabaya, Grissee, of ook op Samarang, of tot Batavia, precies, zonder manquement, voor 't uiteijnde van de maand October, aan de E. Comp^e. opbrengen en betalen sal, te meer, dewijl ik volgens de gunstige inschikkinge van de Comp^e. voor dit lopende jaar 1746 zal kunnen volstaan met de helfte van dien ofte twee duitsend realen munte, te betalen als boven, en voorsz. volle opbreng der contanten eerst aanvang neemen zal met het volgende jaar 1747.

Art. 2.

Dat ik daarenboven jaarlijks in zelve voegen, op 's E. Comp^e. plaats te leveren, van dit land-aan de Comp^e. sal opbrengen drie duitsend takkers Madurees van vier kannen Hollands ieder, of twaalf duitsend kannen Hollands aan clappusolie, te beginnen met het volgende jaar 1747 en voor dit lopende jaar de helfte, of 1500 takkers, dan wel ses duitsend kannen olie, mede ter tijd en plaatse als boven te leveren, sonder daarvoor eenige betaling te pretendeeren.

Art. 3.

Dat ik wijders in 't aanstaande jaar 1747 aan de E. Comp^e., almede sonder eenige betaling, sal opbrengen veertig, en vervolgens, A^o. 1748 en de daar aan volgende jaeren, altoes jaarlijks zestig coijangs goede versche groene cadjang, de plaatse der leverantie aan de Comp^e. keuse verblijvende, dewelke mij voor dit loopende jaar daaromtrent geëxcuseert heeft.

Art. 4.

Laastelijk belove ik, buiten de vorenstaande quantiteijten cadjang en olie, dewelke ik ten blijk van mijne schuldige trouw en gehoorzaamheid aan de E. Comp^e. kome te contribueeren, alle hetgeene verder van deeze of eenige andere producten, 't zij tammarijn, gedroogde vis, cattoen gaaren, peeper,

indigo, of wat hier reeds bekend of bequaam gemaakt werden mogte, in 's Comp^e. land Madura, onder mijn regentschap behoorende, kooft te vallen of in der tijd nog vallen mogte, voor de ordinaire marktgangs prijs, en wat de peeper, indigo en cattoens gaeren aanbelangt, voor 't geene daar voor door de E. Comp^e. aan den Soesoehoenang werd betaald, naar uitterste vermogen te zullen leveren, om de Comp^e. als mijnen heer en weldoener in in desen en alle andere dingen genoeg te geven.

Aldus gedaan ende aan handen van den heer Gouverneur-Generaal GUSTAAF WILLEM BARON VAN IMHOEF, in plaats van ede, belooft tot Sambilangan den 29sten April 1746. (onderstond) mij present, (was geteekend) N. JONGSMA, Secretaris. (in margine) de gewone handteekening van Raden Adi Patti SATJA DININGRAT.

Ongerekend nog veerthien duisent agt en tagtig Spaanse realen, ses hondert vier en twintig realen goud, diverse goud en zilvere werken en eenige, zoo bequaam als onbequaam, canon, snaphanen, pieken, kritsen en piekspitsen, van den gevlugten Regent veroverd als agterhaakt, dewelke men onder den heer VERYSSEL hadde gelaten, als dezelve opgedaan hebbende, om die met zijne kunst op Batavia, bij het doen van 't rapport zijner commissie, zelfs te verantwoorden. Voorts wierden ook de stipulatiën, met Sumanap en Pamacassan gemaakt, deesen morgen geteekend, volgens dewelke de eerste 12500 kannen clappusolij en de laatste 6250 kannen, met A^o. 1746 te beginnen, item 40 coijang cadjang de eerste en 25 de laatste, met A^o. 1749 te beginnen, als zijnde haar voor de eerste twee jaaren wat afslag toegestaan om haar land eerst weder wat te herstellen, zoodat Sumanap A^o. 1747 maar 15, A^o. 1748 dertig, en Pamacassan A^o. aanstaande $7\frac{1}{2}$ en A^o. 1748 15 coijangs cadjang, $\frac{2}{3}$ groene en $\frac{1}{3}$ witte, soude behoeven te leveren, alles buiten de aan de E. Comp^e. gereserveerde sabandharijen, dewelke men van Sumanap en Pamacassan te saemen, in goede tijden, op 2000 Spaans realen 's jaars mag rekenen, zoo dat dese landen voortaan zullen opbrengen aan olie, cadjang en de sabandhaarijen, ruim 7000 Rd^e. courant, ongerekend de verpligting om alle het overige dat haar land produceert, marktgangs prijs aan de Comp^e. te leveren, die bevorens buiten eenige weinige

jaarlijkse geschenken, die men nog altoos recompenseerde, niets van die landen heeft gehad, 't sedert meer als zestig jaar, dat dezelve onder haar zijn geweest, en sedert 40 jaar dat de souvereiniteit over dezelve door de Soesoehoengang aan de Comp^e. is afgestaan, zo dat de Comp^e. van het eijland Madura voortaan staat te verwagten een inkoomen van circun twintig duizend Rd^e., als men de producten na haar regte waarde reekend, vide de conditiën met Sumanap en Pamacassan aangegaan, bij de ondervolgende insertiën.

Ik ondergeschreven Radeen Tommongong TJACRA NAGARA, door de benevolentie van de doorlugtige Nederlands Compagnie thans weder herstelt in het regentschap der landen van Sumanap, verklare en verbinds mij bij desen, nevens alle mijne mantries, als of ik zulks met solemneele eede bevestigd hadde :

Dat ik de voorsz. doorlugtige Nederlantse Mastschappije in het voorsz. regentschap met alle desselvs onderhorige eijlanden gehouw en getrouw wesen en dien dienst ten beste van dezelve en hare onderdanen op Sumanap, met alle oplettendheid, gehoorsaemheid en ijver waarnemen zal, agtervolgens de beveelen die mij van tijd tot tijd zullen werden gegeven, 't zij van den Gezaghebber en Raad in den Oosthoek en den commandant op Paasourouang, of dengene die bij mij, van wegens de E. Comp^e., geplaatst werden zal, dan wel van den commandeur en Raad tot Samarang en de hooge regering van India tot Batavia.

Art. 2.

Dat ik eenmaal des jaars mij persoonlijk zal komen vertoonen tot Samarang, ja zelf tot Batavia, zoo zulks begeert werd, om mijn eerbiedigheid te bewijzen aan de Comp^e.

Art. 3.

Dat ik tot logement van de posthouding, die de E. Comp^e. goedvinden zal in haar land Sumanap te leggen, soodanige vastigheid, 't zij van steen, hout, of aarde, op mijne eijgene kosten, sal laten maken en op sodanige plaatse, als de Comp^e. ordonneeren sal, en dat ik de voorsz. posthouding sal voorzien van water en de nodige levensmiddelen, voor zodanige betaling als de Comp^e. goedvinden zal mij daar voor toe te leggen, ook

van een dagelijks getal van vijftien battoors ten dienste der besetting, sonder betaling, en voorts van zoo veel ander meer, twee stuijvers daags ieder man, als de Comp^e. opgem. posthouding benodigt zijn mogte.

Art. 4.

Dat ik mij met de negotie, die van buiten in het land Sumanap gedreven wordt, niet verder zal bemoeijen, als de Comp^e. mij komt te ordonneeren, dog dat ik met alle trouwe en oplettendheid zal waeken en tengaan alle sluikerijen en alles wat tot nadeel van 's Comp^e. negotie of inkomsten alhier mogte werden in 't werk gesteld, 't zij in amphioen, kleeden of andere articulen van handel van de overwal van Java, Bali en de verdere eijlanden daar beoosten leggende, of ook van de Baviaan of 't eijland Lubok, dan wel Borneo of elders, vanwaar en waar na toe 't zoude mogen wezen, en dat ik in tegendeel de Sabandharijen van de Comp^e. in 't land Sumanap leggende, volgens de oude gebruiken zal mainteneeren, en zoo veel in mij is, zoeken te verbeteren, 's Comp^e. Sabandhaar en die zij haren 't wegen op de plaatzen onder voorsz. Sabandharijen gehoorende, als Serako, Telango, Romariengan, Loebok, Parien, Doean, Kadoemara en Legon, en, met een woord, op alle plaatsen daar inkomende of uitgaande regten geheft kunnen werden, mogten leggen, alle behulpzaamheid en assistentie zal bewijzen, en wanneer er eenig verschil over de tollen ontstaat, mij daarmede niet verder te bemoeien als de Comp^e. begeerd, maar het geene daaromtrent 's Comp^e. weegen geordonneerd werd, helpen effectueeren en executeeren.

Art. 5.

Dat ik in erkentnisse deser mijner herstellinge en tot bewijs van mijne schuldige trouw aan de Comp^e., item voor 't genot der dessas van Pinger Papas, de eijlanden Padij, Dalangoe, Gilie, Kangian en andere onder 's Comp^e. land Sumanap gehoorende, met derselver verdere inkomsten van passers, hanevegterijen enz., dewelke de Comp^e. mij gunstig tot mijn onderhoud heeft toegewezen, jaarlijks aan de Comp^e. zal contribueeren, met 't loopende jaar 1746 te beginnen, vijf hondert takkers clappus olie, van vijf en twintig kannen ieder takker, en voorts nog in 't jaar 1747 vijftien coijangs cadjang, anno 1748 dertig coijangs cadjang, en voorts anno 1749 vijftien coijang, mitsgaders van die tijd af jaarlijks altoos

vijftig coijang cadjang, twee derde groene en een derde witte, sonder eenige betaling met mijne eigene vaartuijgen op Samarang of Batavia te leveren, daar 't de Comp^e. goedvinden zal, en dat talkens voor dat de oostmousson ten eijnde loopt, waarenboven ik nog belove, alle meerdere produkten van het land Sumanap, dan die tot recognitie dienen, op Surabaya aan de Comp^e., des begeerende, te leveren voor de marktgangs prijs, gelijk ook de tammerijn, gedroogde vis, catoene garen, zout of wat 't zijn mag dat op Sumanap valt en bij de Comp^e. gerequireerd mogte werden; en wat daar voor 's Comp^e. weegen betaald werd, belove ik behoorlijk te zullen laten toekomen aan de eijgenaar, leverantier of planter van voorsz. vrugten en bezorger van voorn. producten, opdat een ieder daar voor het zijne krijgje.

Art. 6.

Wijders belove ik, nevens mijne pepattijs en Jaxa's door de Comp^e. gegeven, geene zaaken van eenige aangelegentheid, den onderdaan betreffende, af te doen, dan met communicatie en toestemminge van het Europeesche hoofd dat bij mij geplaatst werden sal, en bij aldien wij daar over niet eens konden werden, dat ik dan de zaak zal stellen ter decisie van 't opperhoofd en Raad tot Sourabaya, waar en tegen de Comp^e. mij permitteerd dagelijks de kleine geschillen af te doen als van ouds, mits dezelve van weinig belang zijn.

Art. 7.

Gelijk ik ook in 't gemeen belove, de onderdanen van de 's Comp^e. volkeren van Sumanap, zoo wel groote als kleine, als onder mijn regentschappen gestelt, in alle regt en billijkheid te behandelen, geene nieuwe lasten op te leggen, geene van mijne mantries, veel min Jaxas of papatijs te verstopen, te verongelijken, ofte verwisselen, sonder voorkennisse en toestemminge van de Comp^e., maar dat ik, wanneer iemand van dezelve zig ontrouw of onvromelijk tegens mij of, nog zoo veel meer, tegens de Comp^e. gedragen mogte; alvorens daar af kennisse geven en de assistentie van 's Comp^e. posthouding imploreeren zal, tot eene provisioneele arrestearing van deszelfs persoon en goederen, gevende de zaak dan over ter decisie van het opperhoofd en den Raad op Sourabaya.

Art. 8.

Laatstelijk belove ik, dat mij met de regeering van het landschap Pamacassan in het minste niet bemoesien, of over het gem. landschap eenig

gesag aanmatigten, maar in tegendeel, met den geenen die door de Comp^e. als regent aldaar zal werden aangesteld en zijne onderhavigen in alle vrede, vriendschap en goed nabuurschap leven zal, te meer dat ook 's Comp^e. bevel is aan de inwooners van dat land en zulks dus tot wederzijdsche rust en welvaart komt te strekken.

Aldus door mij, in plaatse van eede, aangenoomen ende beloofd, mitsgaders door mijn handteekening bevestigd tot Grissee den 28sten April 1746. (onderstond) mij present, (was geteekend) N^o. JONGEMA, Secretaris. (In margine) de gewoone handteekening van Radeen Tommongong TJACRA NAGARA.

Ik ondergeschrevene Radeen ARIA DICARA, door de benevolentie van de doorluchtige Nederlandsche Comp^e., thans weder hersteld in het Regentschap der landen van Pamacassan, verklare en verbindte mij bij dezen, nevens alle mijne mantries, als of ik zulks met solemneele eede bevestigd hadde:

Dat ik de voorsz. doorluchtige Nederlandse Maatschappij in 't voorsz. regentschap en bestier van haar landeschap van Pamacassan, met desselfs onderhoorige eijlanden, gehouw en getrouw weesen en dien dienst, ten beste van dezelve en hare onderdanen op Pamakassan, met alle oplettentheid, gehoorzaamheid en ijver waarnemen zal, agtervolgens de beveelen die mij, van tijdt tot tijdt, zullen werden gegeven, 't zij van den gesaghebber en Raad in den Oosthoek en den commandant op Passourouang, of dengeenen die bij mij van wegens de Comp^e. geplaatst werden sal, dan wel van den Commandeur en Raad tot Samarang en de Hooge Regeering van India tot Batavia.

Art. 2.

Dat ik eenemaal des jaars mij persoonlijk zal komen vertonen tot Samarang, ja zelfs tot Batavia, zoo zulx begeerd word, om mijne eerbiedigheid te bewijzen aan de E. Comp^e.

Art. 3.

Dat ik tot logement van de posthouding, die de Comp^e. in der tijdt goedvinden zal in haar land Pamacassan te leggen, zodanigen vastigheid, 't zij van steen, houd of aarde, op mijne eijgene kosten sal laten maken en op zodanigen plaatse, als de Comp^e. ordonneeren zal, en dat ik de voorsz.

posthouding zal voorzien van water en de nodige levensmiddelen, voor sodanigen betaling als de E. Comp^e. goedvinden zal mij daar voor toe te leggen, ook van een dagelijks getal van vijftien battoos, ten dienste der besetting, sonder betaling, en voorts van zo veele andere meer, voor twee stuivers 's daags ieder man, als de E. Comp^e. of gem. posthouding benodigt zijn mogte.

Art. 4.

Dat ik mij met de negotie die van buiten in 't land Pamacassan gedreven word, niet verder zal bemoeijen als de comp^e. mij komt te ordonneeren, dog dat ik met alle trouwe en oplettendheid zal waken en tegengaan alle sluikerijen en alles wat tot nadeel van 's comp^e. negotie of inkomsten alhier mogte werden in 't werk gesteld, 't zij in amphioen, kleeden of andere artuculen van handel van de overwal, van Java, Bali en de verdere eijlanden daar beoosten leggende, of ook van de Baviaan of het eijland Lubok, dan wel Borneo of elders van waer en waar na toe het zoude mogen wezen, en dat ik integendeel de Sabandharijen van de comp^e. in 't land van Pamacassan leggende, volgens de onde gebruiken sal mainteneeren, en zoo veel in mij is zoeken te verbeteren, 's comp^e. Sabandhaar en die zij haren't wegen op de plaatsen onder voors. Sabandharijen gehorende, als Tjetjereek, Warenta, Pandelleggen, Boender, Tjandie, Taalang, Kapoeng, Kapong, Papagaan en, met een woord, op alle plaatsen daar inkomende of uitgaande regten geheft kunnen werden, mogten leggen, alle behulpzaamheid en assistentie zal bewijzen, en wanneer er eenig verschil over de tollen ontstaat, mij daarmede niet verder bemoeijen als de comp^e. begeert, maar hetgeene daaromtrent 's comp^e. wegen geordonneerd werd, helpen effectueeren en executeeren.

Art. 5.

Dat ik in erkentnisse deser mijner herstellinge en tot bewijs van mijne schuldige trouwe aan de comp^e. item voor het genot der desso van Poelaagen, Teedja, Panagolan, Djalma, Djadjareen en Pademmawa, dewelke de comp^e. mij gunstig tot mijn onderhoud heeft toegewezen, jaarlijx aan de comp^e. sal contribueeren, met het lopende jaar 1746 te beginnen, twee hondert vijftig takkers clappusolie, van vijf en twintig kannen ieder takker, en voorts nog in 't jaar 1747, seven en een halve coijang cadjang, a°. 1748 vijftien coijang en voorts a°. 1749 vijf en twintig coijangs cadjang, twee

derde groene en een derde witte, sonder eenige betaling met mijne eigene vaartuigen op Samarang of Batavia te leveren, daar 't de comp^e. goedvinden sal en dat telkens voor dat de oostmousson ten vijfde loopt, waarenboven ik nog belove, alle andere producten van het land Pamacassan, dan die tot recognitie dienen, op Sourabaya aan de comp^e., des begeerende, te leveren voor de marktgangsprijs, gelijk ook de tammereijn, gedroogde vis, cattosne garen, zout of wat 't zijn mag dat op Pamacassan valt en bij de comp^e. gerequireerd mogte werden; en wat daar voor 's Comp^e. wegens betaald werd, belove ik behoorlijk te zullen laten toekomen aan den eijgenaer, leverantier of planter van voorm. vrugten en bezorger van voorsz. producten, op dat een ieder daar voor het zijne krije.

Art. 6.

Wijders belove ik, nevens mijne Pepattijs en Jaxas door de comp^e. aan mij gegeven, geene zaken van eenige aangelegentheid, den onderdanen betreffende, af te doen, dan met communicatie en toestemming van het Europeesche hoofd dat bij mij geplaatst werden sal, en bij aldien wij daarover niet eens konden werden, dat ik dan de zaak sal stellen ter decisie van het opperhoofd en raad tot Sourabaya, waar en teegens de comp^e. mij permitteerd dagelijksse kleine geschillen af te doen als van ouds, mits dezelve van wijzig belang zijn.

Art. 7.

Gelijk ik ook in 't gemeen belove de onderdanen van de comp^e. volkeren van Pamacassan, zoowel grote als kleine, als onder mijn regentschap gestelt, in alle regt en billijkheid te behandelen, geene nieuwe lasten op te leggen, geene van mijne mantries, veel min Jaxas, of pepattijs te verstoten, te verongelijken of te verwijssen, sonder voorkennis en toestemming van de comp^e., maar dat ik, wanneer iemand van dezelve zig ontrouw of onvriendelijk tegens mij of, nog zoo veel meer, tegen de comp^e. gedragen mogte, alvorens daar af kennisse geven en de assistentie van 's comp^e. posthouding imploreeren zal, tot eene provisioneele arrestearing van desselfs parzoon en goederen, geevende de zaak dan over ter decisie van 't opperhoofd en den raad op Sourabaya.

Art. 8.

Laatstelijk belove ik, dat ik mij met de regering van 't landschap Sumanap in 't minste niet bemoeijen of over 't gem. landschap eenig gezag aanmatigten, maar integendeel met den geenen die door de comp^e. als regent aldaar zal werden aangesteld, en zijne onderhorige, in alle vrede, vriendschap en goede nabuurschap leven sal, te meer daar dit 's comp^e. bevel ook is aan de inwoonders van dat land en zulks das tot wederzijdse rust en welvaart komt te strekken.

Aldus door mij in plaatse van eede aangenomen ende beloofd, mitgaders door mijne handtekening bevestigd, tot Grissee den 28sten April a^o. 1746, (onderstond) mij present (was geteekend) N. JONGSMA, Secretaris (in margine) de gewoone handtekening van Radeen ARIA DICARA.

De voorstelling van Radeen Depatty geschiede tegens de middag, waartoe men een detachement dragonders aan de eene zijde, een detachement uit 't guarnisoen van Sambilangan teegens over dezelve, en twee detachementen Oostersche militairen op de vleugels, een circul hadde doen formeeren, binnen dewelke zig de mantries of groten van dit landschap lieten vinden, en nadat men haar de commissie op dezen Regent verleend, zoo als die van Batavia al was mede gebragt, met bijvoeging van zijn nu verkreegenen titul, zoo wel in 't Nederduits als Javaans hadde doen voorlezen, zoo wierden drie salvoos uit de militie, excepto de dragonders, die als lijfwagt haar vuur bewaren moeten, met zoo veel schooten ondermengt, en voorts nog negen schooten uit 't canon van Sambilangan gedaan, gevolgt van 9, 7, 5 en 3 van de vaartuigen op de rheede, die men ook vlagge en wimpels hadde doen hijssen wanneer de voorstelling geschieden zoude, en daarop wierden alle aanwezende Javaanse en Madureesche Regenten getracteerd aan de tafel van den Gouverneur-Generaal, en Radeen Depattij beschonken met een van de pakjes L^a. A., die van Batavia waren mede gebragt, wanneer men deese Inlandse hoofden ter hand stelde een uittreksel van 't onlangs gepubliceerde nadere interdict tegens de amphioensluikers, dat men in 't Javaans hadden laten overzetten en aldus luid:

Uijt last en bevel van den Gouverneur-Generaal en de Raden van India, werd bij deesen aan alle bovenlandsche en strand Regenten, ook aan de Regenten van 't eijland Madura tot Bencalang, Sumanap en Pamaccasan, en voorts aan alle de Mantries en onderhoorige bekend gemaakt.

Dat alle amphioen die van buiten, 't zij aan de Bavian, van Malacca, Johoor, de Sumatrasc binnenoust, Palembang, Banca, Bliton, Banjermassing of eenige andere plaatze op Borneo of elders, van Bali, Balemboangan of eenige andere plaatsen buiten de Comp^e., op Java of Madura, of eenige eilanden daar onder gehorende, ook zelfs in deze zeeën, 't zij door Europeesen of Inlanders werd aangebragt, volkomen prijs en verbeurt is, ten profijte van den geenon die dezelve heeft aangehaalt, mits hij de voorsz aangehaalde amphioen bringe aan het naaste comptoir van de Comp^e., alwaar hem, naar aftrek van de onkosten, goede betaling voor geschieden zal, volgens de bepaling door de Comp^e. daarop gesteld, dewelke een igelijk sal werden bekend gemaakt. Sambilangan op Madura, den 29sten April 1746. (onderstond) ter ordonnantie van den heer Gouverneur-Generaal, (was geteekend) N^o. JONGEMA, Secretaris, (ter zijde) 's Comp^e. zegul in roode lak.

En voorts wierd tot ons vertrek weder ordre gegeven, zijnde nu alles in den Oosthoek afgeloopen, excepto 't bezigtigen van Oedjong Panka, dog deesz aangiering nader overwogen en geconsidereerd zijnde, dat zulx ons lange soude kunnen ophouden, zonder veel vrucht van het bezigtigen van een pagger, mede vierkantig met vier bastions, welker situatie, zoo wel als die van de hoek zelfs, men genoegzaam in 't passeeren van deselve op de herwaards rhijsse hadde kunnen ontdekken, zo excuseerden het aanloopen van die plaats om onzen weg te vervolgen naar Japara.

Saterdag, den 30sten April. Tegens agt uren voeren na boord onder 't ordinaire ceremoniël, dat is 't lossen van 't canon aan de wal en 21 schooten van 't schip, tot salut en contra salut, teffens de heer VERYSSEL toen van ons afscheid nemende om zijne zaken op Sourabaya te beschicken en ons ten spoedigsten te volgen met het fregat de Anna, dat daartoe op Sourabaya was blijven leggen, gelijk daar tegens het jagt Columba reeds naer Batavia vertrokken was met den E. SMOUT en een partij overtollige In-

landsche militairen, en 't schip 't Hof Niet Altijd Winter, met de overige die de armee niet bergen konde, naar Japara geordonneert, om aldaar een lading houtwerken te zoeken, heden in 't gezigt quam en ons volgde, wanneer om negen uren anker ligteden van voor Sambilangan, de heer VEREEN op zijn vertrek van board gevaldiciseerd zijnde met 15 schoten. Dog de loots ons te veel naar de zeebank brengende, alwaar ankeren moesten, zoo verliet de goede stroom en wind en wij moesten des nademiddags, met tegenstroom, de passagie over de modderbank gaan opzoeken, zoo dat eerst des avonds, met het opstellen van de wagt, daar over en op zijden van de hoek van Panka geraekten, hebbende nogtans op de bank maar een gooi van 4 vadem en anders doorgaans niet minder als 4½ vadem modder gehad. De wind in de morgen Z. t. W., daarna Z. O. en nademiddags O. en N. O. zijnde, scheepten daarop de lootzen af en stelden de cours W. N. W. langs de wal. 'S nagts de wind O. Z. O. tot zijden, met een frisse coelte uit de wal, dog

Sondag, 1mo Mei, met den dag, met een slap lugtje uit de wal, beweten 't Zuiden, dat op of omtrent de middag in een slap noordelijk zeevondje geconverteerd wierd, meer beweten als beoosten die hoofdstreek, sodat des morgens reeds de bogt van Toebang gepasseerd zijnde en des middags de hoek van Auer op zijde hebbende, egter des avonds eerst, met het opzetten van de wagt, de hoek van Lassum bereikten en dezelve vervolgens passeerden met een landwindje, dat in de nacht weder geheel dood liep. Desen morgen was de godsdienst door D^r. STROHE verrigt, met een welgeschikte leerrede over 1 Cor. 15, vers 57, en tegens den avond ontfangen met een vaartaig van Rembang brieven van Batavia, van den 16^{den} April, zig refereerende tot brieven van den 10^{den}, die nog niet ontfangen en ons zekerlijk misgelopen waren, en buiten dezelve niets behelzende als dat tot op die tijdt nog geen schepen uit Nederland gearriveerd waren.

Maandag, den 2^{den} Mei, 's morgens en voor de middag stil en veranderlijk met een buij uit den Noord-oosten. Met zonsopgang waren circa 3 mijl beweten 't hoge land van Lassum, 't welke gisteren avond op niet minder dan 9 vadem gepasseert waren, dog het landlugtje overdag slapjes en gevolgt zijnde van een zeevond uit den N. N. O., die ook niet lang fris bleef, dog tegens den avonds wat ruijnde, zoo waren met zonsopgang

nog maar even ter zijden van de klip Mandelijke. Hielden vervolgens af van N. W. t. W. tot W. N. W. en de klip in 't Z. W. hebbende, W. t. N. In 't zuijden zijnde, stuurden W., W. t. Z. en voorts tot Z. W. toe, namate de wind, die aan het Z. O. liep, ons permitteerde, en quamen in de tweede wagt binnen de hoek van Japara, op 10 vadem ten anker.

Dingsdag, den 3^{den}, met zons opgang, sagen 't eijland de Nesse, met deszelfs vlagge, leggende voor Japara, in 't Z. W. à Z. Z. W. vier mijlen van ons, binnen 't welke, nadat van 10 tot 6 vadem opgedroogd was, met de zee-wind die uit den N. O. quam, op 6 vadem, tegen drie uren, ten anker quamen, en voeren aanstonds naar land, rijdende des avonds nog, met een oude Portugeesche of andere soort van mismaakte voiture, een tour langs de zeezijde zuidwaart op naar de kalkbranderije, zijnde een kleijn uur gaans van hier.

Woensdag, den 4^{den} Mei, des morgens, voeren na het eijland, om de nieuw aangelegde werff te bezigtigen. De situatie gaf groot genoegen, zijnde een zeer bequame plaats tot den scheepsbouw, daar men dicht aan land 5 vadem water en rondom schoone grond heeft, niet in vergelijking komende bij het vlak afloopende strand op Rembang. Dog het werk zelfs, zoo van het maken der woningen, door de Baas voor 13000 Rd^r. van de Comp^t. aangenomen, als van het heijen der hoofden en andere dingen meer, waeren niet verder gevorderd en dewijl alles wat over dit comptoir te remarqueeren is, om de nabijheid veel beeter op Samarang konde werden gedeedeert, zoo vergenoegde men zig zo wel den resident FALK, als den baas van het eijland en den depattijl TJITRA SOEWA, regent over 't land, te gelasten na Samarang ons te volgen, de eerste, sodra door de E. STROHE, op overmorgen, zoude verrigt wesen 't werk zijner bedieninge alhier. Des nademiddags de half voltooijde water-zaagmolen, nevens de thuijnen en het paggartje op de berg bezigtigt hebbende, waarvan de eerste alleen na de van Batavia gevorderde ijzerwerken wagt, en het laatste een nest is, niet waardig om er eenige manschap in te leggen, beset met 24 stukken canon, die sig niet roeren kunnen door de belemmering, zoo gaf men ordre tot de belading van 't heden uit den Oosthoek hier terug gekomene schip 't Hoff Niet Altijd Winter met ligte houtwerken voor Batavia, en oock tot onze verdere reize van hier direct na Samarang, sonder Qualla Damak aan te doen, omdat aldaar niets dan een vervallen pakhuis te zien was, en 't

binnenland, daar de Regenten wonen, wel drie mijlen van de mond der rivier is, dat ons meer dan een geheele dag ophouden soude.

Nog werd heden in concept gebragt een missive aan haar Ed. tot Batavia, in 't brievenboek te vinden, nadat, van te vooren, desen morgen, ontvangen waren verscheijde particuliere brieven, voornamentlijk behelsende de komste van het Engels Comp^s. schip Analou, den 15^{den} Januarij van de Caap geseijlt, over Borneo na China gedestineerd, brengende voor nieuws het behouden arrivement van de 4 eerst vertrokken retourschepen, onder de vlagge van commandeur DE WIT, aan de Caap, en 't vertrek van daar der drie uitkomende schepen, 't Hoff, de Uno en Ida, met hem te samen, die egter nog niet op Batavia opgedaagd waren; voorts ook de komste van 't Thuis te Spijk, van Padang, en het particuliere schip Susanna Christina, uit de Ganges, enz.

Des avonds vertrok den commandeur STEBBENBERG voor af na Samarang, om tot onze receptie het nodige in gereedheid te brengen.

Donderdag, den 5^{den} Meij, tegens negen uren, waren aan boord, en kort daar aan onder zeijl, dog door de warrelwinden, die het land hier veroorzaakt, hadde wel tot de middag werk om op zee te komen en liepen bezijden het eijland de Nesse heen, daar niets te mejden is als de wal en het kleine eijland, buiten hetwelk men moet heen lopen eer men afhoud of opstuurt naar Samarang, omdat het vuilj is.

Nademiddag de zeewind eerst bewesten, daarna beoosten het noorden, met gempene coelte, passeerden Quala Damak een uur voor zons ondergang en quamen ten tien uren ter rheede van Samarang ten anker, alwaar ook deeze nacht arriveerde de Heer VERYSSEL van Sourabaya met het fregat Anna, dat men bij ons vertrek van Japara de hoek zag omsteken.

Vrijdag, den 6^{den} Meij, met zons opgang, salueerde de fortesse met 21 schoten, en immediaat daarop schoot ook het schip, waarop den heer VERYSSEL zig bevond, 21 schoten, waarvoor dan te gelijk bedankt werd met 19 schoten. Hadde deeze ordre omtrent het salut: de hoofdplaatse van Java met twee en de onderhorige met 4 schoten minder; een lid van de regeering op een ander schip salueerende met 3, andere voorname gequalificeerden met 4, en de capitains en andere commandanten der schepen met ses schoten minder bedankt wierden.

Het salut gedaan zijnde quam de heer VREYSEL aan boord, dog konde hem ditmaal geen receptie geven als na gewoonte voor een heer van de Hooge regeering geschied was op dese reize, met een ordinaire wagt van 16 dragonders met een officier voor 't front, onder 't aasma van twee roffels en 16 schoten van het schip, dewijl de dragonders reeds desen morgen vooraf vertrokken waren na Samarang en het schip rondom met vaartuigen belemeert was.

Ook quam de Commandeur en Raad van Politie aan boord en ten agt uren vertrokken na land, alwaar de rivier gebordeert vonden met Chinesee speeltaigen, vaendels en een ongelooflijk getal menschen. Stapten ter zijden de logie aan de wal in reijtuigen, het eene met ses, 't tweede met vier, en nog vier andre met twee paarden, reden de tour alzoo rondom de logie tot aan het nieuwe huis van den commandeur STERRENBERS, op de hoek van de Heerestraat, bij de brug over de rivier, alwaar ons logement geprepareert was, nadat het fort ten tweeden male 21 schoten hadde gedaan op onze landing en voor de derde maal, na de drie dechargies van de dragonders en infanterie, gevolgt van eene generaele decharge van bijde.

Nademiddags reden een tour met de rijtuigen door de Chinesee nieuwe campoog, naar de Pattijaberg en weder, over de nieuwe weg van daar, regt toe regt aan, ter lengte van ruim 700 roeden, naar de nieuwe brug over de rivier gemaakt, tegens den avond na huis.

Saterdag, den 17^{den} Mei, des morgens, kwam tijding dat de Soecoehoung op weg was, en desen avond op Oenarang soude zijn. Ook ontving men heden de missive der regeering van Batavia, sub dato 26 April, niets speciaals behelsende van sodanige remarque, om in dezen te worden aangehaalt, dan het opdagen van het lang verwagte schip Gooidschalksoort van de Casp.

Voorts wierd de dag besteed met depeches en de admessie van allerlei slag van verzoeken, ook van de Inlandsche regenten en de hoofden en voornaamste der Chineseen, de twee laatste partijen alleen dienende ter aflegging van een compliment van verwelkominge, waar benevens ook eenige tijd van uitspanning wierd genomen, ter bezigtiging van de environs deser plaats, dewelke door verscheijde notabls nieuwe aantimmeringen van binnen, en door het omtrekken van dezelve met een ringmuur, die ligt tot een far-

moede wal te maken is, mitagaders het opruijmen van buiten, het aanzien van een klein steedje bekomen heeft, voor eerst groot gemoeg voor de Europeesche inwoonders en ligt te vergroten met de zijde van de wal, dat maar een lange gordijn is, te slegten, en de oestzijde te extendeeren tot tegen over de Malajische campong, om daar aan de rivier aan te sluijten, mitagaders 't bastion hier; dat thans aan de rivier sluijt, aan dese nieuwe nijtleg te hegten, met een ringmur langs de rivier, aan dewelke wat hooger op, thans bevijsden Samarang, geplaatst is de nieuwe Chinese campong, zijnde een klein voorsteedje op zig zelfs, met hekken afgeschoten en aan de eene zijde bepaalt door de rivier, aan de andere door de weg die langs de passchaan loopt, aan de derde, door 't pleijn voor de zijder poort, dog aan de vierde zijde nog wat vrij, langs de rivier, naar Pattijsberg, om des noods verder te kunne werden uijtgezet, het welke misschien binnen weinig jaaren wel nodig wezen zal, alzoo de voorz. campong sterk bebouwt werd en als bij den dag aangroeijt, bestaande uijt drie parallel lopende grote en nog eenige kleine straatjes, wel twee derde reeds betimmerd of onderhanden, dewelke de mine hebben niet te zallen toerijken door den tijdt.

Sondag, den 8sten Mei. Dea morgens wierd de Godsdienst door D^r. STROHE verrigt in de pangong of loots, dewelke agter het huis van den gewesenen commandeur VISSCHER geplaatst is, wel wat ongeproportioneerd, naar de groote van dat terrein, dog zeer bequaam voor een kerk, en ook het profijtlijkste om er hier een te krijgen, vermits de wooningen tot dat erf gehorende, den tefens toerijkende souden zijn voor een predikaant, koster, voorlezer en wat kerkelijke bediendens hier verder geplaatst mogten werden. D^r. STROHE deed des voormiddags en namiddags dienst, en kondigde tefens aan de bediening der H. Sacramenten na de voorberijding op Vrijdag en Sondag anstaande. Zijne texten waeren uit 1 Theosal. 5, vers 23 en Psalm 34, vers 10. Voor het overige zijn ten dienst der kerke alhier seer nodig twee leeraren, beijden der portagesche en malajische talen kundig, waar van de eene het gabele jaar door zijn werk vinden kan met alle drie maanden eens op Soeracarta, Tagal en Cheribon, Japara en Rembang de sacramenten te gaan bedienen, en de andere daar, beurt om beurt, op Samarang den dienst soude moeten verrigten, 't welke, zoo 't in diervoegen konde werden geschikt, dat hier twee brave Leeraars wierden geplaatst, apparent onder

Gods zeegen van veel nut wezen, en zo wel de kerk als de gemeente alhier, thans ten deele vrij ruw en ongebonden, een geheel ander oog geven zoude. Nademiddag vertrok de commandeur STERRENBERG met den geheelen Raad en corps, g'escorteerd door 16 Samarangse dragonders door een officier opgevoert, ter receptie van den Soesoehoengang op Jatinalling, zijnde circa half wegen tussen Oenarang en Patjerongan, om hem van daar na de laatstgem. of zijne verblijfplaats te geleiden, werwaarts men ook twaalf veldstukken hadde geordonneerd om Zijn Hoogheijt te salueeren, gelijk op zijn arrivement met 19 schoten geschiede, latende hij, die, volgens 't rapport dat men des avonds bij terugkomste van den commandeur en raad ontving, aldaar wel vergenoegt gearriveert was, op het vertrek van dezelve uit zijn campement 17 schoten uit gem. stukken doen, en vervolgens door zijne beide rijksbestierders eene visite vragen tegens morgen, die men accepteerde en teegens thien uren voor de middag bepaalde.

Maandag, den 9^{den} Meij, wierd den Soesoehoengang des morgens vroeg een detachement van de lijfwagt, door een luitenant opgevoert, uit ordre van den Gouverneur-Generaal toegezonden, om hem binnen te brengen en te escorteren. Kort daar aan vertrok de commandeur en Raad en corps met een koets van ses, een van vier en vier van twee paarden, g'escorteerd door een detachement dragonders uit het guarnisoen, dat daarna onder de wapenen quam, staande de inlandse militia van de oostpoort, daar thans een Europeeze officier met eenige manschap geplaatst was, tot aan de hoofdwagt, de Europeese van daar tot aan het logement, en langs hetzelfde de dragonders lijfwagt, thans te voet, terwijl de escorte aansloot aan de rechter vleugel van het huis, en op de stoep van hetzelfde geposteerd waren de trompetters, gelijk aan 't ende van de groote galderije de bende musicanten, terwijl de Soesoehoengang, na een voorafgetrokkene sleep van pikeniërs, fuseliërs, allerlei ornamentdragers, draagstoelen en tandoes, of slaphangende Javaense kleeden aan een stok vast vastgemaakt en met een mat of ander deksel overdekt, in dewelke zijne kinders, suster, dogter en eindelijk ook de Ratoegong AMANCOERAT, zijne moeder, waren, item twee olifanten, twee lijfvaandels, een partije te voet lopende Tommongongs en andere groten, waar onder ook zelfs seven Pangerangs, zijne broeders en newen, waren, van zijn zoon Pangerang Depattij ANUM, den eenigste mannelijke erfgenaam uijt hem voortge-

komen die voorhanden en thans 13 à 14 jaren oud is, van den commandeur **STERRENBURG** en majoor **HOHENDORFF** verseld, teegens elf uren binnen quam, werdende overal gesalueerd met piek en vaendel, onder het slaan van de marsch, een ongemeene toeloop van volk en een groote statie van Javanen gehoorende tot den Samarangsen hoofdregent Depatty **SOERA DIMANGALA**, dog maar weinige van de strandregenten, alzoo die niet dan als gedwongen en afkeerig voor den dag quamen, hoewel gisteren en eergisteren, bij het doen van een tour buiten de stad, alle present waren. Zijn Hoogheid wierd binnen de deur van het logement, na dat door den commandeur van **HOHENDORF** uit de koets geholpen was, door de heeren Raden ordinair en extraordinair, die present waeren, nevens den secretaris van de regeering, gerecipieerd en door de heeren **MOSSSEL** en **VAN DEN BOSCH**, gelijk zijn zoon door de heer **VEYSSSEL** en secretaris **JONGSMA**, tot in de groote galderije geonduiseerd, staande alle gequalificeerde perzoonen van ons geselschap te weersijden in het voorhujs gerangeerd.

Aan de boog, die de ingang van de galderije maakt, dewelke geheel en al met wit linnen en het noorder end of de sitplaats met tappijten belegt was, wierd de Soesoehoenang, vrij wat ontdaan over deeze extraordinaire ontmoetinge, door den Gouverneur-Generaal zelfs gerecipieerd, g'embrasseerd en, na weinige woorden ter verwelkominge gewisselt, aan de linker hand genomen en gelijd naar de sitplaats, zijnde twee gedistingueerde stoelen met rood fluwel bekleed, de een als de andere staande op twee hoeken van een tafel met roodfluwel bekleed, om geen hoger of lager hand te betakenen, staande aan de zijde daar de Gouverneur ging zitten nog drie stoelen, met rood laken bekleed, voor de drie heeren Raden, vervolgens nog een gedistingueerde dogh onbekteerde stoel voor den secretaris **JONGSMA** en de gehele reije heen ordinaire stoelen voor alle de gequalificeerdens van het gezelschap, en, aan Zijn Hoog. Edelheids zijde, een gedistingueerde onbekteerde stoel voor Pangerang Depattij zijn zoon, en verscheidende andere. Dog Zijn Hoogheid aanstonds versogt hebbende dat zijne moeder, kinders en naastbestaanden ook mogten binnen koomen en voor de eerst gem. zelfs op staande, wanneer zij binnen quam, zo wierden nog eenige stoelen op die reije gezet, waar op zig, naast den vorst, de koninginne moeder en voorts de suster met haar dogter plaatsten, nevens de

dogters van den Soesoehoengang, gaande de paangerangs met de twee rijkbestiërders, tussem de twee rijen in, op de tapijten sitten. Zijn Hoogheid zeide, dat te veel ontsteld was om zijn compliment na behoren te maken, dat dierhalven verzogt 't zelve uijt een schriftelijk opstelletje te mogen voorlesen, dat door den translateur SIMONS van periode tot periode werd vertolkt. Men hadde seer gevallig gisteren avond laat eerst gehoord dat zulks hem in den sin gekomen was, en oversulks meer nauwhijk deesen morgen de tijdt gehad eene gelijke aansprake in 't nederduitsche te concipieeren, die men hem ter hand stelde nadat met de zijne gedaen hadde, onder een compliment ter materia dienende. De eene en andere luijden als volgt:

Heer Gouverneur-Generaal, de eere en occasie die ik heden heb om uw Hoog Edelheid hier te ontmoeten, verblijd mij ten hoogsten, en het is mij een bijzondere vergenoeging uw Hoog Edelheid in een goede welstand te zien. Grootvader, ik ben seer verblijd over deese eere en ben steeds daarna verlangende geweest. Het is daarom dat ik mij heeden verseld van mijn moeder en gantsche familie hier laat vinden. Ik kom hier om uw Hoog Edelheid te deeser plaatse te verwelkomen, van mijne opregte vriendschap te verzekeren en mijne hoogagting en ware eerbied te betuijgen. Grootvader, heer Gouverneur-Generaal, mijne tegenwoordige onderneminge, mijn present voornemen difereerd seer veel van de voorrige.

Dees mijne onderneminge heeft, onder veelen, groote verwonderinge gehoord gehad. Des niet te min heb ik daar en tegen geconsidereerd, dat er geen beter occasie voor mij kan weesen om mijne opregtigheid te betuijgen dan deese. Dierhalven heb ik zulx uit eene ware genegtheit ondernomen en houde mij verackert, dat ik verplicht was bij deese gelegtheit mijne eerbied en hoogagting aan grootvader, den heer Gouverneur-Generaal, aan te bieden. Te meer, om dat hiervan geen voorbeeld is, en ook omdat zulks onder alle menschen seer aangenaem was zoodanigen groote zaak als deese is, van mijn hier te mogen aanschouwen.

Ik en alle de weraldlingen zijn waarlijk verwondert over uw Hoog Edelheids persoon en hoedanigheden; geen een mensch is er die niet met mij uw Hoog Edelheid bemint. En gaene is er die niet gaerne de eere zoude willen hebben om uw Hoog Edelheid te ontmoeten, omdat er seer

weinige zijn die zoodanige voortreffelijke begaaftheden bezitten als bij uw Hoog Edelheid gevonden werden. En ook is het zeer seldzaam bij de grooten, die zware saken dirigeeren, dat teffens ook begaafd zijn met opregtigheijt, minzaamheid en medogentheid, zoo als zulx bij uw Hoog Edelheid werd gevonden.

God Almagtig verzeld uw Hoog Edelheid en verleene uw Hoog Edelheid lange jaren levens, tot welwezen van de Comp^e. en geheel Java.

De Comp^e. heeft altoos de vorsten hare bondgenooten met alle trouwe en oprechtigheid behandelt. Is er ooit iets tegenstrijdigs gebeurt, het is alleen aan de quade uitvoeringe harer bevelen te wijten; hare sentimenten zijn, en blijven altoos dezelve, en schoon zij, tot hare merkelijke schade, op veele plaatsen gezeten is door de groote kosten die zij van tijd tot tijd moet aanwenden om de wettige regeering staande te houden, zoo laat zij egter niet af van hare eens beloofde vriendschap. Java heeft hier van een bijzondere ondervinding, maar niemand kan beter getuijgen van 's Comp^e. bestendige en onverbreekelijke trouwe dan de Soesoehoung PACOEBOEANA, die dat in perzoon zo uijtmuntent ondervonden heeft. De Gouverneur-Generaal verblijft zig dat hij thans gelegenheid heeft, sonder tusschenkomst van andere, daarover met den Soesoehoung te spreken. Zalk eene nog nooit gebeurde ontmoeting mag deze, nog nimmer beleefde, staatswisseling wel tot haar voorwerp hebben. De nakomelingen zullen daaruit leeren, dat het geene aan den tweeden PACOEBOEANA overgekomen is, dat van den eersten verre overtreft; de volkeren deses lands zullen daaraan gedenken en tot op de laatste tijden getuijgenisse dragen, dat niemand grootmoediger in 't vergeven, bestendiger in het aankleven, vaardiger in het nakomen, en zagzinniger in de behandeling is, dan de Nederlandse Oostindische Maatschappij, de oude bondgenoot van het Mattarmse rijk, de steun van des Soesoehoungs huis, de beschermer van Java, en de zakerste toevlugt van alle dessefs grooten en inwoonders.

Dat dan een iegelijk, met die selfde iever en welgezintheid aangedaan, zig bevljtigen mogte om dat groote voorbeeld te volgen. De edele Compagnie begeerd niets meer als de verbetering van het land; wat kunnen dan groote en kleijne meer begeeren als haar eijgen welwesen, en het blijck is hetzelve

te helpen bevorderen. De Gouverneur-Generaal kan niet voorbij dit aan den Soesoehoenang indagtig te maken, dat zijn gezag door hem niet beter kan worden aangelegt, als dat het strekke om de menschen tot haar eijge beste te dwingen; heeft niet het schiften der swaarden en het leven der pieken, het gedruijs der schietgeweeren en het gebulder van 't canon dit arm land lange genoeg ontroert en over hoop geameeten?

Dat dan de lieflijke vrede en ruste van God geschonken behoorlijk erkent, wel aangelegt en bij een iegelijk bevordert werde, op dat daardoor bloeijen het gewas van het aardrijk, de vrugten des lands, de inkomsten van den vorst, de bezittinge van de onderdanen en de staat van de edele Comp. en een iegelijk in het genot van zoo veel zegeningen het vorige leet mag vergeten.

Hiertoe zal de Soesoehoenang steeds ondervinden 's Comp. bijstand, des Gouverneur-Generaals bereijdwillegheid, en de genegenheid van de Hoge regeering van Indiën.

Dit gedaan en nog een half ure met indifferente diskourseen doorgebracht zijnde, vertrok de Soesoehoenang even als gekomen was, werdende nu door den Gouverneur-Generaal tot buiten de voordeure van het huis, en door de heeren Raaden tot aan de koets gebracht, en voorts wederom, gelijk bij zijne binnekomsie, gesalueerd met drie decharges van het guarnisoem, en eën en twintig schooten uit het canon van de wallen, vervolgens met 19, 17 en 15 van de scheepen ter rheede, die ook teffens vlagge en wimpels lieten waaijen, sendende Zijn Hoogheid na de terugkomste van den commandeur en Raad, die hem weder naar Patjerongan geleijde, zijne beijde Rijksbestieters binnen, tot blijk van zijn contentement over deze receptie en om te bedanken voor de eere hem bij deeze eerste visite gedaan.

Tegen den avond sond de Gouverneur-Generaal den majoor en ritmeester van zijn lijfwagt, OSSENBERG, nevens den koopman en eerste administrateur, DE KLEBCQ, bij den Soesoehoenang, om een contra visite te vragen, tegen des anderen daags morgens ten negen uuren, die geaccepteerd wierd.

Dingsdag, den 10^{den} Maj, ten seven uuren, vertrok men naar Patjerongan, door het onder de wapenen staande guarnisoem, onder het doen van drie

decharges en 't lossen van 't canon van de wallen. Vooraf marcheerden de Javanen, 's Compⁿ, onderdanen, met haar hoofden en vaandel; daarop volgden vijf handpaarden, wel uitgedost, twee voor den Gouverneur-Generaal en een voor de drie heeren Raden; hierop kwam een detachement dragonders door een officier opgevoert, daarna twee lijftrumpeters van den Gouverneur-Generaal, voorts de koets met ses paarden, waarin zijn Edelheid met de drie heeren Raden zig geplaatst hadden, rijdende ter regterhand van dezelve de majoor OSSENBERG, en ter linkerhand de capitain VAN MARSCHAL, en agter dezelve in een file, ter wederzijde, de helbardiers, domesti-quen, clerquen enz., waarna de overige rijtuigen, een met vier en vier met twee paarden, nevens een goed getal Europeese burgers en andere aanwezende perzonen, alle te paard, volgden en de marsch voorts besloten wierd door een tweede detachement dragonders te paard.

In dier voegen geavanceert zijnde tot nabij des Soesoehoenangs logement, voor het welke zo wel de Europeese lijfwagt van Zijn Hoog Edelheid als de inlanders of Javanen in ordre gerangeert waren, wierd men, op een goede distantie van daar, ontvangen door de Rijksbestierders, de pangerangs en mantries, gaande zo wel als alle onze Javaanse hoofden te voet voor de eerste koets uit, en voor het logement recipieerde ons de Soesoehoenang in perzoon aan het portier, geleijdende den Gouverneur-Generaal aan zijn regterhand na binnen, daar de stoelen even als gisteren gerangieerd waren, doende vervolgens Zijn Hoogheids magt drie decharges, gevolgt van zeven en twintig canonschooten uit de veldstukken, en naar een uur zittens vertrok men met deselfde statie weder naar Samarang, daar ten elf uren arriveerden. Voorts wierden de nodige ordres gegeven ter depeche van het schip de *Herstelder* na Batavia (vide de brief aan haar Ed. van dezen datum), zijnde de *Anna* reets gezonden na Japara om rijst te laden, mitsgaders de preparatiën gemaakt voor onze opreize na het hoff van den Soesoehoenang, die den Gouverneur-Generaal daartoe al in de eerste visite hadde verzogt.

Woensdag, den 11^{den} Meij, 's morgens, vertrokken met het schip de *Herstelder* na Batavia, de commandeur en equipagiemeester VERLENG, capitain PAULUSZ, de opperkopman en sabandhaar D'ESPAR en de onderkoopman en secretaris van commissarissen CRANENDONK.

Nademiddags ontmoetede de Gouverneur-Generaal den Soesoehoengang, als bij geval, op de wech van Patjerongan; gingen toen bij den anderen zitten in des Gouverneurs rijtuig, alwaar den Soesoehoengang de hogerhand gegeven wierd, rijdende dus door Samarang en verder buiten de stad, waarover de Soesoehoengang zeer verwondert was, als hebbende noit so veel huizen, na de Europeesche wijze gebouwt, bij den anderen gezien; voorts wierd Zijn Hoogheid des avonds met twee gecommitteerdens weder naar zijn logement geconduiseert, na dat aan het onze een weinig vertoeft en uitgerust hadde, en tegens morgen middag verzogt op een maaltijt, die teffens tot ons afscheid diende, om naer het eijndigen van dezelve te samen te vertrecken naar Patjerongan en aldaar te vernagten ter voorzettinge onzer reize naar boven, des anderen daags morgens.

Donderdag, den 12^{den} Mej. Na dat desen morgen het nodige bezorgt was voor onze opreize, wierd de Soesoehoengang wederom met dezelfde stacie als voor de eerste maal tegens de middagh ingehaald. Men speide vervolgens te samen, zittende Zijn Hoogheid in 't midden van de eerste tafel, recht over den Gouverneur-Generaal, tussen de heeren MOSSEL en VAN DEN BOSCH en de Europeesche juffrouwen, die nevens alle gequalificeerde personen aan drie tafels getracteert wierden, ter zijde van den Gouverneur-Generaal, nevens den heer VERYSSEL en secretaris; voorts, ter zijden van de heer MOSSEL, pangerang depattij ANUM, en op de overige plaatsen de eerste gequalificeerdens van het gezelschap; aan de tweede tafel de majoor OSENBERG, met eenige Europeese gequalificeerdens, de twee rijksbestierders en de pangerangs van des Soesoehoengangs huis, en aan de derde tafel de koopman en Cheribons resident VAN DER HOOP, met de verdere vrienden van het gezelschap, ieder tafel van ruim 20 borden zijnde. Men dronk de gesontheden van den Soesoehoengang met die van den Gouverneur-Generaal te zamen, die van Pangerang Depattij met die van de presente heeren van de rogeering, die van de Batoe of keijseriane moeder en Zijn Hoogheids suster met de jaffrouwen, die van de pangerangs met de verdere heeren van 't gezelschap, en voorts het welvaren van de Hooge Regering tot Batavia, van Java, van de Comp^e. en de bestendige vriendschap, onder 't doen van canonschooten, en de Soesoehoengang en zijne grooten kregen haar deel; waarop men des avonds, tegen zons ondergang, vertrok naar Pe-

terongan, sittende de Soesoehoengang op de linkerhand van den Gouverneur-Generaal in het eerste rijtuig en de Paangerang bij de Ed. heer MOESSEL, in het tweede, mitsgaders de verdere heeren en vrienden van het gezelschap in de overige. Het garnizoen was in de wapenen, en men schoot rondom los na het doen van drie decharges uit de musquetterie. Arriveerden ten seven uren op Patjerongan, werwaarts alle de gequalificeerdens van Samarang ons conduiseerden en vervolgens terugkeerden.

Vrijdag, den 13^{den}, met den dag, vertrokken naar Oenarang, de Soesoehoengang ons volgende, zoo als geconsenteert was, dat Zijn Hoogheid, die gisteren morgen zijne moeder en de verdere vrienden van zijn gezelschap reets vooruit gezonden hadde, altoos na ons op de reize zoude gaan, om malkander niet te beklemmeren.

Oenarang is 5400 roeden van Samarang, de wegh derwaarts is bergagtig, dog thans opgekapt zijnde vrij passabel, schoon door de gevallen regen wat modderig, omdat meest door het bosch loopt, boeschen van groote uitgestrektheid en van schoone kiate en andere bomen voorzien. De medegezomene drie rijtuigen passeerden met weinig moeite, schoon hier en daar wat steijltens waren, en men vond bij Oenarang de nieuwe schans begonnen, aan dewelke de naam gegeven wierd, de Ontmoetinge, ter gedagtenisse van des Soesoehangs ontmoetinge op Samarang.

Nademiddag wiert de reize voortgezet naar Patjarongan aan de 82 paal, zijnde de palen 300 roeden van den ander, alwaar vernagteden.

Saterdag, den 14^{den}, met de dag op weg. Passeerden een uur na ons vertrek de Toentangse brug, en quamen tegens agt uren op Salatiga, daar het nieuwe fort reeds voltoijt en betrokken vonden door een officier met twintig man; noemde hetzelfde de Herstelling en reisden voort naar den Ampel, daar het middagmaal hielden.

Van de Toentangse brug af vind men een zeer aangename opene contereije, met weinige hoogtens doorsneden, en een schoon terreijn, dat bij forma van terrassen, het een hoger als het andere, malkander het afkomende water uit de gebergkens communiqueert, en dus op de meeste plaatsen bezaajt is en een zeer riant gezicht heeft, zijnde inzonderheid een canschoot aan deeze of de Samarangse zijde van den Ampel, een heuveltje, dat rondom gebout is met zoodanige terrassen van nelij, hetwelke, gevoegt

bij het vrije gezicht over de opene bevallige lansdouwe rondom hetzelfde gelegen, deeze plaats preferabel maakt voor den Ampel zelfs, en waardig dat aldaar iets werde aangelegt.

Deeze wech is ook geheel rijbaar met chaise en paarden, gelijk onze rijtuigen dezelve passeerden; alleenlijk moeten van Patjerongan af, hier er daar, nog wat verbeteringen in de bosschen gedaan werden, zoo ter erlanging van beter waterlossingen, als door het weggakken van wortels en struijken

Nademiddag vertrokken van den Ampel naar Boejolalie, daar de derde schans werd aangelegt, dien men nu voortaan de Veldwagter zal noemen en alwaar onze derde nagtplaatse hadden. De weg is van den Ampel hier heen eenerleij als aan de Salatigase zijde, hier en daar wat afgebrooken door sleuven van afwateringen, die uit de gebergten koomen en hoogtens en laagtens formeeren, doch voor het overige zeer gebaant en gemakkelijk mitsgaders vlak land met aangename gezigten.

Sondag, den 15^{den} Mei. Desen morgen, voor ons vertrek van Boejolalie, de Soesoehoelang, als na gewoonte, aan het logement van den Gouverneur-Generael komende, zoo verzogt Zijn Hoogheid, dat dezen middag geëxerceert mogte zijn van bij ons te eeten, zoo als gedurende de vorige dagen hadde gedaan, maar dat doortrekken mogte naar zijn nieuwe residentie op Soeracarta, om ons des namiddags aldaar te kunnen inhalen, hetgeen gaarne bewilligden, te meer Zijn Hoogheid eenmaal van het oude hof gedelogeerd zijnde, daar onze middagshalteplaats geprepareert was, apparent ook niet gaarne weder op die plaats zoude willen vertoeven, dewelke bij tot eene wildernisse heeft geabandonneert.

Van Boeijolalie na Wono Carta is de wech effen, alsof hij geplanneert was, en het land zoo vlak en open, dat men nog hoogte of oneffenheid daar in ziet, beginnende met de 67 paal tot aan de 82, die even voorbij de passeeban van het oude hof staat, en bij de 79 paal is de Bazaar met het tolhek, daar Wono Carta begint, lopende van daar tot aan de 81 paal, zoodat de bebouwing van deze voormalige residentie zig circa 1700 roeden extendeert. Ten half negen uren op Wono Carta gekomen zijnde, bezigtigde men het geruïneerde oude hof, en na het middagmaal ook de in de papieren met veel onnodige ophef bekende Lemmadoehoer. Vertrokken ten drie uren naar Soeracarta, twee uren gaants van hier, off eigentlijk

van de 82de tot de 91de paal, zijnde 2700 roeden, daar ten vijf uuren arriveerden, werdende 600 roeden aan deze zijde door den Soesoehoenang, met zijn geheele hof, ingehaalt. De Vorst zat te paard, en wij in rijtuigen, en wanneer Zijn Hoogheid afstapte, zoo traden ook te gelijk uit de chaise en embrasseerden malkanderen, stijgende toen ieder op zijn paard, en de Gouverneur-Generaal behield de regterhand bij de intrede, dewelke door eene lange reije, ter wederzijden van den weg geschaard, eerst van Javanen, daaraan van inlandse en voorts van Europeesche militairen, geschiede, voorbij de nieuwe onderhanden zijnde fortresse, ook de Grootmoedigheid genaamt, naar het hujs van den majoor HOHENDORFF, daar onze logementen geprepareerd waren, volgende toen drie dechargies en zo veel canonschooten als gedaan konden worden.

De Soesoehoenang bragt ons in ons logement en wij conduiseerden hem in zijn nieuwe dalm, daar een half uur vertoefden en tegens den donker weder vertrokken, declineerende Zijn Hoogheids beleefde intentie om ons weder thuis te brengen en namen van denzelfen afscheijt voor de eerste poort.

Maandag, den 16^{den} Meij, was men den geheelen dach bezig met wat uitrusten, het werk effen te stellen, dese plaats en rendezvous te bezigtigen en voorts des avonds den Soesoehoenang te recipieren, met denwelken men vervolgens een uurtje tête à tête aboucheerden, gevende Zijn Hoogheid te kennen, dat de strandregenten tot hiertoe nog niets voldaan hadden van de jaarlijkse verpligtingen in geld en geschenken, die zij van ouds gewent waren, bij haar verschijninge ten hove, op te brengen, en dat, ofschoon die districten bij het contract gelaten waren onder Zijn Hoogheid, voor zoo verre niet aan de E. Comp^e. finaal zijn afgestaan, hij egter bijna niets over dezelve te seggen hadde. Waaruit men gelegenheid nam den vorst te vertonen dat, hoewel men dese schikkinge indiervoegen hadde gemaakt met, namelijk, het grootste gedeelte der strandregentschappen onder hemte laten en alleen voor de Comp^e. te nemen die landen, gelijk Japara, Rembang en Sourabaya, die de Comp^e., om de wille van hare daar in gesitueerde etablissementen, niet ontbeeren konde, Zijn Hoogheid egter wel konde begrijpen dat deze verdeeling gebrekkelijk was en altijd aan veele verdrietelikheden en inconvenienten onderworpen zoude wesen, en dat het bijna geheel ondoenlijk zoude vallen de overige strandregenten, die thans bijna niets als de voorsz.

jaarlijxe contributie aan Zijn Hoogheid te doen, en, voor het overige, alle de leverantien van rijst en houtwerken voor haar reekening hadden, te dwingen tot hetgeene zij nu bijna geheel afgewend waren, en op allerlei pre-
 texten, in het vervolg, ook zekerlijk souden zoeken te eindeeren, hem uit dien hoofde voorstellende, dat het beter voor Zijn Hoogheid en de Comp.
 soude zijn die landen maar te laten varen en aan de Ed. Comp^e. geheel en al over te geven, mits dat Zijn Hoogheid niets van zijne revenuen daarbij ver-
 loor, maar voortaan aannam dat 's Comp^e. weegen Sorge daarvoor worde ge-
 dragen, te meer de inkomsten der Sabandharijen, die aan den vorst waren
 gelaten en waarvan hem voortaan jaarlijks rekening zoude worden gedaan,
 nog niet eens toereikende waren, om het jaarlijkse onderhoud van 't guar-
 nisoen, de agterstellen op het vorige contract en het onderhoud der prinses
 van zijn huis, die voor reekening en ten lasten van de Ed. Comp^e. zijn,
 met de agterstellen op dezelve te vereffenen, en dus Zijn Hoogheid in 't ver-
 volg nog al meer ten agteren konde geraken, indien men door een gemengde
 heerschappij over de strandregenten, deze niet konde houden tot hare verschul-
 digde leverantie van 5000 coijangs rijst voor 10 rd^e. de coijang, terwijl de
 inkomsten der Sabandharijen ook eenig nadeel en verminderinge leeden door
 de tegenwoordige onvolmaakte schikking, daar Zijn Hoogheid integendeel
 door dien afstand van alles ontslagen konde werden, behoudens zijne inkom-
 sten, wanneer de Comp^e. van hare kant zig met de voorsz. Sabandharijen
 voor de bovenstaande drie onderhoudsposten voor 't guarnisoen, de prinses
 en agterstellen van 't vorige contract, te vreden hielt en noch meer noch min-
 der daar voor te pretendeeren hadde.

Waarover Zijn Hoogheid veel difficulteiten formeerde, zeggende dat hij zelfs
 wel de complete leverantie van alles aan de Comp^e. volgens het jongste con-
 tract zoude willen leveren, zo men die landen geheel en al, gelijk zij te voren
 waren geweest, onder zijne alleenheerschappij liet; doch de ondoenlijkheid
 van deze zaak den Soesoehoengang gedemonstreert zijnde, uit het jongst voor-
 gevallen op Java niet alleen, maar ook uit de retroacta van den vorigen
 tijd, waarbij duidelijk genoeg tot 's Comp^e. en zijne merkelijke schade is
 gebleeken, dat Java onder zijne alleenheerschappije nog bijna nooit een do-
 zijn jaren in vrede is gebleeven, grotelijks veroorzaakt doordien de vorst
 van uit de bovenlanden onmogelijk alles beheeren en in ordre houden kan,

en zijne ministers moet laten begaan, dewelke tot haar particulier voordeel zijn autoriteit misbruiken en dus geduurig misnoegden en rebellen verwekken, die het land ondermijnen, zoodat het niet voortbrengen kan hetgeene de Vorst en de Comp^o. daarvan hebben moet, daar integendeel de bovenlanden onder hem en de benedelanden onder de Comp^o. staande, onder Godes zegen alles in ordre konde blijven en een ieder zorgen voor het zijne; zoo wierd men het eindelijk eens, en de Soesoehoengang beloofde te zullen laten opgeven wat hij tot hiertoe van de nog geblevene strandregentschappen hadde gehad, en mits het betalen van die inkomsten en de Comp^o. zig met de Sabandharijen voldaan houdende voor de drie overige articulen, de stranden geheel en al aan de maatschappije te zullen overgeven, alles onder dit beding, dat zulks geen kleijnagting aan Zijn Hoogheid mogte toebrengen, waarvoor men beloofde zoo veel mogelijke zorg te zullen doen dragen.

Men hadde ook gedurende deze rijze de nog manquerende nadere onderzigtige gekreegen omtrent het articul der tollén binnen 'slands, zo veelvuldig en zo qualijk gereguleert, dat de inwoners bij het afbrengen harer producten, zoowel langs de weegen als op de rivieren, bijna zo veel daarvan niet kunnen maken aan de stranden, als zij reets aan tol betaalt hadden in het afkomen, moettende op ieder district een nieuwe tol betaalt werden, ja zelf van dingen die tot de eijge consumptie der inwoonders dienen uit het eene district in het andere, waardoor op de bazaars, die hier veelvuldig zijn, alles zeer dier, ja ten hoogsten prijze, werd verkogt, de communicatie tusschen de boven- en benedenlanden merkelyk is gestremt en het land niet na behooren gecultiveert kan werden. Dit alles wierd den Soesoehoengang vertoond, en ook bij hem in dier voegen begrepen, mitsgaders uit dien hoofden goedgevonden, dat de vorst van de Comp^o. voortaan zoude hebben het geene zijn inkomen van alle deze tolpoorten en hekken derzelve, zoowel te lande als op de rivieren, zijn geweest, mits dat Zijn Hoogheid voor hem en zijne successours zoude renuntieeren aan alle regten en belastingen op eenige goederen, en de Comp^o. de vrijheid zoude hebben die te schikken zoo als het haar beliefte.

Dingsdag, den 17^{den} Mei, was men den geheelen morgen bezig met de poincten van gisteren in ordre te brengen, bij forma van een ampliatio op

't contract, het welke door de heeren Raden van 't geselschap goedgekeurt zijnde, vervolgens door den Vorst getekend en gesegelt wierd, gelijk ook aan onze zijde, luidende aldus:

Tot nadere explicatie van het genoteerde bij het jongste contract van den 11^{den} en 13^{den} November 1743, nopens de Sabandharijen en strandregentschappen, is op heden tusschen den Hoog Edele heere Gouverneur-Generaal GUSTAAF WILLEM baron VAN IMHOFF en den Soesoehoenang etc. vastgesteld en ter wederzijde beloofd en aangenomen, dat alle de Sabandharijen zullen zijn en blijven ten behoeve van de Comp^e. sonder daarvan verder reekening aan den Soesoehoenang te doen, mits dat de Soesoehoenang daarmede zal kunnen volstaan tot voldoeninge, zo van het jaarijke onderhoud van 't guarnisoen alhier en van de prinsen van zijn huis, die thans op Batavia en elders door de Comp^e. werden onderhouden, als voor de agterstallen op het eene en andere, item van de rijst op het vorige contract van den jare 1733, die Zijn Hoogheid, volgens het jongste, gehouden is te vereffenen, zoo dat Zijn Hoogheid niet verplicht zal zijn iets te suppleeren, bijaldien de gemelde Sabandharijen zo veel niet bedragen mogten, als voorsz. verschuldigde jaarlijkse betaling, nog de Comp^e. om iets uit te keeren, zo dezelve meer belicpen, zoodat het eene met het andere finaal en eenmaal voor altoos vereffent zal zijn.

Voorts geeft de Soesoehoenang geheel en al aan de Comp^e. over, de nog overige districten langs de stranden, die niet begreepen zijn onder de landen bij het jongste contract afgestaan, waar tegens de Comp^e. aanneemt te bezorgen, en jaarlijks aan Zijn Hoogheid, in contanten gelde, te laten voldoen, de inkomsten die Zijn Hoogheid bevorens uit gemelde districten heeft gehad, thans gesteld op eene somma van vijf duisend realen Spaans, gelijk ook de Comp^e. beloofd de volkeren dier landen, zoowel als de hoofden derzelve daartoe steeds te houden, dat zij den Soesoehoenang alle behoorlijke cere en respect bewijzen, op dat Zijn Hoogheids aanzien hierdoor niet vermindert werd.

Laastelijk verklaart de Soesoehoenang bij dezen, afstand te doen van alle tolpoorten, hekken en afschuttingen der wegen in de bovenlanden, en van alle belastingen op de goederen, die zo wel langs de wegen als de

rivieren, zoo tot negotie als consumptie kunnen werden afgevoert, latende geheel en al aan de Comp^e. over om te reguleeren en te ordonneeren sodanige uijt- en inkomende regten op de voorsz. goeðeren, 't zij van diégene die in de bovenlanden vallen en aangekweekt of aangemaakt werden, of van andere die van buiten inkomen, als de Comp^e. daar denken sal het beste te zijn, met belofte van de ordres, die de Comp^e. daaromtrent laat stellen, door zijne onderdanen presies te doen uitvoeren; waar tegens de Comp^e. beloofd jaarlijks aan den Soesoehoengang te betalen de somma van negen duisend realen Spaans, voor het inkomen dat Zijn Hoogheid tot hiertoe van voorsz. tol heeft gehad, daaronder begreepen de pagt der vogelinesjes, de rivier Solo, de tabakspagt in de Kadoe, de bazaars en alles wat tot de voorsz. tolpoorten heeft behoort, waar benevens de Comp. ook nog jaarlijks zal laten betalen een duisent spaans aan de Ratoe AMANCOEBAT, de Pangerangs en eerste bediendens van Zijn Hoogheids hoff, en twee duisend realen Spaans aan den oudsten wettigen zoon van den Soesoehoengang en zijnen opvolger in het rijk, zodra die een behoorlijken onderdom van veertien jaren zal hebben bereijkt en door de Comp^e. tot kroonprins verklaart zal zijn.

Aldus gedaan op Soeracarta den 18 Meij 1746 (onder het Javaans stond) het zegul van Zijn Hoogheid in rode lacke, (en daar nevens geschreeven) dit is het zegel van den Soesoehoengang PACOEBOEANA (oñder het nederduits) (getekend) G. W. VAN IMHOFF, JACOB MOSSEL, JACOB VAN DEN BOSCH en HUGO VERYSSEL (ter zijde). 's Comp^e. zegul in rode lacke (en daaronder) ter ordonnantie van Zijn Edelheid den Heer Gouverneur-Generaal (getekend) N. JONGSMA Secretaris.

Des namiddags quam de Soesoehoengang bij ons eeten en verzogt ons reciproque tegens morgen middag. 'Savonds bezigtigden wij het nieuwe en nog niet half voltooide fort de Grootmoedigheid.

Woensdag, den 18^{den} Meij, des voormiddags wiert de Soesoehoengang, zijne moeder, zijne suster met haar dogter, zijn zoon, de rijksbestierders, nevens de verdere Pangerangs, of Prinsen van zijn hujs, 's Comp^e wegen beschonken, en daar tegens sond Zijn Hoogheid eenige goud werken tot present, die men aan den commandeur STERRENBURG overgaf om na Batavia gesonden te werden. Ook liet Zijn Hoogheid van zijne zijde nog twee poincten voordragen,

waarin hij verzogt dat 's Comp^{te}. weegen geconsenteert mogte werden, namentlijk de verklaringe van zijn eenigste wettige zoon tot kroonprins, en het huwelijk van zijne oudste wettige dogter Ratoe ALIT, met Radoen Aria WIERADININGRAT, zoon van den versondene rijksbestierder NATTA COESOEMA, en dewijl hier op het eerste weijnig speculatie viel, door dien er tot de successie, in de descendente linie, hier te lande als van zelf volgende, geen ander subject vóórhanden, en op de perzonneele hoedanigheeden, ouderdom of andere omstandigheden, tot deesen prins betrekkelijk, niets te remarqueeren is dat het zoude kunnen tegenhouden, zijnde de prins reeds 15 jaren oud, redelijk fier en van geen quaden opslag, mitsgaders, wat het huwelijk van de dogter betreft, 's Comp^{te}. weegen alleenlijk speculatie gevallen was, wanneer hetzelfde bij Samarangee misrive van den . . . . . en die van den Vorst, wierd voorgesteld, nopens de nieuwe betrekking tot gemelde NATTA COESOEMA, dewelke hetzelfde aanstonds heeft doen stuijten, sonder dat de regeering van Indiën zulks absolut heeft gecontradicteert of geaprobeert; daar men nu bij nadere bevindinge, en ook volgens hetgeen de commandeur STERRENBURG en 's Comp^{te}. resident aan dit hoff, de majoor HOHENDORF, quamen te betuijgen en toenmaals al, tot geruststellinge van de regeeringe, hadden moeten ten antwoord geven, zig genoegzaam verzekert konde houden, dat deze aliantie van weinig consequentie konde wesen voor de Comp^{te}. of voor het land in den volgenden tijd, so maakten de heeren Raden nevens den Gouverneur-Generaal geen de minste swarigheid om den Soesoehoengang, in het eene zo wel als in het andere, thans te willen te wesen, en dienvolgende wierd in Zijn Hoogheids dalm deesen middag daarvan opentlijk verklaringe gedaan, op het nadere versoek dat Zijn Hoogheid, ook in het publicque, daartos deed voor het begin van de maaltijd.

Ook hadde Zijn Hoogheid niet alleen, maar ook de beijde rijksbestierders en de majoor HOHENDORF, geklaagd over de stoudheid van Pangerang MANCOEBOEMI, broeder van den Soesoehoengang, dewelke bevorens, nevens de ses, die nog in 't land omzwerfen, zig onder het getal der malcontenten gerangeert hebbende, dock ten laatsten weder aan het hoff gekomen en door den Soesoehoengang ook generenselijk behandelt zijnde, egter nog bleef continueeren met het op en aanhouden van eens zoo veel huisgezinnen, als hem volgens zijne geboorte competeeren, met verzoek dat, dewijl

bij niet veel schoon te geven om hetgene hem daaromtrent door de voorz. minister en de Vorst zelf wierd vertoond, dat het hem eens met ernst mogt gezegt worden door den Gouverneur-Generaal zelf, dewelke dan den middag vertoonde, dat het eens ten uiterste onbillijke oppositie was tegens de aloude gebruiken van des Soesoehoengs huis en eene onredelijke praesentie, in dier voege, bij wege van ongehoorzaamheid en geweld, na zig te nemen hetgene hem niet toequam, en dat hetgene hem naar zijn rang competeerde, hem, zo wel als alle prinsen, tot dewelke men al verder dese aansprake rigte, moeste contenteeren, zoo als de Vorst openlijk wierd gerecommandeert, sulks de prinsen zijne bloedverwanten niet te onthouden en dezelve ook in 't gemeen te protegeeren en gunstig te zijn, hetwelk wederzijts wierd aangenomen. Pangerang MANCOEBOEMI leegde, nevens de andere prinsen en rijksbestierders, op het welvaaren van de Comp^s, van Java en op de successie van Pangerang Depattij ANUM in het Rijk, een glansje, na hetwelk zij vriendelijk en wel vergenoegt scheidden, sonder iets van hare zijde te zeggen te hebben op de vrage, die men openlijk voor den eeten daaromtrent liet doen.

Des avonds wierd orde gegeven tot onze verdere reijze van Soeracarta door de Mattarn, Baggaleen en Banjoemaas naer Tagal, zijnde het voornemen van den Soesoehoeng, om ons tot in de Mattarn uitgeleijde te doen, om de wille van de groote belemmering gedeclineerd en Zijn Hoogheid verzogt, alleenlijk tot halfwegen Wono Carta of het oude hoff, te recondulceeren, waarinne desselve ook bewilligde.

Donderdag, den 19^{den} Mei, quam de Soesoehoeng met zijne moeder en suster, haar en zijne dogters, en verdere aanverwanten van beijde sexen, aan ons logement, om ons te valediceeren, en Zijn Hoogheid zeijde teffens aan den Gouverneur-Generaal, dat Pangerang MANCOEBOEMI, die gisteren eene recommandatie gekregen hadde, dese nagt zijne ordinaire woning verlaten en alles mede genomen had, 't zij dat het was uit vreesse of uit weerbestigheid, om niet te voldoen aan de ordres die hem gisteren openlijk waren voorgesteld.

Dese manier van doen is onder de prinsen van dit heff thans so familiair geworden, dat er buiten Radeen Mas SAID, den jongen zoon van den op Ceilon overledenen Pangerang Mas SAID MANCOENAGARA, nog wel vijf swerven, te weten, BOEMINATA, SINGASARIE, Mas AMBIA, BABAR en GOBNTOE, die

geen andere reden weten te geven van hare retraite, als een idel voorwendel van vrees, en nog naar goede vermaningen, nog naar dreijgementen luis-teren, sich ondertusschen ophoudende met de eene twee, en de andere meer duijzent menschen naar zig te trekken, door de brandschattingen, die zij uitschrijven, een ongebonden en teffens opulent leven te lijden en also het land in rep en roer te houden, dan eens het eene, dan weder het andere district invadeerende en door hare verregaande petulantie zig een onbeschroomt air van independentie, ook omtrent de Comp^s. geven, dat niet te verdragen is en haar alomme gedugt maakt onder de gemeente, aan dewelke zij daar en boven door hare baldadigheden, die zij hier en daar komen te bedrijven, een opene deure verschaffen, om alles wat 's Comp^s. wegen geordonneert werd aan te planten, op zulke praetexten te eludeeren, gelijk de peper culture en andere dingen, dewelke zij thans zeggen dat op verscheide plaatsen door MAAS SAID, uit enkele boosaardigheid, bedurven zoude zijn.

De Soesoehoenang hadde hier over zelfs ook al een en andermaal geklaagt, en alshoon men van de waarheid deser zaak, zo verre de voorn. baloorigheid en quadaardigheid van die knapen betreft, wel overtuigd was, zo wierd men tog ook desen morgen nog nader overtuigd van Maas SAIDS hardnekkigheid, alzo een boodschapper, uitgezonden met een briefje van den translateur SIMON, aan hem geschreven om hem nogmaals te vermanen om thans af te komen, met het volgende excuis tot antwoord terug quam.

Translaat javaansche brief van den Pangerang ARIA MANCOE-NAGARA en desselfs familie, aan Zijn Hoogedelheid den Hoog Ede- len heer Gouverneur-Generaal. Ontfangen den 19^{den} Meij 1746.

Na gewone voorrede.

Het heeft UWEdele behaagt mij een brief te zenden, dewelke door mij behoorlijk ontfangen en de inhoud zeer grondig verstaan is, waardoor ik mij ten hoogsten verpligt bevind, dog aangaande dat UEd. mij gelieft te ontbieden, verzoek ootmoedig om excuis, door dat ik bevrees ben. Wat mij betreft, zoo heb ik geen vader, nogte moeder, dan UEdele mijn grootvader, den Gouverneur-Generaal, om wiens hulp en bijstand ik ben verzoekende. Want de reden, dat ik bevrees ben, is eeneljk, omdat mij

andere broeder niet en komt. Wat mij betreft, grootvader Gouverneur-Generaal, zoo mijn broeder niet bij mij en komt, zoo verzoek ik met gemetheid beoosten de rivier te mogen blijven, doordien ik mij gevoel niet in staat te zijn om op Soeracarta dienst te doen; dog daar ik na wagt is, somwijle mogte UWEd. genegentheid betonen aan de nalatenschap van vader Pangerang ARIA. Grootvader Gouverneur, wat mij betreft, indien UWEd. mij wil doden, zo sterf ik, en zoo UWEd. mij wilt in 't leven behouden, zo blijf ik levendig. En wat betreft de aegte stijl van dezen brief, wilt het mijne onnoselheid toegeven, en het bestaan aan UWEd. te schrijven, gelieft het mij te vergeven, want om bij UWEd. te komen ben ik bang, en nu niet bij UWEd. te verschijnen ben ik insgelijks bevreesd. Edogh ik ben niet gesaint eenige vijandelijkheeden teegens de Comp^e. te plegen, tenzij dat ik ten uiterste daartoe gepersuadeert werd, dogh des doenlijk zijnde, wense in vrijheid te mogen zijn, zoo aldien UWEd. geen genegentheid hebt tot het verzoek van Pangerang ARIA.

Hebbende hij mondeling daarbij gevoegt, dat absolut niet komen zoude, en geen de minste vreesse, maar in tegendeel een ongemeene assurantie betoond, volgens het zeggen van den boodschapper, waarbij de Soesoehoenang nogmaals voegde zijn verzoek, dat hij en alle diergelijke knapen maar mogten werden uitgerooid, om dat het land anderszints nimmer in ruste zoude komen, waeromtrent men dan met Zijn Hoogheid over een quam, dat zulks maar moest geschieden op de beste en doenlijkste wijze, met beloften van daaromtrent nog nader ordres te zullen stellen voor ons vertrek naar Tagal.

Hiermede onze verrichtinge te deser plaatse afgelopen, de moeder en verdere vrouwen van 's Vorsten huis afschijt gegeven en na het hof geretourneerd, mitsgaders alles tot onze reize in gereedheid gebragt zijnde, hoe wel ten opzigte van het benodigde volk en paarden vrij wat gebrekkig, zo vertrok men tegen negen uren van Soeracarta, zittende de Soesoehoenang aan de linkerhand van den Gouverneur-Generaal in het rijtuig met ses paarden, de heer MOSSEL met de heer VAN DEN BOSCH in het tweede en de heer VERYSSEL met den kroonprins in het derde, die de Vorst versogt, onder weg zijnde, niet te willen vergeeten. Ook betuigde Zijn Hoogheid inclinatie tot een rijtuig, dewijl de wegen thans hadde laten maken, dat zig

daarmede diverteeren konde, en, nevens zijn zoon, verzogt hij nog om eenige fraije vogelroers, om op de jagt te können gebruiken, waaromtrent men beloofde, bij retour op Batavia, de noodige ordre te sullen stellen. Aan de vierde paal, zijnde circa half weegen het oude hof, verzogt men Zijn Hoogheid zig niet verder te incommodeeren, nemende daarop afscheijt van den anderen, de Vorst te paart terugkeerende na zijn hof en wij, met de rijtuigen, onzen weg vervolgende voorbij Wono Carta, tot aan den dijk langs de vijver, daar de limite van den ouden Dalm is en de reijtuigen terug moesten keeren, wij te paard en met draagstoelen onze reizje voortzettende door een vrij ongelijke, modderige en met veel water geïnterrumpende weg naar Dilango, daar des middags halte hielden, zijnde vier uren van Soeracarta, en des nademiddags weder voortmarcheerden. Quamen in den dooker, niet sonder veel moeite ten opzichte van den wegh en groote gebrekkelijkheid omtrent onze bagagie, op Gondang, zijnde vijf uren gaants verder.

Men had 's daags voor ons vertrek den Soeracartasen translateur **DE VRIES** met eenige Inlandschen hoofden vooruit gesonden, om de logementen te praeparereen, en, dewijl men niet wist hoe verre de onbeschaamdheid van de swervers boven vermeld, die zig op onzen weg ophielden, konde gaan, so liet men dezelve dekken door een officier met twaalf dragonders, twee onderofficiers en een tamboer, of te samen sestien Europeesen uit het guarnisoen alhier, nevens eenige inlanders van Wono Carta, nemende het restant van de comp^e. dragonders, die hier legt, tot onze arrièrre garde mede, om de nablijvende bagagie te dekken.

Vrijdag, den 20sten Meij, met den dagh sloegen weder op reize en quamen tusschen agt en negen uren op Taadje aan, het end van het Soeracartase district en begin van den Mattarm, daar een Chinees, zeer appaars een spion van Maas SAID, verhaalde, dat over weinig dagen die khaap nog hier geweest was, en hem gelaten hadde om te verneemen of het wel waer was dat de Gouverneur-Generaal door die landen heen zoude trekken, opdat allerlei vrugten tot verversing en battoers voor de bagagie, naar 's lands wijze, zoude bezorgen, voegende hij daarbij, dat dese swerver hier pas twee a drie uren van daan was, waarop men hem terug sond om te seggen dat hij maar komen zoude. Dog alles verviel, als men, ten oen ure opgebrooken zijnde, des avonds ten ses uren in het lusthuijs op Djokdjo

quam en het rapport van die Chineeë inkwam, dat de Pangerang reeds naar het Zuidergebergte was gevlugt.

De nademiddags maaltijd was ondertussen met alle praecautie gedaan, om onze bagagie te dekken voor eenige onbeschaamde roovers; dogh men vernam niets. Kwamen langs een zeer moeilijke en langwijlige weg, die in het begin redelijk was, door de negorij Prabanam, daar veele steenen nog leggen uit de overblijfselen apparent van een palas of tempel van den heijdensen tijd, terwijl men nog eenige afgodenbeeldsels vind een kleijne canonschoot van de barm om de noord, daar een bosje is op een hoogte, door menschenhanden daartoe geappropriert, dewelke door eenige uit ons gezelschap, die het besigtigden, geoordeelt wiert van metaal te zijn, en aan het postuur, de ooren en de koe, welkers staart het groote afbeeldsel in de hand hout, in genere schijnt te vertonen, dat de Javanen voor dezen van de secte der Brammineesen onder de Heidenen zijn geweest, zoo als men ook uit meer andere antiquiteiten van dien aard, hier in de Mattarm en elders reets voordesen ontdekt, heeft af te nemen, dog uit hare vertellingen, veel eer dan kronijoken, zo zeker niet af te nemen is, omdat die ondermengt zijn met zo veel fabulen, dat men daarop weinig staat maken en betrouwen kan. Volgende aan dit dorp Prabanam, een groot half uur van Taadja, nog een uurtje verder, na dat men een spruit van de rivier Ampar, die in de Zuijt zee loopt, gepaswoord is, de negerij Arandoelan, daar Maas GRENDE, ten tijde zijner omswerlingen, heeft geresideert en daar onze middaghplaats hadde moeten wezen om wel geplaatst te zijn, terwijl ons rusthuys op Djokdjo ook beter hadde kunnen gemaakt werden, binnen deze zeer geëxtendeerde muuren van des Soesoehoesnangs dalm, die voor het overige ledig is, dan een canonschoot verder, daar die thans opgeslagen was en men zig wat behelpen moest, omdat de environs dier plaatse, dewelke zommige voor het centrum van de Mattarm houden, nog vertoonden de overblijfselen der baldadigheid van Maas SAID, die hier onlangs contributie hadde opgehaalt, en die landstreeke nogh half verwoest was. De distantie van Taadja tot hiertoe is vier en een half uur gaans, zo dat gisteren 9 en heden maar 6½ uur gemarcheert hadden, hoewel men bij het opmaken der route ider daghreize voor agt uren gaans hadde opgegeven.

Saterdag, den 21sten Meij, met zons opgang waren op marsch gelijk thans

dagelijx, omdat, alſchoon de beide-rijksbeſtielders de troep slooten, egter alle morgen op nieuws naar het dagligt moeſten wagten om de nodige battoors of draag-Javanen uit de negoriën te krijgen, alzoo voor onze bagagie circa duijſend dagelijx van noden hadden, buiten het geene de voorsz. rijksbeſtielders, de ſtrand Regenten en die van Samarang met zig ſleepten, zc dat onze geheele train wel uit twee duizent en meer beſtond, waaronder circa veertig dragonders, zo van de lijfwagt als van Soeracarta.

Een uur van Djokdjo hielden een weinig halte op de paſſar. Een half uur verder legt een voorname marktplaats, bij den inlander Paſſagede of de Grootte markt genoemd, die ſommige voor het middelſte van de Mattarm houden. Op Meddellam, dat $1\frac{1}{2}$ uur verder en de grootſte helft van onze weg, en voor onze middaghalte plaats geprojecteert was, hielden maar even ſtil, en trokken door na onze avondplaats tot Gading, daar in de Soesoehoenangs dalm logeerden, in dewelke hij reſideerd als na de Zuit se gaat, om zig te diverteeren, zijnde deze plaats aan de mond van de rivier Dempan, op deſſelfs weſter boord, aan het eijnde van het zuijder gebergte en pas een uur van de zee gelegen, daar de Vorst, voor de troubeſen van 't jaar 1741, gewent was te jagen en te viſſchen, zijnde hier ook een klip van dewelke veele vertelselen gefabuleert werden uit de Heijdense tijd, en die ſelfs nog bij de tegenwoordige Mahometaanſe Javanen in eenige achting is, mitſgaders ook, aan het eijnde van 't bovengemelte gebergte, een wel of bronwater, waar aan men egter niet dan een ſterk zout konde proeven, miſſchien veroorzaakt door de communicatie met het zeewater, dat menigmaal daar over heen ſlaat. Hadden heden $6\frac{1}{2}$ uur gemarcheert.

Sonday, den 22^{ſten} Mei, vertrokken 's morgens, als naar gewoonte, van Gading, quamen een half uur daar van daan aan de duijnen, vervolgens aan ſtrand van de Zuijt zee en marcheerden alzo weſtwaards op, naer dat de marſe van vooreergisteren Zuit weſt, diſ van eergisteren Z. Z. W. en die van gisteren weſtelijker als Zuidon gevallen was, tot op Adielangoe, aan de ooſtzijde van de rivier Panara, daar niet voor vier uren arriveerden en de bagagie met den donkeren, na een zeer difficile, heete en onvermakelijke marſch door het zant, van negen uren, hebbende ook door gebrekkelijkheid der wegwijzers, die men dagelijks bevind zeer groot te zijn, onze ruſtplaats voor de middag, op een pas een canonschoot ter regter of aan de

landkant, van ons afleggende negorij, Koetjolban genaamt, misgelopen en dus een fatigante dagh gehad.

Met deze rivier bij Adielango eindigt het Mattarmse district, 't welke wij twintig uren gaants, schoon niet in regten linie, getraverseert hadden, dog wel op elf of twaalf uren diameter mach gerekent werden, stotende ten Noorden aan het gebergte van de Kaddoe, ten Oosten aan het Soeracartase, ten Westen aan het Baggaleensche district, en ten Zuiden aan de zee, werdende gerekent op twintig duisent tjatjas, of families, waarvoor men viermaal zoo veel inwoonders, oud en jong, mag rekenen, en door drie hoofden onder des Sochoenangs opper- en der beijden Rijksbestiëders onderbestier geregeert, bestaande uit vlak land, alles bruikbaar en voor groot gedeelte al bebouwt, dog veel bedurven nelij of padij hebbende, door de stroperijen der rebellige prinsen, die de inwoonders doen vlugten en het gezaaj negligieren, zoo dat het door gebrek aan water verdort, daer anders, van eenen aart genoegzaam met de Soeracartase, het water, bij opstoppinge der sprajten uit het gebergte, abundantelijk hebben en dus altoos bebouwt kunnen worden, zo als men er ook vele zag, waarop de padij gesmeden wierd, andere daar dezelve in airen, en weder anderen, daar dezelve nog in 't geheel groen stond. Het Soeracartase, voor dezen Cartasoe-rase, district, bestaat ook uit een vlak land, kleij en sandigen grond, alles bruikbaar, werd gerekent op 36000 huisgezinnen en bestiert door verscheide wedonos, of inlandsche Ministers, onder dewelke, de prinsen en Rijksbestiëders, deze landen verdeelt zijn. Van de eerste soort zijn er 12, vijf ten hoof en zeven voor het land. Men kon geen fraijer landsdouwe begeeren, dan deeze twee aanzienlijke provintiën, ja zegt men dat Pranaraga en Madion, het eerste grooter als het laaste, ten Oosten en Noord-oosten, gelijk de Kaddoe ten Zuid-westen van hetzelfde almede zijn, lopende dit vlakke land Noord-oostwaards op, te wederzijden de rivier Solo, tusschen het Ooster en Wester binnengebergte van Java, als een breede effene strook tot Passourouang toe, zo dat zekerlijk dit bovenland voor een der schoonste van de bekende wareld te houden is, brengende alles voort wat tot 's menschen onderhout behoort, kost en kleederen, want het geweeft is hier alzoowel van importantie als het gezaaj.

Maandag, den 23sten, trokken des morgens over de rivier, waar door het

wel half agt was eer de laaste bagagie van Adielangoe opbrak, marcheeren eerst west en naderhand west noordwest op, langs de negorien, die aan de binnenkant der duijnen leggen, trokken gaande wegs wat meer na binnen tot op Wololo, daar een wel voorszene rustplaats was, van derwaart $4\frac{1}{2}$ uur marcheerens, en bereikten na nog $2\frac{1}{2}$ uur, langs een gemakelijke weg, ons avondplaat op Ambal. Hebbende dus na gissing, op de coers van west noord west, heden seven uren in het Baggaleensche gemarcheert, door een land dat niet zoo veel neljvelden als de twee vorige districten heeft, om dat wa zandiger van aart is, dogh daar en tegens Cadjangbomen, allerlei aardvrugten, tabak, indigo, capas en een menigte van vrugtdragende boomen voort brengt, het welke de inwoonders, die men op 14000 hujsgezinnen teld, die bestaan van hetgene zij tot haar eijgen behoefte zaijen en planten, mitgaders ter verruijling voor de haar ontbrekende rijst, naar het Cadoeasch en verdere naastgelegene districten te markt te brengen, want verder kunnen zij hare landbouw niet extendeeren, om de producten van hetzelfde naar de stranden af te brengen, door de veelvuldige tolhekken, zo als de informatiën verklaaren en ook wel te geloven is, zig verheugende dat men haar bekend maakte, dat de Comp^e. die tolln thans overgenomen had en men daar inne verandering maaken zoude, haar tefens vermaanende alles aan te planten en naar de stranden ter leverantie aan de Comp^e. af te brengen; wat haar land produceeren konde, dat zij beloofden.

Dingsdag, den 24sten Meij, vertrokken op het ordinaire uur, wat voor of na seven, van Ambal. Quamen omtrent negen uren op Rante, hebbende meest noord- noordwestwaards opgemarcheert. Langs deeze rustplaat, loopt de rivier Tjiolang, die wij even boven dezelve doorwaadden en de scheijding maakt tusschen Baggaleen en Rema of Roma, een kleijn district van 800 hujsgezinnen, dat tusschen Baggaleen en aan de Kadoe en Banjoemass legt, wat meer naar proportie dan Baggaleen van rijstvelden voorzien, en thans door RIXA PRATJA, zijnen broeder CARTA WILDJAJA en CARTA NAGARA bestiert is, door het welke wij nu eens regt noordwaart op, dan weder beoosten of bewesten hetzelfde, nog $6\frac{1}{2}$ uren heen togen, arriverende eerst ten half vijf op de plaats, die men Remosidajoe noemt en voor de hoofdnegerij houd, leggende aan de rivieren Sepon en Binangong, die benedenwaarts, volgens het seggen, in de voorn. rivier Tjiolang, en met

deselve, in de Zuider see vallen, tegen den voet van het gebergte Candang, dat het zuider gebergte van deze landstreek is, en zoo het scheen van het Kaddoesche tot aan het Cheribonse gebergten loopt, zodat men het, langs dezen wegh gaande, noodzakelijk passeeren moet. En dewijl men nu ses dagen naar den anderen gemarcheert hadde, een distantie van 46½ uren gaants, waerdoor paarden en menschen vrij wat gefatigeert waren, zo hielden

Woensdag, den 25sten rustdag, vertrekkende de koopman en Cheribons resident VAN DER HOOP voor uit, om ons daar te recipieeren. Hadden desen nacht en bijna den geheelen dagh regen gehad en op de middagh een expresse van Tanjong poera, met een brief van den luitenant en commandant KMOEST, verzoekende permissië om ons op Cheribon te mogen zagen, hoe het met de landweg van daar na Batavia gesteld was, hetwilk men hem accordeerde en de expresse terugkeerde.

Tegens den avond quam een matroos van Samarang met een partij brieven, uit Nederland aangebragt met de schepen Westhoven, van Zeeland, Lekkerland, van Amsterdam, Ida, van Delft en Lis, van Hoorn, allen in Sundas engte gearriveert, en, excepto de tweede, die in November gezeijlt was, nog van de vorige equipagie, teffens berigtende dat men van de Kaap nog te wagten hadde het reeds gezeijlde schip 't Hof, de Uno en de Hercules, van Zeeland, van de oude, twee scheepen van de Maas van de nieuwe, en twee schepen van Amsterdam, oude en nieuwe equipagiën.

Donderdag, den 25sten, waren tegens seven uren op marsch naar Pamardeen, alwaar eerst des avonds ten half ses arriveerde, om dat de weg meest altijt op en neer gaat over het gebergte, zijnde op veele, ja de meeste, plaatsen zeer glibberig door den regen, steijl en ongemakkelijk, door dien niet genoeg opengekapt en de draagstoel wat breed was; egter mag men ook de verheijt op agt en een half uur gaans rekenen, langs een zeer onvermakelijke weg, doordien het gebergte meest onbewoont en men ge-noodzaakt is circa vijftig maal spruijtjes, uit dezelve na de Zuijd zee affopende, te passeeren. Niet te min is dit nogh al kleijn regentschap op zigh zelfs, werdende gerekent op vijf hondert huijgezinnen en bestierd door den Ingabeij DIPA JUDA, en vermits van de drie Remose Regenten de eerste, of RIXA PRADJA, zig alleen beijvert hadde om ons levens-

middelen en het noodige volk te bezorgen en door desen moeilijken wegh te helpen, daar de andere in tegendeel zich 't zoek gemaakt en niets bezorgt hadde, schoon also wel gewaarschuwt als deze, zo verzogt de majoor HOHENDORF, dat eens een exempel daaromtrent gesteld en de neglige Regent geremoveert, mitsgaders het regentschap aan dezen jongen vigilanten RIXA PRADJA alleen gelaten mogte werden, hetwelke men al mede bevond overeen te komen met het sentiment van Radeen Depattij PRINGALAJA, en Kiaij Depattij SINDOEREDJA, des Soesoehoenangs Rijksbestierders, die gisteren weder bij ons gekomen waren, hebbende ons egter de geheele wegh over verzelt, dogh eenige dagen wat agter af gelogeert; zo ordonneerde men het in dier voegen, schoon onder den Soesoehoenang gehoorende, in onderstelling dat Zijn Hoogheid niets daar tegen hebben zoude.

Vrijdag, den 27sten, met zons opgang op marsch van Pamardeen en tegens drie uren op Banjoemaas, zijnde volgens de naaste observatie seven uren gaans. De weg beter als gisteren, dogh weinig bewoond land, meest bosch, hoog en laag, het vervolg van het gebergte, tot een uur gaans van Banjoemaas, daar het land vlakker en wat eguaalder, ook wat beter beplant en bevolkt is. De negorij Pamardeen is passabel en het logement op de passerbaan goed, dogh Banjoemaas overtreft het verre, zijnde een groote reguliere negerij als Crawang, aan of bij de rivier Serajoe, een van de grootsten dezer districten, die ook nog in de Zuider zee valt. Waren heden weder veele rivieren gepasseert, dogh minder als gisteren, en onder anderen ook die van Cali Lapie, dewelke de limite tusschen Pamardeen en Banjoemaas uitmaakt. Dit landschap wert bestiert door Tommongong JUDA NAGARA, wiens vader, ook hoofd van dit district, in de attacque der vesting op Cartasoera, a°. 1741, om het leven geraakt is, en werd gereekent op 4000 huisgezinnen, moettende volgens de verdeeling 450 picols ronde en 200 picols staart peper opbrengen.

Saterdag, den 28sten Meij, des morgens van met den dagh tot negen uren bezig eer men over de rivier Serajo quamen, die met pontons gepasseerd moet werden. De distantie van hier tot Passir is drie uren gaans, langs een goede wegh en door een beter bewoond district, met eenige fraaije gezigten. tot aan de rivier Serajoe, zijnde een quartier van

de Passeebaan, daar onze logementen opgealagen waren, gehorende deze landen nog aan Banjoemaas.

Sondag, den 29sten, vroeg van Passir opgebroken, dogh niet voor twee uren op Windoradje, dat onder Brebes gehoord, zijnde wederom een slegte, bergachtige weg, het begintseel van het noorder gebergte, op hetwelke de voorsz. zeer elandige negorije gesitueert is. Onze rustplaats was na proportie, en geen eeten voor het volk hier te krijgen, doordien de gesamentlijke strandregenten, die men van Samarang af altijd agter aan hadde geleept, in steede van voor uit te gaan en het nodige, in haar nu nabij zijnde districten, te bezorgen, haar werk daar van gemaakt hadden, om altijd een dagh reize agteruit te wezen en nergens op de rustplaatsen te compareeren, waaronder ook de eene van Brebes, zijnde het volk overal uit de negoriën gevlugt, niet op onze aannaderinge zoo zeer, gelijk men hoorde, maer wel meest door de schrik, die zij gekregen hadden voor de weinige Baliers, die met de twaalf Soeracartase dragonders de quartieren bestelden, en dus altijd zoo verre vooruit bleeven, dat men dezelve, schoon thans zeer onnodig, niet terug konde roepen, en welkers gedrag omtrent de inlanders doorgaans zo buitenspoorig is met steelen en roven op de marschen, hetwelke men haar nauwlijk zelfs in de guarnisoen beletten kan, dat ieder een op hare aannadering zijn goed bergt en de vlugt neemt. Dit Windoradja of Judocassie legt op de staart van den brandenden berg, omtrent in het W. Z. W. van dezelve, en rondom in veelvuldig gebergte, dat weinig vermaak geeft in het passeeren.

Maandag, den 30sten, met zons opgang vertrokken van Judocassie, nadat gisteren avond en meest de nagt over regen gehad hadden, door een zeer slegte modderige wegh naer Karang assan, rustende een weinig op Singapoera, hetwelke circa op de helfte, of $4\frac{1}{2}$ uur gaans van de rustplaats, en nevens de tusschen bijden, ook bijna op de helft, leggende negorij voorn., het eenigste genoegzaam was, dat men van bebouwt of bewoont land op dezen gants onvermakelijken wegh bemerken konde, zijnde gants bestoven, gelijk ook het geboomte, de ruijgte of allangallang, en zelfs de padij, ja de twee laaste op vele plaatsen neder geslagen, door de asche of de swavelachtige globules verbrande stoffe, als bijna gecalcineerde steen, die de brandende berg, dewelke men heden omtrok, volgens het rapport der inlanders, deze

nagt hadde uitgeworpen, en waar van men de stank en stof bijna de geheele wegh over, tot vermeerdering der onaangenaamheid van de passagie, onderworpen was, zijnde de asche nogh niet geheel en al nedergezakt, maar op vele plaatsen nog al moest op 't gebergte hangende, en een deel van de nedergvallene door de wind weder opgenomen, waar van wij rijkelijk gesconodaert wierden. Naes ses uren gaens en wat meer van desen wegh afgelegd te hebben, of een paar uren van de rustplaats, gingen eijndelijk berg af en quamen in een groot bosch, op effen land, vol kiate en andere bomen, daar de wegh redelijk was en hetwelke anderhalf uur groot van Carangassan daart, daar men wat padij of neljvelden tusschen beiden vind; doch Carangassan is een gemakelijke negerij, aan de voet van 't gebergte leggende, na gissing in 't W. N. W. van den brandende berg of Goenong Gedee, die wij hadden gevolgelijk aan de westkant gepasseert waren, op eene distantie na gissing van twee mijl, gehorende deze plaats nogh al onder Brebes.

Dingsdag, den 31sten Mei, ten half seven opgebroken van Carangassan, quamen ten half elf op Tagal, nadat $\frac{1}{2}$ uur op Banjarm hadden gerust, en op den wegh de rivier Cahingana, of de hiniet tusschen Brebes en Tagal overgevaaren waren. Dese weg is goed, eerst wat bosch, daarna schoone neljvelden, en verder na Tagal eeer gemakelijk. De distantie is van Carangassan tot Banjarm vijf en van daar na Tagal $1\frac{1}{2}$, of in 't geheel seven kleijne uren, waar over te paard $2\frac{1}{2}$, en van Banjarm tot Tagal, met de rijtuigen, een uur bezig waren, doch hadden het eerste deel veel werk om op te komen. Wij vertoefden hier het overige van den dagh, zijnde vrij gefatigeert van een marsch van twaalf dagen, waarin ses en teggig uren gaens hadden afgelegd, zijnde hadden de dertiende, en dus in al die tijd maar een rustdagh op Rama of circa half wegen gehouden.

Woensdag, den 1sten Junij, was men den geheelen dagh bezig met de overige poinoten omtrent de zaken en het belang der Compagnie op Java te reguleeren, even als, onder den 14^{den} April passato, omtrent den Oosthoek, tot Soembaya was geschied, nader te zien bij de daarvan gehouden notulen.

Woensdag den 1sten Junij 1746. Present de Heere Gouverneur-Generaal, nevens de Heeren Raden MOSSSEL, VAN DEN BOSCH en VEBYSSEL.

De landtocht van Soeracarta door de landen van dat district, de Mattarm, Beggaleen, Remo, Pamardeen, Banjoemaas, Brebes en een deel van dit district, zoo verre dat gisteren te deser plaatse gearriveert waren, en dus ook teffens de visitatie der Javaanse comptoiren afgelopen zijnde, zo quamen de boven vermelde heeren Raden, op het verzoek van den heere Gouverneur-Generaal bij Zijn Edalheid, om met denzelven te delibeereren over de nogh resterende poincten, dewelke ter afdoening over blijven en waaromtrent dan goedgevonden en besloten wiert:

I. Belangende de inlandsche zaken, de Compagnie en den Soesoehoengang thans bejide rakende.

1. Dat nademaal de balorige uitgewekene prinsen, BOEMINATA, des Soesoehoengangs broeder, onder den titul van Sulthan Panembahan, omzwervende, SINGASARI, al meede 's Vorsten broeder, die zig Pangerang PASBOJOKO noemt, Maas SAID, die den titul van Pangerang MANOENAGARA heeft aangenomen, zijnde een jonge zoon van wijlen MANOENAGARA, 's Vorsten broeder, Maas SABAR en Maas AMBIO, broeders van den laatgemelde, en GOENTOER, zoon van den overleedenen Pangerang LORRING PASSAR, nogh met goede woorden, nogh met bedreijgingen te persuadeeren zijn geweest om weder tot haar plicht en aan het hof terug te keeren, zo als dat genoegzaam gedurende deze togt gebleeken is, maar integendeel een onverzettelijk voornemen schijnen te hebben, zig met omzwervingen, stroperijen en allerlei rebellige attentaten tegens de regeringe van den Soesoehoengang en de Comp^{te}, als independents hoofden, dan hier, dan elders, staande te houden, waar van de gevolge niet anders dan ten uiterste ruineus voor het land en deszelfs culture kunnen wesen; thans omtrent dezelve noodzakelijk middelen van meerder klem bij de hand moeten genomen werden, met dezelve:

- A. Vogelvrij te verklaren, indien niet binnen een allernusterste termijn van een maand, aan het hof, op Samarang, dan wel op Soerabaya,

zig komen te onderwerpen, met interdictie aan groote en kleine, om dezelve in het minste of meeste te assisteeren.

- B. Eene premie op ieder hoofd te stellen van vijfhondert Rijxdaalders Spaans.
- C. En zo dit voor ultimo Augustus niet genoegzaam werd bevonden, als dan de Samarangse en Cartasoerasc dragonders agter dezelve te senden, om haer op de eene of andere wijze te vatten en aan een kant te helpen.

Te meer men, volgens de gedagten der ministers alhier, groote apparentie heeft dezelve op die wijze meester te worden, en er geen rust in de bovenlanden zal weesen, voor dat dit quaat, zoo wel thans als tot een exempel voor het vervolg, sal wezen weggenomen, waar van dan verstaan is, wat de twee eerste deelen aanbelangt, ten eersten eene openlijke bekendmakinge te laten uitgaan in de Nederduitsche en Javaansche tale.

2. Dat wijders bij de Comp^e. thans overgenomen zijnde al de tolpoorten in de bovenlanden, ten uiterste nodig is, hoe eer hoe liever daar van een bekendmakinge te doen en af te schaffen de tollèn die thans nog alomme geheven werden van 's lands vrugten en allerlei andere dingen, uit het eene district in het andere gebragt werdende, alschoon de nieuwe tollèn zoo wel op de lijwaten, die gesjapt dienen te worden, als op hetgeene op en af werd gebragt aan de beneden hecken, die alleen zullen overblijven, eerst gevoegelijk ingaan kunnen als de voorsz. bazaars en tolhekken, naar het nieuwe reglement, verpakt zullen zijn, om dat zulks, aan de eene kant, een groot gnoegen zal geven aan de bovenlanders, en, ten anderen, ook des te meer van nu of aan sal doen aanplanten producten, die men tot nogh toe door de menigte der tolhekken, naar de stranden niet heeft kunnen afbrengen; waaromme dan verstaan is, hiervan almede eene bekendmakinge als boven te doen formeren.
3. Dat de eenigste tol die in de bovenlanden zal moeten overblijven, die van de lijwaten, inlands geweest, moet zijn, dewelke, ter bezar komende om verkogt te werden, sullen moeten betalen eenmaal, naar haar differente soorten, dewelke teffens op het advijs der gene die

vermeenen dezelve genoegzaam te kunnen verstaan, tot drie classen gereduceerd werden, twee, drie en vijf dubbelde stuijvers, en voorts gesjapt zijnde, vrij wezen, al wierden dezelve tienmaal naderhand weder ter bazar gebragt, met interdictie aan den pagter om zig met eenige andere lijwaten, die de menschen dragen of bij zich hebben, te bemoeijen, dan met die geene die de tolpoort passeeren; en voor zo verre afgevoerd werden kunnen, sonder zodanig tolpoort te passeeren, dat zij dan aan de laaste of strandpoort het selfde zullen betalen op een briefje van den pagter voor het uitgaande regt, als of hij het ter bazaar gebragt hadden.

4. Dat eindelijk nogh dient bekend gemaakt te werden, dat de Comp^o. ultimo Julij aanstaande, tot Batavia, ook zal verpachten de plaatsen waar de vogelnesjes werden versamelt, voor de tijd van ses jaren, onder dezelfde conditiën omtrent 't versamelen van dien, als voor deesen zijn gebruikelijk geweest, item de tabakspagt van de Kadoe, op die voet als thans door den Soesoehoenang geschiet, voor drie jaren.

II. En, voor zoo verre betreft de stranden, thans geheel en al aan de Comp^o. alleen gehoorende,

1. Daar van behoorlijke notificatie behoorde te werden gedaan aan de Regenten, hier mondeling en vervolgens schriftelijk bij een biljet, doch het laatste niet presceerende, zoodat daar over eerst nader gede-libereert werden kan tot Batavia, omdat zulks ook op de verpagting der Sabandharien, onder ultimo Julij aanstaande, kan geschieden.
2. Dat de Strandregenten ook zullen moeten werden gehouden tot betaling van hetgene zij bevorens aan den Soesoehoenang hebben opgebragt, na proportie der huijgezinnen, en dat haar zulks ook sal dienen aangekondigt te werden, zo wel als dat zij,
3. in stede van harij moelot ten hove, in de maand October jaarlijks, met dit jaar te beginnen, tot Batavia zullen moeten komen, in persoon, om haar onderwerping aan de Comp^o. te betoonen, en dan teffens de verzoeken die zij hebben, moeten voorstellen.
4. En eijndelijk dat haare verpligtingen zullen blijven op de voet als van oudts geschikt zijn, alleen met deeze verandering, dat hetgeene beyorens voor het hof hebben gedaan, of voor den Vorst en zijne

ministers, thans voor de Comp^e. en haare ministers zal moeten geschieden, na hetgeene daaromtrent in 't vervolg geordonneerd mogte werden.

- III. Wat de negotie aanbelangt, nevens de inkomsten en producten, dat a. ten opzichte van het eerste ten uitersten nodig is en ook thans nog diend besorgt te werden,
1. Een nette tollijst voor de hekken, die aan de stranden werden geplaatst, begrijpende den opgaande en afkomende tol, de eerste van alle goederen die na boven werden gebragt, de laatste alleen van de ongesajpte inlandse lijwaten, vogelnesjes, rijst, cadjang, staartpeper en ronde peper, cardamon, curcuma en andere aard- of landvruchten, die niet aan de Comp^e. geleverd moeten werden, ook de oliën in soort, en wat men verder nodig oordeelt.
  2. Dat, belangende de Borneose vaart, ook in de inlandse talen moet worden bekend gemaakt, hetgeene tot Batavia reets gepubliceert is omtrent de peper, op Banjermassing enz.
  3. Dat ook in het terug keeren van Borneo, eenige mitigatie werde gemaakt omtrent de plaatsen, dezelve extendeerende tot alle residentien van de Comp^e., omdat zulks gemak geeft aan de naviganten, omtrent de mousson, en van zoo veel consequentie niet is als in het herwaarts komen.
  4. Voorts dat door ordres alle monopolie geweert en de negotie een vrije loop gelaten, mitsgaders door 's Comp^e. ministers getragt werde dat Samarang en Grissece altoos voorzien zijn van alle hetgeene men gewent is naar de overwal te voeren, om hetzelfde, des begeerende, bij de Comp^e. te kunnen krijgen, ten prijze als op Batavia werd verkogt, met 10 pOt. augmentatie, om de wille der vaart tusschen die hoofdplaats en Java.
  5. Voorts, wat de inkomsten van de Comp^e. aangaat, dewelke thans vermeerderd zijn door het gehele genot der Sabandharijen en de tollen der op en afgaande goederen buiten de bazaars, volgelnesjes en de tabak uit de Cadoe:
    1. Dat belangende de voorn. Sabandharijen in consideratie komt, of dezelve niet het best dienden verpagt te werden ultimo Julij, om in

te gaan primo September, ten eijnde de pagters tijds meegen hebben van Batavia daar te komen, het geld te zoeken en zig in staat te stellen tot het aanvaerden van de pagt;

of dezelve niet behoorde verpagt te werden met de decess die thans daar bij zijn, en met de voorregten die zij dit jaar daarbij genoten hebben, excepto dat geen pagter der Sabandharijen zich zal meegen bemoeijen met op en afgaande goederen, passsen, of andere diingen, die de uitgaande en inkomende regten niet aangaan;

of de veora. pagters, om de quade betalings voor te komen, niet in vier partijen behoorden te betalen, telkens een termijn vooruit, als het eerste voor 't aanvaerden, het tweede met de expiratie van de eerste of uiterlijk voor de helfte van de tweede maand, en zoo vervolgens, op peene van parate executie, opdat men bij quade betaalders ten minsten een half termijn nog te goed hebbe voor de schade die, bij wederverjijng, doorgaans valt en waar van selden iets te pretendeeren is.

En dewijl de pagters van het geprolongeerde, jongst voorgaande en dus nog lopende jaar, nog veel ten agteren zijn, schoon haar reeds over een maand en langer is aangekondigt, dat binnen veertien dagen hare agterstallen zouden zijveren; zoo is verstaan, daar mede thans door parate executie te laten voortgaan, doch voor den aanstaande deze distinctie te maken, dat al wat beoosten Toeban legt, op Sourabaya, en al wat bewust is en Toeban zelfs, op Samarang sal moeten betaald werden, tot meerder gemak voor de pagters, dewijl het de Comp^e toeh om het even is.

2. Omtrent de tolpoorten aan de stranden vervolgens in aanmerking genomen zijnde, dat, terwijl men niet regt bepaalen kon het getal der wegen en paden die na de bovenlandse gaan, en dit ook zo nodig niet is, wanneer men deze, buiten dien nodige, ordre steld, dat het gene eenmaal aan het gene hek vertolt is, ten tweeden male niet beheeft te betalen, maar vrij is met het briefje van den pagter, die het vertolt heeft, te vertonen, waar op de andere pagter alleen voor het passeren zijn sjap kan stellen, sonder iets daar voor te genieten; zo is verstaan, dat, na dien er geen disputen zijn over de limiten der

districten, de tolpoorten van district tot district verpakt worden, nadat de tollijsten en conditiën geëmaneerd zullen zijn; deze restrictie, dat de hekken aan de stranden zullen mogen w gesteld, om beter te kunnen weten wat er omgaat, en dat de j zich alleen bemoeijen sal met de op en afgaande goederen, s te doen te hebben met de perzoonen, voor het overige hem de heid latende om, met voorkennisse en toestemminge der mini op Java een of meer tolpoorten op bijwegen of paden te stellen wijl zijn intrest, zoo wel als dat van de Comp^e. vereischt, de op en afbrengen der goederen gefaciliteerd werde; dogh, om te ten of de pagter ook meer ontfangt, als hem toekomt, dat hij vens zijn ajap, ook in 't Maleijs of Javaans zal moeten stellen goed gepasseert en voor hoe veel vertolt is, en, sonder zulk een b te verleenen, geen tol zal mogen ontvangen.

c. De producten van het land. Omtrent de rijst, als het voorna articul van eenige verdere speculatie zijnde, ten opzigte van het der generale insamelingen van dezelve, door en ten behoeve v Comp^e., waarbij men berekent, dat het land boven zijne eijge sumptie, zoo als men komt te gissen of na overslag en calculati zaaïjlanden waarschijnlijk te stellen, jaarlijks 18000 coijangs veren kan, waar van steeds, op de onderhorige plaatsen, te s vijf à ses duizent coijangs voor een misgewas in reserve konden en 12000 met een avans van 10 à 12½ R. voor de Comp^e., en R^e. per coijang voor den Regent, de coijang van 8000 lb op tot 25 R. courant gerekent, verkogt kunnen worden, gevende de Regenten te samen een voordeel van dertig, waarmede te v konden zijn, en aan de Comp^e. een nieuw inkomen van hondert ti tot hondert vijftig duizend Rijxdaalders, de landman dan nog als thans krijgende, en aan de dienaren van de Comp^e. teffens dit middel een eerlijk bestaan bezorgt werdende; doch dit poinc bereeds aan de tafel der regeering tot Batavia, tot nader gele heijd gereserveert zijnde, zoo is verstaan hetzelve ter finale d sitie van de regeering over te laten en daarinne dit jaar nog veranderingen te maken, tot dat de overige zaken eerst regt in

zijn gebragt, doch niet te min omtrent de thans in gebruik zijnde leverantie van rijst aan de Comp^e., die voor het lopende jaar al vroeg weder beginnen sal, al aanstonds die ordre te stellen, dat de betalinge van dezelve, zoo veel mogelijk, zal moeten geschieden direct aay de leverantiërs of planters, ten bijwezen der hoofden, dewijl er groote klagten vernomen werden over de beknibbelingen der landlieden en dat die schadelijk zouden kunnen zijn aan den landbouw, ten minste tot zoo verre, dat de planter van het geld dat de Regenten van de Comp^e. ontfangen, wat meer krijgt als thans, waar van de noodzakelijkheid en nuttigheit bij de consideratiën van A^e. passato, over de insaam van de rijst ten behoeve van de Comp^e., genoegzaam is aangetoond, ten eijnde dezelve aan eene kant te soulageeren en aan de andere kant ook niet te verwennen, maar de zaak dragende te houden, gelijk het is, voor als nogh onder de hoofden, sonder deterioratie van den landbouw, tot dat men nader daarin voorziet; en dewijl omtrent de overige producten, bij de Soesoehoengang aangenomen aan de Comp^e. te leveren, wel nogh niet veel gevordert, dogh ook om dat alle nadeeligheden in dat stuk aan de petulante omsweringen der uitgewekene prinsen werden toegeschreeven, vooreerst ook hier omtrent niet veel te verhelpen is, dan met reeds gedane generale en speciale vermaningen aan Europeesche en inlandse ministers, ook aan den Soesoehoengang zelf; zo is geoordeelt, dat men het voor als nogh daar bij ook moet laten, tot dat die brug tot uitvlugten eenmaal afgebroken is.

IV. De huishouding van de Comp^e. op Java reets, zo veel den Oosthoek betreft, vastgesteld en bepaalt zijnde, en nogh resteerende het overige, zo is:

- A. Belangende den godsdienst, nodig geoordeelt des doenlijk twee leeren op Samarang te houden, om een van beijde Soeracarta, Japara, Bembang en Tagal, ook Cheribon te kunnen visiteeren, om de drie maanden, bij beurten.
- B. De politie betreffende, is nodigh geagt op Samarang een koopman als fiscaal te leggen, op de residentie van Joana en Qualla Damak een onderkoopman en aan het hof een opperkoopman, als opperhoofd,

secunde van 't commandement en resident bij den Vorst, met een koopman, zo wel om het werk van negotie, met aparte boeken, ter vermindering van de groote confusie, die dus lange in negotie en soldijwerk op Java heeft geregeert, als nogh voornamentlijk om een subject, in plaetse van den eerstgemelde, aan te houden, als zijnde van bijzondere aangelegenheid voor de Comp^s.; waarom ook verstaan is, in consideratie van de reets bewesene en nog verder te wagten zijnde goede diensten, te consenteeren in het verzoek van den majoor HOHENDORF, om in die qualiteit daar te leggen en een bequaam subject tot Batavia te zoeken tot tweede, als op Java, zo veel men kan nagaan, niet te vinden zijnde; voorts nog een onderkoopman, als soldijboekhouder, om de wille van het groote garnisoen, en een onderkoopman als fiscaal, telfens onder hem hebbende een tranalsteur, als zijn geswoore clerq en adjunct, en 2 pennisten, gelijk de tweede voor het negotiewerk twee, en de garnisoen of soldijboekhouder, een pennist, en dus Soeracarta vijf pennisten zal moeten hebben, buiten een paar aankweekelingen in de taal des lants, en dat met deze veranderingen aan de politieke regeling van Java bij provisie genoeg gedaan en ook niet nodig is, dat op Soeracarta een Raad zij, kunnende het voorvallende aldaar op Samarang werden afgedaan, en toerijken als het opperhoofd met zijn tweede en den soldijboekhouder te deliberen heeft over politieke inlandse voorvallen en de secretaris sulx aanteekent.

C. Het militair betreffende,

1. Dat op de voet als in den Oosthoek begonnen is, zullen werden gecompleteert de vier overige comp^s. van het bataillon van den Luitenant-collonel VAN DE POLL tot 150 koppen, primo plan, van ieder.
2. Dat twee daarvan zullen moeten leggen op Samarang en twee op Soeracarta.
3. Dat de eerste een officier met een sergeant en twee corporaals, nevens 20 gemeene militairen moet uitkeeren naar Rambang, een officier, twee sergeants, drie corporaals en dertig gemeenen naar Japara, een officier, met zo veel volk als op Rambang, voor Tagal, item voor Joana en Qualla Damak een sergeant, een corporaal en agt militairen, makende in alles drie officiers, ses sergeanten, negen cor-

poraals en 86 gemeene militairen, of 104 koppen primo plan, en het laatste of Soeracarta, de drie fortten op Boejolalie, Salatiga en Oenarang, ieder met een officier, twee sergeants, twee corporaals en vier en twintig gemeene laten bezetten, en, dewijl de geheele guarnisoenhouding voor den Soesochoenang is, die dagelijks een vaandel op de wagt hebben wil, dat die wagt ook teffens zal kunnen wesen de hoofdwagt, uit een capitain, luitenant en vaandrig bestaande, met twee sergeants, zoo veel corporaals en ses en veertig gemeenen, en dat de dragonders daar onder een dagh tegens twee van de infanterie kunnen hebben, schoon zoo sterk niet, en dat voor den Soesochoenang kunnen werden gemaakt twee aparte vaandels, waarmede de militie, 't zij infanterie of dragonders, die de hoofdwagt hebben, sullen moeten optrekken.

4. Dat de dragonders ook moeten werden effen gesteld op het volle getal bij de opregting van het corps vastgesteld, met een van de wagtmeesters, rang hebbende als cornet, een van de corporaals als wagtmeester, en een van de gemeene als corporaal, zonder vermeerdering van gagie of emolumenten, om in te vallen.
5. Dat de aflossinge der dragonders tot nader ordre nog kan werden uitgesteld, om hetgene noch in til is omtrent de uitgewekene Pangerangs, doch aanstaande jaar in September voortgang diende te nemen.
6. Dat de staf op Samarang blijvende, de comp^e. van den commandant om deze reden sal mogen hebben een capitain, luitenant, of luitenants emolumenten, dogh de gagie als bij de comp^e. gebruikelijk is, omdat dezelve, wanneer het om de vier jaren haar beurt is, door een luitenant niet kan wesen gecommandeert, die als hoofd teffens op Passourouang soude leggen, en de commandant van 't corps ook zelf niet derwaards gaan kan met zijne comp^e., sonder vele inconveniëntie te verwecken omtrent den rang in den Oosthoek, die nu daar na geschikt is, dat er voor eerst nogh, gelijk van oudts, een capitein zal zijn, die daar commandeert.

Wat eijndelijk de dienaren aanbelangt, onder dewelke ter dezer custe eenige verplaatsing zeer nodig is, ten eijnde aan de gemaakte nieuwe

schikking zoo veel mogelijk te voldoen, zoo is verstaan, in de qualiteit van opperkoopman en opperhoofd over de Oosthoek naar Sourabaya te verplaatzen, den eersten Samarangse administrateur DE KLERCQ, in steele van den koopman KEYSER, die behoudens qualiteit en gage na Batavia zal moeten gaan, om daar employ af te wagten; voorts, in plaatse van gemelde DE KLERCQ, tot eersten administrateur te laten optreden den onderkoopman en tweeden administrateur VAN VOLBERGEN, en in zijn plaats den onderkoopman en gewesene treins zoldij boekhouder JAN RENNE; voorts na Sourabaya als fiscaal te laten overgaan den presenten Samarangsen fiscaal THEOHEEREN, item den Samarangsen Secretaris VAN GOENS als resident op Joana te plaatzen, en dus te changeren tegens den presenten resident TOUTLEMONDE, die op dien dienst van secretaris, zoo wel als den boekhouder en resident van Qualla Damak, BLACQUERNE op zijn dienst werd toegevoegt de qualiteit van onderkoopman, met de gage, en onderverband daartoe staande; blijvende dus vacant, om van Batavia te werden vervult, door dien hier geen verdere subjecten voor handen zijn, de volgende functiën, als: Koopman en tweede aan het hof, fiscaal op Samarang, onderkoopman en zoldij boekhouder op Soeracarta, secretaris aan het hof.

Laastelijk is verstaan den baas van 't eijland de Nesse, HENDRIK BAAK te ontslaan van de contractatie, die hij ter opbouwning van de scheepstimmerwerff aldaar met het Samarangse ministerium heeft gemaakt, onder een billijke restitutie van hetgene hij deugdelijk sal kunnen aantonen op zijn bestek reets in verschot te wezen, te meer hij also seer te repatrieeren genegen is, als daar ter plaatze te continueeren, en hem dus toe te staan, behoudens qualiteit en gage, na Batavia te komen, mitagaders den ontslagen 't opzigt ten voorm. eijland, onder het gezag en de ordres van den Japaras resident, te laten transporteeren aan den tegenwoordigen baas tot Rembang, CLAAS DAMWYK, ten eijnde het aangevangen werk te acheveeren, op den voet als het begonnen is, egter met de meeste menagie, omdat men bij het bezigtigen van die opstellen meent geremarqueert te hebben, dat niet alles even noodig was wat 't plan dicteert, en ook, dat onder andere in

't optimmeren noch wel wat besnoeijt en bespaart sal kunnen werden, zullende de resident VAN DER BRUGGEN alle vlijt ook aan zijne zijde moeten aanwenden, om met gem. nieuwen baas, van Rembang na Japara, te laten overgaan zoo veel timmerlieden als men krijgen kan, te meer de omslagh daar in 't vervolg veel vermindert en dus ook de werff, wel door den timmerman, thans daar aan de hand, waargenomen sal kunnen werden.

Van alle welke bovenstaande poincten in de voorsz. besogne besloten en vastgesteld, tot slot van saken noch verstaan is, den secretaris JONGSMA te laten houden deze notulen bij forme van aantekeninge, (onderstond) Tagal den 1sten Junij 1746; (was getoekend) N. JONGSMA, Secretaris.

Dit was te meer nodig, omdat hieruit moesten volgen verscheijde notificatiën tot narigt van de gemeente, waarvan de eerste al aanstonds geëxpedieert wierd, rakende de uitgewekene prinsen van des Soesoehoenangs huis, en aldus luidende:

Van wegens de Comp^e. en den Soesoehoenang wert bij dezen bekend gemaakt, dat aan de omswervende Pangerangs en Radeens BOEMI NATA, SINGASARIE, MAAS SAID, MAAS SABAR, MAAS AMBIA EN GOENTOER, nogmaals een maand, of tot ult^e. Junij, tijd gegeven is, om zig aan den Soesoehoenang en de Comp^e., 't zij tot Soeracarta adiningrat, of tot Samarang te submitteeren. Bij foute van dien werden deze rebellige personen, bij dezen uit ordre van de Comp^e. en den Soesoehoenang, verklaart te wezen vervallen van haare geboorte en waardigheid, mitgaders als het wild gedierte des velds, of de vogels des hemels, voor een ieder vatbaar gestelt, om vrij en zonder eenige schroom te werden gedoodt door een ieder, 't zij Europees of Javaan, groot of kleijn, en op alle plaatze daar dezelve gevonden werden, met belofte van 500 Rd^e. Spaans voor een ieder van dezelve, die dood of levendig in 's Comp^e. of Soesoehoenangs handen zal werden gebragt, en met uitdrukkelijk verbod aan alle Javaanse Regenten en hare onderhorigen, om de voorsz. ses verbannelingen, 't zij met spijs of drank,

dan wel met iets anders, te assisteeren, maar in tegendeel, daar zij gevonden werden dood te slaan of te vatten, hetwelke ook zullen hebben te doen alle volkeren op Java, zelfs de geene die thans bij haar zijn, op verbeurte van lijf en leven. (onderstond) gegeven tot Tagal den 1sten Junij 1746. (lager) Ter ordonnantie van den heer Gouverneur-Generaal, (was geteekend) N. JONGSMA, (ter zijde stond) 's Comp^e. zegul in rood lak.

Voorts ook eene andere, omtrent de aanstaande verpagting der vogelnest-hollen en klippen, waar mede haast moest werden gemaakt, omdat die pagt bij de bovenstaande notulen best geoordeelt zijnde voor ses jaren, al van wat importantie staat te vallen en misschien veele liefhebbers zal vinden, gelijk ook de tabakspagt van de Kadoe, dewelke voor drie jaaren staat opgeveijlt te werden, luidende de biljetten van dezelve aldus:

Nademaal de Comp^e. van meening is op aanstaande 31sten Julij tot Batavia, publicq te verpagten aan de hoogstbijnende, alle de vogelnest plaatsen, 't zij klippen, of hollen, aan de zee, of landwaart in, zoo veel op Java, of van beoosten de rivier Loesarie tot aan Belamboangang, tot aan de noord- of zijdzijde in de landen van de Comp^e., aan de noorder stranden, in de bovenlanden en aan de zuiderstranden te vinden zijn, onder bijvoeging van zoodanige dessor of dorpjes, als daartoe behooren, om op dezelve wijze te werden versamelt, als bevorens door des Soesoehoengangs pagter is geschiet en ten meesten voordeele van de Comp^e. en den pagter geschieden kan, onder deeze conditiën:

1. Dat de voorsz. pagt zal duren een tijd van ses jaren, ingaande primo September 1746 en eijndigende met Augustus A^o. 1752.
2. Dat voor de expiratie van het laaste jaar de pagter gehouden zal zijn aan gecomm. van de Comp^e. te toonen, dat de voorsz. vogelnest-plaatsen niet gedeterioreert, maar nog goed en onuitgeput, ja zo veel mogelijk, verbeterd zijn.
3. Dat de pagter niet zal misbruiken de autoriteit van de Comp^e. of zijn gezach, met nieuwigheden in te voeren of de gemeente die met

hem niets te doen heeft, enige overlast aan te doen, op poene van 500 Rd. boete en arbitrale correctie, wanneer zalks bevonden wert, de eerst gemelde helf voor den armen en de kerk op Samarang en de wederhelft pro fisco.

4. Dat de pagter voor het aanvaarden van de pagt, die voor de maand en voor Spaans Realen staat te werden afgeslagen, tot Samarang sal moeten betalen ses maanden vooruit, en voor dat de derde maand van zijn pagt verlopen is de overige ses maanden, mitsgaders met of voor de expiratie van de seede maand, 't derde termijn van ses maanden, en van die tijd af, voor de uitgang van de derde maand, altoos drie maanden, op poene van parate executie, verval van de pagt, verbeurte van het te veel betaalde en restitutie van de schade die de Comp^e. lijden mogte bij de weder opveijlinge van de pagt, aan zijn persoon en goederen te verhalen.
5. Dat ook de pagter gehouden zal zijn, alle de vogelnesten, die hij insammelt, naar de noorderstranden af te brengen, en geene van dezelve te water, langs de zijder stranden, 't zij na Belemboangang of elders, zal mogen vervoeren, op poene van daar over aan den lijffe te worden gestraft, ook met confiscatie van goederen en andere correctie, ten arbiter van den regter.
6. Dat nochtans ook onder deze pagt gehooren Noessa Baron en alle andere eijnden aan den zijdekant van Java leggende, en de pagter de vrijheid hebben zal daar almede vogelnesten te verzamelen, zoo veel hij kan, mits dezelve, even als de andere, naar de noorderstranden afbrengende.
7. Dat laastelijk de pagter ook gehouden zal zijn, jaarlijks eenmaal, vijf picols vogelnesten aan den commandant, of het opperhoofd op Soeracarta adiningrat te leveren, ten dienste van den Sesochoengang en zijn hoff.

Zoo werden alle die genegen zijn de insameling van vogelnesten op Java te pagten, daarvan geadverteord, ten eijnde een ieder zig in tijds tot Batavia late vinden, 'borge stellende, als na gewoonte, wanneer hij komt te mijnen.

En werd bij deze aan ieder, wie het ook zij, wel expresselijk en ten scherpsten verboden, eenige vogelnestjes uit de vooraz. hollen,

klippen of andere plaatsen te breken of te halen in deze tusschentijd, of van nu tot dat de pagter met p^{mo}. September aanstaande de pagt zal hebben aanvaert, op poene van de ketting en voor al zijn leven versonden en verbannen te worden van dezen eijlande. (onderstond) Tagal den eersten Junij 1746. (lager) Ter ordonnantie van den Heere Gouverneur-Generaal; (was getoekend) N. JONGSMA, Secretaris, (ter zijde) 's Comp^s. zegul in roode lak.

Nademaal de Comp^s. van meening is, op ultimo Julij aanstaande tot Batavia, publicq aan hoogstnijnende, voor de tijd van drie jaren, te verpagten de tabak van het landschap Kadoe op Java, op die zelfde voet als dezelve tot hier toe door den Soesoehoengang is verpagt geworden, en voorts onder de volgende conditiën:

1. Dat de voorsz. pagt zal ingaan p^{mo}. September 1746 en eindigen ultimo Augustus 1749.
2. Dat de pagter zal genieten alle de voorregten die van ouds bij die pagt zijn geweest, doch geene nieuwheden sal mogen invoeren tot beswaaringe van de inwoonders, of dat een ider de vrijheid hebben zal over hem te gaan klagen en dat dan na bevinding van zaken daar over gecorrigeert werden zal.
3. Zoo egter de pagter, tot verbetering van voorsz. pagt, iets wist uit te denken of gaarne bij de hand wilde nemen, dat niemand nadeel toe brengt, zal hij gehouden zijn daarvan alvorens kennisse te geven aan die gene, die 's Comp^s. wegen bij den Soesoehoengang resideert, ten eijnde zulks ondersogt en daaromtrent ordre gestelt kan werden.
4. Dat ook de pagter in 't gemeen gehouden zal wezen de verbetering^s der landen, onder zijn pagt behoorende, na vermogen te bezorgen en van die verbetering te doen blijken voor het uitgaan van de pagt, op poene, dat, zoo hij, alleen tot zijn profijt, de landen tragt uit te met^s gelen en vervolgens met het einde van de pagt armer quam over ^t laten, als dezelve bij hem ontfangen waren, zulks aan zijne perzo^on en goederen zal werden verhaald.
5. Dat de pagter gehouden zal zijn, voor het aanvaarden van de pag^t ses maanden pagtpenningen voor uit te betalen tot Samarang, voor^t

met het uiteijnde van de eerste drie maanden, wederom ses maanden, en vervolgens alle drie maanden eens een termijn van drie maanden, opdat hij in de eerste drie maanden van het laaste jaar zijn laaste termijn kome te voldoen, en de Comp^e. niet minder dan negen maanden steeds te voors zij.

6. Dat laastelijk de pagter gehouden zal zijn, jaarlijks aan den geenen die 's Comp^e. weegen bij het hof van den Soesoehoeng resideert, of den commandant op Soeracarta, te leveren 12 picols tabak, ten dienste van het hof.

Zo wert een ider, die lust heeft en genegen is voors. Kadoese tabaks pagt, met alles dat daar bij behoort, van de Comp^e. te mijnen, hiervan kennisse gegeven, ten eijnde zig ten voorsz. dage tot Batavia te laten vinden, en te doen zijn profijt. (onderstond) Tagal den eersten Junij 1746. (lager) ter ordonnantie van den heere Gouverneur-Generaal (was ge-teekend) N. JONGSMA, Secretaris. (ter zijde) 's Comp^e. zegul in roode lak.

Waarbij nog quam, dat van de afschaffing der tolhekken en 't alleen verblijven van den impost op 't inlands geweeft, de gemeente al mede tijg gewaarschouwt moest werden, op hope dat zulks bekend geworden jnde, nogh veede animeeren soude, om zelfs al aanstonds aan het beter bouwen harer landen te gaan, wetende watter voortaan te betalen is bij en afbreng naar de stranden, dat tot hiertoe voors haar impracticabel is ge-eest, blijkens het voorwaarts genoteerde op Wolvolo, onder den 28ten der passeerde maand, zo dat ook hiervan een billet wierd geformeert, dat tot nummerse van zaken al mede werd geïnserceert, luidende als volgt:

7. Van wegens de Comp^e. en den Soesoehoeng wert bij dezen alle beswenlandsche mantrise en andere inwoonders bekend gemaakt, dat nademaal de Comp^e. van den Soesoehosnang heeft overgenomen alle de tolpoorten, hekken of bezaars, die eertijds door Zijn Hoogheid verpagt wierden, en aan ieder van dewelke men gewend was tol te nemen van alles, wat daar door passeerden, al met eenen goed-gevonden is, de voorsz. tolpoorten, die tot groote beswaarnis der inwoonders strekken, geheel en al in te trekken, en den voorsz. tol

geheel en al af te schaffen, zoo dat een ieder, van nu af aan, van het eene land na het andere zal moogen te koop brengen, alle de vruchten en producten van zijn land en wat hij verder verkoopen wil, sonder daarvoor op de eene plaats of op de andere iets te betalen, aan wie het ook zij; en wert bij desen wel expresselijk aan de Regenten der districten en voornamentlijk aan haar onderhorige mantries en de pagters die er tot hiertoe zijn geweest, van wegens de Comp^s. en den Soesoehoengang verboden, iets het allerminste van imand na de publicatie en affectie deser te nemen, onder de naam van tol- of bazaarsgeld, of onder wat titul of voorgeven het mogte zijn, op poene van uit hare diensten verstoten en, ten exempel van een ieder, daar over gecorrigeert te werden; weshalven alle volkeren van de bovenlanden bij desen daarvan werden gewaarschouwt, ten eijnde een ieder zig bevljijte om zo veel producten op zijn land aan te kweeken, als hetzelfde opbrengen kan, 't zij rijst, cadjang, bonen, capas, cardemon, cubebe, tabak, peper en wat verder aan de Comp^s. geleverd, of aan de stranden verkogt werden kan, nademaal een ieder zulks voortaan, al was het ook van de zuijt see, vrij en liber naar de noorder stranden sal mogen afbrengen, sonder iets meer daar voor te betalen, dan aan de strandtol, namelijk, van alles, wat bij de gantang gemeten kan worden, een dajt de gantang, of bij de coijang, een Spaans reaal de coijang; en van de overige artikulen van de hondert vijf, waar van de pagter van voorsz. strand tolhekkers telkens een briefje met zijn sjap geven sal; ten blijke van de qualiteit en soort die vertoelt is en hoe veel hij daarvan genoten heeft, en sal deeze tol maar eens betaald werden aan de tol, die men het eerste paasert, en daarna zal het goed, met vertoning van dat briefje, vrij wezen, al wilde men het afgebragte goed weder na boven voeren, en vervolgens als eenig afgebragt goed verkogt werd, sal men gehouden wezen het tolbriefje over te geven aan 's Comp^s. residenten, of zoo die daar niet zijn, aan de strandregenten der plaatse, die gehouden zal wezen, hetzelfde dadelijk te zenden aan 's Comp^s. resident van dat district, zullende in de bovenlanden voortaan geen andere tol gegeven worden, dan eeneljk van de inlandse kleederen, die op Java selfs

werden gemaakt, en dewelke ter bazaar gebragt werdende, of daar passerende, sonder nog vertold te zijn, na proportie, na haare soort zullen betalen, vijf, drie of twee dubbelde stijvers, eens zonder meer, waar voor door de pagter, op de hoek, of waar het minste schade doet, het sjaap van de Comp^e. gegeven werden zal, zullende zodanige gesjapte kleeden daarna vrij wezen, al wilden zij tien andere bazaars passeeren, of dezelve daar te markt brengen, en sal van voorz. tol op het inlandse geweeft een aparte ordonnantie werden gemaakt voor den pagter, die op alle bazaars sal werden aangeplakt, om voor een ieder te lesen te sijn, ten sijnde geen pachter nogte bediende van den pagter of van de Regenten zig verstoute, onder voorwendsel van het sjappen der kleederen, inlands geweeft, iets ter werelt van landvruchten of andere dingen te nemen, also, buiten de voorz. kleederen, alles in de bovenlanden vrij en liber. sal mogen gebragt werden, van de eene plaats na de andere, en verkogt na welgevallen, sonder iets te betalen. (onderstond) Tagal den eersten Junij 1746. (lager) ter ordonnantie van den heere Gouverneur-Generaal (was geteekend) N. JONGEMA, Secretaris. (ter zijde stond) 's Comp^e. zegul in roode lack.

De strandregenten, aan dewelke men in conformité met de bovenstaande bealuten het nodige nogh bekend te maken en te recommandeeren hadde, volgens de gewoonte wederom zeer traag aankomende en bij verre na nogh niet compleet hier zijnde, om zulks effect te doen sorteeren, mitsgaders de tijd zoo sterk inechtiende, dat men niet langer konde vertoeven, om over Cheribon en de landweg na Batavia terug te keeren, zoo wierd hier ordre gelaten, dat dezelve ons na Cheribon volgen moesten, en vervolgens het nodige belast tot voorzetting van onze landtogt, gaande de groffe bagagie te water met de baroq de Jonge Princesse, nevens de Vliegende Vis, de Peperthuijn en Zeerover, die van Samarang al over eenige dagen hier gearriveert waren, en met denzelven de eerwaarde STROH, dewelke de functien van zijnen dienst hier reets voor onze komste verrigt hebbende, dezen morgen vooruit ging na Cheribon, om ook aldaar de Heijlige Sacramenten te kunnen bedienen.

Donderdag, den 2^{den} Junij, met zons opgang vertrokken van Tagal: Ont-

beten op Brebes, drie uren gaans van daar en na gissing een derde van de wech na Lossari. In het Tagalse district vonden het land wel bebouwt en den inwoonder nog bezig met neljvalden aan te leggen, dat volgens het zeggen van den Resident BREEKPOOT, hier uit voortquam, omdat men de bebouwers van een nieuw stuk toestond, dat zij vrij souden wezen voor het eerste jaar van de pakalantang of opbreng aan de regenten, en dezelve ook maintineerde door ordres, en die hoofden zoo veel pretexten hebben, om den landman, onder de naam van geschenken, zijne landvruchten af te knevelen, dat er voor haar zelfs niet veel overblijft, hetwelke noodzakelijk eenige ordres vereijst in 't vervolg, nu de stranden onder de Comp. staan. Maar in het Brebese district was het in verre na zo wel niet gesteld met den landbouw, hetwelke de Resident aan de inheligheid van Raden Aijoe, de moeder, en de luijheid der voogden van Raden BATAVIA, of den jongen Regent, attribueerde en waar over men dezelve, op Brebes komende, reprocheerde. Een uur verders als Brebes, komt men door de negorij Lawodjaja, daar zig veel slegt volk ophout, aan het zeestrand, en langs dezelve loopt de wegh vrij sandig en swaar om te passeeren, tot aan de rivier Carakakan, zijnde nogh een kleijn uurtje van Lossarie, daar voor twee uren aanquam, hebbende dus gereden ses uren, en daar onder eenige op galop, zo dat dese wegh wel magh gerekend werden op negen goede uren gaans.

Vrijdag, den 3^{den} Juny, voor den dag vertrokken van Lossarie. Kwamen na anderhalf uur stappens, of kleine twee uren gaans, op Gabang, daar wat vertoefden; nogh anderhalf uur gaans verder, op Jatipoera, werwaards de Cheribonse prinzen, die ons gisteren, nevens den Resident VAN DER HOOP, op Lossarie hadden verwelkomt, zig vooruit begeeven hadden, en vonden aldaar de rijtuigen, waarmede de overige twee groote uren gaans tot aan de fortresse quamen af te leggen, en aldaar circa half tien arriveerden, zo dat de wech van Lossarie naar Cheribon op 15 uur gaans komt. Bezichtigden tegen den avond de thuijn van den Resident, en het zoogenaamde Heijlige Graf, 't welk egter gecaloeten was, zo men voorgaf, omdat men onze intentie niet geweest hadde om derwaards te gaan, doch, zoo men vernam, 't zij uit superstitie of omdat zij die plaats niet gaarne ontdekt zien, zijnde, de uiterlijke aanschouw na, een structure als die

van de overige Javaansche Mahometaanse graven, die men op den berg Girie, op Sumanap en elders op deze reijze hadde gezien, met een weijnig veranderinge naar de smaak van deze landaard, dewelke zeer helt naar het oude Gottische, gelijk de Javaanse architecture, in de ordonnantie en structure, veel helt naar de Chineese, hetwelk hier particulier het geval is met het water- en grotwerk en de Europeesche tichelsteentjes, of estrikken, ook porceleijne stucken, tot beelden van zulke en andere gebakkene aard inclus.

Saterdag, den 4ten Junij, bezigtigden de woning van Sulthans SEppo en CHERIBON, dicht aan den anderen, mitsgaders Sulthan ANUM, wat verder, doch alle drie op de passebaan uitkomende, dewelke bezienswaardig waren.

De princen vervolgens ter maaltijd in 't fort komende, zoo nam men van haar over de Sabandharije, voor de 1800 Rd^e., die de Chinees daar voor thans geeft; met weinig moeite verkreeg men dit, om dus alle de Sabandharijen langs de stranden onder ultimo Julij, te kunnen verpagten, en het is nogtans apparent, dat de Comp^e. daarop almede noch wel een paar duizent Rd^e. profiteeren sal en misschien nog al meer. Ook hadde men gisteren een briefje laten afgaan aan de Hooge Regeering tot Batavia, alleen tot notificatie van ons arrivement alhier dienende, nader in 't brievenboek te zien.

Sondag, den 5ten Junij. In den vroegen morgenstond ging men de buitenplaats van Sulthan CHERIBON bezien, die fraaj is van grot en waterwerken, hebbende op wel circa vijftien voeten boven het benedenland een groot stuk water uit het gebergte afkomende, dat aan verscheijde oorden opgestopt zijnde, in uitgebroken land bestaande, een aangenaam gezigt geeft van eijlanden in een tank of vijver, als in een binnenmeer, leggende, en teffens fourneerd een menigte van waterwallen en fontijntjes, die men zelfs in Europa soude seggen dat fraaj waeren, en gemenagieert zijnde, nogh vrij fraajjer hadden kunnen wezen.

Van daar terug gekeert zijnde, woonde men de godsdienst bij, die door Dⁿ. STROHE wierdt verrigt, met een welgepaste leerrede uit Ps. 65: vs. 5, 't de bedieninge der Heijlige Sacramenten, dewelke ook hier vervolgens naam te geschieden. Even voor de middagh quamen de strandregenten binnē, aan dewelke de nodige bekendmakingen omtrent haren nieuwen Sou-

verain en teffens ook de daartoe behoorende recommandatiën, tot eene betere behandeling van het volk, meerder behertiging van de landbouw, opbreng van de gewone schatting; jaarlijkse opkomste naar Batavia en tot eene spoedige en complete voldoening der reijs leverantie van dit jaar, met de agterstal der twee vorige, wierd gedaan, hetwelke zij aannamen, schijnende wel te vreden te zijn over alle deze schikkingen, en hadden van hare zijde niets te verzoeken, als de Paacalonganger en die van Tagal, dat zij mogten volstaan met de diensten van dat comptoir, sonder genoodsaakt te zijn ook die van het hoofdcomptoir te moeten doen, waarop men beloofde ordre te zullen stellen, zoe als die van Qualla Damak verzogt, dat zijne buuren, die van Grobogan, Pattij, Coedoes, enz., dewelke zig zedert eenige jaren dat werk onttrokken hadden, hem weder, gelijk van ouds, in het afbrengen der houtwerken voor de Comp^e., de behulpzame hand mogten bieden, dat haar voorgehouden en door die regenten niet gecontradiceert maar aangenomen, en met de billijkheid overeenkomstig zijnde in diervolgen ook geordonneert wierd.

Daarna ontbood men den capitain der Chineesen . . . . ., hem aanzeggende, dat, dewijl de Comp^e. voortaan deze gelijk alle andere Sabandharjen langs de custe publicq verpagten zoude, hij in tijds zijne rekening moest verevenen met de prinsen, en verdagt zijn om dezelve met primo September aanstaande in te ruijmen aan dengenen, die dezelve mijnen sal onder ultimo Julij aanstaande, doch dat hij hoofd over de Chinesee natie zoude blijven, en voor dit jaar nogh, of van p^{mo}. September 1746 tot ultimo Augustus 1747, behouden de tolbanen voor eene somma van 20 realen Spaans ter maand, of 240 Spaanse realen in het jaar, als een donceur bij zijne voorz. functie, terwijl het hoofdgeld apart zoude verpagt werden, hoewel hij verklaarde geen hoofdgeld van zijne landgenooten te nemen, en dat sulx in geen gebruik geweest was, waarvan men egter de reden niet kan penetreeren, zoo min als hij in staat was die te geven, dan 't voorz. gebruik alleen, dat egter niet voldoende is, overmits Cheribon in desen geen practentie vinden kan, nu op Java allomme als een gemeenlands middel geintroduceert is, dat publick verpagt werden zal, dewijl de Chinesee en alle vreemde natien van ouds, ten dezen eijlande, overal onder een en dezelve heersnamentlijk de Comp^e., behoort hebben, en dus op eenelij wijze overal die

behandelt te werden omtrent de schattingen en perzoonnele lasten die opbrengen moeten.

Men hadde hem ook niet kunnen accordeeren zijn verzoek, om, bij zijn bet als capitain, te mogen behouden 't slaan van lode pitjes, dewijl men, overweging van 't merkelyk meerder voordeel, dat men zig beloven kan 't verpagten van deze munterij op Samarang, Sourabaija en Cheribon, promiscue op alle plaatsen langs geheel Java gangbaar te zijn, met de loten, die rondom de opening in de midden moeten staan, ter betekening van naam der plaatse daar gemaakt zijn, met het merk van de Comp^e., in genstelling van de eijgen munterij der pitjes tot Batavia; die van thin en d, en nog te goed gemaakt zijnde, om in de wandeling te dienen, of baatsugtige menschen werden nagemaakt, hetwelke bij de verpagting van dit privilegie zoo ligt niet gebeuren kan sonder ontdekt te werden, wijl het nu de Comp^e. en den pagter raakt; doch dat deze pagt al mede schiede voor ses jaren, schijnt wel het best te wezen, en meriteert nare bedenking.

Daarna werden de Javaansche strandregenten geadmitteert, ook de commandeurs STERRENBURG en HOHENDORFF, om dezen avond terug te keeren, naar de eerstgem. 's Comp^e. wegen beschonken waren en men op het verzoek van den ouden valetudinairen regent RACSA NAGARA, zijn zoon..... reeds eenige tijdt herwaarts den vader geholpen hadde, en van goede parentie scheen te wezen, hadde gesubstitueert in 't mede regentschap van gal, waarvan hem beloofd wierd, de noodige acte te zullen volgen van Batavia.

Voorts, tegens den avond, bij 't afscheijt der Preangerregenten, eene behoortecommandatie, zoo aan haar, als aan de indigo makers gedaan zijnde pens de leverantie van dezelve en het catoene garen aan de Comp^e., daar mand iets tegen hadde, als dat die van Sucapoera zeer klaagde over de arminge van zijn land door het altijd gedurige gebrek aan reijst, waarop men den landbouw aanprees en eene billijke reflexie den Resident recomendeert te nemen, mitagaders de gezamentlijke prinsen, Sulthan SEFFOH, Sulthan CHERIBON, Sulthan ANUM en Paangerang Maas CHERIBON, zoon van den overledenen Panembahan, ook binnengkomen zijnde, om ons te valediceren, dewelke men almeede ieder een gesoehnk ter hand stelde, zoo waren

hier mede alle zaken, rakende de visite van Java, tot op Cheribon afgelopen, en dus maakte men alles gereet om ten spoedigsten weder na Batavia terug te keeren, waar men heden, bij een missive van den Commandeur en equipagiemeester VERLENG, tot veel leetwesen berigt kreeg, dat 't schip Hofwegen, reets van de roede vertrokken na Bengalen, met ses ton silver en nogh een halve ton aan goederen, door een onweder in den brand geraakt was, even buiten de schepen, daar ten anker was gekomen, en vervolgens na dat vele uren gebrand hadde, gesprongen; welke sensible slag ons niet weinig affliggende, schoon hetzelfde van Gods hand toegekomen zijnde, ook in dier voegen moet werden opgenomen, Hem biddende, dat Hij Batavia, de Maatschappije en alle die daar toe behooren, genadig zij en den welverdienden toorn afwende.

Maandag den 6^{den} Junij. Met den dach vertrokken met rijtuijgen na Indarmajoe. De wech was redelijk goed, hadden twee relais, en quamen ten half twaalf daar, zijnde 11 uren gaans langs de weg. Het veel land dat onder Sulthan ANUM behoort, is woest en onbebouwt. De Chinese, nabij Indarmajoe wonende, zijn wel bezigh, daar wat te verbeeteren, maar dat kan niet veel beschieten op zoo een grooten pleck, en hoewel de Resident betuijgde, dat hij van gedagten was, een gedeelte daarvan met moerbosiestekken te beplanten, zoo blijft er egter veel over, dat uitgegeven werden kan ter bebouwinge, hadde men maar subjecten daartoe aan de hand.

Op Indarmajoe bleef men maar eeten en den Sabandhaar in zelve voegende de huur opgezegt zijnde, om die plaats almede te verpagten met alle andere, zoo als men ook naderhand deed op Tjassem en Pamanockan, gehorende onder Batavias ressort, zoo vertrokken ten vier uren naar Candangauer, zijnde ses uren gaans, als van Indarmajoe na de rivier Tjmaride limiet tusschen de twee landchappen, vier kleijne en van daer tot Candangauer twee groote uren gaants, zijnde de rivier Loesarang de grootste helft van de eerste distantie.

Dingsdag, den 7^{den} Junij met sons opgang, van Candangauer, alwaar men den resident VAN DER HOOP demitteerde en ten tien uren ruijg op Pamanockan, daar onze rustplaats was. De distantie is seven uren gaant, waar van vier tot aan de rivier Scwoe, daar het Cheribons district, met

limieten van Candangauer, een eijnde neemt, en het Pamanoe kanse de ooster limiet van het Bataviase maakt. De wech loopt tot aan Sewoe langs het strand, sandig en onvermakelijk, omdat alles onbewoont is, en dus ook ongemakkelijk op het heete van den dach; maar van Sewoe huijgt dezelve wat om de zijld, en loopt wat meer in 't land, egter ook daar een onbewoont district, daar niets als wildernisse te zien is. Niettemin remarquerde men dat dit kreupel en ander bosc, dat deze landen als in eigendom schijnt te hebben, de Comp^e. wel te nutte zoude komen, zoo men wat kleender machines van vloten konde practiceeren als degeene die tegenwoordig op Indarnaijoe in gebruik zijn om daarin, zoo wel op Pamanoe als Tjassem, het hout te laten stapelen, dat men hier langs strand maar voor het kappen heeft, hetwelke misschien door den tijd van dubbele nuttigheid zoude zijn; en daarom recommandeerde men de hoofden der voorz. districten, daartoe noch dit jaar het hout te laten kappen, haar belovende de voorz. machines van Batavia te senden, en haar teffens aangevende, dat ook aan de monden der voorz. rivieren door de Comp^e. zullen werden gelegd Sabandhaars of ontfaagars van de inkomende en uitgaande regten, leggende deze onze rustplaats, zoo men ons versekerde, noch een uur gaans van de rivier, dewijl men hier aan een hoek is in de kaart ook met die naam bekend. Dewijl de volgende march van hier na Delmabang wat verre was, als zijnde negen uren gaans, en zeer gaapprehendeert wierd, zoo vertrok 's nagts ten elf uren van hier onze grootste troep en wij volgden een half uur later te paard, quamen omtrent twee uren op Tjassem, ten vier uren aan en over het spruijtje Tjilmajoe, daar Tjassem eindigt en 't Cravangse begint, en ten seven uren, nadat hier wat ontbeten hadden, aan de rustplaats op Delmabang, zijnde een gehugt dat niet verre ligt van het spruijtje Tjepnaga, aan welkers oostkant, tot Tjilmajoe toe, de wildban is daar voerleden jaar gesaagt hadden, en dwars door dewelke thans de wech west zuidwestwaards opgemaakt was, dewelke men passabel vond, excepto in de oostelijkste helfte van de wildbane, daar men een half uur toebragt over 6 à 700 roeden aan saksen, die op het platte land gelegd waren, apparent omdat deze groote vlakke, waar van misschien noch wel iets beter als een wilbane te maken was, geen behoorlijke afwatering heeft om het regen en opperwater quijt te

werden, dat veelligt wel te remedieeren zoude zijn, was het land niet zoo onthloot van volk, als wij ook hier ondervonden, hebbende door deze drie distantien en van nabij drie uren gaans ieder, buiten de voorgem. twee negorijen aan de rivier Tjasseem en de spruijt Tjilemajoc, geen huis of mensch gevonden, maar een enkele wildernisee.

Woensdag, den 8ten Junij, ten seven uren op Delmabang gearriveert, zijnde een kleijn gehugt, dat circa een uur gaans verder van Crawang legt, als het gehugt aan het spruijtje Zaldimara, daar anno passato, heen en weder gaande, het middagmaal gehouden hadden. Bleven hier deesen dag uitrusten, omdat onze bagagie tot de middag, en dus twaalf uren, werk hadde eer dezelve alle compleet in het campement was.

Donderdag, den 9^{den} Junij, ten drie uren van Delmabang opgebrooken zijnde, passeerden het groote en verdrietigste bosch van bamboesen en geboomts, dat tot op een half uur na aan Babakan loopt, daar ook eerst ten half seven arriveerden, kunnende dus dese distantie gerekent werden tot Crawange hoofdnegorij op vijf, en tot de vesting Tanjong Poera tot op ses uren gaans, daar wij naar een weinig vertoevens bij den Depattij ten half negen arriveerden en de van Batavia ontbodene rijtuigen pas gearriveert vonden, omdat de ingelanden, op dezen weg leggende, desirpient genoeg geweest waren om deselve, onsangezien de daartoe gestelde ordres, niet behoorlijk op te maken, tot zo verre, dat men genoodzaakt wierd een expresse naar Bacassie af te zenden en ook van hier nog volk derwaards te detachereen, om het noch manquerende daar aan te maken, tot een blijk dat er met dat volk, sonder ernstige middelen, geene ordre te houden is. Ook wierd een briefje aan de Hooge regering van Indiën afgezonden tot notificatie onser aannadering.

Des avonds depecheerde men een expresse over Cheribon en Tagal naar Samarang, met een briefje aan het ministerium, dienende ter verselling van een uittrekael der ordres gedurende deze visite gesteld, met last om deselve stiptelijk na te komen en uit te voeren, tot dat daar omtrent anders soude gedisponeert werden, welk geschrift, om dat 't buiten eenige particuliere reflexiën en gevorderde consideratiën niets anders behelst dan hetgeene hier en daar sparsim bij dit dachregister reeds bekend staadt, alhier niet geinsereert, maar onder de bijlagen gevoegt werd, terwijl daar en

ezelfs bijlagen hier bij, te vinden zijn, onder datums die men in margine an hetzelfde geannotceerd vindt.

De Depettij PANATÁ JOEDA, hoofd van 't Crawangse district, hadde lezen morgen ook geklaagt over de verarming van dat land en zijne vergerde staat in 't bijzonder, door dien maar zoo weijnig geld van de Comp^o. voor het brandhout kreeg, verzoekende eenige verhoginge, doch men wees hem af, eenedeels om dat dit versoek waarschijnlijk maar hieruit voorkwam, dat 't brandhout sedert den jare 1740 en al bevorens, onder de gemeente merklijk verduurt zijnde, hij 't zelve ongaarne aan de Comp^o. voor 2 Rd^e. de vadem overgeeft, daar hij 4 en 5 Rd^e. bij de particulieren krijgen kan, en daarom zijn ouden tax van wel 4000 vadem niet half komt te voldoen, hetwelke veel meer tot zijn bevoordeeling is, als lat zijn volk met de aloude prijs van de Comp^o. niet soude kunnen toerijten om hetzelfde te kappen en af te brengen, en ten anderen, omdat hij zuten des ook een luij en vadsig Regent is, die zig weinig met de landsaaken bemoeijt en het gemeen in de leverantie meest laat begaan, zoo als niet behoorde, zoo dat er menigmaal gereed gemaakte vloten in de rivier leggen te verrotten eer zij godspecheert werden, die dan vervolgens over de bank moetende, om naar de Maronde over te steken, uit malkander slaan en verstrooijt raken, door haar eijgen schult en negligentie om het werk op zijn tijd te doen, zijnde dus niets dat voor hem pleijt als de verduuring van de rijst op Crawang, die hij aan misgewassen en een ander aan de aegte bebouwing van het land attribueert, doch uit wat oorzaak ook herkomstig, egter zoo bekend en zoo groot is sedert eenige jaren, dat het wel de helfte verscheelt bij de oude tijden, zoo dat men om die wille misschien wel eenige consideratie konde gebruiken in der tijd, zoo het voorwaarts vermelde project, om van Indarmajoe, Tjassem en Pamanoekan brandhoutvloten te depecheeren, niet na wensch mogte gaan, dat nochtans eerst geprobeert moet werden.

Voor het overige vond men dit district nogh in den selfden staat als in het vorige jaar en dus liep deze derde visite zeer kort af, en men sont des avonds de bagagie vooraf, met intentie om morgen ugtant zeer vroeg op te breeken.

Vrijdag den 10^{den} Junij 1746. Ten vier uren reden af van de over-

kant der rivier van Crawang, en quamen ten half twaalf op Poelo Gadong, met vijf relais, buiten de geene waar mede afreden, vindende de weg voor de fortres nogh al passabel, doch op Bacassie geen brug, maar een pont als een schipbrug, waar mede overvoeren. De wech naar Tjicarrang was passabel en vrij bruikbaar, een vierde deel daar van reeds na de nieuwe verbetering geabsolveert, en de bruggens, ten getalle van 15 à 16, alle van hout en welgemaakt, menende de luytenant KNOEST, onder wiens opagt dezelve werden gemaakt, dat dezelve nogh negen maanden arbjdens zoude verijschen, eer 't geabsolveert was, doch dat ook eens voor altoos zonde gemaakt en gemakkelijk goed te houden zijn; maar de nieuwe wech, die van Tjicarrang regt toe regt aan op Bacassie gemaakt werd, onder de orders van Heemraden, zoude volgens de ingekomen rapporten noch wel vier maanden en meer aan vier hondert man werk genoeg verschaffen, dat de tijd niet permitteerde in persoon nader te onderzoeken; meer dan men van verre konde zien aan het begin van dezen wech, even over de brug die hier over de rivier Tjicarrang legt.

Nademiddags ten vier uren vertrokken van Poelo Gadong en kwamen ten half zes, door Gods goedheid, weder in het casteel, hebbende dus deeze visite, zo te water als te land, gedurende twee maanden en 18 dagen, zonder ongemak en niet zonder succes, ten eindé gebragt.

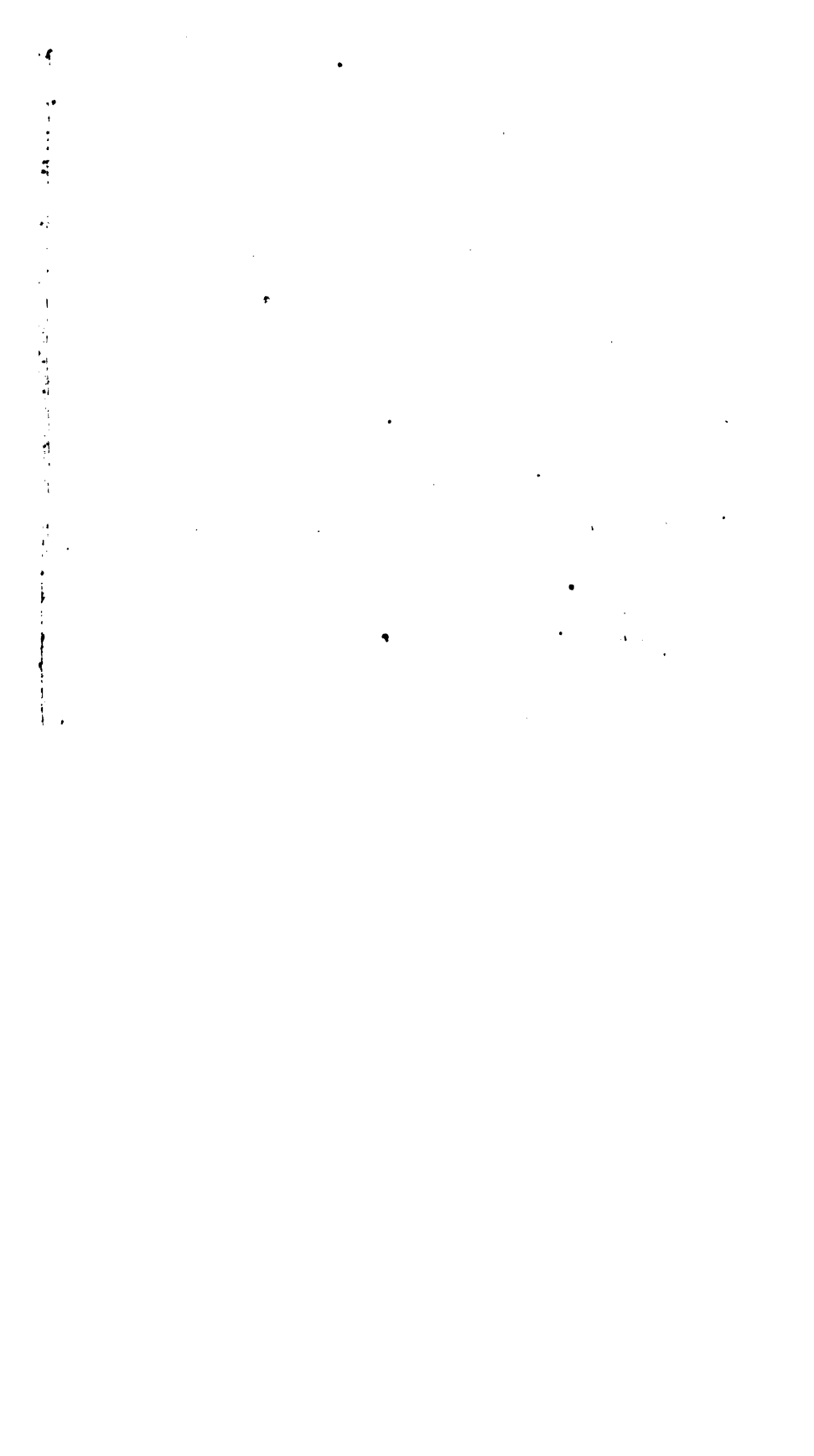
Batavia, in het Casteel den 10^{den} Junij 1746.

(was get.) G. W. VAN IMHOFF.

ERRATA.

- Pag. xxi, reg. 9 v. b. staat: 1852/53, lees: 1851/52.
- " 14, " 5 v. o. " *Ambtenaar*, lees: *Ambtenaren*.
- " 17, " 5 v. b. " *waarin*, lees: *waarop*.
- " 18, " 5 v. b. " *Publicatie van 11 September*, lees: *Capitulatie van 18 September*.
- " 19, " 6 v. o. " *voedsterzoon*, lees: *oudsten zoon*.
- " 19, " 3 v. o. " *Gillispie*, lees: *Gillespie*.
- " 19, " 1 v. o. " *vonden*, lees: *vinden*.
- " 29, " 16 v. o. " *send*, lees: *sent*.
- " 29, " 14 v. o. " *troop*, lees: *troops*.
- " 29, " 8 v. o. " *the sword*, lees: *his sword*.
- " 29, " 7 v. o. " *with exception*, lees: *with the exception*.
- " 30, " 12 v. b. " *after, this*, lees: *after this*.
- " 30, " 13 v. o. " *Sereef, Mahomet*, lees: *Sereef Mahomet*.
- " 30, " 10 v. o. " *month*, lees: *month*.
- " 30, " 2 v. o. " *about*, lees: *about*.
- " 31, " 5 v. b. " *te be*, lees: *to be*.
- " 31, " 11 v. b. " *deponent*, lees: *deponents*.
- " 32, boven de Bijlage N°. 7, staat: *Waterings*, lees: *Wetering*.
- " 35, " " " 8, " *Weteringe*, lees: *Wetering*.
- " 38, reg. 4 v. b. staat: *Ratos Sultan*, lees: *Ratos, Sultan*.
- " 38, " 11 v. o. " *zijne oudste*, lees: *zijnzen oudsten*.
- " 38, " 3 v. o. " *Pangeran*, lees: *Pangerans*.
- " 39, " 14, 20, 25 en 27, staat: *degens*, lees: *degenen*.
- " 41, " 3 v. o. staat: *zijner rijde*, lees: *zijnzer zijds*.
- " 41, " 1 v. o. " *prijs*, lees: *prijzen*.
- " 51, " 11 v. o. " *sir*, lees: *lir*.
- " 77, " 5 v. o. " *Koeta-Ardjo*, lees: *Kostâ-Ardjâ*.
- " 77, " 8 v. o. " *nog*, lees: *noch*.
- " 86, " 3 v. o. " *Figaffeta*, lees: *Figafetta*.
- " 92, " 15 v. b. " *Xoelaschen*, lees: *Soelaschen*.
- " 299, " 5 v. b. " *Remlang*, lees: *Rembang*.
- " " " 6 v. b. " *begeepen*, lees: *begrepen*.
- " 306, " 5 v. o. " *Kastasoera*, lees: *Kartasoera*.

De Bijlagen N°. 1, 2, 3, 4, 5, 7, en 8 van het Opstel "Palembang in 1811 en 1812" zijn gedrukt zoo als wij die ontvingen, dat wil zeggen, met de talrijke, daarin voorkomende afwijkingen van de regelen van taal en interpunctie. — Wij onthielden ons van het herstellen dier afwijkingen, omdat, onzes inziens, het regt van zuivering zich niet tot zulke *bewijstukken* mag uitstreken.

PERIODICAL / -c Jan
24 Jan

GENERAL LIBRARY - U.C. BERKELEY

8000575320

480000

DS 611
B5

v.1.

UNIVERSITY OF CALIFORNIA LIBRARY

